

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

KÉTSZÁZHUSZONHARMADIK KÖTET

(647., 648., 649. SZÁM)

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1931

A M. KIR. ORSZ. LEVÉLTÁR
KÖNYVTÁRA

TARTALOM.

DCXLVII.

	Lap
EGY LITERARY GENTLEMAN EMLÉKE. — Szász Károlytól	1
GRÓF TISZA ISTVÁN LEVELEINEK FRANCIA KIADÁSA ÉS E LEVELEK VISSZHANGJA A FRANCIA SAJTÓBAN. — Rényi Győzőtől	11
A KÖRNYEZET NEVELŐ HATÁSA. — Mitrovics Gyulától	26
A DÉLSZLÁV DIKTATÚRA. (I.) — Bajza Józseftől	34
A HELYTÖRTÉNETI KUTATÁS PROBLÉMÁI. — Váczy Pétertől	53
ALKONYAT. (V.) — Regény. — Fáy Ilonától	83
KÖLTEMÉNYEK: <i>A Balaton.</i> — <i>Krisztus lehajtja fejét a kereszten...</i> — Sajó Sándortól	111
BÁRD MIKLÓS. — Arckép. — Kovách Aladártól	113
SZEMLE: <i>A zenei év.</i> — Papp Viktortól	130
IRODALOM: 1. <i>Középkori irodalmunk új megvilágításban.</i> — (Horváth János: <i>A magyar irodalmi műveltség kezdetei.</i>) — r. r.-tól.	
2. <i>A húszévesek háborús regénye.</i> — (Gesztosi-Balogh Gábor: <i>Kaktaklizma.</i>) — —ky —s.-tól.	
3. <i>Magyar irodalmi ritkaságok.</i> — (Vajthó László sorozata.) — Hegedüs Zoltántól	147

DCXLVIII.

KAZINCZYRÓL. — Berzeviczy Alberttől	161
KAZINCZY EMLÉKEZETE. — Horváth Jánostól	166
A VILÁGBÉKE FELE. — Kenedy Gézáttól	191
A MEZŐGAZDASÁGI MUNKÁS-KÉRDÉS. (I.) — Gesztelyi Nagy Lászlótól	202
KEVEHÁZA. — Voinovich Gézáttól	237
A DÉLSZLÁV DIKTATÚRA. (II.) — Bajza Józseftől	249
ALKONYAT. (VI.) — Regény. — Fáy Ilonától	291
KÖLTŐK, SZÍNEKBEN. — Köttemény. — Oláh Gábortól	307
IRODALOM: 1. <i>Arany János olaszul. (Toldi e La Sera di Toldi.</i> Traduzione di U. Norsa.) — Radó Antaltól.	

2. Rédey Tivadar kritikai dolgozatai. — (Rédey Tivadar: *Kritikai dolgozatok és vázlatok.*) — Vajthó Lászlótól.
3. Történeti forráskiadványaink könyvészete. — (Lukinich, Emeric: *Les éditions des sources de l'histoire hongroise.*) — N. M.-től.
4. Olasz regény a zsidóságról. — (Mario Puccini: *Ebrei.*) — Révay Józseftől _____ 311

DCXLIX.

- A SZELLEMTÖRTÉNETI MÓDSZER. — Nagy Miklóstól _____ 321
- LENAU ÉS FAUSTJA. — Kozma Andortól _____ 337
- A MEZŐGAZDASÁGI MUNKÁS-KÉRDÉS. (II.) — Gesztelyi Nagy Lászlótól _____ 348
- A DÉLSZLÁV DIKTATÚRA. (III.) — Bajza Józseftől _____ 394
- ALKONYAT. (VII.) Regény. — Fáy Ilonától _____ 441
- KÖLTEMÉNYEK: Schiller *Orleansi szűzéből: A fegyver nyugszik...*
Német eredetiből. — Gyulai Páltól. — Iskola. — I. Káté. —
II. Dolgozatírás. — III. Nagy fiúk. — Sík Sándortól _____ 471
- IRODALOM: 1. Csengery János *Aeneis*-fordítása. (*Vergilius Aeneise.*
(Magyarul tolmácsolta Csengery János.) — Wagner Józseftől.
2. *Egy új szegedi író.* (Terescsényi György: *Hősök.*) R. M.-től. 477

A M. KIR. ORSZ. LEVÉLTÁR
KÖNYVTÁRA

EGY LITERARY GENTLEMAN EMLÉKE.

— Emlékezés Lukács Móricra. —

A literary gentleman nálunk olyan ritka fehér holló, hogy nyelvünkben nincs is erre a fogalomra külön kifejezés.

Ebben az ember-típusban a fő-fő jelleg természetesen az irodalmiság — az irodalom szeretete, az irodalmi érzék. Ám mindjárt megszűnik a literary gentlemanség, mihelyt írói tehetségét hivatásszerűen értékesíti valaki, ha írói képessége keresetforrássá válik, vagy éppenséggel, ha irodalmi tevékenységéből él. Rendszerint nem a nagy írói tehetségek közé tartoznak a literary gentlemanek, mert hiszen az igazi talentum, mint a bőven ömlő folyóvíz, ha akadályra talál is útjában: áttöri, átszakítja azt. Aki igazán írónak születik, az nem igen lesz literary gentlemané, ha csak fényes anyagi helyzete és kényelemszeretete nem tartják vissza a rendszeres írói munkálkodástól.

A literary gentleman fogalmában rejtőző úri minőséget azonban nem könnyű meghatározni, ám bizonyos, hogy választékos lelkű, előkelő gondolkodású embernek kell lennie annak, akit literary gentlemannek nevezhetünk, s a kellő műveltség mellett szintén igazi uraságot jelentő vagyoni függetlenség is rendes velejárója a literary gentlemanségnek.

Tévedés lenne azonban azt hinni, hogy a literary gentleman csak éppen annyi, mint dilettáns, vagyis írói foglalkozást nem hivatásként űző egyén. A dilettantizmus sokszor egyenesen tehetségtelenséget jelent, s az úri vonások nem szükségépeni jellemzői, semmiféle értelemben sem.

Bár magát szerényen csak dilettánsnak nevezte, volta-képen igazi literary gentleman volt nálunk Lukács Móric, ki félszázaddal ezelőtt, 1881-ben, halt meg.

A mai nemzedék ezt a nevet hallva, aligha tudja, hogy

voltaképen kiról is van szó. Ha pedig arról értesül, hogy ez a Lukács Móric egykor a Kisfaludy-Társaság elnöke is volt : talán el sem hiszi. Mert ha azt talán sokan tudják is, hogy Jósika, Eötvös és Kemény, a nagy regényírók, s Toldy, a magyar irodalomtörténetírás atyja, viselték a több mint félszázadja elnökké választott Gyulait megelőzőleg, a korra és jelentőségre első «irodalmi intézet» vezéri tisztét, Lukács Móric hajdani, pedig nem is olyan nagyon régi elnökségéről ma már igen-igen kevesen tudnak.

Lukács Móric annak az erdélyi származású Lukács-családnak volt sarja, melyből a magyar közéletnek több jeles szereplője került ki : Lukács László miniszterelnök, Béla és ifjabb György, miniszterek, idősb György, államtitkár, Ignác kúriai tanácselnök, Antal főrend és földhitelintézeti igazgató. Lukács Móric, vagyonos apának s finom szellemű anyának egyetlen gyermeke — ki 1812-ben született — nem közönséges szellemi képességű, de gyöngé testli szervezetű volt, minekfolytán kissé el is kényeztették, úgy hogy egészséges sporttól, férfias szórakozásoktól távol tartotta magát. Nem vett részt a szabadságharcban sem, de leginkább azért nem, mert éppen abban az időben nagybeteg édesanyját kellett ápolnia, akit forrón szeretett. «Nem a haza és szabadság ügye iránti részvégtlenség tartóztatott vissza, — írta ő maga — hanem egy szent kötelesség.»

Természeténél fogva mindig húzódozott a hivatali kényesermunkától, s kedvező anyagi helyzete módot is adott neki, hogy élete nagy részét teljes függetlenségben töltse. Csak néhány hónapig szolgált, mint tiszteletbeli aljegyző, Krassó megyében, később pedig — 1848-ban — nagy habozás után elvállalta Klauzál Gábor mellett az elnöki titkári teendőket a kereskedelmi minisztériumban, miniszteri tanácsosi ranggal, s a Batthyány-kormány leköszönése után mint helyettes államtitkár vezette a minisztériumot. Az ötvenes éveket, anyját eltemetvén, jobbára külföldön töltötte, 1861-ben, a «remények évé»-ben, mint Arany János nevezte, hazatért, de közvetlenül nem vett részt a politikai küzdelmekben, mert becsvágy sohasem sarkalta, a népszerűséget nem kereste, a törtéttéstől irtódozott, inkább befelé, magának

élt mindig. Ha igaz az a mondás, hogy embert barátjáról lehet megítélni: akkor az ítélet Lukács Móricra nagyon kedvező, mert ő Teleki Lászlóval, Deákkal, Eötvössel, Szalay Lászlóval, Treforttal és Csengeryvel, csupa nagyszellemű és ragyogó jellemű férfival, volt legmelegebb barátságban.

Különösen meleg érzés fűzte Teleki Lászlóhoz, ki a 61.-i országgyűlés idején, mint a határozati párt vezére, az ország legnépszerűbb embere volt. Első gyermekkoruktól kezdve, Teleki haláláig, vagyis közel negyven éven át barátságuk «az élet minden változatain keresztül változatlanul és szakadatlanul tartott», mint ahogy Lukács Teleki fölött az Akadémiában már 1861 május 27.-én előadott emlékbeszédében mondotta. Alig volt valaki, — mondja tovább Lukács — ki előtt Teleki «nemes szívének titkosabb redői inkább tárva lettek volna», mint ő előtte, s így nem csoda, ha úgy érezte, hogy Teleki öngyilkossága okainak ő a legilletékesebb magyarázója. Akkor, alig pár héttel az országos rémületet keltett öngyilkosság után, még nem tartotta helyénvalónak, hogy Teleki «benső életének viszontagságai»-ról, politikai megaláztatásáról és küzdelmeiről nyilatkozzék, s emlékbeszédében csupán mint íróról és mint jellemről szólt Telekiről. Mikor azonban tizenhárom évvel utóbb, 1874-ben belefogott emlékezési megírásába, már a bevezetésben részletesebben szólt a megrázó tragédiáról, melynek Teleki áldozata lett. Utalt arra, hogy egyrészt az keltett mélységes elkeseredést Teleki túlérzékeny lelkében, s érlelte meg végzetes elhatározását, hogy az emigráció tekintélyes része gáncsoskodott azért, mert Teleki elfogadta az uralkodó kezéből a szabadságot, a hozzá fűzött feltételekkel. Másrészt pedig rettenetes súlyal nehezedett Teleki lelkiismeretére a felelősség, mely amúgy is megviselt idegeit szörnyű próbára tette azzal a gyötrő tudattal, hogy ha Deák felirati javaslatát a többségben lévő határozati párt leszavazza: ez az országgyűlés felosztatását, az abszolutizmusnak újraéledését, s ezek nyomában a hazának s a külföldnek, a jelennek és a jövőnek ellene és emlékére támadó vádját eredményezi. Ettől a nem is csak lehetőségtől, hanem bizonyosságtól félt — Lukács szerint —

az elveit és egyéniségét megtagadni nem tudó Teleki László, aki pedig — ahogyan éppen Lukács Móric jegyezte meg róla — «azon férfiak közé tartozott, akik, mint az északi mondakör Siegfriedről mondja, félni nem tanultak».

Teleki László tragédiáját már régebben is sokan tárgyalták, később pedig még jobban kiszélesedett, s Angyal Dávid, Lukinich Imre és Berzeviczy Albert mélyenszántó fejtegetéseivel mind értékesebbé vált e kérdés irodalma, melynek során Lukács Móricnak egyébként bizonyára tiszta meggyőződésen alapuló magyarázata több-kevesebb ellenmondással találkozott, s nem egy irányban helyesbítést nyert.

1862-ben állt be Lukács Móric életének legnagyobb fordulata, s e ponton átadom a szót neki magának, úgy, ahogy' ő, harmadik személyben, megnyilatkozott azokban a sajátkezűleg írt sorokban, melyeket boldogult édesapámhoz intézett levelei közt találtam.

Az «1862. évi novemberben L. M. nőül vette Birly Krisztinát, szellemdús és sokoldalú műveltségű hölgyet, kivel újra beutazta Európának nagyobb részét, Olaszországot, Franciaországot, Angliát; utóbb nejeének gyengélkedése miatt, mely tüdővérszé fejlődött, vele megtelepedett Meránban, déli Tirolban, a mellbetegek menhelyén, ahol ha gyógyulást nem is, legalább bajaik enyhülését és életök fonalának meghosszabbítását találják sokan. E helyen és környékén töltött Lukács Móric beteg nejevel hét évet, felhagyva minden irodalmi munkássággal, minden idejét csak szeretett, bizonyos halálnak szánt neje ápolására, szórakoztatására fordítván, együtt üzött komoly tanulmányok által, miben ritka lelki tehetséggel bíró neje is legtöbb gyönyörűséget és vigasztalást talált. 1874-ben a halál győzött az annyi évekig ellene vítt küzdelemben, s magához ragadta a sokáig várt zsákmányt, L. M.-ot rideg magányban hagyva a neki örömtelenné vált életben. Megtörve testben, lélekben, még egy évet töltött Meránban, mintegy őrizve neje sírját, hova őt minél előbb követni kívánta. De hiában várva a szabadító halált, miután az 1875.-i nyáron Skandináviát beutazta, egy évtizedet meghaladó távollét után visszatért hazájába...»

Hazatérte után megkezdte emlékiratainak kidolgozását,

de a műből csupán a bevezető rész készült el, mely azután 1880-ban megjelent a KisfaludyTársaság megbízásából édesapám által szerkesztett szegedi *Árvízkönyv*ben. Ebben a bevezetésben jelzi az író, hogy emlékiratai öt részre fognak oszlani. Az elsőben a huszas-harmincas évekbeli Magyarországot kívánta volna rajzolni, ismertetve műveltségi állapotát, társadalmi, politikai, gazdasági, irodalmi és művészeti viszonyait. A *Forradalom előtt* című második részben az 1848-at megelőzőt időket festette volna, a harmadikban a 48/49.-i évek eseményeit, a «szemtanú álláspontjából tekintve», aki, ha nem vitt is nagy szerepet, de némi kis befolyást mégis gyakorolt, saját bevallása szerint is, a nemzet nagy átalakulási korában. A negyedik rész — *Forradalom után* — az ötvenes, hatvanas évek alatt történeteket foglalta volna magában, míg az ötödik rész, «tárgy, tartalom, hang és modorban» egészen elütve az előbbiektől, *Egy boldog házasság történetét* rajzolta volna. «Egy nőnek akarom emlékét fenntartani, — írja Lukács — aki feladatául tűzte ki és a legnehezebb viszonyokban is megoldotta, hogy a férfiút, kinek társául szegődött, boldogítani fogja . . .» Voltaképen ennek az utolsó résznek megírásával akarta megkezdeni visszaemlékezéseit, ezt tartva munkája legfontosabb fejezetének, tulajdonképeni céljának.

Örök kár, hogy ezek a rendkívül becseseknek ígérkezett emlékiratok nem készülhettek el. Maga Lukács is utalt arra, fentebb említett sajátkezű följegyzésében, hogy visszaemlékezései «érdekes revelációkat foglalhatnának magokban, hazánknak utolsó félszázadi történetére nézve, mert Lukács M. szoros baráti viszonyban élt, ifjúsága, úgyszólván gyermeksége óta sokakkal azok közül, akik hazánkban a politika és irodalom terén fő szerepet vittek, s alkalma volt a legdöntőbb események genesisét szemlélni.» S mennyi fény, mennyi melegség sugárzott volna az emlékiratok ama részéből, mely a bájos és szellemes, fiatal és gazdag Birly Krisztinával — egykor a fővárosi társaságok ünnepelt tagjával — kötött, a nagy korkülönbség ellenére is eszményien szép és boldog házasság édes-bús történetét az érzések megkapó közvetlenségével mondotta volna el . . .

A Kisfaludy-Társaság 1876-ban, Toldy Ferenc halála után, Lukács Mórict, egyik legrégebbi tagját, választotta — igazán az ő akarata ellen — elnökévé, mely tisztt díszét és terhét három éven át viselte. Ekkor már Lukács Móricra nagyon ráillett az, amivel tisztes alakját édesapám a Kisfaludy-Társaságban tartott emlékbeszéde során jellemezte, hogy «mintegy megtestesült, köztünk járó-kelő elégia» volt. A Társaságban egyébként az elnöki székből néhány érdekes megnyitó beszédet tartott Lukács. Az elsőben azt hangoztatta, hogy ő «mint egy letűnt korszaknak egyik utolsó képviselője, egy megtestesült tradíció» ül az elnöki székb, s csupán dilettáns íróként jellemezte magát, mint aki «nem kötelességből, vagy anyagi haszonért, hanem lelki ösztönét és vonzalmát követve míveli az irodalomnak hol egyik, hol másik ágát, kedvvel, gyönyörteljes élvezettel, szeretettel . . .»

Emlékeinek, különféle folyóiratokban elszórtan megjelent dolgozatainak összegyűjtése iránt végrendeletében intézkedett Lukács Móric, s az e célra szánt hagyomány felhasználásával a Kisfaludy-Társaság 1894-ben ki is adta *Munkáit* két kötetben, bevezetésül Gyulai írván a művekhez szép és érdekes életrajzot. Ezekből a munkákból határozottan megállapítható, hogy írójuk voltaképen magasan felül állt a dilettánsok szokott színvonalán. Érdekes, hogy Lukács Móric e tanulmányai közül talán legjelentősebbek, hatásukban annakidején mindenesetre legfigyelemreméltóbbak voltak azok, melyeket német nyelven írt a Lipcsében Wigand György kiadásában *Vierteljahrschrift aus und für Ungarn* címen megjelenő, a reformokat követelő magyar politikai ellenzék törekvéseivel rokonszenvező folyóiratban, és az augsburgi *Allgemeine Zeitung*ba, 1843-ban és 1844-ben, s melyekért idehaza mégis sok szemrehányás, gáncsolás érte. Az *Athenaeumban*, Bajzáék komoly lapjában, Zobor és Árokháti név alatt jelentkező írók egy együttesen aláírt, s két közleményre terjedő bírálatban szólnak hozzá a *Vierteljahrschrift* néhány cikkéhez, melyek a folyóiratot szerkesztő Henszlmann Imre, továbbá Pulszky Ferenc és Lukács Móric tollából kerültek ki, s kifogásolván, hogy a cikkírók mintegy a nemzet nevében beszélnek, pedig erre megbízást nem kaptak,

kötekedve emlegették, hogy a magyar tudós társaság tagjainak nem illik németül írniok.

A bírálatnak Lukács Móricra vonatkozó része egyébként meleg elismerést is tartalmaz, mikor azt mondja, hogy «Lukács Móric urat a magyar nemzet olvasó része minél büszkébb önérzettel tisztelé eddig jeles tiszta magyarnak s becses díszének», — de nyomban hozzát teszi, hogy «annál fájdalmasabban tapasztalja, hogy ő is tévutakra csábítottatott.» Ha a magyar Lukács Móric német íróvá vált volna, akkor, igenis, éppen úgy megérdemelte volna a hibáztatást, mint ahogy' például Gyulai az ötvenes évek végén és a hatvanas évek elején hevesen támadta a német színésznőnek felcsapott Bulyovszkynét, erőteljes hangon vágva szemébe, hogy «ha neki kicsiny a magyar nemzet, ő sem oly nagy, hogy ily kicsiny nemzet is nagyon érezze hiányát.» Gyulai egyébként irodalmi téren is elítélte a kétnyelvűséget; de, hogy Lukács Móric német cikkírása nem ebből a szempontból ítélendő meg és egyáltalában nem ítéltető el, azt épen Gyulai állásfoglalása bizonyítja, mikor Lukács Móric említett életrajzában nemcsak nem kifogásolta Lukácsnak szóbanforgó német cikkeit, hanem egyenesen helyeselte Lukácsnak azt a törekvését, hogy hazánk és nemzetünk jól felfogott érdekét tartva szem előtt, közvetlenül igyekezett a külföldi közvélemény előtt Magyarországot, nemzeti törekvéseinket ismertetni, s mellettük rokonszenvet kelteni.

Az *Athenaeumbeli* bírálók azonban a *Vierteljahrschrift* íróit az általános elvi hibáztatáson kívül azzal is gyanúsították, hogy csak azért írnak németül, a haza kárára, mert a német lapok jobban fizetnek. Lukács magában az *Athenaeumban* válaszolván érdemileg a bírálatra, ezt az általa «személyes pizskolódás»-nak mondott vádat önérzetesen és nem minden felindulás nélkül annak hangoztatásával verte vissza, hogy míg magyar írásaiért sokszor igen tetemes tiszteletdíjat kapott, addig német cikkeiért nem is kért, nem is kapott fizetést. Mai szemmel nézve, még kevésbbé hibáztathatjuk Lukács Móric szóbanforgó tevékenységét. Az utóbbi időben nagyon is a magunk kárán tanultuk meg, a magunk álnokul megostorozott bőrén tapasztaltuk, hogy milyen vesze-

delmeket hozott ránk az a sajnálatosan és jellegzetesen magyar nemtörődömség, mellyel a külföldnek tájékoztatását, felvilágosítását viszonyaink, jogaink és törekvéseink felől elmulasztottuk. Lukács Móric, mint művelt jó magyar, tudta, milyen fontos az, hogy idegenek alapos és tárgyilagos ismertetést nyerjenek hazánkról és nemzetünkről, s nyelv- ismerete és összeköttetései folytán meg is találta a módot és eszközöket ehhez.

Fiatal korában szépírói kedvteléssel is dolgozott, mint műfordító, különösen Byronnal foglalkozva, kinek több versét ültette át nyelvünkre; de fordított Cervantesből (*A bőkezű szerető*), Pope-ból (*A műbírálatról*) és Bulwerből is (*Az álom élete*), valamint epigrammákat, görögből. Később írói tevékenysége egészen tudományos irányt vett, és tanulmányokat írt az állati magnetizmusról, büntetőjogi teoriákról, a szocializmusról, az egyesülési jogról a *Budapesti Szemlébe*, *Tudománytárba*, az *Athenaeumba* stb., és több cikke jelent meg a *Pesti Naplóban*, a 48-as törvényekről, a pátensről, a városok rendezéséről s a nemzetiségekről. Az említett tanulmányok közül a *Néhány szó a szocializmusról* című, melyet 1842-ben az Akadémiában olvasott fel, azért is nevezetes, mert ezt Madách is felhasználta nagy művének, *Az ember tragédiájának* írásánál. Mikor Lukács az Akadémiában, melynek már 1839-ben levelező tagja lett, tiszteleti taggá választatott (1858-ban), székét a román nyelvek alakulásáról írt beható értekezésével foglalta el. E tanulmányokról szólva sorozta Gyulai a magyar essay-irodalom úttörői közé Lukács Mórict, kit nagy műveltsége és irodalmi érzéke különösen alkalmassá tett arra, hogy az essayt, a tudománynak ezt a különlegesen irodalmi formáját sikerrel művelje.

Lukács Móric nevét a Kisfaludy-Társaságban még egy tízezer forintos alapítványa őrizte meg, melynek kamataiból tüzetett volt ki a *Lukács Krisztina-jutalom* évenként, felváltva költészeti és széptani feladatok abszolút becsű megoldására. «Meghidegülő kezének utolsó tette is jó cselekedet volt, — mondta Lukácsról megindulva Beöthy Zsolt, a Kisfaludy-Társaság 1882. évi közülésén előadott titkári jelentésében — áldozat a magyar művelődés ügyének... Mi-

dón így a szép, jó és igaz jutalmazására koszorút hagyott, nemes lelkéhez méltón tanusította háláját a Gondviselés iránt, a szépségnek, erénynek és szellemnek azért a koszorújáért, mely örökké gyászolt neje halántékain egykor boldoggá tette...» Ez a jutalom gyümölcsözővé is vált a Kisfaludy-Társaság életében, mert ezzel tüntette ki a Társaság többek közt Négyesy Lászlónak *A mértékes magyar verselés történetéről* szóló nagyszabású művét, Csiky Gergelynek Euripides *Kyklops*ából készült fordítását, Sebestyén Gyulának *A honfoglalás mondái*t tárgyaló munkáját, Vargha Gyulának *A bosszuló kard* című dalmű-szövegét, Lyka Károlynak *A képirás újabb irányait* ismertető tanulmányát, Szikrának (gróf Teleki Sándornénak) *Enyém?* című regényét, Csengery Jánostól Euripides *A phoeníciai nők* című darabjának fordítását stb. Sajnos, hogy ez a záloglevelekben őrzött alapítvány is áldozatul esett a pénzértékek teljes leromlásával járt világégésnek, mely a háborúval s a háború utáni felfordulással következett el reánk. Lukács Móric neve és emléke fölött azonban nem szabad napirendre térnie nemcsak a Kisfaludy-Társaságnak, hanem általában a magyar közéletnek sem. A mai önző, rideg, szeretet nélküli, sötét világba fénysugárként ragyog be a félszázados meráni sírból, hol forrón szeretett rokonlelkű hitvese mellett alussza öröklő álmait, Lukács Móric feltörő emléke, s követendő példaként állítja a mai nemzedék elé az ő nemes egyéniségét, s tisztos pályáját. Mikor azt látjuk, hogy mennyire nem tudják értékelni és becsülni az irodalmi törekvéseket olyan emberek, akiknél az anyagi eszközökre bizvást futná, de lelki megértéssel nem győzik, hálával kell gondolni arra a férfiúra, akinél jobban senki sem érdemelte meg a *literary gentleman* megtisztelő elnevezést. «Elfelejtetni... közös sors, csak idő kérdése, utólról előbb-utóbb mindenkit» — mondotta éppen Lukács Móric, a Kisfaludy-Társaság harmincadik közülését megnyitó elnöki beszédében. De kötelességünk rajta lenni, hogy ez az idő Lukács Móricra vonatkozólag is mennél később következze be. Mert ha ő nem volt is, mint író, a legnagyobbak közül való, de mint emberi jellem a legtisztábbak, mint egyéniség a legválasztékosabbak közé tartozott.

És ha a hazát megvédeni hivatott háborúk megnyeréséhez a vezéri lángelme mellett nagy szükség van a közkatonák erejére és erényeire, a haza fenntartására és előbbrevitelére irányuló békés munkában is nem csekélylendő feladat jut azoknak a bár csendes hangú, de finom lelkű és nemes gondolkodású embereknek, kiknek sorában állott Lukács Móric. «Dicsvágy sohasem volt sem hibám, sem erényem — írja emlékezéseiben — . . . nem is lett belőlem híres ember!... De arra mindig nagy súlyt fektettem, hogy senki e világon rólam rosszat ne mondhasson, ne tudjon ; ezt el is értem . . .»

Vajjon sokan vannak-e közöttünk, akik ezt igaz meggyőződéssel, teljes őszinteséggel elmondhatják magukról, életük leáldozni készülő napjának csendes alkonyán? . . .

SZÁSZ KÁROLY.

GRÓF TISZA ISTVÁN LEVELEINEK FRANCIA KIADÁSA ÉS E LEVELEK VISSZHANGJA A FRANCIA SAJTÓBAN.

A párizsi könyvpiacón, Georges Crès kiadásában a *Les Oeuvres représentatives. Hier* gyűjteményében egy munka jelent meg, amely gróf Tisza Istvánnak a háború idejéből való levelezését ismerteti, s amelynek teljes címe: *Comte Étienne Tisza, Lettres de guerre (1914—1916)*. Notice biographique et traduction de Victor Régnier, préface de Jérôme et Jean Tharaud, accompagné de 8 hors-texte. A könyvben közölt leveleket a fordító a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelent *Gróf Tisza István összes munkáiból* válogatta ki; 1500 közül 126-ot. A munkát magyar vonatkozású könyveik révén a magyar közönség előtt is ismeretes Jérôme et Jean Tharaud francia íróknak *Gróf Tisza és a háború* című s gróf Tisza életét és háborúellenes magatartását megvilágító előszava, valamint a fordítónak *Gróf Tisza belpolitikája* című ismertetése vezeti be.

A fordító az Akadémia által kiadott levelek közül különösen a külpolitikai tárgyalásokra, továbbá Tiszának a nemzeti (főleg román) kisebbségekkel folytatott megbeszéléseire vonatkozó leveleit közli. A franciára fordított levelekből többek között a következő három legfontosabb mozzanat tűnik ki:

1. Tisza, ameddig csak lehetett, küzdött a háborús megoldás ellen;
2. minden alkalmat megragadott, hogy a korai békekötést sürgesse;
3. nagyobb szerb területeknek a Monarchia javára való annektálása ellen foglalt állást.

Gróf Tisza levelezésének francia kiadásával több fontos

napilap és folyóirat foglalkozott. Legtöbbje kiemelte, hogy a magyar miniszterelnök volt a Monarchia egyetlen államférfia, aki 1914 júliusában a háborús megoldás ellen foglalt állást. Bár a könyv csupán leveleknek és dokumentumoknak franciára fordított szövegét tartalmazza és polemizáló rész nincs benne, a Tharaud-testvérek előszava, valamint a könyvet borító «manchette» («Le comte Tisza n'a pas voulu la guerre, mais c'était là un secret qu'il ne pouvait dire à personne.» J. et J. Tharaud. *Quand Israel est roi*. Page 52.) megadta erre az ösztönzést.

A túlsúlyban levő jóakarató kommentárok a francia közönségnek bizonyos kérdések iránt tanúsított érzékenységre való tekintettel nem vonták le nyíltan az ezen tényből önként felkínálkozó következtetést : ha Magyarország miniszterelnöke volt a legkevésbé felelős a háború kitöréséért, miért kellett mégis ezt az országot sújtani a legkegyetlenebb módon, és ha nyilvánvaló, hogy hallatlan igazságtalanság történt, miért ne lehetne a trianoni békeszerződést revideálni? Ezt ma még francia publicista alig meri papírra vetni, mert akkor mindjárt feltolakodik a másik, élő francia húsba vágó probléma, a versailles-i szerződés revíziója.

Egyedül a cseh befolyás alatt álló *Journal des Débats* hozza kapcsolatba a Tisza-levelek párizsi megjelenését a békék revíziójára irányuló mozgalommal, és szokott rossz-hiszeműségével igyekszik a Tisza-levelek bizonyító erejét kicsinyelni, majd pedig e tárgyról átsiklik kedves terepére és üt egypárat a rettegett keleti szomszédon.

De nézzük csak sorjában az egyes lapok fontosabb megállapításait, hogy igazunk védelmére folytatott küzdelmünkben ezekből is érveket meríthessünk.

Az *Ordre*, a szélső jobboldali Union Républicaine Démocratique jobb szárnyának nacionalista közlönye, f. é. január 20-i számában *Gróf Tisza két kiadatlan levele* címmel közli a könyv elején szereplő két emlékiratot, melyekben gróf Tisza István Ferenc József király előtt 1914 júl. 1-én és júl. 8.-án kifejti a háborús megoldás ellen szóló érveit.

Bevezetésében megállapítja, hogy Tisza levelei a legnagyobb mértékben érdekesek, mert azok számos, a háború

előtti magyar politika vezetői ellen táplált előítéletet oszlatnak szét. Nyilvánvalóvá válik, hogy Tisza volt az egyetlen miniszter, aki a háborút közvetlenül megelőző időben bölcs tanácsokkal látta el uralkodóját. Eredeti álláspontjának megváltoztatására nyilván a németek ösztönzései bírták rá. Egész élete, melyet forradalmárok golyói oltottak ki, jellemének nemessége mellett tanuskodik.

(Ezen cikk nyomán a *Giornale d'Italia* január 28.-i száma hasonló tartalmú cikket közölt.)

*

F. é. január 24.-i számában a *Je suis partout* című, új irodalmi folyóirat teljes egészében közli a Tharaud-testvéreknek a Tisza-levelek elé írt rokonszenves bevezetését. Ebből kitetszően a jeles magyar-barát írók szerint gróf Tisza háború alatti levelezése a történetírók számára alapvető forrásművet («document capital») jelent. A levelek kellő értékeléséhez — folytatják — szükséges gróf Tisza István életét ismerni, azon férfit, aki nemcsak önmagában érdekes, hanem azért is, mert igazi magyar típus, nemzetének tökéletes képviselője volt. Az előszó további tartalmát a *Pesti Napló* f. é. március 5.-i számában a következőképen ismerteti:

«A Tisza-család származását vázolja röviden az előszó, és rámutat arra, hogy «Tisza Istvánt vérségi kapcsolatok fűzték a Báthoryakhoz, a Bethlenekhez, a Rákócziakhoz, a Keményekhez és a Thökölyekhez, akik a francia királyok oldalán elkeseredett harcot folytattak az ausztriai ház ellen». Mint az alföldiek túlnyomó része, — írják a továbbiakban a Tharaud-fivérek — a Tiszák is kálvinistákká lettek és mélyesen hozzátartoztak fajtájukhoz. Ma is, ha valaki megkérdezi egy magyar paraszttól, hogy milyen vallása van, ezt a feleletet kapja: «Magyar vallású vagyok», ami azt jelenti, hogy kálvinista. S ha tovább folyik a beszélgetés, akkor kiderül, hogy «katholikusnak lenni, az alföldi paraszt szemében azt jelenti, hogy német vallásúnak lenni.»

Tisza is ilyen vastagnyakú kálvinista — un calviniste au cou épais — volt, alföldi sportoló nemes, aki kitűnően megtanult lovagolni és vívni. Tanulmányait Berlinben, majd

Heidelbergben végezte ép abban az időben, amikor Bismarck dicsősége csúcsaira emelkedett. A Tharaud-fivérek Bismarck hatásával és az apa politikai örökségével magyarázzák, hogy a kálvinista magyar nemes, akinek ősei a Habsburgok ellen küzdöttek. Magyarország jövőbeli dicsőségét és nagyságát a német-osztrák szövetség mellett látta biztosítotttnak. Holott ép ez a szövetség vált hazája végzetévé.

Érdekeselek azok a megjegyzések, amelyeket Tisza fiatalkori párizsi tartózkodásáról és benyomásairól írnak a Tharaud-fivérek. «Párizs nem nyerte meg annak a szellemnek tetszését, amely mindenekelőtt a hierarchiát szerette és a társadalmi békét.» Mindazt, amit a parlamentben és a párizsi utcán látott Tisza, confusionnak nézte. Viszont végtelenül jól érezte magát Londonban, ahol mindenütt az élet higgadt szabályozottságát tapasztalta.

Tisza parlamenti küzdelmeinek ismertetésére tér rá ezután a könyv bevezetése. Tisza harcolt az ellenzék ellen, amely a Kossuth-féle heroikus hagyományok szellemében küzdött, és senki sem ragaszkodott szenvedélyesebben a német-osztrák szövetséghez, mint Tisza, aki úgy látta, hogy európai háború esetében az egyetlen üdvös eshetőség hazája számára ez a szövetség. 1914 júliusában Tisza pártja visszanyerte a többséget a magyar parlamentben. Ő volt a miniszterelnök. «Sem mint keresztény, sem mint magyar, Tisza nem volt háborúspárti. Minden erőfeszítést megtett, hogy megakadályozza a háborút. Ez az ő élettörténetének nagy oldala. . .»

Idézi az előszó Tiszának egy magyar bakával a lövészárkokban folytatott beszélgetését, amikor a baka kérdésére, hogy Tisza csakugyan olyan nagy szerepet játszott-e a hadüzenetben, a levelek írója így felelt: «Megmondhatom, hogy a vezetők között csak két ember volt, aki ellenezte a háborút: az öreg király és én!»

A Tharaud-fivérek a továbbiakban bizonyítják, hogy Tisza igazat mondott a lövészárkokban. Ferenc Ferdinánd meggyilkoltatása után ő csak annyiba egyezett bele, hogy Szerbiát meg kell büntetni. Első sorban diplomáciai sikerre gondolt, amely megvédené a monarchia csorbult tekintélyét.

Ferenc József előtt ezt a gondolatot képviselte és hangsúlyozta, s a király igazat is adott neki, mert rendkívüli mértékben bízott benne. De a király körül német befolyásra mindenki mindent elkövetett az erőszakos megoldás érdekében. Ezek a tanácsadók okozták a szerencsétlenséget. És ugyan mit tehetett volna Tisza, aki rabja volt a helyzetnek, amelyet ő és apja teremtett? A geszti kálvinista magyar grófot a német vezérkar győzte meg minden áron, hogy elkerülhetetlenül szükség van a praeventív háborúra, mert 1917-ben Oroszország, Anglia és Franciaország, amelyeknek még három évre van szükségük a teljes felfegyverkezéshez, meg fogják kezdeni az ellenségeskedést Németország és a Monarchia ellen. Ugyanez a német vezérkar gondosan eltitkolta Tisza elől a nyugati harctér valódi eseményeit és így történt, hogy Tisza semmit sem tudott a marne-i kudarcról. . .

Az előszó Tisza tragikus meggyilkolásának leírásával fejeződik be és idézi a kálvinista praedestinációs utolsó szavakat: «Tudtam, ennek így kellett történnie. . .»

A fentiekén kívül meg kell még említeni, hogy a Tharaud-testvérek előszavukban kiemelték Tisza helyzetének egész tragikumát, mely abból állott, hogy nagyon jól tudta, hogy Magyarország semmi jót sem várhatott a háborútól, de a körülmények kényszerítő hatása alatt mégis teljes eréllyel végig kellett azt küzdenie. Tisza igazi érzéseit nem árulhatta el és így mindenki a háború legádázabb hívének tekintette őt, «ami igaz is volt és nem is» (ce qui était à la fois vrai et faux).

Rámutatnak továbbá arra, hogy Tisza eredeti álláspontjához híven mindenkép igyekezett a már kitört világháborúnak gyors befejezést adni és a németeket már 1914 augusztusában mérsékelt békeajánlatok megtételére akarta rábírní.

Végül ismét idézik — mint ahogy' azt már *Quand Israel est roi* című munkájukban tették (lásd Dr. Regnier Viktor fordítását, *Napkelet* 1923. évf.) — Tisza utolsó parlamenti beszédének azt a részét, amelyben a háború elvesztésének bejelentése után emlékeztet arra, hogy «a magyar nemzet az óriási küzdelemben mindent megtett, hogy ellenfelei meg-

becsülését is kiérdemelje. Hősiességgel és lovagiasan harcolt. nagylelkűen viselkedett az ellenség sebesültjeivel és itt maradt honosaival. Nincsen nép, amely a létért való küzdelemben nemesebben viselkedett volna.» És ez mind igaz volt. fűzik hozzá a Tharaud-testvérek.

*

A *Les Nouvelles Littéraires* irodalmi hetilap f. é. február 28.-i számában Pierre Dominique tollából *Les Nations et les Hommes* rovat alatt foglalkozik gróf Tisza levelezésével. Közvetlenül ezt megelőzőleg gróf Sforzának *Les batisseurs de l'Europe moderne* című munkáját ismerteti, amelyben a Párizsba emigrált liberális, szabadkőműves, fascista-ellenes olasz államférfi nyilvánvalóan francia és kis-entente körök befolyása alatt 38 politikus arcképét rajzolja meg s köztük gróf Tiszáét is, egészen hamis megvilágításban, olyannyira, hogy ha a gyűjteményből kiragadva, a szerző aláírása nélkül kapná az ember kézhez, megesküdnék, hogy Prágában, Benes úr műhelyében készült. Pierre Dominique pedig Tiszáról szóló cikkét teljesen Sforza úr szájaíze szerint készítette. Elismeri ugyan Tiszáról, hogy a háború előtti magyar politikusok közül talán a legkiválóbb, megfontolt, előre látó, akinek minden igyekezete arra irányult, hogy Magyarország a kettős monarchiában megtarthassa kiváltságos helyzetét. Majd pedig saját magának ellentmondva hozzáfűzi, hogy épen utóbbi törekvése mutatja, hogy nem volt «államférfi», mert különben lelkesedett volna Ferenc Ferdinánd trónörökös tervéért, mely a kettős monarchiát a Dunai Államok Foederatiójává akarta átalakítani.

Azután szörszálhasogató módon igyekszik bizonyítani, hogy Tharaud-éknak nincs igazuk, midőn azt állítják, hogy Tisza nem akarta a háborút, «mert a magyar miniszterelnök egyik leveléből (a Ferenc Józsefhez címzett 1914 júl. 1-i emlékiratból) kitűnik, hogy csak épen a szerajevói gyilkosság utáni időben nem akarta azt, más alkalmat azonban szívesen megragadott volna annak megindítására. tehát nem igazi pacifista, és különben is mint nagybirtokos nem is lehetett az stb.»

Nagyon emlékeztet ez az okoskodás La Fontaine *A farkas és a bárány* című meséjének befejező szavaira: ... Si ce n'est Toi, c'est donc ton frère! ...

Befejezésül pedig Dominique úr sajátmagával még egyszer ellentmondásba kerül és kifejti, hogy a világháború kitörését nem egyes államférfiak politikája okozta, mert hiszen az a régi és új uralmat képviselő nemzetek összeütközése volt, népek közötti polgárháború.

*

A *Journal des Débats* (szélső nacionalista kis-entente-barát napilap) f. é. március 7.-i számában Pierre Bernus hosszasan foglalkozik gróf Tisza leveleivel. Elfogultságáról és rosszakaratáról már a cikk címe is tanuságot tesz: *Az osztrák-német bűnösség* (La culpabilité austro-allemande).

Fejtegetéseit azzal kezdi, hogy «bizonyos körökben állandóan megnyilvánul az a különös igyekezet, hogy Közép-Európa néhány politikusa rehabilitáltassék. Ez nagyon szép volna, ha a kiválasztottak ezt megérdemelnék. De erről szó sem lehet. Példárá gróf Tisza esete». A továbbiakban azt állítja, hogy Tharaud-ék hiába igyekeznek bizonyítani, hogy Tisza nem akarta a háborút, mert a Ferenc Józsefhez intézett emlékiratok ép az ellenkezőjét bizonyítják, és itt ugyanazt a hamis okoskodást használja, amelyet Pierre Dominique cikkével kapcsolatban az imént ismertettem. Elvakult gyűlölködésében odáig megy, hogy a való tényállás teljes meghazudtolásával azt állítja, hogy gróf Tisza «egész» levelezéséből nyilvánvalóan kitűnik, hogy a magyar miniszterelnök támadó, sőt praeventiv háború megindításának volt a híve. Hallatlan rosszhiszeműségében elfelejti, hogy cikke elején az ellen kelt ki, hogy a Tisza-levelek közlésével ezt az államférfit rehabilitálni akarják.

Végül pedig elárulja, hogy honnan fúj a szél, és a magyarfalásáról hirhedt cseh *L'Europe centrale*-ra hivatkozva idézi gróf Batthyány Tivadar emlékiratait, amelyekben nevezett állítólag kijelenti, hogy «Tisza emléke nem nyerhet semmit a szerepének tisztázása céljából megindított polemikiából.»

. Ezek után áttér a Monarchia és Németország általános támadására s a német és osztrák-magyar politika ellen Bülow emlékirataiból merít bőven érveket.

*

A *Correspondance Universelle* című könyvben f. é. március 12.-én E. B. (Eugène Ballero) tárgyilagos hangnemben ismertette a Tisza-könyvet.

Felhívja a figyelmet arra, hogy «a háború kitörése után minden államférfi igyekezett a felelősség ódiúmát magáról elhárítani, csak egy hallgatott közülük, pedig épen ő védekezhetett volna a legtöbb joggal. Tisza István volt az, aki Ferenc József császár környezetében egyedül küzdött a háborús megoldás ellen.» Idézi itt a júl. 1.-i és 8.-i emlékiratoknak ezt bizonyító részeit.

«Tisza és a magyar nép ellenségei azt állítják, hogy a magyar miniszterelnök csak épen az akkori időpontot tartotta alkalmatlannak a háború megindítására. De ha figyelembe vesszük az akkor Bécsben dühöngő háborús psychosist, Tisza érvelése ügyes taktikázásnak minősíthető, mert midőn a háború elhalasztása mellett tört pálcát, több kilátása volt álláspontjának elfogadtatására és a háború kitörésének közvetlen veszélyét ily módon inkább vélte elháríthatónak.» Újabb idézetek felsorolása következik, amelyekből világosan kitűnik, hogy Tisza általánosságban is ellenzője volt minden háborúnak. (A júl. 8.-i emlékiratból és a Zeyk Margithoz aug. 26.-án intézett levélből.)

Befejezésül Tisza békeszerető gondolkozásmódjának bizonyítására újból egy levélidézetet közöl, amelyből kitűnik, hogy a magyar miniszterelnök már 1914 augusztusában sürgette a béke megkötését. (Buriánhoz címzett 1914 aug. 30.-i levél.)

«A háborút energiával, de gyűlölet nélkül folytatta. Hisz egy levélből kitűnik, hogy a legádázabb küzdelem idején egy egyszerű francia nevelőnő érdekében is közbenjárt.»

*

A radikális pártnak *La République* című baloldali közlönye, a németekhez való közeledés híve és részben revizionista lap, márc. 15.-i számában a Tisza-levelekkel foglalkozva megállapítja, hogy gróf Tisza István bölcs hazafiasságával és idealizmusával Kossuth és Andrássy mellett a magyar történelemnek egyik legkiválóbb alakja volt. «Kissé különleges benyomást keltett ez a «mágnás», ez a «vitész», mintha más korból tévedt volna hozzánk. Méltó volna arra, hogy Ludwig megrajzolja arcképét.»

«Azoknak, — folytatja a cikkíró — akik azt állítják, hogy Tisza a háborút akarta, azt válaszolom: olvassátok el leveleit! Ezekből kitűnik, hogy:

1. Tisza, ameddig csak tehetette, ellenezte a háborút;
2. minden kínálkozó alkalmat megragadott a béke sürgetésére;
3. ellenezte szerb területnek a Monarchiához való annektálását.

Ez azonban nem azt jelenti, hogy Tisza pacifista volt és a békét magáért a békéért szerette. Természete inkább harcias volt és több vonatkozásban emlékeztet Bismarckra. Több leveléből kitűnik, hogy a háborút azért ellenezte, mert magyar hazájának minden érdeke így kívánta ezt. 1914-ben is ezért küzdött a háború kitörése ellen, mert hiszen német győzelem esetén sem várt semmi jót Magyarországnak számára!»

*

A *La Revue de France* című jobboldali, katolikus, polgári hetilap márc. 15-i számában Maurice Laporte Tisza arcképét rajzolja meg. A cikkíró régebben foglalkozott az októberi forradalommal és tapasztalatairól *Bouge de la mère Andrelli* című munkájában számolt be.

Most elmondja, hogy 1918 okt. 31.-én 5000 koronáért felbérelt «forradalmárok» töltött katonafegyverekkel a kezükben Tiszára rontottak, vádolták azzal, hogy ő volt a háború okozója és felesége szemeláttára meggyilkolták.

«A Tisza-levelek tanuságot tesznek arról, hogy 1914-ben Ferenc József környezetében Tisza volt az egyedüli, aki a

német katonai clique fellépését szigorú kritika tárgyává merte tenni. Ha ma megkérdezzük a magyar parasztot, mit gondol Tiszáról, azt fogja válaszolni: «Kemény magyar volt», ami gondolatában azt jelenti, hogy nem hunyázkodott meg sem Bécs, sem Berlin akarata előtt és szeretett hazáját «Szent Imre örökét», meg tudta védeni a német cselszövények ellen, amelyek századok óta szabadságára törtek.»

Ezután a levelek előtti előszavak nyomán Tisza életéből és politikájáról mond el néhány részletet. Megemlékezik a parlamentben ellene intézett revolveres merénylet alkalmával tanusított bátor magatartásáról, midőn közvetlenül a lövések eldördülése után Tisza a tanácskozások folytatását követelte: «Nem vagyunk vénasszonyok, akiket egy revolverlövés megijeszt.»

Majd pedig Tiszának Károlyi Mihállyal (akinek a cikk-író «fantoche» és «comte d'opérette» jelzőket ad) vívott párbaját mondja el, amelynek befejezése után Tisza így szólt: «Egy ilyen embert nem érdemes megölni.» «A magyar Kerensky később, midőn fegyvert adott a gyilkosok kezébe, kegyetlenül megbosszulta magát.»

Később idézi a Ferenc Józsefhez intézett júliusi emlékiratok azon részeit, amelyek bizonyítják, hogy Tisza ellenezte a háborút, majd pedig azon leveleket, amelyekből kitűnik, hogy Tisza korai békekötést igyekezett elérni és szerb területek annexiója ellen foglalt állást, s hozzáfűzi: «De mit jelentett a magyar miniszterelnök véleménye a Kaiser, a Kronprinz, a Ludendorffok, Tirpitzeck, Falkenhaynek előtt?»

Befejezésül pedig megállapítja, hogy Tiszának az volt nagy tévedése, hogy apja nyomdokán haladva ő is a német szövetségben gondolta biztosíthatónak hazája jövőjét. «De akárhogy is volt, ezen ellenfelünk kiérdemelte megbecsülésünket. Bátorságát gyilkosaival szembenállva sem vesztette el. «Sohasem bujkáltam, úgy fogok meghalni, ahogy' élttem» — voltak utolsó szavai.»

A francia nehézipar napilapja, a *L'Avenir*, március 17.-i számában Pierre Descaves foglalkozik gróf Tisza levelezésével.

Bevezetésül megállapítja, hogy az utóbbi időben a békeszerződések revíziójára irányuló harccal párhuzamosan a felelőségek revízióját célzó mozgalom fejlődött ki. Példa erre Groener tábornoknak a Reichstagban elhangzott beszéde és a most megjelent Tisza-levelek.

Majd áttér Magyarország jelenlegi helyzetének ecsetelésére. Elmondja, mi mindent vesztett és szenvedett Magyarország a trianoni békeszerződés és az egymást követő forradalmak miatt. «A magyar népet mélységes elkeseredés űli meg, de bánatában is méltóságteljes a viselkedése. Gróf Bethlen érdemül tudható be, hogy ez az ország részben visszanyerte egyensúlyát. Túlságosan sokat fizetett és most igyekszik tisztázni a multját. Nehéz feladat, mert Magyarország tragédiája földrajzi helyzetének adottságában rejlik. A magyar Alföld mindig a nagy germán és szláv népvándorlások útjába esett.»

Tisza személyére áttérve elismeri, hogy a Tharaud-testvérek által készített megragadó életleírás alapján rokonszenvesnek kell őt tekinteni. «Semmi kétség, hogy ez az államférfi nagystilű ember volt.» Itt idézi Tharaud-ék szavait: «Sem mint keresztény, sem mint magyar nem volt a háború pártolója. Ez életének nagy lapja.»

«Igaz, hogy ezen a lapon több szépséghiba van, — fűzi hozzá — egy azonban bizonyos: 1914 nyarán Tisza világosan átlátta a Monarchia veszélyes helyzetét és ezért igyekezett a fegyveres összecsapást jobb időre halasztani.» Ezután idézi a Ferenc Józsefhez címzett emlékiratoknak azokat az ismert részeit, amelyek a háború ellenzését bizonyítják.

Tisza igyekezett küzdeni a felhalmozódó ballépések ellen, de végül kénytelen volt meghajolni «magasabb akaratok» előtt.

«Tisza levelei emberi szempontból is rendkívül értékesek, mert hű képét adják a háború előtti diplomaták észjárásának. Akár Tiszáról, akár Bülowról legyen szó, megállapíthatjuk, hogy ezen államférfiak gondolatában a háború meg-

szokott dolog volt, és ha ezek azt mondták: «Nem kell háború», ez azt jelentette, hogy: «Most még nem kell.» Tisza életével fizetett eszméiért.»

Befejezésül megállapítja, hogy a háború után Magyarország és Franciaország között élénk szellemi kapcsolatok fejlődtek ki, amelyek bizonyára sok hasznot fognak hozni. «Ne keressük túlságosan, kik voltak a jó és kik a rossz pásztorok.»

*

A *Le Soir*-ban (szélsőbaloldali napilap) március 22.-én Frédéric Hirth vezércikkben foglalkozik a Tisza-könyvvel.

Az 1918 október 31.-i gyilkosságra való visszaemlékezés-sel kezdi a cikket és megjegyzi, hogy az utolsó orosz cár és Tisza megöletése között bizonyos hasonlóság van. Mind a kettőt vádolták a háború okozásával.

«Tisza azonban ártatlan volt, mert kétségbeesetten küzdött a háború kitörése ellen, amit a Ferenc Józsefhez intézett emlékiratok bizonyítanak. Tisza különben már 1881-ben írt könyvében (*Az adók transzpozíciójának elmélete*) közgazdasági megfontolások alapján mindenféle háborút ellenzett.

Sajnálatos, hogy 1914 július 14.-én eredeti álláspontjától Berchtold, Conrad, Tschirschky által el hagyta magát téríteni Tisza, mert ha ő lemond, talán nem üt ki a háború.

Midőn aztán a háború Tisza minden ellenzése ellenére mégis kitört, a magyar miniszterelnök a szövetséges Németország iránt tanúsított teljes loyaltással, a legnagyobb eréllyel küzdött a közös győzelem kivívásáért, ami becsületére válik. Mesterien szerkesztett levelei is e mellett tesznek tanúságot.»

Majd pedig egy olyan megállapítást tesz Hirth úr, amely azt bizonyítja, hogy a leveleket csak nagyon felületesen olvasta, vagy pedig a kis-entente iránt érzett rokonszenve elnyomta benne az igazság szavát. Szerinte Tisza nem tett volna semmit a nemzetiségek megnyerésére, különösen a román kisebbségnek nem akart semmi engedményt tenni és inkább örült a románok elleni háborúnak. holott ép az ellenkezője tűnik ki a levelekből.

Ezután áttér Tisza bukásának ismertetésére. Ezt azzal magyarázza, hogy Károly király, aki nem értette meg Tisza angol liberalizmusát, új embereket akart maga körül elhelyezni. «Tisza a frontra sietett és nem tért többé a közügyek élére, pedig ő lett volna az egyedüli, aki talán meg tudta volna óvni országát a forradalmak pusztításaitól.

Tisza háborús levelezése nagyon vonzó és nevelő olvasmány, egy kis ország nagy államférfiáról jó képet ad.»

Befejezésül elismerőleg nyilatkozik a Tharaud-testvéreknek mesterien megírt előszaváról.

*

A *Revue Parlementaire*, Henry de Chambon folyóirata, amely újabban magyar-barát cikkeknek szívesen ad helyet, március 15.-i számában jóakaratóan foglalkozik a Tiszakönyvvel.

Megállapítja, hogy a magyar miniszterelnök levelei új világlátásba helyezik mind a háború első éveit, mind szerzőjük személyiségét. «A Tharaud-testvérek előszavukban elmondják, hogy Tisza Szerbia ellen csak diplomáciai siker kivívását ajánlotta és a háború kitörése ellen küzdött, de Ferenc Józsefnek német befolyás alatt álló tanácsadói erősebbek voltak és az ő álláspontjuk győzött. A levelek olvasásából kitűnik, hogy Tiszának fogalma sem volt a franciák marne-i győzelméről.»

Levéldízetek következnek. Először a Ferenc Józsefhez intézett júl. 1.-i és 8.-i emlékiratokból, majd pedig a háború gyors befejezését sürgető levelekből. (Buriánhoz 1914 aug. 30.-án, április 27.-én és május 3.-án, Czerninhez május 25, június 20 és aug. 28.-án.)

Végül idézi a Tharaud-testvérek előszavának azt a már ismertetett részét, amely rámutatott Tisza tragikus helyzetére.

*

A *Chantecler* irodalmi hetilap L. Gautreau tollából április 4.-i számában különösen kedvező világlátásba helyezi gróf Tisza háború alatti levelezését. Bevezetésül megállapítja, hogy a most megjelent levélgyűjtemény a nagy háború

rengeteg adathalmazát értékes dokumentumokkal szaporította. «Gróf Tisza az európai diplomácia egyik legjellegzetesebb alakja volt. A magyar «grand seigneur», aki szíve mélyéből ellene volt a háborúnak, kötelességtudásból hallgatni volt kénytelen és már úgy látszott, hogy hallgatását a sírban is megőrzi. Leveleinek közrebocsátása most «gróf Tisza titkáról» felemelte a fátyolt.

Három, a magyar nemzet számára nagyfontosságú tény bizonyítanak ezek a levelek :

1. Tisza, ameddig csak tehetette, ellene volt a háborúnak ;
2. mindenképen igyekezett korai békekötést kieszközölni ;
3. szerb területnek a Monarchia javára való annektálását ellenezte.»

Számos idézet következik, melyek ezeket a tényeket bizonyítják (az 5, 8, 179, 494, 218, 579, 1043, 1180, 1444/b, 1096, 1498/a számú levelekből).

*

A *L'Homme Libre*, Eugène Lautier volt államtitkárnak a nagy bankokkal összeköttetésben álló napilapja április 17.-i számában Paul Lombard tollából a Tisza-könyvről tárgyi-lagos hangú vezércikket közöl.

Röviden ismerteti gróf Tisza életét és háború előtti politikai szereplését, majd pedig áttér életének «nagy lapja»-ra: állásfoglalására a háború ellen. A most megjelent levelek — jegyzi meg — feltárják előttünk, hogy milyen szívós energiával védte álláspontját, míg az ellene sorakoztatott érvek súlya alatt engedni volt kénytelen.

«Ezek az okmányok épen most, midőn megjelentek Bülow emlékiratai, továbbá Sydney B. Fay és Bernadotte Schmitt amerikai egyetemi tanárok munkái a háborús felelősségről, nagyfontosságúak.

Leveleiből, melyek igen kellemes olvasmányok, két fő momentum derül ki : a háborút ellenezte és midőn az mégis kitört, igyekezett annak gyorsan végét vetni.» A cikkíró ezután idézi a Ferenc Józsefhez intézett júl. 1.-i és 8.-i emlékiratok vonatkozó részeit és megállapítja, hogy Tisza ellen-

kezése a lehető leghatározottabb volt. A júl. 1.-i emlékirat azon részét is közli, amelyet Tisza támadói különös szeretettel használnak fel ellene: «A jelenlegi balkáni helyzet megengedi, hogy bármikor teremtsünk magunknak egy megfelelő casus bellit.» Hozzáfűzi, hogy a magyar miniszterelnök ezt az argumentumot, amely cinikusnak látszik, csak azért használta, mert ez Berlin és Bécs szájaíze szerint volt és így inkább remélhette a háború elkerülését.

Befejezésül visszaemlékezik a magyar közszellemnek azon elvakultságára, amely szinte egyhangúan Tiszát okolta a haza nagy katasztrófájáért, és idézi a Tharaud-testvérek kitűnő előszavának utolsó sorait, amelyek a nagy államférfi tragikus halálát mondják el.

RÉNYEI GYÓZÓ.

A KÖRNYEZET NEVELŐ HATÁSA.

Általánosságban mindannyian tudjuk, milyen nagy nevelő hatása van gyermekeinkre a környezetnek ; ezért féltjük őket a rossz társaságtól. A kérdésnek nagy jelentőségével azonban mégis inkább csak azok vannak tisztában, akik nevelési vagy lélektani kérdésekkel behatóbban foglalkoznak. Épen azért, mert itt egyetemes emberi érdekekről és egyetemesen kötelező szempontokról van szó, nem árt, ha mélyére nézünk a dolgoknak.

Mindenekelőtt az emberi léleknek, úgy is mondhatnók : az ember egyéniségének, fejlődésével kell legalább nagyjából tisztába jönnünk. Ennek két, egymással szemben álló, tehát ellentétes hatású tényezője az átöröklés és az alkalmazkodás. A pedagógiai pesszimizmus az átöröklés kérlelhetetlen törvényének rabláncára fűzi az embert, amelyből — állítólag — nincsen menekvés. Schopenhauer elméletéből indul ki ez a reménytelenség, amely szerint az ember intelligibilis jelleme változhatatlan ; de ennek a malmára hajtotta a vizet a természettudomány tanítása is az átöröklésről, amely a Lombroso-féle bűnös-típusban éri el csúcspontját. Ezen felfogás szerint születik az ember olyanná, amilyen, és ez ellen nincsen fellebbezés. Ezzel ellentétben egészen a múlt század derekáig a nevelés lehetőségében bízó optimizmus uralkodott. Kant szerint az embert emberré a nevelés teszi ; Turgot abban bízik, hogy ha a nevelés ügyét az ő tervei szerint alakítják át, Franciaország egy évtized alatt újjászületik és Európa első állama lesz ; Leibniz is azt mondja : adjátok kezembe a nevelést és egy század alatt Európa képét megváltoztatom! A múlt század végén a francia Odin 1300 és 1830

között élt 6394 egyéniségnek a fejlődését tanulmányozta át annak a megállapítására, vajjon az átöröklésnek vagy a nevelésnek volt-e rájuk nagyobb hatása. És arra az eredményre jut, hogy a ható két tényező között határozottan a nevelést illeti az elsőbbség. A nevelés pedig annyi, mint hatás, környezethatás. Így tehát egyik túlzásnak sincs igazsága, mert a két tényező, átöröklés és alkalmazkodás a viszonyokhoz és környezethez, az emberi lélek és emberi egyéniség fejlődésének egymást kölcsönösen kiegyenlítő tényezője.

De nem is lehet másként. Az ugyanis kétségtelen, hogy az ember hajlamaiban és megszabott határu képességeiben bizonyos fejlődési lehetőségeket hoz magával erre a világra. Ezeknek a fejlődési lehetőségeknek a határait át bizonyára nem lépheti, de kitöltheti, még pedig oly mértékben és olynemű értékekkel, aminőkre neki az ő egyéniségének egészét ért benyomások alkalmat adnak. Eleinktől tehát bizonyos alkatot nyerünk örökségbe; erre fizikailag és szellemileg szakadatlan befolyást gyakorol a külső világ; ezeket a benyomásokat a maga általános emberi és egyéni törvényszerűségei alapján feldolgozza és végül ő maga is visszahat környezetére, elhárítva, vagy ellenkezőleg előidézve, várva és megtartva a benyomásokat.

Abban a magatartásban tehát, amellyel az ember az őt ért benyomásokkal szemben viselkedik és amelyet röviden alkalmazkodásnak nevezhetünk, három mozzanatot lehet megkülönböztetni, úgymint: elfogadás, feldolgozás és visszahatás. Mind a hármat azonban a külső világ, tehát a környezet váltja ki. Természetesen ezen fölül vannak belső kiindulású élményeink is, amelyek szintén járnak visszahatásokkal és a cselekvés kifelé irányuló formáival, pl. elhatározó jelentőségű gondolatok, emlékek, riasztó álmokképek stb.; ezek azonban már nem tartoznak ide. Mindenesetre állapítsuk meg azt, hogy emberi lélek és annak fejlődése nem volna elképzelhető a külső világ benyomásai nélkül. Ahhoz, hogy gondolkozzunk, tehát létezzünk, mint a bölcs, Cartesius, mondaná, kell lenni valaminek, amiről gondolkozzunk: és ezt az anyagot, legalább kiindulásában, a külvilág adja. Megvilá-

gításul gondoljunk csak el egy lehetetlen lehetőséget: valakinek egyetlen érzékszerve sem működik és így nincs tudomása a külső világ illetéseiről, nincsenek benyomásai. Vagy, ami szintén lehetetlen máskülönben, engedjünk egy gyermeket úgy felnőni, hogy elzárjuk minden benyomástól. Tudnánk-e egy így kifejlett (?) lényre — persze ki sem fejlődhetnék — egyáltalán nevet találni? megilletné-e az elnevezés: «ember»? Hiszen már magában a táplálkozás, az anyagcsere is benyomásokkal jár, akciós-reakciós folyamat.

Egy szóval az ember kifejlődésének lényeges föltételei a külső benyomások. Ezek nélkül ember el sem képzelhető. Ennek következtében egyén és környezet válhatatlan kapcsolatban fonódnak össze, oly bensőleg, hogy épen ezért magának az egyéniségnek a fogalma is csupán az elméleti gondolkodásnak elvont eredménye, abstrakciója.

Kiterjed ez a kölcsönös hatásközösség az egész teremtett világra. Így például a csecsemő a holdvilág, mint közelinek vélt tárgy, és általában a fény és zörej felé fordul, azokról magának képet alkot és azokhoz való viszonyát — öntudatlanul is — megállapítani törekszik. Érdeklődésének élénk mozdulatokkal ad kifejezést s annak tárgyait, még a holdvilágot is, magához akarja ragadni. Így tájékozódik a térben, melyben magának is el kell, legalább szemléletével, helyezkednie. Így tanulja megmérni a távolságokat, melyeket befutnia, esetleg kezével elérnie kell; avagy kikerülnie a tárgyakat, hogy beléjök ne ütődjék. Ezért tűzte ki a nagy Comenius a kisednevelés úgynevezett anyai iskolájában, a schola materna-ban, célul az érzéklés fejlesztését.

Az első kísérleteken túl, melyek a gyermeknek környezetében való elhelyezkedését és tájékozódását biztosítják. ismeretes, hogy mennyire összeforrott az ember sorsa környezetével; testi fejlődése, kulturális és gazdasági élete mennyire függ földjének termékenységétől, a légköri viszonyoktól és a földrajzi helyzettől. Nem véletlen, hogy a görög műveltség a görög, a római a latin félszigeten és általában a mai kultúra a mérsékelt földvön fejlődött ki. Természetesen földrajzi elhelyeztettségének annál erősebb rabja

az ember, minél kevésbé van fölfegyverkezve a kultúra eszközeivel.

Megvilágításul egy percre térjünk vissza a görög műveltség kifejlődésének kérdésére.

A hellének földje, amely oly szegény a termő humuszban, nagyon mostohán gondoskodott mindig lakóiról. A hegyhátak vonalai pedig úgy helyezkednek el, hogy nehezzé teszik még szomszédok között is az érintkezést. Teherszállítás igen nehéz. az ókorban legfőlebb csak öszvérháton volt lehetséges. A tengernek a szárazba mélyen benyúló öblei látszólag még inkább megnehezítik a közlekedést. De csak látszólag. A természettől el nem kényeztetett görög a maga gyors, szinte agyafúrt eszével, melynek a furfangos Odysseus tipikus képviselője, gyorsan fölismeri, hogy ez a mélyen és sűrűn szaggyatott partvidék az istenek ajándéka, mert olcsó és jó közlekedési út. Földjének szűkmarkúságáért is kárpótlást talál terméketlen kőszálaiban, melyek a világ legszebb márványát kínálják neki. Ez a márvány élő testté lesz a görög termékeny képzeletétől vezetett kalapácsa alatt. Mészszemcséi között ércelemek vannak elszórva s ezért az élő bőr rózsaszínes sárga patináját leheli rá az idő s ennek láttára a szobrok között járva szinte várjuk azok tagjainak mozdulását.

Íme a talajviszonyok mostohasága a lelemény frisségére sarkalja a hellént ; vidékeinek elzártsága a törzsszervezet kifejlődésére kényszeríti, ez viszont a helyi kultúrák virágzását és versenyét vonja maga után. Nemes márványa a szobrászat és építészet anyagát adja kezébe, mely csak a művészet sugallta formák vonalait várja, hogy nyers tömegből kibontakozva, a művészi kifejezés halhatatlanságát öltse magára. A tengerek öble a kiváló közlekedés útjait teríti lábai elé, hogy márványáért s finoman égetett, idomított és festett agyagjáért a közeli kelet színes gazdagságát s Szicília — Nagygörögország — és Egyiptom búzáját vihesse cserébe. Hellas kövei a görög kezében így válnak kenyérré és a tenger így kárpótolja földjének mostohaságáért. De a legértékesebb kincs mégis, amit környezetének mostohaságától kicsikar, a hellén géniusz. Mivel életküzdelseiben sohasem

lehet lankadás és szünet, a műalkotás lázában és a tengeri út viharaiban elméje állandó felvontságban élesedik és az egész emberiséget megajándékozza értékálló kincseivel. irodalmával és művészetével.

Íme a környezet nevelő hatása.

Természetes azonban, hogy — főleg nevelési szempontból — embernek emberre gyakorolt hatása a legfontosabb. Nemcsak azért, mert ez a legerősebb és mert ezt tudja legjobban gyümölcösöztetni, hanem azért is, mert ezt áll módunkban szabályozni.

Az embernek környezetéhez való viszonyából önként következik, hogy lényét, a tiszta emberiességet, a tiszta humanitást, csak saját fajával való legbelsőbb közösségben, tehát a társadalom keretein belül, fejlesztheti ki. Az ember a legfejlettebb lény. Épen azért az ő fokozott életfeltételei az egyéni élet elkülönített keretei között semmiképen sem volnának kielégíthetők. Egyéniség és társadalmi életközösség épen azért olyan szélső ellentétek, amelyek egymás nélkül el sem képzelhetők, s fenntartásuk csak a legbensőbb életközösségben biztosítható. Megértésül egyszerűen utalhatunk arra, hogy gazdasági, kulturális és erkölcsi élet csak életközösségben fejlődhetik ki, már pedig ezek az embernek leg-sajátabb szellem-erkölcsi életnyilvánulásai. Viszont, ha az egyéniség túltengése vagy beteges széthúzása a társadalom kereteit szétfeszíti, nemcsak a társadalmi életközösség omlik össze, hanem az emberi kultúra és erkölcsiség is. Ha az egyén szembe kerül a társadalommal és ez rendszerré lesz, megszűnik a moralitás.

Mindez a nevelésnek nemcsak célját, hanem eszközeit is előírja. Az emberi életközösség számára az emberi életközösség által kell nevelni. Ezért nem sikerül rendszerint az olyan nevelés, amely ezen a közösségen kívül, attól mintegy féltve a gyermeket, igyekszik megoldani a nevelés feladatait. Ez történik az úgynevezett «magántanulóknak» az esetében. Erre, takarékosági szempontokon kívül, főleg két ok szokta a szülőket rábírni. Az egyik a gyermek testi gyöngesége, mely mindig egyéni elbírálás alá esik, a másik a rossz hatástól való megóvás. Ennek komolyságát csak egészen kivételes

esetekben ismerhetjük el. Jobbára a legelőkelőbbek körében szerepel ez a megoldás, amikor a magasabb életszínvonalat akarják ezzel biztosítani. Azonban erős a meggyőződésünk, hogy éppen ezen az úton sikerülhet, helyes értelmezés mellett, a legkevésbé. Ha bizonyos faragatlanságoktól megóvhatják is a gyermekeket, ezért súlyos árat kell fizetniök. Amikor ugyanis a nevelői gondoskodás megszűnik, annál védtelenebbül — mert kritikátlanul — áll az ifjú az élet súlyos felelősséggel járó kísértéseivel szemben. Talán nincs túlzás abban a föltevésben, hogy a felsőbb rétegek vagyoni helyzetének megrendülésében, sőt az esetleges erkölcsi kisiklásokban is, ennek a nevelési rendszernek van legfőbb része. Az ifjúnak szüksége van azokra a kisebb következményekkel járó ballépésekre, melyeket másokon vagy magán tapasztal és átél, hogy kikerülhesse a súlyosabbakat. Az iskolai élmények hozzászoktatják a helyzetek és magatartás mérlegeléséhez. Akik ezeken az élményeken nem mennek át, váratlanul és előkészület nélkül szakad rájuk az élet felelőssége. Űvegházi növények ők, kik bármely évszakban is túlságosan korán kerülnek ki a szabadba.

Szüksége van tehát a nevelésnek az iskolai élet szűkebb-körű és szabályozott nyilvánosságára, mert a gyermek számára ez képviseli a társadalmi életközösséget. Már pedig, mint láttuk, ebből az életközösségből meríti az ember emez életközösség folytatásához szükséges eszközöket: cselekvéseihez a nyilvánosság hátterét, az abban rejlő ellenőrző és ösztökélő erőt, az összetartozás érzését, a különféle megítélési szempontokat és annak tudatát, hogy az egyén csak egyetlen, még pedig csak éppen kiegészítő tagja ennek a közösségnek. Az iskolai élet közössége nyújt alkalmat a szimpátikus érzések fejlődésére is. Már pedig erkölcsi cselekvéseknek a helyes mérlegelés mellett ez az egyik alapja és legfőbb mozgató rugója. Valóságos életközösségben kell élnie annak, aki erkölcsi életet akar élni, mert csak így tudja megérteni a mások életét és szükségleteit, és csak így szokik hozzá erkölcsi téren a helyes távlatokhoz, események és helyzetek helyes mérlegeléséhez. Csak így tudja elevenen tartani érzéseinek melegét, amelyek őt a cselekvésre előkészítik.

Ámde az iskola falai a gyermeket nem zárják el légmentesen. Az iskolán kívül ha a gyermek nem gyűjti is tervszerűen és tudatosan tapasztalatait, mint ahogyan nyújtja számára élményeit az iskola, mégis föltárja előtte lelkének minden érzékenységét. És kitörölhetetlen nyomokat hagy nála az élet. Egész életre szólnak ezek az élmények. Nemcsak azért, mert az ifjú lélek nagyon is érzékeny, hanem azért is, mert minden közvetlen tapasztalásnak úgyszólván fizikailag is kényszerítő ereje van. Szuggesztív erejük ezek a közvetlen átélések. A gyermek megérzi azt a különbséget, amely az iskola tervszerűen, tehát mesterségesen létesített, másfelől az élet közvetlen, tehát természetes élménysora között van. Ezen fölül az iskola igen sokszor úgynevezett reproductív képzetekkel dolgozik, ami azt jelenti, hogy közvetlen érzéklés és közvetlen átélés helyett emlékezeti képekre támaszkodik és csak ritkábban, pl. a természettudományokban s bizonyos fokig a nyelv és irodalom tanításában, a közvetlen érzéklésre vagy tapasztalásra. Ezzel szemben az iskolánkívüli élményeket éppen ez a közvetlenség és, hogy úgy mondjuk, «érzéketesség» jellemzi. Nem csoda hát, hogy egész lélekkel engedi át magát ezeknek az élményeknek. És azt se feledjük, hogy csak pár órát tölt az iskolában s a többit azon kívül.

Éppen azért a gyermek és serdülő ifjú felnőtt környezete óriás felelősséggel tartozik az ifjú jövőjéért. Vele szemben tehát az erkölcsi életközösségnek minden felelősségét éreznünk kell. Ezzel nemcsak az ő személyének tartozunk, hanem rajta keresztül a társadalomnak is. Nemcsak a szülők és nevelők felelősek tehát a gyermekért, hanem mindnyájan és az egész társadalom. Mindenkinek úgy kell azért viselkednie, — legalább is ez az erkölcsi követelmény — hogy minden gyermek követendő példájául szolgálhasson. Korának jogait tehát a gyermekkel szemben diszkrétül élvezze. Ne feledkezzünk meg a parancsról: tiszteld a gyermeket! Azért volt borzalmas, amikor egyes organumok a szabadelvűség nevében emeltek szót a rendőrségnek azon intézkedése ellen, hogy tilos a szemérmetlen képeslapok kiakasztása. Arra is volt eset, hogy egy folyóirat a felnőtteknek a művészi

sexualitásokhoz való jogát a gyermekvédelem részéről látta veszedelemben.

Épen azért, mert mindannyian nevelő hatást gyakorolunk, akár akarjuk, akár nem, mindannyiunknak éreznünk kell ebből folyó kötelességünket. Úgy kell hát viselkednünk, akár foglalkozunk neveléssel, akár nem, hogy az sohase legyen káros, még óvatlan pillanatban sem, az ifjúságra.

MITROVICS GYULA.

A DÉLSZLÁV DIKTATÚRA.

— Első közlemény. —

Harminc hónap (1929 jan. 6—1931 jún. 30) történetét veszi itt az olvasó. Nem pragmatikus történetét, hiszen ezt ma még nem lehet megírni, hanem a délszláv diktatúrának a délszláv sajtó, röpiratirodalom, hírszolgálat széleskörű ismeretén felépített, tárgyilagosságra törekvő, sokrétű, részletes leírását. Magyarország jövőjére nézve sorsdöntő fontosságú lehet az, miként oldódik meg a délszláv kérdés, miként ússza meg déli szomszédunk azt a súlyos államválságot, melyben ma vergődik. És mégis alig van magyar ember, aki valamennyire is tisztában volna azzal, mi történik Jugoszláviában. Ez késztetett ennek a tanulmánynak megírására, akkor, mikor a délszláv válság tetőpontján áll és amikor még bizonytalan távolságban és kétesen villan fel kutató szemünk előtt a jövő.

Könnyebb áttekinthetőség kedvéért az anyag tizenkét főfejezetre van osztva, ú. m. I. Előzmények. II. A diktatúra kikiáltása. III. A diktatúra megszervezése. IV. Az 1929 okt. 3.-i törvény V. Maček börtönben. VI. A diktatúra népszerűsítése. VII. Újabb fejlemények. VIII. A horvát emigráció. IX. A diktatúra vallási politikája. X. Gazdasági politika. XI. Külpolitika. XII. Eredmények. Minden főfejezet több fejezetre oszlik. Ezek a főfejezetek címe alatt vannak felsorolva.

I. Előzmények.

1. A centralizmus. 2. Radió küzdelmei. 3. A parlamenti merénylet.
4. A Korošec-kormány. 5. Rendbontás Zágrábban.

1. Jugoszlávia 248,665 km² területéből 48,300 km² esik a balkáni háború előtti Szerbiára, tehát a terület 19 %-a.¹

¹ Stanojević: *Narodna Enciklopedija*, II. k. 481. l.

Az 1921 jan. 31.-én tartott népszámlálás adatai szerint Jugoszláviának 11,985,000 lakosa volt, amiből Észak-Szerbiára — a balkáni háború előtti Szerbia és a neully-i békében Bulgáriától idecsatolt 1650 km² terület — 2.655,000 lélek esik, tehát a bolgár területek lakosságának leszámításával az egész ország lakosainak 21 %-a.¹ Szóval a balkáni és a világháború megötszörözte a régi szerb királyság területét és lakosságát.

Szerbia a török alól való felszabadulása (1817) óta kétszer gyarapította területét (1833, 1878). Ilyenkor az új területekre egyszerűen kiterjesztette centralisztikus állam-szervezetét, a «nem-kívánatos elemeket» részben megfosztotta vagyonuktól, részben egyszerűen kiűzte őket. Szerbia azonban e két gyarapodással egy század alatt meg sem kétszerezte területét, így volt ereje és ideje megvalósítani törekvéseit. A balkáni háborúk után 87,800 km²-re nőtt területe. Egyszerre 80 %-kal növekedett meg, és az új területek lakosságában 20 %-kal sem voltak képviselve a szerbek. Akkor is a régi szerb módszert próbálta alkalmazni. A világháború kitöréséig a programot nem tudta végrehajtani, de nem volt ideje arra sem, hogy meggyőződjék a program végrehajthatatlanságáról. Ez lehetett az oka annak, hogy a világháború után nagyjában a régi szerb államideált iparkodott megvalósítani Jugoszláviában is.

Az 1921 jún. 28.-án tető alá hozott vidovdáni alkotmány ez államideál kifejezője. A Szerbek, Horvátok és Szlovének királysága — ahogyan a vidovdáni alkotmány Jugoszláviát nevezi — centralisztikus monarchia, melynek területe a történeti határok eltörlésével 33, közvetlenül Belgrád alá rendelt megyére oszlik. Az állami élet főszerveit a régi szerb fővárosba összpontosították és a hivatalok vezető állásait szinte kizárólag szerbek számára tartották fent. A tiszti és a diplomáciai karba más mint szerb csak kivételes esetekben jutott be.

¹ *Prethodni rezultati etc.* Sarajevo, 1924., XXXIV. 254. l. + 11 kép, 2°, továbbá *Statistički pregled etc.* Beograd, 1930., 30 l. 2°. A két hivatalos kiadvány ellentmondásait részletesen tárgyalta Kovács Alajos: *La nouvelle division administrative de la Yougoslavie* (Journal de la Société hongroise de statistique. VIII. a. 59—68. p.).

Az a tény, hogy Jugoszlávia alkotmányát a szerbek nemzeti ünnepéről (Szt. Vid napja, jún. 28) nevezték el, hogy a délszláv konstituante abszolút többsége szerb volt, hogy az alkotmány meghozatalában a horvátság és a szlovénség csak egy töredéke vett részt, eléggé jellemzi azt a szellemet, mely Jugoszlávia vezető köreit eltöltötte.

Pedig Jugoszlávia lakosságának csak 38 %-a szerb.¹ A horvátok és a szlovének együtt ugyanannyian vannak, mint a szerbek, a kisebbségekkel (németek, magyarok, bolgárok, albánok, románok, törökök stb.) együtt majorizálják a szerbeket. Ráadásul a szerbeknek csak szerbiai részét tekintették teljes jogú polgárnak, míg az új területek szerbjei belgrádi felfogás szerint «svábák». Tehát a lakosság egyötöde uralkodott Jugoszlávia felett. Hogyan volt ez lehetséges?

Az új területek szerbjei csak évek múlva kezdtek rájönni, hogy Belgrádnak az új részeket kifosztó gazdasági politikája őket épen úgy sújtja, mint a nem-szerbeket. Hét-nyolc éven át odaadóan támogatták Belgrád minden törekvését. Erősítette a szerbek helyzetét az is, hogy a pravoszláv egyházhoz a lakosság 47 %-a tartozott. Az ipeki szerb patriarchátus helyreállításával (1920.) a pravoszlávia egységes szervezetet nyert és szerb főpapok vezetése alatt a szerbek erejét gyarapította. A szerbek relatív többségben voltak, vallásilag is egységet alkottak, míg a horvátok, a szlovének és a kisebbségek nyelvi és vallási tekintetben egyaránt megoszlottak. Szerbia mint szervezett állam lépett Jugoszláviába, a Monarchiától lecsatolt részek egyikének sem volt meg a teljes államisága, nem éltek egymással külön szervezeti egységben, hanem különféle autonómiával bíró, vagy azzal nem is bíró területekre oszlottak. Szerbia egy óriási diadal mámorával ért az új fejlődés küszöbére, a Monarchia részei vegyes érzelmekkel, meghasonlottan fogadták a nagy sorsfordulatot. A szerbek mindig a maguk nemzeti eszményei megvalósítását tartották céljuknak, az új részek legerősebb és legtudatosabb

¹ A délszláv népszámlálás a szerbeket és a horvátokat együtt mutatja ki. A különválasztás módjára nézve l. *Jugoszlávia* (1929) c. kis könyvem 4—5. lapjait.

nemzetét, a horvátot, hosszú évtizedek óta gyöngítette a délszláv izgatás. Jugoszlávia megalakulásakor a horvát értelmiség túlnyomó része nem horvát eszmények megvalósítására törekedett, hanem egy ködös nemzetfelettséget akart teremteni: a délszláv egységet. A szerbek szerb hegemoniát akartak és ennek biztosítékát a centralizmusban találták meg, az új részeken centralisták, autonomisták, federalisták és szeparatisták küzdöttek egymással, amit még fokoztak a közjogi, nemzeti, világszemléleti és vallási ellentétek. A centralista szerb arcéllal szemben sohasem tudtak egységes decentralista frontot állítani.

Az állami életről merőben más felfogása volt Szerbiának és a Monarchia lecsatolt részeinek. A bizánci és a török államhagyományok hatása alatt fejlett szerb politikai felfogás a hatalmat és az önkényt, az erőt és az erőszakot körülbelül azonos fogalmaknak érzi. Az új részek lakói jogállamokban éltek, közjogi harcokon edződtek meg. A szerbség az új területeket vérrel hódított jogos zsákmánynak tartotta, mellyel tetszése szerint rendelkezhetik. Az új részek nemzetei a nyers erőszak ellen törvénykönyvekkel, deklarációkkal próbáltak védekezni. A szerbség erejét nagyban fokozta kíméletlensége, az új részek súlyát gyöngítette ellenállásuk impraktikus formája.

Hogy a szerbek nem tudták a többi nemzet felett gyakorolt külsőleges hatalmat végleges alávetéssé tenni, az arányszámuk alacsony voltára, a balkáni és a világháborúban szenvedett nagy vérvesztésre, a háború alatti idegen megszállás huzamos voltára, az új részekkel szemben fennállott gazdasági és művelődési elmaradottságukra vezetendő vissza.

2. Jugoszlávia fennmaradásának kérdése kezdettől fogva azon fordult meg, hogy megtalálják-e Belgrád és Zágráb a békés együttélés formáját. A horvátok lélekszámban rögtön a szerbek után következnek: Jugoszlávia lakosainak 29 %-a horvát. Hogy a horvátok $\frac{1}{5}$ -e muzulmán vallású, akiknek egy része még nem azonosítja magát mindenben Zágrábbal, hogy a horvátság majdnem mindenütt más nemzetekkel keverten él s egyes ágai (bunjevácok) éppen ezért nem vehetnek teljes erővel részt a nemzeti küzdelemben, az lényegesen

rontotta a horvátok helyzetét. Viszont az alsó papságnak és a főpapság egy részének teljes összeforrottsága nemzetükkel, a parasztnak ösztönös «vlah»-gyűlölete, a nemzet széles rétegeinek a szerbekét nagymértékben meghaladó politikai és gazdasági műveltsége, ezerháromszáz év állami öntudatának a teljes függetlenség elvesztése óta dacos nemzeti ellenállás formájában való örök jelentkezése, mindez viszont nagymértékben fokozta a horvátság erejét.

A nemzet élére még a délszláv egység kikiáltása előtt Radić István állott. A polgári pártoknak az a meglepő politikai éretlensége, amely a Monarchia összeomlásakor nem a horvát államiség helyreállítását tartotta legsürgősebb feladatnak, hanem naív illúziókban élve mindent odadobott Belgrádnak, emelte máról-holnapra nemzetvezérré az eddig Horvátországon kívül alig ismert Radićot, a szábor kis parasztpártjának vezérét. Radić született ellenzéki politikus volt: bomlasztó öserő kevés érzékkel eszméinek megvalósíthatása iránt. A régi Horvátország politikai életéből sarjadt ki. Azt hitte, hogy a szavazók megnyerése az egyetlen feladat, hiszen ha övé a többség, övé lesz a hatalom is és megvalósíthatja politikai törekvéseit. Ez nem volt mindig így a Monarchiában sem, még kevésbé Jugoszláviában, hol parlamentarizmus, alkotmányosság importált áruk, sokszor lényegük meghamisításával. Nagy fogyatkozása volt féktelen képzelete és vérmérséklete. A fantasztikumok felé hajlott. Nagy képességei, nem csekély képzettsége nem párosultak nyugodt ítélőképességgel. Ha a külpolitikai helyzet megfelelő lett volna, Radić szétvetette volna Jugoszláviát, de mert a helyzet nem volt ilyen, szükségképpen tragikus hőssé kellett lennie.

Radić először a tagadás álláspontjára helyezkedett. Miután Jugoszlávia a horvát nemzet megkérdezése nélkül alakult meg, jogilag a horvát nemzetre nézve nem létezik. A délszláv konstituantén épen ezért nem is vett részt, ami lényegesen hozzájárult ahhoz, hogy a vidovdáni alkotmány létrejöhetett. A skupština-választásokon megint résztvett, de a szlovén klerikálisok és a bosnyák muzulmánok minden rábeszélése ellenére sem ment el Belgrádba, mely így szinte

akadálytalanul léptette életbe az alkotmányt, intézményesen biztosítva a szerb hegemoniát. 1923/24-ben Radić egy évet külföldön töltött. Azt remélte, Anglia rá fogja kényszeríteni Belgrádot, hogy a horvát nemzet önrendelkezését ismerje el. Londoni tartózkodása eloszlatta ezt az illúziót és Scotus Viator tanácsára híveivel bevonult a belgrádi skupštinába, hogy ott vívja ki nemzete jogait. Elismerte a vidovdáni alkotmányt és kormányba lépett. Belgrád azt hitte, rövidesen le fogja járni magát, hiszen az alkotó munkára alkalmatlan volta és politikai nézeteinek meglepő megváltoztatása hívei közt is megdöbbenést okozott. Szlovén és muzulmán szövetségeseit cserbenhagyta. Erre a szlovének a szerb radikális, a muzulmánok a szerb demokrata párt barátságát keresték. Pribičević, a horvátországi szerbek vezére, eddig Belgrád eszköze a horvátok ellen, Radić behódolása után feleslegessé vált. Elejtették. Radić a kormányon valóban a legjobb úton volt a lejáratás felé, de néptribuni magatartásával a bársonyszékben lejáratta Jugoszlávia egész kormányzati rendszerét is. Belgrád elejtette s a szlovének és a muzulmánok segítségével kormányzott tovább. Ekkor történt aztán az, amire senki sem számított: Radić és Pribičević összefogtak és megkezdték az új országrészek közös arcvonalának kiépítését Belgrád ellen. Hiába maradtak a szlovén és a muzulmán képviselők hívek Szerbiához, választóik Radić és Pribičević tábora felé tájékoztak. A kormány beterjesztette a nettunói szerződéseket, melyek megnyitották Dalmáciát az olasz gazdasági behatolásnak. E szerződések ratifikálása népszerűtlen volt egész Jugoszláviában. Radić és Pribičević obstruálni kezdtek. Népszerűségük hatalmasan megnövekedett. Pribičević, a régi parlamenti bajkeverő, nagy taktikai fölényével, Radić viharos vérmérsékletével olyan jeleneteket provokáltak a skupštinában, melyek Jugoszlávia belső meghasonlottságát sokkal hatásosabban tárták fel, mint a régi tagadópolitika legszebb deklarációi.

3. 1928 jún. 20.-án egy kormánypárti szerb képviselő, Račić Puniša, hat lövést adott le a horvát parasztpártra. A helyszínen halva maradtak Basariček György és Radić Pál, — a vezér unokaöccse — súlyosan megsebesültek Radić

István, Pernar Iván és Grandja Iván. Radić a skupštinaí merénylet alkalmával kapott sebeibe aug. 8.-án belehalt.

Horvát vádak szerint a parlamenti gyilkosságok egy összeesküvés eredményei, mely összeesküvésnek szálai elérnek a királyi palotáig. Közelebbről Vukićević Velja akkori miniszterelnököt és Janković Dragomir akkori udvari minisztert vádolják a gyilkosságok értelmi szerzőségével. Račić és néhány barátja napok óta véres leszámolással fenyegetőzött. A miniszterelnök által fizetett *Jedinstvo* c. belgrádi lapban Ristović Vlada Pribićević és Radić meggyilkolását követelte. Radić ezeket a fenyegetőzéseket a sajtóban és a parlamentben szóvá is tette (*Obzor*¹ 1928 jun. 16., 18., 20., 21. sz.). A Vukićević-kormány egyik tagja, Simonović Milan, a radikális párt trsteniki konferenciáján beismerte, hogy a kormányban tudtak a készülő vérengzésről (1929. jan. 1). Račić pörének bírói tárgyalását a kormány húzta-halasztotta, a bizonyítást és a tanúkihallgatást annyira korlátozta, hogy a Radić-család vissza is lépett a pörben való részvételtől (1928 szept. 16, 28, okt. 3, 28, dec. 5). A pört a diktatúra idején úgy folytatták le, hogy Račićból valóságos nemzeti hős lett. Elítélték ugyan tizenöt évre, de börtönében megkülönböztetett bánásmódban részesül, miniszteri látogatásokat fogad, éjjeli mulatóhelyekre járhat stb.²

A parlamentarizmus történetében páratlanul álló merénylet világszerte óriási felháborodást keltett. Račić és megbízói rosszul számítottak; megfélemlítés helyett egy mindenre elszánt egységes fronttá kovácsolták a horvát nemzetet és a horvátországi szerbeket. A véres parlamentből képviselőik kivonultak és megszakítottak minden érintkezést a kormánykoalícióval. A haldokló Radić a parlamenti merénnyel

¹ A délszláv lapok közül alapul a diktatúrahű horvát *Obzort* választottam, mert sajátos helyzeténél fogva — Belgrád zsoldjában áll, de horvát közönségnek ír — ez a legtárgyvilagosabb. Ahol eszentül csak zárjelbe tett dátum szerepel, e lapra történik utalás.

² Lásd ezekre nézve Pavelić Ante: *Aus dem Kampfe um den selbständigen Staat Kroatien*, Wien 1931. 125 l. 8°. 78—93. l. Perćec Gustav: *Durch Lug und Trug etc.* Wien 1931. 71 l. 8°. 14—22. l. Továbbá *Obzor* 1929 jan. 21, máj. 26, 28., jún. 2, *Greič* 1930 nov. 13.

megszűntnek nyilvánította a vidovdáni alkotmányt. Meghagyta híveinek, hogy abszolutizmus esetén szakítsanak végleg Szerbiával. E végrendelethez képest temetésén pártjának vezetősége csak a király képviselőjének megjelenését engedélyezte, a kormány minden közeledését visszautasította, részvétnyilatkozatait felbontatlanul származtatta vissza.

Radićot vértanu-halála nemzete szemében szinte mythikus alakká tette. A régi Radić, a küzdő pártvezér alakja szertefoszlott, de mint élő valóság uralkodik a horvátok felett az új legendás hős Radić, aki a merénylet percében kelt életre. A régi Radićot, a trebarjevoí parasztfiút, tüneményes pályafutásán gyakran érték vereségek is, az új Radić verhetetlen. Az az álomszerű út Belgrádtól Zágrábig a vasúti töltés két oldalán templomi zászlók alatt térdelő parasztok sorfala között, az a rémes éjszaka, melyen egész Horvátországban zúgtak a harangok, melyen mindenki ébren volt, csak egy ember nyugodott, majd a királyi pompájú gyászmenet a Mirogoj árkádjai alá: az új Radić égbe szárnyaló pályafutásának első állomásai. Zágrábban nem temetés volt, hanem apokaliptikus diadalmenet emberi érzékek számára megfoghatatlan térségek végtelene felé. Radić István neve a horvát függetlenségi eszmével örökre összeforrott. Lerázva, ami benne földi, éltető eszmévé finomult.

4. A parasztpárt elnökévé Radić helyébe a párt alelnökét, dr. Maček Vladimir ügyvédet, Radić régi hű munkatársát választották meg. Azóta a horvát nemzet Mačeket tartja vezérének. Maček nemzete bizalmára minden tekintetben méltónak bizonyult. Radić ragyogó tulajdonságai hiányoznak belőle, de túlfűtött vérmérséklete is. Becsületes, józan, okos hazafi, csupa önzetlenség és elszántság, talpig férfi, aki nemzete felszabadulására feltette életét és vagy kivívja Horvátország szabadságát vagy követi mesterét a vértanuság útján. Egyik hűtelemné vált híve Sándor király kérdésére, hogy tulajdonképpen milyen ember is Maček, ennek legkiemelkedőbb sajátságául nagy jellemzilárdságát említette. A modern politikusok közt ritka erény.

Maček vezetése alatt a nemzeti mozgalom gyorsan szélsőséges irányba fordult. A szerb-horvát personalis úniót

tekintették Zágrábban az utolsó lehetőségnek, amely Jugoszlávia fennmaradását biztosíthatja. Az ifjúság ennél is tovább ment és nyíltan elszakadást követelt. Pribičević megdöbbenve látta ezt a forradalmi erjedést, de őt is magával ragadta a nemzeti mozgalom.

Belgrád e helyzetben alig tehetett mást, mint azt, hogy az eddigi radikális-demokrata-szlovén-muzulmán kormánykoalíciót fenntartsa. A merényletek által kompromittált miniszterelnök helyébe a szlovén Korošec Antal lépett. Ezzel befelé és kifelé bizonyítani akarták, hogy a horvátok elnyomásáról szóló hírek nem fedik a valóságot, hiszen íme a legkisebb délszláv nemzetnek egyik tagja lehet az ország első tisztviseelője. Korošec azzal, hogy vállalta a miniszterelnökséget, Belgrádnak kétségtelenül nagy szolgálatot tett. Viszont azzal, hogy a királynál és a szerb vezető köröknél a horvátok iránt való engedékenységet politikáját szorgalmazta, hozzájárult ahhoz, hogy a horvát nemzeti mozgalom zavartalanul fejlődhessen. Korošec kétszínű szerepet játszott: nem gördített komoly akadályokat az elszakadásra irányuló törekvés útjába, de azonosította magát a belgrádi politikával. Korošec igen gyakorlott politikus, azonban koncepció híján a szlovénység pillanatnyi érdekeihez igazodik. A másfél milliónyi szlovén nemzet — egyharmada olasz uralom alatt áll — két nagy nemzet, a német és az olasz, közé ékelten az összeomlásig sohasem rendelkezett szabadon sorsával és sohasem emelkedett állami öntudatig. A szlovén politika a Monarchiában klerikális-liberális kocódásokban és Bécsnek tett szolgálatok fejében apró engedmények kihasználásában merült ki. Korošec jóformán az utolsó percig kitartott a Habsburgok mellett, hogy szemrebbenés nélkül álljon át a győztesek táborába. Állami önállóságra nem mert gondolni, a szlovén területeket anektáló Itáliával akkor hirtelenében bajos volt megtalálni a megegyezés útját, a délszláv egység megadva volt, így vezette nemzetét Jugoszláviába. Itt az első időkben próbálkozott valami nemzeti vagy tartományi autonómia intézményes biztosításával és Radić szövetségét kereste. Radić nem volt megnyerhető Korošec reálpolitikája számára, behódolásakor meg volt szö-

vetségeit cserbenhagyta. Korošec levonta ezekből a következtetést: Belgráddal kell haladnia, mely a horvátok ellen való szolgálatok fejében sok mindenféle apró kedvezményt hajlandó nyújtani. Egyebek közt a szlovén autonómiának nem ugyan intézményes, hanem tényleges biztosítását is. Ha Horvátország győztesen kerülne ki Jugoszlávia államválságából, Szlovénia egymilliónyi lakossága nem lesz számára olyan quantité négligeable, hogy ne térjen napirendre a multak felett, és ha ezt nem tenné meg, az osztrák vagy olasz csatlakozás útja még mindig nyitva fog állani a szlovének előtt. Ezek a megfontolások azok, melyek Korošecet évek óta Belgrád szolgálatába állították, ha a politikai megfigyelő ismételten megállapíthatta is, hogy e szolgálatot érzelmei ellenére végzi.

A belgrádi körök az egyre nagyobb terjedelmet öltő horvát mozgalom láttára foglalkozni kezdtek az amputáció gondolatával. Az amputáció eszméje egyszerre született meg a horvát szeparatizmussal. Belgrádban sokan úgy érezték, hogy a horvát ellenállás leköti az állam minden erejét, a horvátoktól tehát meg kell szabadulni az állam fejlődés-képességének érdekében. De nem úgy, ahogyan ezt a horvátok gondolják, hogy a szerbek és horvátok mint egyenrangú tényezők szabják meg az elválás feltételeit, különösen a határokat, hanem úgy, hogy Belgrád egyoldalúan döntve a kérdésben, a tömör horvát és szlovén lakosságú területeket mint beteg testrészeket kiamputálja az állam testéből. Az első jelentékeny szerb politikus, aki az amputáció gondolatával komolyan foglalkozott, Protić Stojan, Jugoszlávia első miniszterelnöke volt. Sok ilyen amputációs gondolat merült fel Protić óta, melyek azonban megegyeztek abban, hogy a történeti horvát területek közül Szerém megyét, Boszniát és Hercegovinát, valamint Dél-Dalmáciát Szerbiának igényelték és a határt úgy akarták megvonni, hogy lehetőleg minden szerb Szerbiához tartozzék, horvát katolikus azonban mennél kevesebb. Ez az amputációs gondolat 1928 második felében egyre jobban előtérbe nyomult. Július 7.-én éjszaka állítólag a király is felajánlotta Pribičević útján Radićnak, aki azonban visszautasította, mert a horvát nemzet nagyobbik fele

továbbra is szerb uralom alatt maradt volna.¹ Ha ezen ajánlat komolyságához szó fér is, bizonyos az, hogy az amputáció körüli vitával tele van az egykorú horvát és szerb sajtó. A szerb közéletnek jelentékeny alakja, dr. Nedeljković Milorad, a Postatakarék igazgatója és jőnevű publicista, nyíltan magáévá tette a tervet. A belgrádi *Vreme* 1928. nov. 1.-i vezércikkében kifejtette, hogy a délszláv egység illúzió. a horvátok gyűlölik a szerbket és önállóak akarnak lenni. A horvátok eddig is csak tehertétel voltak Szerbia számára, mely miattuk nem tudja élvezni óriási győzelme gyümölcsét. Az egy államba szorított nemzetek küzdelme Ausztria sorsára juttathatja Szerbiát. Rasciának, a középkori szerb államnak, is az volt a veszte, hogy Hatalmas Dusán óriási nem-szerb területeket annektált. Halála után széthullott a birodalom és a szerbség a rigómezei csatával elvesztette önállóságát. Nedeljković cikke óriási feltűnést keltett, és a támadásokra a szerző egy újabb cikkben fejtegette tovább az amputációs gondolatot, rámutatva, hogy a horvát alsóbb hatóságok máris tetszésük szerint bánnak a kormány rendeleteivel és az egész állam teljes züllésben és anarchiában van (*Vreme* 1928. nov. 6).

5. Hogy Nedeljković nem túlzott, azt Zágráb dec. 1.-én bizonyította be. Jugoszlávia megalakulásának tízéves évfordulóját a zágrábi hivatalos köröknek meg kellett ünnepelniük. A lakosság az ünnepléstől távol tartotta magát. Az esti fáklyás menet elől besötétítette ablakait. Az egyetemi ifjúság meg az utcai világítás megszüntetésével, lövöldözéssel, közáporral szétverte a menetet. A katonaság ostrommal kerítette hatalmába az egyetem központi épületét és az ifjúság ellen ez alkalommal elkövetett atrocitások sem a horvát kedélyek megnyugtatóására nem bizonyultak alkalmasoknak, sem a zágrábi események forradalmi jellegét nem csökkentették.

¹ Lásd erre nézve *Hrvatsko Pravo* 1928 szept. 1., 15., *Obzor* 1928 szept. 5, 8, 9, 11, 26, okt. 30. Az amputációs tervekről egy röpirat is jelent meg: Cihlar Slavko: *Hrvatsko pitanje i amputacija*. Zagreb 1928, 16 l. 4°. (L. Budapesti Szemle 212. k. 417—420. l.)

II. A diktatúra kikiáltása.

1. A Fehér Kéz. 2. A kamarilla. 3. A szabadkőművesség. 4. A készülő államcsíny. 5. A kormányválság. 6. Az államcsíny. 7. Az új kormány. 8. Az államcsíny hatása.

1. Szerbiának a török alól való felszabadulása óta állandó baja a titkos társaságok működése. A két szerb uralkodóháznak egymás ellen folytatott irtó hadjárata, az Obrenovićek alkotmányellenes kormányzati rendszere és államcsínyei különösen alkalmassá tették a talajt e veszedelmes alakulatok számára. Obrenović Sándor királyt egy katonatiszti összeesküvés tette el láb alól. Az összeesküvők közt ott találjuk Živković Péter hadnagyot is, a jelenlegi miniszterelnököt. Ezek az összeesküvők alapították a *Fekete Kéz* elnevezésű titkos társaságot. Később ellentétek merültek fel a társaság tagjai között. Egy részük kivált, más részük 1911-ben megalakította az *Egyesülés vagy Halál* nevű titkos egyesületet, melyet azonban továbbra is általában Fekete Kéznek neveztek. Az Egyesülés vagy Halál elnöke Dimitrijević-Apis vezérkari ezredes volt és vezető szerepet játszott benne Tankosić Vojislav őrnagy,¹ akik a sarajevói merénylet szervezői voltak.

A világháború alatt a Fekete Kéz kellemetlenné vált Sándor trónörökös és régens számára. Állítólag merényletet követtek el ellene. Dimitrijevićet és két társát a katonai bíróság kivégeztette és az egylet többi tagját több-kevesebb időre elítélte (1917). Ebben az időben alakult meg a *Fehér Kéz*, melynek elnöke kezdettől fogva Živković volt és amelynek a szerb nemzeti egység megteremtésén kívül első sorban az volt a feladata, hogy a fiatal régens törekvéseit szolgálja. Živković (szül. 1879-ben) 1917 óta a királyi gárda parancsnoka s mint ilyen a régens, majd a király legszűkebb környezetéhez tartozott. A Fehér Kéz tehát a király titkos katonai társasága.

Egy titkos társaság működéséről a kortársnak bajos tárgyilagos képet rajzolnia. A társaság tagjai hallgatnak,

¹ Stanojević: *Narodna Enciklopedija*, I. k. 396. l.

akik meg a társaságról írnak, rendszeren ellenségei. A Fehér Kéz azonban két és fél év óta irányítja Jugoszláviát, így tetteiből mégis lehet valamilyen fogalmat alkotni a titkos szervezet céljairól és összetételéről. A Fehér Kéz a király személyes alkotása. Első sorban tehát az ő és háza érdekeit szolgálja. Tagjai katonatisztek.¹ Jugoszlávia fennmaradásának legfőbb biztosítékát abban látják, hogy a hadsereg teljesen a király hatalmi körében maradjon. A polgári kormányzat és a politikai pártok minden befolyását ki akarják zárni a hadseregből. A tisztikart ebben a szellemben nevelik, és arra törekszenek, hogy minden fontosabb katonai állás a Fehér Kéz tagjainak kezében legyen. A Fehér Kéz tagja, úgy lát-szik, csak szerb lehet. A szerb hegemoniát minden téren biztosítani kívánják. Első sorban az által, hogy a tisztikar szerb jellege csorbíthatlan maradjon. A Monarchia seregéből átvett tiszteknek már Jugoszlávia első éveiben megtörtént rohamos nyugdíjazása a Fehér Kéz követelése volt.

Amíg a polgári elemek befolyását egészen kiküszöbölték a hadseregből, addig a politikai életre döntő befolyást igényel magának a Fehér Kéz. A szerb hegemonia biztosítékát látják abban is, hogy a tényleges hatalom a király és ne a politikusok kezében legyen. A Fehér Kéz nem látta szívesen Pašić nagy népszerűségét és a radikális párt nagy hatalmát, bár Pašić és pártja nélkül sohasem kerültek volna haza a Karagyorgyevicssek és sohasem alakult volna meg Jugoszlávia. A Fehér Kéz és Pašić harca hosszú éveken át folyt. E színpalak mögötti küzdelem részletei ma még nem tekinthetők át, de a parlamentarizmus idején egyes sajtóközlemények némi betekintést nyújtottak a konak körül folyó balkáni cselszövényeknek össze-vissza hógózott szövedékébe. Így olvashattuk, hogy a Fehér Kéz 1921-ben Hadžić hadügy-miniszter lemondását követelte és helyére Živkovićot jelölte (1921 máj. 13, júl. 9). Egy szolgálati idejének letelte előtt

¹ Egy közvetlen a diktatúrát megelőző időkből való bizalmas információ szerint 1564 aktív és 3265 tartalékos tiszt lett volna a Fehér Kéz tagja. Élén egy háromtagú direktórium állt: Terzić tábornok, Andjelković és Radenković ezredesek. Azt hiszem, a tagok száma túlzott.

nyugalmozott tábornok, Okanović, a nyilvánosság előtt vádolta meg a Fehér Kezet, hogy illetéktelenül avatkozik államügyekbe (1924 jan. 7). Ugyanez az Okanović jelentést tett Pašićnak, hogy a Fehér Kéz államcsínyre készül, el akarja távolítani Pašićot és helyébe Jovanović Ljubát akarja ültetni. Okanović szerint e mozgalom vezetői Živković, Kostić, Uzun-Mirković és Milosavljević tábornokok (1925 máj. 29.). Miután az udvari körök harcát Pašić ellen valóban Jovanović és környezete indította meg, és miután a diktatúrában a nevezett tábornokok nagy szerephez jutottak, Okanović vádjai nem mondhatók alaptalanoknak. Hogy a cél kezdettől fogva a diktatúra kikiáltása volt, sejteti Ciovarić Krsta egy cikke, mely pontosan öt évvel a Živković-kormány kinevezése előtt diktatúrát követelt, különben szétesik Jugoszlávia (1924 jan. 7).

A fiatal király és az öreg Pašić között régóta nem volt őszinte megértés. A demokratákkal való ismételt kísérletek a király azon törekvésére vezetendők vissza, hogy lerázza a legnagyobb szerb államférfiú nehéznek érzett gyámságát. A kísérletek rosszul ütöttek ki. Davidović, a demokraták vezére, elkényelmesedett öreg úrnak bizonyult, a párt alvezére, Pribičević Svetozar meg eltévedt a királyi politika balkáni útvesztőiben és Pašićhoz szegődött. Mikor Radić kormányba lépésével a horvát ellenállás elbukottnak látszott, a Fehér Kéz elérkezettnek látta az időt Pašić elgáncsolására. A mindenre kapható politikusoknak egy kis csapata kamarillaként vette körül a királyt és ez a kamarilla vállalkozott Pašić ledöntésére.¹ A nagy államférfiúnak van egy fia, Rade, aki kihasználva atyja hatalmát igen élénk közgazdasági tevékenységet fejtett ki. Az ilyes panamákat Belgrádban nem szokás tragikusan veenni. Nem is volt miattuk komoly baj, amíg a kamarilla és a háttérben álló Fehér Kéz Pašić elgáncsolására nem határozta magát. Jovanović Ljubának, a skupština elnökének veje, Stojadinović Dragiša, indította meg a harcot. Jovanović néhány hívével kilépett a radikális

¹ Ha a Fehér Kéznek valóban vannak tartalékos tiszti tagjai, akkor a kamarilla emberei legalább részben tagjai a Fehér Kéznek.

pártból, köztük a későbbi miniszterelnök, Vukićević Velja. A kínos leleplezések folytán 1926 ápr. 8.-án Pašić visszalépett és ugyanez évben dec. 10.-én meghalt.

2. A nagy oroszlán tehát terítékre került, de hátra volt még pártjának összezúzása. Valamennyi erősebb pártot össze akarták törni és helyükbe egy nagy királyhű pártot alakítani. Két miniszterelnök, Uzunović Nikola és Vukićević Velja, kísérletezett a feladattal. A radikális és a demokrata pártot sikerült atomizálniok, ha a pártkeretek nem is bomlottak fel, ellenben a horvát parasztpárt, a szlovén klerikális párt, a Délszláv Muzulmán Organizáció és a független demokrata-párt (Pribićević) egysége minden támadást kibírt. Uzunović és Vukićević alatt hódították meg egymás után a tárcákat a kamarilla emberei, akik a diktatúra alatt többnyire vezető szerepet játszottak: Maksimović, Perić, Milosavljević tábornok, Marković Bogdan, Srškić, Marinković, Kumanudi, Šumenković stb. A kamarilla ez előtörése a királyi hatalom túltengését jelenti a politikai életben, amivel a Fehér Kéz hatalmi rendszere szélesebb alapokra helyezkedett. Radić és Pribićević ostromának hatása alatt Vukićević 1928 febr. 3.-án a radikális és demokrata csoportok kielégítésével kénytelen volt az «erős várnak» nevezett kormánykoalíciót megalakítani, ami egyenlő volt az új nagy párt tervének elejtésével. Egy okkal több, hogy a Fehér Kéz diktatúráját követeljen.

3. A kamarilla emberei között feltűnően sok a szabadkőműves. Srškić, Marinković, Kumanudi, Šumenković köztudomás szerint azok. A világháború alatt sok szerb politikus éveket töltött Párizsban. Ezek közelről tapasztalhatták azt az óriási hatalmat, melyet a Grand-Orient Franciaországban jelent. A világháború után Jugoszlávia francia orientációt választott és szoros viszonyba lépett a szabadkőműves berendezésű Csehországgal. Az addig igen szerény keretek közt élő szerb szabadkőművesség hirtelen fellendült. A Fehér Kéznek, úgy látszik, kezdettől fogva voltak szabadkőműves összeköttetései, és szívesen látta, hogy a szerb, a cseh és a francia páholyok együttműködése megerősíti a párizsi békék által teremtett hatalmi rendszer belső összetartását. Az a

megkülönböztetett előzékenység, melyben a belgrádi diktatúrát a szabadkőműves világsajtó részesíti, magában véve is elárulja, hogy a Fehér Kéz és a szabadkőművesség között van kapcsolat. Mikor 1926-ban a szabadkőműves világkongresszus Belgrádban ülésezett, a király nevében a Fehér Kéz elnöke adott ünnepi lakomát a gyűlés résztvevőinek. A szabadkőművesség volt jóformán az egyetlen ajtó, melyen a diktatúra a horvát közéletbe benyomulhatott. A diktatúra jelentékenyebb horvát miniszterei (Švrljuga, Mažuranić, Frangeš, Demetrović) szabadkőművesek.

4. Amint a parlamenti merénylet megtörtént, egy, a szabadkőművesekhez közel álló horvát lap rögtön megírta, hogy Živković lesz a miniszterelnök (1928 jún. 23). Július 10.-én a király Živković, Hadžić,¹ Pešić, Milosavljević tábornokokat és Lazarević Žika belügyi államtitkárt közös kihallgatáson fogadja és egy Živković- vagy Hadžić-imparlamentáris kormányról kerülnek hírek forgalomba (1928 júl. 13, 22.) A Korošec-kormány kinevezése csak kitolja a Živković-kombinációt. Miután a horvátok nem álltak szóba a Korošec-kormánnyal, Živković akar velük valami tárgyalást kezdeni (1928 szept. 15), míg a szerbek közt azt híresztelik, hogy Pašić Živkovićot szemelte ki a maga utódává. E célzatosan terjesztett hírt Stanojević Aca, Pašić utóda a radikális párt választmányának elnöki székében, rögtön megcáfolta (1928. szept. 25, 26). November végén a *Times* már igen határozott hírt közöl Živković közelgő diktatúrájáról, mely szerinte pénzügyi katasztrófába fogja az országot dönteni (1928 nov. 23.).

Az 1928 dec. 1.-i események a Fehér Kezet türelmetlenné teszik. Korošec miniszterelnök és belügyminiszter tudta nélkül a király Zágráb megye főispánjává Maksimović Vojin szerb ezredest nevezi ki. Korošec eltűri ezt az alkotmányellenes eljárást, de Pribičević Svetozar siet megállapítani, hogy titkos és sötét erők avatkoznak a politikába. Ez a kinevezés sok zavart okozott, mert a megye vonakodott az ezredes-főispánt

¹ Hadži: tábornok, úgylátszik, az 1921.-i támadások után belépett a Fehér Kézbe.

elismerni.¹ A belgrádi *Politika*, a *Pravda* és *Vreme* a dec. 1.-i tüntetések után folytonosan azt követelték, hogy Horvátországban rendeljék el az ostromállapotot (1928 dec. 6. 8).

5. Hogy a tarthatatlan helyzet kibonyolítása meginduljon, Davidović egy választási kormány kinevezését és a skupština feloszlatását propagálta. A kormánykoalíció nagyobb része ellenezte Davidović terveit, mire ez a demokrata minisztereket lemondásra utasította. Erre dec. 30.-án az egész Korošec-kormány lemondott. A királyi audienciák hamarosan megállapították a horvát követelések és a kormánykoalíció felfogásának összeegyeztethetlenségét. Maček azt követelte, hogy az állami és műveltségtörténeti egységeket saját kormányaikkal és parlamentjeikkel állítsák helyre (1929 jan. 5.) amit a kormánykoalíció Jugoszlávia szétesése kezdetének tartott. Koncentrációs kormányt a parasztdemokrata koalíció nem volt hajlandó elfogadni, egy parlamenten kívüli választóköormányt meg a kormánykoalíció utasított vissza.

A türelmét vesztett Fehér Kéz cselekvésre határozta magát. A Fehér Kéz polgári tanácsadója, Srškić Milan, is sürgősnek látta a Korošec-kormány eltávolítását. Srškić bosnyák szerb, aki Jugoszlávia megalakulása óta a bosnyák muzulmánok üldözésével tüntette ki magát. A kormánykoalícióban képviselt Délszláv Muzulmán Organizáció választói nyomása alatt a horvát parasztpárt felé fordult. A december végén Sarajevóban összeült vakuf-mearif saborban éles támadások hangzottak el Belgrád ellen még magától a reis-ül uler-mától is (1928 dec. 29). A skupština pénzügyi bizottságában három muzulmán képviselő jelentette ki, hogy a muzulmánokat ért sokféle sérelem miatt a kultuszárca költségvetését nem szavazza meg. A sarajevói oblast (megye) elnöke, Spaho Fehim, Zágrábba utazott tárgyalásra (1928 dec. 30). Srškić látta, hogy a horvát mozgalom átesapóban van Boszniába.²

¹ A Živković-kormány 1929 febr. 13-án mentette fel főispáni állásától Maksimovi ot.

² Érdekes adalék ehhez, hogy pár nappal a diktatúra kikiáltása után Srškić sarajevói lapja, a *Glas*, megírta, hogy Maček nyilatkozatai az állam átalakításáról alaptalan reménység. Boszniára és a Vojvodinára pedig ne is gondoljon. Ezek szerb tartományok. (*Hrvat*, 1929 jan. 12.)

6. 1929 jan. 6.-án d. u. öt órakor a királyi kancellária egy közleményt tett közzé, hogy «nincs lehetőség semmiféle olyan parlamenti megoldásra, amely garantálná a teljes állami és nemzeti egység fenntartását».

Korošec röviddel ezután egy közleményben megállapította, hogy a paraszt-demokrata koalíció követeléseit a kormánykoalíció valamennyi pártja elutasította. Este 6⁴⁵-kor Živković tábornok volt a királynál audiencián. Utána miniszteri ellenjegyzés nélkül királyi kiáltvány jelent meg, azt állítva, hogy a parlament nemcsak nem tud dolgozni, hanem egyenesen megakadályozza a nemzet boldogulását. «Szent kötelességem, hogy minden eszközzel megőrizsem az állami és nemzeti egységet». Ezért felosztatja a parlamentet, eltörli a vidovdáni alkotmányt és minden hatalmat a saját kezébe vesz. Célja ily módon minél rövidebb idő alatt végrehajtani a reformokat, amelyekre a nemzet érdekében szükség van. Este félkilenckor az udvarba rendelték Popović pravoszláv udvari papot és Wagner belgrádi katolikus plébánost, akik a Živković-kormány tagjait feleskették. A minisztertanács azonnal összeült és még az este három «törvényt» tett közzé, melyek kimondták a diktatúrát, feloszlatták a megyei és községi képviselőtestületeket és az abszolutizmus szellemében megváltoztatták a vidovdáni alkotmánynak a királyra és házára vonatkozó statutumait.

7. A Živković-kormány tagjai közül hárman voltak bent a Korošec-kormányban (Korošec, Marinković, Hadžić). A miniszterek között két tábornok volt, mindketten a Fehér Kéz tagjai: Živković, a miniszterelnök, aki magának tartotta meg a belügyi tárcát is, és Hadžić hadügyminiszter. A kamarilla vezető emberei közül miniszterek lettek Uzunović tárcanélküli, Marinković külügyi, Srškić igazságügyi, Maksimović közoktatásügyi, Krulj Uroš közegészségügyi, Savković Stevan középítészeti és postaügyi, valamint Radivojević Lázár erdészeti-bányászati és agrárreform miniszterek. Ezek mind szerbek. Horvátok: Švrljuga Stanko pénzügyminiszter, Frangeš Ottó földművelésügyi, Drinković szociálpolitikai és kereskedelmi, Alaupović vallásügyi miniszter. Az első kettő szabadkőműves, a másik kettő lomtári mameluk volt. A szlo-

véneket Korošec képviselte mint közlekedésügyi miniszter. A kormány jan. 14.-én két új taggal gyarapodott. Kumanudi, a kamarilla egyik főembere, átvette a postaügyi tárcát és megbízták a beteg külügyminiszter helyettesítésével, a horvát Mažuranić átvette a kereskedelmi tárcát, Frangeš földművelésügyi miniszter meg átvette az agrárreformot. Ezzel a Živković-kormány teljes volt. Állott tehát tizenegy szerb, öt horvát és egy szlovén miniszterből, akik közül egy szerbnek (Živković) és egy horvátnak (Frangeš) két tárcája volt. Uzunović tárcanélküli miniszter adminisztratív ügyekben a miniszterelnököt helyettesítette.

8. A kormány kinevezése világszerte óriási megdöbbenést okozott. A szerb parlamenti körök nagy felháborodással fogadták a diktatúrát. A radikális, a demokrata és az önálló demokrata pártok belgrádi hivatalos lapjai (*Samouprava, Odjek, Glas*) tiltakozásuk jeléül megszüntették megjelenésüket. Davidović és hívei megszakítottak minden érintkezést a kormányba lépett demokratákkal (*Slobodni Glas* 1929 jan. 31). Spaho Mehmedet, a bosnyák muzulmánok miniszterét a Korošec-kormányban, nagyon fájdalmasan érintette, hogy Srškić kihagyatta a kormányból. Pár napig még várt, aztán hazautazott és megszüntette pártja lapját (*Pravda*). Zágrábban a vidovdáni alkotmány eltörlése nagy örömet keltett és a helyzet meglepő félreértésével napokon át bizakdó volt a hangulat. Maček elismerte, hogy a király csak az anarchia és a diktatúra között választhatott, amit a király sietett a *Matin*nek megismételni (1929 jan. 18), hozzáfűzve, hogy az alkotmányt nem ő rendítette meg alapjaiban, hanem az a 85 képviselő, aki otthagya a parlamentet és tagadta az ország egy részére nézve a skupština illetékességét (Maček és Pribičević). Hozzáfűzte, hogy decentralizációt akar, de a «delki és területi egység» megmentésével.

A HELYTÖRTÉNETI KUTATÁS PROBLÉMÁI.

I.

A tudományos módszerességgel dolgozó helytörténeti kutatás aránylag későn indult meg. A kezdet kezdetén helyi krónikák állnak; a helybeliek azok, akik vállalkoznak egy-egy vidék, falu multjának felkutatására. Még ma is szinte kizárólagosan a helytörténeti érdeklődést a lakóhely iránti ragaszkodás kelti fel s indokolja. Dilettánsok azok, akik helytörténettel általában foglalkoznak.¹

A kontárság hegemoniáját ezen a területen Justus Mőser könyve, az *Osnabrückische Geschichte* (1768) töri meg. Az ő nevéhez fűződik a tudományosan művelt helytörténet első szárnypróbálgatása. A helytörténet felemelkedik a dilettantizmus alacsony szintjéről és beáll kultúrjelenségek vizsgálatába. Amilyen fokban fejlődnek ki s erősödnek meg az egyes kultúrtudományok, oly mértékben nő a helytörténet tudományos jelentősége. A gazdasági és társadalmi viszonyok iránt nyilvánuló érdeklődés egy csapásra korszerű tudománnyá avatta a helytörténetet. Jelentős politikai eseményekkel kevés hely története dicsekedhet, de kutatásra méltó viszonyok tanulmányozására mindenhol akad értékes helytörténeti anyag (Bernheim). Sőt a történetírás eljut annak a felismerésére, hogy a kultúrjelenségek megfigyelésének legbiztosabb útja a helytörténeti módszer. A kultúrtörténet programja a helytörténet keretében valósítható meg a legmegfelelőbben, mert a gazdasági és társadalmi viszonyok a mindennapi élet tömegszerű, jelentéktelennek látszó apró-

¹ Általános tünet, nem csupán magyar jelenség, hogy a dilettánsok tudománya a helytörténet. Németek, angolok egyaránt panaszkodnak a kontárság nagy elterjedése miatt.

ságaiban kerülnek leginkább felszínre.¹ Épen ezért a kultúrjelenségek körében mélyebbre jut el, alaposabban dolgozik, szabatosabb eredményeket ér el a helytörténet művelője, mint az, aki a tényeket általános szempontok szerint vizsgálja. Míg a politikai történetírás kutatását egy-két diplomáciai aktára korlátozza, addig a gazdasági élet nyilvánulásainak megítélése a mindennapi élet ezer meg ezer adata alapján történik. Ezekre a részlettanulmányokra csak a helytörténet vállalkozhat. A mindennapi élet rejtett elemeinek bonyolult egymásrahatását az általános történet nem kutathatja fel, miután a nagy egészből csak mondatfoszlányokat, töredékeket ragad ki, a helyett, hogy «az okok ezernyi szárával egybekapcsolt imponderabilis tényezőkkel» számolna.² Az egyetemesebb jelenségek kutatója majd innen, majd onnan szedegeti fel adatait, a nélkül, hogy figyelemre méltatná adatainak viszonylagos jelentését, *helytörténeti relativitását*. Az általános történet, mely eddig első sorban a vidékek felett álló állami kapcsolatokat kereste, csődöt mond módszerével, mihelyt a nemzet és társadalom «magánéletét kívánja meglesni». Kellő alaposágot a kutatásban csak a helytörténettől várhatunk, mely aprólékos részletrajzot nyújt ott, hol az általános történet bizonytalan értékű elméleteket képes csak felállítani.

A tények, a részletmunka határtalan tiszteletével néz le a helytörténet az eleven élettől elvonatkozni látszó általános történetre. Csakhamar tudákos magister vált a tanulékony discipulusból... Ha eddigelé a helytörténet, a kontárság tudománya, járta a «fellegeket», ezentúl az általános történetre fogtak rá túlságosan merész «fantáziát». Az általános történet eljárása túlon túl tudománytalannak tűnt fel. Az általános történetnek a helytörténeti kutatásra kell támaszkodnia, ha igényt akar tartani szabatos tudományosságra.³ A

¹ V. ö. Kurt Breysig : *Territorialgeschichte*. Deutsche Geschichtsblätter, I, 5. — Albert : *Ortsgeschichte*, U. o. III. főleg 198—200. — A. Tille : *Nachwort*, U. o. X., 253.

² Mályusz E. : *A helytörténeti kutatás feladatai*. Századok, 1923—24., 564. l.

³ Albert i. m. 195.

helytörténet, ha mélyebb szempontok vezetnek, a történetírást új, biztosabb alapokra fogja fektetni. A helytörténet a «Ma» emberéhez szól, mikor kultúrjelenségeket vizsgál, a «Ma» szellemének ad kifejezést. «Ez az irány — jegyzi meg Mályusz — tudja csak annak a mai embernek tudásszomját is kielégíteni, aki a technika hihetetlen fellendülésének idejében tudományunk mai ténymegállapításaira csak lekicsinylőleg képes nézni.»¹

II.

Pesty és Fraknoi 1872-ben a helytörténetben még encyklopaedikus természetű tudományt látott,² Tagányi (1894) már önálló tudományágnak fogja fel. Tagányi volt nálunk az, aki a helytörténetnek sajátos, az általános történet számára hozzá nem férhető tárgykörére először mutatott rá. Egy-egy monográfia keretében azt kívánta megírni, ami épen a terület egyéni sajátosságait teszi ki. Az ő koncepciója, amelyet minden ízében igazi történelmi szellem hat át, a helytörténet művelőit egy különálló céh mestereinek tiszteli. Nem segéd-erők, akik fölött majd az általános történet rendelkezik, hanem a helyi specialitások történetének kutatói.³

Nem ebben az elméleti irányú elgondolásban, inkább gyakorlati szempontoktól vezérelve, de annál nagyobb hatással tüzte ki Mályusz Elemér a *Századok* 1924.-i évfolyamában a helytörténeti kutatás feladatait.⁴ A cikk ötletek, eszmetöredékek, megírandó helytörténeti munkák vezérelveinek kincsesbányája. Kívánalmakat állít fel, óhajokat tesz szóvá, amelyeknek beteljesülését a helytörténeti kutatástól várja. S ahogy így körülhordoz bennünket a történetírásnak majdnem egész birodalmán, legyen az gazdaságtörténet, avagy legyen szó merőben irodalomról, határtalanul széles perspektívát nyit a helytörténet művelője előtt. A helytörténeté a jövő. A jelen történeti érdeklődése a társa-

¹ Mályusz, i. m. 564.

² *Századok*, 1872., 412. s a köv. l.

³ *Vélemény a megyei monografiák terrvrajza ügyében*. *Századok*, 1894., 364. s a köv. l.

⁴ Mályusz, i. m.

dalmi és gazdasági jelenségek felé irányul, s a szellemi élet tényezőit keresi. Semmi sem tanulmányozható azonban jobban ezen a területen, mint épen a helytörténet segítségével. A kultúrtörténet igazi anyagát a vidéki levéltárak őrzik. De «politikai történetírásunk fundamentumait is a helytörténeti kutatás segítségével kell leraknunk, különben történetírásunk épülete összeomlással fenyeget.»¹ A sorok között ott lappang gondolata, hogy az általános történetírás renaissance-át a helytörténeti kutatás elmélyülése fogja elhozni. Vegyük csak fontolóra, hogy a német történetírás fellendülése a módszeresen dolgozó részletkutatásnak az eredménye. Egyes-egyedül a részletmunka, amely viszont első sorban helytörténeti kutatás, szolgáltatja a tünékeny helyi erőkből kialakuló egyetemes folyamatok ábrázolásához a biztos, tényekre támaszkodó alapot. Csak ha majd kellő számú részletmunka áll rendelkezésünkre, gondolhatunk a történeti tényeknek összetevő feldolgozására. Mályusz az utat a nagy összefoglalás számára akarja egyengetni, amely már csak előtanulmányok leszűrt eredményeit olvasztja össze egy mesteri ötvözetbe. Nem lehet a szintézis történésze egyben részletkutató: kell lenni olyannak, aki a nyers anyagot adja, s megint olyannak, aki azt a szellem fegyverével legyőzi. A helytörténet mesteri módon oldhat meg kérdéseket, melyeket a szintézis aztán egy magasabb egységbe fog majd össze.

Így önkéntelenül azt a benyomást kelti, hogy a helytörténet az a bűvös erejű tudomány, amely mindenre vállalkozhat, mert minden kérdésre feleletet tud adni. Az a tudomány, amelyen az anyag tehetetlensége nem diadalmaskodik. Korlátai nincsenek, maga az exakt tudományosság, ha végre olyan kézbe kerül, amely ért hozzá.

III.

Mindeddig nehéz volt nálunk a helytörténeti kutatás teljesítményét megmérni. Ha rossz volt a könyv, mindenki így gondolkozott: Bizonyára az író hibás benne, több lele-

¹ I. m. 560.

mény, nagyobb tudományos felkészültség kellett volna jó helytörténet írásához... Sohasem lehetett tudni, hogy a könyv fogyatkozásai mennyiben írandók az író, mennyiben magának a helytörténetnek, mint a történetírás egyik formájának a rovására. Oly gyarló erők tolla alól kerültek ki a monográfiák, hogy joggal magában az író személyi adományaiban kerestük a sikertelenség egyedüli kútforrását.

A helytörténet tudományos értékét akarom megállapítani, keresem a két tényező, az író és a feldolgozás módja között a helyes arányt, hogy tisztába jöjjenek a helytörténeti kutatás lehetőségeivel. Az egyenletből ki kell küszöbölni az író változó értékű személyiségét, hogy rábukkanjak a helytörténeti módszer előnyeire és hátrányaira. Felteszem, hogy a kísérlet alá kerülő munkák szerzője maga a kutató, egy ideálisan létező személy, aki ment minden emberi fogyatkozástól. A történész ő, aki a történetírás jelenlegi állását testesíti meg reálisan nem létező személyében. Kiiktatom evvel az egyenletből azt a függvénysort, amellyel a történeti anyaggal esetenként foglalkozó kutató személyes hibái avagy rendkívüli adományai miatt különben számolnom kellene, hogy meghatározzam a másik tényező szerepét: mit köszön nem ennek avagy annak a munkának, hanem magának a helytörténeti kutatásnak a magyar történetírás.

Másrészt viszont közös nevezőre kell hoznom a helytörténetet az általános történettel. Egy olyan kiindulási pontot kell találni, amelyet egyaránt vehet alapul a helytörténet és az általánosabb kérdésekkel foglalkozó összefoglaló történelem. Hogy melyikük mire képes, azt legjobban az a teljesítmény mutatja majd meg, amelynek tárgya egyazon anyag volt. Ugyanazokkal a kérdésekkel szembeállítva a két küzdőfél erejét, az egyik nagyobb teljesítménye azonnal ki fog tűnni. A helytörténeti kutatás az általános történettel csak úgy vethető egybe, módszertani lehetőségeik csak úgy állapíthatók meg, ha egyazon témát dolgoznak fel. Hogy melyikük jut biztosabb eredményre, melyikük módszere dolgozik több föltevással, azt az ugyanegy tárgyról nyert kétféle ábrázolás, a helytörténeti és az általános történeti fogja eldönteni.

„ A történeti tények nem egyenlő mértékben függenek helyi tényezőktől. Vannak történeti kérdések, melyek kiesnek a helytörténeti kutatás köréből éppen azért, mert a helyi viszonyok felett állanak. Ha a magyar királyság pénzügyi mérlegét akarom a XVIII. században felállítani, avagy az országgyűlések történetét kívánom megírni, nem fogok egy vidék, Pest vagy Pozsony megye helytörténetébe bocsátkozni. Helytörténeti módszerrel ilyen kérdések nem oldhatók meg: ezek az általános történet kérdései. Az élet azonban vidékenként más-más arcot is mutat, helyi eltolódások figyelhetők meg, az ilyen és hasonló kérdések tárgyalása tisztára helytörténeti feladat (pl. a szepesi tízlándzsások széke).

Versengés ezek miatt a helytörténet és az általános történet között sohasem támadhat. De igenis módszertani problémát jelentenek azok a történeti tények, melyeknek vizsgálatára mind a helytörténet, mind az általános történet vállalkozhat. Ezeknek a ténycsoportoknak feldolgozásánál kell kitűnnie annak, hogy a helytörténet hol, mely természetű forrásanyaggal szemben éri el a legszebb eredményeket.¹

IV.

Ilyen találkozási pont a helytörténet és az általános történet között a megye problémája. A középkori megye szervezete, kialakulása, a királyi és nemesi megye egymáshoz való viszonya, mindezek a helytörténeti kutatás körébe is tartozó kérdések. Másrészt viszont a közelmúltban megyetörténetünk irodalma egy olyan munkával gazdagodott,² melynél nagyobb tudományos felkészültséggel írt helytörténetet nehezen lehet elképzelni. A történetíró a helyi anyagból felhasznált mindent, amit felhasználni érdemes volt, s kiaknázta mindazt az értéket, amit helytörténeti adatai az általános történeti meg-

¹ A helytörténeti kutatás módszertani kérdéseivel mindezt ideig elméleti szempontból nem foglalkoztak. Az általános módszertani munkák erre vonatkozólag nem adnak útbaigazítást.

² Holub József: *Zala megye története a középkorban*. I. A megyei és egyházi közigazgatás története, 1929.

ismerés szempontjából jelentenek. Éppen azért joggal tekinthetem úgy munkáját, mintha Zalamegye történetét nem is Holub József írta volna, hanem a Történetíró. A történeti munka három nagy függvénye közül az anyag s a módszer mellett az író személyét ideális tényezőnek vehetem.

A kritika, melyet akaratlanul is a munka felett gyakorolnom kell, nem a könyvnek szól, hanem annak, ami ebben a könyvben helytörténet. Az író esetleges botlásait nem veszem tekintetbe, csak a könyvnek azokat az értékeit és hibáit, amelyek a helytörténeti módszer alkalmazásának tudhatók be. Vannak ilyen hibák, vannak a helytörténeti kutatás alkalmazásának korlátai. Melyek ezek?

Holub az általánosan elfogadott megye-elmélethez csatlakozott. Nem vizsgálom az uralkodó nézet helyességét, csak azt, hogy a zalamegyei adatok mennyiben alkalmasak a megye problémájának tisztázására. A módszer érdekel, ahogyan és amilyen joggal a helytörténet eljut elméleti megállapításokra.

Azt várnók, hogy a helytörténet biztos támpontot nyújt az általános történet «levegőben lógó» elméleti számára. A helytörténet aprólékos részletkutatáson alapul, feltehető tehát, hogy megállapításai elméleteket döntenek meg, elméleteket igazolnak. S ezen a ponton meg kell állapítani, hogy a helytörténészeknek ezekre az elméletekre nagyobb szükségük van, semhogy megdöntésük avagy igazolásuk egyáltalán módjukban állana. Helytörténeti adataival Holub sem az általános történet elméleteit támogatja, hanem ellenkezőleg: ezeket a bizonyításra szoruló elméleteket használja fel arra, hogy helytörténeti adatait megvilágítsa. Az adatot az elméletből értelmezi, s nem az elméletet alakítja ki az adatból. Az eredmények ismert, általános történeti eredmények, csak a bizonyítás új, helytörténeti. Abból indul ki, amire tulajdonképpen jutnia kellene. Avval magyaráz, amit megmagyarázni szeretne. Nyilvánvaló, hogy ezzel a módszerrel a részletekbe menő helytörténeti kutatás ingatagabb alapokon áll, kevesebb óvatossággal vet fel föltevéseket, mint az általános történeti vizsgálódás. Az általános történet tanítja meg «látni» a helytörténészt, ad fel problémákat, nyújt megoldásokat, s ez

a tétel kétszeresen igaz, ha a helytörténész nem neki való kérdés feldolgozásába fog.

Hogy mindez így van, abban nem Holub a hibás, sőt egyetlen helytörténész sem, hanem a rosszul alkalmazott helytörténeti módszer. Végére is Holub egész kincsesbányája egy-két adat, ezekből kell neki eljutni elméleti megállapításokra, s Zala megye e mellett még forrásainak gazdagságával előnyben van más megyékkel szemben. Egy-két adat alapján belelátni rejtett folyamatok mélyébe nem nagy sikerrel kecsegtető feladat, ha meggondoljuk, hogy a kérdés eldöntésére más megye területén még számos értékes adat áll a kutató rendelkezésére. Ezeket az adatokat a helytörténész nem dolgozhatja fel, mert célja egy terület monográfiája. Helytörténészeink ezért merészebbnél-merészebb állításokat kockáztatnak meg, hogy szegényes adataik közt gondolat-íveket emeljenek; fenntartás nélkül átvesznek elméleteket, hogy ráfűzhessék helytörténeti adataikat. Az általános történet eredményeit már csak helytörténeti anyaggal demonstrálják. Akár így, akár úgy történjék a kutatás, mindenképen az elméletet nem az anyagból szűrték le, elméletük nem nő ki a belső szerkezet erejével a helytörténeti emlékekből, hanem fordítva: az elméletre, mint alapépítményre nehezedik a nagy fáradtsággal összehordott forrásanyag.

Nem számottevő az az anyag, melyet a történetíró itt felhasználhat, nem lehet tehát helyeselni azt a módszert, amely ezt az anyagot nem annak tudományos értéke, hanem területi hovatartozása szerint selejtezi. Evvel az anyag kiválogatásában a véletlen kényére bízunk magunkat, mert merőben a véletlenül múlik, hogy a kérdés eldöntése szempontjából számbajöhető adatok mely megye területéhez tartoznak. Azt, hogy Szent István királyságában a megye a királyi várhoz kapcsolódó birtokok területéből állott volna, avagy általában mint közigazgatási districtus magába foglalt nemesi telepeket is — ezt a kérdést zalai adatokkal se pro, se contra megoldani nem lehet, de szükségtelen is. Nem lehet eldönteni, mert a kételyt oszlató adatok egyike Somogy, másika Mosony, Fehér, Szolnok stb. megyéből származik. Szükségtelen pedig egyedül zalai adatokra támaszkodni, mikor ku-

tatásunknál más megye adatát nem nélkülözhetjük. Somogy megye monográfusa ugyanúgy nem fog tudni megyéjének kialakulásáról biztosabb képet nyerni, mint ahogy nem tájékozódhat Mosony megye történetírója sem megyéje koraközépkori szervezetéről elegendőképpen, miután adatának nagy becsére és tudományos értékére csak úgy juthatott volna el, ha azt összevethette volna a másik megye hasonló jelentésű adatával. Erről az adatról azonban nem szabad tudnia, épen mert helytörténetet ír.

Visszatérve Holub könyvére, egyetlenegy zalamegyei adatnak kellett volna az uralkodó nézetet rombadöntenie, s ez a veszprémi püspökség alapítólevele (1002).¹ A szent király rendelkezéseiből világosan kitűnik, hogy nem pusztán királyi népek telepeiből állott a megye, hanem hogy ezek és a nemesi s más földesúri népek szállásai feküdtek a megye területén, annak határain belül. Erre a felismerésre ennek az oklevélnek alapján kifogástalanul tudományos úton nem juthattam volna el, mert állításomat tudományos bizonyosságra épen annak a tucát, innen és onnan tanuságra hívott adatnak bizonyító ereje emeli, amelyet Zala megye monográfusa nem használhatott fel. A monográfus ebben a kérdésben csak fél-eredményeket érhet el, csak valószínűségeket állíthat fel, mert az anyag egyedül az általános történet módszerével kezelhető meg.

Pedig a helytörténet, saját bevallása szerint, igényt tart arra, hogy a legszabatosabb történeti tudományágnak nevezzük. Ennek a hiedelemnek alapját abban lelhetjük fel, hogy félig-meddig még mindnyájan a pozitívizmus ideológiájában nevelkedve, a részletmunkát általában exaktabbnak hisszük. Már a fenti példából is látható, hogy részletmunka is állhat ingatag alapokon, hogy tehát nem minden, csak bizonyos részletmunka értékes. Itt olyan előítélettel állunk szemben, amelyet a «kézenfekvő» látszat fedez.

Bizonyos kérdéseknél — s ilyen a megye problémája — valamely terület történetét az általános módszer híve világosabban látja az anyagból kialakulni, mint az, aki pusztán

¹ Holub, i. m. 23—25.

a helyi anyagra támaszkodik, aki helytörténetet ír. Zala megye monográfiusa megyéje történetét akarja velünk megértetni, ehhez okmánytárában egy-két adatot talál. Valószínű, hogy a megye fejlődéstörténetét határozottabb vonásokkal rajzolhatja az a kutató, aki nagyobb, értékesebb anyagot hívott segítségül. A történetíró itt nem terjeszkedhet ki helyi sajátosságok nyomozására, meg kell elégednie a fejlődés általános menetének feltüntetésével. Nyilvánvaló, hogy ilyenkor az általános történet írója mélyebb és főképen precízebb eredményeket fog felmutatni, mint az a helytörténész, aki anyagát önkényesen korlátozta egy megye területére.

Vegyünk elő egy másik példát. Zala megye monográfiáját írom, s egy adatot találok, mely így szól: 1141—1146 körül, *Opus iudex Zalaensis*.¹ Zala megyében hiába kutatok olyan más adat után, amelyből ennek a bírónak kiléte közelebről meghatározható volna. Így egyszerűen, mint «kutatás alá nem vonható adatot» elhallgatom (mint ahogy ezt Holub tette, bár az oklevél nem ismeretlen előtte)² avagy találgatásokba bocsátkozom. Nevezni fogom az első ismert zalai szolgabírónak, s merész következtetést vonok majd le a nemesi megye korai kialakulására. Ha azonban kétségesnek látszik, hogy a XII. században fennállott már a nemesi autonómia, *Opust* inkább nemesi bírónak fogom tekinteni. Elméletem ekkor már úgy módosul, hogy a nemesek fölötti bíráskodást a XII. században még nem a megye, hanem az ősi nemzetségi jog alapján ítélkező nemzetségi bíró látta el. Mindezek megoldások, melyekre helytörténeti úton jutottam, melyek azonban, legyenek még oly tetszetősek is, túlságosan föltételesek. Honnan tudhatná a helytörténész, hogy ez az *Opus* nem volt valamiféle nemzetségi bíró, se szolgabíró, nem ispáni közeg, hanem királybíró, *judex regius*, aki egy zalai bírói kerület élén állott? Csak az általános történet, mely a zalai adatokon kívül a törvényeket és a XI—XII. századi okleveleket is áttanulmányozza, tud helyesen tájékozódni ebben a kérdésben s jut el a királybírói intézmény helyes értékelésére.

¹ *Magy. Könyvszemle*, 1893., 14. ² I. m. 49.

De ott is, ahol több helyi vonatkozású, s mindenekelőtt értékesebb anyagra támaszkodhat a helytörténeti kutatás, megfigyelhető az a törekvés, hogy a helyi adatokat más vidék adataival kiegészítse. Ezekre a pótlásokra, «mankókra» nem lenne szüksége a helytörténetnek, ha meg tudna állni a maga lábán. Egy ponton túl kimerülni látszik a helytörténeti anyagkészlet, s éppen a mélyebb megismerés érdekében a helytörténész szükségét érzi, hogy más vidékeken is körültekintsen. Átlépi tehát megyéje határát, hogy innen is, onnan is értékes holmit csempésszen át. Nem azért, hogy megyéje talaját elveszítse lába alól, hanem hogy inkább abban jobban, mélyebbre megfogózzék. Hogy a tudományosság követelményének megfeleljen, maga hagyja el tulajdon területét, szűk hazáját, s ezen a vándorúton olyan eszközökhöz folyamodik, melyeket különben az általános történet alkalmaz egyetemesebb jellegű tények ábrázolásánál. Miután pedig kutatását többé-kevésbé a helytörténet keretében kell lefolytatnia, más területről származó forrásait elhallgatja, mint olyan ember, aki nem mer kérkedni gazdagságával. Holub könyvének olvasása is azt a benyomást kelti, hogy olyan érvekkel bizonyít, melyeket el kellett titkolnia.

Mikor aztán Holub például belevág abba a nehéz problémába, hogy vajjon a várjobbágyok birtokai mind hűbéres természetűek voltak-e, avagy rendelkeztek különféle módon szerzett szabad, nemesi birtokok felett is, — megint csak a helytörténeti kutatás hátrányaira bukkanunk. Holub azon a nézeten van,¹ hogy a várjobbágyok hereditarius néven jelzett birtokai nem várföldek, hanem magánjavaik voltak. Ezzel kapcsolatban figyelemreméltó adatokat említ fel. Így, midőn Petrina zalamegyei várjobbágy egy muraközi birtokát eladja, a zalai alispán mind maga, mind ura, a zalai comes, nevében tanusítja, hogy a kérdéses földet Petrina elidegenítheti, «quia sua propria terra est», miután az saját birtoka.² A Holub által felsorakoztatott adatokból kitűnik, hogy a vár-

¹ I. m. 47—50. Ezt a felfogást vallotta már Krajner: *Die ursprüngliche Staatsverfassung Ungarns* (1867—8). 184. 1. jegyz.

² 1244. Wenzel: *Codex*. VII., 184.

jobbágyoknak örökös birtokaik is voltak, de hogy az örökös birtokokon mit kell érteni, azt majd csak az általános történetnek nagyobb területen lefolytatott vizsgálatai fogják végérvényesen eldönteni. Lehetséges ugyanis, hogy a várföldből ideig-óráig lekötött birtokokkal szemben az apáról fiúra átszállót nevezték «örökös» birtoknak.

V.

Álljunk meg egy pillanatra. A megye problémája körül felhozott példák világosan szemléltetik a helytörténeti módszer határait. Példákat lehetne felemlíteni más területről is, de az eredmény csak ugyanaz maradna. A levonható következtetések nem válnak azzal bizonyosabbá, ha a premissákat a végtelenségig növeljük.

Közelítsük meg a kérdést most más oldalról is. Egy nagy összefoglalás érdekében kíván az általános történet a helytörténet gondos részlettanulmányaira támaszkodni. Valaki például a magyar büntetőjogi rendszer kialakulását óhajtja kikutatni, keres tehát a városi és megyei monográfiákban adatok, biztos támpontok után, szakszerű feldolgozások helyett azonban csak fogalmi zűrzavart talál. Az adatok értelmezése, «átírása» oly kezdetleges szempontok szerint történt, hogy egyáltalán jó, ha rájövünk az adat tulajdonképeni értelmére. A kutató önkénytelenül felüti az okmánytárat, inkább kikéri a levéltárból az iratokat, semhogy a helytörténeti analízisnek essék áldozatul.

Ami hiányzik ezekből a monográfiákból, az épen a szakszerű hozzáértés. Valóban nem kívánhatja senki sem Felső-magyarország, Erdély, egy kis város avagy egy megye monográfusától, hogy a magyar büntetőjog szaktudósa legyen. Egy terület történetének megírásánál a feldolgozandó anyag oly sokrétű, annyira heterogén elemű, hogy egyetemes elemének kell lennie annak, aki evvel a feladattal igazán meg tud birkózni. Merültek is fel törekvések ennek a visszás, a kutató számára oly hátrányos állapotnak megszüntetésére. A Pesty-féle monográfia-tervezet ellen Tagányi éppen azt a kifogást emelte, hogy a tervezet túlságosan sok követelmény-

nyel lép fel a kutató irányában, amelynek megfelelni úgysem képes. Ezért szűkíti meg a helytörténész munkaterületét. Ne foglalkozzék őstörténettel, föld- és néprajzzal, geológiával, egyház- és művészettörténelemmel, mindenekelőtt ne foglalkozzék sokféle dologgal, hanem erejét első sorban a településtörténetre, a gazdasági és társadalmi viszonyok tanulmányozására korlátozza.

Ezek a kívánalmak azonban többé-kevésbé magának a helytörténeti kutatás lényegének mondanak ellent. A területiség elvét támadják meg. A helytörténet saját maga ellen lázadozik, mikor a terület elvének érvényre juttatása helyett az anyagot tárgyi szempontból bírálja. Hogy mennyire összefonódik a helytörténet a terület fogalmával, azt éppen ezeknek a törekvéseknek kudarca szemlélteti a legjobban. Mályusz Elemér a helytörténeti kutatás feladatait újra az élet minden viszonylatára kiterjeszti.

Ha az előző fejezetben a helytörténeti kutatásnak a részletmunkából folyó hiányai tüntek elő, most a sajátosan helytörténeti elemnek hátrányai kerülnek felszínre. A helytörténet, a helyett, hogy elősegítené a részletkutatást, azt inkább meggátolja. A helytörténész nem mélyedhet bele a szervesen egy ténycsoportba tartozó kérdések tanulmányozásába, mert kutatását nem egy problémakörben, hanem sokféle irányban, heterogén anyagon kell lefolytatnia. Elveszti ezzel azt az előnyt, amelyet különben a részletmunka nyújtana. A specializálódás csak úgy hoz igazi gyümölcsöket, ha azt a tárgy természete, a szak határozza meg. A munkamegosztás elve az egésznek egy részét osztja ki a munkásnak, hogy ezt a kis részletet tökélyre emelje. Munkája nem lesz tökéletesebb, ha továbbra is sokfélét dolgoz fel, csak kisebb mennyiségben. Ehhez a munkához hasonlítható a helytörténész, midőn sokféle irányban, különféle tárgykörökben végez kutatásokat.

VI.

Tekintetbe kell venni még a forrásanyag korát, azokat a folyton változó követelményeket, melyeket a különböző korbéli anyag állít a kutatás elé.

Mondhatja valaki, az előzőkben felsorakoztatott észrevételek megállnak, de csak a középkorral szemben : a helytörténet művelése újkori anyagra vonatkozóan minden esetben csak hasznos lehet. Az újkori forrásanyag bő, értékes, változatos ; a helytörténetnek nem kell lényegtelen szűkszavú adatokkal megelégednie. Mindazok a hibák, melyek a zárt forrásanyag természetéből származnak, eltűnnek, mihelyt az újkorba lép a kutató. Itt az anyag sohasem lehet oly értelemben zárt, hogy hiányos, töredékes, semmitmondó lehetne : a történeti folyamatok a szervesen összetartozó adatokból minden oldalról könnyen rekonstruálhatók. A helytörténet ezáltal a részletkutatás minden előnyét biztosítja a történetíró számára, mert a kutatást egy területre koncentrálja.

Kétségtelenül az újkor a helytörténet igazi kora. Az az érvelés azonban, amely az újkornál tagadja a helytörténeti kutatás árnyoldalait, figyelmen kívül hagyja, hogy a nagyobb és teljesebb forráskészlet az újkori kutatásnak általános előnye a középkori tanulmánnyal szemben. Az általános történet maga is kiterjesztheti érdeklődési körét az újkorban olyan területre, amely a középkornál fogyatékos emlékei miatt szóba sem jöhet. Az előny nem annyira a helytörténet, mint inkább az újkori történet oldalán mutatkozik.

A rendelkezésre álló anyag különbözősége folytán a középkornak más a problematikája, mint az újkornak. Vannak kérdések azonban, melyek sem itt, sem ott meg nem oldhatók. Aránylagosan az újkor anyaga nem teljesebb vagy értékesebb. Igaz, általában az adatok rengetegjében a kutató nem panaszkodhat, hogy nincs felhasználható anyaga. De a valóban nagyjelentőségű folyamatok és intézmények, személyek és tömegmozgalmak mélyére tapintó emlékek az újkorban ép oly ritkák, mint a középkorban. Nem hiányoznak a középkornál sem olyan kérdések, amelyeknek megoldására az anyag nagy, de értéktelen (pl. a várjobbágyok, a birtokjog kérdésénél). Ugyanígy az újkori kutatásnál is nem egyszer ezer adat után kerül rá a sor egy valamelyes használható aktára vagy épen aktarészre. Csak az arányok változtak meg, a méretek tolódtak el.

Innen magyarázható, hogy a helytörténetnek nagy általánosságban ugyanazokkal a nehézségekkel kell megküzdenie az újkornál, mint amelyek középkori anyaggal szemben fennállanak. Itt is megtörténhet, hogy egyes helységek történeténél a források nagy könyvéből egész fejezetek hiányoznak.¹ Bizonyos ponton túl az újkornál is jelentkezik — ha később is — a szükség szomszédos vidék anyagának bevonására. E kornál is előfordulhat, hogy a helytörténész értelmetlenül áll meg rejtélyesnek látszó jelenségek előtt, melyeknek nyitjára csak az általános történet juthat el.

Azok a hibák, melyek a rossz helyen alkalmazott helytörténeti kutatás nyomán támadnak, függetlenek az időtől. A helytörténeti kutatás sajátos fogyatkozásai az újkornál is feltűnnek. A különbség csupán az, hogy az újkorban gyakrabban találunk kizárólag helytörténetbe illő anyagot.

VII.

Nem azt kell hibáztatni, hogy nincsen gazdag helytörténeti irodalmunk, hanem hogy a helytörténeti kutatást módszer nélkül műveljük. Dilettantizmus minden tudományágban feltalálható, helytörténetet azonban a helytörténet eredményeinek túlbecsülése miatt iskolázott erők is úgy írnak, mintha dilettánsok volnának. A német irodalom sem magának a helytörténeti kutatásnak köszön oly sokat, hanem a megfelelő helyen alkalmazott helytörténeti részletmunkáknak. Kellő ökonomia nélkül keresztülvitt helytörténeti kutatás igényt tart a szabatos tudományosságra, holott csak munkaenergiákat pazarolt el féleredmények s fölösleges «valószínűségek» felállítására. A helytörténetnek önnön természetes korlátaival számolnia kell, s csak ott érvényesülhet minden érték tulajdonságával, ahol nem lépte át ezeket a határokat. Teljesen elhibázzottnak kell tartani azt a felfogást, amely a részletkutatásban fenntartás nélkül hisz, s amely úgy véli, hogy részletkutatás minden körülmények között sikeresen alkalmazható.

¹ Például Iványi Béla: *Gönc szabadalmas mezőváros története* (1926) c. művében a büntetőjogra nem talált semmiféle anyagot.

Ha nem minden történeti jelenség és forrásanyag engedi meg a helytörténeti kutatás alkalmazását, kérdés, mikor és hol indítható meg helytörténeti vizsgálódás.

A történetírás a mult holt anyagát akarja megszólaltatni, a semmibe tünt életnek hátrahagyott, elhullajtott emlékeiből indul ki. A ránk maradt történeti anyagnál kezdődik a munka, nyilvánvaló, hogy a követendő módszert az anyag természete szabja meg. A rendelkezésre álló források döntik el a követendő utat.

Ha szemügyre vesszük a helytörténeti kutatásnál fel lépő hibák, fogvatkozások indítékait, azt látjuk, hogy ezek a helytörténet formális sajátságaiban gyökeredznek. Egyfelől onnan erednek, hogy a helytörténet anyaga eleve mindig körülhatárolt, zárt forráskészlet. Az anyag válogatását a terület elve alapján hajtom végre. Ami a terület határán túl fekszik, az vizsgálódásomnak nem lehet tárgya. Másrészt viszont a területre vonatkozó minden ténycsoport kivétel nélkül kutatásom körébe esik. Kifelé kutatásom területe túlságosan szűk, befelé túlságosan tág.

A helytörténeti kutatás természetét ez a két szempont határozza meg. Ideális az a helytörténeti anyag, amely e két szempont szerint könnyen formálható. Ideális, ha a helytörténeti válogatás önkényesen nem szaggatja szét a történeti anyagot, hanem azt mint egészet vonja vizsgálat alá, s nem bolygatja meg az adatok természetes kapcsolatait. Az olyan történeti módszer, amely külső tagolás folytán megbontja az anyag egységét, csak hátráltatja a kutatást. Egyfelől az anyag zártsága, másfelől a terület elvének érvényrejuttatása, ha rossz helyen, nem megfelelő anyagon hajtjuk végre, külső, önkényes tagolást eredményezhet.

a) Ideális ezért helytörténeti szempontból az a forrásanyag vagy az a ténycsoport, amelynél a zártság egyben az anyag vagy ténycsoport szerves egységét szemlélteti. A helytörténeti kutatás ép azáltal tud felmutatni szép eredményeket, hogy vizsgálni képes az élet összes jelenségeit, összes tényezőit egy parányi földdarabon. A tényéri nagyságú tükörben megpillanthatja az egész égboltozatot. Az életnek nem önkényesen kihásított darabkáját tanulmányozza, hanem

az egész életet minden bonyolult egybefüggésével, kuszált kapcsolatával — egy mikroszkop alá vonható területen. Átfoghatja a folyamatok sorozatos láncolatait, kibogozhatja azokat a rejtett, végtelenül finom szálakat, ok-fonatokat, érdekhálókat, amelyekből a mindennapi élet szövődik. Mind ezt megteheti, mert az életet kicsiny, lefokozott alakjában szemlélheti. Az arányok kisebbek, de mégis az élet egésze jelenik meg. A kisebb arányokat a szem biztosabban kaphatja el, a kutató a történeti valóságról igazibb, hívebb képet nyerhet, mert találkozott az élet teljességével, s megvizsgálhatta összes alkatrészeit.

b) Ezekre az eredményekre a helytörténész éppen által jutott el, hogy kutatását egyetlen területre irányítja. A területiség elve egy jelenséget sem rekeszt a vizsgálatból ki, nem vágja ki az életnek csak bizonyos szöveteit, szerveit, hanem az egész életet egy meghatározott helyre sűriti. A rosszul alkalmazott általános történet, midőn átfut sokféle területen, épen a jelenségek természetes kapcsolatait zavarja meg. Felbontja a szervesen egymásba fonódót, hogy egy részletkérdésre feleletet kapjon. A helytörténet előnye az általános történettel szemben főképen abban található, hogy a helytörténet egy kis terület anyagából könnyebben rekonstruálhatja az élet egészét. Az egyes életfolyamatok egymásközi kapcsolatait inkább kutathatja ki, s azokat az ezer és ezer apró tényezőket is, amelyek valamely történeti tény létrehozásában résztvesznek.

VIII.

Ideális képet nyújtottak az előző sorok arról, ami csak kivételesen található fel valóságban. A helytörténészek épen avval nem számolnak, hogy a forrásanyag nem mindig alkalmas helytörténeti kutatásra. Abból még, hogy valamely helység multjára anyag található, nem következik az anyag helytörténeti használhatósága. Nem lesz azáltal még helytörténeti valamely anyag, mert egy helység vagy terület történetére vonatkozik, hanem mert történeti becse a helytörténet módszerével gyümölcsöztethető a legalkalmasabban. Helytörté-

nészeink azonban külső, irodalmi szempontokból választják egy-egy város vagy megye történetének megírását. Ragaszkodás a helyi röghöz, érdeklődés a lakóhely multja iránt, jubileumi ünnepélyek adják a tollat helytörténészeink kezébe. Ezek lehetnek indítékok, melyek a tudományos érdeklődést valamely terület történeti multja felé irányítják, de nem lehetnek vezető szempontok. Annak eldöntésére, hogy melyik város vagy megye, s ezen belül is micsoda kérdések kerüljenek tudományos feldolgozás alá, kizárólag a történeti anyag problematikus értéke lehet az irányadó.

Ahogy a helytörténeti módszer sajátosságai, a zárt forráskészlet és a területiség elve határozták meg a helytörténet ideális forrásanyagát, ugyanígy ennek a két elvnek helytelen alkalmazása mutat rá a helytörténeti kutatás természetes korlátaira.

a) A zárt forrásanyag még nem jelenti azt, hogy minden esetben ideális forrásanyag.

1. Ott, ahol a zárt forrásanyag nem alkot szerves egészet, hanem ahol nagyon is hézagos, töredékes, jelentéktelen, a helytörténeti kutatás nem kecsegtethet sok eredménnyel. Mindaz az előny, amely a zárt anyagból származik a kutatásra nézve, veszendőbe megy, ha a kutatás számára nem áll kellő számú és értékű anyag rendelkezésre. Helytörténeteink tele vannak az ilyen hangzású kitételekkel: Erre nincs adatunk, de valószínűleg... Joggal kérdezheti valaki, minek arról könyv, amire nincsen megfelelő forráskészlet. De miután irodalmi szempontok vezetnek helytörténeti íróinkat, s különben is túlságosan hisznek a helytörténeti kutatás magas rendeltetésében, mégis csak napvilágot látnak olyan monográfiák, amelyeknek forrásanyaga helytörténet írására alkalmatlan. Az anyag fogyatékosága megbénít minden mélyebb kombinációt, minden gondos részlettanulmánynak csak útját állja. Mindezért a helytörténésznek ott is föltevéseket kell felállítania, ahol bizonyosságra volna szüksége: következtetéseire, megállapításaira teljesen kifogástalanul tudományos úton nem jutott el.

Az adatok közt tátongó hézagokat nem képzeleti képkel, hanem más területről áthozott adatokkal kell ki-

egészíteni, amennyiben ezt a vizsgált jelenségek természete megengedi. Az egyes vidékek töredékes emlékei egymásra vonatkoztatva nyernek mélyebb történeti egységet. Ilyen esetekben ezért az általános történetnek kell a szót átadni. Ezt annál inkább megtehetjük, mert nagyon gyakran egy-egy vidék történetére fáradságos adatgyűjtés útján lehet csak összehozni a forrásanyagot. Azt a munkát, amelyet helyi adatok kutatására pazaroltunk, nagyobb eredményel fordíthattuk volna értékes, különböző vidékű anyag gyűjtésére. Ha az anyag nehezen hozzáférhető, ajánlható más, alkalmasabb terület kiválasztása is. Általán azonban szórványosan fennmaradt emlékeket az általános történet hivatott feldolgozni.

2. Előfordulhat azonban, hogy a kutató valamely kérdésre értékes, zárt helytörténeti anyagot talál, de a forrásanyagot mégsem a helytörténet, hanem az általános történet módszerével használhatja fel a legelőnyösebben. Ilyenkor nem a zárt forrásanyag a döntő, hanem a zárt forrásanyagból rekonstruálható történeti valóság természete. Vannak ugyanis olyan történeti tények, amelyek — bár a helytörténet számára is hozzáférhetőek — függetlenek a helyi tényezők behatásától és az általános történet problémái közé sorozandók. Helytörténeti alapon történő feldolgozásuk vég-eredményben mindig úgy fog hatni, mint ha az általános történetnek egy fejezetét lapoztuk volna fel. Holub könyvében például az egyházi igazgatás történeténél ilyen fejezet-címeket találhatunk: «Kik fizettek tizedet? Miből kellett a tizedet fizetni?» Helyesebb, ha az ilyen természetű kérdések tárgyalása az általános történet keretében történik. Amint vannak kérdések, melyek még szórványos adatok mellett is a helytörténet feladatkörébe tartoznak (pl. tört. földrajz, településtörténet), ugyanúgy viszont egyes tények vizsgálata túlnő a helytörténet kutatási területén, bár a rendelkezésre álló helytörténeti anyag zárt egészet alkot.

3. A zárt, de szegényes forrásanyag következménye, hogy a helytörténet könnyen alakul át tudománytalan tudománnyá. Egyetlenegy történeti résztudomány sem függ annyira a véletlen és esetleges önkényétől, mely megőrzi

ezt korunkra, amazt pedig gondtalanul elhajítja, mint éppen a helytörténet. A helytörténésznek, midőn egy terület múltjának felderítésére vállalkozik, számolnia kell avval, hogy egyes kérdésekre nézve anyagot nem fog találni. Lehetőséges, hogy a szomszéd terület emlékei a kérdésre gazdag anyagot őriznek, ezeket az adatokat azonban nem bányászhatja ki. Az általános történet ezzel szemben vándorútra kél s csak ott pihen meg, ahol értékes leletekre bukkan. Az általános történetnek több módja van arra, hogy az adatok fennmaradásának esetlegességeit másokkal ellensúlyozza, kiegészítse. Függetlenebb, az anyagnak kevésbé rabszolgája, mint a helytörténet. Például tegyük fel, hogy Holub a főispán és alispán viszonyára Zala megyében egyetlenegy adatot sem talál. Zalai anyag alapján sohasem jutott volna rá arra, amit az általános történet módszerével oly kiválóan megírt a Fejérpataky-émlékkönyvben.

A helytörténeti anyagnak ezt a nagy esetlegességi indexszámát veszi tekintetbe Tagányi, mikor a helytörténész elé azt a vezérelvet tűzi, hogy mondjon valamely faluról annyit, amennyit róla mondani éppenséggel tud. Épen ez a követelmény az, amely könnyen tudománytalanná teheti a helytörténetet, mert más szóval ez azt jelenti, hogy a helytörténet mondjon le a történeti válogatásról. A tudományt tudománnyá azonban az értékelés avatja. Nem tekinthetjük történetírásnak azt, amely mindent el akar mondani, mert mindent fontosnak tart. A történetírást tudománnyá éppen az teszi, hogy folyamatokat jellemez, jelenségeket domborít ki az adatoknak különféleképen történő értékelésével.

Ezen az úton jut a helytörténet a műkedvelőség területére. Tagányi bizonyára nem gondolt arra, hogy midőn a dilettantizmus ellen állít fel követendő elveket, a dilettantizmusnak nyújt segítőkézset. Az általa formulázott elv nem tudósokat, hanem műkedvelőket nevel.

b) Egy bizonyos területen lejátszódó jelenségek nem állnak föltétlenül egymással kapcsolatban. Ugyanazon a helyen egymással párhuzamosan lepergő események között nem egyszer hiányzik a mélyebb összetartozás. A terület nem képvisel még egyben szerves egységet. Ezt a sajátságot

a terület széttördeltségének nevezhetjük. Ezzel szemben a helytörténet úgy tekinti a területet, mint ha minden körülmények között egységes volna. A helytörténet ideális területfogalomból indul ki, midőn egy terület történetéről beszél. Az ideális területfogalommal szemben áll a területi valóság, amely csak kisebb ténycsoportok egymáshoz tartozásáról tud. A tudomány gondolatmintái és a történeti valóság közé ellentétek ékelődnek, melyek módszertani hibákra vezetnek.

1. Olyankor tehát, midőn egy területen a széttördeltség jelensége áll elő vagy úgy, hogy már maga a tényleges történeti valóság egymáshoz lazán tartozó ténycsoportokra hullott szét, avagy azáltal, hogy bizonyos tényekre a forrásanyagban egész adatsorozatok hiányoznak — helytörténet célszerűen, gazdaságosan nem művelhető. Ilyenkor az egy területen, de sokféle tárgykörben végzett kutatás helyett vizsgálatunkat inkább egy kérdés körül, de különböző területeken folytassuk le. Ez lehetővé teszi, hogy a kérdésnek minden részletébe belemélyedjünk. Máskülönben a terület elve külsőséges elvé süllyed, mely így alkalmatlan arra, hogy a történeti valóságot lényegében ragadja meg. A területi alapon végrehajtott rendszeres feldolgozás pusztá formaságba téved. Csakis ott, ahol a terület legkülönfélébb jelenségeinek kölcsönös egymásrahatása figyelhető meg, mutatkozik majd termékeny szempontnak a helytörténet ideális területfogalma. A helytörténeti látásmódnak tagadhatatlan előnye, hogy nem veszti szem elől az egyes szakok és részjelenségek egymásközi kapcsolatait. A helytörténeti kutatásnak metafizikai feltétele Leibniz híres mondása, hogy minden kapcsolatos mindennel. Ennek a felismerése vezeti a helytörténeti kutatást is. Kiindulva az egység szemléletéből, keresi egy adott területen a történeti tények különféle csoportjai között fennálló kapcsolatokat. A helytörténet legsajátosabb feladatköre abban látszik, hogy a terület elve alapján a legkülönfélébb életjelenségeket egymásra vonatkoztatja.¹

¹ Ezzel kapcsolatban figyelemre kell méltatni azokat a természeti tényezőket is, melyek hatással vannak az életviszonyok kialakulására. Ilyenek a földfelület, a föld termelési lehetőségei, a klíma stb. Helbok ezeket a ható erőket «Naturlebenslagen» címmel foglalja

2. Ha a helytörténet az élet egészét az adatokból nem tudja szemléltetni, fel kell adnia a nagy, rendszeres koncepciót. Nincs semmi szükség arra, hogy megyék, városok egész történetét adjuk, ha ilyen rendszeres ábrázoláshoz nincs kellő anyagunk. A területiség elvének hiánytalan keresztülvitele helyett elég részjelenségek ábrázolása. Keresünk a terület történeti tényei közül azokat ki, amelyek egységbe tartoznak, amelyeknek teljes az anyaga. A helyett, hogy különféle értékű, de sokféle természetű anyag feldolgozásához látnánk. korlátozzuk kutatásunkat egyetlen jelenségsoporra.¹ Az adott terület anyagán végezzünk tárgyi szempontból válogatást. Ha egy városi levéltárban a pályamra, a bírósági gyakorlatra jelentéktelen adatok maradtak fenn, ezzel szemben tökéletes képet kaphatunk a piac áralakulásairól, a munkabérek nagyságáról, a vagyonosodás feltételeiről stb., fölösleges a város egész történetének megírása. Egyes helységek politikai története semmitmondó lehet, ez esetben kutatásunkat csak a város belső történetére terjesszük ki. Haszontalan munkát végez az, aki valamely város vagy falu történetének megírásába fog, ha az illető város vagy falu forrásanyaga csak egyes vonatkozásokban becses.³

össze, s szembehelyezi velük a «geistig seelischen (Kultur-) Lebenslagen»-t. Itt már a helytörténet feladatköre érintkezik a «Heimatkunde» kutatási területével. (*Problem u. Methode der deutschen Landesgeschichte*. Hist. Vierteljahrschrift, 1924, 436.)

¹ Erre szép példákat adnak Kováts Ferencnek Pozsony város anyagára támaszkodó munkái, legutóbb: *Pressburger Grundbuchführung und Liegenschaftsrecht im Spätmittelalter*. Zeitschr. d. Savigny-Stiftung f. RG. Germ. Abt. 39. Vagy Domanovszky S.: *A szepesi városok árumegállító joga*. 1922.

² Amíg a helyesen felfogott rendszeres helytörténeti feldolgozás a terület szerves egységéből indul ki, a rosszul alkalmazott, s így formáságba vesző helytörténeti kutatás erőforrásait a rendszeres ábrázoláshoz nem a helytörténeti anyagból, hanem az általános történet tárgyszemléletéből meríti. A helyett, hogy a kutató a helytörténet szempontjait érvényesítené, úgy közeledik anyagához, mintha általános történet írása lenne célja. Ez a nem-helytörténeti gondolkozásmód vezet az anyagnak korszakokra osztásában is. Horváth Detre például Kőszeg fejlődéstörténetének vázlatában (Sze-

3. Múltán hasonlítható a helytörténész munkája az oklevélközlőéhez, aki egy-két lényegtelen szócska kibetűzésével napokig kénytelen vesződni — a teljesség kedvéért. Fel kell említeni ezt is, azt is a teljesség kedvéért, lényegtelen és érdek nélkül való adatokat, melyekből semmi haszna sincs történetírásunknak. Miután így szerfölött sokféle történeti tény vár feldolgozásra, a helytörténésznek nincs módjában eggyel, egyfélével tüzetesebben foglalkoznia. Szakszerűsége hajló korunkban a helytörténeti kutató egyetemes képesítést igényel. Természetszerűleg ilyen széleskörű felkészültséggel csak ritkán dicsekedhet valaki. Így jobbára azok a «helybeli nagyságok» nyomulnak előtérbe, akik felületesen sok mindennel foglalkozva «mindenhez értenek». Ha a zárt forrásanyag természete könnyen válogatáshiányt okoz, akkor viszont a területiség elve a műkedvelőség másik formájának egyengeti az utat: a műveltek dilettantizmusának. Széteső anyagon kezdőnek nehéz uralkodni. Nem lehet azon csodálkozni, hogy újabban megjelenő kisebb monográfiáink alig ütik meg a tudományos mértéket.¹

IX.

Az előző fejezetekben kerestük a helytörténetnek mint tudománynak a határait. Hol folytatható sikeresen helytörténeti kutatás, mik a helytörténeti megismerés tárgyai. Az ezekre adott feleletekből alakult ki a helytörténeti kutatás követendő módszere.

Mindeddig a tiszta helytörténeti módszerről volt szó, most vizsgáljuk a helytörténetnek kombinált, kevert módszereit.

Az általános történet és a helytörténet módszerének keveredése áll elő, ha általánosan fogalmazott kérdésekre helytörténeti úton adunk feleletet, avagy fordítva: a helytörté-

ged. 1930) az általános történet időbeosztását követi, nemhogy az anyagot a város története szerint (pl. a zálogbirtoklás kora 1491—1647) tagolná.

¹ V. ö. Mályusz E.: *Falutörténet*. Magyar Szemle, VI. (1929), 174—179. l.

net eredményeiből egyetemesebb megállapításokat vonunk le.¹ Ezzel biztosítjuk a zárt, szerves egységet alkotó helytörténeti anyag összes előnyeit, a nélkül, hogy ragaszkodnunk kellene a terület elvéhez. Nem kell jelentéktelen adatok felsorolásába bocsátkozni, a helytörténeti kutatást akkor szakíthatjuk meg, amikor megszűnik számunkra jelentősége. Ilyenkor a helytörténeti kutatásnak nem célja egy meghatározott hely multjának a tisztázása, a helyi sajtóságok felfedése, hanem a hely történetéből az, ami egy tudományos kérdés szempontjából kivonható. Ezzel kikerüljük az érdektelen adatok feldolgozását, a sokfélenek dilettantizmusba fúló tanulmányozását, vizsgálódásainkat egy probléma-körre összpontosítjuk. A helytörténeti anyag értékeit maradéktalanabban aknázhathatjuk ki, mert a kérdésnek szakembere vagyunk. Éppen azért, mert problémáinkat alkalmunk volt más vidék anyagára is lemérni. vagy eredményeinket más természetű, nem-helytörténeti adatokkal kiegészíteni, világosabban ismerhetjük fel az egyes vidékek változó sajtóságait, helyi jegyeit is.² Nem fogjuk valamely vidék helyi sajtóságait általánosan uralkodó tulajdonságoknak feltüntetni. Az ilyfajta helytörténeti kutatás szabatosabb, inkább lát problémákban, következőleg eredményesebb, tudományosabb.³

X.

A módszertan még kiegészítésre szorul: a helytörténeti politikáról kell még szólanunk. Kívánatosnak látszik, hogy a sokakban élő, kétségtelen, értékes kutatási vágyat a tudo-

¹ Jó példa erre Grünwald Béla könyve Széchenyi magánhitelügyi koncepciójának szellemi és gazdasági előzményeiről és következményeiről (Pécs, 1927), mely Széchenyi korának hitelviszonyait Pest megye levéltári anyagának felhasználásával rajzolja meg.

² A turóci jobbágyfiúk intézményének sajtóságai például azáltal válnak felismerhetőkké, ha azt egybevetjük a várjobbágyi intézménnyel.

³ A német helytörténeti kutatás fellendülését főképen az idézte elő, hogy az általános történet kérdéseit (pl. a városok kialakulása körüli vita megoldását) helytörténeti úton kísérelték meg. Lásd K. Breysig, i. m. 5.

mány számára alkalmassá formáljuk. Minden szakembernek oda kell hatni, hogy a laikusoknak mult felé forduló érdeklődése ne vesszen el egészen a tudomány számára.

E cél érdekében alkalmas módozatokat kell találni, utat kell keresni, s ez az út aligha lehet más, mint hogy fogékonyra tegyük kezdetleges irodalmi érdeklődésüket a tudományos kérdések iránt. Nem az a lényeges, hogy az érdeklődőket városok történetének megírására bátorítsuk, hanem, hogy magukévá tegyék a tudományos szemléletmódot. E célra pedig a helytörténet rendszeres művelése a legkevésbé alkalmas. Sokkal nehezebb feladatok elé állítja a kezdő kutatót, semhogy azoknak megfelelni képes volna. Akaratlanul is eltereli a helytörténet a kutató figyelmét a tudományos feladatoktól azáltal, hogy az adatoknak rendszertelen, sokféle halmaza elé állítja. Ebben a zürzavarban ember legyen az, aki nem veszi el a tájékozódást. A kezdő nem lát megoldandó kérdéseket, mert az anyag zavarja áttekintését. Nem lehet csodálkozni azon, hogy vezető kérdések hiányában a válogatást kezdetleges irodalmi elgondolások alapján «végzi el (pl. ami rendkívüli, «érdekes» apróság, a vitézség dokumentuma: harcok stb.). A megindulásnál kell tehát segítségére sietni. Azt kell elsajátítania, amit Salamon Ferencünk úgy fejezett ki, hogy tudni kell a tényekhez kérdéseket intézni.¹

Kételyt kell hinteni, a probléma-érzékenységet szükséges fejleszteni. Olyan természetű cikkek írására gondolok, melyek kisebb témákat, de nagy szempontokat nyújtanának a laikus érdeklődőknek, melyek a tudomány élő kérdéseivel ismertetnék meg őket. Nem lennének ezek a cikkek témáknak kidolgozásai, hanem csak kérdéseket vetnének fel, irányt tűznének ki, fennálló vitákat közölnének, a nélkül, hogy valamely nézet mellett határozottan állást foglalnának. Egy-egy történeti problémakör kerülne ilyen módon tárgyalás alá. Mályusz Elemér *A helytörténeti kutatás feladatai* c. tanulmányában így adott fel megoldandó kérdéseket a helytörténet művelői számára, s ezzel nálunk jóformán új műfajt terem-

¹ *A történeti vizsgálatról*. Budapesti Szemle, I., 5.

tett. A *Századok* ilyen tárgyú cikkek közlésével a magyar történetírásnak nagy szolgálatot tenne.

Míg így egyfelől a laikus világot a tudományos szemléltre kell nevelni, másrésztől viszont ajánlatos lenne a szak-tudósok tanulására a vidéki levéltárak helytörténeti anyagának kellő megismertetése. Sokszor az általános történet a problémák feldolgozását szívesen bízna a helytörténet módszerére, nem ismeri azonban a helytörténeti anyag lelőhelyeit. Ezért látszik szükségesnek, hogy a vidéki levéltárakról ne csak általánosságban, hanem az egyes tudományos kérdések tekintetbe vételével anyagismertető cikkek jelenjenek meg. Indexek, elenchusok, regesták közzététele is kívánatos volna. A helytörténet tudományos művelését megnehezítő technikai akadályok mindezzel felére csökkennének.

XI.

Kutattuk a helytörténeti módszer tudományos lehetőségeit. Az így lefolytatott vizsgálódás arra az eredményre vezetett, hogy a helytörténeti kutatás tudományos értéke esetenként más és más, függ bizonyos változó tényezőktől. A helytörténeti megismerésnek megvannak a maga korlátai, melyekkel a helyes tudományos módszernek számolnia kell. Nem egy esetben helytörténeti kutatás eredménytelenségének oka nem a tudományos felkészültség hiánya, hanem a hibásan, rossz helyen alkalmazott helytörténeti módszer.

Helytörténetészeink azonban általában a helytörténeti kutatás természetes korlátait nem veszik tekintetbe. Úgy járnak el, mintha a helytörténet minden körülmények között, minden forrással szemben szabatos eredményekre vezetne. Bízva a részletkutatás csalhatatlanságában, kétség nélkül indokolt optimizmussal lépik át tudományuk határát. Versenyre kel a helytörténet az általános történettel, a helyett, hogy mint fiatalabb testvér az idősebbiket az ismeretlen kikutatásában támogathatná.

Végső ponton a helytörténeti módszer hibás alkalmazásának oka a részletkutatás túlbecsülésében gyökeredzik. A módszertani tévedéseket a részletkutatás mindenhatóságába

vetett hit tette lehetővé. Ez a hit pedig abból a szellemből táplálkozik, mely a mult század végén egész Európában uralkodott — a pozitivizmusból. A tények szent áhítata a pozitivizmus dogmatikájából került a helytörténet ideológiájába. Babonával határos irracionálizmussal vált vérré ez a nézet mindenkiben.¹

Hogy a történeti résztudományok közül épen a helytörténetben maradt meg legtovább valami a pozitivizmus szellemi fegyvertárából, az abban a nagy szerepben leli magyarázatát, amelyet a pozitivizmus a tudományos alapokon nyugvó helytörténeti kutatás megindításában játszott. Már a bevezető fejezetben volt szó arról a szoros viszonyról, amely egyrészt a helytörténet, másrészt a gazdasági és társadalmi viszonyok kutatásának fellendülése között megállapítható. A kultúrjelenségek vizsgálata helytörténeti feladatokhoz kapcsolódott, az új irány becses segédeszközt látott a helytörténetben.

De nem volt szó még arról a mély hatásról, melyet a pozitivizmus a kultúrtörténet egyes ágaira gyakorolt. A kultúrtörténet a pozitivizmus rendszerében fontos feladatkört kapott, fontosabbat, semmint azt várnók. Hogyan lehetne a pozitivizmus a kultúrtörténet nevelő atyja, amely szemünkben az élet szellemi nyilatkozásait keresi elsősorban? Ne feledjük el, úgy járt evvel a pozitivizmus, mint a felidézett szellemekekkel a költő bűvészinasa: nem tudta őket többé varázsvesszeje alá hajtani.

A pozitivizmus az életnek mechanikus, törvénybe fogható, számokban kifejezhető anyagi feltételeit kutatta. A kultúrát anyagi javak összeségének tekintette. Jellemző erre a szemléletmódra, hogy Pauler, a pozitivizmus magyar kiskátéjának szerzője, a vallási mozgalmakban is «bizonyos physiológiai menetet» vélt felfedezni.² A természettudományok nagyszerű eredményeit élte át ez a kor, nem csoda, hogy mindenben az anyag lemérhető jelenségeit látta. Ezzel együtt-

¹ V. ö. Thienemann Tivadar: *A pozitivizmus és a magyar történettudományok*. Minerva, I., 9.

² *A pozitivizmus hatásáról a történetírásra*. Századok, 1871.

járt az élet materiális javainak becslése.¹ A történetírást mindez az élet mindennapi realizmusához hozta közelebb, a gazdasági és szociális tények vizsgálatára készítette.

Ha így a kor szelleme a kultúrtörténeti vizsgálódásra már eleve ösztönzőleg hatott, a pozitívizmus ennek a tanulmányoknak egyenesen kitüntető feladatkört szánt kutatási programjában. A pozitívizmus azáltal, hogy a szellemi tudományokat a természettudományok közé sorolta, a történeti kutatás célját szintén egyetemes érvényű törvények fogalmazásában tűzte ki. A pozitívizmus rendszerében «a fő elv, hogy a történelem is csak physikai tünemény . . ., a történelem menetét is változatlan törvények szabályozzák». «A tömegek életében mutatkozik pedig azon fejlődés, melynek törvényeit kitanulni a történelem feladata.» A történetírók eddig kizárólagosan csak politikai történettel foglalkoztak, holott «a lényeges tényezők, melyektől az események függenek, messze lenn a nemzeti élet mélyében fekszenek». Az egyéniség egyetemes törvények alá nem vonható. Éppen ezért jelenti ki a pozitívizmus, hogy «az individuális nagyságnak el kell törpülni a tömegek előtt». Mélyebbre kell leszállani, «hol a fokozatos fejlődésnek világosabb jelei mutatkoznak, mint az egyéni cselekedetekben: a nemzetek szellemi és anyagi életébe».²

Pauler tanulmányából ragadtuk ki ezeket a mondatokat, melyekből tisztán kivehető a kapcsolat a pozitívizmus törvényfogalma és a kultúrjelenségek vizsgálatának szükségessége között. A törvények felismeréséhez vezető út: a kultúrtörténet; a módszer: a descriptio, a természettudományok indukciós módszere. Innen következik minden egyes tény, minden egyes adat figyelembe vétele. Mint valamely kísérletnél, úgy gyűjtötték az adatokat, jegyezték fel minden parányi körülményt, hogy egyszer — talán századok múlva — a nagy Törvény a história menetéből előtűnjék.³

¹ V. ö. Thienemann, i. m., 8.

² Pauler, i. m. 640., 635., 633., 637., 633. l.

³ «Kénytelenek vagyunk minden egyes tényt figyelembe venni, mint teszem a légtünettanban a levegőnek minden egyes változásait

Ebben a nagyszerű tudományos koncepcióban természetsszerűleg a kultúrtörténetnek azok az ágai indultak eddig nem remélt virágzásnak, melyek a természettudományok határterületén állottak. Exakt eredményeket ott tudtak felmutatni, hol fizikai tények behatásai, szellemi jelenségeknek materiális tényezői lehetővé tették törvények felállítását. A nyelvészetben ekkor fedezik fel a hangtani törvényeket, melyek a nyelvtudományt az élettannal hozták kapcsolatba, s így lép fel a történelemben is nem kis igénnyel Taine milieu-elmélete.¹

Azóta ez az elmélet, mely a kultúrát a race, milieu, moment függvényének tekintette, mindenhol hitelét veszítette. Nem így a helytörténetben. Az összes történeti résztudományok között talán a helytörténet maradt legtovább a természettudományi módszer gyámkodása alatt. Nem véletlen, hogy még ma is rejtett szálak fűzik a természettudományos felfogás alapján álló pozitivizmushoz. Sehol sem kell annyira számolni a földnek, a klimatikus viszonyoknak, a földfelület egyéni alakulásainak közreműködésével a történeti folyamatban, mint éppen a helytörténetben. Hogyan alakult ki ezeknek a természeti tényezőknek behatása alatt egy-egy vidék története, egyéni arculata, az ott lakó néprétegek jólléte, vagy elszegényedése; mikép éreztették hatásukat a történelem folyamatában a törvények könyörtelenségével ható materiális erők,— ezek olyan feladatokat rónak a helytörténetre, melyek pozitivistá elveknek felelnek meg. Csak így érthető meg, hogy még 1924-ben is egy helytörténeti tanulmány a történelemben törvényeket emleget, szükségszerűséggel beálló törvényeket, s a természettudományos módszer követését ajánlja a *Naturlebenslagen* vizsgálatánál.² A helytörténeti vizsgáló-

feljegyezzük, hogy ekkép tisztán konstatált adatokból aztán magasabb igazságokat lehessen levonnunk. Feladatunk — legalább most még — nem más, mint kapcsolatban egymás mellé állítani az eseményeket, vagyis elbeszélni . . . » Pauler, i. m. 631.

¹ Thienemann, i. m., 26.

² A. Helbok: *Problem und Methode der deutschen Landesgeschichte*. Megjelent a jönevű *Historische Vierteljahrschrift* 1924. évfolyamában. «Mehr wie der Staat ist das Land ein Zellengefüge, das

dás azáltal, hogy természettudományok körébe tartozó tényeket is tanulmányoz, rokonságot tart fenn még ma is a természettudományokkal. A pozitivisták milieu-elmélet a vezérnormája. Olyan gondolatkörben találjuk, melyben pozitivisták elvek élnek tovább, ha átformálódva, erejüket veszítetten is.

Ez a helytörténeti pozitívizmus magában véve még nem volna hátrányos, ha nem volna egyben számtalan módszertani tévedés kútfeje. Amennyiben eltévelyedések okozója, kívánatos, hogy hatásának gátat vessünk. A múlt elveinek átértékelése nem maradhat el, legkevésbé itt, a helytörténetben, hol a pozitívizmus élő nyomaival találkozunk. Csakis így válhat belőle a ma tudománya. Ha nem is várjuk tőle történetírásunk elmélyülését, megújítását, módszeresen végzett munkával olyan eredményekre juthat, melyek az általános történet számára különben megközelíthetetlenek maradtak volna.

VÁCZY PÉTER.

nach festen Naturgesetzen lebt (435). «Gesetzmäßig und organisch entwickelt sich das materielle und geistige Leben.» (436). stb. «Allerdings handelt es sich nicht immer um historische Methoden, sondern um geographische oder naturwissenschaftliche . . .» (442).

ALKONYAT.

(Regény.)

— Ötödik közlemény.¹ —

Az ebédlő termekből betódult a fiatalság és a még koccintgatva ott maradt öreg urak. Csányinak keresztbe állt a szeme és mintha a járása egy kicsit bizonytalan lett volna. Ezt restelte Berzsényi, mert hiszen vele jött, bár a megvétől külön meghívója volt.

Általában a termék zajosabbak voltak, mint ahogy szeretted, s nagyon ki is melegegett a vita hevében, egyedül óhajtott volna maradni, s a termékbe odébb-odébb ment, míg a télikertben erre alkalmas helyet vélt találni. Pálmák és narancsfák borultak itt össze, a kertet a babérfa fűszeres illata töltötte be, a virágzó citromfák szagával egyesülve. Kis szökőkút vize csobogott halkán, üdén tartva a levegőt s egy-egy nagyobb növény árnyékában kényelmes, nádfonású karosszék pihenésre hívogatott.

Berzsényi leült a víz közelébe, s a hely szépségétől áthatottan támasztotta fejét a szék támlájához.

Egyszerre halk és mégis érthető suttogás ütötte meg fülét. Ketten ültek a lugasszerű bokrok túlsó oldalán. Ketten, akik szerették egymást. Ez kiértett a hangjukon, majd egyes szavak jutottak hozzá, egy férfihang ismételte: «Imádom». Később egész világosan hangzott: «Várjon meg, egy év múlva nagykorúsítatom magam, a soproni birtok már is a nevemen van és ki gátolhatná meg, hogy elvegyem».

Halk női hang felelt; érezte, hogy a Judité, bár nem vehette jól ki és a szavakat sem értette meg. S ismét a férfi beszélt:

¹ Az előbbi közleményeket lásd a *Budapesti Szemle* 1931. évi 643., 644., 645. és 646. számában.

— Miért elleneznék, hiszen atyám annyira bámulja és anyám is, csak nemrég egy kávékészletet csináltattak a képével. Igaz, ezt nem szabad lett volna elmondanom, de mindegy, s ha megtudják, hogy én szeretem... mert imádom, imádom... — hangzott ismét szerelmesen, majd csend lett, melyet édes bizalmaskodás tölthetett ki.

Berzsenyinek meglepetésében eleinte eszébe se jutott megmozdulni, azután annyira lebilincselte, amit hallott, hogy nem gondolt arra, hogy fel kellene kelnie, hogy tulajdonkép hallgatódzik, ha nem is szándékkal, sem arra, hogy talán rosszabbat tesz, ha észrevéteti magát. Akarat és gondolat nélkül ült ott s csak akkor tért magához, mikor a szerelmesek sok esküdözés és hosszú hallgatások után odébbmentek. Azt, amit ő maga ezalatt tulajdonkép vesztett, most fel sem fogta, csak szerelmes emlékei támadtak fel és az az ösztönös tudata, hogy olyasminek volt tanuja, ami az életben legfőbb, legnagyobb, ott volt mellette a boldogság, az élet koronája megérintette két fiatal lény homlokát, kik megtalálták együtt az utat az Édenkert felé, melybe szépségükkel, fiatalságukkal gazdagon lépnek be. S midőn felkeltek és elhagyták a télikertet, majdnem gyönyörködő szemmel, az irígységnek teljes híjjával és valami benső, áhítatos bámulattal nézett utánuk. Milyen szépek! — súgta maga elé.

És szépek is voltak. A fiatal leány homlokán a tölgyfakoszorúval, lebegő fehér ruhájában, a szerelem glóriájával, arcán a meghatott boldogság tündöklésével, s az ifjú a viszonzott szerelem öntudatában megférfiásodva, finom arcélével, majdnem gyermekes szemében az érzelem lobogásával, fiatal Achillesként. Védő, gyengéd mozdulatában, amint a leány fölé hajolt, és a leány bízó hozzásimulásában a természet, az élet örök harmoniája testesült meg.

Soká nézett utánuk, mikor már rég eltűntek szeme elől. Igen, a szépség ismét odajött hozzá — a mások boldogságában. És nem hagyott benne fullánkot, sem keserűséget. Valami nemes, fennkölt, önmehtagadó, tiszta örömet keltett benne. És nagyon nyugodtan, nagyon csendesen felkelt és lelkében nagy gazdagsággal kiment a télikertből, amelyben a Hesperidák almája örökre elveszett számára.

Amint a többiek után lement a kertbe, ismét versek tolultak eléje, telve erővel, ifjúsággal, szerelemmel, mint régen.

A park egy tisztásán rögtönzött amfiteátrum állt, magas dobogóval, melyen már folyt a Horváth Ádám pásztorjátékának előadása. Horváth maga olvasta fel a szöveget, majd dudaszó mellett tizenkét pástornak öltözött ifjú pásztorláncot járt, a közönség nagy tetszése mellett.

Még nem fejezték be, mikor Festetics felszólította Berzsenyit és Kisfaludyt, hogy Gyöngyösi István emlékezetére madárberkenye-csemetét ültessenek, amint azt a németek szokták nagyjaik tiszteletére. Az írók nagyrésze követte őket. A két író teljesítette a gróf kívánságát, együtt helyezték el Gyöngyösi fáját a földbe, de haragjuk nem enyhült meg és nem szóltak egymáshoz. A fa egy év alatt kiszáradt, talán az a széthúzás és gyűlölködés ölte meg, mellyel ültették, — a természet érzékenyebb a legfinomabb emberi léleknél.

— Most felszólítom Berzsenyit és Kisfaludyt és a mi bájos Malvinánkat, hogy egy-egy sorbus aucupariát ültessenek annak emlékére, hogy e napon Keszthelyt ők is díszítették — szólt Festetics.

A fák ott álltak készen, a kertész mindegyikük kezébe ásót adott, nem lehetett habozni. Berzsenyi eleinte meglepetten, majdnem idegenkedve állt, Kisfaludy természetesen és őt megilletőnek tartotta, — de bosszús volt, hogy másod sorban szólította a gróf, és Malvina is ugyanebben a tisztességben részesül, csak Malvina pirult el a füle hegyéig örömeiben és váltott hosszú, boldog pillantást a fiatal gróffal, ki elkísérte és az ültetésben is segítségére volt. Amint a fát odanyújtotta, az ásót elvette a leánytól, oly hódoló gyengédség volt mozdulatában, oly forró érzés volt pillantásában, hogy végre az öreg grófnak is észre kellett vennie, mi történik lelkükben. És észre is vette.

Amint a fákat elültették, Kisfaludy búcsúzott Festetics-től és az írótól, de szó és búcsú nélkül ment el Berzsenyi mellett.

A társaság bevonult a termekbe, hol a keszthelyi ifjak zenekara magyar és klasszikus zenedarabok előadásával szó-

rakoztatta a vendégeket, majd tánc-zenébe fogott és Berzsényi látta, mint kezdte meg a fiatal Festetics a táncot Judittal, mint lebegett a leány a fiatal gróf karján utánozhatlan gráciával és bájjal.

Egyszerre valaki megszólította :

— Dániel! Dániel! — ismételte egy recsegő hang, a Waldhausené — az Eszti cousine, a kis Emma tantija nagybeteg, talán meg is hal, hallottál róla?

— Nem tudok felőle — felelt Berzsényi rosszkedvűen.

— Különc volt mindig, megközelíthetetlen, de közeli tantija a kis leánynak, nekem is — folytatta Waldhausen — általa van a rokonság, — én és Emma . . .

— Úgy? — felelt Berzsényi közönyösen és elfordult. Egy fehér kéz érintette a vállát, amint tovább nézte a táncolókat.

— Mi is így táncoltunk régen — szólt Berényiné, Juditra mutatva.

— Így — felelt halkán Berzsényi s most már ketten nézték őket.

— A szerelem mindig szép — szólt halkán elmerengve az asszony — elébb a magunké, — azután ha a másokét éljük át.

— A legszebb az életben — felelt Berzsényi.

Éjfél után a tündöklő holdfényben a kastély előtt ismét megtorlódott a kocsisor és a vendégek fázósan, prémekbe burkoltan, fáradtan vagy még a mulatástól felvillanyozva kocsira ültek és a fagyott úton gyorsan hajtottak tova, a szélrózsa minden irányába.

HATODIK FEJEZET.

Berzsényi is fázósan ült kocsiján, egyedül, — Csányi a rokonainál maradt Keszthelyen, — a hold elkísérte hazáig, hideg kísérteties fényével borongós hangulatot keltve benne. Nem a barátnő elvesztése bántotta a költőt, — mert ezzel a házassággal nem lehet másként, — sem az írónak ellene fordulása, sem Kazinczy megtámadtatása, de még az sem, hogy üres, hideg házat talál otthon, hanem az a sok hallott kese-

rúség, ami együttvéve a magyar sors. Azok a megaláztatások, gyanúsítások, apró üldözések, kicsinyes bosszantások, melyekkel az osztrák uralom nem szűnik a magyar ember életét keseríteni, az az elnyomatás, minden szabad gondolat elfojtása, amit Metternich űz, az az elgáncsolása minden nemzeti törekvésnek, érvényesülésnek, kultúrának vagy egyesülésnek, gazdagodásnak vagy fejlődésnek, az a világos törekvés, hogy letörten, szegényen levetkőzzük nemzetiségünket és azután Ausztriának már nem is gyarmatává, hanem alárendelt provinciájává váljunk, aminek már Bécsben tartanak is. Ez nehezedett lelkére és még jobban az a tudat, hogy sem önmagunkban erő, sem másnál segítség nincs, hogy lerázhassuk ezt az igát, mely már megfojtani készül bennünket. Nincs, aki megfújja a harsonát, hogy felébredjen a nemzet és önmagára találjon. Pár évvel ezelőtt még versei mintha felrázták volna, lázba hozták a nemzetet, azután elaludt a fellobbanó láng, mely talán még a hamu alatt parázslik, de a széthúzás el fogja oltani, a széthúzás, melyet Bécs pokoli előrelátással szít. A nádornak, ki velünk érez és megérti bajainkat, kötve van keze és hatásköre egyre jobban megcsorbítva. Látja elnyomatásunkat, de nem tépheti szét a Metternich szötte hálót, melyben az fogva tart. Néha egy hangosabb szó, kérés formában előadott követelés jut fel az udvarhoz magyar részről, de meghallgatlanul hangzik el, mint kiáltás a pusztában, egy-egy felirat kerül a kancelláriához s ott nyoma vész, vagy a tanügyi bizottsághoz, mint Révai terve az akadémia felállításáról s lomtárba kerül. S lassan az emberek megszűnnek tervezni, reményleni, akarni. Úgyis hiába.

És hiába is, — most úgy látta. Közöny és tespedés, apró dolgok fontossá tétele tölti ki az időt és gondolatot s a nemzeti élet kereke mindjobban lefelé fordul, mindjobban elmerül. S az az egy, ki szabadságot ígért, alkotmányunkra és törvényeinkre hivatkozott, bár sose ismert el magaszabta törvénynél egyebet, — most Szent Ilona szigetén szenvediporkolóbjának, Hudson Lowe-nak, szándékosan kieszelt gyötéréseit s megbűnhődik mindenért, mit valaha vétkezett. Az asszony pedig, kit egy világrész uralkodónéjává tett és kit

imádott, gróf Neuperg karjai között vígasztalódik, míg elhagyott kis fiának, a római királynak, még atyja nevét sem szabad említeni. A nagy csillagok is néha a nap mögé kerülnek, a nagy császár csillaga sötétbe hanyatlott.

És ennek a sokat szenvedett nemzetnek fog-e még valaha felvirradni, fel tud-e még emelkedni? Le tudja-e rázni magáról a hálót, mely fojtogatja és élhet-e még szabadon a maga országában? Lesz-e, aki felébreszti és öntudatra kelti? Lesz-e szónok, politikus vagy költő, ki új vért önt a nemzet eltespedt vérkeringésébe? Lesz-e, ki megment, ki vezet és megmutatja az utat?

Soká töprengett ezeken s a hazafiúi bánat mindjobban belemarta magát lelkébe. Nem gondolt Juditra sem örömmel, sem búval, néha elsuhant emlékében szépsége, mely a másé, és ha leszállt emlékei mélyére, ott nem találta meg őt. Sem bájos, kissé hiú lényét, sem az őt körülvevő külsőségeket, melyek távol álltak tőle. De most, hogy egészen egyedül volt, ismét írt. Költői levél, óda, dal, vers látott napvilágot tolla alatt s ez, bár nem enyhítette nemzetének sorsa fölött érzett keservét, mégis elfoglalta. Ekkor írta a *Keszthely isteneihez* című költeményét is.

*

Kedves férjem és uram!

Olvastuk, hogy megtiszteltek a Helikoni ünnepen és a gróf mily szívesen látott, nagyon örültünk neki, de bizony a svajceros teheneket elfogadhattad volna, a Riska már öreg, a Kává pedig kevés tejet ad, jó lett volna helyettük. A fiúk tanulnak, a kicsik köhögtek, de már elmúlt, de Farcsinál kis baj van a kalkulussal, pedig szorítom, hogy tanuljon. A mákot már jó lesz elvetni, mert azt korán kell, odaszántam a kert alatti csücsökbe. Köszöntünk és tisztelünk édes uram a gyerekek és én, sirig hiveséges szerető hitvesed

Zsuzsanna.

Ez a levél március első napjaiban érkezett és Berzsenyinek első dolga volt felesége rendelkezésére a mákot elvettetni. Már nem volt egyedül, Csányiért kocsit küldött, nemsokára a Helikon után s az most tréfált is vele, hogy meglátszik, mennyire papucs alatt van, hogy rögtön engedelmeskedik felesége parancsának. Berzsenyi csak mosolygott. A késő

óra ragyogón sütött a nap, mint millió kristálycsepp csillogott a sok kis hócsillag s ő kiült az ambitusra sűtkérezni és beszívni a hirtelen langyossá vált levegőt, mely feketévé nyaldosta az udvar fehérségét.

— A nyári nap hatalom, mely sokszor zsarnokká válik, haragos ellenség, melynek nyögve szenvedjük uralmát, a téli nap ajándék s minden sugaráért hálával kell adóznunk — szólt Berzsényi a fázós öreg úrhoz.

— Belőled a májad beszél, amely nem tűri a meleget, már én csak azt szeretem, ha a nap melegít és nemcsak szemfényvesztés — felelt Csányi dörmögve.

— Alkudjunk meg az idővel, legyen mindig május — nevetett Berzsényi.

— Akkor aztán mikor aratsz? Mit szólna Zsuzsa asszony? május csak a szerelmeseknek jó, — dörmögte Csányi — mint a fiatal grófnak és Takács Juditnak.

— Mondod-e még, hogy nem lesz belőle semmi? — kérdezte Berzsényi.

— Mondom — felelt Csányi konokúl és Berzsényi türelmetlen mozdulatára folytatta: Te elzárkozottságodban nem ismered az emberek hiúságát, azt képzeled, hogy az öreg Festetics nem ellenezné minden erejével, hogy a fia elvegye, akármilyen szép leány is, — mi szerintünk gazdag is — hát még a hercegnő! Ne áltassa magát az a kis leány, nem lesz abból semmi.

— Nem teszem fel Festeticsről, hogy akkor tűrné azt a játékot — felelt Berzsényi.

— Hiszen nem is tűri, máris rebesgetik Keszthelyen, hogy a fiatal grófot külföldre küldik — folytatta Csányi.

— Ki beszélte ezt neked?

— Többen. Tudják, hogy az öreg gróf egyszerre több levelet írt külső országokba, azután még stafétát is küldött Bécsbe — beszélte Csányi.

— Csúf pletyka-város ez a Keszthely — szólt bosszúsan a költő és nem szólt többé aznap este. Ismét feltámadt benne a harag Csányi ellen, aki ronggyá tépte azt a szép képet, melyet Dudka szerelméről magának alkotott. Távol volt tőle minden nagyravagyás, mégis ha Dudka szerelme a fiatal

Göndöcs lett volna, ki majd elnyelte a szemével és szinte eltorzult arccal nézte, midőn nem vele, hanem a gróffal ment táncolni s borba ölte elkeseredését, talán nem nézte volna oly jó szemmel, bár akkor a nagyon is egyszerű fiú mellett megmaradt volna Judittal szemben szellemi vezetése és lelki barátságuk. Mindez csak átcikázott az agyán s maga sem értette.

A szép márciusi napokon Berzsenyi kijárt vettetni, gyönyörködött a napfényben, a röghöz simuló smaragzöld vetésben, az ébredő mező előtörő erőiben, az egy napról a másikra kiviruló fumariákban, az aranyszínű Sári virágban, az életrekelő, örömet zúgó bogárvilágban, a pacsirta trilláiban és elégedetten néha füttyülni kezdett, a régi dalt, melyet valaha Berényinének húzatott s annyi év után ismét vele együtt hallgatott.

Akár milyen messze megyek,
Téged, rózsám, nem feledlek
Sohasem.

Csak este mult el a kedve, amint hazaért kietlen házába, melyet Pogácsáné még csak rendben sem tartott. Szótlanul pipázott fázós öreg társa mellett, vagy bement szobájába, könyvek közé temetkezett, Színdarab-témát keresett, — a kolozsvári színház számára szándékozott drámát írni, — Wesselényi majd előadatja, — de nem talált kedvére való tárgyat, pedig már sok órát és sok estét eltöltött vele, s ez elcsüggesztette.

Egy nap levelet kapott a veszprémi apácafőnöknőtől. Emmának meghalt a nagynénje és husvétra nincs hová mennie, ezért azt kéri a táblabíró úrtól, hogy arra az időre vegye magához. Különben is a leány tizenhét éves és a nyáron befejezi tanulmányait s most, hogy a nagynénje meghalt és nagy vagyon száll reá, nem is lesz többé erre szüksége.

Hm, hát Waldhausen igazat beszélt, húga meghalt és Emma örökölt. Végre is mindegy, úgyis magához venné, ha egy fillérje se volna, hisz megígérte, hogy gondoskodik róla, mint ahogy eddig tette. Tehát jön a kis leány. Milyen lehet? Több egy esztendejénél, hogy nem látta. Mikor feldült, nem

mehetett hozzá s azelőtti évben is csak futólag nézte meg, sok dolga akadt Veszprémben és nem időzhetett nála.

— Nem maradunk már kettesben, — szólta Csányihoz — kis leányunk lesz, — s elmondta a levél tartalmát.

— Ha jön is, nem marad soká, — felelt rá az öreg — megszökik az ilyen mogorva, vén emberektől, mint mi vagyunk.

Berzsényi elmosolyodott és önkéntelenül a szembenálló tükörbe pillantott. Nem volt már fiatal, az kétségtelen, haja a halántékán már deresedett, de vén ember mégsem volt. Szeme még tűzben égett s arcának kerekdedsége és színe sem az öregségé volt.

— Majd meglátjuk — szólta vidáman. Az az öröm jutott eszébe, melyet jövele Emmának mindannyiszor okozott, az a hozzásimulása a kis leánynak és az a majdnem rajongás, mellyel fogadta.

Behívta Pogácsánét és meghagyta, hogy Lidi szobáját szedje szépen rendbe, mert leány vendéget kapnak, még pedig nem is egy-két napra, hanem hetekre, talán hónapokra.

Pogácsáné összecsapta a kezét :

— Jaj, mit kezdünk vele? Ilyen két öreg úrhoz és fiatal leány! Majd megúnja magát! No el is megy ez hamar, — vigasztalta magát.

— Úgy kell fogadni és ellátni, hogy szívesen maradjon itt. Ez kendnek lesz a kötelessége, Pogácsáné — szólta Berzsényi komolyan.

Az asszony megijedt és kitípegett. Milyen szigorúan szólta hozzá a tekintetes úr és kendnek mondta, — még ezt sose kapta tőle, mindig valami kedveset mondott eddig: édes öregem, Piros néni, vagy lelkem, vagy kedves Pogácsáné — de kend! No, jó lesz a kisasszonynak a kedvébe járni. Ki lehet? — törte az eszét — csak nem Judit kisasszony? S a kíváncsiság nem hagyta nyugton, ismét bement Csányihoz és megkérdezte.

— Hát nem mondta Berzsényi? A Bárány Boriska leánya, akinél dajka volt Pogácsáné, ha jól tudom — felelt Csányi.

Berzsényi kiment a kocsit holnapra megrendelni, beszélhetett nyugodtan.

— A Boriska leánya! — csapta össze kezét Pogácsáné. — Az aranyos kis Emma! Rég volt, mikor láttam, akkor még élt a Boriska és Pákozdy úr is. Már nagy lehet a lelkem, — örvendezett az öregasszony. — Kitakarítom neki a Lidike szobáját, puha ágyat vetek neki, csipke függönyt akasztok az ablakra, hogy be ne lássanak. Csak a kályha ne füstölne, ha befütök. — Rakosgatott a szobában, még egyre beszélt, az öröm megoldotta nyelvét, már a kendet is elfelejtette. — Hát jön a kisleány!

— Hogy' rokona ő tulajdonképen Berzsényi úrnak? — kérdezte Csányi.

— Hogy'? Testvérgyerek voltak az apjával, azonfelül nagyon tisztelték egymást. Mikor Pákozdy úr meghalt, majdhogynem egyszerre Boriskával, rábízta a tekintetes úrra az egyetlen leányát, hogy ő gondozza, ő neveltesse. De hisz most már nincs is neki senkije. Zalabéren volt neki egy nagynénje, az Eszti néni, de az nemrég meghalt, beszélte a kocsisné, aki odavaló, most már oda sem mehet. Hát idejön szegényke. Jó is lesz ez Dániel úrnak. Ez kell neki. Szép leány, vígság, mindjárt más lesz megint.

— Ejnye Pogácsáné, így ismeri? — kérdezte Csányi.

— Nem gondolok én azzal semmi rosszat, nincs áldottabb ember nála, ma volt először, hogy megharagudott rám, de mi öröme volna bennünk, most hogy a többiek oda vannak Sopronban, csak megúnja magát, — védekezett az asszony.

— Bizony mi már nem nagyon vidítjuk fel — dörmögött Csányi.

— Mióta a kis Lidi férjhez ment, — azt szerette legjobban a gyerekei közül — és Judit kisasszony elszokott tőlünk, szavát alig lehet venni, — beszélte Pogácsáné, miközben az almáriumból fehérneműt vett ki, lavendula illatot árasztva az ágynemű rakosgatásával.

— Sokat volt itt Takács Judit? — kérdezte Csányi.

— Sokat, hisz húga a tekintetes asszonynak. Volt akkor vígság. Zengett a nóta, járta a rigmus. Egyszer hallottam, hogy Dániel úr azt mondta, hogy Dudka már majd oly jól érti, mint ő. Este néha szólt a gitár. Judit kisasszony sokszor kendőt kötött és kiment egyedül a mezőkre, azt mondta,

hogy : Múzsza vár. Egyszer csak se szó, se beszéd, nem jött többé. Ezután Dániel úr csak bezárkózott a szobájába vagy hallgatott.

— S miért nem jött többé Takács Judit? — kérdezte Csányi.

— Nem tudom, de az a Múzsza alighanem valami ifjonti legényke lehetett, aki eltérítette.

— Most azt beszélnek, hogy férjhez megy — kezdte Csányi.

— Igazán? Azután kihez? Csak nem a Horváth úrhoz? Itt beszélte multkor a kocsisa, hogy már egy éve jár utána, bizony, — erősítette Pogácsáné.

— De nem azt beszélnek ám — kezdte Csányi.

Az ajtó kinyílt és Berzsényi lépett be s idegenkedve nézett a láthatóan megszeppent pletykázókra.

— Megyek már, megyek, ágyat készíteni, befűteni — és az öreg Piros sietett kifelé.

— Mit beszélt itt az az öreg szószátyár? — kérdezte Berzsényi gyanakvón.

— A többek közt örvendezett, hogy Bárány Boriska leánya érkezik. Megmondhattad volna neki előre, úgysis kevés az öröme az ilyen öregnek.

Berzsényinek nem volt nyugta, járt fel s le a szobában. egy levelet hozott neki még a posta, melyet csak később bontott fel. Az árvaszék értesítette gyámleánya örökségéről, melyet számára át kell vennie. Soha el nem képzelte, hogy a szerényen, majdnem szegényesen élő Bárány Eszter ilyen vagyonnal rendelkezett. Mennyi gond, dolog lesz vele, ebben a percben úgy érezte, hogy ez a teher sok neki. Sem nem elég fiatal, sem nem elég mozgékony már ilyen nagy vagyon kezelésére, de végre is megígérte Pákozdy Károlynak, hogy gondoskodik leányáról. Szent volt neki ez az ígélet, de terhes. Talán ép hogy legyőzze ezt a gondolatot, aprólékos gondoskodással készített elő mindent a leányka fogadására.

HETEDIK FEJEZET.

Reggel, még mielőtt a kocsi megjött volna, mely Szőlős-
györökre ment a dilizsánc elé Emmáért, könnyű kocsi zörgése
hallatszott az udvaron, majd a Bundás vinnyogó hízelgése.

— Ki jöhetett? — szólt Csányi.

Nem kellett soká várni, Pál jelent meg a küszöbön.

— Mi hoz ilyen kora reggel? — kérdezte Berzsényi, de
mintha nem mutatott volna olyan örömet fogadásánál, mint
máskor.

— Zamárdit adtam bérbe, nem lehet így messziről gaz-
dálkodni — felelt Pál.

— Azután akadt valaki? — kérdezte Berzsényi ked-
vetlenül.

— Akár három, csak keveset fizet.

— Hogy fizessen, mikor a zab köblének ára huszonhét
garas? — vágott rá bosszúsan Berzsényi.

— Békében nem kell a zab — tódította Csányi kérde-
zetlenül.

— Beszéltem Szemerével, Vitkoviccsal — szólt Pál.
hogy másra terelje a beszédet. — Vitkovics azt üzeni, hogy
várja bátyám verseit.

— Persze rímes, mértékes, nyugati verset várna, most
az a módi, az kell neki.

— Honnan gondolja ezt bátyám?

— A *Tudományos Gyűjtemény* is egyre ezt hangoztatja.
Most csak nyugat felé néznek.

— Mért fordul el úgy bátyám a nyugattal? Csak nyugat
felől kel számunkra kultúra, tudomány. Keleten még a bar-
bárság honol, onnan nem várhatunk semmit.

— S azt hiszed, nyugat felől várhatunk? Eddig csak mi
adtunk nekik, ők nekünk semmit, csak elvették azt, amink
volt. Mi védtük kultúrájukat kelet hordái ellen. Mi véreztünk
minden pompájáért, a nyugati élet minden nyugalmáért, a
fejlődésükért mi adtuk életünket. És mi a hála érte? Delet
harangoznak széles e világon, hogy Hunyadi megmentette
Európát a török inváziótól és mégis, mikor a szabadságün-
kért küzdöttünk, volt-e csak egy kard is, mely elhagyta

volna hüvelyét érettünk? Könyörgött Rákóczi, mentsek meg nemzetünket. Jött-e segítség? Pénz az jött, megvenni árulóinkat. Igen, a Nyugat! S az osztrák! Most a kultúránkat gátolja, a könyveinket betiltja, nehogy világosság támadjon — beszélte Horváthnak.

— Ki vagyunk neki szolgáltatva, számolni kell vele és megalkudni — szólt Pál.

— Elalkudni még, amink megmaradt. De ti bíztok benne, azért követitek tettben, szóban, módban, öltözetben, így diktálja a pillanatnyi érdek és a jelen megalkuvás — szólt haraggal Berzsényi.

— Nem tehetünk mást, a kényszerűség parancsol és a magunk tehetetlensége — felelt Pál.

— Igen, mert mindig voltak, akik így gondolkoztak. Ha felsőbüki Nagy Pált nem hagyják magára, nem mernek így bánni velünk — kiáltotta Berzsényi.

— Mit ér, ha opponálunk? Csak erőnk oszlik szét vele — szólt hirtelen Pál. Maga is annyira fel volt indulva, hogy nem vette tekintetbe, hogy felbosszantja bátyját.

— De ha egyesülnénk, az olyan erő lenne, mellyel Bécsnek számolnia kellene — kiáltotta Berzsényi.

— De most nincs diéta, — mondta Pál — most hiába!

— S ha volna, nem merne felszólalni senki, félne, hogy cserben hagyják.

Berzsényi arca kiveresedett, szeme szikrázott, Csányi hiába integetett Pálnak, végre közéjük állt.

— Mi hírt hozott, domine, a nagyvilágból? mondja már el.

— Thuguth kancellár elmegy és alighanem gróf Pálffy Fidél jön a helyére, de lehet az is, hogy maga Metternich lesz a kancellár — felelt Pál.

Berzsényi bosszúsán félrefordult, mintha nem érdekelné a tárgy és nem szólt többé bele a beszédbe.

— És mit várnak tőle? — kérdezte Csányi.

— Talán jobbat. Thuguth elve az volt, hogy ha gyűlölnék is, csak féljenek. Hát gyűlöltek is.

— Hát még? — kérdezte Csányi.

— A bécsi rendőrfőnök megy és Sedlnicky jön helyére.

— Ezt már tudjuk — szólt bosszúsan Berzsenyi és kiment a szobából.

— Miért haragszik így a bátyám, nem tudja domine spectabilis? — kérdezte Pál.

Csányi nagyokat fujt pipájából.

— Nem tud vele bánni, domine, mintha csak szántszándékkal haragítaná meg, már a multkor is; mire való ez? Nincs nála jobb ember, ha békén hagyják, de jaj annak, ki felbosszantja.

— Sajnálom igazán . . . — dadogta Pál szégyenkezve.

Kint halk, rügyfakasztó meleg eső esett, a mező felől nedves földszag és tavaszi illat szállt. A kocsi csendes kocogással fordult be az udvarra. Mióta Berzsenyit tüzes lovai felfordították, nem engedett gyorsan hajtani. Emma leszállt a kocsiról. Szőkehajú, angyalszemű, karcsú, kicsit törékeny leány volt, valami szelíd, gyermekded báj, valami ellenállhatatlan nőiesség ömlött rajta el. Annyi kellemmel viselte egyszerű, majdnem apácás öltözetét, annyi jóság sugárzott mosolyából, annyi rajongás tekintetéből, hogy még az öreg Csányi szívét is egy csapásra meghódította. Öregesen, ügyetlenül segített neki köpönyegét és kalapját levetni, majd siettetette Pogácsánét, hogy hozzon kávé, mert ha megennyhült is az idő, azért még március van és nedves, jól fog esni valami meleg.

Pál bámulva állt meg, alig hitt szemeinek, csak a leányka szavaira: «Te is itt vagy Pál?» — tért magához és csókolt kezét unokahugának.

— Hogy' megnőttél, kis leány! — szólt Berzsenyi, a leány kezeit megfogva — alig ismertelek volna meg, olyan szép lettél. A leányka belepirult, zavarában Csányihoz fordult.

— Csányi bácsi talán már nem is emlékezik reám? — kérdezte.

— Az öreg urak mindig emlékeznek a szép fiatal leányokra, csak azok szoktak róluk megfeledkezni — tréfált Csányi.

— Igaz, a könyvét nem adtam vissza — nevetett a leányka — de nem is akartam. Nem . . . nem is adom vissza — kötekedett tovább.

— S milyen könyv az, valami újmódi román? — kérdezte Berzsenyi.

— Biz az a domine spectabilis versei. A kis leány úgy kért, hogy küldjem el neki, mikor Veszprémben a megbízásából meglátogattam, hogy elküldtem a dilizsanc-kocsissal, de akkor még azt ígérte, hogy visszaadja — beszélte Csányi.

— De már nem lehet — szólt szemlesütve Emma.

— Talán bizony elvesztette vagy elkobozták az apácák? — kérdezte Csányi.

Berzsenyi, amint könyvéről volt szó, felfigyelt s ezután nem tévesztette szem elől a leány arcát, melyen úgy változott a pír, mint a világítótorony szemaforján a fény.

— Nem, de elkobozták volna, ha megtudják, hogy megvan — felelt Emma élénken. — Nem szabad ott ilyen szép, szerelmes versekről még tudni sem, nemhogy elolvasni. Eleinte a kertben egy kő alatt elrejtve tartottam, de azután a leányok mind olvasni akarták és mindig odajártak érte, ekkor megtudták az apácák, hogy ott valamit rejtegetünk, megnézték a követ, fel is emelték, szerencsére akkor a könyv épen nálam volt, nem találták meg, de azt mondták, átkutatják a holmimat.

— És mi történt a könyvvel? — kérdezte Csányi.

Berzsenyi közelebb lépett és feszült érdeklődéssel hallgatta a leány szavait, míg Pál majd elnyelte szemével. Gyermekként találkozott utoljára, nem gondolta, hogy ilyen szépséges hajadonként fogja viszontlátni.

— Szédszedtük, — szólt Emma — mindegyikünk elrejtett egy darabot.

Elszaladt a kalapjáért és kivett belőle pár nyomtatott lapot.

— Itt van a *Szerelem*, a *Lilihez*, *A magyarokhoz* és az *Ulmai ütközet* — szólt diadalmasan.

— Hát a többi hol van? — kérdezte Csányi, míg Berzsenyi meghatottan forgatta a könyvlapokat.

— Oh, ne féljen, már mind visszakerült hozzám, kifejtettük és búcsúzás előtt a csomagomba rejtettük — szólt a leányka.

— Hát még be is volt varrva? — kíváncsiskodott Csányi.

— Be bizony!

— Akkor hát nem lehetett hasznát venni? — firtatta Csányi.

— Már nem is kellett, hisz könyv nélkül tudtam — felelt a leány.

— Csak nem mind? — szólt hirtelen Berzsenyi. — Az egész kötetet?

— Mért? Tanulhattam szebbet? :

Forr a világ bús tengere, oh Magyar,
Ádáz Erinnis lelke uralkodik
S a föld lakóit vérbemártott
Tőre viadalra készti.

Pál közelebb lépett.

— Szebb ennél, — szólt :

Mi a földi élet minden ragyogványa,
Nélküled oh, boldog szerelem érzése?

— Vagy ez! — kiáltott a leány :

Hol van lelkem rokon fele,
Jer jelentsd ki már,
Repülj kebelemre velem,
Szívem alig vár.

— Vagy az *Esthajnal*, az olyan szép, hogy az ember szíve megtelik vele, mint valami nagy boldogsággal.

— Kis Emma, olyan a szavad, mintha magad is költő volnál — szólt Berzsenyi, szemében nagy gyengédséggel.

— Oh én csak olvasni szeretem, csak hallgatni szeretem, amint mondd. Egyszer, mikor értem jöttél, hogy hűvétra elvigyél Eszti nénihez, elmondtad a *Fohászkodást*. Soha, soha olyan szépet nem hallottam. Ha még azt egyszer elmondanád! Nincs olyan imádság semmi imakönyvben.

— Nem emlékszem reá — tért ki a kérdés elől Berzsenyi.

— Nem emlékszel reá? Lehetséges az? — kétkedett Emma.

— Egy megírt vers olyan, mint egy elmúlt élmény. Egy-két nap még emlékszünk minden szavára, azután elmosódik, végre eltűnik előlünk és magunk is újnak látjuk, ha ismét kezünkbe kerül.

Pogácsáné nagy fehérfőkötős feje bújt be az ajtón, tipegett-topogott, de hogy Berzsényi lekendezte a multkor, nem mert bejönni.

— Jöjjön, jöjjön, hozza a kávé! — kiáltotta Berzsényi — és nézze meg a Boriska kislányát.

— Oh, a lelkem, a kis angyalom, milyen gyönyörű, milyen nagy, — és símogatta a leányka vállát, ruháját — hogy még ezt megértem, hogy nagynak látom, én voltam ám a mama dajkája, igen bizony — s az öreg asszony ráncos arcán könnyek szivárogtak.

Emma kicsit ijedten, kicsit meghatva, túrta szeretetnyilvánulásait, mígnem Pál kiségitette zavarából.

— Éhes ám a kis lány, siessen, siessen, Pogácsáné, hozzon valamit enni.

Vidáman, jó étvággal fogyasztották a fiatalok a bőséges reggelit. Berzsényi vitte a szót, ki volt cserélve ; az a rajongó tekintet, mellyel a leányka nézte, az a minden szavának értékelése felvillanyozta és felvidította. Pálnak Keszthelyen lett volna dolga, eleinte egyre az óráját nézegette, ötpercenként marasztotta önmagát, azután már nem is nézte az időt, már úgylis elkésett vele, — ott maradt ebédre.

Gyönyörű, harmónikus napok következtek. Emma napközben a Pogácsáné uralma alatt elhanyagolt házat szedte rendbe, vagy, ha nagyon is fényesen sütött a nap, Berzsényit kísérte ki a mezőre. Eleinte szerényen, félénken csatlakozott hozzá, majd boldogan, minden szavát lesve, követte, s ez a figyelem, ez a megértés szót adott Berzsényi ajkára. Ez előtt a félig gyermek előtt önkéntelenül feltárta lelke mélységeit ; nem félhetett, hogy az félreérti. Milyen más volt ez, mint a Dudkával való barátsága. Dudka, a mindig szellemes, mindig élénk, mindig tréfás, mindig maga irányította a beszélgetést és mindig arra, amiben ő talált érdeket. Ha a verseit elmondatta, Dudka abból tanulni akart és különben is inkább az övéit olvasta fel, míg ennek a félig gyermeknek ő és versei az egész világa, kívülük nincs, ami érdekelje, és rajongó gyermekszeme a bámulat, a csodálat olyan kifejezésével csügg rajta, hogy ez őt is lelke mélyéig meghatja. Minél jobban megismerte Emma lelki kincseit, minél jobban

behatolt mélységeibe, annál jobban látta Dudka fogyatkozásait, nagyravágását, hiúságát. Mint ahogy az új ideál előbb mindig lerombol valamit az elébbi értékéből, különben nem foglalhatja el helyét.

S Emma elfoglalta. A fiatal leánynak félig gyermekes, öntudatlanul szerelmes rajongása a költőben valami meghatott, fennkölt szeretetet váltott ki, mely lelkét soha nem ismert boldogsággal töltötte meg és életét oly harmónikussá tette, amilyenek el sem képzelte. Igaz, hogy az ilyen együtt tett séták alkalmával Berzsenyi nem vette észre, hogy rögös-e a föld, amit bevetnek, vagy hogy a borona fogai hiányznak, de mit bánta ő ezt most! Esténként felolvasott a leánykának Goethéből vagy Schillerből és Shakespeare-ből, néha Matthiissonból. Emma kérésére a felolvasást mindig valamelyik versével fejezte be. Gyönyörű esték voltak ezek. Berzsenyi felolvasás közben magyarázott, kritizált, vagy méltatott, sokszor maga is lelkesedett. Ilyenkor szeme kigyúlt és melegen, bensőséggel beszélt, lelke kincseit tárta ki a leány megértő lelke előtt. Pazarul ajándékozta gondolatait, s a leány rajongó bámulásával fizetett érte. De bárhogy lelkesedett is az idegen írókért, csakis Berzsenyi verseinél tört ki belőle a rajongás. Egy este *A magyarokhoz* címűt mondta el neki; a leány szeméből könnyek folytak, s egyszerre lecsúszott a költő lábához.

— Soha senki így nem írt — suttozta.

Csányi ott ült a tűz mellett, egyszerre megszólalt:

— Igen, a domine spectabilis olyan, mint a felleglakó sas, ha kitarja szárnyait, senki sem bír a magasba utána repülni.

— Igen, ez így van — lelkesedett a leány.

Berzsenyi hallgatott, csak a bajusza alatt mosolygott.

— Ezt tudják róla, azért is sok az irígye, — folytatta Csányi — de inkább száz irígy, mint egy sajnálkozó.

— Honnan vetted ezt a filozófiát? — nevetett Berzsenyi.

— Ez olyan régi, mint az emberi társadalom; ez mindenütt így van, talán írónál még leginkább — felelt Csányi.

Az óra kilencet vert. Berzsényi behítta Pogácsánét, hogy függönyözze be Emma ablakát és gyűjtsa meg a mécse-sét, azután aludni tértek.

Emma hosszan elnyújtózott ágyában. Milyen más életet élt itt, mint az apácáknál. Ott a nagy hálóteremben a sok leány között mennyi titkolódzás, sugdolódzás folyt, ha a munkában kifáradt apáca, ki velük lakott, már elaludt. Napközben is mennyi közös szórakozás, séta, tanulás, itt mennyit van egyedül, ezt a szép kis szobát sem osztja meg vele senki sem. Nem suttognak a fülébe rövid tréfákat, apró intrikákat, vidám bolondságokat és gonoszkodásokat ; itt gondolatainak élhet és álmódhat ébren, nem zavarja senki, nem kéri számon senki, itt fantáziája elviheti egy képzelt világba, melynek hőse mindig az a komoly férfi, kit gondolata felruház az élet minden ékességével, ki eszménye és jóltevője, kinek hangját hallani véli, míg álom száll szemére, hogy tovább álmódjék róla.

Egy nap ismét Pál érkezett meg. Kicsit zavart volt és mindenféle ürügyet hozott elő, amiért el kellett jönnie. Berzsényi nem nagyon szívesen látta, a multkori bosszúságát még nem feledte el ; ebédre is csak Csányi marasztalta, nem ő. De Pál maradt. Délután még egy gitárt is vett le kocsijáról és énekelt Emmának. Az akkor divatos dalon kezdte :

Kerek erdő, be magas vagy,
Édes szívem, be messze vagy,
Kerek erdőt kivágnám,
Ha szeretóm megláthatnám.

Szép, lány, behízeltő baritonja volt, és Berzsényi meglágyult hallatára, majd maga is beleénekelt egy-egy sort. Pál új dalba fogott :

Emeld fel a képedet
Csendes esthajnal,
Enyhítsd meg a természetet
Harmat illattal.
Hozd alá a fáradt szemnek
Kivánt álmait,
Fedezd be a szerelemnek
Édes titkait.

Nékem is van egy nagy titkom
 A szívembe rejtve,
 Nem szabad azt kimondanom,
 El van temetve.

— Ejha, ki csinálta versemre ezt a dalt? — kérdezte Berzsenyi felélénkülve.

— Én — felelt Pál.

— Ez gyönyörű, — szólt Emma — ezt megtanítod nekem.

S a délután azzal telt el, hogy Emma a dalt tanulta. Nem volt könnyű, újszerű fordulatai voltak, utóbb még a gitárkíséretet is mutogatta neki Pál, mígnem sötét lett és a fiút nem lehetett elereszteni.

NYOLCADIK FEJEZET.

Reggel Pál elment azzal, hogy harmadnap Zamárdiból visszafelé jövet ismét betér. De ez a látogatás már nem sikerült úgy számára. Vendéget talált a háznál, épen nem szivesen látott vendéget. Berzsenyi meglepetésére Waldhausen jött hozzá a Sándor Ferenc kocsiján. Érkezésekor kedves cousinnak nevezte a költőt s ölegette; Emmát Ninaként üdvözölte és megcsókolta volna, ha ki nem siklik karjai közül. Emlegette, hogy Veszprémben látogatta az apácánál és édességeket vett neki; hiába védekezett Emma, hogy soha sem látta, nem is hallott róla. Végre Berzsenyi jött segítségére és leültette tolakodó vendégét, s Emma megkérdezhetette Csányit, ki ez a konfidens öreg úr, ki nagybátyjának mondja magát.

— Ez báró Waldhausen Guido, szegről-végről igazán rokona, de nem sok öröme lesz benne, ugyancsak kellemetlen ipse, óvakodjék tőle, ha lehet.

Ezalatt Waldhausen Berzsenyit kapacitálta, hogy csak nem fogja hugát, ezt a szép rózsaszálat a niklai magányban elzárni, ez a nagyvilágba való, a Kaiserstadtban sincs két ilyen szép leány.

— De már ő mégsem megy oda harmadiknak — nevelt Berzsenyi.

— De miért? A gyertyát nem lehet véka alá rejteni, ez ellen protestálok. — Waldhausen hangosan beszélt; Emma hirtelen odajött.

— De engem sem lehet az evangéliumi gyertyához hasonlítani.

— Bravó! — kiáltotta Berzsenyi.

— Milyen schlagfertig! — kiáltotta Waldhausen. — De azért mégsem maradsz itt; nekem, mint Onklnak, kötelességeim vannak irántad, kis Nina.

— Nem vagyok Nina — szólt a leány hidegen.

— Csak eltévesztettem... kis... kis...

— Emma; kisegítem — szólt Emma gúnyval.

— Ja, ja Emma, Emmelina.

És beszélt Bécsről, a bécsi fényes életről, az udvari multságokról, Metternich udvarlásairól, majd Sedlniczky-ről, a rendőrfőnökről, ki nagyszerű rendet tart.

— Beszélte Pál — jegyezte meg Berzsenyi.

— Ezentúl itt nem lesz semmi rebellion, majd megcsinálják, nem lesz elégedetlenség, segítenek rajta.

— Hát az országgyűlést mikor hívják össze? — kérdezte Berzsenyi.

— Országgyűlést, minek? Unruh stiften? A szöveget nem lehet félrevezetni ilyen követelődzésekkel — hangoskodott Waldhausen.

— Ez nem követelődzés, ez legszentebb jogunk, melyre a király megesküdt — szólt Berzsenyi.

— Ah, megmondta a császár, hogy az egész világ csak eszelősködik és ábrándos alkotmányokat hajhász: Totus mundus stultisat et imaginarias quaerit constitutiones — erősködött Waldhausen.

— A magyar alkotmány oly régi, mint az ország!

— Papperlapapp. Örüljön ez a kis ország, hogy a császár egyáltalán törődik vele, miután annyit bosszantotta.

— Mivel bosszantotta? — kiáltotta Berzsenyi.

— Hát nem kellett mindig valami extra? — rikácsolt Waldhausen.

Kint kocsizörgés hallatszott. Csányi és Emma kimentek megnézni, nem Waldhausen kocsija állt-e elő.

— De nem adtunk neki mi erőnkön felül pénzt, hadsereget, mindent? — szólt Berzsényi haragosan.

— De a császár hadserege megmentette az országot a pusztulástól, amit a korz káplár . . .

— De a magyarok is ott voltak és vannak a hadseregben! — kiáltotta Berzsényi.

Az ajtóban Emma jelent meg Pállal.

— Kár, hogy nem jöttél előbb, — kiáltotta feléje Berzsényi — épületes dolgokat hallhattál volna itt a bárótól.

— Sajnálom én is. Miről volt szó? — kérdezte Pál.

— Bécsről — felelt Berzsényi. Hangján kiérezte Pál, hogy tanácsosabb lesz neki ebbe a tárgyba bele nem keveredni, nem akarta a multkori jó hatást elrontani. Waldhausen mielőbb áttért egy neki sokkal érdekesebb dologra : Emma örökségére. Aprólékosan kikérdezte Berzsényit, mennyit tesz ki, miből áll, hogy' van a testamentum fogalmazva. Berzsényinek nem volt titkolni valója, őszintén elmondott mindent, még a végrendelet másolatát is megmutatta. Ebből meggyőződött Waldhausen, hogy a végrendeletet magát nem támadhatja meg. Eszti néni csupán a Bárány-résről örökölt tárgyakról rendelkezett, Waldhausen-résről nem volt ebben semmi, — és egyáltalán semmije, így nem perelhetett belőle semmit a maga számára. Meglehetősen rosszkedvűen ment el, azzal, hogy pár nap múlva ismét eljön, bár Berzsényi egy szóval sem hitta.

Emma és Pál ezalatt kint sétáltak a holdfényben, közös gyermekkori élményeket emlegettek, majd Emma a zárdáról beszélt, apró csínyjeiről, kis örömeikről, s a zárdai életnek egyformaságában is kedves idejéről. Pál hallgatta, itta a szemeivel szépségét.

— Egyszer még Veszprémben, emlékszel? — szólt a leány — nagyon szép bábút kaptam s együtt játszottunk vele. Azt mondtad, játsszunk szülőket és a bábu lesz a gyermekünk. És játszottunk. Én öltöztettem, te vitted sétálni, mint ahogy engem a szüleim. Egyszerre csak azzal jöttél, hogy rossz volt és meg kell fenyíteni. Kerestél vesszőt, de tél volt, a szobában játszottunk és nem találtál mást, mint a vas kutácsot és elkezdted verni a bábumat. Én kiabáltam.

hogy ne bántsod, már elég, de ekkorára szép arca össze-vissza volt törve, az orra leesett, a szeme bemélyedt, s én sírtam, sírtam és nagyon soká nem tudtam neked elfelejteni.

— Csak ne haragudjál most is érte, megteszek mindent, amit kívánsz, hogy kiengeszteljelek — szólt Pál bűnbánóan.

— Hátha szavadnál foglak! — szólt mosolyogva a leány.

— Nagyon boldoggá tennél velem, — felelt a fiú — ha alkalmat adnál, hogy jóvátegyem bűnömet.

— Már rég megfeledeztem róla, de akkor nagy bánatot okozott — felelt a leányka.

Pálnak minduntalan dolga akadt Niklán. Vagy ott felejtett valamit, vagy Dánieltől akart valamit kérdezni és végeredményben többnyire nem kérdezett semmit. Azt, amit meg kellett volna kérdeznie, nem akarta ajkán kiejteni, de még tudára sem hozni bátyjának. Előre látta, hogy nagy ellenzésre talál és haragra adna okot, és most mindenáron békességben akart vele lenni. Waldhausen is be-betért. Valamit forralt, az látszott rajta. Többnyire a bécsi víg életről beszélt és a falusi unalmat ócsárolta, melybe nem való ilyen szép leány. Emma kikacagta. Ő Niklán mindent megtalált, amit kívánhatott. Egy világ tárult eléje, — a nagy szellemek világa, s ez betöltötte az életét gyönyörűséggel, s ebbe a világba az vezette be, kire egész lelkét betöltő rajongással nézett fel.

Husvét hetében volt, várták a soproniakat ünnepre, mikor Zsuzsa asszonytól férje urának egy levele érkezett, melyben megírta, hogy nem jöhetnek haza, mert a két kis fiúnak bárányhimlője van, talán még Farkas is megkapja, és őt sem meri híni, mert a betegekkel annyi a baj, a dolog, hogy talán el sem tudnák jól látni, legalább is nem úgy, ahogy ő szeretné. De az igazi okot nem írta meg. A fiúcskák már jobbaeszkán voltak, de Farkassal baj volt. Egész évben rosszul állt a kalkulussal, de most nagyon felbosszanthatta Juventius professzort, mert az megfenyegette, hogy bevádolja apjánál, ha az husvétra Sopronba jön. Ettől akarta megkímélni urát Zsuzsa asszony, legalább magával is ezt akarta elhitetni, nem pedig hogy Farcst — a kényeztetett kedvencet, ki úgy tudott neki hízelegni, úgy tudta csókolgatni minden csínytevése után, hogy mindjárt meglágyította szívet — akarta

menteni az apai haragtól. Farcsi nem értette, hogy mit akarnak vele a professzorok? Ő is csak úgy táncol, mulat, iszik, udvarol, ha nem is dob be tizenegy svábot a városi tóba, mint az apja. Csak verseket nem ír, amit legrosszabb néven vettek annak idején apjának s most neki hibául rójják fel, hogy nem teszi és nem követi atyja nagy példáját. Van ebben ráció?

Berzsényi elolvasta a levelet, szinte csak általa jutott tudatára, hogy Zsuzsának haza kellett volna jönnie. Hogy ő nem mehetett volna, azzal ügyis tisztában volt. Nem hagyhatta egyedül Emmát, kinek itt tartózkodását még meg sem írta feleségének. Most teljesen más légkörben élt. Feltárni egy szépségyszomjas léleknek az irodalom gondolatszépségeit, megismertetni a nagy mesterek műveivel, vezetni őt utain, értelmét és ízlését fejleszteni, gyönyörködni áthatottságában, elragadtatásában, megértést találni benne minden nemes és nagy iránt és szemében mégis a legnagyobbak, a leghatalmasabbak, a legfennköltebbnek maradni, ez kiteljesítette írói becsvágyát és lelkét a rajongó gyermek iránt túlaradó melegséggel töltötte meg.

Husvételre így csak Pál jött el, ki előre engedelmet kért erre Dánieltől. Alig érkezett meg, megjött Waldhausen is és bejelentette, hogy az első ünnepet hugával szándékozik tölteni és ha Berzsényi nem engedi, hogy elmenjen vele, akkor ő jön el. Aztán félrevonta Berzsényit s így szólt:

— Csak nem képzeli komolyan, domine spectabilis, hogy ezt a szép fiatal hölgyet itt tartja ezen a sivatagon, ezen a társadalmi Szaharán? Csak nem akarja itt eltemetni, csak van annyi belátása?

— Majd csinálunk oázist a sivatagból. Más fiatal leány is falun él és jól megvan. Társaságról is gondoskodunk. Ott van Takács Judit húgom, milyen szép társaság . . .

— Mit, azok az öreg skriblerek? Keine Gesellschaft. Emmának pompa kell, hogy fényes partie-t csináljon. Eljön hozzám Bécsbe, bemutatom a nagyvilágban és az udvarnál; ez neki való — erősködött a báró.

— Mit keresne magyar leány Bécsben? — szólt Dániel.

— Ott van a helye ilyen szép leánynak. Nekem vannak

összekötetéseim, neki pénze, mit krauserkodna, mint Eszti néni. Így csináljuk! — kiáltotta Waldhausen.

— Kihez vinné; tudtommal nem ott lakik — szólt félvállról Berzsenyi.

— Dehogy nem... a Grabenen... öt szoba. A természetes tutorja úgyis én vagyok, én vagyok a legközelebbi onklja.

— Míg kicsi volt, nem vindikálta magának azt a jussot, a neveltetését rámhagyta — szólt Berzsenyi.

— Természetesen, a nevelés az ön dolga, de világba vinni az én nobile officiumom — mondta Waldhausen.

— Ez legújabbán támadt officiuma, hiszen eddig nem is ismerte Emmát — vetette közbe Berzsenyi.

Egy szó a másikat adta, végre Waldhausen kijelentette, hogy Bécsbe viszi Emmát és átveszi a tutorságát, úgyis csak lapsus volt eddig is, hogy nem ő, a legközelebbi rokona volt tutora.

— Hát ide lyukad ki, — kiáltotta Berzsenyi, az asztalra csapva — nem Emma jövője, hanem a pénze fölötti rendelkezés kellene... most már értem. De ebből nem lesz semmi. Szegény atya, mielőtt meghalt, írásba foglalva meghagyta, hogy én legyek a gyámja és volt rá oka.

— Ah, valaki rávette. Recht ist Recht. Nagy sérelem volt, hogy átjátszották egy távoli ágra, mikor én vagyok a közeli rokon és domine spectabilis a távoli. A kis leány az én egyetlen Nichtém leánya, én vagyok a természetes gyám és a vagyont is az anyja részéről kapta — kiáltotta Waldhausen.

— Az anyja részéről, de a másik ágról. így még a természetes jog szerint sincs hozzá semmi köze — vágott vissza Berzsenyi haragosan.

— Mi akar ez lenni? Oppozíció? — méltatlankodott a báró.

— Az bizony, — felelt Berzsenyi. — Mikor a kis leány szegény volt és a neveltetéséről kellett gondoskodni, akkor nyugodtan rám bízta, nem látott sérelmet benne, csak mikor a nagynéni öröksége rászállt és hárommannynak bizonyult, mint gondolták, egyszerre megtalálta ro-

koni szívét, mely fáj, hogy — nem osztozhat ebben a nagy vagyonban.

— Domine spectabilis, moderálja magát, kezdem nem túrni az ilyen sértő kifejezést . . . — kapkodott Waldhausen.

— Ez csak az igazság, nem tehetek róla, hogy nem símogatja zefirként a báró önérzetét.

— No, intézzük el barátságosan a geschäftlich részt, azután elviszem a kis Emmát. Ez az ő java — ajánlotta Waldhausen békéltetőn.

Berzsényi ezt kereken megtagadta, megígérte a leány atyjának, hogy tiszteletben tartja intézkedését és meg is tartja.

— Különben sem teszem ki Emmát annak, hogy az ő vagyonát is elköltse, elkártyázza, elherdálja, mint a sajátját, a feleségeét és testvéreieit.

Waldhausen dühösen, fenyegetődzve ment el. Megbánja még Berzsényi, ha nem adja neki át Emmát.

De ez nem gátolta őt abban, hogy másnap ebédre meg ne jelenjen s délutánra még egy vendéget is bejelentsen.

— Egy szép, fess fiatal ember, ép hozzád való — szólt Emmának.

Pál fanyar arccal fogadta a hírt. Előtte való nap a réteken sétálva töltötték el az időt Waldhausen látogatása alatt, és megbeszélték, hogy ismét elszöknek előle, amint az ebédnek vége lesz. Mennyi szép reményt fűzött ehhez a kettőshöz való sétához, de még borozgatva ültek az asztalnál, Csányi kicsit már elázott, Waldhausen is már nagyon vidám volt, mikor belépett egy feltűnő szép, délceg vértestiszt. Waldhausen eléje ment, Donner von Wehrfels-nek mutatta be és jelentőségteljesen intett szemeivel Emmának és odasúgta :

— Pompás fickó, ép neked való.

Berzsényi hüvösen fogadta, Pál majdnem ellenségesen, de legellenségesebben Emma. Nem engedte, hogy leüljön melléje. Pállal Csányi mellé tétetett széket számára és eleinte minden kísérletét, hogy tört magyarságával beszélgetést kezdjen vele, kivédte. Borral is csak Csányi kínálta, amit a tiszt köszönettel fogadott és Emma felé nyujtva a poharat : «Zum wohl!» mondással lehajtotta.

Egy idő múlva Pál és Emma kiment a kertbe, hová Donner — bár biztatták, hogy maradjon — utánuk ment.

— Ilyenek a magyar ezredek tisztjei, ilyenkor egész históriánk ránehezedik a szívemre — szólt Berzsenyi Csányinak, a távozó tisztre mutatva.

A még kopár tavaszi kertbe érve, Donner a leány mellé sietett.

— Nekem volt szerencse a schöne Daméval találkozni — kezdte, amint utólérte a sétálókat.

Emma nem akart emlékezni, hiába erősítette a tiszt, hogy dilizsanszon Veszprémből együtt jöttek. Emma nem vett róla tudomást. Hűvösödni kezdett, Pál bement a leány-
nak kendőt hozni, kettesben maradtak.

— Lehetetlen, engem nem lehet úgy csak elfeledni. És én *mutatta*, hogy nekem tetszik schöne Elfe.

— De én mutattam, hogy ez terhemre van — felelt Emma.

— Was, kokettes Spiel, szép leányok így szoktak . . . aztán engednek . . . — szólt Donner, merőn nézve a leányt — ismerjük.

— Rosszul ismer — szólt fagyosan a leány.

— Haragszik, jól állja . . . — s egész közel lépett a leányhoz. — Mikor a kocsin meg akartam a kezét fogni, akkor is . . .

— Még felemlíti, a helyett, hogy megköszönné, hogy elfelejtem — méltatlankodott Emma.

— Mily streng! Charmant! Charmant! — kiáltotta a vasasnémet, Pált látva közeledni.

— Mi volna ebben charmant? — kérdezte Emma.

— Sie, sie sind charmant, charmant!

Emma felkacagott.

— Mit nevezsz? — kérdezte Pál gyanakodón.

— Nem hallottad a kapitány egyetlen szellemességét? Mindenre azt mondja: charmant — nevetett Emma.

— Mindenki, aki veled beszél, abba a veszedelembe jut — szólt Pál.

A leány elfordult. Beszélgetni kezdtek Pállal, úgyhogy a kapitánynak lehetetlenné tették, hogy beleszóljon. Nem

értette jól gyors beszédüket ; ha valamit mondani akart, nagy igyekezetében belebotlott a nyelvbe, s ekkor Emma ki-nevette. A rétre érve, Pál és Emma ibolyát szedtek, a kapitányt feszes Waffenrockja, magas csizmái gátolták a hajlaldozásban és bosszúsan járt fel és le, Pál és Emma nem vettek róla tudomást, nagy csomó virágot gyűjtöttek össze Pál kalapjába. Már sötétedett, amint visszamentek a házba. Donner, kit mintegy kiközösítettek, indulni készült, Waldhausen vele ment.

— Das Mädl ist wunderschön — szólt a kapitány, kocsira ülve — de spissig.

— No, Hanzi, ez neked való, van vagy két-háromezer holdja — szólt Waldhausen.

— Dann wirklich — felelt Donner.

Előttevaló nap, amint Waldhausen Kaposvárott a Korona-vendéglőbe ment, ott találta Donnert, egy asztalnál iszogatva. Panaszkodott, hogy a gázi kevés s a strapáció sok, jó volna már valami biztos. Waldhausennek egy gondolat ötlött agyába. A kapitány szép fiú, nagyon szép, asszonyoknak tetsző és pénz dolgában nagyon gyengén áll ; ezzel meg lehetne alkudni. Elvéteti vele Emmát és ennek fejében kiköt magának egy szép, kerek összeget. Így csinálja.

És másnap Donner elment Niklára.

És ment azután többször is, Waldhausen is mindig elkísérte. Csak rövid ideig maradtak, mindenféle ürügyet hozva fel jövetelükre. Egyszer lovat akart venni a kapitány, másszor szénát vagy zabot az érárnak, sosem sikerült, szándékában sem volt talán, de Berzsenyinek így nem lehetett kifogása jövelele ellen. Annál nagyobb volt Emmának. Szerencsére Pál most minduntalan ott volt és megvédte a kapitány társaságától, ki kénytelen volt e fölött érzett haragját elfojtani, nehogy a leány egyszerűen elutasítsa és szóba se álljon vele. A pár ezer hold, vagy a leány maga miatt, de feltette magában, hogy nem tágít és kiküzd magának Emma kezét. Nem tudta elképzelni, hogy szinte provokáló szépsége, melynek az átlag asszonyok nem tudtak ellentállni, a finomlelkű leányban csak ellenszenvet szült.

KÖLTEMÉNYEK.

A Balaton.

Nyári útján zakatolva, mintha ifjult kedve volna,
Lepsényen túl már vigabban kattogott a vaskerék ;
Viruló táj nyári kedvét lankás dombok integették, —
Néztem őket andalogva : rég jártam már erre, rég . . .

És már vágyó sejtelemben minden szempár lesve rebben,
Az utashad nagy kíváncsin megnyüzsdült a vonaton ;
S mint ha függöny félrelebben, felgyönyörölt szívben, szemben
S ajkakon mint örömhangos kiáltás : a Balaton!

Amit tán a hűtlen érez, mikor régi kedveséhez
Bűnbánó és visszasíró szívvel tér meg egy napon :
Azt éreztem én is ottan, hogy szivemre ringatottan
Megbocsátón, halk szelíden kékkelt rám a Balaton.

Mennybolt mása földi képben : ring a tó a táj ölében.
Ráaranyló napsugárnak fátylas fényét öntve szét ;
Barna ölben kék mosolygás, méla csöndben enyhe zsongás,
Messzeségbe ringatódzó szent káprázat, — ó, be szép!

Legelőin égmezőknek bárányfelhők kergetődznek,
Felhők árnya halk lehellet az örök tó tükörén ;
Égen-földön mennyi élet! hajtogatják ezredévek,
S itt egy röpké pillanatban mennyi bűbáj gyűl körém!

Száll a vízre, ringatódzni, czüstpikkely, milliónyi,
Fölvidámló fénypillangók, — vagy tán olvadt csillagok? . . .
Könnyű hullám gyorsan illan, fénypillangó félre villan,
Hullám zsongja : jőjj utánam! — fény kacag rá : itt vagyok!

Olykor (más tán meg sem érti) a jelent a mult kísérti :
 Megborzong a méla hullám és a parti vén topoly :
 Tudom : ekkor hegyek ormán, erdők mélyén, Tihany tornyán
 Elviharzott századévek magyar bújja bujdokol . . .

Elmerengni vízen, égen, fénybe ködlő messzeségen
 Tette Isten parti síkra a fonyódi várhegyet :
 Innen nézem, innen látom : szebb táj nincs e nagy világon, —
 Addig nézem : a nap is már búcsuzóra integet.

Búcsuzó nap elbiborlott, tűzben égtek a hegyvormok,
 Új dalt zsongott már a nagy víz, Isten tudja mit dalolt ;
 Halkan zsongó lágy hullámon — égi képről földi álom —
 Ezüsfátylát szétterítve csónakázott már a hold . . .

Isten ottan rámhajolva, mintha játszó kedve volna,
 Így szólt halkan : Szívedet most szent visszhangra vallatom :
 Egy szót mondok, mondd utánam! — És én mondtam nagy-
 [vidáman.

Isten mondta : gyönyörűség, én meg mondtam : Balaton . . .

Krisztus lehajtja fejét a kereszten . . .

Fölöttem titkos végtelen világok,
 Mellettem itt lent Krisztus-feszület ;
 Az éjtszakában csüggedt szívvel állok :
 Tiprott igazság, vérző becsület.

A magyarságom sors bitangja már rég,
 Az emberségem száz sebbel siráncol ;
 Az én utamra ráfeküdt az árnyék
 S peregve hull az őszi könny a fákról.

Az éjtszakában lázadozva állok,
 Száz kérdés fojt s a mindenség süket ;
 Ha megváltotta Krisztus a világot,
 Hol vagy, igazság, hol vagy, becsület?

Felelj, nagy égbolt! Krisztus, nyisd ki ajkad!
 Vígtság szüretjén hol az én gerezdem?
 — Ott fönt a titkok végtelenje hallgat,
 S Krisztus lehajtja fejét a kereszten . . .

BÁRD MIKLÓS.

Arckép.

I.

Tábornok úr sétál a tavaszi napsütésben. Gyermekek ömlenek ki az elemiből. A tábornok úr megáll, nézi a márciust torkaszakadtából üdvözlő friss hadat; a négyórás rabságban lefojtott gyerek-erők tobzódva szabadulnak fel. Nincs természetfölötti hatalom és tanító néni, ki ezt most megfékezze.

Öklükből trombitát formálva riognak az apró hadfiak, a tábornok úr áll, nézi őket, körülötte gomolyogva kavarog a sereg. Egy kis fickó a lábára tapos, de rémülten áll meg nyomban. Nem néz fel, csak a vörössávós pantallót látja s várja az ítéletet. A közönség fölpisszen a neveltlenség láttán. Az ítélet pedig lesujt: barack koppan a kemény, kerek kobakra.

A szeretetre szeretet melegedik a gyermek szívében, szemében bocsánatkérés és hála mosolyog fel, hirtelen egy csókot hullat a tábornok úr kezére, aztán elfut, mert nagyon szegényli magát.

A tábornok úr megindul fölfelé a Horthy-úton, haja ezüstje visszaveri a nap aranyát, kezében lovaglopálca (régii huszárság maradványa), járásában tovamúlt katonaévtizedek; emberek jönnek szembe és néznek a szemébe, emberek mennek tovább és visszafordulnak, néha rá is köszönnek és nem ismerik.

Nem tudják, hogy most elkopogott léptük rímeiket ver fel e lélek csendjében:

Az utcát mérem, — rámköszöntenek:
Kinek szól ez a «jó reggelt öreg?»
Szerelmet űző lenge lepkepárok
Körülesapongnak, mint pillék a lángot.
S ez ifjuság nélkül fiatalok
Nem tudják, hogy én ki vagyok.

(Hajnalfény.)

*

Az életét tán kétszer zúgták be viharok. Küzdelem egy asszonyért — ebben a harcban győz. S a világháború, mely egyik fia

hősi halálával a magyar sorsközösség drámája mellett egyéni tragédiája is lett.

Különben : leveldi Kozma Sándor főügyész fia, 1857-ben született Marcaliban, Somogy megyében. Mikor elvégezte a középiskolát, a műegyetemre iratkozott be, de itt nem találta meg magát. Nyugtalan volt ; ebben az időben ébred először költői énje : érzelgős apróságok ömlenek az ifjú technikus tollából, küldözget is belőlük a lapoknak, de neve nem bukkan fel egyszer sem : bizonyos Rinay Kálmán terhére megy ez a kacérkodás a Rínek Istenasszonyával — hogy' is illenek egy komoly technikushoz a versfaragás!

Abba is hagyta a verselést, de a technikusságot is: lelki alkata, vérmérséklete a katonasághoz vonzotta. Hátat fordított az egyetemnek s huszonegy éves korában beállt katonának, a tizenhatodik huszárezredbe. Két év multán hadnaggyá lépett elő.

A katonaélet aztán az ország legkülönbözőbb vidékeire vetette. Dunántúl kék ege, Fogaras erdei, az ungi hegyek, Nagykőrös homokja, mind színt találnak később a poéta palettáján.

Aztán a háború, Budapest, nyugalombavonulás, szomorú szemlélődés az ország romjai felett.

De nem ezek az adatok mondják el Bárd Miklós életét és lelkét, hanem az a kétszáz egynehány vers, mely hét kötetében eddig megjelent.

A verssorok végtelen barázdáiban egy lélek kalászrengetege ring s egy arc néz felénk, derűs, dacos, magányos szittyá arc, szemében sokszor fellobbannak messziről hozott s multba tünt ázsiai tüzek.

*

Bárd Miklós költői munkásságának két időszaka van. Ez a két periódus élesen megkülönböztethető : nemcsak időbelileg meghatározott ez a két korszak, nemcsak látásban, témakörben, verselési technikában más az 1900-as és az 1920-as évek Bárd Miklósa, — megváltozott az élmény pszihikai appercepciója a költőben.

Ha Bárd Miklós első időbeli verseit olvassuk, az az érzésünk támad, hogy itt az élmények, szenvedések, örömök, fátyolfüggöny mögött morajlanak, hogy elcsitítja az érzések viharát, megvárja, míg multtá lesz az élmény s a megírásban ezt a multat izzítja fel.

Az első időszakban a multat visszaéli, a második periódusban a jelent szenvedti.

Míg az első korszakot valami leszűrt nyugalom jellemzi, a másodikban nyers erővel viharzanak fel klaviatúráján a melódiák. A régebbi versekben csak mint távolodó vihar, messzi zúg el élet,

halál, család s a kozmosz sok kérdőjele. A csendnek valami megmagyarázhatatlan hangulata szövi át ezt a költészetet ; az új versek hangulata más. Közel került minden, máskép érleli ki a dalt : a most ütött seb vére költeménybe csordul, nem mult, nem visszhangja a jajnak a vers.

*

- Egy levél jött Rákosi szerkesztő úr címére.
- (Ó, hisz annyi levél jön.)
- A levélben vers.
- (Ki se látszunk a sok versből. Magyarországon mindenki költő.)

Feladó?

Bárd Miklós.

Bárd?

Bárd.

Im. Bárd. Ez fölvelt név. Hol adták föl?

Ungban. Turjaremetén. Ruthén föld az.

A vers címe?

Az orosz.

Majd elolvasom.

Zsebre tette. S este, hogy kirakodott a zsebéből, megint szemé elé került a vers. Odatette a kis lámpa alá az éjjeli szekrényre. Mikor esend lett s a család egyenletesen lélekezett a szobákban, elolvasta.

Különös, furesa vers volt. Egy részeg orosz paraszt rimánkodik az országúti Krisztus lábánál. Szegénység, nyomor, proletár szaporaság a vállán, lelkében orosz megadás és belenyugvás minden sorsrugásba. «Tudom, uram. — nyöszörgi — a világ sora nagy bölcsesség. Te rendeléd, nem pörlök érte : egy gazdag essék száz szegényre, — mert ki szeretne téged, ha nincsenek szegények?» S a szesz bódult álmába hulló vén gyerekekre peregve hull a bádog Krisztus könnye.

Csendes dráma az ungi hegyek közt, egyszerű szavakban, nagy kulisszák nélkül. Jó szeme van ennek a Bárdnak. És meleg szíve.

A szerkesztő lecsavarta a villanyt, befordult és elaludt.

Másnap reggel a fürdőszobában zsongni kezdtek fülében az orosz szavai :

Ő rendeléd, nem pörlök érte —

Egy gazdag essék száz szegényre,

Mert ki szeretne téged.

Ha nincsenek szegények?

Benn a szerkesztőségben munkája előtt megint kezébe vette a verset. Minél tovább olvasta, annál több melegség áradt belőle. Ez az ember poéta — állapította meg magában s leadta szedésre a verset.

A vasárnapi számban jött. Jó helyen, a tárca előtt, szép borgisszal s mosolygó kövér betűkkel a név : BÁRD MIKLÓS. Megdobbant-e valakinek a szíve valahol? hol? és kinek? ki tudja?

Csend lett. Hónapok teltek el, Bárd Miklós többé nem jelentkezett. Csak egy félesztendő mulva kopogott be ismét az ungi posta. Megjött a második vers : *A les.*

A kis bóbítás gatyást elrabolja a héja. Nagy riadalom a baromfi-társadalomban, a légi gonosztevő árnyéka feketén hullott a napfénytől izzó baromfiudvarra s a csibelelkekre. De a gazdát is felkavarta a gaztett. Finom ocsúval helyrebillentette a megriadt had megingott nyugalmát.

Újra előmerészkednek csemeték és vének s már a régi optimizmussal csipegetik a szemet, — mikor a magasban kerengve ismét megjelenik a héja. A gazda azonban lesben áll, durran a puska s lehull a porba a gaz.

Van diadal. Szélesen csipogva tárgyalják az ügyet. A gazda pedig végzetté növekedett óriás tekintéllyel vonul el közöttük s mint büntető igazságszolgáltatás karóra akasztja a kis gatyás elrablóját.

Az idill sugárzik az élettől. A dél, az izzó homok, a felvonuló baromfikarakterek, az egész versen előmlő derű megfogott mindenkit. Úgy járt kézről-kézre a szerkesztőségben.

S következő vasárnap megjelent *A les.*

A közönség kezdett érdeklődni a költő iránt s a szerkesztőség nem tudott felvilágosítást adni. Mert senki sem tudta, kicsoda Bárd Miklós.

A siker szele azonban, úgy látszik, eljutott a viharfogó nagy hegyek közé, mert nem sok idő múltán egész paksaméta költemény érkezett Rákosi szerkesztő úr címére. Volt abban vagy hatvan vers.

Ki tud úgy lelkesedni, mint a művész, ha igazi értéket kap kezébe? s ki tudott úgy lelkesedni, mint Rákosi Jenő, ha aranyrögöt talált?

«Tele van költői mondanivalóval — írja Rákosi az első Bárdkötet ormára — s minden sora, minden strófája, minden verse tele van ővele magával : tisztaságával, szerénységével, életkedvével, férfiaságával, egészségével, humorával, bölcsességével, fogékonyságával és a versmondás kényszerítő ihletével...»

A közönség aláírta Rákosi véleményét : két év múltán (1904)

már a második Bárd-kötet jelenik meg. Huszonnyolc új költeményt tartalmaz e kötet az előbbi hatvannégy mellett s egy verses elbeszélést, a *Bacsó Pált*.

«Bárd Miklós neve beiktatódott az Isten kegyelmiből való poéták sorába; — írja Rákosi a második kötet előszavában — neve, ereje, fénye, mélysége növekszik, mentül többször olvassa az ember egy-egy munkáját. Első tekintetre egyszerűnek látszik, ismételt olvasásra nem sejtett mélységekre akadunk benne.»

*

Inkognitóját nem veti le a költő. Egy név spanyolfala mögé húzódik s ez a rejtőzés nem szeszély. Mélyebb lelki indítóokai vannak : a daloló bárd más valaki, mint Kozma Ferenc, kinek nevére adóívek érkeznek — kiáll ebből a hivatalos világból a poéta. Különös, érdekes szemérem ez, mely nem szereti ősi nevét «profán dicséretekben» fűrösztetni. (Talán egy indítéka az inkognitónak az is, hogy Andor öccse már akkor neves poéta volt s a család neve futott sokfelé a nyomtatott betű szárnyain.)

Hogy rejtőzésem mire jó?
 Miért e költői inkognitó?
 Megmondom. Én a kritikát kiállom,
 Ha még úgy harap, azt se bánom,
 De nem tűröm a vállveregetést.
 A szikrát, mely bennem égi,
 Haragos lobbal érzem égni,
 Ha egy profán kegyesen megdicsért. (*Inkognitóm.*)

És minek az évszázados név ide? — a patinás vér úgyis az ősi hitet zengi versbe.

*

Mi tölti be ezt a lelket, mely negyvenesztendős korában, túl az első nagy viharokon, küzdelmeken, túl a boldog szerelem első idején, teli virágzásban áll élénk és fiatal tűzzel énekel?

Hol volt eddig?

A hűsz elröppent énefelettem,
 A hűszban én csupán szerettem.
 S mint a szerelmes fűlmilének,
 Úgy zengett ajkamon az ének.
 És csattogott, hogy néki tessék
 És sirt, hogy a szivét megejtsem . . .
 Ki így dalol ujjongva, sirva,
 Nem gondol arra, hogy leírja. (*XXXX.*)

S ha jöttek is levelek, versek, tele édes lázzal, nem kel szárnyra egy sem ezekből: a szent lángoknál ne melegedjék sok lepkeszív, sok kétes indulat. (*Titkolt dalok.*)

Miközben a költő arcát keresem, a sorokból még egy arc bukkan elő: egy asszony arca nő sokszor premier-planba a versek során, egy asszonyé, ki maga a jóság, tisztaság, a szeretet, kinek dalos kedve versenyt trilláz a madarakkal, kinek lelke, mint finom virágillat, betölt mindent, kinek simogató derűjét érzed mindenütt, kis fehér keze*jácintokat kelt életre a téli szobában, ki édesanya, három friss hajtásban álmodik tovább a lelke:

Szívet így a szívhez terem-e az Isten,
Fia, kire büszke, van-e másnak ilyen,
Van-e mint e három? —

kérdi álmodó boldogsággal a költő, otthon járván a lélek szárnyán. Megöleli az alvó családot, aztán megint csak az asszonyt nézi:

— Milyen halovány ma!
Mégis milyen**l**bájos.
Szenvedés, virrasztás nyomai az arcon,
De azért a régi ez a halvány asszony,
Olyan édes lányos.

Évek, küzdelmek, örömök, szenvedések, változik a kép, az otthon, a környezet, sorsok zuhannak és támadnak mellettük, «lenn zúg a város, mint a tenger s a parton él két boldog gyermekember», aki csak egymásról tud, kiknek szívébe nem lopózik árny, csak a poéta fekete haját ezüstözi be az idő s a halovány kis asszony nagyasszonnyá nő.

A hitvesi hűség és szeretet egyik legtisztábban kicsendülő motívum Bárd Miklós költészetében. Tiszta magasságban élő eszmény az asszony, nem pajtás és nem cimbora, hanem küzdőtárs egy életen át.

Ez az asszonytisztelet a magyar ember bölcs tisztelete, szeretet.

Az asszony — feleség: az élet terhének megosztója, kinek minden gondja a család. Az asszony a régi magyarság tiszta életének álmagasságában él: édesanya és feleség.

Édesanya, kinek emléke megcsitítja a ficánkoló férfierőt: «Te szép, te büszke, némán szenvedő, korán elhervadt édes tiszta nő, — bírák csak te lehetsz» — medítál az édesanyja arcképe előtt.

S a másik asszony, kinek zöldzsalus ablaka alatt a virágittas éjszaka csendjében áll az epedő bús holdlovag, ki híven csak egyszer s egyet szeret s ki ezüsthajjal is trubadúrja marad asszonyának.

Lelkét megfogja minden asszonyi vergődés ; mikor felesége olasz ég alá megy, hogy újra megtanuljon mosolyogni, levelet ír a tengernek :

Adria, szép fia a nagy Óceánnak,
Tenger ő felsége!
Az a kicsi asszony, kit most odavárnak,
Költő felesége,
Egy hallgatag lantnak dalra zendítője,
Vénülő költőnek hű gondviselője,
Élő dalforrása,
Tegye meg felséged, hogy szívesen lássa!

(*Írok a tengernek.*)

Sógorasszonya betegágyához, melyet kisgyermeknek sírnak körül, az Isten jóságát hívja (*Sógorasszonyomnak*), s elégiát ír egy tragikus asszonyhalál felett. (*Anna meghalt.*)

A másik motívum, mely betölti világát : a család. Nincs még egy magyar költő, ki annyi melegséggel s féltő szeretettel hajolna a fészek fölé, mint Bárd Miklós.

Ez a költeménysor is nagyobbára a multbanéző ember merengése ; visszaálmodja a hangos házat, melyben három fiú friss kedve zajong s az elárvult házat, ahol csendesesen ülik meg a karácsonyt a szülők.

Három gyerek háromfelé,
Egy szomorú Isten
Száll suhanva, mi meg állunk
Némán kéz a kézben.
Ez az ünnep, csendes ünnep
Nem az, ami régen.

(*Csendes ünnep.*)

A *Költözés* című vers visszhangot ver minden lélekben, mert a családi életnek talán legnagyobb fordulóját, a gyermek elszakadását énekli meg. Tiszta képlet ez, mint a szerelem és a halál. A magyar lírának egyik legszebb virága.

Ketten maradtunk. Immár őszre jár,
Úgy gubbasztunk, mint két beteg madár ;
Ki a világba elvisz három út,
Mindegyik elvitt tőlünk egy ifút.
Az első válás bújja oly nehéz...
Ez ám az ősz! ez ám a költözés.

A három gyermek lelke még itt melegszik a tanyán, pedig messze járnak már. S az egyedül maradt szülők becézik a nagy fiú árván maradt lovát, bejárják a középsőnek kis gazdaságát a kert

végiben s riadtan gondolnak az álmodó legkisebbre, lesz-e rá gond elég ott a messziben.

Az édesanya csak a holnapnak él, a holnapnak, mikor a fiúk megtérnek haza. S az apa biztatja, vigasztalgatja, de fájó színlelés ez,

Mert tudom én, — a nő nem érti meg —
Fészket, szülőt ha elhagy a gyerek,
És künn az élet rátette kezét :
Jön-megy s már otthon nem leli helyét.
S a fészekben, hol tollasodtanak
E tovaröppent kedves madarak,
Elhangzott már a víg csevetelés...
Ez ám az ősz! ez ám a költözés!

Az élet, a továbbmenés keserűsége borong a költemény szelíd lemondásában. A jövő szemébe néző férfi mélabúja ez, ki látja az utat reális rütségében, de az asszonynak csak simogató szót ad.

Ha valahol más világban élnék s nem ismerném az embert, Bárd Miklós tükrében megszeretném. Tisztának, szépnek látnám és koldulva könyörögnék bebocsátást egy családba, mert minden szépség az édesanya jóságában s a gyermek csillogó szemében fakad.

*

Nagy hegyek völgy-ölében van ez a fészek. A viharfogó csendes óriások közül nem látsz ki, csak az égre. A poeta barátai az erdők, a hegyek s a zuhogó, ficáncoló Turja. Itt születnek Bárd Miklós tájképei, a századelő legszebb magyar pasztelljei.

Nem a világban, lombok sűrűjében lakik az isteni harmónia, — mondja annyi évszázad után ismét végigélve Horatius gyönyörét. Ez a tájképfestő művész ölelkezik a természettel, a lelke különös sejtelemben egyesül a körülölelő mindenséggel : «Mi itt folyik, minden közös velem. Fű, virág, ember és állat — élet! Enyém itt minden s én a csodálatos természeté vagyok. Ez a megadás fölemel Feléd, te bölcs, te öröklétű lény: Ím, sejtelek és megnyugodtam én.»

Barátkozik az erdővel és patakkal, hisz bennük a gyermek hitével s hallgatja meséiket :

Mint gyermekkel a gondos dajka
— Ha ölbe vette, szóval tartja —
Úgy bán velünk : nyugtat, mesélget
Közös anyánk a nagy természet. (*A láng lohad.*)

Bárd Miklós tájképe nem fénykép. Nem az objektív kritikátlan rajza : együtt lélezkedik a hajnallal, alkonyattal, férfiereje együtt feszül

a hegyeken háborgó vihar energiájával, minden szín más hangulatot énekel ki a lelkéből s minden képbe beleömlik derűje vagy mélabúja. Olyan szoros kapcsolat van ember és környezet közt, hogy még húsz év múltán is dalt ébreszt benne egy régi tájkép. (*Siklós vára.*)

A télbehanyatló természet az élet alkonyát asszociálja benne :

Régi jó barátom, most már összeillünk,
Dúdol a hideg szél, hallgatom bűgását,
Szomorú egy nóta, én is tudom mását :
Tavaszmulta vágyak, dércsipett remények
Temetése járja, arról szól az ének,
Hull a sárga levél, sir egy kósza felhő,
Gyönyörűségeit temeti az erdő. (*Október az idő.*)

Az őszülő haj csillogása pedig természeti képet ébreszt :

Hátha mégis tudnék (*dalolni*) szárnyaim kibontván,
Késő! a tél ott ül már a hegyek ormán
S lekészül a völgybe.
Nézd el csillogását őszülő fejednek,
Tedd félre a lantot, tiltsd meg a szívednek,
Hogy örömét töltse! (*Árnyak.*)

A néma éjszaka az elköltözöttek vízióját kelti életre : a nagy égnek halvány pásztora, a holdvilág, sápadtan nézi multbament ősök bús processzióját (*Ó holdvilág*), a hajnali madárszó is a költő életéről beszél:

Megyek. az új nap mire megfogam,
Én eltűnök az éjben nyontalan.
Majd jó a hajnal, csattog a madárdal
S kevesebb lesz egy árnyal. (*Végrendelet.*)

A természet élete így át meg át szövi a költő életét, idilljei, genréképei tele a hegy, a fa, a virág csendes életének nagy aktivitásával. Ebbe a keretbe építi bele állatrajzait. A magyar faj állatszere-
tetének pompás kivirágzása ez a költeménysorozat. A végtelen puszták csendjében ülő szótlán magyar szeretete ez, kinek jó ismerősei a csillagok s egyetlen barátja a lábánál kuksoló puli.

Az ugrást elvétő szélütött tigris, az életét végigálmódó vén kutya, a megsebzett sas és szerelmes kakuk — arcképek, melyekből eleven színekkel ütközik ki a jellem. E mellett még ezeket az arcké-
peket is megtölti a költő — önmagával : a maga gondját, álmódozását, akaratát vetíti bele — az emberi gondolkodás tipikus vonásait viszi a képbe. (Ezt Császár Elemér is megemlíti *Bárd Miklós lírája* c. tanulmányában.)

Pihentető csendes vasárnapok, mikor a nyugalom az égből árad, tavaszvárás, nyári hajnalok, az ősz, mely mindig elviszi életünk egy darabját, csendes téli esték világában él a költő és alakjai: itt találkozik a nótát író bakával, az öreg magyarral, ki húsz évet szolgált, volt húsz ütközetben s most meghalt csendben, szinte észrevétlen, ahogy öreg huszárhoz illik; itt látja meg a szociális nyomort *Az oroszban* s ha a mélyben zúgó történelmi földrengés moraját nem hallja is meg, a meleg emberi szív őszinte szeretetével hajol az elhagyott kis hajtógyerek holtteste fölé. (*A hajtó.*) Elégtételt követel a halott gyermeknek, keresi a szegény ember igazságát, az egész lüktető kis drámában a félrerugottak keserűsége sajog — mégis a szocializmust, mint szervezett áramlatot a magyar életben, megmosolyogja. (*A szocista.*)

Hogy áll szemben ez a költő a lét nagy kérdéseivel? életnek, halálnak, Istennek embert mindig kísérő kérdései kapnak-e választ e lírában?

Istenadta ajándék a lét, — mondja a költő — így vedd. A szívet ki kell néki tární, szeretni kell s nem konokul bírálni. (*Életfölgóság.*) Tudja, hogy «bús, kietlen a valóság» e bolygó csillagon, mégis: ne nézz homályos zugaiba, mert elhagy a kedved, nem örülsz a napnak és életnek, e sötét zugok megrontják szemed, ne lásd meg őket, ne is nézz oda, imádd az Istent s békén menj tova.

Az egyszerű hit látszata alatt mennyi nyugtalanság, mennyi hullámvás hit és kétség közt, menekülés a nagy titkok elől: csak ma, csak ma még sugározzék a tavaszi derű, holnap úgíis költöző madárként, kieresztett szárnyal sietünk az árnyba. A halál elégtétel a bűnökért, az életért:

Bús gyarlóság e földi élet,
Ki soká él, az sokat téved...
Ám terhe könnyű lett azóta:
Élt: tévedett, meghalt: leróttá. (*Az öreg.*)

De a pesszimizmus nehéz felhői tovaszállnak, újra árad az élet-szeretet fénye s az ungi hegyek völgykatlanából felszálló hit, mint tisztá áldozat, úszik az ég felé:

Porszem az ember a nagymindenségben,
De vágyban kart a végtelenre tár;
Kis pont a csillag mérhetetlenségén,
De égi jel és küldetésben jár.

A látások hegyén csak napfényes képet lát a szem s a mélyből feltörő vád, átok és jaj zsvajja mint megtisztult dús harmónia árad

fel. (*Magasból.*) S a titkok néma rengetegjét nem bolyongja már eltévedt gyermekként :

E földre szól az én kis hivatásom,
Itt élek, érzem idetartozásom.
A rög levon, de lelkem az fölerez :
Hatalmas Isten-érzés köt az éghez. (*Istenérzés.*)

E lélek anyagát optimista fonalából szötte össze az Isten. S ha az élet viharaival, válságaival rá is hímzett sok mélabút, a derűs alapszín mindig kiűt. Anonimusz Litterátor boldog nyujtózásban vallja meg : örömet élek, az élet szép s

Kedves volt nékem ez a bús planéta,
Katona voltam s egy kicsit poéta,
Kardomat bizom jó legényfiamra,
Lantom akasztom vadrózsabokorra. (*Örömet élek.*)

A magyar nemesember keleti ünnepélyessége (Schöpflin) s a katona kemény fegyelmzettsége éles vonások ebben az arcban. A harc utáni vágy, a férfierő becsülése, Ázsiából hozott konok szittyaság lüktet e költészetben. A széthulló nemesi osztály utolsó költője, ki fájjalja a magyar élet e nagyszerű képletének átalakulását, de hisz további történelmi hivatásában : a hibridvérű nagyvárost ez a vidékről feltörő friss vér fogja megtisztítani.

Jövünk mind többen : százak, ezerek,
A földjevesztett nemesi sereg,
Hódító útra indul, mint apái. (*Magyar nemesség.*)

Katona, ki kagylólelkébe zárva elmúlt magyar évszázadok sok szépségét őrzi, poéta, ki nagy I-vel írja Istent s kinek az asszony eszmény, kinek világa a fészek, a család, az ezerszínű csodálatos természet. Tisztaságával, hősiességével, mint egyik hőse : Bacsó Pál, erdeinkben tán az utolsó bölény.

Ezt a fényképet kapta Rákosi Jenő.

S alája ezt írta :

«Oly játszi és kedves, mint egy gyermek ; oly büszke és önérzetes, mint egy férfi ; oly szerény és szemérmes, mint egy kislány, és oly bölcs és türelmes, mint az agg tapasztalás.»

II.

Ez a költészet a retrospektív költői látás szülötte. Schöpflin Aladár Bárd Miklósról szóló tanulmányában azt írja, hogy a költőnek

nincsenek válságai. Valóság az, hogy Bárd Miklós nem a tragikus költő életét éli — nyugodt, csendes folyású, fegyelmezett élet ez. Mégis a felszín szelid fodrozása alatt nyugtalan a meder, a belé-zúduló kövek sok válság zátonyát adták. Ma már azonban átélt valóságok konfliktusai ezek, a továbbrohanó élet csak visszanez felé-
jük s művészi megindultságot felébresztett emléküek kelt.

Rákosi Jenő közölte a két verset (*Az orosz és A les*), a közönség visszhangot vert rá — s a turjavölgyi remete fölszabadult. A föl-tűnés, a meghallgatás mámorában ír, dalol sokat, mintha pótolni akarná sok mulasztását, előkerülnek félre rejtett dalok az íróasztal fiókjából, képek: a kert, a ház, a család, az asszony — nem elég, nincs friss élmény, az alkotás láza felizzítja a multat, lángrakapnak régi témák — égnek, de tüzők milyen különös. Mint távoli pásztortűz, élő színfolt ég az éjszakában, de füstje nem marja szemünk, lángja nem harap húsunkba. Álombeli tűz.

Gejzirként tör fel, érzések, emlékek, élmények kavargó áradá-sával, ez a költészet az első időben. Aztán elcsendesedik, mintha ki-dalolta volna magát. Csak néha, hosszabb időközökben szólal meg egyszer-egyszer. A Kisfaludy-Társaság, mely 1904-ben tagjává avatta, 1915-ben kiadja összes verseit; ez a kiadás mindössze 42 új verset közöl — s ez tíz év termése.

1920-ban jelenik meg ugyancsak a Kisfaludy-Társaság kiadá-sában a *Vezeklés*. Ez a verses regény a híd Bárd Miklós két költői korszaka közt. Idők hamutakarója alatt szunnyadó parazsat szít fel ismét, kerek formába önti életének egy régi nagy élményét. *Az álom-járók*, a *Győzelem*, a *Harkányi emlék* mind előhangjai ennek a verses regénynek. E költemények motívumai itt egy életregény. szerves részeként zengenek fel ismét.

Tarnóczy Sándor huszártisztnak a lovagkor szépségeire emlé-keztető nemes küzdelme az asszonyért: Flóraért. Ez a regény. A férfi és asszony küzdelme egymásért — egy egész világ ellen. Az a tiszta erkölcsi világnézet, mely versei mellett előbbi elbeszélésében, a *Bacsó Pál*ban is nyilvánult, itt fokozott erővel jut szóhoz. A szerelem lírája mint valami meleg édes áramlás ömlik szét a forró szavak és lázas sottogások, tiszta vágyak és titkos álmódások száz zsilipjén:

«Jóéjszakát, édes virágom!»
A légen át a vágylehelte szók
Röpülve jönnek s mindmegannyi csók —
Ó csodaszép e boldogságos élet!

(Búcsúzás.)

A bolygó hollandi asszonyának hűsége s Romeo halálban gigantikussá növvő szerelme muzsikál a *Vezeklésben*. A közhellyé züllött régi mondás: *Omnia vincit amor* — új értelmet kap e regényben.

Szerkezet, alakok (a férfitípótló asszonyember: Téli tant, Hermann, a németvérű tiszt, kinek erkölce olyanfajta, hogy azt még Bécs is megsokalta s leküldte ránk, hadd nyögje a magyar), mind erénye a regénynek, csak a lassú környezetrajz és sokszor túlságba csapó lélekelemzés akasztja meg a cselekmény gördülését. Ilyen széles tájrajzot s emyire szétágazó lélekállapot-boncolást nem bír meg a verses műfaj, a ritmus sodró tempója.

Cseng a pohár és a kedv magasba szárnyal a regény multbólhozott világában, mikor a mesét építő poéta életébe tragédiát zúdít a sors: egyik fiának hősi halála hosszú időre megakasztja a munkát.

S mikor hónapok után ismét fölveszi a tollat, még remeg a keze, de ír tovább, hogy mesével ringassa álomba a síró asszonyt. Csak néhány sor, melyre fekete árnyék borul, mutatja, hogy e multbeli történeten sebet ütött a jelen:

Meggyulladt az ég,
És annyi csillag nem hullt soha még
E föld színére, mint most ifju élet.

— — — — —
Az éj szakadt rám, — de megismerém.
Ó hulló csillag, égő áldozat!
Nem fut le szebben, mint ez leszaladt —
Szép barna sas, az én kisebb fiam volt...

Mikor pedig egyéni tragédiája után a nemzet végzete is beteljesül, Bárd Miklós lírájába viharzó erővel tör be a jelen: átengedi magát az élet örvénylő hullámainak, új ciklusa a magyar sors szimfóniája, tele keserű diszsonanciákkal, lázadó daccal, lidércként bolyongó bús sejtésekkel — de minden kínon és terhen túl: mégis hittel.

*

Az évek mennek tovább s lejátszott drámáiból nem csinál fölújítást a természet. A család meglelelkű költőjének fészke rég üres már (lomha szárnyakkal húznak el fölöttünk évtizedek), nemzedékek járnak előtte; eltávolodik a családtól, megnőnek a horizontok: az egész faj életét látja maga előtt.

S miközben Jeremiásként sír a magyarság ezeréves remekének romjai felett, halott fiának szemfödőjére ezt írja: az anyaföld minden győzelem! A Sopronért meghaltak sírkövébe ezt vési: A lángok

könnyen húnynak, de nincs halál, míg halni tudnak, hurrá! a magyar gyerekek.

Minden időfölvetette kérdésre felel s az aktualitások maradandó magját bontja ki vesszé. A kataklizmák robájában is csak a jövőt keresi s mint aki megtalálta, mondja menyének : Nincs pusztulás, ha ti virágzotok, gyümöleshozó fák, áldott asszonyok. (*Déneske megjött.*)

Az élet legnagyobb realitása : a gyermek.

— Mindennél, ami van
 És elvirágzik sarjtalán,
 Költő dalánál, hirnevénél,
 Kesergő, boldog szerelménél,
 Mely mind csak röpke éltet él,
 Százszor, ezerszer többet ér
 Egy nótás kedvben fogamzott remek
 Keménykötésű hunn magyar gyerek. (*Eszter könyvébe.*)

Elemi erővel kérnek feleletet a vajúdó század sorskérdései — a lélek válsága, az ideálok lerombolása, hagyományok kiirtása, sivár amerikanizálódás. A magyar nemes úr szomorú rezignáltságával mondja :

Harmadfű sarjam, nemes, nemzeties,
 Valamit mondok : légy te üzletes.
 Kerüld az ösvényt, melyen én bolyongtam.
 Kalypsót rejt a súgaras magány,
 Maradj te lenn az istenadta porban,
 A milliók e termő talaján.
 Urald a kort, mely fiának nevez,
 Ez abban győz, hogy ad, vesz és szerez.

— — — — —
 Űzd a szerencsét, míg vásznad dagad,
 De ott, hol zengő szirtek közelében
 A mult lenéz rád, — köttesd meg magad,
 A szirénhangok még ma is búvölnek.
 Légy üzletes, virágozzék az üzlet. (*Unokámnak.*)

S a szelíd megnyugvás e perceiben egy tisztább jövő körrajzát kutatva, lelkének gomolygó kódében új Atlantisként fölmerül a mult :

Álmodom egyről, aki Tőle jönne,
 Ki fakupából inna ;
 Ki mind e szennyes üzleten
 És gyilkos hazugságokon
 Végigtiporna.

Ki végigszántna Troyén, Aquileján,
Rómánál meg nem állna
S nem döntené egy vizigót királylány
Időelőtt habágyba.

Ki végigszántna Szodomán ekével,
Vassal szívébe nyitna :
Úgy jönne mint a Végezet,
Rá fakupából inna. —
Egy nagy szántóról álmodom,
Aki az Úr cselédje.
Nehézkesléptű zord titán,
De kizöldülne nyomdokán
Az új tavasz vetése.

(Álmodom egyről.)

Így áll kapocsként jövő és mult közt, a történelmi vér öntudatát hordva magában. Ázsia lelke vibrál itt még, mint elhamvadó utolsó parázs, mely nem lobbantja lánggra már a világot, de fölizzik, ha elzúg felette az új idők szele. A volgamenti szittyá lovas néz körül még egyszer a tájon, a nomád, ki «belédalol a síró szélbe s nincs terve, célja, vágya semmi, csak menni... menni...»

Arcképeibe is beleviszi ezt a keleti vonást. (Széchenyi, Károlyi Sándor, Görgei, Arany professzor úr, Tisza, Beöthy). Ha alkalmak időszerűsége hozza is ki belőle a rajzot, mégis mindegyikből a faj arca néz ránk. Valami magányos szűkszavú szittyaság ez, mely elemezhetetlen, de amely egyik uralkodó eleme e lírának. Nem a társaságokba szervezett műszittyák és duhaj turániak hangoskodása ez, hanem az ősi tiszta vér szava, melyből a mult szól ki, testvér évszázadok. S mikor mindenki kergülten rohan új bálványok után s a tudomány szorgalmasan irtogatja a hún-magyar rokonság hitét, ez a szittyá konokul — Attiláról álmodik.

1930-ban jelenik meg a *Köd*. Ez a verses regény nem ért olyan fogadtatást, mint amilyen megillette volna. Ma nincs közönsége ennek a műfajnak s ha lenne is: a *Köd* nem tömegolvasmány. A tizenöt énekes mű nyitánya: az a hagymázos, lázas vízió, különös szöfűzéseivel, az örület lázának logikájával elhökkeníti a könnyű ételhez szokott nyájas olvasót. Aki azonban fáradságot vesz belemerülni a lüktető sorokba, az énekek során egy finom rajzú regény romantikus kivirágzását élvezheti.

A férfi ellen lázadt nő harca a regény. De nem házassági komédia vagy dráma zajlik itt le, hanem a kommunizmus véres keretében két lelkiség tusakodik. A nemzeti lelket a férfiban, a nemzetközit az asszonyban rajzolja. Erre a Hugo Viktorra emlékeztető romantikus

alapra építi föl a művészien szerkesztett sokszálú cselekményt. Nagy jellemek, izzó indulatok csapnak össze, de a hősi és démoni életében sokszor emberfelettivé megnőtt alakokat a reális talajhoz horgonyozza a sűrűn megszólaló utca, a nép, melynek szederjes arcán borzong a vörös fény. Ezek a környezet- és főmeglélek-rajzok sokszor megdöbbenően reálisak. (Forradalom a kórházban : le az orvosokkal! Éljen a nép! Sánták, bénák, nyomorultak indulatai bosszúra feszülnek, de nyútt izmaikban bennszorul az ugrás, mert «jó a nyirkos est, csúzok, lázak anyja» s lecsendesíti a korcs hadat. — A feltörő kloáka előnti az utcát : vérnászt ünneplő ittas ördögök s szodomalányok hejehujáznak. — A vérző falu : eperfán üveges szemű vénék szedrésznek, de nem mint rivalgó gyerekek. Halottak. — A lázadó falu : egy vágy fűti : Pest ellen menni s a gyujtogatók hadát letiporni.)

A regény Bárd Miklós minden erényét mutatja. Sok tekintetben új oldalról mutatja be. Költői nyelve, kifejezőkészsége, szuggesztivitása itt, a második korszakban éri el zenitjét. Sűrűvérű sorai, szókötései, sodró ritmusa Vörösmarty nemes szépségeire emlékeztetnek. Ez a költői nyelv, melyre az első korszakban Arany nagy árnyéka hullt, az idők során fölszabadult, megerősödött. Nem küzd már kifejezéssel, formával, nem kellene minták, egészséges ösztönére bizza magát. Nyelvkincese tiszta magyar. Különben egész műveltsége magyar gyökerű. Megjegyzésre méltó, hogy, habár mint katona az ország legkülönbözőbb vidékein lakott, szókincsén nem érzik meg egy-egy nyelvjárás íze. Sohase népieskedik.

A negyvenéves korában megszólaló költőben leszorítva forrtak a dalok, mint pezsgőben a must. S ez az íz, a pezsgő íze megérzik minden dalán. Húsz év múlva lelke hárfáját átengedi az élet és történelem viharának s az évek nyugtalan, lázas énekeket játszanak a húrokból. S ebben a második korszakban szólal meg mint borún áttört örök tiszta fény : *Az ősi dal*.

*

A magyar klasszicizmusnak — melynek fogalmát Horváth János ágyazta be a magyar szellemélet fejlődésének történetébe — késői hajtása ez a költészet ; lomb, melyet az öreg gyökér ereje hajtott ki.

Legitim örököse Arany lírájának, — mondja Rákosi Jenő, amihez hozzáfűzzük, hogy ezen a lírán egy független, önálló egyéniség játsza dallamát. Ez az egyéniség szellemrokona Aranynak, egy kicsit Tompának, melegségében és temperamentumában közelít Vörösmartyhoz — de talán legközelebbi rokonságban van ez a lélek Berzsenyivel.

A széthullott magyar nemesi osztály utolsó költője, egy fárad-

tabb, halkabb Berzsenyi, kiben ez a történelmi multú társadalom akar még egyszer az idők kerekébe kapni, de csak halk szó marad a vágy, elfáradt már a faj vagy az osztály, mely termette. A Berzsenyiben egykor döntő rohamra induló szó ma vágyó álmodássá csendesül. (*Álmodom egyről.*)

Értékes konzervativizmust hozott át bomló ízlésű, válságos századába. A katona, a tiszta családi élet, a fészek, a magyar vér öntudatának költészetét.

Ezt a tiszta lírát nem fogja az idő könyvtárak tömegsírjába temetni, évtizedek, évszázadok multán a gyilkos poron is átízzik a meleg szív, lüktető vér, mely dalba sírta. S lesz kéz, mely utána nyúl akkor is, mikor már mai nyelvünk patinás és archaikus lesz. Mert semmi sem hal meg, amiben lélek szárnyal.

Lehet, hogy Bárd Miklós utolsó sugara a magyar klasszicizmusnak. Lehet, hogy még egyszer feljön ennek az ízlésnek napja (ki ismeri szeszélyeidet, csodálatos élet?), lehet, hogy még egyszer megszólalnak Berzsenyi, Vörösmarty, Petőfi és Arany orgonájának sípjai — akkor Bárd Miklós híd lesz a két klasszicizmus partja közt. Híd, mely alatt a mélyben Ady forrongó vad vizei harsogtak tova.

De ha meghalt a mult s nem lesz élet még egyszer a halott betűből — Bárd Miklós költészete e nagyszerű multnak késői, eredeti színpompájú virágbaborulása.

KOVÁCH ALADÁR.

SZEMLE

A zenei év.

(1930 szeptember — 1931 szeptember.)

Három zenei esemény díszíti az elmúlt évet. Két művészeti és egy zeneirodalmi. Dr. Dohnányi Ernő *Szegedi miséjének* bemutatása, a Filharmóniai Társaság zenekarának salzburgi vendégszereplése és a *Zenei lexikon* megjelenése.

*

A három esemény közül is kimagaslik Dohnányi Ernő *Szegedi miséje*.

Ez a mise annak a pályázatnak az eredménye, melyet gróf Klebelsberg Kuno volt vallás- és közoktatásügyi miniszter 10,000 pengős pályadíjjal 1929 őszén tűzött ki a szegedi Fogadalmi-templom felszentelési ünnepélyére. Ilyen nagyarányú zeneművészeti pályázat még nem akadt a magyar zeneéletben. Meg is volt az eredménye, mert figyelemreméltó művek egész sorával gazdagodott általa egyházzenei irodalmunk. Dohnányi miséje a bírálóbizottság egyhangú javaslatára az első díjat nyerte el.

Dohnányinak régi vágya volt, hogy sokoldalú művészetét a zeneirodalom legtisztultabb műfajával: misével koronázhassa. Puritán lelke valósággal predesztinálja őt arra, hogy a mise elvont, letompított formáiban művészete csúcspontjának eszközeivel nyilatkozzék.

Pályadíjnyertes miséjével a múlt év elején kezdett foglalkozni s május 9.-én fejezte be. Ügyszólván három hónap alatt készült el vele. Csodálatraméltó munkabírási, mely a lélek ösztönzőereje teljességének tüzevel magyarázható. Csak ennyire átszellemült művészi energia hozhatott létre ilyen tökéletes művet, mely mindenha a magyar zeneművészet büszkesége lesz. Értékességben Liszt Ferenc Magyar Koronázási Miséjének testvére s az általános egyházzenei irodalom egyik legjelentősebb alkotása. Szerzőjének mélységes vallásossága, a Hit-be vetett rendíthetetlen bizalma, művészetének rendkívüli gazdagsága és páratlan stílusérzéke emeli ezt a misét a legnagyobb zeneköltők munkái mellé, sőt néhol fölé is, mert liturgikus szempontból: példadó mintakép.

Dohnányi művét *Szegedi misének* keresztelték el. Maga a szerző ezt a címet írta vezérkönyvére : *Missa in dedicatione Ecclesiae* (Templomszentelési mise). Opus száma : 35. Négy szólóénekre, kettős kórusra, zenekarra és orgonára készült. Tíz főrésze oszlik : Introitus, Kyrie, Gloria, Graduale, Credo, Offertorium, Sanctus, Benedictus, Agnus és Communio. A mise állandó és változó részekből áll. Az állandó rész minden misében azonos szövegű. Változó rész az Introitus, Graduale, Offertorium és Communio. Ezek szövege alkalmak szerint más és más. Dohnányi műve a templomszentelési miseszöveg teljességét felöleli. A változó részeket azonban úgy szerkesztette, hogy azok elhagyhatók, a nélkül, hogy az állandó részek eszmei egysége ezáltal szenvedne. Így a mise más változó részekkel más ünnepen is előadható. A szerző az állandó és változó részeket azzal is megkülönböztette, hogy az állandó részekben az éneken felül zenekart és orgonát alkalmaz, a változó részekben az éneken felül csak orgonát.

A mise a legnagyobb egyházi zeneköltő, Palestrina, műveihez hasonlóan : erősen vokális jellegű. Állandó nyolcszólamú kar éneklí, mely a hozzákapcsolódó négy szólóénekkal több helyen tizenkét szólamúnak mondható. Ez is mutatja Dohnányi tökéletes stílusérzékét, hiszen Beethoven mondta : «Tiszta egyházi zenét csakis énekhangokkal volna szabad előadni, kivéve a Glóriát, vagy más hasonló szövegű részt. Ezért szeretem Palestrinát, de ostobaság őt utánozni a nélkül, hogy az emberben az ő szelleme és vallási szemlélete megvolna.»

A mű egyensúlyozottságában feltűnik, hogy a szerző milyen gonddal s mennyire a természetes lehetőségek szerint bánik az énekhanggal, ami tizenkét szólamnál mesteri feladat. A szólók nem dominálnak, legtöbbször beleolvadnak a nyolcszólamú karba. Tisztán zenekari rész alig néhány ütem, s a szöveg értelmének zenésítése annyira logikus, hogy azonos szavakra az egész misén végig azonos zenét használ, mert úgy gondolta, hogy ha egy szó zenei fogalmazását megtalálta, annak ismételtetésével egységesebbé válik munkája. Az egész mű tökéletes fordítása a mise liturgikus szövegének zenei nyelvre.

Dohnányi miséje az Egyházzenei Codex (X. Pius : Motu Proprio) követelménye szerint : «tartalmában szent, formájában művészi, hatásában általános és vallási áhítat keltésére alkalmas».

Beethoven írta : «Semmi se magasztosabb, mint a többi embernél közelebb jutni Istenhez és innen árasztani az Istenség sugarait az emberiségre.» Dohnányi *Missa in dedicatione Ecclesiae* miséjével ezt a magaslatot elérte.

A mise bemutatója országgraszoló ünnepélyek fényes keretében

1930 október 25.-én volt, Szegeden. Olyan nevezetes zeneművészeti dátum, mely a magyar zenetörténet egész egét fényküllőzi.

*

Magyar erők külföldi versenyében Filharmóniai Társaságunk zenekara hirtelen az elsők közé került. Érdemes zenetársaságunk először 1927 nyarán ment külföldre a frankfurti nemzetközi zenekiállítás vezetőségének meghívására. Feltűnésteltető sikert arattak, úgyhogy a következő év májusában olaszországi útra vállalkoztak, majd ennek dicsőséges következményeként ugyanazon év nyarán a kölni «Pressa» meghívására Kölnben, aztán Párizsban, Londonban, Scheweningenben, Heidelbergben, Zürichben és Münchenben háromhetes körúton több hangversenyt rendeztek. Osztatlan, komoly sikerrel. Ezekről a hangversenyekről részletesen a *Budapesti Szemle* 1928. évi decemberi számában számoltunk be.

Zenekultúránk külföldi megcsillogtatásában eddig ez volt legnagyobb eredményünk. Most ennél is tündöklőbb dicsőség érte büszkeséggel emlegetett zenekarunkat s rajta keresztül a magyar zeneművészetet. A salzburgi világhírű ünnepi játékok vezetősége meghívta filharmonikus zenekarunkat vendégszereplésre. Első eset, hogy a salzburgiak a bécsi zenekaron kívül más zenekart kapcsoltak be ünnepi hangversenyeikbe. És ez a másik zenekar magyar. A mienk. Íme, az igénytelen «Pestbudai Hangászegyesületi Zenedé»-ből született Budapesti Filharmóniai Társaság Erkel Ferenc, Erkel Sándor, Kerner István és Dohnányi Ernő megbecsülhetetlen munkássága nyomán bevezett a világ-zeneművészet óceánjába.

Zenekarunk két hangversenyt adott Salzburgban. Egy klasszikust (1931 júl. 27), egy tiszta magyar műsorút (júl. 29) és egyet Gastein fürdőhelyen (júl. 30) vegyes műsorral. Olyan sikerrel, mely a Filharmóniai Társaság történetében minden eddigit felülmúl. A nemzetközi és zeneértő közönség átszellemülten tapsolt. A ráadásul adott Rákóczi-indulóra viharosan tombolt s éljenzett. Szem és fültanuk elbeszélése s a sajtó egyértelműen tükrözi ezt a komoly művészeti dicsőséget. A *Salzburger Volksblatt* 1931 július 28.-i számában például azt írja, hogy a budapesti filharmóniai zenekar «keletkezésétől fogva elsőrendű» — «intenzív munkájuk a legmagasabb nemzeti teljesítmény» — «szereplésük triumfus volt!» — «valójában ezzel a hangversennyel kezdődött el a «Festspiel». A hivatkozott lap zenekritikusa beszámolóját így kezdi: «Aki Dohnányit mint zongoraművészt ismeri, — Salzburgban ezelőtt többször játszott — ismeri a karmester Dohnányit is. Magasfokú zeneiség, mely nagyon szolid és igen tudatos.

Festői szín- és érzelme hullámzás, mely a legalaposabb technikával párosul. Ötlettömeg, mely meggondolt és kidolgozott. Egyszóval: művészi mester, egyforma hangsúllyal a «művész» és a «mester» szón.»

A zenetörténeti nevezetességű két hangverseny műsorát emlékezetül itt adjuk. Első est Bach—Weiner: *Toccata*, Mozart: *g-moll szimfónia*, Brahms: *c-moll szimfónia*. Második est Erkel Ferenc: *Ünnepi nyitány*, Dohnányi Ernő: *Szvit* (fisz-moll), Kodály Zoltán: *Marosszéki táncok*, Hubay: *Csárdajelenet* (előadta Szentgyörgyi László), Bartók Béla: *Táncszvit*, Liszt Ferenc: *Les Préludes*.

*

Ritka alkalom, hogy a szegényes magyar zenei irodalomban örvendetes eseményről számolhatunk be. Megjelent az első komoly magyar nyelvű Zenei lexikon. Nagy hiányt pótol és káros tájékozatlanságot szüntet meg ez a kétkötetes mű, mely a zenetörténet és zene-tudomány általános enciklopédiája, de jelentős új magyar anyagot is tartalmaz. Szerkesztette: Szabolcsi Bence és Tóth Aladár. Kiadta: Győző Andor. A két szerkesztő, a két fiatal zenetudós, az egész magyar zenekultúrára kihatóan érdemes munkát végzett. Szabolcsi Bence nevét e folyóiratban megjelent alapos tanulmányaiból is ismerjük. Kutatásai és közlései a szakkörök elismerését vívták ki. Tóth Aladár zenekritikus-gárdánk egyik kiváló tagja, kinek zenei elemzésesei elmélyedő tollra vallanak. A napisajtó munkása. Évek óta a Pesti Napló zenekritikusa. Számos magyar és külföldi munkatárs segítette a szerkesztőket törekvéseikben, kik közül ezek az érdemesebbek: Bartók Béla, Fábrián László, Gombosi Ottó, Hammerschlag János, Harmat Artur, Isoz Kálmán, Kodály Zoltán, Lajtha László, Lányi Viktor, Major Ervin, Molnár Antal, Sztankó Béla, Waldbauer Imre. A külföldi munkatársak közül előttünk Guido Adler (Bécs), Edward I. Dent (Cambridge), Hans Joachim Moser (Berlin), Tobias Norlind (Stockholm), Guido Pannain (Nápoly), Henry Prunières (Párizs), Curt Sachs (Berlin). Otakar Zich (Prága) ismertebb. De valamennyien elismerést érdemelnek munkájuk lelkiismeretességéért. A lexikon nagy hányadát maguk a szerkesztők írták. Némelyik címszó alatt valóságos tanulmányt adnak. Hogy csak kettőt említsünk, Szabolcsi *Magyar zene* című dolgozata egész kis magyar zenetörténet. Huszonegy oldal. Tóth Aladár *Mozartja*, mely huszonnyolc oldal, a legjobb német Mozart-tudósok munkáival vetekszik érdekes, újszerű felfogása tekintetében. Ilyen arányú és értékű dolgozat több dicséri a két szerkesztőt. Más kérdés, hogy helyénvaló-e enciklopédiában a tanulmány, mely az egyéni ízt nem nélkülözheti. Mindegy. Ezeknek a dolgozatoknak zenei

irodalmi értékük van, s minthogy mostoha viszonyaink folytán másutt nem jelenhettek meg (zenelapunk nincs!), e lexikon köteteit gazdagítják. A magyar munkatársak közül Bartók Béla, Fábíán László, Gombosi Ottó, Isoz Kálmán, Kodály Zoltán, Lajtha László, Major Ervin, Molnár Antal és Waldbauer Imre dolgozatait kell kiemelnünk. A címszavak alatt feldolgozójuknak neve megtalálható. Bartók Béla a magyar népi hangszerekről, román és szlovák népzeneről írt. Fábíán László a két utóbbi évszázad francia, olasz, orosz és angol zeneszerzőiről. Alapos képzettség és világos anyagcsoportosítás jellemzi sorait. Gombosi Ottó a németalföldi és régi angol zene, a középkori zeneelmélet s a XV—XVI. századbeli mesterek címszavait írta meg, tudományos készültséggel. Igen értékesek Isoz Kálmánnak a XIX. század magyar muzsikusról írt életrajzai. Nagyértékű új adattömeg húzódik meg bennük. Ő dolgozta fel a zenei palaeographiát is. Kodály Zoltán a magyar népzeneről alapvető munkát írt. Lajtha László a népdalgyűjtést dolgozta fel, szakszerű komolysággal. Major Ervin, aki egyik legkiválóbb magyar zenekutatónk és zenetudósunk, a XVIII. és XIX. századbeli magyar zeneszerzőkről és zeneírókról valóságos adatbeli kincsalmazt adott a lexikonnak. Molnár Antal a legszorgalmasabb munkatársa volt a lexikonnak. Értékes enciklopédikus készültségével nagyban emelte e vállalkozást. Elismerésreméltó készségével a zeneelmélet, zeneesztétika, előadóművészet, történeti és esztétikai összefoglalások címszavainak százait írta meg. Waldbauer Imre a hegedű, hegedűirodalom és hegedűpedagógia mezején mutatta meg tudományos jártasságát s tollának megbízhatóságát.

A Zenei lexikon legnagyobb értéke, hogy magyar zenére vonatkozó címszavainak nagy része alapvető forrásmunkának tekinthető. Ez az enciklopédia alapja lehet sok hasznos magyar zenei irodalmi munkásságnak. A harmadfélezer hasámba tömörített két hatalmas kötet teljes és megbízható képet ad a zenekultúra egész területének gazdag és változatos anyagáról. A mi szemünkben legtöbbet ér új magyar adattára, de kiemeljük, hogy idegen anyaga sem pusztán átvétele a külföldi lexikonoknak, hanem a legtöbb címszó önálló feldolgozás eredménye. A Zenei lexikon az első ilyen irányú komoly szakmunka, mely mellett Ságth Józsefnek ötvenkét évvel ezelőtt megjelent *Magyar Zenészeti Lexicon*a és Siklós Albertnek nyolc évvel ezelőtt kiadott *Zenei lexikona* figyelemre se méltatható.

Szabolcsi és Tóth Zenei lexikona olyan jelentős mű, hogy éppen ez kötelez fogvatékoságainak és hibáinak feltárására. Főfogvatkozása, hogy nem elfogulatlan. Különösen a magyar vonatkozásokban. A beavatottak zenepolitikai okokat találhatnak a háttérben. Ez leg-

inkább a címszavak feldolgozásának aránytalanságából látszik. Például míg Dohnányi Ernő négy hasábnyi helyet kapott a kötetben, Bartók Béla nyolcat s Kodály Zoltán kilencet. Míg Vecsey Ferenc negyed hasábnyt, addig Basilides Mária, vagy dr. Székelyhidy Ferenc egy hasábnál többet. Ábrányi Kornél, Bartalus István, vagy Mátray Gábor címszavának terjedelme se nagyobb, mint például az említett két énekművészé. És nemcsak az aránytalanságok szembeszökők, hanem a vélemények is. A lexikonban adatokat keresünk s nem véleményeket, nem állásfoglalást.

A lexikon egyik avatott bírálója, Hodossy Béla, a Debrecenben megjelenő *Zeneközlönyben* (IV. évf. 11., 12. és V. évf. 1. szám) vagy kétszáz kimaradt címszót közöl betűsorban. Hasznára válnék a munkának, ha a szerkesztők egy esetleges újabb kiadásban mindezeket figyelembe vennék s nem feledkeznének meg többek közt a magyar zeneművészet egyik világhírű mesteréről, a ma is élő Plotényi Nándorról, aki a lexikonból kimaradt.

A Zenei lexikonnak, mint úttörő munkának, magától értetődően számos nehézséggel kellett megküzdenie. Így belecsúszhattak hibák, melyek azonban a mű érényeihez mérten nem jelentősek.

*

Az Operaház jelentősebb művészeti eredményt mutatott fel, mint az előző évben. Öt újdonságot adott, míg tavaly csak kettőt, s ezenfelül felújítással és új betanulással kilenc mű került színre. Tavaly ugyan tizenegy felújítás volt, nem kilenc, de maga a *Don Pasquale* felújítása kedvezőbben esik a mérlegbe néhány sikertelen bemutatónál.

Az utóbbi években mi is kezdjük érezni annak a nyomasztó világjelenségnek súlyát, hogy az opera-irodalom válságba került, A régebbi nagy komponisták meghaltak és újjak nem jöttek. Nincs senki, akinek színpadi vezérkönyvei felé érdeklődéssel nézne a zenevilág. Mindenik operaház régi művek átdolgozásához, felújításához, új betanulásához fordul. Így jutunk lassan mi is abba a helyzetbe, hogy a régiekből kell élnünk. Egyetlen mentőeszköz volna, ha új magyar művek teremnének. Ezek lehetőségét kellene megadni, ami nemzeti zenekultúránkra nagy haszonnal járna.

Az Operaház látogatottsága örvendetesnek mondható. A felémelt számú bérleti rendszer (hét sorozat) bevált, ami egyik legszembetűnőbb bizonyítéka zenekultúránk terebélyesedésének.

A színház szeptember 12.-én nyílt meg s június 11.-én zárult. Ez alatt az idő alatt 274 előadás volt, míg az előző évben 250. A 274 elő-

adásra 267 dalműelőadás és 60 ballet előadás esett. A magyar szerzők művei 101 előadást értek, az idegeneké 226-ot. A csaknem ötven százalékos arány igen kedvezőnek mondható. Háttha még hozzávesszük, hogy az 5 újdonság közül 4 magyar szerző műve. Csak egy idegen újdonság volt: E. Wolf Ferrari *Sly* című háromfelvonásos dalműve (1931. jan. 31). A magyarok: *Csongor és Tünde*, táncjáték egy szakaszban, kilenc képben. Vörösmarty Mihály drámai költeménye nyomán. Zenéjét szerezte Weiner Leó, színpadra alkalmazta Márkus László. Choreographiáját készítette és betanította Jan Cieplinski, a stockholmi operaház balletmestere (1930 nov. 8); *Pesti karnevál*, táncjáték Liszt Ferenc zenéjére egy felvonásban (1930 dec. 6); *A mosoly országa*, regényes operett három felvonásban. Leon Viktor szövegkönyve nyomán írta Herzer Lajos és Löhner Frigyes. Zenéjét szerezte Lehár Ferenc (1930 dec. 20); *Az álarc*, opera három felvonásban. Szövegét Martos Ferenc nyomán írta Lothar Rudolf és Góth Sándor. Zenéjét szerezte Hubay Jenő (1931 febr. 26). Az újdonságok közül Hubay *Az álarc* című operája és a Liszt zenéjére készült *Pesti karnevál* című táncjáték emelkedett ki. Ez a kis ballet az Operaház utóbbi éveinek egyik legművészebb eseménye. Hubay dalműve a nagynevű mester egyik legértékesebb alkotása. Külföldön is méltóan képviseli a magyar zeneművészet magasrendűségét. *A mosoly országának* operaházi bemutatóját nem ellenezzük a Lehár-jubileumra való tekintettel sem, de mert öt és fél hónap alatt 29-szer került színre, ez a szám a komolyabb operai műsor rovására eshetik.

Felújítással és új betanulással ezek a művek kerültek előadásra: *Traviata* (1930 nov. 20), *Hugenották* (1931 febr. 15), *Trisztán és Izolda* (1930 szept. 28), *A bolygó hollandi* (1930 okt. 14), *Rekviem* (Verdi) (1930 nov. 1), *Lakmé* (1930 dec. 9), *Don Pasquale* (1931 márc. 25), *Don Juan* (1931 máj. 28) és *Mignon* (1931 jún. 4). Ezek közül *A bolygó hollandi*, *Lakmé*, *Don Pasquale* és *Don Juan* előadása emelkedett ki.

A bemutatók és felújítások közül hetet Szemere Árpád rendezett, négyet Márkus László és kettőt Rékai András.

A szokásos évfordulók sorából kiemelkedik a *Lakmé* 1930 dec. 9-i előadása, mellyel Sándor Erzsit ünnepelték. A magyar ének-művészet büszkesége, Sándor Erzsi, cs. és kir. kamaraénekesnő, Operaházunk örökös tagja, huszonöt éve áll a magyar dalszínház kötelékében. A *Lakmé* címszerepében lépett fel először s most ugyanebben a szerepben díszelőadás keretében ünnepelték művészi pályafutásának negyedszázados jubileumát. — Egy jótékony célú és öt díszelőadás volt, valamint hat bérleti filharmóniai hangverseny.

A nagymúltú Filharmóniai Társaság végre bekerült az öt megillető legszebb és legjobb hangversenyterembe, a m. kir. Operaházba. — Az Operaház Emlékgyűjteménye 1930 okt. 18.-án nyílt meg nagy hiányt pótolva és értékesen gyarapítva a magyar zenei irodalom adat-tárát és közgyűjteményeinket.

Az évadnak 21 vendégszereplője volt. Nagy szám. Szegény-ségünkben kirívó és művészetileg indokolatlan. Gondoljuk el, hogy az idegenek 28 fellépése mennyi magyar pénzt vitt ki az országból. A magyarok közül Lehár Ferenc, Pataky Kálmán, Angerer Margit, Gyenge Anna, Pilinszky Zsigmond, Péchy Erzsí, — a külföldiek közül Marcel Journet, Larsen-Todsen Nanny, Busch Frigyes, Knappertsbusch János és Müller Mária vendégszereplését szívesen fogadtuk, de a többiek fellépése elmaradhatott volna.

*

A Filharmóniai Társaságnak értékes és érdekes műsorral rendezett hangversenyeit most is a magyar zeneélet legkimagaslóbb eseményeinek tartottuk. Az érdemes társaság fennállásának 77. esztendejében is feladata magaslatán állott. Salzburgi sikerével pedig életének legragyogóbb lapját írta be a magyar zene történetébe.

A Társaság működési köre az előző évhez képest szűkült, mert «a rossz gazdasági helyzet» következtében a tavalyi tizenhat hangverseny helyett csak tizenegyet tartott. Bérleti hangversenyt (a m. kir. Operaházban) hatot és öt rendkívüli, illetőleg bérleten kívüli hangversenyt, kilenc nyilvános főpróbával. A bérleti koncerteket a filharmónikusok elnök-karnagya, a magyar zenevilág lelke : Dohnányi Ernő vezényelte, kivéve az ötödik hangversenyt, melynek vendégkarmestere Busch Frigyes, a drezdai állami operaház főzeneigazgatója volt. A rendkívüli koncertek közül hármát ugyancsak Dohnányi és egyet-egyet Failoni Sergio s Weisbach János vezényelt.

A filharmóniai hangversenyeken a következő magyar újdonságok kerültek bemutatásra : Siklós Albert *Előjáték, fantázia és fuga régi egyházi dallamra* (1930 okt. 27). Gyakorlott kézre valló, nagyarányú mű. melynek alaptémáját a szerző az «Evangélikus református Énekeskönyv»-ből merítette. Bach-Weiner *Toccatá* (1930 nov. 10). Weiner mint stílusos hangszerelő mutatkozott be Bach C-dur orgonatóccatájának nagyzenekari átdolgozásában. Ez a mű a legértékesebb zenekari Bach-átiratok közül való. Kodály *Marosszéki táncok* (1930 dec. 1). Kodály új szerzeménye igazi magyar mestermű, mely faji zenénk szépségeit hódítóan mutatja be. A mű, mint neve is mutatja, marosszéki régi magyar témákon épül fel. Erdély, Tündérország haj-

dani képét idézi fel. Keretes zenedarab, melynek kezdő lassú témája köti össze a különböző hangulatú négy részt. Kodály alkotása nagy nyeresége zeneművészetünknek. Fried Géza *Szvit* (1931 jan. 19). Fried Géza Zeneművészeti Főiskolánkról nemrég került ki s külföldön csakhamar jó nevet szerzett. Őt tételes szvitje némely részében magyaros hangulatú, érdekesen hangszerelt mű. Kósa György *Szimfónia* (1931 márc. 16). Kósa második szimfóniája négy tételes, jelentős készséggel írt munka. Eszmei tartalmát az egyes tételek felírásai adják. Scherzója leleményben gazdag.

Idegen újdonságok ezek voltak: Schubert-Cassado *Gordonkaverseny* (1930 nov. 10). Cassado Gáspár, fiatal spanyol gordonkaművész, Schubert zongorára és arpeggionera írt gyöngyvirágillatú a-moll szonátájából gordonkaversenyt komponált, melyet mint szerző és mint gordonkaművész maga mutatott be. Nemcsak bájos és kedves mű, — hiszen Schubert! — hanem értékes is. De Falla *Cembalóverseny* (1930 dec. 1). Manuel de Falla a mai modern spanyol zeneművészet vezére. Művészete a spanyol népi zenében gyökerezik, melyből a franciáktól eltanult technikával nagyvonalú alkotásokat hozott létre. Három tételes versenyműve clavicembalóra, fuvolára, klarinétra, hegedűre és gordonkára készült. Színes, változatos, faji spanyol jelleget viselő, modernül harmonizált kompozíció. Hindemith *Mélyhegedű szonáta* (1931 jan. 19). Hindemith Pál, a fiatal német ultramodern mester, meglepő, merész szerzeményeivel többször felkavarta már a zeneélet medrét. Káprázatos technikus, de nem költő. Bemutatott szóló szonátája is bizonyítja ezt. Sok érdekes hang és csenevész lélek. Szerzeményét ő maga játszotta. Kiváló brácsaművész. Reger *Változatok és fuga egy Mozart-témára* (1931 febr. 16). Reger műve testvére a Hiller- és Telemann-változatoknak. Több helyt fantáziaszerű variációsorozat, mely szerzőjének biztosítja a «modern Bach» melléknevet.

A rendkívüli hangversenyeknek két újdonsága volt. Mindkettő magyar szerző műve. Az egyik Dohnányi Ernő *Szegedi miséje* (1930 okt. 25), mellyel fentebb kimerítően foglalkoztunk, és Demény Dezső *Templomszentelési miséje* (1931 márc. 9). Demény Dezső műve nagy nyeresége a magyar egyházi zeneművészetnek. Az állami misepályázat anyagának bírálói ezt a művet Dohnányi Ernő *Szegedi miséje* után a legjobbnak ítélték. Közvetlen, meleg hang ömlik el a tételeken, melyekből a kiváló egyházi zenész nagy tudása tündöklök.

Amint látható, a filharmónikusok évi 11 hangversenyükön 7 magyar s 4 idegen, összesen 11 újdonságot mutattak be és ezenfelül 7 magyar szerző ismert művét. Összesen 14 magyar és 29 idegen alko-

tás állott műsoron. Jó arány, mely — miként az Operaház játékrendjében — a hangversenyéletben is mutatja a magyar művek és magyar szerzők fölényét. Ezekben az újdonságokon felül természetesen a zeneirodalom örökértékű alkotásai díszítették filharmónikusaink műsorait.

A hangversenyeken a mieink közül ezek a vendégművészek és szólisták szerepeltek: Dohnányi Ernő (mint zongoraművész), M. Hír Sári, Kilényi Ede, Bodó Erzsi, Budanovits Mária, dr. Székelyhidy Ferenc, Székely Mihály, Basilides Mária, Szabó Ilonka, Matuska Miklós, Riegler Ernő, Báthy Anna, Elek Szidi. Az együttesekből a Palesztrina-kórus, a Szegedi Dalárda vegyeskara s a Székesfővárosi Énekkar. Idegen vendégművészek: Cassado Gaspar, Meyer Marcelle, Hindemith Pál, Larsen-Todsén Nanny, Öhmann Martin Károly, Di Moorlag és Watzke Rudolf.

Itt említjük meg, hogy két kiváló idegen filharmónikus zenekar járt nálunk. Az egyik a bécsi (1931 márc. 1 és 2) Klemens Krauss, a másik a prágai (1931. máj. 27) Talich Vaclav vezetése alatt.

*

Filharmónikusaink mellett a Székesfővárosi Zenekar és az újonnan alakult Budapesti Hangversenyzenekar dícséretreméltóan szolgálta a zeneművészet népszerűsítésének szép célját.

A Székesfővárosi Zenekar évről-évre haladást és fejlődést mutat. Lassankint zenekultúránk lényeges részévé válik. A zenekar a tél folyamán 30 hangversenyt rendezett a Vigadóban s nyáron a városligeti iparcsarnok előtti zenepavillonban folytatta népszerűsítő művészeti munkásságát. A hangversenyek közönsége a telítettség határát rég elérve, még mindig növekedik, ami az intézmény érdemeinek legjobb bizonyítéka. A zenekar koncertjei közül az 1931 ápr. 11.-i hangverseny emelkedett ki, mellyel 150. jubiláris fellépésüket ünnepelték. E műsor keretében Beethoven *Kilencedik szimfóniáját* is előadták, s ez azt mutatja, hogy a Székesfővárosi Zenekar a legnagyobb művészeti feladatokra képes. A jubiláris hangverseny fényét Dohnányi Ernő zongorajátéka emelte. A zenekar öt éve áll a székesfővárosi Népművelési Bizottságának vezetése alatt. Az elért szép eredmény művészeti részéért elsősorban Bor Dezső karnagyot illeti az elismerés, de a művészetibe belekapcsolódó adminisztratív munkák értékeségéről sem szabad megfeledkeznünk, melyeknek vezetése Havlin Károly székesfővárosi tanácsjegyző és Novágh Gyula h. népművelési felügyelő kezében van.

A Budapesti Hangversenyzenekar új művészeti alakulat. Azt

a hiányt akarja pótolni, hogy egy milliós zeneváros szimfónikus zenei szükségletét filharmonikusaink mellett ellássa. A zenekar jelentékeny, komoly erők összeállása. Játékuk még kissé kiegyenlítetlen, éles, nem is lehet — mint új társulása — teljesen érett, de lelkességük, az összeszokás és karnagyuknak, Zsolt Nándornak, rátermettsége ezeket a művészeti kívánalmakat meg fogja hozni. Első évi működésük szép reményekre jogosít.

A Budapesti Hangversenyzenekar 1930 dec. 5-én tartotta bemutatkozó hangversenyét. Az év folyamán összesen 21 esetben szerepelt a nyilvánosság előtt. Az öt rádió-koncerten kívül hét önálló estét rendezett, melyeken fiatal magyar szólistákat szerepeltetett s magyar szerzők műveit előnyben részesítette. Kísérő hangversenyt a zenekar nyolcat tartott s a nyár folyamán az Állatkert hangversenyeit is ellátta. A koncertek közül egyet Walter Bruno, egyet Komlós Pál, kettőt Vaszy Viktor, a többi tizenhetet Zsolt Nándor vezényelte.

*

A Városi Színházról tavalyi beszámolómban azt jegyeztük meg, hogy nem állt feladata magaslátán, működésében tervszerűség nem volt, hevenyészett előadásokkal jórészt vendégművészek fellépéseiből élt. «A székesfővárosnak, mint tulajdonosnak, revízió alá kellene venni a Városi Színház ügyét.» A revízió bekövetkezett, mert azt a színház művészeti és anyagi összeomlása követelte. A Városi Színházat huzamosabb időre bezárták, míg végre Ferenczy Károly, az új igazgató, január 17.-én megkezdhette előadásait. Rövid működéséből tiszta kép nem alakulhatott ki. Azért sem, mert régi mulasztások akadályozták terveiben. Rátermettségében bízunk s reméljük keze alatt a jobb jövőt. Mindemellett sem hallgatjuk el, hogy a székesfővárosnak — szerintünk — művészetpolitikai okokból nem bérlőigazgatót kellett volna keresnie, hanem a színházat házikézelésbe kellett volna vennie. Ha egy millió lakosú kultúrvárosnak, mint Budapest, színháza van, annak művészeti színvonaláért a város felel. A régi Pest s az újabb Budapest színművészeti nagy multja kötelezi erre Magyarországnak fővárosát.

*

Az énekkari hangversenyek élén hosszú idő óta a Lichtenberg Emil vezetése alatt álló Budapesti Ének- és Zenekaregyesület jár. Ez a jórészt műkedvelőkből álló társaság az év folyamán négy hangversenyt rendezett, nagyarányú műsorral, melyeknek csaknem minden száma bemutató volt. Az első hangversenyen (1930 nov. 30)

három Bach-kantáta és Bruckner *Te Deuma* került előadásra; a másodikon Bach *A fuga művészete* című hatalmas alkotása (1930 dec. 29); a harmadikon (1931 ápr. 3, nagypéntek) Bach *Máté-passiója* teljes terjedelmében és jórészt eredeti hangszerekkel; a negyediken (1931 máj. 21) Händel *Eszter* oratóriuma. Az első három hangversenyt Lichtenberg Emil, a negyediket Ádám Jenő vezényelte.

A Bazilika Ének- és Zenekara Demény Dezső karnagy vezetésével értékes egyházzenei hangversenyt rendezett. Ugyanígy a Budavári Koronázó Mátyás-templom Ének- és Zenekara s a Budapesti róm. kath. Egyházközségek Énekkara Sugár Viktor karnagy vezetésével. Templomi énekkaraink, a vidéki székesegyháziakat is beleértve, folytonosan fejlődnek s mindinkább magyar szellemben dolgoznak. A Józsefvárosi Református Korál kamara-, ének- és zenekara is jelentős művészi eredményt mutatott fel Árokháty Béla karnagy vezetésével. — Énekkari kultúránk egyik komoly tényezője a Karvaly Viktor vezetése alatt álló Székesfővárosi Énekkar is. Az Egyetemi Énekkar elismerésreméltó munkát végzett s a Vakok Énekkara fejlődik. A magyar dalosügy vezető testülete, a Magyar Dalosszövetség, körültekintően igyekezett emelni a karéneklést, de a magyar énekkari kultúra pálmáját most is a dr. Bárdos Lajos vezénylete alatt álló Palesztrina Kórusnak kell adnunk.

Idegen énekkarok közül a Szófiai Székesegyház à capella Kórusa, a Mercurii Ordens Säng-Kör s a Doni Kozák-kórus szerepelt nálunk az év folyamán.

*

A kamarazene iránti érdeklődést eddig a zenekultúra fokmérőjének tartották. Sajnos, ez az érdeklődés nálunk évek óta hanyatlóban van. Hírneves vonósnégyesünk, a Waldbauer-Ország-Temesváry-Kerpely társaság öt bérleti estét adott, magasrendű műsorokkal és kiváló vendégművészekkel. Waldbaueréken kívül több kamarazene-társaságunk van, melyek közül a Melles Magyar Vonósnégyes emelkedett ki. A Kerntler-Ország-Friss trió érdemes munkát végzett. A Léhner-vonósnégyes kiváló készűtségű világjáró társaság, több üzleties, mint művészeti szellemmel. Hangversenyt adott még a Magyar Női Zongoraötös, s szonáta-estet Waldbauer Imre és Kentner Lajos, Engel Iván és Kerpely Jenő s Kresz Géza és Drewett Nóra. Az idegenek közül Cortot-Thibaud szonáta-estjét emeljük ki.

*

A Rádió Szóts Ernő ügyvezető-igazgató irányítása alatt zenekultúránknak legnagyobb és legértékesebb intézményévé lett. A cso-

dálatraméltó találmány nemcsak az ország legnépesebb zeneiskolája, hanem egyben olyan hangversenyterme és operaszínpada, melyről nemzeti zenekultúránk erejét s emelkedettségét állandóan mutogathatjuk a külföld előtt is.

Feladatunk szerint csupán a rádió zenei működésére térünk ki. A műsor gerince 60 operaházi közvetítés és 843 zenekari hangverseny volt. Operaházi előadásaink jó hírét a Rádió nagyon emelte, e mellett a magyar vidékkel a műfajt megkedveltette. Zenekaraink közül a filharmónikusok hangversenyét 15, az Operaház tagjaiból alakult zenekarét 181, a Budapesti Hangversenyzenekarét 14, a Székesfővárosi Zenekarét 28, a Zeneművészeti Főiskola Zenekarának hangversenyét 8, az I. honvéd gyalogezredét 122, a II. honvéd gyalogezredét 38, a Postás-zenekarét 53, a Rendőr-zenekarét 30, a Folyamőrség zenekarának hangversenyét 17, a Városi Színház zenekaráét 11 s a Király Színház zenekarának hangversenyét 1 esetben közvetítette. A többi, úgynevezett könnyebb zenekari hangversenyt nyolc szalon, négy jazz, két orosz, egy citera és egy Schrammel-zenekar látta el. Közvetített ezenfelül a Rádió a bécsi, lipcsei, varsói, prágai, hamburgi és zágrábi filharmónikusok s a londoni, berlini, belgrádi, kölni és lipcsei szimfónikusok hangversenyeiből is. Közvetítette a bayreuthi ünnepi játékok *Trisztán és Izolda* előadását s a salzburgi ünnepi játékok két operaelőadását és két hangversenyét. Nagy súlyt vet Rádiónk nemzeti különlegességünk, a cigányzene, kivirágztatására is. 415 esetben játszott cigányzenekar önállóan a mikrofon előtt és 59 esetben mint kísérő zenekar. A külföld előtt ez a műsorszám a legszorgalmazottabb. Az év folyamán a rádiózók 116 énekkari hangversenyt kaptak, 641 szóló szereplést és 31 kamarazene koncertet. A Studio úgynevezett házi-kvartettje 117-szer szerepelt.

Aki tud a számokból olvasni, e néhány adatból képet kaphat a magyar Rádió érdemes munkásságáról, melynek legfőbb célja: nemzeti zeneművészetünk előbbrevitele. Ennek biztosítéka az is, hogy Dohnányi Ernő, a rendkívüli magyar mester, Rádiónk főzeneigazgatói tisztségét elvállalta.

*

Fokozatosan erősödő zenei irodalmunk ebben az évben visszaesést mutat. A bővebben ismertetett Zenei lexikonon kívül hét mű jelent meg, ami a múlt év folyamán napvilágot látott 13-hoz képest hanyatlás. Reméljük, hogy csak időleges. Azt az űrt, mely zenei irodalmunk és zeneművészetünk közt évtizedek óta tátong, tudományosan képzett zenei íróinknak nem szabad hallgatásukkal tágítaniok. Megjelent: Petz Lajos *Győr város zenei élete 1497—1926* (Győr, 1930.

442 lap). Hatalmas arányú, figyelemreméltó munka, de szigorúan tudományos szempontból nézve: rendszertelen. Péczely László *A XVI. századi énekköltés formái* (a csornai premontrai kanonokrend keszthelyi reálgimnáziumának értesítője az 1930—31. tanévről, 2—60. lap): nyilván doktori értekezés. Gálos Rezső *A két Mozart Győrött* (Győr, 1931. 14 lap, különnyomat a Győri Szemle 1930. évfolyamából). Sajnos, Gálos dolgozata közismert megtévesztésen alapszik. A gr. Zichy Béla gyűjteményéből származó árnyékrajz-gyűjtemény hamisítvány. A két Mozart Pozsonyon kívül sehol sem járt Magyarországon. Sztéhlo Zoltán *Kéler Béla* (1820—1882) (Budapest, 1930. 8 lap, Kéler arcképével). Sztéhlo Kéler leszármazottja. Múve tárca-szerű. Tóth Dénes *A magyar népszínmű zenei kialakulása* (Budapest, 1930. 64 lap). Jelentősebb doktori értekezés. Molnár Imre dr. *A hangképzésről* (Budapest, 1930, különnyomat). Figyelemreméltó pedagógiai munka. A *Muzsika* c. zenei folyóirat anyagiak híján megszűnt. Megindult a *Magyar Kórus* c. évnegyedes kath. egyházzenei folyóirat. Szerkeszti: Bárdos Lajos és Kertész Gyula.

Zenei irodalmunknak igen nagy hátránya, hogy a *Muzsika* megszűnésével egyetlen tudományos zenei szakfolyóiratunk sincs. A hivatottak figyelmét felhívjuk e hiány pótlására.

*

A szólóhangversenyek száma a rossz gazdasági helyzet következtében feltűnően megfogyatkozott. Míg tavalyelőtt 300 szólókoncert volt, tavaly csak 200 és most alig 100. A zeneművészet útja jóidő óta a zenekari és énekkari hangversenyek felé visz. A szólisták csak rendkívüli tulajdonságokkal vonzanak közönséget.

Szerzői est alig néhány volt (Balázs Árpád, Jemnitz Sándor, Kodály Zoltán, Tarnay Alajos).

A zongora-szóló hangversenyek pálmáját természetesen Dohnányi Ernő három koncertje vitte el. Utána Kentner Lajos, Engel Iván, Heimlich Lajos, Nyiregyházi Ervin, Stefániai Imre, Hegyi Emánuel, Ember Nándor, Szatmári Tibor, M. Hír Sári, Kabos Ilonka, Keéri-Szántó Imre,— a külföldiek közül Horowitz Vladimir, Lamond Frigyes, Rosenthal Móric, Fischer Edwin, Meyer Marcell, Friedman Ignác, Gieseking Walter, Backhaus Vilmos, Jeanne Marie Darré és Prokofieff Szergej hangversenyeit emeljük ki. Külön említjük Sauer Emilnek, a világhírű mesternek jubiláris koncertjét (1931 jan. 9).

A hegedű-hangversenyek közül Szigeti József, Szentgyörgyi László, Zathureczky Ede, Gertler Endre, Országh Tivadar, — a külföldiek közül Menuhin Jehudi, Hubermann Bronislaw, Milstein

Nathaniel, Enesco György és Thibaud Jacques hangversenyeit emeljük ki.

A gordonka-koncertek közül a nagy Casals Pablo (1930 dec. 10), valamint Piatigorsky Gregor hangversenyét.

Az orgona-koncertek közül Antalffy-Zsiross Dezső, Hammer-schlag János, Sugár Viktor és Dunkelberg Ottó hangversenyét.

Az énekesek koncertjei közül Basilides Mária, K. Sztojanovits Lili, Báthy Anna, M. Medek Anna, Matuska Miklós, Maleczky Oszkár, dr. Molnár Imre, — a külföldiek közül Tauber Richard, Tito Schippa, Bender Pál, Journet Marcel, Fleta Miguel, Yvette Guilbert (1930 dec. 1), Ada Sari, Guglielmetti A. M., Ninon Vallin és Dusolina Gian-nini hangversenyét.

Amint látjuk, a legnagyobb előadóművészek nemzetközi hang-versenyvonalából ebben az évben sem estünk ki.

*

Vezető zenepedagógiai intézeteink eredményesen szolgálták feladatukat. A Hubay Jenő vezetése alatt álló Orsz. Magy. Kir. Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskolának összesen 690 növendéke volt, 62-vel kevesebb, mint az előző évben. Az intézetnek hét házi és 21 nyilvános hangversenye, egy nagyszerű házi operaelőadása (*Delibes A király mondta*) és évváró vizsgaelőadása volt az Operaház színpadán. A nyilvános szereplések közül ki kell emelni a Horthy Miklósné Ő-Főméltósága által kezdeményezett nyomorenyhítő-akció javára rendezett zenekari hangversenyt (1931 jan. 17), mely mint a hangversenyév egyik legjelentősebb művészeti és társadalmi eseménye díszes keretek közt zajlott le a királyi vár fehér márványtermében. A hangverseny nemcsak erkölcsi, hanem jelentős anyagi sikert is jelentett. Közreműködői: Báthy Anna, Stefániai Imre, Zathureczky Ede, Zsolt Nándor és az intézet kiváló zenekara. — A Zeneművészeti Főiskola tiszteletbeli tanárainak díszes sora Toscanini Arturo ragyogó nevével gazdagodott. — Most került először adományozásra a Főiskolán a rendkívüli tanári cím, melyet mint a magyar «grande école» kitüntetését büszkén viselheti az, akit a magyar zeneművészet terén szerzett érdemei elismeréseként díszítenek vele. Az új cím első adományosa: dr. Ember Nándor, Spanyolországban élő kiváló zongoraművészünk.

A Szabados Béla főigazgató vezetése alatt álló Nemzeti Zenede, a legrégebb magyar zeneiskola, mely csaknem százados múltra tekintethet vissza, komoly működést fejtett ki. Az intézetnek 675 növendéke volt, 64-gyel kevesebb, mint az előző évben. Három nyilvános zene-

kari hangversenyt tartottak s félévi és évvégi operavizsga előadást, ez utóbbit az Operaházban. Ezenfelül tizenkét hangversenyt (előadási gyakorlatot) a Katholikus Kör kamarazene termében. A hangversenyek közül kiemeljük a karnagyképző tanfolyam növendékeivel rendezett vigadói koncertet (1931 márc. 18). Ez a tanfolyam először lépett a nyilvánosság elé s a Nemzeti Zenede pedagógiai gondosságát mutatta. — Komoly eredményt várunk attól is, hogy az intézet M. Medek Annát, az Operaház örökös tagját, a kiváló énekművésznőt, tanárául hívta meg.

*

Vidéki zeneéletünkől országos eseményként emelkedett ki a szegedi Fogadalmi-templom felszentelésével kapcsolatos zenei ünnepély-sorozat. Ennek keretében szentelték fel a templom orgonáját, mely Európa egyik legkitűnőbb hangszere. A pécsi Angster-cég építette. Az orgonára zenekultúránk emelésében nagy szerep vár.

*

Gömbös Gyula honvédelmi miniszter a régi magyar muzsika kincseinek ápolására, zeneéletünk vérkeringésébe való átömlesztésére s főként a nemzeti hadsereg és a nép körében való elterjesztésére intézményesen megszervezte a regős-csoportot. A hazafias szellemű, igaz magyar zeneművészet erős támaszt kapott a regősökben, kiknek működése szerte az országban lelkes sikereket váltott ki. Az eddig megszervezett két regős-csoport (négy-négy taggal) közvetlenül a honvédelmi miniszter fennhatósága alá tartozik s a csoportok művészeti irányítását az ország kiválóbb zenei szakembereiből álló bizottság végzi.

*

A magyar zenei tudományosság fejlesztésére az év folyamán alapvető intézkedés történt. A budapesti kir. magy. Pázmány Péter tudományegyetem meghívta zenei előadónak dr. Kodály Zoltán, zeneművészeti főiskolai tanárt, a kiváló zenetudóst és zeneköltőt. Zenei tanszék egyetemünkön, sajnos, még mindig nincs, de ez a lépés — reméljük, — a beteljesedés útjára vezet. Kodály Zoltán megbízott előadói munkásságától mindenki komoly eredményeket vár.

*

A zenei év öröndetes eseménye az a nagyarányú állami zenei pályázat, melyet gr. Klebelsberg Kuno volt vallás- és közoktatásügyi

miniszter tűzött ki. A miniszter «Liszt Ferenc-pályadíj» címen többtétéles zenekari szvitre és egytétéles zenekari műre (szimfónikus költemény, nyitány, fantázia, vagy hasonló kompozíció) 5000—5000 pengőt rendszeresített; «Magyarországi Szent Erzsébet-pályadíj» címen róm. kath. gyászmisére 5000 pengőt; «Goldmark Károly-pályadíj» címen zongorával kapcsolatos kamarazeneműre 5000 pengőt és «Erkel Ferenc-pályadíj» címen egész estét betöltő többfelvonásos dalműre 15,000 pengőt. Az első három pályázat 1932 márc. 1.-én, az utóbbi 1933 március 1.-én jár le. A gazdag állami pályadíj értékes eredményét bizakodva várjuk.

*

Íme, az 1930—31-es zenei év összefoglalása, mely nagy értéket hozott s a magyar zeneművészet emelkedett színvonalát mutatja.

Papp Viktor.

IRODALOM.

Középkori irodalmunk új megvilágításban.

Horváth János : *A magyar irodalmi műveltség kezdetei*. Szent Istvántól Mohácsig. Budapest, a Magyar Szemle Társaság kiadása, 1931. 8-r.

311 l.

Középkori irodalmunkat a maga igazi mivoltában három kiváló tudósunk, Szilády Áron, Katona Lajos, Horváth Cyrill munkássága tárja elénk. Az ő eredményeikre, meg a fiatalabb kutatók közül Timár Kálmánéra támaszkodik Horváth János új könyve is — de csak a nyers anyagot meríti elődei dolgozataiból. *A magyar irodalmi műveltség kezdetei*, amint már a címe utal rá,¹ új megvilágításban adja a régi anyagot, s maga a könyv ezáltal minden ízében újszerű. Nemcsak első tudományos összefoglalása ismereteinknek, az első nagyszabású képünk a magyar középkor irodalmáról, — három nagy előde közül egyik sem emelkedett föl a rendszerezésig — hanem új az irodalmi fölfogása és a tudományos álláspontja csakúgy, mint a célkitűzése és a szempontjai. Másként nézi az irodalom jelenségeit, mint a többiek, de mást is lát bennük, igen gyakran olyat, amit eddig senki meg nem látott, új összefüggéseket, új vonásokat, új értékeket. Ez nagy érdem, a szép könyv egyik nagy érdeme — alább majd iparkodom egypár szóval rájuk mutatni. Alapvető, elvi kérdésekben ugyan álláspontom nem egyszer szembekerül Horváthéval, s az nem változott meg könyvének elolvasása után sem, de *A magyar irodalmi műveltség kezdetei* a maga nagy értékeivel rászolgál arra, hogy a maga szellemi síkjából tekintsük. Előbb azonban szeretném megvilágítani Horváth János elvi állásfoglalását — ismerete nélkül könyvének jelentősége föl sem mérhető.

Horváth tudományos álláspontja a pozitívizmus. Ez tükröződik már első mondatából: «Irodalom nincs írott szöveg nélkül; története a legrégebbiről fennmaradt írott szövegek vallomásával kezdődik.» Az élő költészetet² tehát egészen kiveti az irodalomból s ezt az

¹ Kár, hogy a cím épen a vezető fogalmában németes elgondolású: *kezdetei* (= *die Anfänge*) a magyarban idegenszerű.

² A középkorra vonatkozólag helyesebb élő költészetről és írott költészetéről beszélni, mint népköltészetéről és műköltészetéről, ebben a korban a műköltészet fogalma részben anachronisztikus, részben szűkkörű.

elvét következetesen végigvezeti: nem szól a pogánykori magyarság költői törekvéseiről, mert mondáinkat, noha tudjuk, hogy voltak, a maguk korában nem rögzítette formába az írás; nem ad hitelt azoknak a kétes híreknek, amelyek a keresztény középkorban a magyar költői szellem munkálkodásáról szólnak — még a hiteles nyomokon sem indul el. Érdeklődését pusztán a tények kötik le, a leírt és ránk maradt irodalmi művek.¹ Ami a pozitívumokon túlvezet, az nem ingerli. A rekonstruáló képzelet munkájától tartózkodik, a föltevések útját elzárja maga előtt: az irodalom az ő szemében a realitások világa.

Bizonyos, hogy ezáltal középkori irodalmunk képe szegényesebb lesz, sőt színtelenebb is, hiszen az irodalom legértékesebb fele, a költészet, jórészt kimarad belőle, le nem jegyzettsége következtében. Törődünk bele és rekesszük ki középkori irodalmunk köréből a magyarság történeti és regényes mondáit, virágénekeit és népdalait — ez logikus következménye Horváth János irodalmi koncepciójának. Mivel azonban középkori irodalmunknak ily módon megmaradt fele, az, amely papíron kelt életre, szinte kirekesztően szerzetesek tollán, fölfogásában mindig, s jórészt anyagában is, egyházi jellegű, s Horváth csak ezt az anyagot rendszerezi,² az ő rajzában nemcsak irodalmunk kezdő foka, hanem a benne tükröződő középkori műveltségünknek, s általában a középkori magyar szellemi életnek képe is egyoldalúan vallásos színezetet kap. Egyoldalú ez a kép, de a költői törekvések mellőzésével hiányos is — hiszen azok a középkori magyar szellemvilágnak szerves elemei. S ha az irodalomtörténetíró nem aknázza ki azokat a csekély számú emlékeket és elég gazdagon feltűnő nyomokat, amelyek a középkor költői világából korunkra eljutottak, ha nem értékesíti őket a magyar szellem megismertetésére: kitől várjuk ennek a föladatnak megoldását?

¹ Sőt az élő költészetnek még a középkorban lejegyzett emlékeit is csak érinti, de a fejlődésbe nem illeszti bele (*Soproni virágének, Népdaltöredék*), pedig ezek írott emlékeként maradtak reánk.

² Horváth azonban elejti a középkori világi emlékeinknek még azt a csoportját is, amely papíron kelt életre, noha az egyik, *Szabács viadala*, még az igazi kódex-kort megelőző időből való (ha ugyan valóban középkori eredetű!), másik kettő meg épen szerzetes írta kódexben maradt reánk, a Mátyást sirató ének s Apátinak rendkívül jellemző *Cantilenája*. Horváth azt veti okul, hogy ezek már az irodalmi műveltség más korszakába és megváltozott légkörébe vezetnek át. Nem szállok pörbe vele, noha az indokolás első felét semmiképen sem tudom elfogadni, de még ha megállna is az érvelés, nem indokolná mellőzésüket. Horváthot nyilván művészi szempont vezette: nem akarta megbontani könyvének egységes kompozícióját.

Irodalmunk költői, vagy ha tetszik : világi elemei helyett Horváth János a magyarországi latin irodalmat kapcsolja bele a tárgyalásba. Van-e jogunk az irodalom fogalmi jegyei közül elhagyni a nyelvi kritériumot, s a *latin* nyelvű emlékeket a *magyar* irodalom körébe vonni, az nagy kérdés, súlyosabb, mintsem egy ismertetés keretében meg lehetne oldani, — de kétségtelen, hogy az az elvi elgondolás, amelynek alapján Horváth a kérdést eldönti, logikusabb és mélyebb, mint az eddigiek, p. o. Beöthyé, aki szellemes, de helyt nem álló okfejtéssel a 'deák irodalom' évszázados fejlődéséből kiszakít három korszakot, azokat belefűzi a magyar irodalom fejlődésébe, a többit meg egyszerűen félreveti. Horváth ezzel szemben a magyarországi latin irodalomban a magyar írói tevékenység életre keltőjét látja : vele indul meg a magyar szellem az irodalom terén, az marad az egész középkoron át a magyar irodalom ihletője, kútfeje, az szolgáltatja mintáit. Amint a magyar írásbeliség a latin írásbeliség nyomán fejlődik, maga a magyar irodalom sem egyéb, mint a korabeli latin irodalom lecsapódása, s fejlődésének ütemét az szabja meg, milyen mértékben szélesedik az a magyar réteg, amely közvetlen érintkezésbe tud lépni a latin műveltséggel. Fejlődésének másik föltétele magának a tárgy- és mintaadó latin irodalomnak életereje : a magyar irodalom csak azért lendülhetett időjárással föl, mert időközben amaz is föllandult.

Ez az újszerűségében és merészségében értékes koncepció egy és más pontján megtámadható. Így túlságosan szorosra fonja irodalmunk kapcsolatát a magyarországi latinnal, és kelleténél jobban meglazítja azokat a kötelékeket, amelyek az egyetemes egyházi irodalomhoz fűzik. A legkifejlettebb magyarországi latin műfaj, a gesta p. o. nem szólalt meg magyarul, s csak az Érdy-kódexben ismerhetők föl egy latin krónika megmentett töredékei — ezeknek kimutatása viszont, Jakubovich Emil utalása nyomán, s magának az Érdy-kódexnek elemzése a könyvnek egyik legszebb fejezete ; legendáink és példáink, kolostori irodalmunk leggazdagabb anyaga, jórészt ugyan Temesvári Pelbárt műveiből került ki, de fordítóik merítették a külföldi nagy gyűjteményekből is, s maga Pelbárt is csak közvetítette hozzájuk a külföldi szövegeket. De mindez nem fontos. A lényeges az, hogy ebben a koncepcióban adva van egy nagy gondolat, a fejlődés eszméje irodalmunkban, s annak sajátos magyarázó elve, Horváth egyéni, eredeti irodalomszemlélete — ez a könyv másik nagy érdeme.

De a könyv koncepciójában adva van virtualiter az a kitűnő belső forma is, amelybe a tárgyalás anyaga elrendeződik. Irodalmi alkotásokat külső rendbe sorakoztatni könnyű munka, de ilyenkor még a

szemre legzártabb szerkezetben is jelenségek mechanikusan egymás mögé sorakoztatott halmazát kapjuk, s azok, vezető elv híján, valójában ép oly anorganikusan kapcsolódnak egymáshoz, mint a kocsi a vasúti szerelvényekben. Horváth könyve organikus egység: magból sarjadt, mint a fenyő, s a vezérhajtás nyomán biztosan, egyenesen, arányosan emelkedik a magasba. Az irodalom körének megszükkítésével homogén anyagot ad, középkori irodalmunk vallásos felét, az ú. n. kolostori irodalmat, s ami ettől nyelvben és jórészt tárgyban is különvált, a latin irodalmat, mint annak alapját mutatja be. Ebből az idegen nyelvű irodalomból válik ki fokozatosan, egyre erősödő ritmussal a magyar, de azért mindvégig amannak függvénye marad, sőt a kapcsolat közöttük egyre mélyül. Épen a kapcsolat elmélyülése alapján lehet a középkori magyar irodalmat három korszakra bontani. Az első a XIII—XIV. század: ekkor még magyar 'irodalom' nincs, csak 'irodalmi jellegű' emlékek, az is kevés: szörványos, kezdetleges, szinte vadhajtások a latin irodalom törzsén. Lényegükben csak vendégszövegek — a terminus Horváth szerencsés alkotása: latin kódexbe bejegyzett magyar szövegek. A második korszak a XV. század. Terjed a latin nyelv ismerete, tanulmányozzák a latin szövegeket, szükségét érzik megértésüknek: elszaporodnak a vendégszövegek — szójegyzetek, glosszák, magyarázatok — még mindig a latin eredeti szolgálatában vagy épen a följegyző magánhasználatára. Mindez csak mennyiségbeli gazdagodás az első korszakhoz képest; az új korszak magyar irodalma akkor emelkedik minőségben az előbbi fölé, mikor fölbukkannak az első öncélú — egyben nagyobb terjedelmű — magyar szövegek, a kézzel írott magyar könyvek. Latin művek fordításai ezek is, de már nem az eredetijük szolgálatában, hanem attól elszakadva az emberek nagyobb csoportjának, olvasóknak, magyar közönségnek szólnak. A magyar szöveg most kiemelkedik alsóbbrendűségéből, önálló, a latin szövegtől független hivatásra talál: megszületik a magyar irodalom. Ez a XV. század első felében történt. A második nagy fordulópont irodalmunk életében a XV. század utolsó tizede. Ekkor, s innen vagy egy emberöltőn át, a magyar középkor végéig (mohácsi vész), sőt még egypár évvel azon is túl, nemcsak «seregesen» tűnnek föl magyar szövegek, vagy 13 nyomtatott kötetnyi anyag, hanem szinte megszervezetten a magyar könyvírás. Határozottan irodalmi gócközből árad szét az irodalmi munka, nyilván egyéni értelem-től és egyéni akarattól irányítva. Kódex-irodalmunk vezető szellemei közül eddig még egyre sem tudtunk rámutatni. Horváth azok között az erős egyéniségek között keresi, akik a 80-as, 90-es években a Ferenc-rend meg a Domonkos-rend élén állottak, s a kolostori irodalmunkat ezidétt olyan nagy mértékben föllendítő erőül azokat a rendi refor-

mokat jelöli meg, amelyek e két szerzetesrendünkben a világiasságot visszaszorították, a fegyelmet megszigorították s a szellemet az igazi szerzetes-ideál felé fejlesztették. A reformtörekvésekről tudott eddig is a történetírás, de belekapcsolódásuk, mint fejlesztő erőnek, az irodalomba, novum, ezt a kapcsolatot Horváth ismerte föl.

Az 1490-től 1530-ig terjedő négy évtized a középkori magyar irodalom harmadik korszaka. Az előbbiekhöz képest gazdag és differenciált, — Horváth János azonban meglátja azokat a kapcsolatok, amelyek összetartják még az egymástól legmesszebbre került kódexeket is, p. o. egy száraz regula-gyűjteményt s a fantasztikum határán járó legendát : irányításuk és forrásuk, íróviláguk és olvasóik közösségében. Kódex-irodalmunk irányítói egyes nagy szellemek, nyilván a rendek vezetői ; munkásai a szerzetesek, közönsége az apácák és a szerzetesen kívül élő, de szellemben hozzátartozó asszonyok, a harmadrendi testvérek ; az anyagot még mindig a latin nyelvű egyházi irodalom szolgáltatja. De mint a tengerbe annál mélyebben hatol a kutató szeme, minél magasabbra emelkedik föléje : Horváth is, magasan a kódexirodalom fölé kerülve, meglátja annak mélyén a leg-hatalmasabb összetartó erőt, a szellemit. Bármilyen eltérők is anyagukban az egyes kódexek, ugyanannak a törekvésnek szolgálatában állanak, ugyanannak a vezető gondolatnak megvalósításai, ugyanaz, a hivatásuk : ennek a négy évtizednek egész kézirat-ömege, a magyar kolostori irodalom, lényege szerint, az igazi szerzetesség nevelő eszköze.

A kéziratok azonos hivatásának megállapításával azonban Horváth nemcsak egységet vitt a sokféleségbe, hanem egyszersmind vezető elvül is használta a kódexek elkülönítésére és csoportosítására. Eddig külső, legfőlegbb tárgyi mozzanatok alapján sorakoztatták rendbe kódexeinket : Horváth, szellemüket nézve, belső rendet vitt közéjük. Három nagy csoportra osztja kéziratainkat a szerint, milyen eszközökkel érik el közös hivatásukat. Az első a *szabályok* csoportja (Horváth németesen *előírásoknak* nevezi) : szerzetesi regulák és tanítások, ordináriumok, naptárak ; a második csoportba az áhítatos szövegek kerülnek, a *leckék* : a kötelező közös ájtatos olvasmányok (a breviáriumi részletek) és a magán ájtatosság imádság-anyaga ; a harmadikba maradnak az *épületes* olvasmányok, a fejtegető, elbeszélő és megjelenítő közlemények.¹ S ez az elrendezés nem pusztán

¹ Horváth a harmadik csoport anyagának ismertetését tudatosan, de véleményem szerint kellő ok nélkül, elszakítja az első kettőtől s közbeveti a kódexek ismertetését a kolostori góccok szerint. Célszerűbb lett volna ezt a föladatot korábban elvégezni, a «kolostori irodalom tűzhelyei»-nek ismertetésével kapcsolatban.

egyházi, vagy mondjuk szellemi tekintetben teremt logikus rendet a különböző csoportok között, hanem irodalmi szempontból is: mindegyik csoport egyfelől az irodalmiságnak magasabb fokát jelenti, mint az előbbi, másfelől közelebb kerül a világi szellemhez. A szabályok pusztán a szerzetesekre tartoznak, s még nem olvasmányok, a leckéknél is még csak eszköz az olvasás, s anyaguk, noha érdeklí a hívőt is, egészen egyházi, az épületes iratok jórészt igazi olvasmányok, nyomukban a kolostori irodalomba «besuhannak a kedély és képzelet világibb szellői».

Ez a keret, amelyben Horváth a középkori irodalmat adja. Mesteri kompozíció, a könyv harmadik nagy érdeme. Teljesen zárt, minden ízében szilárd, külső formának is, belsőnek egyaránt tökéletes. Kívülről nézve: három szakasz, élesen elkülönülve az idő rendjében, s a harmadik, a másik kettőnél sokszorta tartalmasabb, maga is műfajok szerint három részre válva — együtt mintha egy dráma öt felvonása volna, csakhogy nem a dereka, hanem a befejező része szakad három felé. Belülről nézve: az irodalmi fejlődés rajza s ennek folyamán azoknak a fázisoknak, összesen ötnek, megragadása, amelyeken át irodalmunk a latin kódexekbe észrevétlenül belopódzó vendégszövegektől kezdve a gyakorlati célú szövegeken keresztül a tudatos, szinte azt mondhatni a gyönyörködtető célú alkotásokig eljut. Bizonyos, hogy ebben a beállításban némileg háttérbe szorul az irodalom önelvűsége és egészen az érték fogalma, bizonyos az is, hogy az irodalmi rekonstrukció helyett néhol konstrukciót kapunk: de amazt megérteti az író tudományos álláspontja, emez pedig művészi alkotásnál elkerülhetetlen, sőt szükséges — aki teremt, s Horváth János valóban teremt, az köteles stilizálni, a maga eszméjéhez idomítani a nyers anyagot.

Annál inkább érvényre jut az irodalom önelvűsége és az érték fogalma magának az irodalmi anyagnak ismertetésénél, s ez Horváth könyvében, utaltam rá, egészen újszerű. Újat mondani, még közismert irodalmi jelenségekről is, önmagában nem sokat jelent: tudományos jelentőségűvé akkor lesz az új megállapítás, ha általa a műveknek addig elrejtett vonásai tárulnak föl, ha segítségével közelébb férközzünk az irodalmi alkotások igazi valójához, a mult irodalmi törekvéseinek igazi céljához. Ezen a ponton tűnik ki igazán Horváth ereje, mind az elemzésben, mind az összefoglalásban: egyfelől finom érzéke az árnyalatok iránt, mélyreható pillantása, biztossága a lényeg megragadásában, másfelől az így külön-külön meghatározott elemeknek összeforrasztása egy egységes jellemképpé. Az irodalomtörténet legmagasabbrendű hivatása, ha az egyes jelenségekre irányul, a jellem-

zés — s Horváth könyve rendkívül gazdag mesteri jellemzésekben. Valóban zavarban vagyok, hogy egy bírálat szűkre szabott terén melyiket emeljem ki — talán leghelyesebb lesz, ha azokra utalok, amelyekben a jellemzés művészetéhez a legtöbb meglepő megállapítás társul. Ilyen az *Érdy-kódex* már említett magyarázatán kívül első-sorban a *Halotti beszédnek* és az azt nyomon követő *Könyörgésnek* ismertetése — ennek az utóbbinak Horváth ismerte föl *monitio* jellegét; amazt mint élőszóban gyökerező, tehát kezdetlegesebb, emezt mint liturgiai szövegtípust, tehát írásbelileg megkötött magasabbrendű fordítás-típust méltatja; a *példák* különféle rendeltetésének és jellemzésének meghatározása; a *Margit-legendá* fejlődésének rajza s a benne föltáruló szellem visszavetítése a hős kedélyvilágára.

A másik irányban, az irodalmi törekvések megértése terén, a kolostori irodalom *típus-jellegéről és életformáiról* meg a *műfajairól és szövegtípusairól* szóló fejtegetések válnak ki újszerűségükkel és rajzuk élességével. Emennek szerkezeti jelentősége is van a tárgyalásban, tehát már méltattam, amaz az irodalom két tényezőjének, az írónak és olvasónak viszonyát, az irodalom közlésének és befogadásának különféle módjait állapítja meg, az eddigi eredmények alapján, de ami eddig pusztán külső viszony volt, az Horváth rajzában belsővé lesz, szellemmel telik meg. És említsük meg végül a kódexek nyelvéről adott képet. Ez maga is egész fejlődéstörténet: fokozatos magyarosodási folyamat rajzolódik elénk a latinos szöveggépletek utánzásától az önálló formaérzékig, s benne Horváth biztos kézzel jelöli ki a kibontakozó magyar stílus jellemző fordulatait: szóhalmazás, párhuzamosság, variálás egyfelől, tömörítés, magvasság, kiélezettség másfelől. Egyik-másik stílus-formának elemzése a régi ötvösök hajszálfinom munkáit juttatja eszünkbe, kivált ott, ahol Horváth, a középkori írásművek iránti nagy szeretetében, még az idegenszerű, a magyar nyelv szellemével ellenkező nyelvi tényeket is értékgyarapodásként kívánja bemutatni. A finomságok megérzésében jelentkező elmeélnék érdekes bizonyosságai.

Egy búcsúpillantást vetve a könyvre, amelyet kétszer tettünk le kezünk közül, először, miután futtában az élvezet kedvéért, másodsor, miután alaposan tanulság kedvéért olvastuk el: bizonyos, hogy többet ad, mint amennyit ígér — a középkori magyar irodalmi *műveltség* ismertetésén kívül adja magáét a kolostori irodalomét is, mégpedig olyan keretben és olyan megvilágításban, hogy a róla festett nagyméretű és mély perspektívájú kép hosszú időre *standard workja* marad a tudománynak. Annál inkább sajnáljuk, hogy Horváth, részben tudományos álláspontja, részben művének egyéni kompozíciója miatt,

lemondott annak az irodalomnak méltatásáról, amely nem a kolostorok celláiban kelt életre, s így a könyv nem ad teljes képet a középkori magyar szellem írói törekvéseiről. De nincs jogunk azt követelni tőle, amit nem akart adni — legyünk hálásak azért, amit kaptunk.

r. r.

A húszévesek háborús regénye.

Gesztesi-Balogh Gábor: *Katakizma*. Regény. I—II. kötet. 8-r. 270 + 269 l. Budapest, Franklin-Társulat, é. n.

Gesztesi-Balogh Gábor egy nemzedéknek, a húszéveseknek katasztrófáját írta meg terjedelmes regényében. Azokét a vidám fiúkét, akik gondtalanul, zajos kedvvel élik az életet, a nélkül, hogy értelme és rendeltetése felől kérdések nyugtalanítanák lelküket. S aztán rászakad a világra a nagy kataklizma, az ő lelkükre pedig a nagy kérdés: mi «az Élet értelme?» Feleletet a kérdésre az emberiségnek ebben a legszörnyűbb próbatételében sem találnak, s mire elzúg a rettenetes fürgeteg, csak arra eszmél, aki közülök csodaképen életben marad, hogy «az Élet értelmét» még sötétebb lepel takarja el szemük elől, ők pedig, a húszévesek, «nem lesznek többé... Megöregedtek, összetörődtek, mintha ezer esztendő viharzott volna el felettük. Elpusztultak, felőrlődtek, megégtek a nagy összeomlás poklában. Egytől-egyig. Akkor is, ha talán valami csoda folytán megmaradt épségben és egészen a testük.»

Ennek a katasztrófába zuhant aranyifjúságnak egyik tagja, Bárándy Miklós, a regény hőse. Jó sorsa bölcejébe rakta mindazt, ami gondtalanná és széppé teheti az életet: előkelő származást, eszményien kedves és szép családi kört, anyagi jólétet, hódító külsőt és szellemet. Hasonló sorú ifjú barátainak, kik Banda néven emlegetik társaságukat, kisebb része komoly munkában, a nagyobbik léha szórakozásokban keresi az élet célját. Ő mind a két úton próbálkozik, de egyikken sem jut el a megnyugváshoz. E helyett egyre nyugtalanítóbb érthetlenséggel tűnnek szemébe az élet visszásságai és egyenlőtlenségei. Az a lelki nyugtalanság keríti hatalmába hősét, ezt az impulzív, túlságosan érzékeny természetet, amely úrrá lesz az emberen, mikor először ébred titokzatos értelmére ennek a szónak: Élet, amikor keresi, hol és miben tudná megtalálni embertársait.

Nyugtalan lelkében egyszer felvillan ez a szó: háború. «Egyszerre elmosolyodik, mintha megtalálta volna, amit keresett... Ez lenne az? Ez kovácsolhatja össze egygé, egy emberré a sokféle fajta, minden rendű és rangú embert... Itt leomlana a civilizáció sok cifra

skatulyája. Nem lenne, csak ember és ember . . . Itt megszűnne az élet látszólagos furesa céltalansága.» A kitört világháborút csakugyan úgy fogadja, «mint az istenek pompás ajándékát, mely a kiélést, megelégedettséget is jelentette az ő számára . . . Most majd egészen át fogja magát adni ennek a nagy érzésnek, egyetlen gondolatnak : *Haza*. Egybe fog olvadni, össze fog forni a többiekkel. Meg fogja érteni őket.» Eleinte csakugyan az egymásra találásnak, a megértésnek, az emberek közt levő különbségek eltűnésének képeit látja a háború kitörését követő eseményekben. Más emberré alakul át ő is ; nagy idealizmussal, egész lélekkel akar a harctérre jutni. Szép gyöngéden elhárítja egy gyönyörű leány vonzalmát is, hogy még ez az érzés se vonja haza a harcterről lelkének egy gondolatát sem.

Tágas és véres mezőt nyujt neki a sors, hogy közelebb juthasson a nagy kérdéshez, az Életéhez. A háborúban vélte feltalálni az élet értelmét, de ez ott egyre távolabb tűnik előle. Legtöbbször csak azt látja, hogy különös, semmis, érthetetlen az egész élet, s felzajlik benne a kérdés : érdemes-e értelmét kutatni? A háborúnak tömérdek véres képe, emberpusztítása közt egyre lehangoltabban kérdi magától : «Vajjon közelebb hoz-e ez a szörnyű világégés önmagunkhoz, vagy még jobban eltávolít tőle?» Be kell látnia, hogy a háború a gyűlölet és pusztítás eszköze s ez nem forraszthatja össze az embereket. Az, amitől az emberiség újjászületését várta, esztelen mézárálássá, mindent elpusztító kataklizmává fajult.

Ennek a képei kavarnak végig a regényen ; mindaz, ami a magyar tragédiából két végzetes gyilkosság : a trónörökös-pár és Tisza István megöletése között lezajlott a legvéresebb színtéren. A regény hőse végül is kiábrándul mindenből, elfásul minden iránt, s amint még egyszer elviharzanak lelki szeme előtt az események, ezzel a rezignált seregszemlével végzi : «A Banda . . . A Fialatok : húszévesek. És mennyi mindent láttak. Mennyi mindenén átszaladt a lelkük . . . Megöregedtek . . . Megritkultak soraik . . . És a legtöbben már sohasem fognak visszatérni. Egy korhadt fakereszt, egy néma tömegsír, egy meszes árok jelöli csak útjuk . . . És akik megvannak, azok is testükön viselik a kataklizma bús stigmáját. A testükön a titkos jel, meg . . . a szívükben.» Maga az író sem tudja megnyugtató magyarázatát adni ennek a szörnyű világfelfordulásnak, az Igazság borzalmas keresztrefeszítésének, s csak a vallás teleologikus igéjével tud arra utalni, hogy «Tisztító Tűz : mert közelebb hoz majd Istenhez.»

Az egész regény, ellenére annak, hogy nem elsőszemélyes előadású, a legtöbbször napló gyanánt hat, ennek aprólékosságával s az átéltségnek figyelemreméltó erejével. Eseményeknek és alakoknak

nagy bősége torlódik benne. Az íróban megvan a tudatosság is, a képesség is arra, hogy a külső eseményeknek belső reflexeit, a lélekben való tükröződéseit keresse és éreztesse; de ennek ellenére sem tudta regényét lelkileg kellő mértékben elmélyíteni s odaadóbb érdeklődést keltővé tenni. Célját mindenesetre jobban szolgálta volna, ha takarékosabban bánik eseményekkel és alakokkal, ha válogat köztük s csak azt használja fel, ami a lélek mélyére világít. Így nem igen érzünk különbséget fontos és kevésbé fontos esemény közt, csupa epizódból áll s mozaikszerűen hat az egész regény. Az író talán élet-szerűségét akarta ezzel a válogatatlansággal biztosítani; de csak annyit ért el, hogy regénye úgy hat, mint valami gyors iramban lepergetett film. Egymást kergetik a részletek, de összetartozásuk tudatát elvesztjük, a külső események mögött rejtőző lelki történésekre pedig alig villan egy-egy röpke fénysugár. Az írónak még sokat kell tanulnia a koncentrálás, a lelkiekre világítás nagy művészetéből.

Sok megindító és döbbenetes részletet fest a nagy világágésból, de ennek hatását az emberi lélekre a maga egységes mivoltában mégsem érezzük ki. Ez a hatás részletekre tördelőzik, csak azt látjuk, mint ejtenek a háború egyes eseményei sebeket az emberek szívében. A részletek halmozása helyenként fárasztó, de viszont el tudja árasztani az író az egészet valami szomorú hangulatossággal, végig éreztetni tudja Eötvösből vett jellegének igazságát: «Sok kínos és szomorú dolog van életünkben, de a legszomorúbb és legtragikusabb, hogy tűnő napjainkból semmi sem múlik el és semmi sem marad meg egészen.» Van valami szívhez szóló annak a rajzában, hogy mint temetik el ezek a fiatal zsúrfiúk a könnyelmű, vidám éjszakázásokat, ifjúságukat s mint alakítja át őket a háború meglett, komoly férfiakká. Vagy annak festésében, hogy mint zúzza össze a leányok életét is a háború, mint zuhannak feltartóztatlanul a lejtőn lefelé az erőszak szomorú áldozatai.

A regénynek előadásában is van még bizonyos egyenetlenség. Egyes helyeken keresetlen egyszerűséggel, választékos gonddal beszél el írója, más helyeken azonban keresetten hat szűkszavú tömörségre irányuló törekvése, vagy sok a szükségtelenül használt idegen szó, egypár részlet pedig egészen értekezésszerűvé laposodik (pl. Tisza István szerepe a háborúban).

A könyv a kataklizma magyar hősi halottjai emlékének van ajánlva, «annak a hétszázazernek, aki mindent odaadott.»

Magyar irodalmi ritkaságok.

Vajthó László sorozata.

Egy pár évvel ezelőtt (1929 tavaszán) több mint másfél század óta kéziratban heverő mű látott nyomtatásban napvilágot: Bessenyei *Hunyadija*. Egy budapesti reálgimnázium (V. ker.) VII. osztályos ifjúsága adta ki, irányító irodalomtanárunk Vajthó László volt. Már ez a vállalkozás magára vonta a tudományos világ figyelmét, amely elismerte a buzgó tanár s a lelkes diákok nemes törekvését. A következő évben, amikor ugyanezek az ifjak Bessenyei *Tariménes utazását* adták ki, az elismerés szinte álmélkodássá fokozódott s megvalósult az az óhajlás is, amelyet Császár Elemér juttatott kifejezésre, hogy «kívánatos volna, ha az ifjúságnak ez a példaadása... és a nyomán járó siker követésre bírná a többi középiskola felsőbb osztályú tanulóit»: az 1930—31. tanévben az ifjúsági vállalkozások egész sora indult meg. Még vidéken is követőre talált a fővárosi kezdeményezés, Nyiregyházán Belohorszky Ferenc reálgimnáziumi tanár tanítványai *Bessenyei György kisebb költeményeit* jelentették meg ízléses kiadásban.

Ennek a lelkesedésnek a megindítója valójában Vajthó László volt, aki most is fáradhatatlanul buzgólkodik ifjúsága irodalmi irányításában; neki köszönhetjük a föllendülést is a diákvállalkozások terén. A többfelől nyilvánuló munkakedvet vállalatba sorakoztatta, így alakult meg a *Magyar irodalmi ritkaságok* c. sorozat Vajthó szerkesztésében, s a sorozatnak már hét kötete hagyta el a sajtót; az Egyetemi Nyomda egyszerű, de csinos kiállításban adja ezeket a legnagyobb-részt régi irodalmi termékeket.

A sorozat célkitűzése az, hogy «jeles magyar íróknak kiadatlan, forgalomból kikerült vagy lapokban szétszórt műveit hozza nyilvánosságra.» Első száma Bessenyei két kisebb művét adja, *A törvények útját* és a *Tudós társaságot*; államjogi értekezés mind a kettő, címük után ítélve azt hihetné az ember, hogy több irodalmi vonatkozást rejtenek magukban, a másodiknál meg éppen a költő akadémiai terveivel sejthetünk kapcsolatot, de bizony irodalomtörténeti jelentőségük nagyon kevés. Amaz az uralkodó, a jog és a törvény hatalmáról, erejéről szól, ez pedig öttagú *tudós társaság* beszélgetése ugyancsak államtudományi kérdésekről, elvekről. Ezt a füzetet az V. ker. áll. reálgimnáziumnak 1930-ban érettségizett tanulói, akik a *Hunyadit* és a *Tariménes utazását* adták ki az előző években, «saját költségükön rendezték sajtó alá».

Péterfy Jenő dramaturgiai dolgozatai címmel indult útjára a má-

sodik kötet. Ezt is az V. ker. reálgimnázium ifjúsága, az 1930—31. évi VIII. osztály adta ki. Nem kapjuk a kiváló kritikus összes dramaturgiai dolgozatait (a cím után arra lehetne gondolnunk), csak az *Egyetértés* című lapban megjelentek közül 34-et, jóval többet mellőznek a kiadók, helyesen a Kisfaludy-Társaság Péterfy-kiadásában már könyvalakban megjelent s így könnyebben hozzáférhető 8-at. Nem árulja el azonban a kiadvány, hogy a válogatás milyen elvek szerint történt. Itt ugyanis vegyest fordulnak elő magyar és külföldi dráma-bírálatok, hazai és idegen színészek játékaról írott kritikák. Ez hiba, de nem nagy. Péterfynek minden művét érdemes olvasni, ezeket is szívesen vettük. Péterfy kritikai erejét most világosabban látjuk, s ezzel szolgálatot tettek az irodalomtörténetnek.

A harmadik szám a sorozatban Benyák Bernát *Joasa* (Piarista iskolai dráma 1770-ből). Riedl Benyákot «a legkitűnőbb és legérdekesebb piarista-drámaírónak» tartotta. Előadásai alapján most Perényi József vizsgálja a drámát a kiadvány *Benyák Bernát Joasa* c. kis bevezetésében. Rámutat Benyák lehető forrásaira és kiemeli «helyes felfogását» a «komédiák»-ról s e felfogásának egyezését Shakespeare-ével. A dráma mégis kezdetleges, főként a jellemrajzban, a vékonypénzű cselekvény mellett a szereplők még igen sokat járnak-kelnek ide-oda, «sokat beszélnek, sóhajtoznak, jajgatnak». A darabot a budapesti piarista gimnázium adta ki egykori tanáruk, Benyák Bernát, emlékére s Perényi József rendezte sajtó alá.

Az I. ker. Verbőczy-reálgimnázium Bessenyei-művet (*Egy magyar társaság iránt való jámbor szándék*) nyomtatott ki a sorozat negyedik számául az 1790.-i bécsi, Révai-féle kiadvány alapján. A VII/b. osztály tanulói rendezték sajtó alá Várady Zoltán tanár felügyeletével.

Az ötödik füzet Károlyi Gáspár *Két könyve*. A budapesti ev. leánykollégium VIII. osztályos növendékei adták ki annak emlékére, hogy intézetükben ebben az évben van az első érettségi vizsgálat. Károlyi műve («minden országoknak és királyoknak jó és gonosz szerencséjeknek okairul») érdekes olvasmány, tele van ugyan tüzdelve bibliai vonatkozásokkal, de benne van a kor szelleme is, s nem könnyű eldönteni, vajjon a vallását terjesztő és védő prédikátor szól-e belőle, s az ország romlásából, mint okozatból az okra menve, ezt megváltoztatni, megjavítani törekszik világi példákkal, vagy a nemzete sorsán busongó magyar keserve keltette-e életre, hogy a maga istenes tudományával segítsen a helyzeten. Mindenképen igaz magyar ember műve. Érdekessége az is, hogy első kiadása (1563) jóval megelőzte Magyar István hasonló tárgyú munkáját (1602).

A hatodik kis kötet *Temesvári Pelbárt műveiből* ad szemelvényeket latin és magyar nyelven. Kiadták a ciszterci rend budapesti Szent Imre-gimnáziumának VIII. osztályos tanulói, a fordítást Brisits Frigyes tanár végezte; rövid, de tartalmas bevezetést ad a kiadványhoz, bemutatja Temesvári Pelbártot, a középkor fordulójának nagy alakját, akiben «a középkori műveltség túlérétségét» látja, a skolasztikus és humanista életideál meggyakorlat keveredését. Temesvári Pelbárt egész munkássága vallásos tárgyú, erősen hangsúlyozza tehát, hogy semmit sem akar írni vagy mondani a szent Egyház vagy a tőle elfogadott doktorok tanítása ellen («nihil intendo scribere vel dicere contra sanctae Ecclesiae vel Doctorum ab ea approbatorum determinationem»), s mégis nagyon sokat foglalkozik a görög és római írókkal. A válogatás valóban úgy történt, hogy a kiszemelt részekben benne van «az egész Pelbárt és vele az egész középkor». Különösen jól kiválasztott a *Pomerium* Szent Istvánról és Szent Imréről szóló darabja. A fordításban találni hűség dolgában nem egészen tiszta helyeket, zavaró eltérést azonban nem. Ez a kis kiadvány elismerést érdemlően végzi el feladatát: közelebb hozza, hozzáférhetőbbé teszi Temesvári Pelbárt alakját.

Érdekeséget, «ritkaságot» hoz a sorozatban a hetedik kötet is *Péterfy Jenő zenekritikái* címmel. Péterfy, ez a bámulatos érzékenységgű lélek, akinek széleskörű ismereteivel mélyreható intuíció társult, a zenetudomány terén is maradandót hagyott ránk; zenei érzéke, amelyet zenekritikai dolgozataiban akkor (1879—89) minden különös feltűnés nélkül szólaltatott meg a közönség előtt, ma csodálatot kelt még a szakemberben is. Az a 10 év, amelyben e téren működött, a zenetörténetben a forrongó új irányok időszakába esik, amikor még olyan kevesen látták világosan az új zene útját; akkor írt Lisztról, Wagnerről, Brahmsról, amikor még újításait idegenkedve, bizonytalanul fogadta a köztudat, s mennyi tűz, szín, szellem, mélység és megézés van ezekben a munkákban. A virtuózok kora hanyatlóban van, s Péterfy a mélység embere, a klasszikusok híve, az ő világa «az az édes szerénység, mely költői fátyolt borít az érzelmekre s mely Mozart alakjait s Beethoven Leonoráját oly vonzóvá teszi». De azért elismeri, hogy «nagy igazságtalanság Wagnerben a zenészt pusztán az abszolút zene szempontjából megítélni», s világosan látja, hogy Wagnerben a «különös tehetsége az, mely őt a művészetek határainak némileg megbontójává teszi, mert benne a nagy zenész mellett egy szenvedélyes gerjedelmű költő, egy makarti képekben dúskálkodó festő s egy filozófiai hangulatokba elmerülő nyakas teoretikus élt, s ez a négy ember példátlan szívóssággal fogott egyszerre föladata megvalósításához».

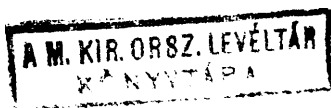
Egész sor finom megfigyelése van az énekesekről, az elméleti előadókról. A virtuozitást mindenütt kicsinylően méltatja, még Paganini is vereséget szenved az előkelő stílusú Joachimmal szemben, a «romantikus bélyeg»-et, nem szívesen látja sehol, s nem méltányolja a «lázás idegesség»-et, a *teremtés* lázát még a legnagyobb romantikusokban sem (Paganini, Liszt).

Ezt a kötetet is Vajthó László diákjai adták ki (V. ker. reál-gimn. 1930—31. tanévi VIII. osztálya) Papp Viktor és saját iskolájuk *Dohnányi Ernő-zenekörének* támogatásával. Itt együtt találhatjuk Péterfy összes magyar nyelvű zenekritikáit.

A sorozat szerkesztője, Vajthó László, érdemes munkát végzett, vállalkozásának pedagógiai értéke igen jelentékeny. Hatása ugyan egyelőre csak abban mutatkozik, hogy a kiadási kedv egyre terjed, mindig több iskola jelenti be részvételét. A tervbevett munkák (Kazinezy Ferenc: *Fogságom naplója*; Riedl Frigyes *műveiből*; *Pázmány-breviarium* stb.) pedig még azt is mutatják, hogy van bőven kiadatlan és nehezen hozzáférhető értékes mű is.

A kiadás módja, a mai helyesírásra átírás csak helyeselhető. Vigyáznia kell azonban a szerkesztőnek, hogy előbb az értékesebbek kerüljenek sorra, ez érdeke a nagyközönségnek is, a tudománynak is. De ne tolják félre a használhatóság szempontját fél munkával vagy elvtelen válogatással, úgy mint a *Péterfy Jenő dramaturgiai dolgozatai*-nál. Azt hisszük, hogy az irányítás abban, hogy *mit*, talán nem is olyan fontos, mint az, hogy *hogyan*.

Hegedűs Zoltán.

KAZINCZYRÓL.

Elnöki megnyitó beszéd a M. Tud. Akadémia Kazinczy-emlék-
ünnepélyén 1931 október 18-án.

Kazinczy Ferenc halálának századik évfordulója az elmúlt nyár derekára esvén, Akadémiánk annak megünneplését az őszi munkaidőre tűzte ki. Megünnepeztük előbb a nagy férfiú elhalálózása és temetkezése helyén, Széphalmon, az egykor Kazinczy, most az Akadémia tulajdonához tartozó kertben, a közreműködő helyi tényezők kívánságára október 2.-án, úgy, hogy ez az ünneplés mintegy csatlakozott a sárospataki főiskola négyszáz éves fennállásának megüléséhez. Miután én abban az időben közügyben külföldön voltam kénytelen tartózkodni, főtitkárunk mondott az Akadémia nevében megható emlékbeszédet s tette le koszorúnkat a sírra.

Tartozni véltünk azonban Kazinczy emlékének azzal, hogy azt egy akadémiai ülés keretében is megünnepeljük, s ezért hívtuk össze a mai rendkívüli összes ülést, melyet ezennel megnyitván, kegyeletes érzelmekkel üdvözlöm tisztelt tagtársainkat és hallgatóságunkat.

Akadémiánk szívesen ragad meg minden alkalmat arra, hogy Kazinczy iránti kegyeletét és háláját kifejezésre juttassa, egyrészt az ő elévülhetetlen érdemei, pályája és munkássága iránti tiszteletből, másrészt azért, mert személyének Akadémiánkhoz való vonatkozásába némi fájdalmas emlék vegyül, amely kiengesztelést látszik igényelni. Tudjuk, hogy a Tudós Társaság megalakulása most százegy éve Kazinczyra nézve csalódást hozott, mely úgyis szomorú végnapjait még jobban elszomorította s ezért az akkori elődök helyett, kik irodalmunk megalapítóját az első rendes tagok sorába iktatták ugyan, de a főtitkári tisztséget fiatalabb erőre bízták, a mostani utódok igyekeznek mennél teljesebb igazságot szolgáltatni az elköltözött nagy szellemnek.

A távolság, mely bennünket a Kazinczy életpályájától ma már elválaszt, biztosabb áttekintést nyújt egész munkássága s annak eredményei fölött s igazságosabb mértéket ad kezünkbe azok jelentőségének megítélésére.

Már a születési centenárium alkalmával tapasztalt nagy felbuzdulás, mely ugyan részben a nemzeti és politikai újjraébredés egyidejűségében is leli magyarázatát, megmutatta, hogy Kazinczyt az utókor sokkal messzebbmenőleg méltányolja, mint saját kora s különösen az a kor, melybe elég hosszúra nyúlt életének vége esett.

Az ő életének sok tragikuma között talán a legnagyobb az, hogy az elismerés és dicsőség, mely iránt fölötte érzékeny volt s melyet megkívánt, élete alkonyán elhagyni látszott őt. De épen ez a tragikum érlelte meg lelkének teljes nagyságát, mely abban nyilvánult, hogy semmi csalódás, semmi mellőzés és méltatlanság nem volt képes megtörni tetterejét, melyet élete végpercéig csorbítatlanul szentelt nagy célja megvalósításának, irodalmunk, főképp irodalmi nyelvünk és irodalmi életünk megalkotásának és felvirágoztatásának. Ha néha még pályája derekán is bizalmas leveleiben fakadt is oly panaszra, hogy «átkozom azt az órát, amelyben eszembe jutott, hogy írjak, nyomtattassak, költsek, magamat jövedelmemnek egy részétől megfoszszam, ha a köz dologért felvállalt igyekezetnek ez a jutalma!» — azért soha, egy percre sem hagyta cserben ideáljait, nem csüggedett, nem tágított, hanem dolgozott és küzdött tovább.

Ha őt előbb irodalmunk megalapítójának mertem nevezni, ez nem úgy értendő, mintha előtte egyáltalán nem lett volna magyar irodalom, hanem hogy leginkább az ő fáradhatatlan, lelkes munkásságának köszönhető nyelvünk oly kialakulása, mely annak az irodalom minden ágában való használatát lehetővé tette, és az írói hivatásnak, az írói hatásnak, az írók együttműködésének öntudatos érvényesülése, szóval az irodalmi élet megszületése hazánkban.

Örvendetes, hogy ma Kazinczy oly általános elismerésben részesül, habár műveit kevesen olvassák, mert ez annak jele, hogy korunk megértéssel viseltetik annak a feladatnak a nagysága iránt, amelyet irodalmunknak ez az apostola

magára vállalt és teljesített ; pedig csak a korviszonyokba való elmélyedés ad fogalmat azokról a nehézségekről, azokról a kezdetleges, fejletlen állapotokról, melyekkel e feladat teljesítése körül meg kellett küzdenie.

A kezdetleges forgalmi viszonyok miatt könyvek megszerzése, kéziratok küldése majdnem csakis egyes utazóknak adott megbízás útján, rendesen vásári alkalmaknál volt lehetséges. Könyvkereskedelem alig volt, többnyire csak a vásárra menő könyvkötők vállalkoztak néhány könyvnek bizományba vételére. Ha valaki nagy bajjal kapott kiadót s azzal minden aprólékos részletkérdésre nézve meg egyezett, vagy odamenni kényszerült, ahol a nyomda volt, vagy valakit meg kellett bízni a javítással, mert kefelevonatok küldése nem volt lehetséges. Irodalmi középpont nem létezett, az utazás pedig rendkívül nehézkes és körülményes volt. Egy író, ki könyve kiadásának költségeit előlegezni nem tudta, ritkán érte meg azt az örömet, hogy szellemi termékét nyomtatásban láthassa ; ha pedig megjelent a mű, a szerző kénytelen volt vagy házalni vele, vagy barátai, író társai útján próbálni meg annak elterjesztését.

Elképzelhető, mit jelentett akkor az írói hivatásnak élni, a többi írókkal összeköttetést tartani fenn, azokat közös munkára egyesíteni, közös érdekeiket előbbrevinni, szóval az irodalmat megszervezni. Csak a Kazinczy önfeláldozó, apostoli buzgósága, lelkesedése, tekintélye, önzetlen áldozatkészsége valósíthatta meg ezt a feladatot.

Ehhez járult, hogy maga az irodalom fejlődése szükségkép vitakérdéseket hozott felszínre, melyekre nézve a vélemények eltértek, sőt gyakran összeütköztek, az irodalomnak még csekélyszámú munkásai is táborokra oszlottak, melyek egymással harcban állottak, gyakran kölcsönösen megakadályozták törekvéseik sikerét. Ilyen volt mindjárt első sorban a nyelvújítási harc, melyben Kazinczy kezdettől fogva vezető szerepet vitt, mely neki is ellenfeleket támasztott ; de épen az ő gondviselészerű egyéni tulajdonai közé tartozott megnyerő lénye, mindenkitől elismert jóindulata, tiszta szándéka és tekintélye, mely egyedül volt képes e torzsalkodásoknak az irodalomra káros hatásait elhárítani.

Az olvasóközönség szűk köre előidézője lett az írók egymásra utaltságának s ez bizonyos testületi szellemet eredményezett, amely tompította a nézet- és érdekellentétek élet s némileg megkönnyítette a Kazinczy egyesítő, szervező munkáját. Ehhez járult az ő saját, bölcs önmérséklete, mely különösen a nyelvújításban gyakran rávitte őt saját hibái beismerésére és álláspontja módosítására.

Élethivatásának betöltését megnehezítette életpályájának viszontagságos volta. Pályája kezdetén egész lelkesedéssel adta magát oda a josefinisztikus reformtörekvéseknek, de nem az elnémetesítő iránynak. Hivatalt vállalt és kereste a legfölvilágosodottabb, merészen haladni akaró szellemek társaságát, különösen a szabadkőművesség körében. Ez hozta rá azután az I. Ferenc reakcionárius uralma alatt a Martinovics perébe való belekeveredését, a halálos ítéletet s kegyelmi úton a kufsteini várfogságot. Életének ez az epizódja évekkal rövidítette meg hatásos tevékenysége idejét s mikor szabadságát már visszanyerte, úgyszólván új elhelyezkedést kellett keresnie a teljesen változott korviszonyok között.

Mint minden valóban nagy ember, Kazinczy mentes volt a kicsinyes irígységtől és féltékenységtől; őszinte örömmel üdvözölt minden feltűnő új tehetséget s megbocsátható hiúság volt nála az az igyekezet, minél többeknek pártfogója gyanánt tűnni föl, gyakran túl is feszítve ez igyekezetben anyagi erejét. Csak később, mikor pályája végén a romantikai irány kifejlődése és térfoglalása fenyegetni látszik állását az irodalomban, mutatkozik nála idegenkedés és bizalmatlanság az újítók iránt.

Kazinczy irodalmi, különösen költői művei ma nem tartoznak már élő irodalmunkhoz; nélkülözik azt az örök emberit, mely egy szellemi alkotást minden korok nemzedékének közkincsévé tud avatni. Annál nagyobb azonban irodalomtörténeti jelentősége prózai műveinek, különösen visszaemlékezéseinek, bírálatainak, életrajzainak, vitairatainak és leveleinek. Ezek kortörténeti szempontból egyenesen megbecsülhetetlenek, s a ma sokat emlegetett szellemtörténeti kutatómódszernek elsőrendű forrásai.

Az a szerep, amelyet az ő életének emléke születésének századik évfordulója alkalmából a nemzeti megújulás mozgalmában vitt, mindenkorra véglegesen kijelölte helyét szellemi életünk történetében. Attól többé a korviszonyok semmi változása meg nem foszthatja. De az ő történeti alakjában nemcsak az érdemeket, az eredményeket tiszteljük, melyek irodalmunk fejlődésében az ő nevéhez fűződnek. Ránk nézve talán még becsesebb, még fontosabb szerepének példaadó varázsa, mely fokozott erővel hat mindannyiszor, valahányszor nemzetünk életét a sors forgandósága egy újabb hullámvölgyön viszi keresztül.

Senki csekélyebb jutalomért nagyobb szolgálatot nem tett irodalmunknak, nagyobb munkát nem végzett irodalmunkért, mint Kazinczy. Ma az irodalom nemcsak dicsőséget hozhat, hanem sokaknak dús anyagi javakat is. Akkor, mikor Kazinczy élt, gyakran félreértésekkel és gyanúsításokkal szemben, nélkülözések közt s folytonosan áldozatokat hozva lehetett csak egy jövő, nagy irodalom alapjait lerakni. Ma csak tehetségek kellene, akkor a tehetség is csak úgy érvényesült, ha apostoli buzgalom, lelkesedés, önzetlen áldozatkészség egyesült vele és segítette elő útján.

A nemzetünket méltatlanul ért rettentő csapás már ma is megpróbáltatásoknak teszi ki irodalmunkat s valószínűleg még nagyobbaknak fogja kitenni. Akkor, mikor hazánk földjének szétszaggatása következtében irodalmunk egysége megbomlott, irodalmi életünk is szétszakadozik, itt a törzshazában, de a határokon túl is az általános elszegényedés kevesbíti irodalmunk olvasóközönségét, épen a legnemzetibb termékekre nézve s majdnem csak a külföldi piacra való termékeknek kedvez.

Ezek a körülmények ma tanulságosabbá teszik a széphalmi mester példáját, mint bármikor. Eljött ismét az idő, amikor nemcsak tehetségekre, hanem apostolokra is van és lesz szükségünk. Amazokban nincs hiány, adja Isten, hogy emezekben se legyen. Ne csak tiszteljük a Kazinczy emlékét, hanem kövessük is példáját!

BERZEVICZY ALBERT.

KAZINCZY EMLÉKEZETE.

Kazinczy nem volt teremtő lángelme : fejlődéstörténeti jelentőségre azonban csaknem páratlanul áll irodalmi műveltségünk kilencszázados folyamatában. Egyénisége, programja, ízlése annyira különös, hogy a maga korában sem talált egyhangú méltánylatra, sőt pártszerű ellen-szenveket, durva megtorlásokat hitt ki maga ellen : mind-ammellett nincs nála összefoglalóbb képviselője kora törekvéseinek. Halála óta világnézetünk, nyelvről, irodalomról való felfogásunk, ízlésünk oly nevezetes változásokon ment át, hogy csaknem ellentétbe kerültünk vele : mégis, ha elmerülünk tanulmányozásába, lesz oly tájéka lelkünknek, mely otthonosan üdvözöli őt, lesz oly vonás mai magyar műveltségünkben, mely fölérezve vallja, hogy az ő rég porló kezétől származott.

Már születése előtt megkezdődött az idők fordulása. Munkában volt a «felvilágosodás»: az «Ész» profán világné- zete, s szaggatta a gyökérszálakat, melyekkel mindennemű kultúra eladdig Egyház és theológia évezredes talajába fogódzkodott ; s jött nyomában, a lét, a túlvilág nagy kérdéseivel nem, csupán a földi boldogság jó elrendezésével törődve, jött, lejtett, virágait szórva, a kecses rokokó. Gr. Ráday Gedeon, b. Orczy Lőrinc, Faludi Ferenc már megízeltették ; előkelő urak könyvtárai az új francia filozófia és ízlés irodalmával teltek meg s kertjeik és mulatságaik egy-egy rokokó-szigetet varázsoltak az ősi magyar földre. Kazinczy nagyatyja, a katolikus Bossányi Ferenc, kinek házában nyolc éves koráig nevelkedett, Febronius, meg a szintén felvilágosodott szellemű *Gespräche im Reiche der*

Todten olvasgatásában lelte gyönyörűségét. Atyja buzgó református volt, reggel s este együtt imádkozott háznépével, s bár Patak is főképp a «legszücsésesebb s legfelsőbb tudományban, a theológiában» oktatta növendékeit, mindhiába! — Ferenc azt hamar megúnta. Volt már valami a levegőben, ami nem kedvezett a régi eszményeknek s a felsőbb körök új világnézete titkos csatornákon alászivároghva, már kikezdte a régít, az öröklöttet.

Világnézet és irodalmiság tekintetében Kazinczy egyaránt a felvilágosodás neveltje s egyénisége alaprétege mindvégig telítve maradt racionalisztikus elemekkel. Felvilágosodott meggyőződése tette lehetővé, hogy II. József alatt iskolai inspektorságot vállaljon, a német nyelv elrendelt taníttatása mellett azzal a népszerűtlen feladattal, hogy kerületében a felekezeti iskolákat ú. n. közös iskolákká szervezze át. Aufklärista-szabadkőműves összeköttetései zúdították reá élete legnagyobb szerencsétlenségét, a kalandor Martinovics egyik kátéjának gyanútlan lemásolása folytán belekeveredését az összeesküvésbe s a hetedfélevení szörnyű várfogságot. Minden további nyomorúságai, testvéreivel való perpatvarai, vagyoni romlása : ebből következtek.

Túlzó sohasem volt. «Érzem jól — írta a felvilágosodást propagálni kívánó *Orpheus*ában, 1790-ben, — mely chimærai szándék az, amely a köznépet — a gubába vagy bársonyba öltözött köznépet! — megvilágosítani igyekszik ; mert érzem, hogy a Világosság elfogadására kevés emberek és csak a jószívűek alkalmasok ; mert érzem, hogy van olyan igazság, mely a rossz ember szívében mindig az, ami a gyermek kezében a tőr és kés.» Kár, hogy néhány évvel utóbb, a Káté lemásolásakor nem ismerte fel «a rossz ember szívét».

Fogsága nem változtatta meg nézeteit, csak óvatosabbá tette nyilatkozataiban. Nem az elvek és tanok propagálására fordította gondját, hanem élt azok szerint s hasonló gondolkozású társak, az «Értelmesek és Jók» szellemi arisztokráciáját, előkelő lelki közösségét keresve, törekedett egy modernebb műveltség számára előképet, mintatelepet nevelni : rokokó-kertet, elkerítve a «köznép» földjeitől.

A vallás tekintetében egyik legutolsó nyilatkozata vethet

világot végleges felfogására. Vallástalannak abban nevezi magát, hogy nem tudja hinni mindazt, amit mások erős hittel hisznek; az igazság Istene az észet és okosságot adta vezérévé: nem kívánhatja igaznak tekintetni vele azt, mit ész és okosság tévedésnek ítél. Religiózus azonban annyiban, mert teljes meggyőződéssel hiszi a lélek halhatatlanságát; hiszi, hogy az emberek dolgait egy bölcs és jó Isten kormányozza; amit ő reánk mér, azt zúgolódás nélkül, tisztelettel kell fogadnunk. Isten azt kívánja, hogy küzdjünk a bajjal, nem hogy magunkat — pietisták módjára — általa leveretessük; az igaz religió azt kívánja, hogy erőnket neveljük, s azzal is neveljük, hogy szemünk előtt tartjuk az Istent s azt az ő bölcsességét, mellyel a világot s az egyes emberek dolgait kormányozza. A szenvedő keressen örömet, ahol s amiben lehet; ragaszkodjék azon vigasztalásokhoz, melyeket a vallás nyújt, de őrizkedjék a pietizmustól, mely tétlenségre kárhoztatja önerőnket s akaratunkat. A templombajarást és mindennapi könyörgést azért nem javallja, mert idővel pusztá reflexió nélküli szokássá válhat. Ő ellenben szüntelen elmélkedik arról, amit maga tart religiónak s nem felejtí, hogy Isten látja minden gondolatát, szándékát, tettét.

A vallásbeli különbségeket, ép úgy mint a nyelvbílieket, nem tekinti elválasztó határoknak ember és ember között. Tiszteli a másét s hitében megingatni senkit sem akar. Felesége katolikus nő volt; fiai a református, leányai a katolikus hitben nevelkedtek s nevetett azokon, kik ezen megbotránkoztak.

Hitt a világosodás fokozatos terjedésében, az emberi műveltség feltarthatatlan haladásában s köz- és magándolgai folytatásához optimizmust, derült önbizalmat tudott meríteni a maga «babonától megtisztult religiójából»: deizmusából. Morálját, szabadelvű, emberies nézeteit egyébként, amint egyik tanulmányozója megjegyzi, nemcsak Voltaire-éktől tanulta, hanem az ókor nagy lelkeitől s azok egyik legnagyobb utódától, Goethétől is.

E legrégebb és állandó világnézeti alap időjártával rokon, sőt ellentétes elemeket is fogadott be magába, olyanokat, amelyek külföldön is belőle származtak, vagy részben

ellensúlyozására törekedtek. Bizonyos, a felvilágosodással karöltve járó, finomkodó, kecses, könnyüelmű rokokólengésen kívül főképp a Rousseau-i «természetes ember» ideálja hatott rá. A Voltaire-féle ész-szabadságnak valószínűs ikertestvére a Rousseau-féle érzelem-szabadság, a természetes embernek e hiedelem szerint legősibb tulajdona. A két elv, hiába egytestvér, igen nehezen békíthető össze; vagy egyik vagy másik jut túlsúlyra, küzd egymással és az etikai követelményekkel s a küzdelem és súlymegoszlás változatai szerint állítja elő a szentimentális szép lélek típusát, fejleszt preromantikát, Sturm und Drangot, németgörög klasszicizmust, romantikát.

Kazinczy mind e típus-változatokat megélte s bár mindenikből befogadott magába valamit, megtalálta módját az ellentétes elvek összeegyeztetésének. Még pedig igen sajátos, csaknem paradox módon: az érzelem javára. Mintha a ratiónak, a hideg észnek csak azt a kritikai feladatot juttatná, hogy elhárítsa azon világnézeti akadályokat, melyek az ő újszerű, profán érzelmességének útjában állanak, ellenben kivonná ellenőrzése alól magát a kedélyt és érzelmet. Nem egyszer egyenest a ratio, a józanság, a hideg bölcsesség, a «duzmadt ész» rovására tetszeleg a fesztelen, szabad, sőt dévaj érzelmesség magasztalásában, s ész és érzelem meghasonlásokor az érzelem előjogát vallja:

Oh, amidőn természet s bölcsesség,
Két szent testvérek, meghasonlanak,
Ki fog, ha józan, térni *ennek* feléhez?

Idegenkedik a «hideg józanoktól», az «elposhadott szofistáktól». Nem szereti a «tudós, savanyú embereket», nem azon «egyszínű kis nagyokat, kik nevetni nem mernek», a pöfftegeket, a «fesz és pöf» barátait. Elmésségek: a lélek «percengési»; apró, bohó történetecskék; csintalan, dévaj, gondolatlan pajkosságok; tréfa és nyájasság; «csillámló társaságok»: többet érnek neki, mint «az őrzött órák feszes bölcsége», mint minden «szomorú bölcség». «Mely igen nem boldog, aki mindég bölcs!» A virtust: «rényt» is víg elmével, pajkosan szereti, s az «abgezirkelt» modort felváltva,

szeret lenni Horác módjára «keccsel pongyola». A kedv szesszenései s játékos hangja kedvesb előtte, mint a mindenik szavát gondosan latolgotó komolyság.

Az ő lelke «ritkán van felmelegülés nélkül». «Szíve szép religiója» hevülni inti. A tüzet szereti mindenben, a meleg vért, a meleg érzést : több az mindennél ; a jó sem kell neki, ha lelket és tüzet nem lát mellette. Kín neki a hideg etikett : «egy indulatos megölelés, egy meleg kézszorítás, ellenére a táncmesteri leckéknek» : így köszön be legörömostebb, hol a rend nem tiltja. A «részeg szív özöne», vére gyulongásai, szíve zajgása, lángjai, arcán a színek, szívében az érzelmek egymást kergető lírai zavara, lágy megindulásai, az elijedések, fel-felsikoltozásai, a rezzentő pillantatok : emlékezetünkben vannak mindnyájunknak, kik önéletrajzi műveit s verseit olvastuk.

Látnivaló, hogy a józan okosságot, a Ratiót csak eszköznek tekinti, mellyel élnünk kell, az élet valódi értékeit azonban nem tőle, hanem az érzelemtől várja. «Van egy neme a nem-okosságnak, mely többet ér mint minden okosság» — írja egy helyt a *Pályám emlékezetében*, s az érzelem tartalék nélküli, fesztelen, a prózai józansággal dacolni merő kiélvezését érti azon a «nem-okosságon». «A szép lélek — írja máshol — olykor szeret siket lenni a hideg ész tanácsára, s tetszik magának különösségeiben» : vagyis oly viselkedésében, melyet az érzelmileg műveletlenek, az ál-okosok oktalannak, különcnek, észszerűtlennek ítélnék.

Az ész szabadsága nem terjedhet tehát odáig, hol az érzelemével ütköznék össze : ott már az önkénytelen sugallatok, a lelkiismeret, a «Természet» az úr.

A Rousseau-i «természetes ember» ideálja ihleti ezt a felfogást. Nyilvánvaló azonban, hogy Kazinczy, a «szép-lélek», minden egyéb, mint természetes ember, s hogy sem az érzelmefajta, mely sajátja, sem annak életformája nem «természetes». Az ő érzelme érzelmesség : épen nem naiv és erélyes, hanem édeskés, kényes, finomkodó, szentimentális, szaloni. Megnyilatkozásában pedig nem önkénytelen és ellenőrizetlen, hanem önmagát túlbecsülve dédelgető, gyönyörködve szemlélő, «különösségeiben» magának tetszelgő, ön-

tudatos: mintha Voltaire lépten-nyomon egy Rousseau-t fedezne fel magában büszke ujjongással.

Ha ma Kazinczyban mesterkéeltséget érzünk, ami más szóval a közvetlenség hiányát jelenti, e benyomásunknak itt a végső gyökere: a felvilágosodott ember e paradox érzelem-kultuszában, Kazinczynak a maga egyéniségét részrehajló tetszelgéssel felfogó tudatában, e nem egészen hibátlan tükörben, melyet folyvást magával hord, hogy mi is abban szemléljük őt.

Hadd lássuk e tükörbe néző érzelembecézés némely főbb módjait. Nemcsak érzelem-kultusz az, hanem, minden «természetesség»-igénye ellenére, szokatlanul kifinomult érzelem-kultúra s abban rejlenek e rendkívüli pálya sugalló erői.

Mikor megtudja, hogy Török Sophie most már szabad, mert régi udvarlója megnősült, hozzákészül megkéréséhez; 24 óráig viszi úgy a dolgot, hogy Sophie nem sejtí szándékát. «Fukarkodám — írja — éltem legszebb gyönyöreivel s az utolsó cseppig akarám kiszörbölni, amely édes kelyhet a gondviselés annyi szenvedésemért nyujta . . . Még nem szólok, mondám magamban; ily scenákat az istenek csak egyszer adnak az életnek.» Ímé, — nem az átélt, hanem legott szemléletté kivetített, *scénává* színpadiasított élmény: műértő, nyenc kiélvezése a rendkívüli érzelmi alkalomnak.

«Scenákkal» tele vannak emlékezései. Egyik csoportjukat az jellemzi, hogy élményét a művész, a festő, az olvasott ember szemével fogja fel, ki napjait «A szépnek szentelé, s még a valót is Azért kedveli, mert alakja szép». Erdélyi útján, a Meszesről szétnézve — «hah! mily rezzentő pillanat!» — valóban szép tájképet fest (oly képes beszéddel, mely, úgy látszik, Petőfit is megigézte), de nem mulasztja el hivatkozni Claude Lorrain és Vernet ecsetjére s megjegyezni, hogy efféle leírások nem az idő, hanem az ür tárgyai s ezért sikeretlenebbek szóban, mint rajzolatban. Egy szép leányt mutat be más alkalommal, kinek sötét haja, homlokán kétfelé osztva «azon vonásban folya füleihez, melyet a festők iskolája kígyóinak mond»; mikor leült, öltözetét úgy csapta maga mögé, hogy «azon a festő sem hagyott

volna igazítani». Az oláh asszonyok bőujjú durva vászon-ingét azért hibáztatja, mert elrejtí a talán szép formát is, holott «a lepelnek, a festőknél, az elfedett részeket magán által kell sugároztatni». Lugosnál egy este a Temesben fürödve gyönyörrel űzi a látás képzelgéseit a hold mágusi világításánál, s elégtétellel jegyzi meg, hogy ily gyönyörökben csak annak lehet része, ki (mint ő) fantáziája játékait *műremekek csudálgatása* által emelte feljebb másokénál. Csupa közvetett, secundär, művészi tanultságon s reminiscencián keresztül való felfogása, átélése a közvetlen tapasztalatnak. Maga az anti-naiv, művek és olvasmányok tükréből való, s tanultságában tetszelgő élet-élvezés. Jellemző a tanultságnak e folytonos közbeékelődésére Kazinczy egy kérdése a kis Hirgeist Ninihez, fogolytársa bájos kis hűgához. Ez a kis leány egy szép nap, se szó se beszéd, beállított a nádorhoz, könyörögni bátyja kibocsátásáért: «Úgy vagyok, esedezett a nádorhoz, mint a szegfő, mely elvesztette vesszejét, miolta nincsen bátyám». A magas társaságokban napokig egyébről se volt szó, mint a leányka naiv bátorságáról és szép hasonlatáról. Eljutott a hír a foglyokhoz is, s mikor Nini legközelebb meglátogatta bátyját, Kazinczy legott ezt kérdezte tőle: «*Melly könyvből* vette azt a szegfő képét, édes testvérkém?» — «Semmi könyvből! — hangzott a felelet. Ablakunkban állt egy szegfő vesszejéhez kötve; a vessző kitört s azzal kidőlt a szegfő is»; — s válasz és kérdés jól szembeállítja a töről sarjadt, meg a könyvbe préselt élmény, — a «naive» meg a «sentimentale Dichtung» két külön világát.

A «scenák» egy másik csoportjában az élmény és felfogás időbeli kettészakadása az érdekes: mintha amit e pillanatban átél, már távoli emléke volna, vagy pedig nem annyira maga, mint inkább az utókor számára élné át, hogy emlékeztetőt hagyjon maga után. Tükör ez is, a halhatatlanokat tisztelő és halhatatlanságra vágyó litteratoré, — nem a tanultság, hanem az idő távolító tükre, odaállítva a magánélet meghatározható jeleneihez, hogy emlékké szentelje őket.

A kegyelet egyébként is egyik leggyökeresebb érzése. A gyulafehérvári bibliothékában megmutatják neki Pázmány téntatartóját s porzóját a tálcával; ujjaival illeti a

«szent ereklyét» — szent még azoknak is, kik ellen harcolt — : «az a ténna sokszor igen jól írt». S mintha mind azt a «babonát», melytől aufklärista gondolkodásmódja szerint sikerült «meg-tisztítania» a maga religióját, e másikba, e kegyelet-religióba költöztette volna át: Hunyadi János sírkövére reáteszi óráját és jegygyűrűjét, «hogy ezáltal szenteltetést vegyenek», — tudják meg ezt gyermekei «s menjen által — úgymond — érzésem minden maradékaimra!»

Nos, hasonló religiózus érzéseknek magához fordított tükrében szereti emlékeztető scenákká avatni, mintegy hal-hatatlaná szentelni élete némely pillanatait, melyeket rokon «széplelkek» társaságában élvezett. E scenák színhelyei rendszerint a már akkor erősen elterjedt rokokó-divat szerint elrendezett kertek, amelyet jobb időkben, mikor még tervez-hetett, maga is szeretett volna Széphalmon elővárázsolni. Egy pár szót hát megértetésül az ő virág- és kert-kultuszáról s a scenák színhelyéül szolgáló rokokó-kertekről!

Az illat ép oly «mennyei gyönyör» neki, mint a szép zene, ének. Egy bécsi útja alkalmával Dornbachba menvén ki, bokrok közül ismeretlen illat csapta meg; addig járt fel s alá, míg szaglása nyomra nem vezette; nem tudva ellenállni a kísértésnek, «meglopá» a kertet, hogy a szerény plánta nevét a városban megtudakolhassa: «Rezéda vala, s nálunk ismeretlen akkor még, Viczay által is.» Amerre járt, fogsága éveiben is, Kufsteinből Munkács felé jövet, «desé a kerteket» s *Erdélyi leveleiben* több szép kertet leír, melyek tele vannak az «új kertészség játékkal». Az egyikben várromokból áthozott római oltárkövek s szobrok, elmállott inscriptiók, a Maros partján gerlice-tartó, hol «kedves búslakodásba szenderedhet a magányt kereső»; a másikban kínai házikók, török kioszkok, vízi partiák, források, gyeppiacck; itt nyolc-oszlopú, gömbölyű tetejű templomocskák, peripteronok; ott «vízrohanók», melyek két oszloptól tartott kabinetecske fölött vezetve, előtte zuhognak alá, a lebegő vízkárpit ezer szikrázásával gyönyörködtetve a kabinetben ülőt («ez a kertek játécai közt talán a legelmésebb, amit a rezekben láthatni», kivált ha a kertész a két oszlop sorában rakja le virágcsuprait). Máshol a gyep-partia közepén gyertyán-

ernyőcske, szökőkút, teknőjében aranyhalakkal; tekergő utak az üvegházhoz, a mellett tó, hínáros; szép grotta, sugár obeliszk, csurgó. Máshol — Krasznán, Cserei Farkasnál, — olasz nyárok; tó, aranyhalak; rekeszben ezüst fácánok; liliodendron, catulpa, aelianthus gladulosa, gledicsia; keleti platán alatt emlékkő; — vajjon kié lehet? Andalogva indul Kazinczy a szép lombú fa felé; «mely kedves meglepetés!» — a kőre saját epigrammja volt bevésve:

Kéted-e, hogy lelkünk jár, vándorol? ott fene Cato
S lány szívü Brútusz, itt Wesselényi valék.

«Köszöném csillagzatimnak, — kiált fel — hogy verselővé tevének. Hirdesse ez is tiszteletemet azon nagyunk iránt, kinél az ég kevés halandót teremte még nemesebbet, s ily tisztát.»

Lássuk hát, amiért mindezt előadtam, az emlék-szentelés scenáit. Pécelen az idősb gr. Ráday Gedeon lehívja kertjébe egy öreg, vastag kőrisfa alá, mely alatt a grófnak már nagyatyja, az I. Gedeon, s ennek atyja, Pál is ült hajdanában; rátapasztják tenyerüket a fára s úgy csókolják meg egymást, emlékké szentelvén ily módon együttlétük pillanatát s mintegy varázslatos szertartással újabb emléket bízva rá a lombja közt már oly sok hajdaniról suttagó agg fára. Mikor Erdélyben gr. Gyulainétól, ifjúsága szerelmétől, erdélyi útja titkos végcéljától elvált, a grófné meghagyta neki, hogy legközelebbi pihenőjén, a már említett «vízrohanó» mellett emlékezzék meg rólok és Teréztől: «Süsie és Teréz! kiáltám, belépvén a kabinetbe s az ő-neveikkel szenteltem meg örök emlékül a szép helyet.»

Zsibón a csorgó tájékára bizza emléke megörökítését. A kertész a csorgót igen értelmesen ékesítette: a víz egy medencét tartó nagy pedestal aljából bugyog elő s arasznyi gyepvel szegett, egyenes vonalú csatornán fut a tó felé; mellette ülések s terebélyes, boglyas fák közül sugár tetőiket magasra fellövellő jegenyék: «Kedves az árny, kedves a víz csergése, kedvesen suhognak az olasz nyarak. A hold a maga teljes szent fényében tekintte alá az egymást szeretőkre a fák suhogó tetői között. Oh, ha Zsibó fenntartja emlékezetemet,

emlegessen e kútfőnél valaha, ahol én Wesselényinét, az ifjú Wesselényit, Cserei Miklóst, Buczyt és gr. Kornis Mihályt láttam, s barátim előtt az öreg Wesselényinek képét festettem.»

Viszont máskor, már elhagyva Süsie lakóhelyét, a felejt-hetetlen Dédácst, képzeletben oda «teszi által» magát, epigrammot ír, óhajtván, hogy ha «ügyünk barátjai» közül valaki e szent helyre lép, mondja el ott epigrammját s nevezze nevét; hogy a hely övé legyen, mikor már ő nem lesz is. «Igenis, leszen egy idő, hogy ez a szép gyep enyémnek fog neveztetni; hogy ügyem barátjai ide jövén, keresni fogják nyomaimat, hol mi mindnyájan, s a ház vendégei, összejűlénk a grófné körül; mutatják, hol járánk a Maros szélén s a fekete szilas lombjai alatt s ezt fogják mondani: nem lehete minden érdem nélkül, kit e jók szerettenek.» Pannonhalmán is névkezdő betűk belemetszésével egy-egy fát avat magának és azoknak, akiket szerete; «akarom, — írja — hogy Pannonhalma ne felejtse, hogy látott».

Ha a scenák első csoportjában a mester, a művész mintegy kiigazítja az élet benyomásait s kihűti közvetlenségüket, e másodikban túlmelegíti a róla emlékezendő kegyelet számára s másnak, az utókornak tulajdonított meghatódással szemléli s fogja fel — nem benyomásait, hanem önmagát azok büvkörében. Mindkét esetben a maga művészi és érzelmi kultúrájában elfogódott «szép lélek» veti közbe magát, amott képzettségével, itt halhatatlansága becsvágyával: mesterkéltté merevítve vagy lágyítva a valót. De ha amott még hajlandók voltunk mosolyogni rajta az iskolás gyermekkel, itt már kezdjük érezni e különös diszpozíció nagyrahívó sugalmait, «religiosus» erejét.

«Nem lehete minden érdem nélkül, kit e jók szerettenek»: ezt óhajta mondatni a reá emlékezendőkkel. Szerénység (a *szerény* szó az ő alkotása!) s önérzet valódi Kazinczyas egybefonódása ez óhajtás: a kegyelet azon érzésébe, mely scenáival helyeket és emlékeket szentel, a halhatatlanság vágyát önti bele, de közvetve, szerénység formájában, mintha csak a jók által való megbecsültetése ébresztené tudatára önértékének.

Szerénység, hiúság ; kegyelet, kevélység : szinte egybeesnek szóhasználatában s érzésében. Szerénység szerinte az ifjúkornak annál főbb dísze, mert az öregnek is az ; egyetlen ragyogásául azt kívánja tekinteni, hogy kiváló, nemes lelkeket, kiket soha sem látott, barátaivá tudott tenni. Szeret a jóknak tartozni. Religiózus tisztelettel viseltetik a nagyok iránt. Kis János, gr. Dessewffy József, meg a kevés hozzájuk hasonlók : élete legfőbb kevélységei ; Orczyhoz, Rádayhoz mindig «templomi érzéssel» közelít. «Lélek, tudomány, tapasztalás, szív és nagy tettek» teszik tiszteletessé szemében Cserei Miklóst : «ítéletei felvilágosodottak, gondolkozása józan, érzése hív és szent.»

Atyja már korán beleoltotta a tekintélyek tiszteletét. Iskolában és azon kívül szívesen szerepeltette őt és vele tanuló öccsét, Dienest, hogy érezzék, milyen kimondhatatlan haszon háramlik ránk a nagyok közelségéből. «Lelkeink — így emlékezik erről Kazinczy — szikrát kapának előretörekedni s érdemleni a nagyok figyelmét». Már német tudásukkal feltűntek Patakon s atyjuk örült, hogy «hírbe jöttek». II. József 1770-ben átutazóban Patakon ebédelvén, a két Kazinczy-fiú azok közt volt, kik egy-egy tányért nyujthattak a császárnak ; híre érkezőn, hogy gr. Beleznay Miklós protestáns ügyben Bécsből jó válasszal van hazatérőben, az apa eléje utaztatja Pest megyébe a két fiút, hogy üdvözljék Miklós napjára. Véletlenül kezébe kerülő egy könyv, melyet valamely erdélyi család gyermekei fordítottak : nosza, Ferenc is fordítson valamit : ki fogja nyomatni. Az apa 1774-ben elhalván, özvegye sürgeti a fiút. Így készül el Magyarország Geográfiája, melyet anyja parancsára Ferenc irulva-pirulva oszt szét az 1775.-i exámenen, majd pedig Podoc és Kazimir fordítása a következő évre.

Ez az apai pedagógia — «érdemleni a nagyok figyelmét» — régi, patriarchális idők hagyatéka, a protekció-biztosítás egyik legillendőbb módja s alkalmas arra, hogy becsvágyat szerénységgel párosítva neveljen bele az ifjú lélekbe. Kazinczynek valóban volt módjában, nem álnagyságok s pusztá rang-tekintélyek, hanem igazi kiváló férfiak figyelmét érdemleni s másfelől a tekintélytisztelet neki egyik leggyökeresebb

érzelmi szükséglete volt. Avagy nem feltűnő-e, hogy minden aufklárista reformátorsága és síma «módjai» ellenére mily tisztelettel emlékezik a megelőző nemzedék csiszolatlanabb, de erőselekkü alakjairól: írni nem, csupán olvasni tudó, de kitűnő háziasszony-nagyanyjáról, a nagyatyja korabeli bihari, szabolcsi magyar urakról, a Baranyi Gáborokról, Bossányi Ferencek, Péchy Imrék, Domokos Lajosokról, Vay Istvánok és Niczky Józsefekről és az «áldott Terézia korának» más patriarchális hőseiről, gyönyörű idejéről. Szennyetlen erkölcsök, önérzésben fogant méltóság, a lelki tisztaság tudatában parancsolni, intézkedni, ítélni merő hatalomgyakorlás: valódi római nagyságokká avatja szemében e még gyermekkorában megismert férfiakat. Tanácsadók voltak azok egész ország rész számára, ingyen ügyvédei minden tiszta ügynek, mintha békebírái volnának a nemzetnek; pártfogók igaz ügyben még rokonaik, barátaik ellen is; nyers modorúak, hirtelen haragvók-csillapodók, de élcések, nemesen, elmésen gorombák, ha kellett. Tisztelte is őket mindenki, mert «akkor még a sokaság tekintettel vala elsőbbségi iránt, mivel bizodalmit megcsalva soha nem látta» — míg ellenben «korunk» neveti, ami tiszteletet kívánna s «ezen semminek nem tisztelésében nyavalyog». Meggyőződése, hogy «némely szeliditések mellett — jobban volt akkor, mint most».

Nos mindebben lehet része a gyermek egykori aránytalan impresszióinak, lehet a messziről visszanező, jelen dolgaitól elkedvetlenített ember szépítő hajlamának, lehet a portrait-festő litteratornak, a filozófia és virtus vallását visszavetítő aufkláristának: tény azonban, hogy a tekintélytiszteletnek az a válfaja, melyben alárendeltség és megbecsültes, szerénység és kitüntetetség érzete szinte egybeolvad, Kazinczynak legkorábról kimutatható, régi magyar patriarchális világból öröklött sajátja. Az új szellem, melyet magába szívott, a «szép lélek» érzelmessége, ezt az ősi tisztességtudást is valóságos «religiosus» kegyeletérzéssé magasztalta fel, s ami a vallásban, az igaziban, a hívők közössége, azzá lett számára az ő profán religiójában a szép lelkek közössége: a «felvilágosodott ítéletű, józan gondolkodású, hív és szent érzésű» lelkeké, kik «ami rú, pirulnak tenni». E közös-

ségbe juthatás elengedhetetlen feltétele a modestia, amely hódolni tud eszményei megvalósítói előtt, s vágyik hasonlítani hozzájuk; velejárója pedig az önérzet, mely kevélykedik kivételes kötelékeivel s azzal, hogy «a legjobbjai a mostan élőknek rokonlélek gyanánt nézik» s gyönyörködnek benne:

Jutott kevélység nékem is, s kevésnek
 Jutott több mint nekem: de szomjainkat
 Nem egy forrásból oltjuk. Amit ők
 Kerestek, az nekem nem kell; nekik
 Nem, amit én kerestem s ime bírok.

Kikelni a ködből, s másoknál elébb
 Hágdosni a fényes úton, hol nem ős,
 Nem birtok és pénz nyujtnak elsőséget,
 S ujjal mutattatni a nagy szám között:
 Oh zengzet! édes, mint a húroké.

E kevélység, mint látni, valódi olympizmus egyszersmind azok irányában, kik szomjukat más forrásból oltják: a «vad csoport»-tal szemben, mely dühült gyűlölettel rágalmazza a finomabb érzelműt s «büdös gög»-gel tartja tekintélyét a «szelídebb emberiség» idealistái fölött; a «magas dal» megvető letekintése az a brekekére és gágogásra, a fülemilé a cinkére, az ágtetőkön szökdelő eveté a gödre szennyében tunya borzra, a levitasz-é a gravitás-ra; a «repkényes pohár» büszke felcsillanása messze a «vastag ebéd» gőze fölött: a neológ szépíró epigrammai fölénye a Cserdik, Hályogik, Fűrmender Uramok, Zugdik, Koccantyúsik, Hőgyészi Hőgyész Máték, Csombók Jankók, Csombók Sárak, a «gubók», a «dőre pórhad», a vad kacajjal jutalmazó «csürhe nép», a «marhalelkek», a «sánta kullogók», «gégés mesterek», «tortyadt nyelvbölcsek», «rossz nyelvpecérek» orthológus, «buta bölcs» és ízléstelen serege fölött: mindazok fölött, kiket ő, ha bársonyba öltözöttek is, ideáltalanságuk miatt köznépeknek nevez:

Pénzt, pillogást, nem fényt keresnek ők:
 Éldelletet te, s tiszta fényt, s barátkört.

Keresve-kereste kora szebb lelkeinek az ismeretségét.
 Nem érte be távoli tisztelésükkel, személyesen óhajtott

hódolni előttük s közvetlenül érezni becsültetését általuk. «Mentem látni őt!» — olvassuk feljegyzéseiben nem-egy jeles férfiúval kapcsolatban. Így két évvel halála előtt elmondhatta: «Faludin, Ányoson és Berzsényin kívül mind láttam, akik pályánkon örök fényben ragyognak». De látott, ismert, levelezésébe bevont másokat is, nemcsak az írói pályán ragyogókat vagy arra indulókat: ismerte, barátjának vallhatta korának mondhatni minden szebb műveltségű magyarját. Ekként Levelezése, Pályája Emlékezete, Erdélyi Leveli, útirajzai, naplójegyzetei köteteiben és kézírataiban, bár önmagáról szól, benne van kora művelt magyarságának legjava, de magával együtt mintegy idealizálva, megnőtetve a kegyelet religiózus érzése által. Benne van a szép lélek egykorú, rajongva, hiún és kevélykedve, de szent elfogultsággal szépítő átélésének tükrözésében: benne van — emlékké szentelve. «Egykor gyermekeim — írja egyik versében — pirulni fognak sok botlásimért: Barátimért nem lesz okuk pirulni.» Nincs is! De az akkori Magyarország sem pirulhat, hogy oly gazdag volt Kazinczyhoz méltó művelt férfiakban!

Tudjuk, hogy e «szép lélek» patriotának, csaknem a túlzásig tüzes patriotának hirdette magát. Ez csak azt lephetné meg, aki a patriotizmust a nemzetiségnek csupán egy bizonyos modern felfogásával tudja összekapcsolni s irodalmi elvekben és költői gyakorlatban is csak a nemzetiség legkifejlettebb korszakának példáját tartja szem előtt.

A patriotizmus Kazinczy értelmében hazánknak és fajtánknak természetes, ösztönszerű, büszke szeretete, mely ép úgy nem igényli az ész által jogosíttatását, mint ahogy nem zárja ki az ész javallásait, sőt ösztönöz azok követésére hazánk s fajtánk emelése végett, ösztönöz «a nemzet nevét kivívni homályából». A felvilágosodás világpolgári jelszó ugyan s az emberiségnek észszerű kultúrával való boldogítását jelenti; kultúrárt azonban kinek-kinek csak a maga anyanyelvén juttathatni osztályrészül s a hazai nyelv virágzása nélkül semmi nép nem emelkedhetik kultúrára; a nyelv felvirágoztatására pedig e nyelvnek szerelme ösztönöz, az viszont már a patriotizmus melegágyából fakad. Így fér meg

az ő vonzódásában e két szélsőség : felvilágosodás és patriotizmus ; de karöltve jelentkeztek azok már Bessenyei törekvéseiben is. A kettő közül a patriotizmus a korábbi, az fogadta el eszközül, fegyverül maga számára s idomította saját szükségleteihez a modern, nyugati világnézetet.

Őseink hálás tisztelete, emlegetése «religiózus érzés» neki, a nagy, a dicső hazafiaké szent öröm, a hazai történet ismerete — ennek hangoztatásában ő a legelsőök egyike — önmagunk iránt való kötelesség. A Hunyadiak a «nemzet szentjei», Hunyad «örökre szent». Egész értekezésben cáfolja Hunyadi János törvénytelen származásának regéjét s büszke rá, hogy a magyar ég e legdicsőbb csillagáról «eltolta a ködöt». Apácai Cseri János «áldott magyar», aki a tudományokat magyarul kezdé tanítani. Azok a «nagyok», kiket kortársai közt kiválóan tisztel, azért is nagyok, mert kincsekkel gazdagították a nemzet kultúráját : könyvtárakkal, képgyűjteményekkel, jó ízlésű építményekkel. Maga a nagyszerű zsidói istálló is ép oly figyelmet érdemel, mint a vásárhelyi vagy fehérvári bibliothéka, mert szintúgy «kevélysége» Erdélynek és a nemzetnek, mint amazok. A marosvásárhelyi könyvtárt megtekintvén, szerencsésnek nevezi az órát, mely elmosá róla a szennyet, hogy nemzetének e kincsét még eddig nem látta.

«Irtóztató, iszonyú gondolatnak» tartja, hogy valaki, mint gr. Bethlen Miklós, földieki hálátlansága miatt elkeseredvén, többé haza ne térjen, sőt megtiltsa még holtteteme haza vitelét is. «Borzadva» írja ezt le, el nem tudván képzelni, hogy a jó ne a hazai földben akarna feküdni, még ha megölték volna is honfitársai. Nem érti, mint hagyhatja el valaki hazáját, nemzetét, szülőit, véreit, barátit, hogy még reménysege se lehessen viszontlátni valaha őket s a helyet, ahol nevelkedett, ahol annyi örömet és keserűséget élt. Ő «honi palánt»: elsorvadna idegen ég alatt.

Mikor 1800 nyarán fogolytársaival hajón hozatván hazafelé, megpillantják Dévény romját s Pozsony tornyait, levont süvegekkel, felsikoltva üdvözik a hon szent vidékét. «A hajó kikötött — írja — s kiszökellénk a hajóból. Megcsókolám jobbom ujját s csókomat úgy nyomtam az anyaföldre. Patria, te teneo!» Élénk emlékezetében maradt az a jelenet is, mikor

(Tirolba menet) útfélen pihenő magyar rekruták, meghallván, hogy ők magyarul beszélnek, mind felugráltak s addig néztek utánok, míg csak el nem tűntek. Taborban, egy az utcán lovagló nőről azt az értesítést kapván, hogy magyar, lekiált neki ablakából: engedné meg, hogy hazafiúi csókját kezére nyomhassa.

E többé-kevésbé a szép lélek érzelmes lényéhez hozzáfinomult, gyúlongó hazafiság példái mellett hányszor nem találkozunk nála a legnaivabb magyar büszkeség nyilatkozataival. Fogságról-fogságra vándorlásai közben bőven volt alkalma a magyar vendégszeretet kivételes voltát megismerni s büszkén élvezni egy idegen fogolytársa csudálkozásait, hogy amerre magyar földön áthaladnak, boldog-boldogtalan önként ajándékozza, traktálja őket mindenféle jókkal, míg Ausztriában és Csehországban csak egy meggyel sem kínálta meg senki. Tiroli kénytelen utazása idejéből érdemes még valamit megemlíteni. A harcoló seregekhez akkortájt nagy számban hajtottak gyönyörű magyar göbolyeket s a foglyok azok látásán is örvendtek, mert «a magyar faj szebb, mint a tyrolisi pely ökor, s mennyivel nemesebb, lelkesebb!»

Hát még mikor a magyar föld népét s a magyar legény, leány viselkedését nyílik alkalma összemérni másokéval. Mily szívesen látja azt a bátor, szabad lelket, mely a Tokaj — «a tokaji lebegő kék hegy» — s Debrecen közt lakó magyar szeméből sugárzik, még ha olykor szilajsággal van is összekötve. A falusi szászok mogorvaságát nem győzi elég nehezteléssel emlegetni; hármat is megszólít, az út felől kérdezősködvén, s egy se válaszol. Bezzeg a magyar legények néha délcegségből és jókedvből is olyan választ adnak, hogy a kérdő nem tudja, káromkodjon-e vagy nevéssen, de végre is nevetni kénytelen váratlan megrézfáltatásán. Ha magyarhoz úgy szólna egy szász, mint ő szólt a szászhoz, még meg is «ides-német-uramoznák». Tetszik neki a magyar nép humora, mellyel viszontagságain könnyít s bajait tűri: «az ily nép csak mégis más, mint ami minden baj mellett óbégat». «És aztán az a szíves beszédesség, az a meleg ömledezés, az a jámbor pajzanság; az a szeretetre méltó vadság a legényeknél, mint az öregek tiszteletes komolysága!» Nem irigyli a

gazdag szász falvak kőházait ; kedvesebbek neki a Debrecen-táji csinos, földből vert, nádas házak, ákácok és eprek árnyékában, mert ott van szíves egyenesség, van lélek, ott magával nem gondoló, büszke, szabad, szilaj nép lakik, jószívű és nyájas ; e kőházakban azonban magába zsugorodott, könnyen élést szerető s csak azt óhajtó nép. Kérdi : ez a könnyen élő, jómódú nép mennyivel áll elébb kultúrában, mint az a másik? A szász földön minden kultúra a városokba szorult s reá ez oly hatást tesz, mint a homoksivatag, melyen az utas félnapig elmehet, míg emberrel találkozik.

A népies ideológiától távolálló, más nemzetek iránt korántsem elfogult, a németiséghez pedig különösen vonzódo Kazinczy patriotizmusának, mint látni, igen őszinte érzelmi és meggyőződésbeli alapjai vannak. Ne vonjuk hát kétségbe akkor sem, mikor oly eszközökkel él, oly törekvésekkel párosul, melyeket Petőfi és Arany korának vagy éppen a miénknek nacionalizmusa már eltiltott volna, sőt amelyekkel már kortársai egy része is alig, az őt követő nemzedék pedig már egyáltalán nem tudott egyetérteni. Az ő patriotizmusa még a nemzetiség nagy mozgalmának első szakaszában áll, amely a nemzetiség lényeges jegyét a nemzeti nyelvűségben látja s feladatát a nyelv kiművelésére korlátozza. Kortársai nagy részénél még e kezdeti lépést is liberálisabban értelmezi s paradoxonoktól sem retten vissza ; a patriotizmus érzelmét pedig szintén felemeli a finomkodó, kényes, érzelmes kultúráltság légkörébe, melyben minden gondolatával benne tartózkodik.

Az ő patriotizmusa azt célozza, hogy hazájában is legyen ily előkelő, fentebb műveltség, ha egyelőre nem is mindenekre, de legalább a jobbakra kiterjeszkedő, legyen *mint*, mely hatását lassanként szélesebb körökben is éreztetni fogja. A város-oázisokba húzódo szász kultúrával szemben ő egyelőre rokonszenvesebbnek tartja s jó alapnak a magyar állapotokat : az egyházi és iskolai gócpontok : városok között szerteszórt falvak hálózatát, melyeknek csaknem mindegyikében találni kivételes, nyugati műveltségű földesurakat s papokat, a kastélyban könyvtárt és képeket s a falvakban igen sokszor emberségesen gondozott és ellátott, nagyra-

hivatott, lelkes, nyájas, magyar népet. Ehhez a helyzethez igazodik az ő irodalmi vezérkedése is, mellyel egy egyszerű falusi udvarház vált évtizedekre a magyar irodalmi kultúra valóságos gócpontjává, mielőtt egy város, Pest, fejlődhetett volna azzá.

Az országban szerteszét lakozó kivételesek az ő lelki közössége; kultúrája egyelőre ezekre, ezeknek is csak legjavára számít; a föld népének kultúrájáról, jó iskolákról, kórházról, filantropikus intézményekről, mesterségek, kéziművek virágzásáról gondoskodjanak azok, kik urai a népnek, s kiknek műveltségüknél fogva érzékük, helyzetüknél fogva módjuk van javítani, emelni a tanulatlan nép színvonalát. «Kultúrát mind a földesúrnak, mind a köznépek! s jó lesz minden.» De csak világot és természetet nem ismerő pseudo-filozófus kívánhatna e tekintetben is teljes egyenlőséget. Nem baj, ha nem vagyunk mind egyformák, elég, ha hasonlók vagyunk. Mint a katonai sereg különböző fegyvernemekből, akként bizvást különböző részekből állhat (nemzetiségeket is ideértve) a «polgári test» is: «csak egy pontra irányoztassék, mely nem egyéb és amelynek nem szabad egyébnék lenni, mint a mindenek boldogsága — s csak a nemzeti becsület tüze által élesztessék.»

A «mindenek boldogságát» főcélul hirdető aufklárista, a finom és különc érzelmi kultúrában elfogódott s a jók közösségéért rajongó szép-lélek, a «nemzeti becsület tüze» által lelkesített patrióta: «ész, rény és hazaszeretet» emberi nagysága, Kazinczy Ferenc: immár elég határozottsággal áll előttünk egyéni és korszerű különösségében. Otthona nem az egykorú magyar föld és élet (melyet pedig oly jól ismert), — nem az adott valóság, nem a jelen világ; hanem a «nem-most»: a jövőből előlegezett, képzeletbeli, «fentebb» fényhajlék, kifinomult lelkek, a kevés jók és nagyok «poétai világa», eszményi szalonja-ligetje, ahol másképp viselkednek, éreznek és gondolkodnak, más szabályú és zöngelmű nyelven társalognak, mint az alatt nyüzsgő tömeg. Nem Bányácska, a maga sebző gondjaival, adósságaival, exekuciójával, megdermesztő aggodalmaival, hanem: «Széphalom»; Szépha-

lom, tele mindazzal a nevető, boldog, idilli előkelőséggel, nyugati urbanitással, mit e névbe, mikor megteremtette, rajongó lélekkel tartalomul lehelt. *Széphalom* a «mindenek boldogsága», *Széphalom* a «nemzeti becsület tüze», *Széphalom* a «szent és hív érzések», *Széphalom* a rokokó idill, a «poétai berek», az új Arcadia, *Széphalom* a jövő, *Széphalom* a kiművelt magyar nyelv, *Széphalom* az ízlés tündérpalotája!

Felírta e nevet deszka-táblára, birtoka határán. Felírta verseibe — : «Fény s nagy világ énnékem Széphalom»; «E világ minden zugolyái közt, oh Széphalom, nékem te nevensz leginkább». Felírta, örökre felírta levelei ezreinek dátumába, küldve, röpítve a szép nevezet szárnyán az óhajtott ideált : a régi nyomába, a régi mellé új religiót, az ízlés religióját.

Azt hiszem, e megható fikció, e szellemi fata morgana sugártörésébe fölemelve érthető meg s méltányolható leg-helyesebben Kazinczy történeti alakja, gyöngéivel, külön-ségeivel, «kisdedségeivel», szeretetreméltó hiúságával, el-bájoló urbanitásával, gyermeteg kedélyével, de egyszers-mind bámulatba ejtő szívós, kevély, dacos energiájával, mi csak a legnagyobb és legnemesebb fantaszták sajátja.

Ez ábrándos álláspont földfelettségében oldódik fel vég-kép a Voltaire-Rousseau ellentét paradoxona. Ez a régió már nem a Ratio hideg, prózai világa. Az «okosság» azon fajtája, mely csalárd szofizmákkal rettentené vissza az igaz embert ideális elhivatása útjáról : a kísértő «galád ész», mely körmönfont érveléssel hallgattatná el a természettől belénk oltott, kötelező, sugalmazó érzést : végkép alábukott e szent magasságokból. Itt a Themistoklesek, Muciusok, Lucretiák, Catók, Morus Tamások halálraszántása, itt a szigetvári Zrínyiek vértanú-lelke lobog, itt a nagy hit parancsol, mely, ha kell, vérrel pecsételi meg szentségét, megszegyenítve minden ócsárló, minden lebeszélő ál-okoskodást. «Akinék lelkét — írja Kazinczy, épen Zrínyi példáján hevülve — eltöltötte a kötelesség szava, vagy valamely szent érzés, valamely nagy gondolat, az ebben él egyedül, ennek áldozza erejét, nyugalmát, örömeit, s kész veszni érte, ha kell.» «Rajta tehát! — tárja fel lelkét egyik szép levelében — merjünk! Ne hallgassuk a mások javallását, ne a vádakát ; . . .

a bennünket hívó, a bennünket toló, a parancsoló Istent hallgassuk keblünkben!» A lélek szentélye tárul fel, a pálya ihlete gyúl ki e lobogó szavakban, s világuknál kivételes nagyság arányaival magaslik fel előttünk az ember.

E «szent» fönnlebegés elkülönítő tudata serkentette őt «kikelni a ködből s másoknál elébb hágdosni a fényes úton», a «tisztább, fentebb régió»-ban; az iratta vele társakat kereső leveleit, sugalmazta költészetét, intézte világirodalmi vonzalmait, válogatta meg mintáit; az tette sükketté a profanum vulgus «vad gúnyjai» — s fogékonnyá a rokonlelkek tapsai iránt; az edzette benne a kedvet, «Mely a gonosz sors üldözésinek Nem gyáva homlokot vet ellenébe»; Laokooni szenvedései közepett az sugallta neki a megrázó vigaszt: «Túrd nagy kínjaidat, szent polgár s halj meg! Hazádért Tűrsz és halsz!»; az ösztönözte egy új magyar nyelv megteremtésére, a nyelv «muzsikai szer»-ének aetheribb kijátszására; az jogosította fel «meréseire», tanította meg «szemérmes-édest selypeni S távozni a durva nép beszéditől»; az volt ihlete, illuziója, életformája, védvára, jutalma, kevélysége:

Borág köríti mostan homlokom;
Ott, hol Tokaj nyújt nektárt istenének,
Víg szárnyakon kél a *nem-hallott* ének.

Ez a Kazinczy-féle új kultúra, mely egyelőre a magasságban lebeg s valamely fölkelendő, távoli naptól kölcsönözi agyogását: következetes merészséggel hajtja végre legnagyobb művét, egy «nem hallott», egy új, csak ama fentebb régiókban kelendő, lent az életben nem beszélt nyelvnek a megteremtését. «A nyelv, megindulván a nemzetben a kultúra, új ágra szakad, — írja egyik utolsó értekezésében — és az élet nyelvén kívül most egy más is támad, a könyvek nyelve.» Igen, a könyvek nyelve, mely hasonlít bár az életbelihez, mégis egészen más: szántsándékkal, mesterileg «hasonlatlan»; s mely nemcsak alig érthető, hanem szinte kihívólag érthetetlen kíván is lenni a sokaság, a «pórsereg», a «busa nép» számára. «A fentebb nemű próza nem piaci beszéd, s a poézis nem próza.» Aki nem érti, ám lássa! «Jaj annak, akinél homály marad Az, ami az értelmesnek nem homály!»

Nem az egység szükséges most, nem az egyarcúság: «sőt az szükség most, hogy nagyon különbözzünk; azt az egységet az idő hozza fel».

Nyelv- és stíl-reformjának a «hasonlatlanság», a művelt újszerűség e fölényes szándéka teszi alapjelmét. Neki az kecses, ami szokatlan; s «kényesb vagy makacsabb ízlete újnak örül». Ezért nem törődik a nyelvszokással, ezért ejti «selypítve» a közkeletűt is, s jár szokott ösvényen is szokatlanul. Ezért nem keresi a «sokak» tetszését, ezért ír csak a «vált fülűeknek», csak azoknak, kiknek «a hallásra fülök van», a beavatottaknak, az új religió papjainak. «Nem azt akarom mutatni, — úgymond, mint szóllanak a magyarok, hanem azt, hogy a *csinra jutandó* magyarnak mint kell szóllania.» Nyelvművelésének e kényes, jövőt-előző arisztokratizmusa a mondottak után minden különö látszat ellenére természetesen tetszhet. Nem várta ő, hogy mindenki úgy beszéljen, amint ő ír; azt sem hitte, hogy újításai mindenestől közkeletűekké válhatnak valaha. Nem is közönségnek írt voltakép: inkább az íróknak, nevelő szándékkal; példát óhajtott adni s minden műve — helyesen jegyezték meg — főkép műtanulmány. «Az én tudományom — írja — nem lehet sokaké, valamint nyelvem nem az élet és az írás alantabb nyelve, hanem a poézisé.» Mindössze azt várta, tudta, hogy neologizmusa az írók által mind szélesebb köröket fog meghódítani s hogy a műveltek nyelve, s főkép az irodalomé, nem maradhat érintetlen tőle. Örömmel jegyzi is fel és híreszteli az ily irányban való «haladás» minden tanujelét, az egy-egy művelt ember beszédében immár «keresetlen» felbukkanó neologizmusokat.

Ugyancsak ez imént jellemzett aetheri álláspontja teszi érthetővé azt a példátlan önmegtagadást, hogy ő, aki oly tösgyökeresen tudott magyarul, mint rajta kívül egész irodalmunkban igen kevesen, a nyelvérzék tiltakozásával nem törődve, valósággal kultuszt űzött az általa úgynevezett «idegen szépségek»-ből, s magyar beszédében a «vétkes szép» ingyenceként «tudva s akarva botolt». Főtörvénye az ízlés, ideálja a nyelv szépség lévén, habozás nélkül átültette, amit más, kiműveltebb nyelvekben szépnak érzett s ítelt. Ebben sem

a «seregre», hanem csak azon műveltebbek javallására számított, kiket ily idegenszerűségek kedvesen emlékeztetnek az ismert — német, francia — eredetiekre s akik képesek «összehasonlítani» olvasni. Latinra mintázott fordulatainkat rég megszoktuk már; de a magyar élő nyelv s nem lehet tilalmas virágokat szednie az új nemzetek mezein sem, ha azok is szépek. «Külföld termése volt a rózsa is; A művelés belföldivé tevé.» Ez új nemzetekkel százados összeköttetéseink vannak, melyek gondolkodásunkat és nyelvünket úgyis rokonságba hozták az övékkel. «Muftit és jancsárt illet az a gondolkozás — írja Széchenyinek, — hogy nekünk nem hasonlítani kell másokhoz, hanem másoktól különbözni, és ezért a jótól is idegenkedni.» Ímé a nemzetközi szolidaritás a «szép» kultuszában: hasonlóság keresése a nyelvi határokon túl is a kultúrával — keresett hasonlatlanság az anyanyelv körén belül is a kultúrátlansággal.

A szokás megvetése és idegen szépségek kultusza mellé nyelvművelése harmadik különös jegyével következetesen sorakozik eredetiség-ellenzése: állandó tiltakozása eredeti magyar művek szerzése ellen. Hiszen ő nem a mi mai fogalmunk szerinti magyar litteratura előállításán buzgólkodott; az ízlés és szépség kész kultúrájának tulajdonunkba vétele, a máshol már meglevő remekműveknek mesterei másolatokban való megszerzése s mintegy múzeumi kiállítása volt legsürgősebb célja, hogy példával neveljen, s a másolásfordítás fegyelmezett gyakorlása által magát a másoló nyelvet, a magyart képezze, tökéletesítse. Nyelvünk még nincs «elkészülve» — szokta mondani; a művészet még csak most készül szállást fogni nálunk; eredetieink még csak «mázolások» lehetnének, tegyük ki hát közszemlére az idegen nagy originálokat «gipszöntvényekben és rézmetszetekben». A szépművészetek rajongója s nálunk egyik legkorábbi, máig párját ritkító ismerője és szakértője, a nagy képtárlátogató Kazinczy a szépművészetek módjára fogja fel az irodalmat is, s gyűjtésre, megőrzésre csak a mesterműveket tartja érdemesnek. Ezért akart — «originális firkáinkat» lenézve — inkább jó «rézmetsző» lenni, mintsem oly festő, kinek originálját *ma* ugyan becsülnék, de idővel sutba

dobnák. Fordított tehát s fordításait javítgatta egész életén át, meg akarván érdemleni, hogy fordításai «originális darabok gyanánt tartassanak», s hű maradt meggyőződéséhez akkor is, mikor Vörösmarty lángeszű originalitásában már felhajnalott annak dicső tagadása.

Fordításai, e «mesteri kézzel dolgozott copiek» érdemét itt nem részletezhetjük; nyelvtudásnak, stilművészetnek, sokszínűségnek, műgondnak, ízlésnek, eleganciának páratlan iskolái azok mind a mai napig. De óvást kell emelnünk a balvélemény ellen, mely hajlandó kicsinyelni eredeti művei értékét. Becsesek azok a rendkívüli ember, a (Szalay László szavával) «bájos individualitas» miatt, kinek kifejezései; az éles ész és böles elme miatt, mely bennök világol; a művészi öntudat miatt, mely legtöbb alkotására rálehelte a «klasszikai szint» s nem egyet a maga nemében hasonlíthatatlan műremekké csiszolt; s becsesek — bármit mondjon a más modorhoz szokott utókor — a költői tehetség miatt is, mely meleg fogékonysággal tudja megragadni a jellemzetest, tud érdekelve festeni tájt, arcot, jelenetet, egyént, s oly eleven intelligenciával, szellemmel és stilisztikai genialitással párosul, mint csak nagyon keveseké. Útirajzai, Pályája emlékezete nemcsak látóköri, szellem és műveltség tekintetében, hanem mint műalkotások is messze megelőzik korukat. Epigrammjai, verses epistolái irodalmi eszméknek Arany Jánosig páratlan tárházai; biográfiáival, irodalmi arcképeivel, értekezéseivel, szétszórt fejtegetéseivel ő a modern magyar irodalomtudomány valódi megalapítója, atyja. Egyik értekezése, — *Orthológus és Neológus* (1819) — az egész magyar tanulmány- és essai-irodalom egyik legmegérleltebb remeke. Levelezésével mint irodalmi kinccsel, mint olvasmánnyal is alig vetekedhet nyelvünkön valami. Az ízlés fordul, s fordultával Kazinczy megbecsültetése csak nyerhet oly téren is, melyen elszoktunk őt előítéletek nélkül, illő melegséggel, híven méltányolni.

Kazinczy kora megismételte, de más alapon s önként, amit irodalmunk első századai kénytelenségből hajtottak végre: nyelvünknek s általa műveltségünknek európai

minta szerint átídomítását. A hajdani minta az európai keresztyén műveltség közös nyelve, a latin volt; most az európai világi, modern nemzeti nyelvek lettek azzá. A régi litteraturában az idegen latin nyelv maradt a vezérszerep: ez új korszakban maga a nemzeti nyelv névelte föl magát a latin egykori helyére, hogy maga lássa el a magasabb műveltség szükségleteit. Oly horderejű tény ez, mint mikor egy nemzet lerázza magáról az idegen uralmat s önmagából termel ki és emel maga fölé magasabb értelmiséget és vezéreket. Ez új rendben is erősen hat egyelőre a hasonló berendezkedésre már példát nyújtó idegen minta, de a nyelv azonossága hovatovább lehetővé teszi alsóbb és felsőbb réteg közt a gáttalan vérkeringést, a kölcsönhatást.

A reform művét nem Kazinczy kezdte. Megindult az Bessenyei előtt. Az eredezni kezdő szálakat Bessenyei szötte bele a felvilágosodás világnézeti rendszerébe s egy azon alapuló általános műveltségi reform programjába. De Kazinczy fogta fel szabatosabban a mozgalom különleges irodalmi vonatkozásait, vezette át irodalmi területre a tervezett reformot, fegyelmezte meg stíl- és ízlés-elvek szolgálátára a már jól-rosszul megindult nyelvújítást, s váltotta fel a «profán filozófus» eszményét a «szépíró neológus»-éval. Ő igyekezett szépirodalomként, választékos nyelvművészetként előlegezni az új világnézet kulturális következményeit.

Az új filozófia hirdetése helyett az abból következő új kultúrát mutatta be irodalmi alakban, s ezzel — az irodalom ügyis kevesek otthona lévén — mintegy mintatényészetet rendezett be számára. Minthogy ez új irodalmi kultúra nem eredeti alkotásokban, hanem főképp fordítások által a *nyelven* mutatta meg magát: a nyelv által, mely mindeneké, mindenek érdeklődését kikényszerítette, s a katonai és politikai csatákban már annyira megedzett magyart először lovalta bele irodalomkörüli szenvedélyes szó- és toll-harcokba,

Míg a nyelv hívei, írók s olvasók,
Egymást korholván, összeszerkezének.

Maga ez országszerte elharapódzó csatározó érdeklődés már kész műveltségi, modern műveltségi tény s hogy ezt létre-

hívhatta, az Kazinczynak magában véve elegendő történelmi érdeme. A többit bátran az időre bízhatta. S az meg is tette a magáét: a szükséges mértékig elfogadtatta a neológiát, megkezdte alászállítását a kivételes új kultúrának, s az irodalmi csatározások zaja alatt feltűnés nélkül átformálta a világnézetet. Többet is tett: megindította alulról az ellenhatást a felvilágosult rokokó túlzásai, egyoldalú racionális merevsége s érzelmi finomkodása ellen egyaránt, s az egyéni kezdemény kizárólagossága ellenében a nemzeti kollektivitás helyreigazító, kiegyenlítő, nagy, természetes erőtartalmát vetette latba.

A *szép stíl*, mint életáldozat tárgya: mily példátlan eszményiség, ha — mint Kazinczy esetében — egy nemzet korszerűségletének helyes felismerése ihleti! Könnyűséget, «fentebb poétai díszet» adott a nyelvnek, nemes energiát, szabatossgot, élt, hajlékonyságot és kellemes zengést. Méltóvá tette — hite szerint — arra, hogy «ha bennünket valaha egy idegen győző járma alá hajtana is, ha nem barbarus, védelembe vegye, fenntartsa, virágzásra juttassa; s mi ezt a nyelvet szeretni tartoznánk, ha ily szép és a maga nemében egyetlen nem volna is, mert a miénk». E naiv melegségű, századunk «nem-barbarus» győzőit még álmában sem sejtő, nemes nagy hit a művelt emberiség szépségkultuszában: ugyanazon mély forrásból fakadt, mely a XVIII. század közepe óta, ha titkon, ha nyíltan, mindeneket igazgat: nemzetiség és emberi szolidaritás erkölcsi érzéséből: «Nékem az emberiség, s Pest s Buda tája, hazám». Egy nemzetet menteni meg az emberiségnek: — tűzi ki célul csakhamar gróf Széchenyi István; — megmenteni nyelve szépségével: rajongja előre a «szent öreg», s nélküle korán jött volna a «legnagyobb magyar».

«Híven szeretni a jót, Gyűlölni vesztig a gonoszt — írta spielbergi fogságában —

Eszköze lenni az isteni kéznek,
Egy nem haszontalan tagja az Egésznek,
Férfiak! ez gyönyörű jutalom.»

HORVÁTH JÁNOS.

A VILÁGBÉKE FELÉ.

I.

Ha valami gondolatot nem bírnak tisztán, tárgyiasan, hogy úgy mondjuk: kézzelfogható módon megérteni, nagyítsuk addig, amíg nem mutatja meg, mi lakik benne. Alkalmazzuk ezt a görcső-módszert az elvont fogalmakra is. Ha mégsem sikerül, akkor valószínűleg más valamit jelent az a gondolat, mint amit benne meg akarunk találni.

Így például az évezredek óta feszegetett, ide-odacibált *világbéke* (álneven: *örökbéke*), a történelem nagyítókészüléke alá helyezve sem akarja mutatni azt, amit mink a jövő aranykorának gondolunk, de amit a költészet, így Ovidius is, a történelemelőtti időkbe helyez. Ha tehát igazán meg akarjuk tudni, mikor volt, mikor lesz, vagy egyáltalán lehetséges-e, akkor a legmélyebbre látó nagyítólencsét kell alkalmaznunk.

Most mindenkinek az ajkán van ez a nagy szó és mindenki úgy érzi, hogy az egész jelenkori földúlt civilizációt csak az állandó, ha lehet, *örökös világbéke* elérésével, vagy legalább megközelítésével lehet az összeroskadástól megmenteni, — most igazán nemcsak filozófiai mulatságból érdemes vele foglalkozni. A világ legnagyobb országai, még Japánt és Kínát is beleértve, most összefoglalóan az óriási feladat megoldását minden további fegyverkezésnek egyévi megállításával, februárban pedig általános lefegyverzéssel és az emberiségnek valamely új békerendjével akarják megkezdeni, amire azután döntő elhatározások következéneek.

De hát lehet-e? A harc, a háború, éppen úgy, mint ösztöneink, örök rendelés szerint életünk titkaiba kitéphetetlenül bele vannak ágyazva, vagy csak azok közé az élet-tényezők közé tartoznak, amelyek, mint fejlődésre képes valóságok, át vannak adva az emberi akaratnak?

Amúgy sohasem szabadulhatunk meg tőle; emígy csakis az emberiség hibája, ha évezredek küzdelmei után eddig sem bírtuk elérni a világbékét, noha értelmünk annak képét és a velejáró életboldogságokat tisztán ki bírja okoskodni.

Ha a választ ezekre a nagy kérdésekre a világtörténet legnagyobb úttörő elméinek nyilatkozataiban keressük, igen változatos és igen érdekes kép alakul meg lelki szemeink előtt.

A Krisztus előtti VIII. évszázad táján — már amennyire írott emlékeink elérnek — feltétlenül a háború volt a világ ura és zsarnoka. Az ázsiai Trójában, vagyis Ilionban és körülötte tízéves vad ostromháború dühöng, amelyről Homeros eposza után nem nehéz kitalálni, hogy vele az Európában fészketvert hellén faj a szövetkezett kisázsiai keverék-népek gyilkos leverésével szerzett magának a tenger mellett újabb birtokokat. Rómában pedig ugyanakkor egy maroknyi harcias nép fegyverrel és bölcsességgel alapít meg egy eddig el nem ért nagyságú világbirodalmat. A kettő pedig együtt oly nagyszerű civilizációt alkotott, amelynek omladékaiból él nagyobbbrészt jelenkori széttöredezett civilizációnk is. És mindez olykor szörnyű vérengzésekkel megy végbe.

Azt lehet mondani, hogy az ősgondolkozásban a harc-nak-háborúnak legelőször is világalkotó és népboldogító hivatása tűnik elénk a töredékekben ismert nagy görög gondolkozónak, Herakleitosnak világképében is, ami távoli délibáb gyanánt szinte a mi Darwinunk «létért való küzdelmének» kezdetleges vonásait tükrözi elénk. A görög bölcs szerint a világ alkotóeleme a tűz és a belőle származó örök mozgás, örökös változás. Tehát háborúban zajlik le, vagy halad fölfelé az élet. «Nekünk — úgymond Herakleitos egy fennmaradt töredéke — szégyenletesnek látszik, hogy az isteneket gyönyörködteti a háborúk látása, de az isteneknek ez épenséggel nem rettenetes.» A háború hasznát pedig abban látja, hogy az emberiséget osztályokra, különösen pedig szabadokra és rabszolgákra bontja, — ami különben fővonalában szintén megfelel annak a képnek, melyet korunkban

kivált Spencer állított elénk a fejlődéssel járó szerves tagozódásban.

Jó lesz itt megjegyezni azt is, hogy már a görög gondolkodásban is tisztán megmutatkozik az emberi értelem, még a legmagasabb emberi értelem befolyásolhatósága is, ami még a mi korunkban is ugyanaz. Herakleitos a Krisztus előtti V. században élt, amikor hazája és népe a perzsákkal vívta meg és győzelemmel fejezte be ötvenéves fajháborúját. Joggal vallhatta tehát, hogy az isteneknek a háború tetszik. Alighanem ugyanabból az okból, ugyanabban a véleményben voltak Kr. u. 1919—20-ban a franciák is, de egyáltalán a győztes nemzetek. Az istenek azóta azonban egy nagy gazdasági bajjal is megtoldták akkori tetszésüket és íme a háború áldásairól való vélemény is lényegesen megváltozott. Még Amerikában is. — Ami különben csak az emberi értelem gyarlósága végett legyen itt feljegyezve.

E nagy bölcselő után a háború kérdésével Hellas fénykorában komolyan alig foglalkoztak Aristotelesig, aki Platon tanítványa és Nagy Alexandros nevelője volt. Ő maga már a békét az élet céljául tűzi ki, amire törekedni igenis lehet, sőt kell is. Viszont a háborút, de csak a béke megvédése végett, mégis szükségesnek tartja, vagyis lényegében korunknak amaz egyáltalán nem őszinte álláspontján van, mely az önvédelmi háborúkat az írott nemzetközi szövetségekben elismeri, a valóságban azonban lehetőleg kijátsza és e támadó háborúkra rendszeren békevédelmi ürügyet talál. Az ideális Platon véleménye természetesen ugyanilyen, de mégis azzal a hozzátétellel, hogy a háború szerinte állandóan lappangó állapot. Tehát szintén világfejlődési tény. A szicíliai Empedokles, akragasi (ma Agrigento) király, bölcselő, orvos és varázsló, filozofemájában pedig (amelynek annyi hasonlósága van korunk közkeletű bölcselkedésével) az élet már a szeretet és gyűlölet küzdelmének ritmusából áll, ami a béke és a háború egyenrangú természeti szükségét jelenti.

Figyelemreméltó az is, hogy már az ókori gondolkodásban is a kozmopolita jellegű iskolák utasították el föltétlenül a háború gondolatát. Ilyenek voltak például az athéni cinikusok, az epikureusok, de kivált a stoikusok és velük a

hellén Sokrates (utána a római Seneca is), akinek vértanúhalálával megpecsételt tanításai ma is legközelebb állanak korunk újraébredező humanizmusához és egyre növekedő békekemozgalmainkhoz.

Az ókori vélemények tükrözését látjuk különben az ószövegségi biblia egyes részeiben is, ahol Isten olykor a legkegyetlenebb háborút rendeli honfoglaló választott népének. (Lásd különösen Mózes II. 15., 3. és V. 7, valamint a 137. és a 149. zsoltárokat és a Példabeszédek 21, 31. pontjait.) De Jézus Krisztus csodás békeszeretete és az egy-akol és egy-pásztor nagy békeeszméje mellett egy helyen kijelenti azt is, hogy ő is fegyvert hozott a világra, (L. Máté 10., 34. 35. Lukács 12. 51., 53. és 14., 31.) bár kétségtelen, hogy e helyeken nem a népek egymással való háborúját, hanem a hirdette keresztény hitért való nehéz népies küzdelmeket érti és jövendőli meg. Ennek felel meg Szent Ambrus tanítása is a Kr. u. IV. században, aki csak a rabló, vagyis támadó hadjáratot tartja bűnnek, míg Szent Ágoston a gonosztevők megbüntetése végett egyenesen Isten parancsának tartja a háborút, amelynek célja szerinte mindenképen a béke, még az élettelen természetben is. Aquinói szent Tamás sem kívánja a gonoszok elleni harc kerülését, de azt szintén megköveteli, hogy minden harcot a béke felé tereljünk.

Általában az egész középkornak is ez a felfogása. Az újkor elején még Luther véleménye is, aki a háborút ugyan kereszténytelennek ismeri, de ő sem föltétlenül. A háborút szerinte a jámborok, gyöngébbek, a békés javak vagy a haza és becsület védelme végett el lehet tűrni, mivel az kisebb baj e javak elpusztításánál. Látnivaló tehát, hogy a harmincéves háború motívumait is idefogva, a kereszténység a történelemben, kivált a középkorban, hosszú ideig nem volt képes a lényegében fekvő békeszolgálatokat megtenni a világbéke lappangó eszméjének.

Annál változatosabb az újkor nem vallásos bölcseleinek álláspontja. Grotius a háborút az egészséges társadalmi élet egyik tényezőjének vallja. Spinoza nem dicséri, de eltűri. Nagy Frigyes csak a védelmi háborút mondja jogosnak, de elég óvatos, hogy a támadó háború megelőzésére szolgáló

háborút is ilyennek tartja, ami azt jelenti, hogy lényegében minden háborút helyesel.

A mi korunk háborús eszméje azonban főképen Hegeltől származik, aki valóságos előfutárja volt ebben is Darwinnak és a létért való küzdelem tanából kimagyarázott modern háború-elméletnek. Rájuk támaszkodva a háborút az elmúlt század második felében a társadalmi fejlődés kiválogatódási elvének kezdték tekinteni, ami sokban hozzájárult az általános védkötelezettség megvalósításához és vele a milliós nép-hadseregek alakulásához. Hogy azonban a demokratikus egyenlőségi elvet sokkal különb területeken lehetett és kellett volna értékesíteni, mint a nép-vágóhidakon, az ma már drágán szerzett, de mégis örvendetes közhit.

Hegel szellemi útmutatását a XIX. században számos kiváló elme követte, közülük elég a következőket kiemelni: Fichte, Schleiermacher, Cousin V., Renan, Ziegler T. és nálunk különösen kitűnő tudósunk: Concha Győző.

A katonai tényezők között Rüstow és Bismarck tett legtöbbet a háború helyességében való hit gyarapítására. Bismarck szinte a paradoxonig elment, mivel az államok életében ő csakis a háborút tartotta normális tényezőnek, a békét pedig az örökkévaló háborús állapot megszakításainak.

A nagy háború-hirdetők közt nem lehet átugrani az angol Bacon nevét sem, aki elsőnek állította fel jóval Darwin kiválogatódási tana előtt azt az elvet, hogy a hosszas béke élvezete a társadalmakat elpuhítja és erkölcsileg elaljasítja, a háború ellenben a maga nagy férfias erényeivel megjavítja és felújítja. Ezt később az 1870—71. évi háború nagy hadvezére, Moltke tábornok, megtoldotta azzal a dogmaszerű kijelentéssel, hogy a háború az isteni világrend törvénye, amivel az emberiséget az elaljasodástól megmenti és a békében elalélt legnagyobb emberi erényeket újra meg újra feltámasztja halottaiból.

Végre meg kell még állapítani, hogy ebbe a nagy koreszmébe — mert a háború szükségében való hit 1918-ig igazán koreszme volt — az ú. n. pacifizmust Marx elmélete oltotta bele, még pedig az 1871. évi párizsi vadállatias kommunista vérengzés alkalmából, amelyet 1917-ben azután

Lenin szörnyű bolsevizmusa, szintén a népek örökbékéjének hirdetése mellett, örületes népgyilkolással szentelt meg és 1919-ben velünk magyarokkal is közelebből megismertetett.

Mindent összevéve tehát, a háború szükségébe vetett történelmi hit és az ahhoz alkalmazott cselekvés, túlnyomólag és lényegileg egészen 1930-ig Európa szellemi életének és politikai gyakorlatának nagyon kiemelkedő, szinte magától értetődő tényezője volt.

Milyen hatása volt azonban a francia forradalom óta bekövetkezett eseményeknek a világbéke eszméjére, az erre való választ már külön lehet csak megadni.

II.

A XIX. századnak és az utána következő két évtizednek a háborúról és békéről való fölfogását kezdetben Kant Immanuelnek az örökbékéről írt híres tanulmánya és az utána következő 1815. évi bécsi békekongresszus a békegondolat javára hangolta. Nemsokára azonban a forradalmi szellem újjáébredésével Malthus Róbert és Darwin Károly művei segítettek a háborús törekvéseknek.

Ehhez járult még Schopenhauernek és pesszimista iskolájának kivált a művelt fiatalságra gyakorolt meglehetősen nyomasztó hatása. Marx fellépésének és a szocializmus új béketanításának a nagy világszellemre e részben egyelőre annál kevesebb hatása volt, mivel ezeket a népboldogító béketanokat, kivált az 1871. évi párizsi lázadás óta, az akkor még szervezetlenebb munkásság sem tekintette békebiztosítéknak. Végzetes hatása csak a világháború végén mutatkozott meg. Ellenben az általánossá lett kényszerkatonáskodás, vagyis általános védkötelesség a gyakorlatban annál jobban élesztette a háborús szellemet. Szinte az ókori háborús gondolkodás kezdett újjáébredni az oly hibásan «felvilágosodott»-nak nevezett század második felében.

Az első nagy békebölcselelő, Kant, kétségtelenül a francia forradalom rémes vérengzéseiből vette a kritikai indítást 1795-ben, már hetvenéves korában, az örök békéről közre-

adott, még ma is híres tanulmányához. Művében tisztán meg lehet ismerni az előtte lezajlott nagy forradalom gondolkodásának nyomait. Ez a kis könyv valóságos zárköve volt a háború eddigi történeti felfogásának. Még ma is hozzáfordulnak irányításért azok, akik a világháború véstes következményeitől a művelt népeket a világbéke menedékébe akarják vezetni.

A tiszta ész kritikájának herosza az Örök béke érdekében frott művét észbeli, tehát egészen elméleti alapokra fektette, a végén azonban az általános gyakorlati útbaigazításoktól sem tartózkodott. Ezek mindmáig is becseseknek bizonyultak a világpolitikában, sőt napjainkban mintha pozitív alakban újjászületnének.

Kant ítélete szerint a béke eltagadhatatlan, primitív ösztönös erkölcsi (ethikai) eleme az életnek. Tehát kikerülhetetlen, kötelező politikai elv is. Az emberi értelem ősi természeti jogai szerint könnyen el is képzelhető az emberek és nemzetek közt az örök béke állapota, viszont semmiképpen nem bizonyítható a háború szüksége és az ahhoz való jog. Az örökbékét még ma sem akadályozza más, mint az, hogy az emberiség nem hisz benne. E hitet azonban fel lehet ébreszteni, hiszen még magukban a vérengző háborúkban is ott lappang a béke lehetősége, sőt óhajta. Az állandó vagy örökbéke napjainkban azonban még csak egyazon állam polgárai közt volt képes magának állandó szerveket létesíteni (vallások, iskolák, rendőrség, bíróságok), de nemzetközileg, állam és állam, nemzet és nemzet közt még nem bírt, noha az államok közt kötött szerződések, szokások és állandó megállapodások mutatják, hogy rügvei már megvannak. Korunkban elég a Népszövetségre és az ú. n. locarnói béke és barátsági szerződésekre hivatkozni.

Kant az örökbékét lehetségesnek tartja és a felé vezető intézményeket is megjelöli, rövidre fogva így :

Mindenekelőtt az érte való küzdelem akadályait kell elhárítani (fegyverkezés, nagy békebeli haderők stb.). Azután kezességi jogot, vagyis békebiztosítókat kell szereznii az államoknak, még pedig csakis a köztársasági államoknak, vagy legalább népképviselői monarchiáknak, egymás közt.

Világállamot és ú. n. világpolgárságot a fajok és nemzetek többfélesége miatt nem lehet elképzelni. Tehát csak souverain államok békeszövetsége útján lehet a békebiztosítást a polgárok és tagállamok szabadságának elvétele nélkül állandóvá tenni. A békeszövetségnek is csak arra legyen szabadon megadott souverainitása, hogy az egyes tagállamok sem öröklés, sem vétel, sem foglalás, csere stb. útján ne kaphassanak és ne vehessenek egymástól vagy más államoktól semmi területet, sem pedig — ami a főpont — egymás közt vagy másokkal külön háborút ne viselhessenek. Állandó hadsereg tilos. A tagállamok külön adósságot nem csinálhatnak, sem egymás kormányzásába bele nem avatkozhatnak. Továbbá, ha ú. n. világpolgárság nem is lehet, a tagállamok polgárait, kivált pedig a kereskedőket a másik állam területén külön «vendégjog» védelmezze.

Ezek a békebiztosító államszövetség alapföltételei. Kant szerint a természet azt akarja, hogy a jogé legyen az uralom, az pedig független külön államokat tételez fel a szövetségben is. De a fejlődés tisztán mutatja, hogy az így létesült államszövetségek igenis képesek és akarnak is oly szervet, tehát közjogi hatalmat teremteni, amely képes a háborút kiküszöbölni és ítéletekkel pótolni, mint a bíróságok a perlekedő polgárok közt ma is teszik.

Kant szerint tehát a mai állapot továbbfejlődési, végső stádiuma egy világszövetség (nem világállam) lehetne, vagy mint ő nevezi, népek állama (*civitas gentium*), mely azután néhány állam szövetségéből elindulva az egész világra lassan kiterjeszkednék. E szerint a népjog is az ily szerződésből kialakuló jog lenne.

Kant különben azzal végzi, hogy ilyen államjogilag védett békeállapotot és ebből végső eredmény gyanánt a világbékét megteremteni csak hosszas, szinte végtelenbe haladó törekvéssel lehet. De ezen az úton elindulni és haladni a politikusoknak természeti és erkölcsi kötelessége. Az örök béke mindenestre olyan végcél, melyet megközelíteni bizonyosan lehet és kell is. Reményleni is lehet, mivel a felé való haladás egyes állomásai az elért részbeni sikerek arányában mindig rövidebbek lesznek.

Ezek ismeretében nem lehet kétség abban sem, hogy I. Napoleon bukása után a győztes uralkodók 1815. évi bécsi szent szövetsége mindenesetre a maga módja szerint, de mégis Kant nyomain indult el, amikor világdiktatúra helyett a keresztény testvériségre, a szabadságra és a népek békevágyára hivatkozva, az igazság, szeretet és becsület nevében Európa népeit a nagy békeszövetséghez való csatlakozásra szólította fel. Ez kevés kivétellel meg is történt.

Bizonyos azonban, hogy ezeknek az uralkodóknak békeszövetsége már laza alapjánál fogva sem lehetett a Kant-tervezte békés világszövetség. Nem is tartott tovább másfél évtizednél. Az újraébredő forradalmi szellem, az 1830., később az 1848/49. évi forradalmak, azután az 1853., 1859., 1866. és 1870—71. évi háborús események még nyomait is eltüntették. A világ visszaesett a háborús feszültségnek abba a félszázadába, amikor a politikai békeóhajtás szinte csak háborús szándékokat takaró képmutatássá lett.

E félszázad lelkiségét azonban Malthus és Darwin hatásának ismerete nélkül nem is lehetne megérteni. E pozitív természettudományi alapon álló két nagy tudós elmélete ébresztette újjá a háborúk elkerülhetetlenségének, szükségének, sőt hasznosságának már-már kialvó parazsát. Schopenhauer pesszimizmusa pedig mélyen belevészte kivált a fiatalság lelkébe.

Malthus híres tantétele, noha azóta a kritika egyben-másban változtatott rajta, még ma is jelentős része világszemléletünknek. Szerinte az emberi nem szaporodása rendkívül inzenzív, de mivel a «táplálék» termelése (gabona stb.) a kellőnél rendszeren kevesebb, valamely természeti törvény erejénél fogva a fölösleges népességnek háborúk, forradalmak, betegségek stb. által el kell pusztulnia, hogy az élet egyensúlya helyreálljon. Napjainkban az ő tana szerint a világ gabonatermésének kétségbeejtő fölöslege és ebből következő olcsósága éppen megfordítva, háborúellenes, tehát békés oknak mutatkozik. A Malthus tanába vetett hit azonban nem bír kialudni, mivel másrésről a gyakorlati politikában jól tudják azt is, hogy a gabonatorlódás éppen úgy, mint a kész iparcikkek torlódása és olcsó ára, nagyrészt a

világháború okozta védvámoknak és politikai elzárkózásoknak, tehát a valóban hibás békepolitikának eredménye. Másrészt Malthus «táplálék» szava helyébe háborúra készítő önműködő oknak általában a művelt osztályok életmódja által és a gépekkel termelő ipar által felidézett túlcsigázott igényeket, szóval a túlméretezett élet-standardot kezdik helyezni. Így tehát a Malthus-féle törvény hatása sem csökkent. Ezt különben a neomalthusi gyermek-korlátozás szeretlen terjedése mutatja.

A másik korszerű háború értelmű tényező Darwin fejlődéstanának az a fölötte népszerű része, amely a «létért való küzdelem» kiválogató erejében vetett hitet ébresztette fel. E szerint a háború is a fajtökéletesedés egyik fontos és szükséges törvénye volna. Viszont Herbert Spencer meglehetősen elterjedt, sokkal békésebb evolúciós tanai, melyek a jelenkori civilizációban a nyers és háborús földművelő korból e műveltebb, békésebb és háborúellenesebb ipari társadalomba való átmenetet akarnak észrevenni, korunk közszellemében a háborús irányokat nagyon kevésé érintették. Ugyanígy Tolsztoj Leó békedicsőítő regényei, kivált az utolsók, amelyek irodalmi túlzásai révén a kritika Tolsztojt mindjárt halála után értelmileg hibás egyénnek kezdte hirdetni, ami háborúellenes és vallásosan békebarát törekvését szinte semmivé tette.

Az 1815. évi bécsi szent szövetségtől egészen az 1914. évben kitört világháborúig, sőt még azontúl is egészen az 1930. évig, vagyis a nagy háború világromboló gazdasági következményeinek megérkezéseig, a háborús világszemlélet volt az úr az egész világ politikai életében. Így tehát csak napjainkban, különösen Hoover északamerikai elnök és Briand francia miniszter nyílt békenyilatkozatai után kezdődött a gazdasági válság háborús okainak oly felismerése, mely, mondhatni, az egész kijózanodó világot visszatereli Kant elhagyott nyomaira és kezdi feléleszteni azt az elalélt tudatot, hogy a világbékét az 1919—20. évi Párizs-környéki békék épen zsarnoki embertelenségeik miatt képtelenek biztosítani — hogy tehát a Kant által körvonalazott világ-szövetség az egyetlen módja az európai civilizáció megmen-

tésének. Hogy ezt napjainkban egy vagy több vám- és valuta-unió formájában képzelik, csak részletkérdés.

Túlmenne azonban e kis tanulmány keretén annak feszegetése is, hogy a genfi Népszövetségnek sokszor és élesen bírált szervezete és a jogkérdésekben oly tartózkodó óvatossága akadálya volt-e tehát ennek a fölötte tetszős, reményt ébresztő új békeirányzatnak, avagy inkább az egyes államok souverainitását óvatosan kímélő tartózkodásának köszönjük-e az új béketerv keletkezését s majdan annak részben vagy egészben való megvalósulását is.

Hogy ez az irány most már valamiféle örökbékét is létrehozson, azt természetesen reményleni nem lehet. De a készülő gazdasági világszövetség a hosszú, nagyon hosszú békének és ezzel az örökbéke felé vezető útnak igenis első állomása lehet.

KENEDY GÉZA.

A MEZŐGAZDASÁGI MUNKÁS-KÉRDÉS.

— Első közlemény. —

A társadalmi béke, a fejlődés és megerősödés, a gazdasági talpraállás és a nemzeti erők egységes munkába állításához elengedhetetlen feltétel a mezőgazdasági munkások helyzetének javítása, illetőleg végleges rendezése.

Az utóbbi pár év alatt az országgyűlésen s a kormány előtt több alkalommal felvetődött e kérdés. A napi- és szaklapok s az érdekelt törvényhatóságok is állandóan foglalkoznak vele, mert érzik, hogy magyar fajtánknak egy nagy rétegéről van szó, s ennek országunk megcsonkítása és a rossz gazdasági viszonyok miatt megromlott nehéz helyzetén minden rendelkezésre álló eszközzel segíteni kell. Nemzetpolitikai szempontból sem engedhető, hogy ez az értékes magyar munkásnép kivándoroljon vagy elpusztuljon, vagy egy újabb kirobbanásban, végső elkeseredésben a törvényes rend megbontását kísérelje meg.

Különösen az 1929/30. és az 1930/31.-i utolsó két télen volt érezhető ez a nyomasztó helyzet, amely itt-ott valósággal fenyegetővé fajult. Ennek szításához kétségkívül bizonyos izgatás is hozzájárult.

*

A mezőgazdaság mai válságával együtt válságba került a mezőgazdasági munkásoknak minden rétege; hagymakertészek, dohányosok, cukorrépa- és kendermunkások, bolgár- és paprikakertészek, kubikosok és mezőgazdasági munkások egyaránt. Még aránylag legjobban vannak a gazdasági cselédek és dohánykertészek, különösen ott, ahol feleségeik és gyermekeik is kereshetnek.

Mi itt csak a szoros értelemben vett mezőgazdasági

munkásokról kívánunk szólni, de röviden érinteni akarjuk a mezőgazdasági cselédek és kubikosok helyzetét is.

*

Az utóbbi időben a munkáskérdés több ízben került a kormány és az országgyűlés asztalára. Meghányták-vetették ezt minden oldalról, legtöbbszörre hivatalnok-emberek, s miután más időszerűbb, erősebben dübörgő kérdések kerültek felszínre, vagy pedig miután más kérdéseket egyes érdekeltségek nagyobb erővel tudtak fölvetni, ennek a megoldása elmaradt. Elmult a tél, jött a tavasz és a nyári munkaidő — és félévig megint elpihent e kérdés.

Ez azonban ennek a kérdésnek nem elintézése, még csak nem is intézése. Nem lehet ezzel a kérdéssel éveken keresztül úgy taktikázni, hogy ezt mindig elővesszük, mikor jön az ősz, jönnek a nehéz téli napok és tárgyalgatunk, beszélgetünk, ígérgetünk s amikor megint kitavasodik és megnyílnak a munkalehetőségek, akkor a kérdés megint lekerül a napirendről. Amikor egy-egy mezőgazdasági munkásfelvonulás verődik össze (1930 őszén Kiskundorozsmán, 1931 tavaszán Csongrádon), akkor mindjárt megindul a hivatalos gépezet és bizonyos közmunkák, vagy inségakció megindításával vagy megígéréssel e kérdés egyelőre megint nyugvópontra jut.

Tény az, hogy ma, amikor a munkáskérdés négy minisztérium között (miniszterelnökség, földművelésügy, belügy, népjóléti) oszlik meg, végeredményben nincs is gazdája a kérdésnek. Nem is látunk sehol tervszerű elgondolást, amely ezt a kérdést — akárcsak időlegesen is — valahogy rendezné. Arra pedig, hogy nagyszabású végleges megoldási tervek létesüljenek, azok a minisztériumok, amelyeknek ez hatáskörébe tartozik, tudtunkkal nem is gondoltak.

A tél és tavasz folyamán a munkanélküliség minden téren jelentkezett, az ipari és szakmunkásoknál is, és különösen városokban a napszámos- és segédmunkásoknál. Az utóbbiaknál nagyrészt azért, mert ebben az időben a munkanélküli mezőgazdasági munkások a szokottnál nagyobb mértékben ajánlkoztak munkára. A mezőgazdasági munká-

soknál a téli időszakban mindig megvolt a munkanélküliség, úgyhogy ez nem a mai viszonyoknak a következménye, mert a mezőgazdaságban végezhető munkák természete hozza magával, hogy a hóval fedett mezőgazdaságban, a fagy burka alatt mezőgazdasági munka nem végezhető, nem végezhető még csak a földforgatás sem, mindössze favágás, erdőírtás az, ami ebben az időben is munkaalkalmat adhat. Hiszen télen maga a kisgazda is munka nélkül van, mert az állatok gondozása sem ad a téli hónapokban egy családnak elegendő munkát. A helyzet azonban most annyiban különbözik a multtól, hogy a multban a nyári megfeszített munkával a mezőgazdasági munkás a télire valóját is meg tudta keresni, ma azonban egyáltalában nem tud olyan keresetet biztosítani magának, amely a téli megélhetését lehetővé tenné.

Az 1930. év nyarán a gabonaárak lemorzsolódása csak növelte a gazdasági válságot. A szárazság-okozta gyenge termés folytán előre látható volt, hogy a bekövetkezendő télen a mezőgazdasági munkások helyzete még súlyosabb lesz, illetőleg az általános munkanélküliség fel fog lépni. Ma már ez is világjelenség (talán az egy Franciaországot kivéve). A genfi Nemzetközi Munkaügyi Hivatal 1931 január 31.-én tartott ülésén állapítja meg, hogy a munkanélküliség az egész világon észlelhető. Ennek okait kutatva, mint elsőt említi meg a túltermelést a mezőgazdasági terményekben, aminek következménye a mezőgazdasági terményeknek rendkívül alacsony ára és a gazdák vásárlóképességének csökkenése.

Az 1931. évi nyomorúságos terményeredmények még inkább fokozzák a gazdasági lerongyolódást és ezzel együtt a mezőgazdasági munkásság megélhetésének bizonytalanságát. Ma, a gazdasági válság ijesztő tetőfokán, tulajdonképpen munkaválság van s ennek hatása észlelhető az egész gazdasági életben. Ha ma az a több mint 10,000 intelligens munkanélküli s az a kb. 200.000 mezőgazdasági munkás megfelelő kereset birtokában bekapcsolódhatnék a fogyasztásba, a gazdasági élet minden terén mindjárt olyan fellendülés volna észlelhető, melyet ma elképzelni is alig tudunk.

A mezőgazdasági munkások száma.

A mezőgazdasági munkáskérdés megoldása kapcsán tisztába kell jönnünk azzal, hogy kik értendők mezőgazdasági munkáson. Mi itt első sorban azt a hivatásos mezőgazdasági munkást értjük, aki magát és családját kizárólag csak a más gazdaságában végzett napszámos, hónapos, sómmás, vagy részes munkából tartja fenn, vagyona nincs, legfeljebb egy kis háza. Ezek sorából kerül ki rendszeren a gazdasági cseléd is. Ide sorolható ezeken kívül ma a törpebirtokosok nagy része, akiknek házuk és egy-két hold földjük is van, mely azonban az ismert gazdálkodási módszer mellett nem elég a megélhetésre. Ezek, ha egy kis szőlőjük, vagy gyümölcsösük volt, vagy kertészkedtek, egy pár évvel ezelőtt még meg tudtak élni a magukéból, legfeljebb még valami részes művelést, vagy aratást vállaltak. Ma rá vannak utalva, hogy munkaerejük nagyobb részét máshol értékesítsék.

De ma már nemcsak ezek, hanem az 5—10 holdas gazdák és bérlők, vagy családtagjaik is arra szorultak, hogy napszámos, részes, sómmás, vagy aratómunkát keressenek, mert a megismétlődő rossz termések és rossz értékesítési viszonyok folytán nem tudják terményeik eladásából az élelmezésen kívül szükségleteiket fedezni.

Ezekből látható, hogy a föld hasznának csökkenésével a munkakeresők száma növekedik és miután az az állapot, hogy a munkakinálat meghaladja a munkáskeresletet, nem más, mint a munkanélküliség és pedig nemcsak a téli hónapokban, amikor a mezőgazdasági munka természetesen szünetelésének a következménye az, hanem már a munkaidény alatt is tapasztalható, — meg lehet állapítani, hogy a mezőgazdaság nem bírja a meglévő mezőgazdasági munkásoknak fent említett csoportjait foglalkoztatni. 1930-ban még a szőlőtermelő vidékeken is tapasztalható volt ez, ahol a szőlő intenzív és sok munkát igénylő termelése mellett eddig munkanélküliség sohasem fordult elő.

A helyzet nem mindenütt egyforma. Függ ez a birtokviszonyoktól, a talaj minőségétől, a gazdálkodási módtól, a munkások számától, amely körülmények szabják meg

egy-egy községben, hogy a téli munkaszünet rövidebb-e vagy hosszabb, akad-e télen is munka, a munkások elég munkát találnak-e helyben, vagy máshol kell munkát keresniök stb. stb.

A munkaalkalmak elosztódása és a munkabérek az egyes országrészekben is különböznek. Dunántúl például kiegyensúlyozottabbak a viszonyok, de viszont alacsonyabbak a munkabérek. Az Alföldön az aratás idején a legmagasabbak. A munkabérekre vonatkozólag még megemlítendő, hogy a napszámos munkanap értéke is kisebb ősszel, tavasszal és télen, vagyis a munkaórát számítva, nyáron a legmagasabb az órabér.¹

Épen ezek miatt nagyon nehéz a mezőgazdasági munkáskérdést országos viszonylatban megvilágítani és a munkanélküliek tényleges létszámát megállapítani.² 1931-ben kora tavaszkor az egyes városok és községek erre vonatkozó jelentéseiből megállapíthatólag kb. 250,000 volt a munkanélküli mezőgazdasági munkások száma. A fenti kategorizálás mellett azonban ennél lényegesen nagyobb számot kell megállapítanunk, hiszen a 840,000 kisgazdának ma már igen tekintélyes része tartozik ide, úgy hogy nyugodtan lehet 300—350,000-re tenni azoknak a munkanélkülieknek a számát, akiknek az év jórésében nincs állandó, vagy rendszeres munkájuk, mert az, hogy hetenként egy-két napon egypár pengőt keres, nem nevezhető rendes munkaviszonynak. Való az, hogy szinte lehetetlen megállapítani a teljes számot, mert nem lehet kikutatni azt, hogy a munkát keresők közül hánynak van bizonyos csekély tartalékja, amely miatt még nem számítható az egész munkanélküliek közé.

Látni tehát, hogy a mezőgazdasági munkások számát illetőleg biztos adatokra támaszkodni nem lehet. Csík József képviselő 1930 április 30.-án mondott interpellációja³ szerint

¹ Lásd: *Magyar Gazdák Szemléje* 1930. 423. oldal.

² Lásd idevonatkozólag a *Magyar Statisztikai Szemle* 1931 július havi számában megjelent cikket is: Gombos Géza: *Kisbirtokosságunk népesedési jelentősége és fontosabb demológiai adatai.*

³ «Míg 1910-ben a 16 éven felüli mezőgazdasági napszámosok száma az egész Magyarországnak a mai Csonkaországra eső terü-

is többé-kevésbbé bizonytalanságban vagyunk a számok tekintetében.

Az ország különféle részein a munkabéreket illetőleg

letén 460,886 volt, addig 1920-ban ugyanezen a területen 666,272 mezőgazdasági munkás élt. A mezőgazdasági munkások száma tehát Csonka-Magyarországon a trianoni béke óta 205,386-tal több, mint amennyi egész Magyarországon volt. Már most mi következik ebből? Az, hogy a mezőgazdasági üzem nem képes felszívni ezt a 205,386 egyént. Ezek tehát kénytelenek nyár idején, a munka idején, aratás- és cséplőmunka nélkül élni. 205,386 egyén a legjobb akarat mellett is a mezőgazdasági munka szezonjában nem képes munkát kapni és így nem képes téli kenyerét önmagának és családjának megkeresni. De ez a szám még nagyobbodik, ha tekintetbe vesszük azt, hogy a földreform folytán számos mezőgazdasági cselédet elbocsátottak, akiknek száma szaporította azokét, akik az ország megcsonkítása folytán nem képesek arató- és cséplőmunkához jutni.

Ugyancsak a háború előtt a mezőgazdasági munkásságnak egy nagy hányada a vasútépítésnél, töltésépítéseknél volt elfoglalva, amely munkák szünetelése folytán most ez a bizonyos hányad szintén a mezőgazdasági termelésre lenne utalva. Azt is tudjuk, hogy a legnagyobb gazdasági válság főleg a mezőgazdaság terén van, amikor a földbirtokosok is arra törekcszenek, hogy minél üzemképesebbek legyenek s a befektetési összegeket, így a munkabért is redukálni iparkodnak, a fölös számú mezőgazdasági munkásokat elbocsátják, hogy minél kevesebbe kerüljön annak a búzának métermázsája.

Ez is azt eredményezi, hogy a mezőgazdasági munkások közül többen maradnak munka nélkül, mint amennyien ezelőtt voltak. Azt hiszem, nem tévedek, ha leszögezem azt, hogy Csonka-Magyarországon ma legkevesebb 250,000 azoknak a mezőgazdasági munkásoknak a száma, akik munkanélkül lézengenek nyáron, aratás idején. Ezt az állításmat megerősíti a kormánypárt egyik tisztos tagjának, Steuer Györgynek egyik értekezése is, amelyben kiszámította, hogy 100 hektárra manapság 4·5 munkással több jut Csonka-Magyarországon, mint amennyi egész Magyarországon jutott s e számítás alapján megállapította, hogy körülbelül 250,000 azoknak a munkásoknak a száma, akik a mezőgazdaságban nem képesek elhelyezkedni és munkaalkalmat találni.

Ugyancsak erre a megállapításra jutott egy másik számítás rendszer, az ú. n. férfimunkanapok alapján Czettler Jenő t. képviselő-társam, aki egyik tanulmányában szintén azt bizonyítja, hogy kb. 250,000-re tehető azon mezőgazdasági munkások száma, akik a jelen viszonyok között nem képesek munkát kapni.

Már most, t. Ház, ha kb. 660.000-ben állapítom meg a mező-

is változók az adatok, ami szintén nagyon rontja a munkások boldogulásának lehetőségét.¹

Egyesek épen ezzel kapcsolatban azt a gondolatot vetették fel, hogy állandó munkáskataszter készítése volna szükséges. Ez azonban nem vezetne célhoz, mert hiszen számuk állandóan változik és miután nemcsak a hivatásos mezőgazdasági munkások keresnek munkát a mezőgazdaságban, hanem a törpe- és kisbirtokosok is, sőt még munkanélküli iparosmunkások is, pontos számadatokat megállapítani úgysem lehetne. Ennek különben a kérdés megoldásánál nincs döntő jelentősége. Tény az, hogy a munkanélküliek száma, a mezőgazdasági- és földmunkásokat egybevéve, Békés, Csongrád, Csanád, Pest és Jász-Nagykun-Szolnok megyében a legnagyobb.

Megállapítható azonban, hogy a viszonyok romlásával tartanunk kell a mezőgazdasági munkásoknál a szó teljes értelmében vett munkanélküliségtől, mely ma még csak

gazdasági munkások számát Csonka-Magyarországon, — értem a 16 éven felüli munkások számát — akkor azt mondhatom, hogy a mezőgazdasági munkásságnak több mint 30%-a Csonka-Magyarországon munka nélkül van.

Ez is óriási probléma, t. Ház! a legértékesebb társadalmi osztályok egyikének, a mezőgazdasági munkásokosztálynak, amely talán az egész ország társadalmi osztályai között a legtöbb tagot számlál, legalább 33%-a az, amely munka nélkül van s amely a legnagyobb kétségbeesésben tölti idejét.»

¹ A bérmegállapító bizottságok jelentéseiből kitűnik, hogy pl. Nógrád megyében áprilisban 2 pengő 50 fillér volt 1928-ban a napszám, augusztusban és szeptemberben 2 pengő, októberben 3 pengő; Veszprém megyében 1 pengő 60 fillértől 2 pengőig terjedt a napi napszám; Vas megyében ugyancsak 1 pengő 60 fillértől 2 pengőig; Fejér megyében 2 pengő volt az átlagos napszám; Somogy megyében 1 pengő 20 fillértől 1 pengő 80 fillérig. Általában ki lehet mutatni, hogy a mezőgazdasági munkások évi munkabére sem emelkedett 500—600, maximum 650 pengőnél magasabbra. Erre nézve dr. Prak László akadémiai tanár is készített kimutatást s az ő kimutatása szerint is 700 és 900 pengő között ingadozik a mezőgazdasági cselédek évi keresménye, a napszámosoké pedig 500 és 600 pengő között. Az Alsódunántúli Mezőgazdasági Kamara is közöl erre nézve kimutatást, mely szerint a mezőgazdasági napszámosok évi keresete 320 pengőtől 350 pengőig terjed. (Csík József f. i. parlamenti beszédéből.)

abban nyilvánul, hogy helyenként nyáron is vannak már munkanélküli gazdasági munkások, s akik pedig nyáron át nem tudnak dolgozni, azok nem keresnek annyit, hogy a téli munkaszünetben munka nélkül abból meg tudjanak élni.

A munkások belső vándorlása.

Az elmúlt 1930/31. év telén már sok helyen igen nagy-mérvű volt a munkanélküli munkások mozgolódása, úgy-hogy a kormány hatalmas beruházási munkákat volt kény-telen kezdeni a városokban, ezenkívül külön hatósági akciók voltak, amelyek szintén ezt a célt szolgálták s amelyekre különösen a fix fizetésű tisztviselők igen jelentős anyagi áldozatot hoztak. Ilyen volt az e télen behozott inségadó, az újabb kereseti adó, ezenkívül az egyes városokban és községekben önkéntes adók és a félig kényszerű önkéntes adakozás. De lehetett látni az állapotok rosszabbodását abban is, hogy a munkanélküli munkások nagy számban tódultak a városokba, különösen Budapestre, ahol kisebb igényeiknél fogva és a szükség által hajtva, olcsón, a lét-minimumon aluli bérekért kínálkozva munkára, a városi munkások megélhetését veszélyeztették, ami a városi munkás-ság elégedetlenségét váltja ki és a városokra nézve is hát-rányos.¹

Ez igen sok elégtelenséget szült és e mellett a főváros-nak és a többi nagy városnak szociális terheit is növeli. De a mezőgazdaságra sem kedvező ez, mert Budapesten a vidéki munkás igényei fokozódnak és otthon nem lesz meg-elégedve. Hozzászokik a nyolcórás munkaidőhöz és terhes-nek tartja a mezőgazdaság hosszabb munkaidéjét.²

¹ E tárgyban most a belügyminiszter leiratot intézett nemcsak a főváros-hoz, hanem a vidéki törvényhatóságokhoz is, amelyben utasítja őket arra, hogy a vidéki munkanélkülieknek Budapestre való özönlését mindenképen akadályozzák meg, mert az ide való utazás egyelőre kilátástalan. Felhívta a főkapitányságot is arra, hogy az így idevándorolt munkanélkülieket, megfelelő igazolás után, köz-gazgatási úton illetőségi helyükre toloncolja vissza.

² Pest vármegye alispánja az 1930. év utolsó negyedéről adott

Az 1930. évi népszámlálás megdöbbentő adatokat tartalmaz a vidéki városok és falvak elnéptelenedéséről és a falvakban megélhetésre nem találó népességnek városokba özönléséről. Egyedül a dunántúli dombos vidékről 126,000 ember vándorolt el az elmúlt tíz év alatt, az északi dombos vidékről pedig több mint 45,000. Ez az óriási emberfelesleg elsősorban a nagyvárosok, de különösen Budapest és a pestkörnyéki iparos jellegű városok felé tódul. Azonban

beszámolójában erre nézve a következőket mondja : «Hogy mi okozza a székesfőváros határán levő megyei városok és járások nagyszámú munkanélküliségét, annak magyarázatát abban lelem, hogy ezek lakossága a székesfővárosban kereste kenyerét ; most csökkenvén itt is a munkaalkalom, visszatódulnak szülőhelyeikre, ahol ma már munkaalkalmat nem találnak, miután azokat mindenütt a törzslakosság foglalta el.» Megemlítem, hogy 1930 31 telén Pest megyében a kilenc megyei városban 1.560,000 pengőt adtak inségmunkára. Nagy összeg ez, amely a többivel együtt rendszeres, tervszerű munkára felhasználva, igen fontos eszköze lenne a munkáskérdés megoldásának is. E téren az alispán azt tapasztalta, hogy nagyobb városokban nem igen jelentkeztek a munkára, sőt megtörtént, hogy a megállapított napszámnál sokkal többet kértek.

A Budapesti Gazdálkodók Egyesülete írja : Budapestre munkaszerzés reményében állandóan nagyszámú mezőgazdasági munkás, földműves, napszámos jön fel s itt a kényszer hatása alatt egyéb (ipari, építési stb.) munkához szegődnek napszámosnak. Amíg a mai viszonyok között ez érthető, mert a kenyérszerzés tekintetében a becsületes munkavállalás szempontjából válogatni nem igen lehet, másrészt úgy találjuk, hogy a kérdéssel foglalkozni érdemes, mert a földművelő népünk sorsáról, foglalkozása eltolódásáról van szó. Előttük a főváros, mint legnagyobb munkaalkalmi hely, a csábító és őket az ösztönös remény készíti, hogy a sok csalódás ellenére Budapestre jöjjenek. A tapasztalat szerint pedig az itt tolongó munkát keresők nagy része mezőgazdaságunk szempontjából elvész, a falusi elvárosiasodik. Ezenkívül Budapestre jövetelük költséges, tehát kiadást jelent, nehezíti a munkásoknak és családjuknak amúgy is szűkös anyagi helyzetét és családva térnek vissza néha hónapok múlva családjuk körébe, alig keresve többet nyáron az otthoni mezőgazdasági munkával szerzett keresményüknél. Ezen az úton elszegényedésük csak fokozódik és az egészségük is veszélyeztetve van, mert néha hetekig is nagyon primitív, egyoldalú táplálkozásuk (kenyér és szalonna) és bizonytalan lakásuk — ha ugyan van — javukra, és így népünk javára nincsen.

nem kevesebb, mint 73,479 ember veszett el az elmúlt 10 évben az országból való kivándorlás révén a nemzet legfontosabb erejéből. Sajnos, ezeken az állapotokon változtatni nem tudunk. Ennek csak egy módja volna: helyes birtokpolitika révén megkötni, földhöz ragasztani és megélhetést biztosítani ezeknek az embereknek. Egyedül Budapestre 75,000 ember vándorolt be vidékről és egyedül itt, az ország fővárosában, közel 78,000 munkanélkülit talált az 1930-iki népszámlálás. Azért jön a városba, főleg a fővárosba, a falvakon megélhetést nem találó népesség, hogy itt olcsó munka-kínálatával és szervezetlen munkarejével leszorítsa a városokban megtelepedett munkásság megélhetési viszonyait és keresetét. Erőteljesebb földbirtokpolitikai tevékenység kell ide, mely talán ezeken az állapotokon is tud segíteni. Van most eladó föld elég, csak meg kell ragadni az alkalmat és odajuttatni azokat, ahol szükség van rájuk és megerősíteni azokat a kezeket, amelyek ebből a földből megélni, nyugalmat teremteni s erős társadalmi rétegeket és adóalanyokat kiformálni tudnak.¹

Kovrig Béla² szerint is a munkapiac újjászervezésének előfeltétele az agrártermelésre hivatott népességnek megtartása a falvak kereteiben.

Mint jellemző dolgot lehet megemlíteni azt is, hogy a mezőgazdasági munkások állandóan panaszoznak, hogy az iparból kiszorult munkások elfoglalják az ő helyeiket. Különösen a cséplési munkáknál tapasztalható ez. Nagyon érdekes jelenség ez, amely természetesen ilyen formában nem orvosolható, mert hiszen mindazoknak, akik általános magyar és nemzeti szempontból fogják fel ezt a kérdést, teljesen mindegy, hogy melyik magyar testvérünk keres, hisz itt nem nézzük, hogy eddig milyen foglalkozású volt, végeredményben ezek mind a földtől szakadtak el s ha most oda térnek vissza, csak ősi ösztönüknek hódolnak s egyúttal a lehetőséget keresik megélhetésükhöz.

¹ Lásd: *Előőrs*, dr. Áfra Nagy János cikke.

² Lásd: *Budapesti Hírlap* 1930 február 22.-i számában közölt cikket.

A mezőgazdasági munkanélküliség okai.

Tény, hogy a mezőgazdasági munkásság helyzete ma már aggasztóvá vált és már nem lehet megoldani egyszerű injekciókkal, inségmunkákkal és egyes munkaalkalmak teremtésével. Ez ma olyan idült baj, hogy megoldását csak véglegesen kidolgozott megoldási terv alapján lehet keresztülvinni, amely a mezőgazdasági munkásságnak legalább nagyrésztét egyszersmindenkorra kikapcsolja a mai helyzetből és új munkalehetőséget biztosít számukra. Ezen azért is segíteni kell, mert e napszámosok, mezőgazdasági munkások helyzetétől, megelégedésétől függ a községek nyugalma, ettől pedig az ország békéje függ.

Segíteni kell mindenáron ezen a bajon s ezt úgy tudjuk elérni, ha a bajt előidéző okokat szüntetjük meg, mert első sorban azt kell tudnunk, hogy mi idézte elő a válságos helyzetet, t. i. azt, hogy mezőgazdaságunk nem tud elegendő munkát adni a mezőgazdasági munkások nagy számának és munkájukat nem tudja úgy megfizetni, hogy keresményükből a téli munkaszünet alatt meg tudjanak élni.

Ennek okai sok körülmény összejátszásából alakultak ki.

a) Szaporodás és a munkaalkalmak csökkenése.

Ilyen például a munkásság természetes szaporodása, amelyet nem ellensúlyoz a feleslegnek más, főleg ipari téren való elhelyezkedési lehetősége, sem a gazdasági fejlődéstől várható munkaalkalmak szaporodása. Szaporítja a munkások számát a törpe- és kisbirtokosok nagy számának munkakeresése, akiket a mai helyzet újabb munkák vállalására kényszerít.¹

A munkakínálat ilyen emelkedésével szemben a munkaalkalmak nem hogy emelkednének, hanem az általános kedvezőtlen gazdasági helyzetből kifolyólag még fogynak,

¹ A *Budapesti Hirlap* 1930 április 6.-i számában egy a mezőgazdasági munkások munkanélküliségével foglalkozó cikk szerint Csonka-Magyarországon 252,134 kereső mezőgazdasági munkással több van, mint amennyit a magyar mezőgazdaság mai üzemi formája mellett el tud tartani.

mert a gazdálkodás megcsappant jövedelmezősége egyrészt visszafejleszti a munkaalkalmakat nyújtó belterjességet, aminthogy látjuk ezt újabban a fonalas növények területének csökkenéséből, a cukorgyárak részéről a cukorrépa-terület csökkentésére irányuló törekvésből, a hagyma rossz árából stb., másrészt a gazdák, különösen a kisebb birtokosok, akik jobb értékesítési viszonyok között munkásokkal is dolgoztak s akiket a mostani viszonyok arra kényszerítenek, hogy amit csak lehet, maguk végezzenek el, vagy pedig rokon és szomszéd kölcsönvett munkaerejével kénytelenek a takarékosságnak erre az útjára lépni.

Mind a munka-kínálat emelkedését, mind a munkaalkalmak csökkenését egyformán befolyásolja az a bizonyos agrár-olló, vagyis az ipari szükségleti cikkek és a gazdasági termények ára között mutatkozó aránytalanság, amely a megélhetést drágítja és azt hozza magával, hogy mind a részért dolgozó munkásnak, mind a terményeit pénzre váltó gazdának az élelmezésen kívüli szükségletek beszerzése végett mindig több és több terményt kell eladnia, sőt, miután néha húst is esznek, az olcsón eladott állat húsát a sokféle illetékekkel és költségekkel megterhelten három-négyszeres és még magasabb áron kell megvenniök. továbbá cséplőrészben és malomvámban az eddiginél nagyobb részt kell adniok.

b) *Túltermelés.*

Amint a bevezetésben már említettük, a munkanélküliségnek egyik legfőbb oka a túltermelés. Ennek két jellemző példája nálunk a hagyma- és a cukorrépa-termelésnél tapasztalható. Az első helyi jellegű, Makó vidékének hagymatermelőit érinti, ahol a más országokban is jelentkező túltermelés a hagymának világpiaci árát annyira tönkre tette, hogy a sok ezer holdon termelt és sok ezer munkást foglalkoztató termelési ág a legnagyobb válsággal küzd. Itt talán segítene e termelési ág racionalizálása, szakemberek kiküldése Hollandiába, ahol a hagymatermelésnek új alapokra fektetését megtanulhatnák. Egyébként Makó környékén a mezőgazdasági munkanélküliek nagy része úgy állott elő, hogy a hagymatermelők szegényebb része elvesztette azt a

csekély tőkét, amelyre önállóságát alapította és a munkások táborába sodródott. Ez az egyik oka a munkanélküliségnek. A másik oka az, hogy a hagymatermelő ma lehetőség szerint napszám nélkül, családjá munkaerejének kihasználásával végzi a tavaszi munkát. Így most kevés munkaerővel hosszú idő alatt teljesíti azt a munkát, amelyet más években több munkaerővel rövidebb idő alatt végzett el.

A másik túltermelési tünet most kezd fenyegetővé válni a cukorrépánál. Ez is világjelenség s a termelés redukálását és evvel nagyon sok munkaalkalom megszűnését vonja maga után. E téren különben nagy mértékben érvényesül a kartel és az adópolitika, melyek a cukornak magas áron való tartásával az országban való cukorfogyasztást korlátozzák, úgyhogy ebben a tekintetben a kultúrállamok között majdnem utolsó helyen állunk.¹

Több tehát a munkás, kevesebb a munkaalkalom, nehezebb a megélhetés. Ez a munkanélküliség három fő oka, amely nem egymás mellett haladva okozza a bajt, hanem egyik a másikra hatva, hatványozott mértékben érvényesül.²

. *Teendők a munkanélküliség ellen.*

Poroszországban a munkanélküliség részbeni csökkenésére munkahadsereget teremtett a kormány. Ezek mocsarakat csapolnak le, használhatatlan területeket tesznek termővé, utakat építenek, erdőt irtanak, folyót szabályoznak stb. E munkahadsereg a munkanélküliek közül van toborozva. Szükséges volna nálunk is ezeknek a létesítése és akár a szikes területek javításának, akár a víz lecsapolásá-

¹ Lásd *Budapesti Hírlap* 1931 február 1.

² Az 1921. évi szentesi földmunkás-kongresszus a mezőgazdasági munkanélküliség és következményeinek elhárítására különleges intézkedéseket javasol. Ilyenek: a művelt földterületek növelése, illetőleg művelésre alkalmassá tétele, a belterjes művelés fokozása, kisgazdaságok vagy kisbérletek alakítása, az időszakai munkások költözködésének megkönnyítése, a mezőgazdasági lakosság téli és háziipari foglalkoztatása, munkásszövetkezetek alakítása a föld megművelésére és megvásárlására, az utak, csatornázások és a vasúthálózat kiépítése, valamint a meglévők javítása.

nak, akár elsősorban a telepítési politikának szolgálatába állítani.

Itt felmerül az a kérdés, hogy a család a férfi munkaerő távollétében miből él. Most miből él? Ruhát, élelmezést, dohányt és pár fillért kapnának és nagy területeket tudnának így telkesíteni s a telepítési politika céljaira sajátjukká tenni.

A szocialisták földmunkás-szervezetei is igen behatóan foglalkoznak e kérdéssel. Ezt mutatja az alábbi jelentés is.

«Egy-két évvel ezelőtt még bizonyos helyeken nagy felháborodást váltott ki a kétpengős napszámberék emlegetése. Ma már nem nagy ritkaságszámba megy az 1'60, sőt az 1'20 pengős férfi napszámber sem. Az aratási munkából is mindig többen maradnak ki. Ezzel szemben a kubikosmunkák is megcsappantak, viszont a mezőgazdasági munkából kiszorult munkások száma évről-évre növekszik, nemcsak az Alföldön, hanem a dunántúli részen is, de leginkább az ország északi részén: Heves, Borsod, Hajdu és Szabolcs megyékben és a Jászságban. Ha nem történik gyors és komoly cselekvés a sok ígélet után, kiszámíthatatlan következményekkel lesznek kénytelenek szembenézni azok, akiket illet. Ígéretekkkel ma már nem lehet jóllakatni az embereket. S figyelembe kell venni az illetékeseknek, hogy ezen a téren már elkéstek a szükségmunkákkal. Itt tovább kell menni. Nem térhetünk ki előle, hogy meg ne mondjuk őszintén, becsületesen a bajok orvoslásának egyedül célravezető eszközeit. Ez pedig nem lehet más, mint a mezőgazdasági termelés eddigi rendszerének teljes átszervezése, a földbirtokviszonyok megváltoztatása, a hitbizományok és kötött birtokrendszer megszüntetésével, telepítéssel, az Alföld csatornázásával és mindazoknak az újításoknak a megvalósításával, amelyek alkalmasak ahhoz, hogy a magyar földön munkát és megélhetést találjanak azok, akiket magyar sorsuk ehhez a röghöz köt. Ámde a munkanélküliség megoldása még nem orvosolja az összes társadalmi bajokat, annál kevésbé a mezőgazdasági munkásság sérelmeit. Ezért nem lehet addig nyugalom Magyarországon, amíg a mező-

gazdasági szociálpolitika és munkásvédelem teljes kiépítését el nem végeztük».¹

Meg kell itt jegyezni, hogy a munkások nehéz helyzete már a sokat emlegetett mostani gazdasági válság előtrráló. Akiknek földjük volt, a háború, illetőleg a kommün után, a mezőgazdasági konjunktúra csúcspontján, amikor a búza számított az egyedüli értéknek, még kedvezőbb helyzetben voltak, sőt építkezésben, ruházatban, mulatozásban (lakodalmak) szinte túlságbamenő fényüzést fejtettek ki. A munkásosztály azonban már ekkor érezte a kereset és szükséglet közötti nagy különbséget.²

A mezőgazdasági cselédek helyzete.

Meg kell emlékeznünk a mezőgazdasági munkásokkal szoros kapcsolatban levő két csoportról: a gazdasági cselédekről és a földmunkásokról vagy kubikosokról.

A gazdasági cselédekre vonatkozólag mintegy száz nagyobb gazdaságból vannak adataink. Ezek szerint a gazdaságok talajviszonyai, jobb vagy rosszabb jövedelmezősége, a helyi körülmények és szokások szerint más és más a cselédek javadalmazása. Különböző a pénzfizetés, állattartás, tüzelő-, föld-, és terményjárandóság. Azonban az összjárandóságot értékelve, országszerte nem nagy a különbség és megállapítható, hogy a gabonaárak esése folytán a cselédek járandósága, értékét és vásárlóképességét tekintve, a multakhoz képest lényegesen csökkent. De mégis megvan a létminimum, biztosítva van a megélhetés, a család mentve van a nélkülözéstől és a nyomortól. A cselédek családtagjainak is inkább van kereseti lehetősége. Örvendetes jelenség, hogy a cselédek lakásviszonyai is állandóan javulnak. Két család már nem lakik egy lakásban, sőt már nagyon sok a szoba-konyha-kamrából álló cselédlakás. Tudunk olyan cselédlakásokat is, amelyekben padolt szobák vannak, van előszoba, konyha, kamra és nagy szoba.

¹ *Föld és Szabadság*, 1931 február. A Földmunkások Országos Szövetsége 1930. évi jelentéséből.

² Szeberényi: *Parasztbirtok a világháború után*, 23. l.

Megállapítható ugyancsak, hogy a földreformból származó birtokkisebbedés kevés helyen járt a cselédlétszám csökkenésével, ugyancsak kevés helyen redukálták a cselédlétszámot a jövedelemcsökkenés folytán. Kivétel csak az a néhány uradalom, amelyek egészen üzleti alapon, teljesen gépi gazdálkodást folytatnak, vagy azok a birtokok, amelyeknek tekintélyes részét vették igénybe földreform címén.

Érdemes a megemlítésre gróf Széchenyi György főhercegvei nagybirtokosnak néhány javaslata a mezőgazdasági cselédek helyzetének javítása érdekében.¹

Ezek lényege a következő : 1. Visszaállítandó a cselédek tehentartása s e célból a cselédek részére olcsó kölcsön biztosítandó. Ez a cseléd jólétét és jobb táplálkozását mozdítaná elő. 2. A szombat délutánt a gazda — aratás és hordás sürgős munkáját kivéve — tavasztól őszig tegye szabaddá s engedje meg, hogy a cseléd a maga kis kertjárandóságát megművelhesse. 3. A vasárnapi munkaszünet minden gazdaságban megtartassék, hogy a cselédek az istentiszteletre szánt időt arra fel is használhassák. 4. Belkörüleg, vagy uradalmanként rendeztessék a cselédek aggkori biztosítása, úgy, amint ki-ki azt a legmegfelelőbbnek tartja.

Kubikosok.

A kubikosok helyzete sokkal rosszabb a mezőgazdasági cselédekénél. Számuk pontosan meg nem állapítható ; 30,000-tól egész 50,000-ig teszik. Az ország megcsonkításával számuk nem, csak munkaterületük apadt.² Nagy-Magyarország víz-

¹ Megjelent a *Győri Kamarai Értesítő* 1931 II. 12. számában.

² Dr. Steuer György 1930 február 22.-én a parlamentben hangsúlyozta, hogy az országcsonkítás következtében az ország földjének 33%-a maradt meg, a munkásoknak pedig 50%-a. Ma körülbelül 250,000 munkással van több, mint amennyit a mezőgazdaság foglalkoztatni képes. Nem lehet áttérni a mezőgazdasági munkára sem, mert a magyar mezőgazdaság is nagy válságban van. Külföldön sem lehet elhelyezni ezeket, mert Kanada, Brazília és Argentina valóságos temetőivé lettek a magyar munkásságnak. Mintegy 30,000 kubikos van az országban, akik családtagjaikkal együtt 150,000 embert jelentenek. A közmunkák megindítását, utak építését sürgeti.

szabályozási, út- és vasútépítési munkálatai — mert főleg ezek adtak nekik kenyeret — a csonkaországra szorultak. De a multban igen tekintélyes volt azoknak a száma, akik külföldre mentek, mert a magyar kubikos munkást jó munkájáért mindenütt szívesen fogadták a külföldön. Itt a legtöbb vízszabályozás be van fejezve, csak javítás, karbantartás, esetleg gátemelés adhat munkát. Vasutat és utat — épen a nehéz viszonyok miatt — alig épít Csonka-Magyarország. A külföldön is mindenütt fenyeget a munkanélküliség, ott sem akad részükre munka. A mezőgazdaságban sem tudnak — vagy talán nem igen akarnak — elhelyezkedni, mert ott is túlkínálat van munkaerőben. A kubikosok ugyanis hozzá lévén szokva a nehéz munkához és annak megfelelő bérekhez, nem is szívesen vállalják a kevesebbet fizető mezőgazdasági munkát, ami életmódjukat és szokásaikat tekintve, meg is érthető.¹

¹ Mayer János földművelésügyi miniszter mondotta (1930 ápr.), hogy kubikosaink, akik ebben a szakmában a legkiválóbbak, egyéb földmunka tekintetében szakszerűség szempontjából nem állják meg helyüket. Más munkához komolyan nem igen szoktak és nem igen akarnak hozzálátni. Ragaszkodnak ahhoz, hogy földmunkát végezzenek és saját szakmájukban akarnak elhelyezkedni.

Ma a munkaalkalmak megcsappantak, az elhelyezkedés nehéz s még így is azt kell tapasztalni például a munkásokkal túlfutott Csongrád megyében, hogy a legutóbbi évek alatt is, különösen a répamunkára elfogadható méltányos feltételek mellett nem jelentkeztek, úgy hogy az uradalmak kénytelenek voltak más vidékről hozatni munkásokat. A bajok egyrésze arra vezethető vissza, hogy agitáció és lelkiismeretlen félrevezetés folyik a munkások között s a helyett, hogy a viszonyokhoz idomítani igyekeznének az igényeiket és a munkájukat is, legtöbbször csak követelőznek, lehetetlen béreket kívánnak, sőt egyes mezőgazdasági munkára nem is vállalkoznak. A kormány Szegváron, Csongrádon, Szentesen különféle háziipari munkák vezetését és tanfolyamokon való elsajátítását helyezte kilátásba és kezdette meg, sajnos, a nagy áldozatkészségnek részvétlenség miatt nem lett meg; az eredménye. Itt aztán hiába próbálnak böles vezetők és hatóságok a munkásokra hatni, csak a maguk vezetőjére hallgatnak, aminek aztán meg is van a káros következménye. Kétségtelenül megállapítható, hogy bizonyos rosszindulatú agitáció folyik a munkások között, amelynek a munkás hasznát nem, csak kárát vallja. (Schmidt Elek: *A kubikosok sorsa. Budapesti Hírlap*, 1931 márc. 8.)

A munkanélküliség elhárítására eddig tett intézkedések.

Ismerve így a helyzet tüneteit, jelenségeit és okait, rátérhetünk annak tárgyalására, hogy eddig milyen intézkedések történtek a munkanélküliség megszüntetése érdekében. Meg kell állapítani, hogy az utóbbi néhány esztendő alatt nagyon sok hírlapi cikk, szaktanulmány, röpirat és könyv jelent meg a mezőgazdasági munkás-kérdésről, különösen a munkanélküliséggel kapcsolatban. Ezek egyrésze a helyzet kiélézésével akarja a kérdést megvilágítani, a másik rész tárgyilagos hozzászólással igyekszik eredményt elérni. Abban mindnyájan megegyeznek, hogy sürgetik a kérdés megoldását. Olykor javaslatokat is tesznek, bár kevés olyant, amelyik meg is valósítható. A legtöbb bizonyos közmunkákban látja a segítséget s azok megindítását sürgeti.

A valódi helyzet tényleges megítélése szempontjából meg kell állapítani, hogy ma már a helyzet odáig fejlődött, hogy nem nagy túlzás kell ahhoz, hogy a mezőgazdasági munkásság helyzetének leírásával, a rideg valóság feltárással egészen torzképet kapjunk. Itt a kétségbeesett nyomor, amott a tehetetlen vergődés, sokszor a dolgozni-akarási készsége, de igen sokszor a dologtalanság, vagy a nagy munkabér után való törekvés azok a tényezők, amelyek ezeket a kérdéseket determinálják.¹

¹ A Duna-Tiszaközi Mezőgazdasági Kamara összegyűjtötte 1929/30 telén a területén levő munkanélküliekre vonatkozó adatokat. A jelentések egyike-másika szívfacsaró módon adja elő a munkások helyzetét:

«Munkásaink lerongyolódva, a megélhetés nehézségeivel küzdenek. A nyomor máris (1929 dec. hó) jelentkezik náluk, pár hétre alig van kenyerük.»

«650—850 főre rúg a munkanélküli mezőgazdasági munkások száma, akik munkaalkalmat aligha remélhetnek. így a tél folyamán előreláthatólag nagy nélkülözésnek lesznek kitéve.» — «1400 mezőgazdasági munkanélküli közül községünkben egy sem találhat munkaalkalmat, mert határunkat csupa olyan kisbirtokos birtokolja, akik maguk, családjuk tagjaival mindenféle gazdasági munkát el tudnak végezni. Nézetünk szerint ezen az állapoton csak az változtatna kedvezőleg, ha községünkben vagy környékén (Csongrád megyéről

Tény az, hogy az utóbbi évtized alatt, sőt azt megelőzőleg is, elhatározó lépéseket a mezőgazdasági munkáskérdés komoly, végleges megoldása felé a kormányok, a társadalom vagy a szakkörök alig tettek. Megcsonkíttatásunk után nem történtek meg ez irányban azok a lépések, amelyekből azt lehetett volna látni, hogy levonjuk az adott helyzet következményeit, számolunk azzal és új utakon igyekszünk járni ebben a kérdésben is. Megállapíthatjuk, hogy ebben a Csonkaországban a mezőgazdasági és kubikos munkásság 100%-ig soha többé megfelelő elhelyezést nem kaphat jelenlegi munkája körében. Számolni kell tehát a munkásságnak is az adott helyzettel és más irányú munkákra áttéréssel kell helyzetük jobbrafordulását lehetővé tenni. De az intézőköröknek is kötelességük, hogy elgondolásukat ez irányban minél előbb körvonalazzák, hogy a jelenlegi helyzeten való segítség mellett egy messzire előrenyúló, végleges megoldást készítsünk elő, amely ezt a kérdést hosszú időre nyugvópontra juttatja. Hiszem, hogy ha komolyan, önzetlenül, mellékgondolatok nélkül akarunk egy ilyen nagy problémát megoldani, akkor meg tudjuk oldani. Ha a kérdést nemzetpolitikai problémává tesszük és kivonjuk abból teljesen a politikumot, akkor egész bizonyos, hogy ez a kérdés megoldható, mert megoldandó.

Vadnay Andor írja már idézett¹ könyvében: «A mai kor államférfiai előtt nyitva áll a halhatatlanság útja. Aki az Alföld kisembereit a pusztulástól megmenti s a síkföldi magyarság természetes szaporodását a munka útján való megélhetés által lehetővé teszi, második megváltója lesz e nemzetnek.» — «Akadjon fönn minden egyéb fejlődés, bomlójék meg a pénzügyi egyensúly: itt a magyarság megmentéséről van szó.»

van szó) olyan gyár vagy üzem létesülne, amely állandóan tudna vagy 2000 munkást foglalkoztatni.»

«A mezőgazdasági munkanélküliek egyrésze a városba özőnlük. Az a rész, amely a falun marad, a téli időben a munkaalkalom teljes hiánya miatt valósággal nélkülözni kénytelen.»

¹ Tisza mellékről.

«Adjátok meg az eszközeit és lehetőségét annak, hogy az Alföld négymillió magyarsága, ez a csodás, erős faj, a maga életrealitásából, erejéből, szorgalmából megháromszorozódjék, mint a lucernában az arankafolt tényérja, terjeszkedjék ki a határszélekig, minden egyéb előtt magába olvasztva: ezért a fényes, ezért a káprázatos jövőért nincsen akkora áldozat, ami nagy volna.»

Az 1828-iki árvíz idején mondta Széchenyi, hogy mindenki igyekezett a károsultakat segíteni, de az senkinek sem jutott eszébe, hogy a Duna szabályozásával mindenkorra véget lehetne vetni az árvizeknek. Így vagyunk a munkás-kérdéssel is. Nagy áldozatokat hoz évről-évre a kormány és a társadalom a munkanélküliség enyhítésére, a munkások segítségére, de arra kevés helyen gondolnak, hogy ezt a kérdést véglegesen is meg kellene már egyszer oldani az esetben is, ha az nagyobb áldozatot igényelne.

A megoldáskeresés módja.

Főleg a tél folyamán, januártól—márciusig foglalkozik állandóan a sajtó a mezőgazdasági munkáskérdéssel. Mikor aztán a tavaszi mezőgazdasági munkák megindulnak, ez az érdeklődés is elmarad. Van gyűlés és értekezlet fent és lent is elég, ahol a munkáskérdést megtárgyalják és ezeken megállapítják annak jelenségeit, iparkodnak a baj okait is keresni, de ami a megoldást illeti, ismét a közmunkák nyomulnak előtérbe, végleges megoldást azonban nem nagyon találnak, nem is igen keresnek. Ez értekezleteknek nagy hibája többek között mindig az, hogy itt munkás soha sincs. Elméleti emberek, a kérdést sokszor távolról látók tárgyalják ezeket az egészen gyakorlati kérdéseket, holott mennyivel több eredményt lehetne elérni, ha a munkásbarát főispán: Vadnay Andor példájára az illetékesek a zöld asztalhoz leülnének a munkásokkal és velük beszélnék meg azt, hogy mik azok a problémák, amelyek őket szorongatják, mik azok a lehetőségek, amelyek számukra megoldást nyújtanának.

Ma tulajdonképpen a mezőgazdasági kamara az egyetlen fórum, ahol a mezőgazdasági munkásság a birtokos osztályokkal, az intelligenciával leülhet a maga ügyeinek megbeszélésére. Az eddigi tapasztalat azt mutatja, hogy ez mindig javára

volt munkásnak és munkaadónak egyaránt. Ez nagyon kiváló alap lehetne az ez irányú továbbépítéshez.¹

A kormány részéről is sok ígéret hangzik el. Ezek legtöbbje szintén a közmunkák megindítását helyezi kilátásba. Egyik-másik ármentesítő társulat kapott is némi kölcsönt, hogy a munkát megindíthassa. Itt-ott az útépitési munkák is megindultak; sajnos, legtöbbször csak akkor, mikor már a mezőgazdaságban is van munka. Mindez csak arra jó, hogy a fel-feltörő elégedetlenséget pillanatnyilag lecsillapítsa, de magát a munkáskérdést egy lépéssel sem vitte előre a megoldás felé. Végeredményben semmi olyan intézkedés nem történt, amely a jövő teendőire útmutatásul szolgálhatna.

Az 1930. év tavaszán több helyen voltak inségmunkák, melyek azt bizonyítják, hogy a segítségre sürgősen szükség volt. Ez inségmunkák, melyekre a fedezet legtöbb helyen önkéntes adományokból, vagy önkéntes, de némi nyomás alatt álló adóból folyt be, segítettek valamit a legnagyobb

¹ Figyelemreméltó, amit ezirányban az Országos Mezőgazdasági Kamara közgyűlése határozott. (*Mezőgazdasági Közlöny* 1930. évi 6—7. számából, 1930 jún. 26. 333. lap.)

10. Mivel a mezőgazdasági termelés nem ad minden időben elegendő munkaalkalmat a mezőgazdasági munkásságnak és mivel nincs kellő gondoskodás arról, hogy a munkásság az esetleg kínálkozó munkákról mindenkor tudomást szerezzen és azokra elszereződhessen,

a) közmunkák beállításával kell gondoskodni munkaalkalmakról és e munkáknak olyan időszakban való keresztülviteléről, amikor a mezőgazdasági munkások a termelésben nem találnak elég foglalkozást.

b) Szereztessek tájékozódás külföldi munkaalkalmakról és munkásaink azok megszerzésében minden eszközzel támogattassanak.

c) Történjék gondoskodás arról, hogy külföldön dolgozó mezőgazdasági munkásaink kellő védelemben részesüljenek.

d) A munkaközvetítés akként szerveztessek, hogy a munkásoknak minden kínálkozó munkaalkalomról kellő időben tudomásuk legyen.

e) A mezőgazdasági munkások vasúti utazási kedvezmény-rendszere a földmunkásokra is minden korlátozás nélkül kiterjesztessek.

7. A mezőgazdasági munkabérmegállapító bizottság működése rendszeresítessek.

szükségben levőkön, de miután mint rendkívüli kiadás szerepeltek, a végleges megoldáshoz nem járultak hozzá.

Mindezek után el lehetünk arra készülve, hogy a jövő 1931/32. év telén s az utána következő tavaszon még súlyosabb lesz a helyzet, amikor már az ígéreteknek nem lesz foganatjuk, a kisebb inségmunkák és egypár későn kezdett közmunka sem segít a helyzeten. Nem lehet elégszer ismételni, hogy az intézkedéseket idejében kell megtenni. Erre nézve mondja Szontagh Tamás,¹ a TESz. országos elnöke: «A köznyomor oly lesújtó arányokban terjed országszerte, hogy minden elmulasztott pillanat végzetes katasztrófát idézhet elő. Amíg nem tudunk munkát, elfoglaltságot, kenyeret adni minden éhező szájnak, addig nem lehet sürgetőbb, égőbb megoldásra váró feladata az országnagyoknak.»²

¹ Lásd a *Közérdek* című lap 1931 február 9.-i számában.

² Kecskemét az 1931. év tavaszán 30,000 pengőt fordított inségmunkára, Szeged 100,000 pengőt. Szegeden ezenkívül a kultusz-miniszter 50,000 pengőt juttatott földmunkára az egyetemi építkezésekkel kapcsolatban. Makó 4000 pengőt fordított e célra, Kiskundorozsma község képviselőtestülete 15,000, Jászárokszállás redemptus közbirtokossága a kormányzó jubileuma alkalmából 80,000 pengőt ajánlott fel útépítési munkálatokra. Bekés megyében a következő javaslat került a vármegyegyűlés elé: 1. a munkanélküliség enyhítésére 1%-os pótagó vetendő ki; ez 50,000 pengő bevételt jelentene, erre vegyen fel a vármegye 30,000 pengő kölcsönt e célra. 2. Felirat intézendő a kormányhoz a 48 órás heti munkaidő törvénybe iktatása végett. Végül a munkanélküliség elleni biztosítást kívánja. (Erre későbbben még visszatérünk.)

Csongrád vármegyében a földmunkásság olyan nyomorúságban van (1930 február), amilyenre régóta nem volt példa. Az útépítés nem segít a helyzeten, mert csak kőburkolásról van szó, a földmunka kevés. Csak a vízi társulatoknak juttatandó pénzzel lehetne a helyzeten segíteni. A kormány adott már erre a célra 53 milliót a vízi társulatoknak, azonban ezek drága kölcsönök, melyeket olcsóbb kamatozásúra és hosszabb lejáratúra kellene konvertálni. Az adóügyeknek az elintézése is segítené ezen a helyzeten, azonban ezek sem intéződnek el.

Csongrád vármegye (*Szentesi Hírlap* febr. 11.) az útépítkezéseknél a földmunkák sürgős megindítása végett egy nagyobb kölcsönre 30,000 pengő előleget vett fel. A Körös—Tisza—Marosi Ármentesítő Társulat részére március elején a F. M. 250,000 pengőt folyósított a

• *A munkanélküliség okainak megszüntetése.*

Tudva a baj okait, az első gondolat természetesen csak az lehet, hogy ezeket az okokat meg kell szüntetnünk.

munkanélküliség enyhítésére. Az országban levő összes ármentesítő társulatok két millió felüli összeget kaptak e célra.

Pest vármegye az útépitésnél 84,000 pengőt fordít tisztán a mezőgazdasági és földmunkásoknak munkaalkalmat nyújtó földmunkára.

Ezek csak egyes felhozott példák. Az ország vármegyéi és városai általában foglalkoztak a munkanélküliség kérdésével és megtették a lehető.

Csongrád vármegye alispánja az 1930. év első feléről szóló jelentésében a következőket mondja: A munkanélküliség jelensége az elmúlt időszak alatt is a közigazgatási hatóságok legnagyobb gondja volt és a hatóságok, részben a végrehajtható és fedezettel bíró közmunkák napirendre tűzésével, részben más, idegen helyen folyamatban lévő munkákra való közvetítéssel mindent elkövettek, hogy az itteni munkásokat munkához juttassák. Nem a hatóságokon múlt, hogy nem sikerült mindenkit elhelyezni. A hatóságok gondoskodása azonban nagymértékben enyhítette a munkásosztály helyzetét. Csongrád vármegye törvényhatósága területén 1930 január 1.-től szeptember 15.-ig a vármegye, a városok és községek összesen 528,000 pengőt fordítottak közmunkákra a saját alapjuk terhére. Szeptember 16.-tól a folyó év végéig a még végrehajtható és fedezettel bíró közmunkák költsége 373,000 pengőt tesz ki. Az 1931. évben szintén fedezettel bíró közmunka 622,000 pengő értékkel van tervbe véve. Ha azonban egyes tárgyalás alatt álló munkákhoz sikerülne államsegélyt és állami hozzájárulást biztosítani, ezenkívül még mintegy egymillió pengő értékű munka kerülne kivételre a jövő évben.

A földművelésügyi minisztérium intézkedéseit és e téren való tevékenységét tünteti fel a földművelésügyi miniszternek a képviselőházban február 19.-én Steuer György és április 30.-án Csik József interpellációjára adott válasza:

(Febr. 19.) Teljesen informálva van a helyzetről. Súlyosbítja a helyzetet az ipari munka redukciója folytán foglalkozás nélkül maradt munkásság, továbbá hogy a fagykár sújtotta vidéken sokan cséplőmunka nélkül maradtak s a kenyérszükségleten felül maradó gabonakeresetnek olcsón értékesítése. A múlt évnél nem nagyobb a munkanélküliség. A helyzet javítása állandó gondoskodásának tárgya, 50,000 q búzát és rozsot vásárolt, amit 25 kg-os fejkvóta szerint osztottak szét a rászorulóknak októbertől való fizetésre. 12 millió költséget bocsátott a vízi társulatok rendelkezésére, földmunkás-szövet-

Sajnos, ez nem minden okra nézve lehetséges, mert rajtunk kívül álló s a világgazdasági helyzetben gyökerező okok is gátolnak abban, hogy az adott és meglévő helyzethez alkalmazkodva, munkaalkalmakat teremthessünk.

kezeteknek forgatókét adott. Hajdu megyében 63 km-es közút építését vállalták az ilyen szövetkezetek, a lillafüredi 23, azután egy 14.5 és 4.5 km-es utat. A kereskedelemügyi miniszter 17 milliós útépitést adott vállalatba és legközelebb 33 milliós kerül kiadásra. A kormány mindent elkövet, hogy munkaalkalmak teremtésével oldja meg a kérdést és nem munkanélküli segélyekkel.

(Ápr. 30.) A mezőgazdasági munkanélküliség a tavaszi munka megindultával enyhült. Intézkedés történt a minimális munkabérek megállapítása és ennek ellenőrzése tekintetében. Az öregség, rokkantság, özvegyiség és árvaság esetére szóló munkabiztosításra vonatkozó törvényjavaslat készen van és «azt hiszem, hogy rövid idő múlva módomban áll a t. Háznak tárgyalás végett beterjeszteni». Az ingyenes jogvédő irodák a F. M. tárca keretében fel vannak állítva. Ingyenes orvosi rendelők a népjóléti tárca keretébe tartoznak, e tekintetben szintén történtek lépések. A kedvezményes vasúti utazás a háborúelőtti állapotnak megfelelően rendeztetett.

Szeged városnak 1930 november 8.-án tartott rendkívüli közgyűlése foglalkozott a munkanélküliség kérdésével. Javaslat szerint a külsővárosrészi közmunkák megindítására a kormány 500,000, a Fehértó hasznosítására pedig 200,000 pengőt szavazott meg, amely összegekkel az egész munkaprogramm 910,000 pengőt tesz ki. (*Szegedi Friss Ujság* 1930 november 9. sz.) E kérdések tárgyalásánál hangsúlyozzák, hogy a város egy körülzárt medencét alkot. Szegednek ezt a körülzárttságot kell megszüntetni. Erre már két út mutatkozik. Az egyik a bajai út építése, a másik az algyői híd létesítése. Állandó jellegű munkaalkalmakra, új iparvállalatok létesítésére lenne szükség. Új kiskertek létesítése is segítene a bajon, ezt mutatta a háborús tapasztalat. A) A magánépítkezés megkönnyítésének szükségességéről szól. Munka volna, de nincs pénz. B) A villamosvonalak meghosszabbítására, a városi fürdő átalakítására, a telepek építésének előmozdítására, az idegenforgalom emelésére, a gyalogjárók kölcsön útján való kiépítésére, a Móra-városrészi iskola építésére, a múzeumok állami segéllyel való kibővítésére, tanyai szegényház építésére, a zenepalota megvalósítására, állami kórház létesítésére, a gázgyári kérdés megoldására, a háziipar meghonosítására és a külváros rendezésére terjesztett elő indítványt. C) A Fehértó hasznosítását sürgeti. D) A halastó létesítése mellett a gyümölcsösítés szükségességét és az útjavítás fontosságát hangoztatja. Hangsúlyozzák a magán-gazdálkodás talpraállításának szükségességét, majd a Fehértó halas-

De nem is kell új munkaalkalmakról gondoskodni, kezdetnek elég, ha a meglévő munkaalkalmakat úgy osztjuk be, hogy azokból a mezőgazdasági munkaszünet idejére, pl.

tóvá való átalakítását javasolják. Egyesek 80 drb egy-két szobás városi kisház építését látják szükségesnek és házak tatarozását sürgetik.

Ez a képe egy olyan értekezletnek, amelyen a sürgős kényszer hatása alatt kell határozni nagyfontosságú kérdések elbírálásánál.

Bácsbodrog vármegye alispánja 1930 december hó 19.-én elmondott jelentéséből a következőket idézzük: A vármegye 12 községében nincs munkanélküli, a többi 13 községben számuk 1578. Ennélfogva aggodalomra nincsen ok. Abban a tekintetben, hogy ezek munkához jussanak, megtörténtek az intézkedések. A törvényhatósági segélyező bizottság kimondta, hogy segélyben csak az a munkanélküli részesüljön, aki ennek ellenében bizonyos munkát vállal. Vázelolja azt a szomorú helyzetet, melybe Tompa községben jutott sok család. Ugyanis a lakosság legnagyobb része kisbérletű, akik közül körülbelül 50 családnak a rossz termés és a válságos gazdasági helyzet miatt a bérletből ki kellett mennie, 150 család pedig ugyanezen okokból, miután kisbérletét igen magas áron a közvagyomból megvette, nem képes eleget tenni fizetési kötelezettségének, úgyszólván minden lábas jószágát kénytelen volt elkótyavetyélni és most kétségbeesett helyzetben van. Ezeknek kellett első sorban az útmunkánál munkát adni.

Makón a gazdasági válság az ottani különleges viszonyok folytán nagy mértékben veszélyezteti a munkások megélhetését, minélfogva a *Marosvidék* január 11.-i számában (1931) olvashatóan a földművelésügyi minisztérium engedélyt adott, hogy a mezőhegyesi uradalom májustól novemberig tartó munkára ezerkétszáz makói munkást szerződtessen, akiknek ezzel a jövő téli megélhetését biztosították.

Ugyane lap február 4.-i számában azonban azt írja, hogy az 1200 munkás számára biztosított helyre csak 541 munkás jelentkezett, mert a makói szűkölködők, akik megszokták, hogy önálló munkával biztosítsák a kenyeret, nem fogadták el ezt a kedvező alkalmat s inkább választották a bizonytalan jövedelmű hagymatermelést, mint a bizonyosan jövedelmező munkáskenyeret.

Nem lehet ezért ezeket a munkásokat fenntartás nélkül elítélni, ép úgy, mint a kubikosokat sem, hogy ragaszkodnak foglalkozásukhoz. Nagyon nehéz munkát végeznek, de maguknak dolgoznak, illetőleg önállók, erről pedig nem egykönnyen lehet lemondani és sokkal könnyebb, de rosszabbul fizető és alárendeltséggel járó napszám-munkába beletörödni. Makón különben eddig is nagy tevékenységet fejtettek ki a munkanélküliek érdekében, maguk a tisztviselők novemberből kezdve 5189 pengőt adtak e célra.

Csanád megye alispánja a közigazgatási bizottság januári gyű-

koratavaszra is jusson. Ezt azonban idejében elő kell készíteni, nem úgy, mint eddig, ötletszerűen és akkor gondolkozva a segítségen, amikor már megvan a baj,

lésén számol be a vármegye területén végzett útmunkákról. Folyamatban vannak a megyében ármentesítési munkálatok is és ezekkel kapcsolatban a *Marosvidék* január 18-i számában egy sajnálatos eseményt említ fel. Ugyanis a munkások átlag napi 2-50 pengőt kerestek, azonban a *Népszava* mellékletéül megjelenő *Föld és Szabadság* című lapnak egy cikkére, hogy a társulat olyan keveset fizet, amennyiért nem érdemes dolgozni, szükség van a munkások szervezkedésére, stb. stb., a munkások követelésekkel léptek fel és a munkát abba akarták hagyni, megállapítja a közlemény, hogy Kelet-Csanádban láthatatlan kezek minduntalan keresztezik a hatóság munkáját s a bizalmatlanság és gyűlölet magvait igyekeznek elhínteni. Említettük már, hogy a mezőgazdasági munkásság kellő megértéssel van a gazdasági válság okozta helyzet iránt, sajnos azonban, mindig akadnak olyanok, akik a munkások nehéz helyzetét fel akarják használni, izgatásuk a mai viszonyok között sem a köznek, sem a munkásoknak hasznot nem hozhat.

Jellemző ezekre nézve dr. Takács Imrének a békéscsabai Achimféle — az 1890-es években lezajlott — agrárszocialista mozgalomról írt tanulmányában a következő megállapítás (11. l.): «A lét és nemlét mesgyéjén, az elkeseredés termékeny talajában vadul burjánzik fel az agitáció és a helyzet reménytelensége a legveszedelmesebb tömegpszichózist hozza létre.» «A szegény hiszékeny nép mindenáron vezért keres magának, kiből szétszórt energiáit koncentrálhassa. Elmaradt kulturális viszonyaink sajnálatos következménye, hogy a bálványozott vezért olyan férfiakban találta meg, akik erőszakosságukkal imponáltak a «megmutatom»-szerű cselekedetek elismerése iránt fogékony népünknek, de a megindult mozgalmakat produktív mederbe terelni nem voltak képesek.»

Dr. Návay Lajos *A munkáskérdés az Alföldön* (Zeitschrift f. Volkswirtschaft. Socialpolitik, VI. Bd. I. Heft) című tanulmányában ezeket mondja: «Az alföldi munkásmozgalom háttérében szintén az általános társadalmi problémákat találjuk. A gazdagok is nagyobb vagyonra törekszenek, a szegényeket ez a törekvés elidegeníti s a szociális kötelességérzet gyakori hiánya hozzájárulván a két társadalmi réteg elidegenítéséhez, a szegényeket sokszor az elégedetlenség, az agitátorok karjaiba kergeti.» Ismét más helyütt ezt írja: «Az alföldi egyoldalú gazdasági rendszeren kívül a munkások elégedetlenségének okai azok az izgatók, akik egyrészt felforgató tanok hirdetése, másrészt lelkiismeretlen kizsákmányolás által a munkások érzületét befolyásolják.»

hanem jó előre, megfontolt tervszerűséggel és egységes irányítással.¹

Megállapítandó elsősorban az, hogy a mezőgazdasági munkások helyzetén a jelenlegi viszonyok és a rendelkezésre álló eszközök igénybevételével hogyan segíthetünk, vagyis mik azok a legsürgősebb teendők, amelyek által a mezőgazdasági munkások helyzete biztosítható.

Az eddigi munka.

El kell ismerni, hogy az 1930/31. telén előrelátott munkanélküliség, jobban mondva a munkásosztály megélhetési nehézségeinek megelőzése érdekében a kormány, a törvényhatóságok, városok és községek dícséretes munkát fejtettek ki és lehetőség szerint gondoskodtak arról, hogy közmunkák, ú. m. közutak létesítése,² építkezések, vízszabályozás és

¹ A hódmezővásárhelyi földmunkás-szövetség 1930 nyarán a helyi munkaalkalmakat érdekes emlékiratban foglalta össze, amely azonban természetesen nem számol a lehetőségekkel és az anyagi feltételekkel. Ugyanilyen programot ad a *Magyar Munkás* 1929 szeptember 15. száma is az itthoni munkaalkalom biztosítása érdekében.

A munkanélküliség csökkentésére indokoltak az olyan kölcsönök, amelyek a közgazdasági helyzet fellendítésével közvetve hozzák meg a hasznot, pl. út, csatorna, ármentesítés stb. és olyanok, amelyek a közérdekű haszon mellett közvetlenül is meghozzák a kölcsön kamatát és törlesztését, pl. csatornázás, vízvezeték, villanyosítás stb.

² A közmunkák keretében, amint ezt már többször említettük volt, az útépités az egyik nagyszabású munka, amellyel foglalkoztatni lehetne a mezőgazdasági és földmunkások nagy részét. Épen ezért szinte megdöbbentően hatott egyik lapban (*Pesti Hírlap* 1931 május 2.) az a közlemény, mely arról számol be, hogy a balatoni országút újjá-, illetőleg átépítését, illetőleg annak Szántód—Fonyód közti szakaszát a Via Nova nevű német vállalat magyar fiókja kapta meg. Ez a vállalat német gépeket hozatott, német mérnököket, sőt német munkásokat és azokkal végezteti a kőhordást, az útmunkáltatást és útépitést. Szántódon a vasúti állomás mellett rendezte be az egyik állomását a társaság, ahol 11 drb német rendszámú Büssing-teherautomobil német soffőrökkel és nyolc darab útépitő gép tárol, míg Bogláron négy darab különféle gyártmányú, ugyancsak német teherautó és öt útépitő gép végzi a fuvarozó és útépitő munkát. Mondani

ármentesítés, sőt más munka hiányában vízlevezetés, utca-rendezés és hasonló munkák útján munkaalkalmakat teremtenek. Feleslegesnek tartjuk a különböző helyeken eszközölt és előkészített különféle munkákat mind felsorolni, erre nézve adataink nem teljeseek, azonban a lapok közlései ezekre nézve elegendő tájékoztatást nyújtanak.¹ E gondoskodásnak köszönhető, hogy a mezőgazdasági munkanélküliségből kifolyólag bajok nem igen fordultak elő. Nagyban hozzájárult ehhez a kedvezőnek mondható eredményhez az

sem kell, hogy a gépek kezelői, valamint a munkák vezetői is németek. Bogláron, ahol, úgy látszik, félnek Gaál Gaszton személyétől, a német rendszámú autókra Budapestről kölcsönként «Próbakocsi» rendszám-táblákat akasztanak és így igyekeznek kiszűrni a felületes szemlélő szemét. Az üzemanyagokat a különféle gépekhez a Deutsch-Russische Naphta A. G. tartánykocsijaiban kapják közvetlenül Németországból s még egyéb szükségleteiket sem az itteni üzletekben szerzik meg.

Teljesen érthetetlen az, hogy a magyar állampolgárok adójából épített utak nehéz milliói külföldi vállalathoz kerülnek, amely külföldről hozza be az embereket, gépeket, üzemanyagokat, amikor nálunk annyi a munkanélküli, állásnélküli és kihasználatlanul vannak a mérnökök, munkások, gépek, útépítő vállalatok százai. Mit érnek a közmunkák, ha abból a magyar szellemi és fizikai munkaerő kimaradt és csak a kamatfizetés jut a magyarnak!

Az utak építése azért is nehézségekbe ütközik, mert roppant drága a kő szállítása. Éppen ezért a Tiszát kellene hajózhatóvá tenni és a felsőmagyarországi (zempléni) kőbányákból így jóformán potomon lehetne a követ az Alföldre szállítani a Tiszán és a mainál sokkal kevesebb költséggel, nagyobb erővel lehetne az utak építését végezni.

¹ Steuer György a *Budapesti Hírlap* 1930 március 9.-iki számában *Közmunkák és az alföldi munkanélküliség* című cikkben a nagyobb alföldi városokat és vármegyéket sorra veszi és megállapítja, hol milyen munkaalkalmak kínálkoznának a mezőgazdasági munkásság foglalkoztatására. Megállapítja azt is, hogy mindazokon a helyeken, ahol munkások nagyobb számban élnek, volna mód és lehetőség arra, hogy a munkások foglalkoztathatók legyenek. Erre csak az a megjegyzésünk, hogy ez csak időleges megoldás, mert ha egyszer ezek a munkák elkészülnek, ismételten munkanélküliség állna elő. Nekünk nemcsak ilyenekre, hanem elsősorban végleges rendezésre és megoldásra kell törekednünk.

1930/31-i enyhe téli időjárás, amely legalább ruházat és fűtőanyag tekintetében elviselhetőbbé tette a szegény nép helyzetét, azonkívül kevés megszakításokkal lehetővé tette a különféle munkák végzését is.

A társadalom terhe.

Ha ez alkalommal sikerült is a munkanélküliség következményeként előálló nyomort és az ebből előállható súlyosabb bajokat elhárítani, evvel a kérdés még nincs megoldva és nem lehetünk avval megelégedve, ha megnyugszunk abban, hogy majd a jövő évben ugyanígy járunk el. Kérdés, hogy akkor meg tudjuk-e azokat tenni, amiket most megtettünk. A különféle közületek most is csak hitel igénybevételével tudták nagyobb részben a közmunkákhoz való pénzt előteremteni; kérdés, hogy a jövőben is képesek lesznek-e erre. Az önkormányzati testületek pénzügyi helyzete rossz, közmunkák teljesítésére fedezettel nem rendelkeznek. Sem a város, sem a községek, sem pedig a törvényhatóság költségvetése nagyobb szabású inségakciók megindítását nem teszik lehetővé. E téren a társadalom adakozására sem lehet számítani, mert a súlyos gazdasági viszonyok folytán számottevő adományok, összegek össze nem gyűlhetnek. Csanád vármegye főispánja 1930. évi jelentésében mondja: «Az önkormányzati testületek közmunkákat csak a legminimálisabb tételekben irányozhattak elő költségvetési viszonyok rendezetlensége, pénzügyi nehézségek miatt. A magyar-román vagyongosztási egyezmény alapján a törvényhatóságot s a vármegye érdekelt községeit követelések illetik meg. Ezen több százezer pengőre rúgó összeg nagy része útépítési célokra van szánva. Munkaalkalmak teremtése szempontjából nagyfontosságú az, hogy a m. kir. belügyminisztérium ezen összegeket a törvényhatóság részére minél előbb kiutalja.»

A társadalom is kimerül, de meg el is fásul s igénybevételét nem lehet állandósítani.

Az adófizetők legnagyobb része ma egyes helyeken négyféle címen fizet munkanélküli segélyt, vagy inségadót. Fizetik a szegényadó címen könyvre havonként, fizetik egy-egy intézmény tisztviselői az önként megajánlott havi össze-

geket, fizetik a jövedelemadó 8%-át inségadó címén s fizetik az alkalmazottak külön adóját ugyanerre a célra, mely igen jelentékeny összeg. (Azóta vannak újabb ilyen adók.) Ezek elsősorban a megszabott fizetésű tisztviselőket sujtják, akik a maguk adóalapját nem tudják eltitkolni, akik ma már fizetésük 10—20%-át fizetik különféle adók fejében. Jól meg kell érteni, nem jövedelmük, mert ez nekik a fizetésen kívül nincs, hanem fizetésüknek 10—20 %-át. Ha megnézzük ma a fix fizetésű tisztviselők adószolgáltatását, akkor igazán megdöbbentő számokat kapunk. Ők azonkívül, hogy nagy összegeket fizetnek, biztos és pontos adófizetők is, miután hivataluk a hónap elején pontosan levonja tőlük és befizeti a fizetésük után járó közszolgáltatásokat. Jelenleg is óriási nagy már a különbség és igen aránytalan az adószolgáltatás az ú. n. fixből élők és a jövedelemből élők között, az előbbieket rovására.

Természetesen nem akarnak ezek a sorok takarodót fűjni a köztisztviselők érdekében. Ahogy a multban kivették, a jövőben is ki fogják venni részüket az áldozathozatalban. Csak bizonyos téves nézeteknek és fogalmaknak kiküszöbölését óhajtotta e pár sor elérni. Az elmúlt télen pl. Makón a tisztviselők több mint 5000 pengőt adakoztak a munkanélküliség enyhítésére fizetésükből. Kecskeméten több mint 20,000 pengőt.

Tehát ami eddig történt, az — hogy úgy mondjuk — első segély volt, amelynél nem szabad megállani, hanem gondolkozni kell azon, hogy a munkáskérdést véglegesen megoldjuk és állandóan biztosítsuk a mezőgazdasági munkásoknak oly színvonalú életmódját, hogy a nemzetnek e rétege nemzeti hivatásának még is feleljen.

A munkanélküli segély nem alkalmas.

A megoldási módok közül eleve ki kell zárunk a munkanélküli segély gondolatát, mert ez, amint egyes nyugati államokban tapasztalható, zavart okozó politikai kérdéssé is fajulhat. Végleges megoldásra nem alkalmas, az elégedetlenséget nem hogy megszüntetné, hanem inkább fokozza, visszaélésekre ad alkalmat, s teljesen improduktív terhet

jelent. Kitenyészti a munkakerülőket, rontja a közületek pénzügyi viszonyait. Ha elkerülhetetlen, akkor is inkább különféle inségmunka alakjában alkalmazható, mint például utak javítása, árkok, rétek, legelők rendbehozatala stb., melyek haszonnal járnak.

Az angol és német szakértőknek a szükségmunkáról az az egyhangú felfogása, hogy ez a munkanélküliek támogatásának a legköltségesebb módja, mert a szükségmunkások fizetése az átlagos munkabéreknél alacsonyabb, a mellett adminisztrációs költséggel jár és kártékony versenyt támaszt a dolgozó munkásoknak.¹ Ez a megállapítás azonban inkább az ipari szükségmunkákra vonatkozik, mert az előre megtervezett, idejében végrehajtott és a mezőgazdaságot előmozdító inségmunkából a felhozott hiányok kiküszöbölhetők, bár más oldalról igaz az is, hogy a mezőgazdasági munka idején inségmunkára szükség nem igen van, mert akkor sok ember mégis megtalálja a munkaalkalmat.

Munkakorlátozás.

Sok szó esik mostanában a munkanélküliség enyhítése céljából a munkakorlátozás gondolatáról is. Erről eddig csak az ipari munkánál volt szó és több helyen, külföldön és itthon, alkalmazzák is. (Pl. Fordnál az ötnapos munkahét. Nálunk a szénbányákban, mikor a termelés a szükséglet apadása folytán csökkenni kényszerül, nem a munkásokat bocsátják el, hanem a munkaidőt szállítják le. A désaknai sóbányában ez már a háború előtt is szokásban volt.)

E kérdésnek is kell némi figyelmet szentelni, bár ez drágítja a termelést s a munkás megélhetését is veszélyezteti.²

¹ Lásd: *Budapesti Hírlap* 1930 február 22. számban.

² Megemlítjük a *Magyar Munkás* című lap 1930 szeptember 15.-iki számának erre vonatkozó közleményét: «Képzjük el, milyen helyzetet teremtene, ha a mezőgazdasági és földmunkánál behozható lenne a nyolcórás munkaidő. Hogyan tudnák a télire valót is megkeresni? Ha a mezőgazdasági és földmunkásság a törvényhozást különböző mozgalmak útján arra igyekeznék rábírní, hogy a munkaidőt a mezőgazdasági és földmunkánál szabályozza, akkor könnyen kiteheti magát annak a veszélynek, hogy a munkaadó a saját anyagi

Felmerült javaslatok.

E sorok írója a földművelésügyi minisztérium irattárában évekre visszamenőleg áttanulmányozta azokat az aktákat, jelentéseket, melyek az egyes törvényhatóságoktól, főispánoktól, alispánoktól, városoktól stb. beérkeztek s amelyek mindegyikében van egypár gondolat a munkásság foglalkoztatására, a munkanélküliség enyhítésére és a helyzet megoldására. E jelentések mindegyike élénk és fájdalmas színnel ecseteli azt a nyomort, amelyben a munkásság van, és szívfacsarólag írja le azokat az állapotokat, amelyek elé néz ez a kenyéرنélküli és munkanélküli munkásság és amelynek foglalkoztatása és megélhetésének biztosítása érdekében többirányú javaslatot tesznek. Felmerült a kubikosok külföldre szállítása, ármentesítés stb. Mezőberényben pl. két csoportban dolgoznak állandóan felváltva. Gömörben a Felvidékről lejött tótok veszik el az aratók kenyerét, Alsónyéken bolgár szakmunkások vannak, másutt jégverés miatt sokan kimaradtak az aratásból. Békésen pl. sok a munkanélküli, de más vidékre nem szívesen mennek el. Ezekben a jelentésekben értékes adatok vannak a napszámbérekre vonatkozólag, továbbá arra, hogy az egyes uradalmakban milyen munkásviszonyok és foglalkoztatási lehetőségek vannak. Csanád és Békés megyében vannak legtöbb számmal munkanélküliek olyanok, akik aratás nélkül mennek neki a télnek. Általában a földművelésügyi minisztérium az adatgyűjtésben és tájékozódásban állandóan ismeri a viszonyokat.

Mint munkaalkalmak előfordulnak: szőlőtelepítés a szükséges talajfordítással, gyümölcsös telepítése, a szabolcsi és hajdúmegyei kifagyott szőlők újratelepítése, a hegyaljai szőlőtelepítési akció, a fakitermelés, utak, csatornák építése,

érdekében, minthogy az elvégzendő munka a dolog természeténél fogva késedelmet nem szenvedhet, valóban nyolcórái munkaidő mellett, de géperővel fogja elvégeztetni az aratást és a többi idénymunkát. A törvény a mezőgazdasági munkás munkaidejéről is gondoskodik, védi a munkást mind egészségi, mind szociális tekintetben, biztosítva a munkaszüneti napokat és szabályozva a munkaközi szüneteket.

átkelő útszakaszok és hidak karbantartása, építése. Hajdu megyében például kb. 1000 hold szőlő pusztult el, amelynek megmunkálása most kiesik a munkaalkalomból, nem ad kenyeret annak a sok embernek, akiket eddig ellátott. Itt különösen állami utak építése, vízszabályozás és vízmentesítés volna kívánatos. Hevesben különösen a tüzelőanyaghiány miatt panaszkodnak. A legtöbb főispán megjelöli az utakat és módokat, amelyeken az adott viszonyokon segíteni lehetne, természetesen pénzzel és sok pénzzel. Nagyon szomorú az, hogy Zemplénben a kőbányák csökkentették az üzemeiket, egyesek nem is dolgoznak, mert nincs útépítés. A tarcali állami kőbánya sem működik. Igen fontos volna a munkásoknak téli lábbelivel, ruhával és tüzelőanyaggal való ellátása.

*

Ha figyelembe vesszük azt a körülményt, hogy a munka tökéletesítésével és a technikai eszközök felhasználásával a termelés mindinkább túlhaladja a szükségletet, be kell látnunk, hogy a termelést korlátozni kell, aminek még nagyobb munkanélküliség lesz az eredménye, vagy pedig a munkakorlátozáshoz kell valóban fordulni, mint segítő eszközhez. Magyarországon erre még egyelőre nincs szükség, mert itt még sok lehetőség van a fejlődésre; az ipar terén a belföldi szükséglet ellátása, mezőgazdasági téren pedig a kivitelre szolgáló termelés fokozása útján. Itt még sok munkaalkalmat adhat a hiányzó utak, vasutak, csatornák létesítése, homokterületek, szíkek termővé tétele stb.¹

Egyesek ajánlják még a munkanélküliség elleni biztosítást, ami úgyszólván megvalósíthatatlan és csak akkor lehetne erről gondolkozni, ha a mezőgazdasági munkások betegségyekezése és aggkori biztosítása meg lesz oldva.²

¹ Lásd: *Közérdekű levelek*, e sz. utolsó l.

² A képviselőháznak 1930 febr. 12.-i ülésén Payer Károlynak a munkanélküliség tárgyában tett interpellációjára Vass József miniszter jelentette ki, hogy a munkahiány esetére szóló biztosítással a mostani társadalmat nem lehet megterhelni, mert ennek a bevezetése a betegség és öregség esetére szóló biztosítás létesítését nehezítené meg. Sokkal fontosabbnak tartja, hogy olyan gazdasági helyzet

Nem annyira a munkanélküliség megoldását, mint inkább a mezőgazdasági munkások kereseti lehetőségeinek emelését akarta szolgálni a legkisebb munkabérek megállapítása a munkabérmegállapító bizottságok által. Ez adott viszonyok között a munkaerők megnyugtatóra szolgálhat, de konkrét esetekből kifolyólag is tapasztalható, hogy egyes munkabérmegállapító bizottságok oly magas és a viszonyoknak meg nem felelő értékben állapították meg a munkabéreket, amelyekkel semmiféle mezőgazdasági napszámot semmiféle munkálatért egyetlen mezőgazdaság sem fog alkalmazni. Ez tehát nemcsak a termelés folytonosságát és fejlesztését csökkenti, hanem határozottan megfosztja a mezőgazdasági munkásságot keresetétől és még nagyobb nyomorba dönti.¹

A mezőgazdasági munkások gondolkozása.

Mielőtt a mezőgazdasági munkáskérdés végleges megoldásának módozatait tárgyalnók, szükségesnek tartjuk a mezőgazdasági munkásoktól gondolkodására és életmódjára vonatkozó megfigyeléseket és véleményeket is felemlíteni. E kérdéssel foglalkozó és azt ismerő gazdák részéről hallani, hogy az a gazdasági munkás, aki — ha csak betegsége vagy valami más rendkívüli csapás nem sujtotta — dolgozni tud és akar, józan életű, szerény igényű, a munkában nem válogat, elfogadja a kínálkozó munkaalkalmakat, megelégszik a mindenkori munkabérral: az munkát is kap és meg tud élni. Szembeállítható ezzel az olyan gazdasági munkás, aki — míg a nyári keresmény tart — kisebb bérért nem igen szeret dolgozni, csak akkor fanyalodik a munkára, ha már nincs mit ennie, válogat, követelődzik, aminek az eredménye, hogy munkát sem igen kap.² Egy gazdaggyűlésen

alakuljon ki, amelyben mindenki munkát kap. Ugyanakkor a miniszterelnök kijelentette, hogy a mezőgazdaságban is munkanélküliség mutatkozik. Nem tagadja, hogy a kormánynak is foglalkoznia kell ezekkel a szociális, gazdasági, sőt politikai problémákkal, mert a munkanélküliség külföldön már politikai kérdés.

¹ L. Békéscsabai Gazdasági Értesítő. 1930 április hó.

² Az orosházi munkanélküliség enyhítésére 1930 tavaszán út-

elhangzott vélemény szerint határvonalat kell vonni a munkanélküli és a dologkerülő munkások között. Ebben van is igazság, de csak ott állja meg a helyét, ahol mindig akad valami munka; míg ott, ahol sokkal több a munkakereső, mint a munkaalkalom, ott a legjobb munkás is kimaradhat.¹

A helyzettel ismerősök említik még a fokozott igényeket is. Ez tulajdonképpen főleg a ruházzkodásban nyilvánul, különösen a nőknél. A nyugati államokban azt látjuk, hogy a nagyobb igények a munkateljesítményt is fokozzák, nálunk ez a két tényező nemcsak a munkásoknál, hanem más társadalmi rétegnél sincs egymással egyenes arányban. Valóban az igények nálunk is mindenütt emelkedtek, de a rossz helyzet folytán vissza is estek. Ha a munkásokat otthonukban felkeressük, meggyőződhetünk erről, sőt a legtöbb helyen igen szomorú benyomást szerezhetünk, nélkülözést, gondot, sőt nyomort láthatunk.

GESZTELYI NAGY LÁSZLÓ.

domborításra hirdetett inségmunkánál a munkások nem fogadták el a folyóméterenkénti 54—80 fillért s kijelentették, hogy csak 3·50 P napszámmal állnak munkába. (*Marosvidék*, március 8.)

¹ Pest vármegye alispánjának 1930. évi őszi beszámolója szerint előfordul, hogy nagyobb városokban a munkakeresés hirdetése után senki sem jelentkezik, sőt megtörténik, hogy a munkás jelentkezéskor a szokásos napszámnál sokkal magasabb bért kíván s ha azt nem kapja meg, a munkát nem vállalja el. (*Pest vármegye*, november 7.) Az ilyen munkásokat jellemzi a *Ceglédi Keresztyén Ujság* 1931 jan. 11.-i száma, amely a munkanélküliekre vonatkozó cikkében a következőket írja: A másik csoport a dologtalan, a henye csoport, amelynek díszes tagjai nem akarnak dolgozni. Ezek, míg fiatalabbak, nem dolgoznak, ha idősebbek, még kevésbé. Ezek, akik fiatalokorokban iskolakerülők, akik serdülő korokban nem járnak leventegyakorlatra, míg a rendőr nem megy értük. Ezek, akik 10 szakmába is belefognak, de egyet sem végeznek el. Ezeket tartják el szülőik dologképes korokban, míg nőtlenek, ezeket tartják el szegény feleségeik, sőt gyermekeik is, bár munkaképesek.

KEVEHÁZA.

— Részlet Arany János életrajzából. —

Arany 1852—53-ban alig másfél tucat kis verset ad ki egy-egy évben. Lévay szóvá is teszi ezt (1853. május 19.). Arany azt feleli : «Hogy a lapokban ritkán látod költeményeimet : ez előtted szokott dolog lehetne. — — a lírából egy kissé már kinőttem, kivénültem, mondva csinált érzelmeket nem tudok pengetni ; eposznak pedig tárgy kell, olyan tárgy, minek költőisége az embert mintegy megüsse, átvillanyozza . . . ily tárgy azonban nem mindig akad». (1853. május 28.) Most épen egy nagy terv körvonalai gomolyognak körülte ; tanulmányok kötik le. Mint régebben Vörösmarty gáncsa, most Toldy Ferenc ítélete cseng fülében s szeretné a csorbát kiköszörülni. Egy nagy „népies hősköltemény” gondolatát már 1847-ben forgatta fejében. (Szilágyi Istvánnak, jan. 9.) A vezérek, Árpád korára gondolt ; «akkor még az egész magyar nép szabad és harcias volt» (nagypént.) ; e szerint nemcsak előadását képzelte népiesnek : hőse is a nép lett volna. «Mert bizony nem a mai nemesség vére volt az, mely visszaszerezte Etele birodalmát : az a vér részint csatatéren folyt el, részint a magvetők igénytelen gubája alatt rejlik — írja Petőfinek (1847. febr. 8.). E föladatot azonban csak te bírnád meg.» Petőfi — talán épen e biztatásra — bele is fogott, formadolgában is Aranyt követve. 1848. jan. 29.-én mondja barátjának : «Én most *Lehel*-t írom elbeszélő költeményben, röviden . . . olyan nyolc soros alexandrinusokban, mint a te *Toldid.*»¹

¹ Havas azt hiszi, hogy e terv 1847-ben, a szalontai napok alatt fogalmazott meg benne ; Petőfi-kiadás, I. 422. Grexa Gyula rámutat, hogy Arany levelének egyes kifejezései : a magvetők gubája, hogy ily verset a „nemesi rend” átvenne a néptől, s lenne a költészet nemcsak az írástudók és farizeusok költészete : visszacsengenek Petőfi-nél:

Nem írástudóknak, nem az úri rendnek,
De beszélek szűrös-gubás embereknek.

Ezzel mintegy elvette Arany elől kiszemelt tárgya egy részét. Nála még úgy is *Toldi estéje* volt soron, azután pedig nem volt ily műre nyugalom, hangulat, lehetőség. A tárgyban is rejtett nehézség. Árpád s a vezérek körül a monda nem kristályosult ki egységesen; a krónikás csak foszlányait jegyezte föl, szinte akaratlanul. Tetteik összefolytak ugyan a honfoglalás nagy tényébe, de egyenként meglehetősen különállók, mint *Botond* és *Lehel* mondái; az egésznek szempontjából mindenik csak epizód.¹ A szétágazó cselekvényt költői leleménynek kellene összekapcsolni, de mi köré, mikor a hősök mindegyike alig több pusztán névnél, szinte személytelenek, emberré tételük pedig lefokozás veszélyével járhat. Ez az oka, hogy Árpádról nem szólt eposz; ha ki belefogott is, félbe hagyta. Ráday 'bajnoki éneke' alig jutott túl a kezdet kezdetén; Csokonai magával vitte kora sírjába a 'heroica epopeia' tervét, melyhez Homerost és Tassót tanulmányozta, s közben Dugonics-féle érzelmes jelenetekkel szötte volna át. Czuczor *Augsburgi ütközete* (1824) és *Botondja* (1833) csak részleteket dolgoztak föl. Pázmándi Horvát Endrét váltig sürgette Horvát István, de a monda és a történet feltartóztatták, annyira, hogy 1821-ben kezdett *Árpádja* csak *Zalán futása* után, 1831-ben látott napvilágot. Aranyosrákosi Székely Sándor kis eposza törte meg az utat, *A Székelyek Erdélyben* (1823); ez gyűjtötte fel Vörösmarty képzeletét, hogy megírta *Zalán futását*. Művén is megérzenek a tárgy leküzdhetetlen nehézségei: az alakok élettelenek voltak s a cselekmény központjának hiánya, de a nemzet érzését egész eréllyel bírta illetni, s a honfoglalásnak epikai megéneklője lett.

Arany alaposan forgatta fejében e tárgyat; találgatta a személy- és helységnevek valószínű kiejtését, melyeket később szerzett Anonymusának szövege mellé is odajegyezt; e búvárkodás közben kutatta fel a krónikákban a monda szakadozott szálait, miről később *Naiv eposzunk* tanulmányát írta; a költői vizsgálódásból irodalomtörténeti értekezés vált.

¹ Garay az *Árpádokban* (1844) csak laza költemény-füzért font a vezérek és királyok körül.

A közhangulat kedvező lett volna egy hőskölteményre. Egyaránt éber volt a nemzeti és a történelmi érzés. Az irodalom mint a nemzeti szellem ébresztője és fenntartója követelt érdeklődést. Toldy Ferenc a Kisfaludy-Társaság *Hellén-könyvtár*ában Szabó Károly Euripides-fordításának második kötete előtt az irodalom nemzeti fontosságát fejtegeti: az részeltette az országot a XVI. században bátor haladásban, ez keltette föl a XVIII.-ban ‚dísztelen álmából‘; ‚újra itt az idő, melyben nemzetiségünk aggodalmasan keresi a megmentőt, kit, ha valahol, az irodalomban lelend föl kétségtelenül. Minden egyéb felsőség ingatag, csak a szellemé biztos és maradandó . . . Ebben nemzetünk jövője és semmi egyébben». 1848. végén írta ezt, de a könyv csak 1850-ben jelent meg; intelme ekkor még korszerűbb volt. Megindította az *Új Magyar Múzeumot*, e jelisével Claudianusból: «. . . peragit tranquilla potestas quae violenta nequit.» ‚E néhány szó átrepülte a kebleket‘ — írja emlékezéseiben.¹ Füzeteiben Toldy minden irodalmi vállalkozást buzdít, mert úgy látja, «a zsibbadt kedélyek eszmélnek». «Pártoljátok mindenek fölött az irodalmat — kiáltja — s melyből egykor lelkesedést merítettetek, merítsetek abból most bizodalmat és kitűrést.»² Lelkesen magyarázza, hogy a nemzeti életnek egyik alapja a földirati fekvés, másik az érzés, harmadik «a leélt idők emlékezete», melynek a külső tettek tudása csak egyik ága, — a szellemi művek maradványa az irodalom.³ Ezért indítja meg a *Nemzeti Könyvtárt* s írja meg ügyében ‚buzgó esdeklés‘-ét. Magyarázatúl készíti munkáját *A magyar történelmi költészetről Zrínyi előtt*, s adja ki 1851-ben *A magyar nemzeti irodalom történetét* két kötetben.

Írókban és közönségben fölébredt az érdeklődés a nemzeti mult iránt. Jósika a külföldről folytatta történelmi regényei sorát *Esztherrel* s *A nagyszabeni királybíróval* (1853), Jókai is a történelemhez fordult, *Erdély aranykora* s a *Török világ*

¹ Toldy Ferenc hátrahagyott irataiból. *Budapesti Szemle*, 1879. XIX. kötet, 393. l.

² Az *Új Magyar Múzeum* 1851. évi ápr. 1. füzetében, a *Losonci Phönix*ről írva.

³ Az *Új Magyar Múzeum* 1851. ápr. számában.

rajzaival (1852, 1853), az egykorú feljegyzésekre támaszkodva, melyeket ekkor adott ki Toldy Ferenc.

A történet-tudomány a történelmi érzéket ébresztgeti. A nemzet a mult küzdelmei és dicsősége felé fordult bizalomért. A történetírók ezért merültek a mult vizsgálatába. Szalay László azt írta Eötvösnek: «Tanulmányozni fogom nemzetünk történetét, hogy lássam: lehet-e még reménylenünk? A nemzetnek tulajdonai egy esemény által nem változhatnak meg, s ezért egész multja az, miben jövőjének kulcsát találhatjuk.»¹ Az Akadémia felolvasásai, az *Új Magyar Múzeum* tanulmányai sokat foglalkoznak a régi történelemmel, különösen az eredet, az ősi műveltség s a pogány vallás kérdésével, így Szontagh Gusztáv, Jászay Pál, Érdy János, Lugossy József, Ipolyi Arnold. E kutatások világosabbá teszik a kort, anyagot adnak reálisabb rajzához, messzebb viszik a költői érdeklődést az őskorba, a hún hagyományokig. A magyarokat a hagyomány s e korban különösen Wenzel Gusztáv kutatásai a hatalmas 'hún-scytha népcsalád' tagjának nézték, mely világtörténeti szerepet vitt a IV. században a húnoknak Európában történt fellépésével' és Etelével, a IX.-ben 'magyar őseink e földön letelepedésében.'²

1852-ben kezdte meg Thierry Amadé Attila-tanulmányainak közzétételét s ezekben történeti ténynek veszi a hún-magyar rokonságot. Ezért ismerteti s fordítja le később Szabó Károly, mert «nemzeti hagyományaink és évkönyveink szerint Attila húnjaiban véreinket ismerjük».³

¹ Idézi Eötvös, emlékbeszédében.

² Wenzel Gusztáv: *Eszmetöredékek a magyarok eredetéről. Új Magyar Múzeum*, 1851., különösen 432., 437., 438. l.

³ Szabó Károly kivonatos ismertetése a *Szépirodalmi Lapok*-ban, 1853. jan. 16.; az idézett szavak a kísérő jegyzetben. Csak 1876-ban, *Magyarország ethnographiájában* vitatta Hunfalvy Pál, hogy a magyarok a húnokról keresztény német papjaiktól hallottak először s ezek költötték a hún-magyar atyafiságot. Méltán hangoztatta e nézettel szemben Gyulai Pál egy rövid jegyzetben Riedl Frigyesnek a hún mondát szintén könyvmondának tartó értekezése végén: «Vajjon a könyvmonda elterjedhetett volna-e így? Semmi-féle monda nem terjedhet el, ha nem köti magát valamely élő emlékhöz. Bárhova üssön is ki a kutatás, e monda nemzeti mondánk ma-

A két mondakör e kapcsolata nyereség volt a költőkre, mert így az egységesebb, dúsabb, költőibb hún mondával is a magyar mondakörben maradtak. Az irodalomtörténetben Toldy a hún mondát, a két nép törökonsága' bizonyítékául nézi, melynek tárgyát Csaba népe vitte vissza magával keletre, ott közlötték az V. század óta a Volga és Don közt székelt magyarokkal, kik közt, lelkesítő nemzeti kincsül fenntartatott', míg a IX. században, visszahozták régi bölcsességébe', a Duna—Tisza közé.¹ A nép-eposz tervének első hallátára Szilágyi István is mindjárt a *Nibelungen Nothra* figyelmeztette barátját: «Etele királyról nép-eposz az, a németek első legrégebb hőskölteménye» (1847. márc. 12.). Arany szeretné olvasni (nagy-pént.); Szilágyi meg is rendeli számára, s Ossiant vele, mert Árpád korával, patriarchalis oldalt tekintve, nagy a hasonlatosság' (ápr. 9.). Arany várja is a könyvet, «majd mond talán valamit» (1847. szept. 6.), de csak nem érkezik meg (1848. jan. 27.). A népköltemény mintájául ajánlott mű tárgya szerint így is Atillához vitte a költő gondolatát. Wenzel Gusztáv a hún-monda szálait összeszótta a gazdag német hősmondákkal, melyekben szintén föltetszik Atilla alakja.² Mindez összehatott, hogy a költő a krónikákban tovább lapozzon visszafelé, a hún hagyományokig. Itt több és költőibb mondai elemet talált, mert a krónikások, kik a magyar énekmondók csácsogásait lenézték, a hún atyafisággal büszkélkedtek. A hún monda a magyar hagyományban külön színezetű, Csabára vonatkozó része eredeti, s a székelyeken át egybekapcsolódik a magyar honfoglalással. E monda-kincset a költészet nem aknázza ki, mert inkább vonzotta a közvetlen nemzeti tárgy, Árpád honszerzése. E körből csak Bessenyei *Buda tragédiája*

rad, mert elfogadta a nép s költőiségénél fogva a magyar epikai költészetnek folyvást lelkesítő forrása.» *Budapesti Szemle*, XXVII. Riedl Frigyes cikke: *A magyar hűnmondák* 321—340. l., Gyulai jegyzete 341. l.

¹ Toldy értekezése: *A pogány magyarok műveltségi állapotjai. Új Magyar Múzeum*, 1850., 37—8. l.; ugyanez átdolgozva *A magyar nemzeti irodalom története* c. könyvében, 1851., I. k. 17. §.

² *Eszmetöredékek a magyar nemzeti hősmonda történeti méltatására. Reguly-Album*. 1850., 1—91. l.

(1773), Székely Sándor kis eposza jelentek meg könyvben. Székely költeménye a „Honnyos Nemzetről” szól, mint a húnokat nevezi, a székelyek településéről Atilla fia, Irnak által, s így érintkezik a magyar történettel. Lassanként mindez a hún mondákhöz fordította a költő figyelmét.¹

Lelkében föléled a nagy nemzeti hősköltemény terve. A történelmi kutatás egyengeti a komoly képzelet útját, mely nem légvárat akar emelni, hanem a múlt nyomain kíván járni, a hagyományén és mondáén. Minden népnek megvan ősi eposza, a germánokéban, íme, Atilla is él, «csak nekünk nincs semmink». «A honfoglalást tárgyaló történeti költemény . . . egészben véve idomtalan rímkrónika» — írja *Naiv eposzunkról* szóló vizsgálódásaiban. Sokszor boszankodik, hogy nálunk, «circiter az Árpád királyok, vagy Lajos, Mátyás alatt még csak olyan epicus sem cseperedett, mint Firdusi.» (Gyulainak, 1854. jan. 21.) Pedig «Tinódi technikájával, Ilosvai nyelvén, meg lehetett volna írni a magyar Nibelungot», hiszen a mese és jelleme, a belső idom iránt — a népmesék tanúsága szerint — nem hiányzik a kellő érzék (*Naiv eposzunk*). Tehetsége sarkallja, hogy ő alkossa meg a nagy nemzeti hőskölteményt, a hún hagyományból, mely testvére a magyarnak.

1852. nyarán alkalmasint krónikákat olvasgatott a geszti könyvtárban; képzelete az őskorban időzött s tervet szövögetett. Ez év végén elárul belőle valamit Tompának. Arról ír, hogy a *Szikszói enyhlapok* számára kellene valamit küldeni; «terra incognitán akarok járni; bezzeg, ha megint eltévedek» — mondja (dec. 1.), a *Nagyidai Cigányok* balsikerére célozva. December 8-án már készen volt az említett művel; a dátum alája van írva. *Keveháza* ez; egy összeszorított eposz, mely a húnok beáradását festi Pannonia földjére, Atilla elődei korában. Tárgya elég egy epopoeiára, előadása balladai erejű s gyorsaságú. Első szavával keselyűk gyülekezését festi, ezzel felköltve a roppant pusztulás előérzetét; homéri ősiségű kép ez, hogy az elesettek a madarak

¹ Arany László már a szabadságharc korától fogva „Atilláról szóló eposz” tervéről beszél, atyja *Hátrahagyott Verseinek* bevezetésében.

prédái. Mát itt megjelöli a helyszínt: a Duna partját és Kelen hegyét; ott vigad éjtszaka az ellen, Macrinus és Detre, gondtalanúl, míg a hún vezér, Keve, tömlőkön átkel a vizen; innen a Kelenföld neve, mondja a vers, a régi ének népiestudákos névmagyarozatával. Minden csupa szín és mozgalom itt: ahogy a tömlőkől kiöntik a bort, az éjtszakában fehérlő víz, amint zuhogni kezd és fölleg úszik rajta: az átkelő had. Egy pillanatra felvillan a tivornyázó ellen; a hirtelen rajtaütésre nem marad a városból kő kövön, — s erre elég egy versszak nyolc sora. A két sereg harca egy eseményben összpontosul: Keve elesik eltévedt hún nyíltól; ellenség nem bírt neki ártani; Detre felülkerül; százhuszezer hún s kétannyi ellenség fekszik a mezőn, a húnok áldozatra gyűlnek, Ármányt kiengesztelni; s a fél tábor temeti a másik felét'. Harmadnap az elhúzódó ellen nyomába erednek, a Hunbércen utolérik; a tusa ereje megint párharcba gyűl, Bendegúz levágja Makrint, Detrével frigyvet köt, a hún nép hálát ad Hadúrnak. 38 versszakban egy három-énekes eposz: az átkelés, a tárnokvölgyi csata s az új harc Cezumórnál. Az események rohama pusztító zivatarként száguld; érezni, hogy Kelet és Nyugat tusája ez, mely megrázza a földet. Minden csupa epikai nagyítás: a mező látszik megmozdulni, mint a dunsinani erdő; minden fűszál egy kelevéz, a hűvös éjben hő szellőt áraszt a százezrek lehellete. Az ellenség mint a fővény, gyűszű nekik a város; a hún sereg alatt hajlik a part, akár a jég; nyilaiktól elborúl a nap — ez herodotosi közhely; a völgy a had egy lábnyoma, hol fű sokáig nem terem, egy toppantására eltűnt egy emberöltő. Költői, regebeli az időszámítás: a harc alatt két hajnal kelt az ég átellenén s meg visszajött az éjtszaka: azaz esthajnallal kezdődött s tartott reggelen át a másnap éjtszakába. Felsőbb hatalmak beavatkozását érezni: a keselyűk veszélyt jósolnak, a küzdők fölött vészbanyák szárnyalnak, a zászlón a turul csüggedten áll, végül repesve szálldos. Mindez az ősi, babonás képzeletre vall, mintha a ködös emlékü monda maga sugallná s egyszersmind babonás sejtelmeket ébreszt. A költő maga is beleszól: megállítná a napot, mint Gibeonban, csakhogy ne lássák Keve elestét; a bajnoki temetés leírását a hősi halál

dícséretével kezdi; ezekkel aláfesti érzésünket, a nélkül, hogy feltartana. Az esemény strófaként, soronként előre lép, tette nyomul, oly rohanón, mint az álomban. Van az egészen valami ossiani: mindent a mult ködén át látunk, megnagyítva és sejtelmessé emelve.

Gyulai lelkesültében szinte rövid tanulmányt írt e kised eposz'-ról,¹ méltányolva, hogy őstörténetünk legrégibb szakából veszi tárgyát, honnan «csak néhány száraz adat jutott ránk, a népköltészet mit sem őrzött meg s hitregéjéről alig tudunk többet, mint mennyit a jelen század költői költöttek. E miatt a tárgyhöz képest bizonyos homályban jelennek meg hősei, kikre csak a tábortüzek és szikrázó kardok világítanak, hogy fölismerhessük őket s dicsfényben lássuk. Az egész eposzon a hang uralkodik a tárgy fölött, azonban a tárgytól van kölcsönözve és hatalmas, méltóságos». Kiemeli Arany ritka nyelvhatalmát, technikai könnyűségét s azon bámulatos sajátságát, mely a szavak hangjaival a természet képeit s az érzések árnyalatait oly mesterien festi.²

Valóban, nemcsak a hexameter hosszú soraiból szabadította ki a hőskölteményt, mi ily drámai előadást nem is engedne: hanem ódon zománcot önt a nyelvre, mely annyira illik e tárgyhöz. Erejét első sorban az egyszerűségnek és tömörségnek köszöni, hogy a rövid sorokba egész mondatokat vagy legalább önálló értelmű részeket sűrít, s annak az eltanulhatatlan, veleszületett érzéknek, mely mindig eltalálja a legkifejezőbb hangot. A gyors események siető rövid szavakkal vannak előadva, feltűnően sok az egy- és

¹ A *Szikszói Enyhlapok* tartalmát ismertetve a *Szépirodalmi Lapokban*, 1853. febr. 24. A szerkesztő, Császár, immel-ámmal fogadta, mi Aranynak tudomására esett. (Tompának, 1857. febr. 5., kiadva a *Budapesti Szemlében*, 1907. okt. szám.) A lány sonettek pengetője nem érthette meg ez acélos költeményt.

² Ugyane vonásokat emeli ki Szász Károly. «E költemény valóban csodálatos hatást tesz kedélyünkre. Tárgya fölött annyira uralkodik a hang, hogy képzelődésünkben is egészen uralkodóvá lesz. Ha Arany több eposzt e kicsinyenél nem írt volna is, a legkitűnőbb epikusok közé tartoznának.» (Arany *Összes költeményeinek* ismertetésében. *Budapesti Közlöny*, 1867. ápr. 12—14.)

kéttagú szó;¹ a temetés hangulatát mélyebb hangok, hoszszabb szavak által lassított ritmus érezteti; fülünkbe szűrődik a ‚búsan búgó lassú gyász ének’ moraja s szinte hallani a repdeső turulos zászló csattogását, mikor ‚a keleti szellő vigan lebegteti.’

E rövid mű gazdag tanulmányon épül; a kéziraton s az első kiadásnál a költő tizennyolc tárgyi jegyzetet fűz a szöveghez.² Az esemény Kézai krónikájában legkerekebben elmondott része a hún mondának. Mint Zlinszky Aladár kimutatta, Arany innen merítette tárgyát.³ Pannóniát ekkor a longobard származású Macrinus⁴ tetrarcha kormányozta; a hunok ellen segítséget kért Rómától, s Detrét küldték.⁵ A tárnokvölgyi ütközet a krónikában a húnok vereségével

¹ Pl. a 14., 16., 19. vszak.

² Tolnai Vilmos: *Arany Keveháza c. költeményéről (Irodalomtörténeti Közlemények, XXXII. 1922. 27—38. l.)*. E forrástanulmány közli az első kiadás jegyzeteit (nagyjában egyezők a kéziraton levőkkel) s azokat is magyarázatokkal kíséri. A negyedik vesszaknál rámutat, hogy a költő ‚a harcra gyűlő sereg tarkaságát a katalaunumi csata rajzából veszi, ott csődült egybe észak és dél, kelet és nyugat minden népe szörnyű mérkőzésre». A költeményben itt említett herul és alán népnévre Tolnai Oláh Miklós *Hungaria et Atila* művében talált rá; e könyvről a költő Tisza Domokosnak azt írja, hogy ‚kezénél van’, (1853. május 20., kiadatlan.) A szürr nép nevét, amint Arany a Scyrrus népet írja, Priszkosz Rhetornál olvashatni, Bél *Adparatus*-ában, de mindezekkel együtt említi Thierry Amadé Atilla életrajzában, mely a *Revue des Deux Mondes* 1852-iki évfolyamában jelent meg. Tolnai csak a katalauni csata leírására építi, hogy Arany olvasta Thierryt. Az alábbiak több pontban világítják meg Thierry hatását, melyet eddig senki nem vett kellő figyelembe.

³ *Arany kisebb történeti költeményei. Irodalomtörténeti Közlemények. XI. 1901. 266. s köv. l.* Kézainak Horányi-féle kiadása volt meg nála később. Meg van Kézainál Potentiana, Tavarnucvelg, Zazholm (Anonymusnál Centum Montes), Cuve azoa (a Budai Krónikában: Keveháza, Thuróczy nál Keweháza) és Tarnokwelgh.

⁴ Petz Gedeon hozzávetése szerint: Martianus császár, Atilla kortársa. *A magyar húnmonda*, 37—38. l.

⁵ Kézainál: *Ditricum Veronensem Alamannum natione*. Thuróczy megjegyzi, hogy ez: Theodoricus de Verona, Ostrogothorum Rex, vagyis hogy Theodorich, a német hősmonda Dietrich von Bernje, Atilla korába a német monda teszi, valósággal még nem is élt a hún király halálakor. *Szásznak* Arany nemcsak az *alamannus*

végződik, — a költő eldöntetlennek veszi az általános kimerültségben. Kézai 125 ezer halottat számlál a húnok részén, 210 ezret az ellenségén; Arany e számhoz is hű. Kevét a krónika szerint az országút mellé temetik, követ állítanak dombjára s a helyet azontúl Keveházának hívják.¹ Cezumaurnál vívják az új ütközetet; itt esik el Wela, Rewa és Caduche, mit a költő beolvaszt az első csatába, hogy a másodikra csak a hún győzelem maradjon. Detre meghódolását a költő Kézainak egy későbbi helyéből előlegezi; erre általánosságban rámutatott Zlinszky; Luczenbachernél is olvassa „a kúnokhoz állott” halhatatlan Detrét.² A hún temetkezésre nézve Luczenbacher János értekezése volt forrása: *a pogány magyar sírokról*,³ mire a költő maga utalt az első megjelenés helyén, a 26. versszaknál. Luczenbacher több sírt felbontott Érd és Bata közt, Százhalom környékén, hol akkor még a kúnhalmok egész láncá állott; azokban jelkövek alatt égés-nyomokat talált, elhamvadt tetemek maradványaival; a hamu közt nyílcsúcsot, tört vas- és rézdarabokat. Egyik halom közepén «földszint nagy gödör volt, nem ásva, hanem hordott földből körülötvölve, s kövekkel kirakva, ezek és a földhányadék között égésfekvetek, a hányt föld között pedig famaradványok jöttek elő». Ez a költő „tölcséres dombja”.⁴

után írja, hanem másik főforrása, Luczenbacher értekezése nyomán, ki veronai szász Detrét és Szászhalmot emleget. A 3. versszak mellé a költő odateszi: «*A vashomlokú vagy halhatatlan Detre*»; Thuróczy írja: «*Sagittae truncum . . . in fronte detulisse . . . narratur. Hungarorumque in idiomata halhatatlan Detre dici meruit.*» Cap. XII. Luczenbacher is így nevezi.

¹ «*Cuwemque Capitaneum prope stratam, ubi statua est erecta lapidea more Scitico solemniter terrae commendarunt, partesque illius territorii Cuweazoa propter hoc vocaverunt.*»

² E hely Szabó Károly fordítása szerint: a cézönmauri ütközet után Etele tisztántúli szállásán «udvart tartata, melyre Németország fejedelmeivel Veronai Ditrik is megjelenvén, Ethelének és a húnoknak teljesen meghódola».

³ *Akadémiai Értesítő*, 1847. 216. s 282. s köv. lapokon, ábrákkal. Zlinszky ezt a forrást is ismertette.

⁴ Luczenbacher rekonstruálja a támadás éjszakáját úgy, hogy Macrinus és Detre biztonságban érzik magukat. «Most nyugalmasan

Azt az ősi felfogást, hogy a levágott vitéz a másvilágon szolgálja lesz legyőzőjének, Toldy Ferenc irodalomtörténetéből vette, mint maga följegyezte (a 18. vszagnál. Toldy id. műve, 185. l.).¹

Amennyire lehetséges, alappal állítja össze hún mythológiáját is. Hadúr Aranyosrákosi Székely leleménye, tőle vette át Vörösmarty, őtőle Arany. Vele szemben a rontó elemet Vörösmartynál Ármány személyesíti, Toldynál e fogalom Ármány (Ahriman) vagy Ördög; később Manó; Arany mindkettőt átveszi, az utóbbi magyarabb és hagyomány-ízű, a másik kifejezőbb.² Ez egyszerű dualizmus körét a költő meg bővíti a népi képzelet tündéres módján. 1851-ben adta közre Ipolyi Arnold *Magyar mythológiájának* egy részletét, *Tündérek a magyar ősvallásban* címmel.³ Szól itt kártevő tündérekről, „végzetszerű tündéri hadnemtők”-ről; egynek veszi őket „a hellen mythos hadintéző végzetnöivel”, kik „fogcsikorgva dühöngnek a csatákban, mint a walkúriák”, „tisztök a harcot eldönteni”; „parcai alakok”, számra hárman. Íme, a „vészbanyák” családfája; a költő jegyzete még azt is megjegyzi róluk: «...ily csodás némberekről is látszik tudni valamit a hún-magyar hitrege — legalább külföldi mondák szerint.» — A harc kimenetelét megérzi a turulmadár is. Kézai azt írja, Etele zászlaján koronás sas lengett,

tölthetjük az éjszakát, ellenségünket a Duna választja tőlünk... hajók nincsenek.» E részlet egyezésére Tolnai Vilmos mutatott rá. Luczenbachert követi abban is, hogy hún helyett kúnt ír, Húnbérc h. Kúnbércet. Luczenbachernek «a húnok, azaz kúnok, a magyarok vérrokonai». Szabó Károly is azt mondja Priskos-fordítása bevezetésének egyik jegyzetében (*Új M. Múz.* 1851, 548. l.) «a nagy hún, helyesebben khún király», s hivatkozik a byzanci történetírók *ζουρροι* = «*Ovvoi*» írására.

¹ Thuróczyban is aláhúzta: «Est namque fides Scythicorum, ut, quoscunque viventes occiderent, in alio seculo ipsis servire tenentur.»

² Toldy irodalomtörténetének az *Új M. Múzeumban* 1850-ben okt. 1. közzölt részletében (*A pogány magyarok műveltségi állapotjai*) még Ármány (Ahriman) vagy Ördög; *Irodalomtörténetében* Ármány vagyis Manó (12. l.).

³ Az *Új Magyar Múzeumban*, 1851. aug., szept. Az idézett helyek a 600—605. lapokon.

magyar szóval turul. Ipolyi tud egy normann regét, melyben három nővér bűvös zászlót sző s reá egy sas képét; ha győzelem néz a normannokra, a sas repkedve elevennek látszik; ha vereség van rájuk mérve, egyenest csügg le, mozdulatlan.¹ Így csügg, így lobog a zászló sasa *Keveházában* is.

Ennyi tanulmány teszi elevenné, színessé a képet.

A költemény a hún-mondakörből sarjadt, de alig volt mindjárt egy hún eposzba szánva, erre vallanak az utolsó sorok, az is, hogy az első dolgozat VI. éneke más szavakkal mondja el e történetet. Szerencsés gondolat, hogy a monda kör ily messze eső részeit a költő önálló énekekben dolgozza fel; később a csodaszarvas regéjével is így tesz, melyet előbb csak Buda álmába sző be ható erővel; utóbb mindeniket önállón illeszti bele az egészbe, *Keveházát* először Atilla temetési ünnepébe. Lehet, eleinte kisebb hős-énekeket készült írni a nagy mondakörből, erre mutatna a *Két éles kard* c. ballada-töredék, mely Etelének Marcianus császárhoz küldött követségéről szól; de az is lehet, hogy a monda e balladának szánt forgácsát épen a kikerekedő hún eposz miatt ejtette el, hogy túlságosan ki ne zsákmányoljon egy tárgyat.

VOINOVICH GÉZA.

¹ Ipolyinál az 1851-ben kiadott részletben, 603—605. l. Az első versszaknál Arany jegyzete megmagyarázza a turult, Ipolyi nyomán ölyűnek veszi: «*toroly* = *torölyü*, a holttestekeni lakmározástól», mondja a kéziratban, «mint a *karoly* a karra szállástól».

A DÉLSZLÁV DIKTATÚRA.

— Második közlemény.¹ —

III. A diktatúra megszervezése.

1. Ellentétek a kormányban. 2. A minisztertanács megrendszabályozása. 3. Az első válság. 4. Törvénygyártás. 5. Lapok, pártok, egyesületek megszüntetése. 6. Narodna Odbrana. 7. Szerb és horvát elégedetlenség. 8. A Schlegel-gyilkosság. 9. Kormányterror, Pribičevići internálása. 10. Ellenállás és behódolás. 11. Tanügyi reformok. 12. Az egység gyártása.

1. A diktatúra kikiáltásakor kevés ember volt tisztában azzal, hogy mi következik most Jugoszláviában. Sokan azt hitték, hogy rövid átmenetről van szó, melyet új alkotmányos kísérlet fog követni. A lapok a jövő parlamentjéről, a választójogról kezdtek cikkezni. Vita folyt arról, hogy a diktatúrát életbe léptető kiáltvány ellentétben áll-e a federalizmussal vagy nem stb.

A kormány az első hetekben meglehetősen szabadjára engedte a sajtót. Nemcsak taktikából, hanem azért is, mert a kormány tagjai különbözőképpen ítélték meg a diktatúra feladatait. Még a szerb miniszterek egy része sem gondolt hosszú abszolútizmusra. A horvátok meg azt remélték, hogy a kormányban való részvételükkel bizonyos vívmányokat fognak nemzetük számára elérni. Drinković miniszter alig pár hónappal kormánybalépése előtt könyvet írt a délszláv kérdésről és ebben szerb-horvát államszövetségben látja a megoldást,² Mažuranić mint a kormány tagja Párizsban hangsúlyozta, hogy van horvát kérdés és hogy ennek megoldásánál a horvát nemzet közre fog működni és hogy az alkotmányt a legjobb szerbek, horvátok és szlovének együtt

¹ Az előbbi közleményt lásd a *Budapesti Szemle* 1931. évi 647. számában.

² Drinković: *Hrvatska i državna politika*. Zagreb 1928, 125 l. (L. Budapesti Szemle 212. k. 420—423. l.)

fogják kidolgozni (1929 febr. 4). Egészen másként beszélt Krulj miniszter, aki szerint a világháború leszámolt a történeti határokkal, így a történeti egységek (értsd horvát nemzet) fenntartása idejét múlta. Jugoszlávia nemzeti állam, nem engedhető tehát meg, hogy a kormány nemzetietlen elemek (értsd radicsiánusok, bosnyák muzulmánok) kezébe jusson, vagy olyanokéba, akik azt mondják, hogy Jugoszlávia nemcsak a délszlávoké, hanem az állam magyar és német polgáraié (Radić, Davidović) is (1929. jan. 29).

2. A kormány e belső ellentéteit radikális intézkedésekkel próbálta kiküszöbölni a diktatúra lelke, Srškić. A horvát miniszterek elmozdítása államérdek szempontjából nem volt ajánlatos. Az sem lett volna ügyes taktika, ha a nyilatkozókat megrendszabályozzák. Srškić a szakminiszterek súlyának gyönggítésével próbálkozott. Egy rendelet megreformálta a minisztertanácsot. A minisztereket a miniszterelnöknek való referálásra kötelezte. A törvények a minisztertanács elkerülésével ilyen referátumok alapján készültek. Ezután a minisztertanácsot csak az általános politikai helyzet megvitatására hívták koronkint össze (1929 jan. 29).

Még egy lépéssel tovább ment az 1929 ápr. 4.-én hozott törvénnyel az állam legfőbb kormányzatáról. A minisztériumok számának csökkentésével próbálták e törvény valódi célzatát palástolni. A takarékoság jelszavával négy minisztérium megszűnt. A közegészségügyi tárcát a szociálpolitikaihoz, a vallásügyit az igazságügyihez, az agrárreformot a földművelésügyihez, a postaminisztériumot a középítészetihez csatolták. Ez utóbbi a földművelésügytől átvette a vízügyeket és a közlekedésügytől a vasútépítést, úgy hogy jelentéktelen tárcából jelentékennyé lépett elő. Szerb miniszterek által vezetett tárcák erősödtek nem-szerb miniszterek tárcáinak rovására. Krulj és Alaupović miniszterek a kormányból kiváltak, Frangešnek eddigi két tárcája helyett ezentúl csak egy maradt, Kumanudi mint tárcanélküli miniszter a külügyminiszter helyetteseként továbbra is a kormány tagja volt. Ugyanekkor a statisztika és a sajtóügy átment az elnökség hatáskörébe. Ugyanoda utalták a minisztériumok számának és a minisztériumok osztályainak megállapítását. A mi-

nisztériumok minisztersegédeit (államtitkárok) ezentúl nem a szakminiszter, hanem a kormányelnök előterjesztésére nevezi ki a király. A minisztertanácsról az új törvény II. szakaszának 9. §-a a következőket mondja : «A minisztertanács semmiféle közigazgatási aktákat nem ad ki. Benne csak azon államügyek tárgyalatnak, melyekre nézve ezt a király vagy a miniszterelnök szükségesnek tartja.»

3. Ezek az intézkedések egyelőre elvették a horvát miniszterek kedvét az okoskodástól. De hogy a kormányban nincs minden rendben, azt a folytonos válsághírek mutatták. Májusban igen határozott formában híre kelt Švrljuga és Frangeš lemondásának (1929 május 14). Júniusban Scotus Viator látogatása nyomán kerültek válsághírek forgalomba (1929 jún. 23). Július elején híre terjedt, hogy a kormány az ország balkáni részein az agrárreform liquidálását határozta el, az északi határtartományokban ellenben teljes erővel folytatni kívánja a telepítést. Hamarosan kiderült, hogy e kérdésben súlyos ellentétek merültek fel a kormányban. Frangeš földművelésügyi miniszter javaslata az agrárreform lezárását akarta kimondatni, hogy a jobbizonytalanságnak vége legyen és a termelés zavartalanságát végre biztosítsák. A minisztertanács szerb többsége szembefordult a javaslattal, mert a Vajdaságban a magyar határ mentén az «nacionalis» elemek (értsd magyarok és németek) számát mindenképen csökkenteni kívánta. Frangeš mellett a horvát miniszterek foglaltak állást: Mažuranić, Drinković, Švrljuga. Júl. 22.-én Mažuranić kereskedelmi miniszter lemondott, a kormány meg egy miniszteri bizottságot küldött ki a kérdés tanulmányozására. A bizottság tagjai Uzunović, Srškie, Kumanudi, Švrljuga és Frangeš lettek. A bizottság aztán egy szakemberekből összeállított testületet létesített s annak meghallgatása után kívánt dönten. Ezzel a kérdést sikerült elnapolni, ami gyakorlatilag azt jelentette, hogy a telepítést folytatták. Frangeš egész életében törtető volt, így rálett erre a megoldásra, ellenben lemondott helyette a kereskedelmi miniszter, aki különben is elégedetlen volt a diktatúrával. Semmi reménye sem volt már, hogy Živkovićék a horvát kérdést az ő párizsi nyilatkozatai szellemében fogják meg-

oldani. Mažuranić királyi kitüntetéssel távozott és a diktatúrában való részvétel annyira feszélyezi, hogy a közönség felé mindig hangsúlyozza, hogy magát a rendszert szükségesnek és helyesnek tartja (1929 júl. 5, 8, 13, 24, 25).

Mažuranić tárcáját ideiglenesen Švrljuga vette át. Ez az ideiglenesség elég soká tartott. A diktatúra nehezen tudott megfelelő horvát miniszterre találni. Végül beérték Demetrović Györggyel, aki hajdan szocialista volt, majd szabadkőműves és Pribičević csatlósa lett. Híven szolgálta Belgrádot a Radić elleni küzdelemben, hogy aztán résztvegyen a paraszt-demokrata koalíció obstrukciójában és nemzeti ellenállásában. Most szerencsésen bevezett az abszolutizmusba. A tárcát szept. 1.-én vette át.

Aug. 6.-án történt egy furcsa tárcacsere is. Korošec közlekedésügyi és Radivojević erdészeti miniszterek cseréltek tárcát. A közlekedésügy bepillantást engedett a hadi célokat szolgáló vasúti politikába. Belgrád úgy találta, hogy jobb, ha erről mennél kevesebbet tudnak a nem-szerbek.¹ Korošectől először elvették a vasútépítést, most egy kevésbé fontos tárcára fokozták le.

4. A törvényeket az első időkben, úgy látszik, néhány emberével Srškić készítette. Minden valószínűség szerint egy csomó kész törvénnyel foglalta el miniszteri székét. Minden minisztériumban voltak törvényjavaslatok, melyek az örökös válságok miatt nem kerültek a parlament elé. Srškić napról-napra az új törvények egész sorozatát tette közzé. A sürgős törvénygyártás folytán hibák és ellenmondások fölös számmal csúsztak be Srškić törvényeibe. Ezeket póttörvények, kiegészítések iparkodtak kiküszöbölni, ami teljes zűrzavarral fenyegetett.

Hogy a törvények szakszerűségét biztosítsák és az abszolutizmus póreségére egy szerény fügefalevelet tegyenek, 1929 febr. 17.-én az ú. n. *Legfőbb Törvényhozó Tanácsot* hívták életre. Ennek tagjait a király nevezi ki korlátlan számban és határozatai a kormányt semmi irányban sem

¹ A közlekedésügy militarizálásának érdekes tünete, hogy a közlekedési minisztérium «generalni direktor»-a (directeur général) Blagojević Dragoljub tábornok lett (1930 dec. 25.).

kötelezik. Szokássá vált, hogy a kizárólag szakjelentőségű törvényeket a kormány letárgyaltatja a Tanáccsal, a politikai jelentőségűeket azonban nem terjeszti eléje. A Tanácsnak kezdetben 18 tagja volt, lassanként aztán ennek kétszeresére emelkedett a tagok száma. A Tanács márc. 14.-én ült először össze.

Srškić törvényalkotási tevékenységétől nem vitatható el a céltudatosság: minden hatalomnak a kormányelnök kezében — ez a polgári közigazgatásra nézve azt jelentette, Srškić kezében — való összpontosítása és minden a diktatúrát veszélyeztető, vagy akár csak feszélyező megmozdulás elfojtása. Egyik első tette a bírói függetlenség tételes megszüntetése volt és az egész tisztviselői karnak rendelkezési állományba helyezése. Majd külön államvédelmi bíróságot szervezett Belgrádban. Ennek hatásköre az állam egész területére kiterjedt (1929 jan. 10). A bíróság szigorúan megbüntette a legszerényebb megjegyzést is, mely a diktatúra egyedül üdvözítő voltát kétségbevonta.

5. Srškić rövidesen megrendszabályozta a sajtót is. Bármennyire alkalmazkodtak is a független lapok az új «jogrendhez», sorsukat nem kerülhették el. Először a horvát parasztpárt lapját, a *Narodni Valt*, tiltotta be (1929 jan. 24). Február közepén Pribičević megszüntette zágrábi napilapját, a *Riječet*. A horvát federalisták lapja, a *Hrvat*, majd a klerikális *Narodna Politika* forma szerint önként szűntek meg. Az első május, a második június végén. A jogpárti lap, a *Hrvatsko Pravo*, úgy tudta magát tartani, hogy Kínáról meg Indiáról cikkezett. Miután a szigorú cenzúra miatt a lapok alig írhattak valamiről, egyformák és unalmasak lettek. Az olvasók érdeklődése a lapok iránt egyre csökkent s így egész sereg lap pártolás híján magától megszűnt.

Sor került a politikai pártokra és egyesületekre is. A pártokat még januárban sorban feloszlatták és ez időtől fogva a parlamentarizmus idejében szerepet játszott, de a diktatúrának be nem hódolt államférfiakat a kormányajtó állandóan «volt» politikusoknak címezgette. Március elején az *Orjunát*, a *Srnaót* és a *Hanaót* oszlatta fel a diktatúra. A Hanao (*Hrvatska Narodna Organizacija* = Horvát Nemzeti

Szervezet) szeparatista szellemű volt, a Srnao (*Srpska Narodna Organizacija* = Szerb Nemzeti Szervezet) a radikális párthoz közel álló nagyszerb alakulat, míg az Orjuna, (*Organizacija Jugoslavenskih Nacionalista* = Délszláv Nemzeti Szervezet) mindhárom között a leghatalmasabb, Pribičević-párti volt. A diktatúra nem reflektált egyik politikai alakulat támogatására sem.

6. Amíg a többi politikai és társadalmi egyesületeket szétkergették, megmaradt a *Narodna Odbrana* (Nemzeti Védelem). Ez az 1908-ban alapított nagyszerb propaganda-egylet a háború után katonai vezetés alatt a polgárság szerb szellemű irányítását szolgálta. A diktatúra első két hónapjában tartózkodóan viselkedett, de aztán megegyezett Živkovićcal. Ápr. 27.-én meghalt a *Narodna Odbrana* főnöke, Stepanović tábornok, és helyébe a diktatúrának egy kreatúrája, Milić tábornok, lépett. Ettől fogva az egylet a diktatúra kirendeltsége lett. Amint a sarajevói szervezet elnöke, Grdjić Vazul, eldicsekedett vele, a kormány mindig szívesen fogadta a *Narodna Odbrana* sugalmazásait (1929 ápr. 25).

Az egylet hetilapja (*Narodna Odbrana*) lett a kormány-ideológia vezérközlönye. A lap szabadabban beszélhetett, mint a kormány, de olyat, ami a diktatúra vezéreinek nézetével ellenkezik, nem írt. A *Narodna Odbrana* a cári Oroszország gondolatvilágát próbálja Jugoszláviára alkalmazni, hiszen Oroszország Jugoszlávia «misztikus anyja». A szlávok küldetése a romlott, anyagias Nyugat megváltása. Európa számára megint egyszer Keleten fog felvillanni a fény. Jugoszlávia nem Európa, hanem, mint Kelet és Nyugat összetétele, külön világ. A délszláv megújulás első lépése nem a szerb-horvát ellentétek megszüntetése, hanem a harmónia megteremtése a pravoszlávia és a katolicizmus között. Egy vallás és egy kultúra, ez a program. A szerb állam és a szerb vallás mindig szoros kapcsolatban álltak egymással. A délszláv állameszme és a szláv nemzeti egyház, a pravoszlávia, harcosainak együtt kell működniök. A közös nemzeti eszmények és a faji egység a délszlávokot egy családdá teszik. Ezeréves nemzeti individualitással bírni nem dicsőség, de bölcsesség meghalni tudni egy új életért. A nemzeti eszme

az állam teremtménye. Ahol nem volt igazi állam (értsd Horvátország), ott öncsalás nemzeti eszméről beszélni. A történelem tanúsága szerint csak az önálló nemzeti egyházaknak volt a szláv államokban államalkotó erejük. Az idegeneknek alávetett egyházak (értsd katolicizmus és iszlam) a szláv államok vesztére törtek. Belgrád felismerte ezt a helyzetet. Hivatása, hogy a jövőben ő legyen a pánszlavizmus Piemontja. Miért bukott meg Ausztria? Nem azért, mert nem tudta népeit kielégíteni, hanem azért, mert nem tudott osztrák nemzetet teremteni. Jugoszláviának ebből a példából tanulnia kell. A teljes nemzeti egység a végcél. Amíg ezt nem lehet megvalósítani, relatív egységet kell teremteni. A Balkánon ez nem képzelhető el másként, mint egyik népelem hatalmi felsőbbbsége alatt. Ezt a hegemoniát biztosítja a centralizáció.

A *Narodna Odbrana* sokféle szétszórt és ellentmondásokat nem nélkülöző tanításai a horvát kormánypárti sajtóban kínos megdöbbenést okoztak. Amennyire a cenzúra megtűrte, próbáltak vele vitatkozni, azt állítva, hogy a lap rosszul tolmácsolja a kormány nézeteit. Az *Obzor* azt írta, hogy a horvátok tanulni akarnak az angoloktól és franciáktól, nem pedig megváltani őket. Ezeréves történeti egyéniségükről semmiféle túlcspongó koncepciók kedvéért le nem mondanak. Az ír kérdésről vezércikkeznek. Íme a hatalmas Brit-Birodalom megegyezett a hozzá képest parányi ír nemzettel, mert meg akarta szüntetni a belveszélyt. Ismételten megmagyarázták, hogy a katolikus egyház nem idegen egyház, hanem a horvátságának ép úgy nemzeti egyháza, mint a szerbségnek a pravoszlávia. Persze e tételek nem bírták rá a *Narodna Odbranát* nézetei megváltoztatására (1929 márc. 15, 19, ápr. 4, 12, 21, 23, 25, máj. 1, 3, jún. 24, 26, júl. 9, 23, aug. 26, 30, okt. 22, nov. 5, 8, 11, dec. 5, 11, 1930 márc. 5, 27, ápr. 16, 29).

7. A diktatúra kormányzata hamarosan nagy elégedetlenséget keltett, nemcsak a horvát, hanem a szerb közvéleményben is. Ez a kormányt nem bírta mérsékleltre, hanem egyre kíméletlenebb fellépésre. A *Times* rögtön a diktatúra elején megjósolta, hogy ha a rendszer sokáig tart, ez a szerb-

ség körében nagy elkeseredést fog okozni (1929 jan. 20). Miletić Slavko radikális párti volt miniszter az újvidéki *Zastavában* a radikális párt főválasztmányának összehívását kívánta, hogy ez a kormányrendszer dolgában előterjesztést tegyen a királynak (1929 jan. 14). Miletić javaslata a pártok feloszlátása miatt nem volt kivihető. Egy hónap múlva Miletić ugyanott tiltakozik az ellen, hogy mindent újra akarnak csinálni és mindent a feje tetejére állítanak (1929 febr. 17). A belgrádi közgazdasági köröknek egyébként mindig kormányhű lapja, a *Trgovinski Glasnik*, is felszólalt az ellen, hogy a centralizmus jobban ráfekszik az országra, mint azelőtt, s a kormány érdemes tisztviselőket dobál ki állásukból (1929 febr. 17).

Február második felében a kormány kinevezte a községi képviselőtestületeket. Zágráb polgármestere, a hajdan federalista dr. Srkulj István, teljesen meghódolt a diktatúrának. A Zágrábban kinevezett 50 községi képviselő közül azonban csak 41 foglalta el helyét (1929 febr. 23). A zágrábi példát a legtöbb horvát városban követték, így próbálva kifejezést adni a rendszerrel való elégedetlenségnek. E tüntetések ellensúlyozására a horvát kormány-sajtó azt híresztelte, hogy Zágráb második főváros lesz és a legfőbb bíróságnak. a semmítőszéknek, Zágráb lesz a székhelye (*Morgenblatt* 1929 febr. 23). Az *Obzor* hivatkozva a *Near East* egy cikkére, ez ígéretet követeléssé tette s azt írta, hogy a királyi család az év egy részét a horvát fővárosban fogja tölteni (1929 március 17).

8. Pár nappal ez utóbbi cikk megjelenése után, márc. 22.-én Schlegel Antal horvát újságíró, a szabadkőműves kormánylapnak, a *Novostin*nak, szerkesztője, a diktatúrának kiszemelt sajtófőnöke, politikai gyilkosság áldozata lett. Radić halála óta ez volt a harmadik politikai merénylet Zágrábban (az előbbieket Ristović belgrádi szerkesztő és Grauer zágrábi detektív ellen történtek). A merénylet óriási izgalmat okozott. Íme, tehát vannak horvát terroristák is, akik Belgrád módszereivel küzdenek Belgrád ellen. Amennyire megállapítható, a tettes két zágrábi gépkocsi-vezető volt, akiknek sikerült külföldre szökniök. Válaszul a diktatúra Bedeković

Jovant nevezte ki a horvát főváros rendőrfőnökévé. Bedeković mint hitehagyott horvát — katolikusból pravoszláv lett — és korábbi működése miatt is, közútálatnak örvendett Zágrábban. Állása elfoglalása után százszámra tartóztatta le az ártatlan polgárokat, akiket kegyetlen kínzásokkal próbált vallomásra bírni. A kínzásokba több gyanúsított belehalt. Ezek hivatalos jelentés szerint a börtönben öngyilkosságot követtek el.

9. Ezzel megindult a nyílt kormányterror, mely nem kímélte a szerbeket sem. Jovanović Dragoljub belgrádi egyetemi tanárt az államvédelmi bíróság elé állították, mert egy előadásában a kormányformákat bírálva kritika tárgyává tette a diktatúrát is. Igaz, hogy a bíróság félév múlva felmentette (1929 ápr. 7., nov. 23). Pár nap múlva Jovanović perbefogása után, ápr. 12.-én egyszerre 33 tábornokot nyugdíjaztak, közöttük a vezérkar főnökét (Pešić Péter) és az öt hadseregpáncsnok közül kettőt. Ezek a Fehér Kéz szempontjából megbízhatatlan elemek voltak. A Fehér Kéz nem törődött a tömeges nyugdíjazás erkölcsi hatásával. A fontos az volt, hogy e tábornokok pusztuljanak a hadseregből. Azóta vége-hossza nincs a katonai nyugdíjazásoknak le egészen az alhadnagyokig. Ápr. 20.-án újra tömeges végelbánással lepte meg a világot a Živković-kormány. Százhatvankét rendelkezési állományban lévő volt miniszter közül negyvenet nyugdíjazott, négy volt minisztert nyugdíj nélkül felmentett és öt államtitkárt nyugdíjba küldött. A miniszterek nagy része a rossz fiúk közül került ki: Pribičević, Spaho, Miletić, Hrasnica, Grol, Krajač stb. A diktatúra nem vette észre, hogy ez az eljárás mindennél jobban igazolta azt, hogy a «volt» politikusok el vannak keseredve. Kiderült, hogy belgrádi és zágrábi politikusok valami együttes akcióra készülnek a diktatúra ellen. Ez ügyben Pribičević Belgrádba utazott. Letartóztatták és a Balkán mélyén fekvő Brus faluba internálták s mikor itt vakbélgyulladásba majdnem belepusztult, Massaryk közbenjárására Belgrádba vitték, ahol egy kórházban internálták.¹

¹ Lásd *Obzor* 1929 máj. 18, 27, *Hrvat* 1929 máj. 22, *Grič* 1931 jún. 12, Pavelić id. műve, 108—109. l.

10. Egyes politikusok férfias magatartása mellett a szolgalelkűségnek, a király előtt való csúszás-mászásnak a szerb történelemben eddig példátlanul álló jelenségei mutatkoztak. Sándor királyt XIV. Lajoshoz, Napoleonhoz, Nagy Sándorhoz hasonlították és a kormánysajtó nem tudott hova lenni az örökös ünnepléstől és dicsőítéstől. A laibachi egyetem tízéves fennállását azzal kívánta megünnepelni, hogy a királyról nevezte el magát. Ez, úgy látszik, nem találkozott sem az ifjúság, sem a laibachi társadalom tetszésével, mert maga az emlékünnep résztvevők híján felsüléssel végződött (1929 ápr. 24, jún. 17). A zágrábi börze évi közgyűlése áradozóan ünnepelte a diktatúrát, Švrljuga minisztert, a börze elnökét, Mažuranić és Frangeš minisztereket (1929 ápr. 21). A diktatúra átalakította az ügyvédi kamarákat. A zágrábi ügyvédi kamara alakuló ülésén, mikor a királyt üdvözlő táviratot felolvasták, Košutić Mirko volt képviselő nem állt fel, Žanić volt képviselő meg azt mondta, hogy ő ugyan hozzájárul az üdvözléshez, de kérjék meg egyidejűleg a királyt, hogy állítsa helyre a polgári szabadságjogokat. Négy ügyvéd azonosította magát Žanić indítványával. Erre rendőrség vonult be a kamara tanácstermébe és öt ügyvédet, köztük a teljesen ártatlan elnököt, letartóztattak. A többieket másnap szabadon bocsátották, de Žanićot a belgrádi államvédelmi bíróság elé állították, mely őt hat hónapra ítélte el, mert fellépésével államellenes tüntetést akart provokálni és mert az érvényben lévő rendszer megváltoztatására irányuló minden cselekmény, még ha egyszerű kérés is, büntetendő (1929 jún. 11, 12, 15, 28). Ez ítélet következtében Žanić elvesztette közjegyzőségét is (1929 júl. 31).

A diktatúra a vidovdáni alkotmány eltörlése felett érzett horvát megalégedést egy a király mellett rendezendő horvát ovációra akarta kihasználni. Ezért otthon és a külföldön bejelentette a király zágrábi látogatását. A látogatást folyton halogatták. A Schlegel-gyilkosság, majd a király számára berendezett brezovici kastély közelében történt dinamitrobbanás miatt a látogatás elmaradt (1929 febr. 26, márc. 22, ápr. 8, máj. 13, 25). A parlamenti merénylet évfordulójának gyászmisével való megülését a kormány a horvát

fővárosban megengedte, de a misén a katonai és az állami hatóságok nem vettek részt és a fekete zászlók kitűzését eltiltották (1929 jún. 17, 21). A zágrábi látogatás helyett a király júliusban Dalmáciában tett népszerűségi körutat, mely azonban a hivatalos körök ünneplésében merült ki.

11. A kormány a nyarat a diák- és iskola-kérdések rendezésére használta fel. A nyárára hazatérő, külföldön tanuló egyetemi ifjúságtól bevonták az útleveleket és további külföldi tanulmányok folytatását külön miniszteri engedélyhez kötötték (1929 júl. 11). Így akarták kínai fallal körülvenni Horvátországot és megakadályozni a külföldi hírek és a diktatúráról való vélemények elterjedését az országban. Néhány emigrált horvát diák azonban a diákinternacionale budapesti ülésén különféle beadványokkal a világ diákságának figyelmét sikeresen hívta fel a Jugoszláviában uralkodó állapotokra (1929 aug. 13, 14).

A középiskolák egységes tantervének kidolgozására a közoktatásügyi miniszter egy tizenhat középiskolai tanárból álló bizottságot küldött ki. A bizottság valamennyi tagja belgrádi volt. A bizottság tervezetere nézve jellemző az, amit Divac Nedjeljko, a délszláv tanár-egylet elnöke, mondott: «A középiskolai oktatás célja a nemzeti egység nivellálása.» A javaslat a Törvényhozó Tanács elé került, amelyben dr. Bazala Albert zágrábi egyetemi tanár és a szlovén Gosar András volt miniszter nagy nehezen kivitték, hogy a tényleg fennálló magán és testületi középiskolák a javaslattól eltérőleg megmaradhassanak, ha az új törvényhez mindenben alkalmazkodnak. A javaslat a százados múltú horvát és szlovén szerzetes középiskolákat u. i. egy csapással ki akarta végezni. Azt azonban nem tudták Bazalának megakadályozni, hogy a diákságot el ne tiltsák a «törzsi és vallási» egyletekben való részvételtől. Ez a Mária-Kongregációk és a horvát hazafias egyesületek ellen irányult. Az új középiskolai törvény 28 középiskolát szüntetett meg, 10 főgimnáziumból al-gimnáziumot csinált, oly módon, hogy régi horvát iskolákat és a diadalmamor nagyzási hóbortjában pár éve alapított szerb falusi középiskolákat egyformán kezelte. E redukció után Horvátországban 37 középiskola maradt. Szerbiában 61!

Ugyanekkor az analfabéták aránya Horvátországban 32 % volt, Észak-Szerbiában 65 %, Dél-Szerbiában 84 % (1929 nov. 16). Megállapítást nyert, hogy az ország 3253 középiskolai tanára közül 847 minősítetlen. Az 1931/32.-i tanév kezdetével tankönyv-egyedáruság lép életbe. Csak az állam kiadásában megjelent tankönyvek használhatók. Tanítóképző ezentúl csak állami lehet, ami megint érzékeny veszteség a horvát és szlovén szerzetes-iskolákra nézve. A tanítóképzők számára a megyék tartoznak épületeket emelni. A miniszternek azonban megvan az a joga, hogy a lelki egység megteremtése és a törzsi közeledés elérése céljából az egyik megye intézetéből a másik megyébe utalhat át növendékeket. Belgrádban egy polgári iskolai tanítóképzőt állítanak fel, ellenben a hasonló célt szolgáló zágrábi pedagógium megszüntetését elhatározták (1929 aug. 9, 18, 25, 29, szept. 6, 9, 13, 18, 29, okt. 2).

Az elemi iskolákat is megreformálták. A kötelező hitoktatás megmaradt ugyan, de iskolánként a szülők állapítják meg, hogy a hitoktatást a lelkészek végezzék-e vagy a tanítók. Ezzel a reformmal kapcsolatban érdekes adatok lettek köztudomásúvá a délszláv elemi iskolák nemzetiségi és vallási összetételéről. Az ország lakosságának 47 %-a pravoszláv, az elemi iskolai tanulóknak azonban csak 42 %-a az, az ország lakosságából 40 % katolikus, de az elemi iskolák tanulóinak 50 %-a az. A tanítók közül 8812 katolikus, 8531 pravoszláv és 836 más vallású. A szerbség e kulturális elmaradottságán a még szolgálatban álló magyar tanerők tömeges nyugdíjazásával iparkodtak segíteni (1929 aug. 15, szept. 8, 11, 22).

12. Az erőszakos egységesítés nem állott meg az iskoláknál. Egységes irodalmi nyelvet, írást és helyesírást akartak teremteni. Amint különféle szerb lapok fejtegették, irodalmi nyelvvé az ekavština teendő, tehát a szerb irodalmi nyelv, írássá a cyrillica, mert ez szláv írás, míg a latin írás idegen, végül a helyesírás csak a szerb lehet, mivel ez a világ leg-tökéletesebb fonetikus helyesírása.(?) Egyelőre csak az iskolák számára készült egységes helyesírás, az írások és irodalmi nyelvek érintése nélkül. A helyesírás a szerb helyesírás

receptiója (1929 aug. 6, 26, 30). A propaganda az ekavština és a cyrillica érdekében azonban folyik tovább (1929 okt. 22, nov. 8, dec. 5, 1930 márc. 1 stb.).

Az egységesítésnek egy különös próbálkozása volt a zágrábi délszláv és a belgrádi szerb tudományos akadémiák egybekényszerítésének gondolata. A zágrábi akadémia a régebbi, a gazdagabb, ismertebb, és nevében is ott van a «délszláv» jelző. Azt találták tehát ki, hogy a zágrábi akadémia olvassza magába a belgrádit, de tegye át székhelyét Belgrádba! Természetesen vigye oda magával gyűjteményeit (Strossmayer-képtár!) is. Ezt az egységesítést a belgrádi akadémia főtitkára, Belić Sándor egyetemi tanár is propagálta, de a kormány mégsem merté végrehajtani (1929 szept. 6, 8, 18, 27, okt. 22). És lett a kísérletnek egy aligha várt eredménye. A laibachi *Slovenec*, Korošec lapja, azt kívánta, hogy egyesítés helyett Laibach székhellyel egy szlovén akadémiát alapítsanak (1929 dec. 8).

IV. Az 1929 október 3-i törvény.

1. A törvény keletkezése. 2. A törvény általános intézkedései. 3. Közigazgatási felosztás. 4. A banátusok. 5. A bánok és a banátusi tanácsok.

1. A vidovdáni alkotmány az országot 33 megyére osztotta. A megyék közigazgatása annyiba került, hogy Jugoszlávia tisztán pénzügyi okokból sem tarthatta fenn ezt a szervezetet. A diktatúra kezdetétől fogva tervbe vette az ország új közigazgatási felosztását.

1929 júniusában igen határozott formában terjedt el a hír, hogy a hosszú szabadságról hazatért külügyminiszter elkészítette az új közigazgatási tervezetet (1929 jún. 12). Akkoriban azt beszélték, hogy Marinković a diktatúra felszámolását sürgeti és egy oktrojált alkotmánnyal vissza akarja állítani a parlamentarizmust. Miután 'ez nagyjában megfelelt volna a francia követeléseknek, a dolog nem nélkülözötte a valószínűséget.

1929 okt. 3-án aztán meglepetésszerűleg megjelent a törvény, melyet a diktatúra alapvető alkotásnak tekint s

amellyel a kormány felfogása szerint a délszláv kérdés meg van oldva. Ez a törvény nem volt a Törvényhozó Tanács előtt, sőt a minisztertanácsba is készen hozta a kormányfő. A minisztertanácsban Marinković, Uzunović és Švrlljuga el voltak ragadtatva a javaslatról, amelyet a király azonnal alá is írt. Švrlljuga a nyilvánosság számára áradozó nyilatkozatot adott a törvényről. «Az illyrek és Strossmayer álmai teljesültek . . . Ez az elhatározás a külföldön, különösen a pénzügyi körökben nagy visszhangot fog kelteni.» Az ország minden részéről üdvözlő sürgönyök érkeztek (láthatólag rendeletre) és a kormány hívei cikkekben és interview-kban méltatták a nagy eseményt (1929 okt. 5, 7, 9, 10, 14).

2. Melyek a törvény főintézkedései? Az állam neve: Jugoszlávia királyság. Eddig hivatalosan Szerbek, Horvátok és Szlovének királyságának hívták. Az új név megfelelt az annyit hangoztatott délszláv egység elvének és megfelelt az eddigi bel- és külföldi nyelvhasználatnak. Mihelyt ez a törvény életbe lép, a belügyminiszter fog dönteni azon egyesületek és szervezetek megszüntetéséről, «amelyek törzsi jellege vagy neve, célja vagy munkássága ellentétben áll az állami és a nemzeti egységgel». Ezzel az intézkedéssel minden egyesület fennmaradása vagy feloszlatása a belügyminiszter önkényének lett kiszolgáltatva.

Az országot az új törvény tíz közigazgatási egységre osztja. Zimonyt és Pancsovát Belgrádkhoz csatolja. Belgrád mint főváros közvetlenül a belügyminiszter alá tartozik. Az ország többi részét kilenc banátusra osztották. Minden banátus élén egy-egy bán áll, akit a belügyminiszter előterjesztésére a király nevez ki. A bánok rangban rögtön a miniszterek után következnek, de a törvényben nagy bőbeszédűséggel részletezett hatáskörük nem haladja meg a főispánit, amint ezt a dunai segédbán a szabadkai *Dnevnik*-ben őszintén elismerte (1930 jan. 3). Minden bán mellett van egy segédbán, akinek jogvégeztetnek kell lennie és legalább tizenkét éves előző állami szolgálatot felmutatnia. Három hét múlva e törvény kiadása után 22 ú. n. kerületi felügyelői (okružni inspektor) állást szerveztek azokban a volt megyei székhelyekben, amelyek nem lettek báni székhelyekké. Ezek

a kerületi felügyelők a bán képviselőjében járnak el, de sürgős esetekben a belügyminiszter közvetlenül is rendelkezhetik velük (1929 okt. 5, 7, 9, 14, 25, 27).

A törvény e rendelkezései világosan elárulták, hogy itt szó sincsen még a legszerényebb autonómiáról sem. Ha valaki ezt a törvényt a horvát követelések kielégítésének akarja feltüntetni, annak vagy a horvát követelésekről nincsen fogalma, vagy másokat akar félrevezetni. A báni cím helyreállítása ilyen félrevezetésre szánt kísérlet. Hol vannak a régi bánok, Magyarország harmadik zászlós urai, a szábornak felelős államférfiai, az országos kormány fejei, ezektől a főispánaktól? És a törvény módot ad arra is, hogy a belügyminiszter a jogvégzett segédbán és a kerületi felügyelők útján még ettől az árnyékhatalomtól is megfossa elmozdítás nélkül a bánt. Az az intézkedés, hogy Belgrád intézményesen privilegizált helyzetet kapott a közigazgatásban, még a vidovdáni alkotmányhoz képest is további lefokozást jelent Zágráb számára. Akkor a papiroson legalább egyenrangú megyei székhelyek voltak, most Belgrád az állam szék- és fővárosa lett, Zágráb helyzete pedig egyenlő lett Nišével vagy Banjalukáéval.

3. A törvény igazi célzatát még jobban elárulja a banátusok határainak megállapítása. Miniszteri nyilatkozatok szerint e határokat a történeti határok figyelembe nem vételével, tisztán a földrajzi és közlekedési szempontok szerint szabták meg. Ha azonban a banátusok területi összetételét közelebről megvizsgáljuk, rá kell jönnünk, hogy a földrajzi és közlekedési szempontokat sehol sem vették figyelembe. Srškić és munkatársai előtt, mikor e banátusokat elhatárolták, egészen más célok lebegtek, mint életképes földrajzi és közlekedési adminisztratív egységek teremtése. A kormány az 1921.-i népszámlálás eredményei szerint külön statisztikai kiadványt adott ki az új közigazgatási felosztásról,¹ mely ez adatok szerint így módon alakul:

¹ *Statistički pregled Kraljevine Jugoslavije po banovinama*. Beograd, 1930. 30 l. 2°.

A banátus neve	Székhelye	Területe km ²	Lakossága	A pravoszlávok arányszáma	Római katholikusok százalékokban	Muzulmánok
Dráva	Laibach...	15,936	1.038,000	0·62	96·57	0·06
Száva	Zágráb ...	37,110	2.337,000	19·11	78·90	0·09
Vrbas	Banja Luka.	20,436	829,000	57·64	15·91	24·80
Tengermellék	Spalato ...	19,368	786,000	15·24	76·38	8·23
Drina	Sarajevo ..	29,577	1.354,000	61·19	16·92	19·80
Zeta	Cetinje ...	30,741	783,000	57·56	13·98	28·31
Duna	Újvidék...	30,158	2.108,000	54·94	35·38	0·10
Morava	Niš	26,218	1.212,000	93·77	0·44	5·70
Vardar	Üszküb ...	38,879	1.386,000	61·64	1·04	36·78
Belgrád	—	242	153,000	75·05	17·04	0·93

Első pillanatra is feltűnő az a nagy különbség, mely a banátusok között van területük nagysága és lakosságuk száma szerint. Feltűnő továbbá, hogy a tíz közigazgatási egység közül hétben vannak a pravoszlávok abszolút többségben és csak háromban a katolikusok, a muzulmánok sehol.

4. A drávai banátus megfelel a régi Szlovéniának, illetőleg a vidovdáni alkotmány Laibach és Marburg megyéinek, mely utóbbtól lecsatolták a horvát lakosságú Muraközt. Történt ezenkívül egy érdekes járás-csere. A őrnomelji járást, melynek 24,000 lakosa közül 23,000 szlovén, átsatolták a horvát többségű szávai banátushoz, ellenben a mindig Horvátországhoz tartozott čabari járást, mely tisztára horvát lakosságú, a drávai banátushoz csatolták. Nem lehet ezt a cserét másként magyarázni, mint úgy, hogy a szlovének saját tengerpartra törekszenek és Čabar megszerzésével jelentékeny lépéssel közeledtek az Adriához. A nagyobb Črnomeljet átadták a horvátoknak, hogy Čabar elvesztése ne fájjon nekik. A szlovének óvatosan felkészülődnek minden eshetőségre.

A szávai banátus Szerém megye és a dvori járás kivételével egyesíti magában a régi Horvát-Szlavonországot, melyhez hozzácsatolták a Jugoszláviának jutott isztriai részeket (Castua, Veglia, Arbe) is. Ez a horvát «rezerváció», az a terület, amely a szeparatizmus főfészke. Az a szerbség, mely itt lakik, Pribičević híve, tehát katasztrófa esetén úgylis elveszett Belgrád számára.

A másik horvát többségű banátus a tengermelléki

Észak- és Közép-Dalmáciából alakul, melyhez odacsapták Hercegovina nyugati felét és Bosznia határos déli részeit fel egész Travnikig. Hercegovina ideális földrajzi egység. Ezt megbontották. Bosznia idecsatolt részei jóformán minden összeköttetést nélkülöznek a banátus székhelye felé.¹ E hercegóc és bosnyák területek erős horvát többségűek, oda-csatolták tehát őket az amúgy is horvát többségű tenger-melléki banátushoz, hogy ily módon a többi bosnyák-hercegóc területeken a szerb többség biztosítva legyen. A bosnyák-hercegóc területek szétdarabolása az egyik mesterfogása a területi beosztásnak. Látszik, hogy ez különösen a szívéen feküdt Srškiének.

A két horvát banátus közé beiktatva és előretolva fekszik a vrbasi banátus. Székvárosa Banjaluka ott ül Bosznia egyetlen széles nyomtávú vonalán, mely innen Zágrábba vezet. Maga a banátus körülbelül egyenlő távolságra fekszik a két horvát banátus szélső határaitól. Ezek elérése, vagy elvágása innen a legkönnyebb. A gyenge szerb többséget úgy érték el, hogy a szomszédos horvát többségű bosnyák területeket Spalatóhoz kapcsolták, ellenben a majdnem tisztára szerb lakosságú Horvátországhoz tartozott dvori járást idecsatolták. A banátust tűzzel-vassal szerbesítik. A báni hivatalok csak cyrill betűkkel írt beadványokat fogadnak el (*Grič*, 1930 ápr. 15).

A hátralévő bosnyák területek a drinai banátushoz tartoznak. Mivel azonban itt a horvátok többségben vannak, idecsatolták a régi Szerbia nyugati harmadrészét és Szerém megye nyugati felét. Szerém megye közismerten földrajzi egység. Elvették Horvátországtól, mert a szerbek Szerémet szerb területnek tartják, aztán három darabra szeletelték. Zimonyt Belgrádnak adták, a megye keleti felét a dunai, nyugati felét a drinai banátushoz csapták. E szétdarabolás képtelenségét jellemzi, hogy Szerém megye székhelye, a Duna mellett fekvő Vukovár, nem a dunai, hanem a drinai

¹ Hogy mennyire életképes a tenger-melléki banátus, azt hangoosan hirdeti költségvetése, mely 28·5 millió dinár bevétellel szemben 92 millió kiadást mutat fel. A bán szerint több év munkája és 350 milliónyi befektetés szüntetheti meg a deficitet (1930 dec. 12).

banátushoz tartozik. Még légvonalban is több mint 50 km-nyire fekszik Vukovártól a Drina torkolata, ha pedig valaki Vukovárból a banátus székhelyére akar utazni, valóságos körutat kell tennie idegen banátusokon át ismételt átszállással. Egyáltalán Sarajevo a drinai banátus délnyugati sarkában a banátus minden részétől messze van elrejtve.

Hercegovina keleti fele, Dél-Dalmácia, Montenegro, Novi-Pazar, Metohia és a Rigómező nyugati fele alkotják a zetai banátust. Talán ez a legheterogénebb összetételű banátus. Itt egyrészt a pravoszláv többséget kellett megteremteni, másrészt Montenegrót majorizálni. Cetinje, a banátusi székhely, a banátus $\frac{2}{3}$ része számára szinte hozzáférhetetlen. Ősi kultúrterületek (Ragúza) vannak törzsrendszerben élő primitív pásztornépekkel összecsapva.

Hasonlóan heterogén összeállítású a dunai banátus. A Magyarországtól lecsatolt Vajdaság lakosságának csak $\frac{1}{5}$ -e szerb. A magyarok és a németek együtt abszolút többségben vannak, nem szólva még mindig fennálló műveltségbeli és gazdasági fölényükről. Hogy a pravoszláv többséget létrehozzák, először idecsatolták Szerém megye keleti részét, aztán Szerbiából annyit, hogy a többség meglegyen. Le kellett menni egész Kragujeváciig, a régi fejedelmi fővárosig, mely most Újvidék alá tartozik, úgy hogy a régi Szerbia $\frac{1}{3}$ -a ide van csatolva. A dunai banátushoz kapcsolták a baranyai háromszöget is, mely csak a szávai banátushoz tartozó Eszéken át érintkezhetik a téli hónapokban a dunai banátus többi részével. A stratégiai okokból Jugoszláviának adott baranyai háromszögnek szerb kormányzat alatt kell lennie, Magyarország és a — horvátok ellen. Újvidék magyar-német többségű város. Hogy délszláv jellege megerősödjék, hozzácsatolták Péterváradot, bár ez kézzel-lábbal tiltakozott ez ellen (1929 júl. 21, okt. 13). Még azt sem engedték meg, hogy Pétervárad a horvát városok hódoló deputációjában résztvehessen (1929 dec. 14).

A hátralévő szerb és macedon, rigómezei és bolgár területekből két banátust alakítottak, a moravait és a vardarit. A Morava völgyét három banátus közt osztották meg: a vardariban ered, a moravain átfolyik és a dunaiban szakad

a Dunába. A Morava felső folyását azért kellett a hatalmas vízválasztó ellenére a vardari banátushoz csatolni, hogy a banátus szerb jellege valahogyan kidomborodjék, hiszen Macedónia pravoszlávjai még mindig túlnyomólag bolgárok-nak vallják magukat.

Pancsovának és Zimonymak Belgrádhhoz való csatolása nagyzási hóbort: minél nagyobb fővárost akarnak létesíteni. A három városnak közigazgatási összeforrasztását eddig meg sem kísérelték.¹ Ma is három polgármester három városi képviselőtestülettel igazgatja a fővárost.

Jugoszlávia új közigazgatási beosztása a kormány-mindenhatóságon kívül csak a szerb hegemonia érdekeit szolgálja. Ezzel az első perctől fogva minden nagykorú ember tisztában volt. Ha az emberek mást beszéltek, ez kormány-parancsra történt. A kormány ugyanis — amint ezt a pénzügyminiszter nyilatkozata is elárulta — azt remélte, ha a külföld elhiszi, hogy a horvátok ki vannak elégítve, akkor meglesz a külföldi kölcsön. A külföld nem hitt a diktatúrának.

5. Okt. 9-én megtörtént a bánok kinevezése. Zeta és Vrbas élére egy-egy tábornok (Smiljanić, Milosavljević) került. Vardar élére a macedonok régi üldözője, Lazić Živojin belügyi államtitkár. A szávai banátus élére dr. Šilović József nyugalmazott zágrábi egyetemi tanárt, hajdan «magyarón» képviselőt, a tengermellékire dr. Tartaglia Ivo volt spalatói polgármestert, a drávaira Serbec Dušan laibachi egyetemi tanárt, Korošec pártjának egyik volt képviselőjét, a dunaira Popović Daka mérnököt, a Korošec-kormány agrárreform miniszterét (hajdan a magyar főváros tisztviselőjét), a drinaira Popović Velját, a Vukićević-kormány tárcanélküli miniszterét, a moravaira Nestorović György semmitőszéki bírót nevezték ki. A segédbánok közt volt egy muzulmán Drinában, a szerbesítő muzulmán egyesület, a *Gajret*, elnöke dr. Hasanbegović Avdo. A szávai bán mellé szerb segédbánt tettek, Stojanović Savát. Még októberben kinevezték a kerületi felügvelőket is, majdnem csúpa volt főispánt, köztük

¹ Hogy Pancsovát közelebb hozzák Belgrádhhoz, egy új dunai híd és egy új 26 km hosszú vasút építése van tervbe véve (1931 júl. 1).

több katonát. A banátusok nov. 11.-én kezdték meg működésüket.

A bánok mellé tanácsadási hatáskörrel banátusi tanácsokat alakítottak. Ezek tagjait a bánok előterjesztésére járasonként, illetőleg városokként megszabott számban a belügyminiszter nevezte ki. Szószaporitáson kívül eddig e tanácsok semmit sem csináltak. Arravalók, hogy folytonos üdvözlő és hódoló irataikkal azt hitessék el, hogy Jugoszlávia népe el van ragadtatva a királyi reformoktól. Az a tény azonban, hogy minduntalan felmentenek egy-egy banátusi tanácsost, amint a városi képviselőtestületek tagjait is, eléggé mutatja, hogy még a diktatúra által kinevezett elemek közt is van elégedetlenség (1929 nov. 8, 1930 jan. 23, 24, febr. 5 stb.).

Az 1929 okt. 3.-i törvénnyel kapcsolatban teljes erővel megindult a diktatúra öndicsőítő tevékenysége. Féléves fennállását a diktatúra azzal ünnepelte meg, hogy eddigi működéséről egy hosszú öndícséretet adott ki (1929 júl. 7). A királyi pár harmadik fiának, Andrásnak, keresztelőjekor nem kevesebb mint 20,000 kitüntetést osztottak szét, nem szólva a tömérdek katonai előléptetésről (1929 aug. 17). Ezzel a diktatúra híveinek számát vélte szaporítani. Most hónapokon át egymásnak adták a királyi palota kilincset a nagy reformért hálálkodó küldöttségek. Mindenki tudta, hogy a küldöttségek kormányparancsra, államköltségen utaznak és hogy résztvevőit a hatóságok egyszerűen kijelölik, de a kormány mást hirdetett lapjaiban és csodálatos naívsággal azt hitte, hogy ennek a népámításnak otthon, vagy a külföldön valaki beugrik.

V. Maček börtönben.

1. Harc a parasztpárt vezetői ellen. 2. Az állami Sokol. 3. Merényletek, Maček letartóztatása. 4. Önünnepelés és elégedetlenség. 5. Kovačević királyhű parasztmozgalma. 6. Négy volt parasztpárti miniszter. 6. Maček felmentése. 8. Marad a diktatúra.

1. A diktatúra lehetetlenné tett minden politikai tevékenységet, megölte a független sajtót és a horvátság változatlanul kitartott a nemzeti ellenállás vezetői mellett. A dik-

tatúra érezte, hogy a felosztatott parasztpárt vezetősége személyes érintkezés útján fenntartotta az összeköttetést a nemzet széles rétegeivel. A siker érdekében tehát szét kell ugrasztani a pártvezetőséget és akkor a vezérek nélkül maradt horvát nemzet majd behódol a belgrádi hatalmasoknak. 1929 nyarán indult meg a tevékenység a parasztpárt vezetői ellen.

Košutić Ágost volt belgrádi miniszter, Radić veje, és Krnjević György volt belgrádi államtitkár augusztusban emigráltak. Tudták, hogy Belgrád le akarja őket tartóztatni, mert az emigrációval összeköttetésben állottak. A horvát ügy érdekében jobbnak vélték emigrálni, mint valahol Horvátországon kívül internáltatni magukat.

Amikor az 1929. okt. 3.-i törvény semmit sem változtatott a horvát hangulaton, a kormány a megfélemlítés eszközeihez fordult. Švrljuga egy rendelete megállapítva, hogy működését egyesek, továbbá folyóiratok és egyesületek tendenciózusan bírálják, lecsukással, betiltással és felosztatással fenyegeti meg őket (1929 okt. 8). A megfélemlítés igen hatásos lépése volt a harc Predavec József volt képviselő, a *Parasztbank* elnöke ellen. Ez a bank csődbe jutott. Mikor Jalžabetić Radić-párti képviselő volt a bank elnöke, könnyelműségével a bukás szélére vezette Radić alkotását, Radić és hívei csendben eltávolították Jalžabetićet és helyébe Radić Pált, majd ennek miniszteri kinevezése után Predavecet választották. Predavecet személyes felelősség alig terhelhette, hiszen csak félévig volt igazi elnök, azután Ružić mellett névleges. A szanálás nehezen ment, mert Nikić Nikola miniszter, Radićnak egy hűtlen híve, folytonosan gáncsot vetett. 1929 szeptemberében a bankot patronizáló Első Horvát Takarékpénztár Belgrád parancsára felmondta a Parasztbanknak adott kölcsönét. Nem lehetett mást tenni, mint beismerni a fizetéképtelenséget. Most aztán Jalžabetić és néhány barátja panaszt tett Predavec ellen a kereskedelmi miniszternél. Demetrović vizsgálatot rendelt el. A vizsgálat megállapította, hogy azok a terhek, melyek a bukáshoz vezettek, 1925 előtti időből, szóval Predavec elnökségét megelőző időből származnak. Mindazonáltal sikkasztás gya-

núja miatt december elején letartóztatták Predavecet és elhíresztelték, hogy Košutić és Krnjević is a Parasztbanknak előrelátható bukása miatt szöktek külföldre (1929 szept. 29, okt. 4, 18, 19, 28, dec. 12, *Dom* 1929 nov. 27). Ezzel a parasztpártnak egy harmadik vezetőtagja is félre volt téve az útból. Mivel Predavec a vizsgálati fogságban visszautasította a meghódolási ajánlatokat, 2 1/2 évre ítélték el (1930 máj. 18, 19, 24, jún. 5, júl. 31, aug. 1).

2. Egy kormánypénzen alapított belgrádi folyóirat, a *Duštvena Obnova*, elkezdte követelni, hogy minden folyóiratot és egyesületet, melynek nevében előfordul a «horvát» szó, fel kell oszlatni, hiszen ezek már nevükkel vétének az okt. 3-i törvény ellen (1929 nov. 20). A kormány ezt ugyan nem tette meg, de elrendelte az azonos célú, de eddig törzsek szerint külön szervezett egyesületek egyesítését (1929 dec. 8). Ez egyesületek között a legjelentékenyebbek voltak a sokolok, a szláv nemzeteknél annyira elterjedt tornaegyletek. Jugoszláviában négyféle sokol volt: délszláv, szerb, horvát és a katolikus alapon álló szlovén és horvát orlisták.¹ Közülük az első egészen jelentéktelen volt, a másik három azonban hatalmas szervezetekkel rendelkezett. A diktatúra először szakadást akart előidézni a horvát sokolban, de sikertelenül (1929 júl. 16), azután feloszlatta a spalatói horvát sokolt (1929 nov. 5), majd nyomást gyakorolt az orlistákra és a horvát sokolistákra, hogy lépjenek be a délszláv sokolba. Ezek azonban nem voltak erre kaphatók (1929 nov. 26—29, dec. 1, 3, 5). Erre egy külön törvény felállította az állami sokolt. Az ebbe való belépés kötelező az egész ifjúságra nézve. A sokol feje a mindenkori trónörökös. A délszláv sokol elnöke sietett megállapítani, hogy 1929 márc. 3-i emlékiratukban ők ajánlották a kérdés ilyen megoldását. A sokol-törvénynek volt egy pontja, mely arra vall, hogy a kormány tájékozatlan volt a közhangulatot illetőleg. Nevezetesen a négy sokolnak három hetet adott, hogy ezalatt döntsön, belép-e testületileg az állami sokolba, vagy kimondja feloszlását. A diktatúra azt hitte, hogy számolva a helyzettel a sokolok az előbbit

¹ Sokol annyit tesz mint sólyom, orao annyit mint sas.

fogják tenni s ezt majd kormányhű állásfoglalásnak lehet feltüntetni. Alaposan tévedtek. A horvát és a szerb sokol, valamint az orlisták inkább feloszlottak, sőt még a délszláv sokol is csak szótöbbséggel mondta ki a csatlakozást. Szóval még a délszláv egység elvét valló sokolisták egy része is tüntetett a diktatúra ellen (1929 dec. 6, 7, 11, 13, 17, 1930 jan. 21., 24., febr. 5). Az orlistákról kiderült, hogy évek óta várva a feloszlatast, minden vagyonukat még idejében átadták a katolikus egyháznak. Az államosított Sokolt, a Szláv Sokolok Szövetsége, mely Prágában székel, akadálytalanul felvette a szövetség tagjai közé (1930 márc. 27).

3. Az október 3.-i törvény ellen való tiltakozás jeleként 1929 őszen és telén több bombamerénylet volt Horvátországban. Ezek nem egyesek ellen irányultak, hanem detronációkkal iparkodtak erősíteni a nemzeti ellenállást és a külföldnek jelezni a horvátok elégedetlenségét. Tömeges letartóztatás és a letartóztatottak kegyetlen megverése volt erre a diktatúra válasza (1929 nov. 1, 17).

Később megindult kormányparancsra a küldöttségek felvonulása a király elé, hogy hálát adjanak neki az október 3.-i törvényért. A horvát városok küldöttségeinek szervezése körül Rittig Svetozar, a zágrábi Szt. Márk-templom plébánosa, hajdan federalista képviselő, tüntette ki magát, állítólag így véelve magának biztosítani a zágrábi érseki széket. Belgrádban a küldöttséget nagy ünnepléssel fogadták (1929 nov. 30, dec. 1, 16, 17, 19, 20, 21).

Mikor e küldöttség különvonata Belgrádba indult, merényletet követtek el ellene. A merénylet ugyan nem sikerült, de elkövetőit, néhány vérmes horvát ifjat, hamarosan letartóztatták. A mindenféle kínzásokkal kicsikart vallomások súlyosan terhelték Jelašić Jakab volt képviselőt, Begić Vilko volt osztrák-magyar alezredest és végül magát Mačeket is. A horvát nemzet vezérének letartóztatták. Maček ellen bizonyíték nem volt, de az agyonsanyargatott vádlottak a rendőrség terrorjának hatása alatt olyan részletekről tettek vallomást, melyek a vezér bűnösségét igen valószínűnek tüntették fel (1929 dec. 24, 25, 28, 1930 jan. 8). Mačeket és társait

aztán Belgrádba szállították és az államvédelmi bíróság elé állították.

4. Ily módon sikerült Mačeket félesztendőre kikapcsolni a horvát közéletből. Ezt az időt a diktatúra arra akarta felhasználni, hogy a parasztpártot széttzillessze és a horvát nemzetet hódolásra kényszerítse. A világ félrevezetése céljából folytatták a hódoló küldöttségeknek Belgrádba szállítását (1930 jan. 21, ápr. 12, 23, 24). Egymást érték az ünnepek. A király egyszerre 37 új tábornokot nevezett ki (1929 dec. 19). A Szilveszter-estet, majd a diktatúra fennállásának évfordulóját nagy önünneplésre használták fel. A király új rendjelet alapított az 1929 október 3.-i törvény emlékére: a Délszláv Korona-rendet. Ezt a hódoló küldöttségek tagjai közt nagy bőkezűséggel osztogatták (1930 ápr. 8).

Az elégedetlenség jeleit a fényes ünnepek nem tudták elűntetni. Az udvari bálon 162 volt miniszter közül csak 26 jelent meg. Hiányoztak a szerb pártvezérek is: Stanojević Aca, Davidović Ljuba és Jovanović Joca (1930 jan. 12). A belgrádi háztulajdonosok lapja a szerb főváros hanyatlásáról cikkezett. 1500-ról 5000-re ugrott egy év alatt az üres lakások száma. A parlament megszűnése és a közigazgatás decentralizálása folytán tömegesen folyt az elköltözés,¹ elakadt az ipar és kereskedelem (1930 jan. 16). A kinevezett képviselőknek állásukból való elmozdítása nem akart véget érni (1930 jan. 23, 24, febr. 5, máj. 1, 23, jún. 21). A királynak Stanojević Aca egy közvetítő útján azt tanácsolta, mondjon le a trónról, amíg nem késő (*Grič*, 1930 márc. 16). Súlyos erkölcsi vereség volt a diktatúra számára, hogy belgrádi polgármesterét, Savčić Milošt, bíróilag igazolt megvesztegetés miatt el kellett csapni (1930 máj. 23).

5. Maček letartóztatása nagy megdöbbenést okozott Horvátországban. Egyes kishitűek és törtetők magatartása azt a reményt keltette a diktatúrában, hogy itt az ideje a horvát nemzet részleges vagy teljes meghódoltatásának. Bertić Živko volt képviselő kibékülést hirdető cikke volt a kishitűség első jele (1930 jan. 9). A zágrábi egyetemi ifjúság egy

¹ Belgrád lakosságának 89 %-a hivatalnok (1930 dec. 30).

töredékét sikerült a kormány által alapított Délszláv Olvasó-körbe beterelni (1929 dec. 3, 1930 jan. 22). Február elején Radić Iván, a vezér egyik unokaöccse, szerkesztésében egy kormányhű horvát paraszt hetilap indult meg *Seljački Glas* (Paraszthang) címen. A lap pár hó mulva már hetenkint kétszer jelent meg (1930 febr. 4, máj. 6) és szerkesztőül megnyerték a betiltott *Narodni Val* volt szerkesztőjét Bublic Dragant (1930 máj. 23). Radić Iván a hódoló küldöttségek szervezésében és az egész királyhű parasztmozgalomban eleinte igen nagy szerepet játszott, ámbár nagybátyja annak-idején gyanús pénzügyi manipulációi miatt kizárta a parasztpártból. Mikor azonban sikerült megnyerni Kovačević Károly volt képviselőt és a Radić-párt hajdani alelnökét, Radić Iván háttérbe szorult. Az áprilisi, állítólag 1652 tagból álló küldöttséget már Kovačević vezette a király elé és a küldöttségben 10 volt Radić-párti képviselő vett részt (1930 ápr. 12, 23, 24). Kovačević a királyhoz intézett beszédében bizalmát fejezte ki a diktatúra iránt; kifejtette, hogy Radić mindig Jugoszlávia megalakulásáért harcolt. Maček visszaél Radić eszméivel. Éppen ezért a horvát nemzet megtagadja őt és a király zászlaja alá gyülekezik. Ettől az időtől fogva a kormányajtó úgy ünnepli Kovačevićet mint a horvátság vezérét (1930 máj. 6, 9), bár Kovačević multjában is vannak sötét pontok. Radić kritikálansága, amellyel pártja képviselőit összeválogatta, megbosszulta magát. A horvát néptribun nem szeretett pártjában független embereket. A parasztpárt igen szerény kezdet után a forradalmi horvát közhangulat jóvoltából máról-holnapra többségi, majd egyetlen horvát párt lett. Ily módon sok törtető és sok selejtes elem akadt a pártban. Kormányba lépése után ezt maga a vezér is keservesen tapasztalta.

6. 1930 máj. 20.-án és 21.-én négy volt Radić-párti politikus lépett a kormányba : dr. Šibenik Stanko mint földművelésügyi, Preka Nikola mint szociálpolitikai, Neudörfer Mirko és dr. Švegel Iván mint tárcanélküli miniszterek. Drinković és Frangeš, az eddigi szociálpolitikai és földművelésügyi miniszterek megmaradtak a kormányban tárcanélküliekként.¹

¹ 1930 jan. 12.-én meghalt Savković Stevan középítészeti miniszter. Helyébe jan. 23.-án Trifunović Filip került.

Ily módon a kormánynak 18 tagja volt, köztük 6 tárcanélküli. A négy Radić-párti miniszter kinevezését a kormány úgy tüntette fel, mint a diktatúra nagy sikerét. A horvát parasztság íme kijózanodott és elhagyja a merényletekkel kompromittált és meddő ellenzéki politikát üzött Mačeket. A *Temps* 1930 máj. 28.-i száma is ily szellemben méltatta a politikai fordulatot (1930 máj. 27, 29, 31, jún. 1).

Az igazsághoz mérten meg kell állapítanunk, hogy a négy új miniszter multjában nincsen folt. Megnyerésük a diktatúra számára Radić Iván és Kovačević Károly után tehát valóban siker. Áll azonban az is, hogy az új miniszterek politikai súlya mindig csekély volt. Radić kegyelméből kaptak mandátumot (a szlovén Švegel egyenesen választói tiltakozására), Radić kegyelméből jutottak több-kevesebb politikai szerephez a multban. Radić zászlajának elhagyása után azonban magukon kívül többé senkit sem jelentettek. Jóhiszeműségüket bajos kétségbevonni. A nemzeti ellenállás ügyét elveszettnek érezték és azt hitték, hogy kormányba lépésükkel kisegítik a horvát politikát abból a zsákutcából, melybe az ő ítéletük szerint Maček juttatta. Indiszkréciók útján tudjuk, hogy az urak másként képzelték a dolgot, mint ahogyan sikerült. Belgrád Párizs nyomására kísérletet tett Radić valamennyi jelentékenyebb emberének megnyerésére. Végül is nyolc volt képviselő komoly tárgyalásokat kezdett a kormánnyal. Ezek azt kívánták, hogy Jugoszlávia három autonóm nemzeti területre (szerb, horvát, szlovén) osztandó. Minden területen csak az odavaló hivatalnokok alkalmazhatók. Maček és az emigránsok kapjanak amnesztiát. A kormány azt felelte, hogy hajlandó e feltételekről tárgyalni, de csak a kormányba lépés után. Erre négy képviselő visszalépett, négy pedig miniszterré lett (*Grič*, 1930 máj. 26). Ezt az értesülést megerősíti Šibenik interview-ja a délszláv egységről. A miniszter megrója ebben a parlamentáris kormányok törekvését, hogy százados hagyományokat akartak megszüntetni. A délszláv ságot mint állami egységet, de csak mint a három nemzet szolidaritását fogja fel (1930 máj. 24). A nyilatkozat¹ feltűnően fedi az előző tárgyalások feltételeit.

¹ Šibenik később is tett hasonló nyilatkozatokat (1930 nov. 4).

Az új miniszterek ép úgy csalódtak, mint annakidején Mažuranić. A politikai helyzetet azzal az ítélőképességgel bíralták el, amilyen volt nekik, és nem azzal, amilyennel birniuk kellett volna. A csalódás után lemondani nem volt könnyű dolog. Hiszen az ilyen csalódás nem máról-holnapra következik be, hanem lassankint, amikorára már egy csomó ügyben közösséget kellett vállalni a diktatúrával. A lemondás meglehetősen lelkierőt kíván. Ezzel saját magukról adtak volna ki szegénységi bizonyítványt. Végül a diktatúra-miniszterek nem akkor mennek, amikor akarnak, hanem akkor, mikor a király engedi őket.

Az új miniszterek kinevezése után hetekig tartotta magát a hír, hogy a diktatúra felszámolása küszöbön áll. Már az 1929. év végén a hódoló küldöttségekkel kapcsolatban híre járt a parlamentarizmus visszaállításának (1929 okt. 19, dec. 17). A hódoló küldöttségek ünnepi lakomáin elhangzott szónoklatok, Kovačević népgyűlései azt a benyomást keltezték, hogy a politikai élet helyreállítása már folyamatban is van. Az új miniszterek eleinte komolyan vették a dolgot és úgy látszik, azt remélték, hogy a Predavec és a Maček-pör elintézése után sor kerül az ígéretek beváltására. Nikić nyilatkozata, melyben Maček kemény megbüntetését, de utána a büntetésnek amnesztia útján való elengedését helyezte kilátásba (*Grič*, 1930 máj. 26), fedte Šibenikék gondolatmenetét is.

7. A Maček-pör tárgyalását hosszas húzás-halasztás után, melynek folyamán a védelmet szervező dr. Drljević Sekula volt montenegrói igazságügyminisztert, a horvát parasztpárt egyik alelnökét, ápr. 9.-én a Niš melletti Sokobanjára internálták (*Grič*, 1930 ápr. 12), április végén megkezdték. A pör több mint két hónapon át folyt nagy izgalom között, menetét azonban a délszláv laptudósításokból a szigorú cenzúra miatt bajos nyomon követni. Szerencsére több idegen lap tudósítója végigülte a pört, és néhányszor megjelent a tárgyaláson a belgrádi angol követ is. Ez az ellenőrzés útját szegte a szokásos visszaéléseknek. A diktatúra a pör idején mindenképen megkörnyékezte Mačeket. Csak a horvát nemzet vezérének múlt, hogy börtönét nem mint miniszter hagyta

el. Angol és francia részről nyomást gyakoroltak a kormányra, hogy Mačeket mentse fel. Az angol és a francia politika egyaránt megegyezést szeretne szerbek és horvátok között, és a megegyezés akadályát látták Maček elítélésében.

A pört hivatalosan «Bernardić és társai» pörének nevezték, de világos volt, hogy Belgrád nem a bombavető megdöglő ifjakkal akart leszámolni, hanem Mačekkel. Maček ellen három vád volt : hogy 15,000 dinárral ő szervezte meg a vonatrobantási merényletet, hogy Bernardićéknak négy revolvert adott, és hogy a Radić-párt lapjában ú. n. karácsonyi üzenetével Horvátország elszakítása mellett lázított.¹ Maček védelmére 163 ügyvéd jelentkezett, köztük több szerb is. A bíróság azonban csak hét ügyvéd részvételét engedélyezte, míg Račić Punišanak annakidején valamennyi ügyvédét elfogadta. A védelem irányítása Trumbić kezében volt. A Maček-elleni vádak sorban összeomlottak. A zágrábi rendőrség kicsikart vallomásait a vádlottak visszavonták és oly súlyos vádakat emltek Bedeković ellen vallató módszerei miatt, hogy a kormány egy, a külföldnek szánt közleményben szigorú vizsgálatot helyezett kilátásba. Ez félrevezetés volt : Bedeković ma is rendőrfőnöke Zágrábnak. A vádlottak magatartása az egész pör alatt hősi volt. Első sorban magáé Mačeké, kit e miatt vádlott társai és az ügyvédek ismételen nagy ovációkban részesítettek. Az elnök egy kérdésére nyíltan megmondta, hogy a diktatúrának ellensége (1930. ápr. 25, 26, 27, 30, máj. 13, 14, 15, 17, 19, 21, 23, 26, 28, 29, 31, jún. 3, 6).

A pör fénypontja Maček 1930 jún. 7.-i végszava volt.² Az ügyész azon állítását, hogy a nép a királlyal tart, így utasítja vissza : «Nem az a néhány száz ember a horvát

¹ A karácsonyi üzenetnek vád alá fogott része így hangzik : «Tudnunk kell, hogy minden igazság Istentől való és minden erőszak az ördögtől. A horvát nemzet a legnehezebb időkben is mindig tiszta szívvel várta a karácsonyi ünnepeket. Ma is úgy várja őket teljes hittel, hogy minden rossz mulandó, de a szabadság, a jog és a humanizmus eszméi örökkévalóak.»

² Kiadva német szövegben Pavelić többször idézett művének 104—111. l.

nemzet, akiket a diktatúra városi és banátusi képviselőkké nevezett ki, nem az a néhány száz ember a horvát nemzet, akik állami költségen Belgrádba utaznak mint hódoló küldöttség, hogy személyes kérésekkel állhassanak elő; a horvát nemzet azokból a milliókból áll, akik szívükben gyásszal látják a horvát zászló eltiltását, a horvát egyesületek feloszlatását, a horvát név kiküszöbölését, a horvát nemzet hajdani vezére Radić István sírjának meggyalázását.» Elmondja aztán, hogyan akarta a kormányzat megfélemlítéssel emigrálásra bírni. Hogyan tettek neki mindenféle ajánlatokat, hogy a diktatúrát támogassa, s mikor mindez hiábavaló volt, akkor letartóztatták, de még börtönében is ajánlatokkal zaklatták. Áttérve a vádakra, az első kettőt a vallomásokkal összeomlottnak mondja. Ami az elszakadásra irányuló propagandát illeti, így vág vissza: «Én nem folytattam ilyen propagandát. Nem is volna értelme azt propagálni, ami már itt van. Kell-e olyan eszmét terjeszteni, mely ott él már gyermekeinkben, mikor eszmélkedni kezdenek, mely áthatja leányaink szívét, mikor kiválasztottjuknak az első csókot adják, mely elkíséri sírjukhoz közeledő aggastyánainkat utolsó útjukon? Olyan eszmét propagálni, mely az egész nemzet rendíthetetlen politikai meggyőződése, céltalan dolog. Nincs paragrafus, melynek alapján ezért a meggyőződésemért engem el lehetne ítélni, de ha volna is, vegyék tudomásul, hogy ez a meggyőződése az egész horvát nemzetnek és a horvát területeken lakó szerbség túlnyomó részének, hogy mögöttem áll a századokon át elnyomott, de soha senki által le nem igazott Horvátország!»

A beszédet viharos ováció követte, melyet a bíróság megdöbbenve és tehetetlenül nézett végig.

Az ítéletet jún. 14.-én hirdették ki. Bernardić 15 évet kapott és kilenc kivételével a többi vádlottat is több-kevesebb időre ítélték el. A felmentettek között volt Maček is. Az ítélethirdetés után felmentettek és elítéltek, valamint ügyvédek elénekelték Gaj harci dalát: Još Hrvatska nij' propala! (Nem veszett el Horvátország!) A bíróság ezt a nyilvánvalóan államellenes tüntetést is megdermedve tűrte (1930 jun. 15).

A kiszabadult Maček először a Belgrádban internált Pribičevićet látogatta meg, aztán Zimonyba ment, hol ügyvédei a horvát nemzet vezérének tiszteletére ünnepi lakomát rendeztek. Az itt elhangzott beszédek miatt 15 személyt tartóztattak le és ítélték el, közöttük több szerbet, sőt belgrádit is (1930 jún. 17, 18, 23). A diktatúra dühében feloszlatta Zimonynak a kormány által kinevezett egész képviselőtestületét (1930 jún. 21). Maček Zágrábba utazott és minden állomáson óriási ünnepeltetésben volt része.

8. Mindez urbi et orbi azt hirdette, hogy a négy volt Radić-párti miniszter kinevezése semmit sem változtatott azon a tényen, hogy a horvát nemzet egységesen sorakozik fel vezére mögött, aki a hitvalló dicsfényével feje körül népszerűbb, mint valaha. Az alkotmányos kísérlet valószínűsége csökkent, bár Šibenikék lefelé alkudoztak (*Grič*, 1930 jún. 23) és bár Marinković és Ninčić is azt tanácsolták a királynak, hogy valamilyen formában kezdje meg a diktatúra felszámolását (*Grič*, 1930 júl. 28).

Június utolsó és július első napjaiban izgatott kihallgatások folytak. Živković és Srškić alkalmatlannak látták az időpontot szakítani az eddigi rendszerrel. A tárgyilagos bíráló nem zárkozhatik el annak megállapításától, hogy az engedmények az adott időpontban Maček győzelmét jelentették volna az államhatalom felett és hogy a négy volt Radić-párti miniszter követelzése jogosulatlan volt, hiszen kiderült róluk, hogy nemzetük közvéleményében édes-keveset jelentenek, az engedményekért semmi ellenértéket sem tudnának szállítani.

Hogy mégis úgy lássék a dolog, mintha a rendszer bizonyos fokig haladna az alkotmányosság visszaállítása felé, kiadták a banátusi tanácsok szervezetére vonatkozó szabályrendeletet. E szerint a banátusi tanácsosok száma az egész országban 512. (Legtöbb a szávai banátusban : 86, legkevesebb a tenger mellékiben : 31.) A tanácsosokat a bánok előterjesztésére a belügyminiszter nevezi ki. A tanácsokat a bánok évenként egyszer 15 napi ülésére, a költségvetés tárgyalására, továbbá az illető banátust érdeklő gazdasági, szociális és kulturális kérdések megvitatására hívják össze.

Az üléseken a bán elnököl és a döntés joga mindenben az övé. A városok és járások szerint kinevezett banátusi tanácsosok között ott találjuk jóformán valamennyi, a diktatúrának behódolt «volt» politikus nevét (1930 júl. 4, 5).

Amint ez megtörtént, a kormány júl. 4.-i kelettel egy hosszabb hirdetményt tett közzé. Szó sincsen változásról. Marad a diktatúra. A jan. 6.-i alap és az okt. 3.-i törvény érinthetetlenek. Téves az a felfogás, mintha a kormány tagjai «volt» pártokat, vagy «volt» országrészeket képviselnének. A teljes nemzeti egység megteremtése a diktatúra célja. Ehhez kell alkalmazkodnia mindenkinek, különösen pedig a tisztviselőknek (1930 júl. 6).

VI. A diktatúra népszerűsítése.

1. Miniszteri propaganda-utak. 2. Új törvények. 3. A diktatúra és a kisebbségek. 4. A horvátok megnyerése. 5. A bunyevácok és a muzulmánok. 6. A horvátországi szerbek. 7. Szerb elégedetlenség. 8. A szlovén elégedetlenség tünetei. 9. A diktatúra sikerei. 10. A zág-rábi királylátogatás.

1. A diktatúra eddigi szokásaihoz képest a júl. 4.-i hirdetményért mindenkinek hálálkodnia kellett. Az ember mosollyal olvashatta, hogy a demokratikus szerb és a széparatista horvát miként örvendezik az abszolutizmus megmaradásán.

Ezúttal azonban nem érték be ennyivel. A diktatúra felfelé és kifelé igazolni akarta, hogy népszerű. Az üdvözlő táviratok özönét nem tartotta elegendőnek. A miniszterelnök kijelentette Banjalukán, hogy az állam aktivitást vár mindenkitől. Aki nem vesz részt az aktivitásban, elárulja, hogy ellensége a rendszernek (1930 júl. 21). Pár nap múlva Spalatóban azt mondja, hogy a király őt nem mint katonát állította a kormány élére, hanem mint a pártharcoktól távol állott polgárt. Ki kell törölni az emlékezetből az egész multat és csak a jelenre és a jövőre kell gondolni. Mindenkit szívesen lát, aki a király és a kormány mellé akar állani, de azt is figyelemmel fogja kísérni, aki zavarja a munkát (1930 aug. 8). Folytatta verbuválását a banátusi tanácsosok tiszteletére adott belgrádi

lakomán. A politikai pártok a halálra ítélt multak hagyományait képviselték. Ezekkel a hagyományokkal végleg szakítani kell. Felhív mindenkit, hogy tekintet nélkül politikai multjára, sorakozzék fel a kormány mögé (1930 szept. 7).

Ez előzmények után a miniszterelnök meglátogatta a szeparatizmus főfészket, a horvát fővárost. A látogatás szerencsétlenséggel kezdődött. A Živkovićot kísérő három repülőgép egyike lezuhant és vezetőstül elpusztult. A repülőgép neve: *Tomislav királyfi* volt, a szerb királyi pár második fiáról elnevezve. A kormányfő fogadása és ünneplése tisztára hivatalos jellegű volt, melytől a lakosság és a nemzeti mozgalom vezeterei távol tartották magukat. Minden elővigyázat mellett is az Esplanade-szállodában tartott bankett idején tüntetés volt a miniszterelnök ellen (1930 szept. 23, 24, 25, *Grič*, 1930 szept. 24, okt. 3). Živković zágrábi látogatása diktatúrahű körökben hőstett számba ment. Roca István spalatói tanár négyénekes époszt írt az eseményről (1930 nov. 12).

A diktatúra kiterjesztette a kormány verbuválási tevékenységét. A miniszterek csoportosan járták be az országot, lelkesítve a rendszer mellett és meghallgatva a lakosság kívánságait. Ezeknek a körutaknak sem volt hatásuk, de a sok miniszteri szónoklatban akadnak érdekes nyilatkozatok is. Így Uzunović és Srškić Űszkűbben megcáfolták azt a hírt, hogy valami állampártot akarnak alapítani (1930 okt. 7). Srškić Nagybeeskereken a diktatúra tartósságát helyezi kilátásba (1930 okt. 15). Kumanudi Szabácson megmagyarázza, hogy a polgári szabadságjogok helyreállítására semmi szükség (1930 okt. 26). Živković Laibachban a délszlávság és a szlovénség összeférő voltát magyarázta, mire a *Slovenec* kiemelte, hogy ők mindig csak kormányok ellen küzdöttek és soha az állam ellen. A szlovéneknek nincs emigrációjuk (1930 nov. 11). Neudörfer kőrösi beszéde szerint a horvátok sohasem voltak szabadabbak, mint ma. Megbocsátották a horvátoknak is, neki is a multat (1930 nov. 15). A kormányfő Űszkűbben a nemzeti mult megbecsüléséről beszél. Eddigi nyilatkozataival ellentétben azt mondja, csak az lehet jó délszláv, aki jó szerb, horvát, vagy szlovén (1930 nov. 25). Kevéssel karácsony előtt egy kor-

mánynyilatkozat jelentette, hogy a miniszteri körutak eredményeként egy csomó új törvény fog készülni (1930 dec. 13).

2. Az ígért kortestörvények nagy része ugyan elmaradt, de egy szép csomó más törvény építette tovább a diktatúra mindenhatóságát. Az új egyetemi törvény az ország főiskoláit egységes szervezettel ajándékozta meg, egyszersmind lényegesen emelve a kormány befolyását az egész egyetemi életre (1930 júl. 5). Országos Önvédelem (*Zemaljska Odbrana*) néven az egész polgárságot már a békében a hadsereg háborús tevékenységében való részvételre s annak előkészítésére kényszerítik. A szervezet élére Kalafatović Danilo tábornok került, akit azonban csakhamar nyugdíjaztak, állítólag azért, mert az ő hibájából a fegyverkezésről külföldre hírek szivárogtak ki (1930 júl. 9, *Grič* 1930 nov. 3, 4). Az új közjegyzői törvény a közjegyzőséget az ország egész területén egységesen szervezi, illetőleg a balkáni részekre a közjegyzői intézményt bevezeti. A törvény minden közjegyzőt rendelkezési állományba helyez,¹ és elvül mondja ki, hogy aki az állam mai szervezetének megváltoztatására törekszik, vagy ilyen nézeteket vall, a jövőben nem lehet közjegyző (1930 szept. 11). Az államvédelmi bíróság revíziója a bíróság összetételét az igazságügyminiszter hatáskörébe utalta. A vádlottnak csak egy ügyvédje lehet. A rendőrség sürgős esetekben a letartóztatottat eskü alatt hallgathatja ki. (Ez annyit jelent, hogy a kínzásokkal kicsikart vallomást a vádlott a bíróság előtt nem változtathatja meg, mert ez esetben hamis eskü miatt kerül vád alá.) Az állam érdekeit sértő akták felolvasását a bíróság még zárt tárgyaláson is eltilthatja (*Grič*, 1930 nov. 4).

3. A kormány megkezdte a kisebbségek megdolgozását a diktatúra érdekében. A kisebbségi vezérek egy része rendelkezésre állott, mert így remélték, hogy javíthatnak a kisebbségek helyzetén. Dunjić Radoslav, dunai bán, Szántó Gábor, magyar anyanyelvű, izraelita vallású banátusi tanácsost találta a legalkalmasabbnak a magyarság diktaturahű szervezésére. Szántó vállalta a szerepet (1930 júl. 25, okt.

¹ A törvény még nincs végrehajtva (1931 febr. 25, jún. 2).

28). A németekkel is Dunjic kezdeményezte a tárgyalásokat. A német kisebbségi jogoknak bizonyos fokú tiszteletben tartása elől nem zárkózott el a kormány. A németek az újvidéki *Kulturbund* működésének megengedését és kisebbségi elemi iskolákat kívántak. A névvegyelemzés kizárásával a szülők joga legyen gyermekeik anyanyelvének megállapítása, és a kisebbségi elemiek első két évében csak az anyanyelvet tanítsák (1930 júl. 30, aug. 31, febr. 1, 20). A kormány e kívánságokat jogosaknak ismerte el. Nem gördített akadályokat azon erősen német nemzeti jellegű ünnepek útjába sem, melyekkel a gottscheei és a bácspalánkai németek betelepedésük hatszázadik, illetőleg százötvenedik évfordulóját megülték (1930 aug. 5, szept. 17).

4. A súlypont továbbra is a horvát ellenállás letörésére volt helyezve. A kormány minden megmozdulásban a szeparatizmus jeleit látta, és nem indokolatlanul. Így Zágrábban megtiltották a gyűjtést Tomislav király emlékére,¹ mert ez nem — időszerű! (*Grič*, 1930 júl. 21). A banátusi tanácsosok megbízóleveleinek átadásakor Mškulín Iván, a szávai banátus hivatalos szónoka, reményét fejezte ki, hogy a banátusi tanácsok hatáskörét ki fogják terjeszteni (1930 aug. 5). A kormányhú tanítóegylet az UJU² fennállásának tízéves évfordulóján a *Politika* megírta, hogy az állam egyes részein még mindig Ferenc József arcképével ékes ábécéket használnak³ és a tanítóképzőkben arról iratnak dolgozatot; «hogyan fogok a nép között a vlah (= szerb) ellen küzdeni» (1930 aug. 22). Az UJU belgrádi kongresszusát az új részek tanítói otthagyták, mert Belgrád az egylet vezetését kizárólag saját kezébe akarta venni (1930 szept. 5). A banátusi tanácsosok és a városi képviselők elmozdítása nem akart véget érni. Bjelovár egész képviselőtestületét ki kellett cserélni (1930 aug. 24, 27, szept. 21, 25, okt. 7, 12). A szávai banátus 148 kitüntetett polgárát a bán meghívta az ado-

¹ Az első horvát király. Uralkodott 910—928.

² *Udruženje Jugoslavenskih Učitelja* (A délszláv tanítók egyesülete).

³ A diakovári Ferenc József-utca nevét most változtatták meg Sándor király-utcára (1930 okt. 25).

mányozott rendjelek ünnepélyes átadására és csak 85-en mentek el (*Politika*, 1930 aug. 23). Grizogono Prviszláv, volt belgrádi miniszter, Pribičevićet cserben hagyva néhány spalatói elvbarátjával a diktatúra mellé állott. Erről az eseményről a sarajevói *Jugoslavenska Pošta*ba cikket írt. Ebben megállapítja, hogy a zágrábi és a dalmát délszláv ideológiájú horvátok is Mačekkel tartanak a diktatúra ellen (1930. szept. 23, 28). Kovačević Károly 200 hívét hívta meg Zágrábba tanácskozásra és 42-en jelentek meg (*Grič*, 1930 okt. 3). Még Mažuranić is elégedetlenkedett, mire mint rendelkezési állományban lévő minisztert e jellegétől felmentették (1930 okt. 22, *Grič*, 1930 okt. 27). A kormány-sajtó is szót emelt az ellen, hogy mindenféle lapocskák és sajtóvállalatok alakulnak délszláv cégér alatt s a kereskedőket előfizetésre és hirdetések közzétételére kényszerítik, a diktatúrára való hivatkozással (1930 okt. 25). Azt viszont kormányhű részről állapították meg, hogy az államosított Sokolokban először zavar és belső ellentétek voltak, melyet a sokol-élet teljes elhalása követett (1930 okt. 25). Maksimović elrendelte, hogy az iskolákban fokozzák a propagandát a Sokol érdekében (1930 dec. 11). Kínos megdöbbenést okozott, hogy Radić és vértanutársai sírjáról Halottak napján a koszorúkról a horvát trikolórokat éjszaka letépték és a koszorúkat is össze-vissza hányták. A kormány vizsgálatot rendelt el, mely azonban eredménytelen maradt, ellenben néhány zúgolódó vidéki kiküldöttet, aki szülőfaluja koszorúját hozta a vértanú sírjára, a rendőrség letartóztatott (1930. nov. 4, 5, *Grič*, 1930 nov. 8). A diktatúra pártosságát árulta el az is, hogy Nedeljковиć Milorád, majd Gjorgjević Vladimir, egy Belgrádban felállítandó kereskedelmi főiskola érdekében agitáltak. Kiderült, hogy Nedeljковиć, mint a Postatakarék igazgatója, a Zágrábban tíz év óta működő gazdasági és kereskedelmi főiskola végzett hallgatóit nem alkalmazta (1930 nov. 29, 1931 jan. 30).

Dec. 8-án — tízéves évfordulóján a konstituante-választások után megtartott híres zágrábi parasztyűlésnek — Kovačević és barátai nagy királyhű népgyűlést tartottak Zágrábban. Kovačević állítása szerint, 150,000 paraszt

vett részt a népgyűlésen. Más információk szerint 80,000 részvevő volt, de ezek jelentékeny része szerb és szlovén. Államköltségen szállították a parasztokat a horvát fővárosba. Sokan felhasználták az alkalmat az ingyen utazásra és ellátásra. A Jellachich-téri nagygyűlésen 25,000 embernél több nem volt és ezek is közönyösen viselkedtek. A gyűlés szónokai szidták Mačeket, az emigránsokat és dicsőítették a királyt és a diktatúrát. Kovačević azután megeskette a parasztokat, hogy hűek maradnak a királyhoz és Jugoszláviához. Mindezért megkapta a Karagyorgye-csillag negyedik osztályát (1930 dec. 10, 13, *Grič*, 1930 dec. 10). Maga a nagy reklámmal összekolompolt «marcia su Zagabria» emlékezete pár nap múlva a feledés homályában nyomtalanul eltűnt.

A horvát ellenállás további mozzanatai: Pernar elítélése négy hétre a rendőrség megsértése miatt (*Grič*, 1930 dec. 20, 30); Valjavec volt Radić-párti képviselő és családja véresre verése, bebörtönzése és az ily módon megtört embernek a diktatúra szolgálatába való kényszerítése (1930 dec. 30, *Croatia*, 1931 jan. 1, *Budućnost*, 1931 jan. 1), újabb detonációs tüntetések Zágrábban és a vidéken (1931. jan. 5, *Grič*, 1931 jan. 17), újabb képviselőtestületi tagok elmozdítása Zágrábban (1931 jan. 3) stb.

Mindez megérlette Belgrádban azt az elhatározást, hogy a szávai banátus vezetőit kicseréljék. Először a segédbánt, Stojanovic Savát, nyugdíjazták, aztán Šilović bánt (1931 jan. 3, 11). Bánná dr. Perović Ivót, segédbánná a szerb dr. Hadži Stevant nevezték ki. Perović Dalmáciában mint főispán és segédbán Radić híveinek üldözésével tüntette ki magát. Mikor Radić kormányra jutott, mindent elkövetett Perović eltávolítására, de nem tudott célt érni. Šilović, az előregedett professzor, helyére ezt az erőskezű embert állította Belgrád, hogy a szeparatizmus főfészkében rendet csináljon.

5. A horvát ellenállás kiágazásai a bunyevác és a muzulmán mozgalmak, valamint a horvátországi szerbek állásfoglalása. A bunyevácok vezérét, Rajić Blaško, szabadkai plébánost, és hat társát elmozdították a városi képviselőtestületből diktatúraellenes véleménynyilvánításai miatt (1930 aug. 24). Dr. Ivković-Ivanki, a bunyevácok egyik

vezető embere, hajlandónak nyilatkozott a bunyevácokat a jan. 6.-i alapon megszervezni, ha a szervezkedésnek horvát jellege lehet. Erre Belgrád Bošnjak Iván zombori banátusi tanácsost bízta meg tiszta bunyevác alapon való szervezkedéssel (1930 okt. 9). A bunyevácok zágrábi orientációját Belgrád minden áron meg akarja akadályozni.

A bosnyák muzulmánok és a diktatúra a muzulmán egyház egyesítése kérdésében ütköztek össze. Egyébként a muzulmánok túrték az önkénykedést, de csendesen bojkottálták a diktatúrát és a diktatúra szolgálatába állott gajretistákat. A diktatúra érezve gyökértelenségét, megnyerte Baljić Salih volt képviselőt, aki aztán hitsorsosai között nagy agitációt fejtett ki. Baljić gyűlésein ostorozta a Délszláv Muzulmán Organizáció — ennek Baljić is tagja volt — tétlen magatartását a diktatúrával szemben, és mindenképen szeretne volna, ha a muzulmánok tömegesen a diktatúra mellé állnak. Baljić 1930 őszén élénken szónokolgatott (1930 okt. 31, nov. 26, 30, dec. 3), de semmi visszhangra nem találva hamarosan elhallgatott.

6. Belgrád szempontjából a legaggasztóbb tünetek egyike Pribičević és a horvátországi szerbek magatartása. Pribičević a diktatúrával szemben a teljes visszautasítás álláspontjára helyezkedett. Belgrádot és módszereit jobban ismerte, mint bárki Horvátországban, a védekezés és a küzdelem módjaival is ő volt a legjobban tisztában. Gyűlölni jobban tud, mint a legszeparatistább horvát, és cselekedeteiben az erkölcsi aggályok kevésbé korlátozzák, mint a horvát ellenállás vezéreit. Kovačević zágrábi nagygyűlésén Pribičevićet az állam rossz szellemének nevezte (1930 dec. 10). Ez az elnevezés a diktatúra szempontjából valóban találó. Belgrádi internálása idején ismételten felszólították, hogy tegyen hűségnyilatkozatot és szabadon bocsátják. Pribičević kosarat adott (*Grič*, 1930 jún. 13). Mikor Pribičević hajdani híve, Demetrović, a kormány tagjává lett, ő tett újabb kísérletet Pribičević megnyerésére, de ez kiutasította a minisztert a szobájából (*Grič*, 1930 okt. 3). Nemsokára ezután letartóztatták Pribičević fiát, Stojánt, mert röpiratot írt arról, miként bánnak apjával. Wilder Veceslav, volt belgrádi államtitkár,

Pribičević egyik híve, szintén bele volt keverve a fiatal Pribičević ügyébe. Ezért 14 napi fogságra és Bijelopoljéba való internálásra ítélték (*Budućnost*, 1930. november 6, dec. 6.). A diktatúra az állásfoglalást Pribičević mellett lehetetlenné tette, de minden jel arra vall, hogy a horvátországi szerbek túlnyomó része együtt érez vezérével.

7. Az elégedetlenség jelei Szerbiában és az ország többi területén lakó szerbek körében is szaporodtak. A trónörökös hetedik születése napján, 1930 szept. 6.-án, fényes ünnepélyek keretében a király az eddigi szerb ezredzászlókat bevonta és mint ereklyéket az oplenaci Karagyorgyevics-sírboltba helyezte el. A régi zászlók helyett új délszláv zászlókat adott az ezredeknek. Feltűnő volt, hogy nemcsak a szerb politikusok tartották magukat távol ez ünneptől, hanem Belgrád egész lakossága is, néhány száz fővárosi szájtátót kivéve (1930 szept. 6, 10, *Politika*, 1930 szept. 11). A diktatúra e zászlócserevel, melyen jelen volt az egész diplomáciai kar, kifelé dokumentálni akarta a szerb hegemoniával való szakítást, de a szerb néplélek ezt a nemzeti múlt dicsőségébe való belegázolásnak érezte, melyet csak fogcsikorgatva tudott elviselni.

Nagyon érdekesek voltak azok a belső harcok is, melyek a legrégebb szerb tudományos társulatban, az újvidéki *Matica Srpská*ban játszódtak le. A diktatúra egyik főexponense, Nikić Fedor, szabadkai jogtanár, akarta magához ragadni a *Matica* vezetését. De a régi vezetőséggel szemben csúfosan megbukott (1929 okt. 29, 1930 okt. 4). Természetesen ezzel a *Matica* csak a diktatúra ellen tüntetett és nem a szerb egység ellen.

Nemcsak a horvátok, hanem a szerbek egy része ellen is irányult Maksimović közoktatásügyi miniszter egy rendelete, mely külön miniszteri engedélytől tette függővé a közép- és főiskolai tanulók külföldi iskoláztatását (1930 okt. 21). A kínai fal épül Jugoszlávia körül. Ellenőrizhetetlen hírek kerültek forgalomba a tisztikar egy részének forrongásáról. Állítólag «Szabadságért és jogért» néven titkos egyesület alakult a diktatúra ellen. Karácsony táján 17 összeesküvő tiszt letartóztatásáról volt hír (*Grič*, 1930 okt. 20, dec. 28).

A folytonos nyugdíjazások. mégpedig az alsóbbrangú tiszték körében is, annyit mindenesetre elárulnak, hogy a tiszték közt még mindig csak a Fehér Kéz szempontjából megbízhatatlan elem. Nagy megbotránkozást okozott, hogy a takarékoság jelszavával jött diktatúra egy év alatt 13,893 fővel szaporította a tisztviselők számát. A szaporcdásból 2547 esik a hadseregre, 2488 a rendőrségre (1930 okt. 23).

1930 novemberében két esemény adott alkalmat arra, hogy a «volt» politikusok a diktatúra ellen tüntessenek. A Franciaország iránt való háladatosság szobrát francia kiküldöttek jelenlétében nagy fénnel leplezték le a szerb fővárosban. Azok a szerb politikusok, akik szept. 6.-án nem voltak láthatók, most tömegesen vonultak fel (1930 nov. 12). Nov. 27.-én váratlanul elhúnyt Vukičević Velja. A kormány államköltségen akarta eltemetni, de az özvegy az ajánlatot visszautasította. A temetés teljes csendben kora reggel ment végbe, a «volt» politikusok impozáns felvonulásával (1930 nov. 28, 29). Vukičević nem tartozott a szerb közélet népszerű alakjai közé. A régi politikusok tömeges megjelenése a temetésén nem annyira neki szólt, mint a diktatúra ellen volt tüntetés.

Az 1931.-i udvari bál az elégedetlenség további terjedését mutatja. A volt és aktív diktatúra-minisztereken kívül összesen 11 volt miniszter vett részt a bálon. Egy horvát mellett tíz szerb (1931 jan. 13). Kínos esete volt a diktatúrának egy, a rendszer szolgálatába állott hajdani szerb miniszternek, Cvetković Dragišának ügye, akiről megállapítást nyert, hogy mint Niš polgármestere 322,000 dinárt sikkasztott (1931 jan. 17, 27).

8. Diktatúra-ellenes fordulat következett be a szlovének között is. A klerikális Korošec helyzete a szabadkőmíves diktatúrában kezdettől fogva kérdéses volt. A szlovén liberálisok, hajdan Belgrád szövetségesei az akkor még autonómista Korošec ellen, folyton Korošec megbuktatásában mesterkedtek. Belgrád sokáig ellenállt, mert Korošec mögött áll a szlovénség túlnyomó többsége és mert Korošec reverendája jól festett a katolikusok és a külföld felé. Mikor a diktatúra és a katolicizmus ellentétei kiélesedtek, Korošec

ellenségeinek száma a diktatúrában lényegesen szaporodott. Korošec sajtója nemcsak a katholicizmus jogait védte, hanem a szlovén nemzeti különállást is egyre jobban aláhúzta. A szerb kormányssajtó megállapította, hogy ez az állásfoglalás ellentétben áll a jan. 6.-i alappal (1930 febr. 18, *Slovenec*, 1930 aug. 24). A drávai bán szövetkezett Korošec ellenségeivel, megvádolva a minisztert, hogy az államellenesnek tartott kereszties mozgalomnak ő a védelmezője. «Haladó munkások» elnevezés alatt Kramer Albert, volt belgrádi miniszter vezetése alatt a diktatúrahú szlovén liberális elemek szervezetet hoztak létre, mely az egész vonalon élesen támadta Korošecet és lapját, a *Slovenecet*, mely semmiféle felszólításra sem volt hajlandó a júl. 4.-i hirdetés mellett állást foglalni (1930 aug. 31, szept. 26, 27, 28, 30, okt. 3, *Grič*, 1930 okt. 22).

Úgy látszik, a szlovén liberális sajtó jó nyomon járt: a júl. 4.-i hirdetés érlelte meg Korščeben a lemondás gondolatát. Lemondó levele ugyan egészségi okokra hivatkozik, de azt senki sem vette komolyan. Szept. 29.-én távozott a kormányból és utóda az eddigi drávai bán, dr. Serbec Dušan, lett. Ezzel kivált a kormányból az egyetlen pártvezérminiszter, az egyetlen olyan tagja a kormánynak, aki joggal hivatkozhatott arra, hogy mögötte tömegek állanak.

Korošec bukása után sajtójának ellenzéki hangja éleesebb lett. A *Slovenec* megtámadta a *Neue Freie Presse* délszláv számát, mert a szlovéneket jóformán elsikkasztotta (*Grič*, 1930 dec. 13). Köztudomású, hogy e számot a belgrádi sajtóiroda állította össze. A Serbec miniszteri kinevezése óta üres drávai báni állást csak december 5.-én töltötték be dr. Marušić Dragóval. Az új bán a háború alatt orosz fogságba jutva szerb szolgálatba állott, majd Jugoszlávia megalakulása után a szlovén földműves párt tagja lett. Ez a párt résztvett a szlovén liberálisok diktatúrahú mozgalmában. A *Slovenec* fullánkosan írta meg, hogy az új bán kinevezése nagy örömet keltett a — volt földműves párt körében (1930 dec. 6).

9. Meg kell azonban állapítanunk, hogy voltak olyan tünetek is, melyek a diktatúra sikerét mutatták. Ilyen volt első sorban az, hogy a kormányzás ellenállás nélkül, símán

ment végbe. A Zágrábban emelendő királyi palotára a szávai banátus költségvetése egymillió dinárt vett fel (*Budućnost*, 1930 ápr. 2), majd Zágráb város 9.200.000 dinárért megvette Pon-gratz Guidótól a régi zágrábi Draskovich-palotát királyi palotának és ajándékol felajánlotta a királynak, aki azt elfogadta. A palota fenntartását is Zágráb vállalta magára (1930 okt. 14, 25). Igaz, hogy ez egy kinevezett testület cselekedete volt, de a dolgot kifelé nem volt nehéz a horvát királyhűség tényeként elkönyvelni. Sikerült azt is elérni, hogy a radikális párt elnöke, Stanojević Aca, kihallgatáson jelent meg a király előtt, ha nem is engedett a diktatúrával szemben elfoglalt tagadólagos álláspontjából (1930 okt. 10). Az eddig soha nem tapasztalt óriási mennyiségben osztogatott rendjelek is megtették a maguk hatását. A király születése napján megint óriási csillaghullás volt, rendjel-adományozás és katonai előléptetés (1930 dec. 19). A *Narodna Odbrana* évi közgyűlése megállapíthatta, hogy az egyesület szervezeteinek száma a diktatúra alatt 153-ról 407-re emelkedett, és hogy a főválasztmányban 24 szerb mellett már négy nem-szerb is ül (1930 nov. 21, *Grič*, 1930 nov. 30). A legutóbbi bombamerényletek után, ha kormánytámogatással is, de sikerült Zágrábban tüntetést rendezni az emigránsok ellen (1931 jan. 8). Zagorac Stjepan, ó-katholikus lelkész, hajdan jogpárti képviselő, kezdeményezésére sikerült a horvátok közt egy új királyhű mozgalmat indítani, az ú. n. Délszláv Akciót (1931 jan. 24).

10. Ezek a körülmények, továbbá az erélyes Perovićnak a szávai banátus élére állítása a diktatúra vezetői közt azt a reményt keltették, hogy eljött az idő a horvátok behódolására. A diktatúra kikiáltása óta folyton halogatott zágrábi királylátogatás végrehajtására szánták magukat. Ismét kísérlet történt Maček megnyerésére, mely ugyan nem sikerült (*Budućnost*, 1931 jan. 2), de tekintettel arra, hogy az ősszel a kormány megengedte a horvát nemzet vezérének karlsbadi gyógykezelését (1930 okt. 3, nov. 4) s azóta a vezér detektívektől környezetten, látszólag teljes visszavonultságban élt, a kormány azt remélte, hogy a király megjelenése a horvát fővárosban meghozza a diktatúra győzelmét Maček nélkül, vagy ellenére is.

Január 25.-én a királyi pár Zágrábba érkezett. Egy hétig tartó razzia előzte meg a látogatást s egy csomó «gyanús» embert letartóztattak. A várost rendőrség, csendőrség, katonaság szállta meg és a detektívek légiója lepte el. A bevonulási útvonalon minden háznak külön detektíve volt, és csak személyazonossági igazolvánnyal léphettek a lakók e házakba. Az utcán is mindenkit igazoltattak. A királyi pár zavartalanul megérkezett. A királylátogatás napjai fényes ünnepélyekkel teltek el, és a sajtó láthatólag erőlködött a lakossággal elhitetni, hogy boldog, mert királya a városban tartózkodik. Sem ez a hangulatkeltés, sem az aranymiséjét ünneplő érseknek adott legmagasabb kitüntetés, a Kara Gyorgye csillagnak első osztálya, sem az ukázoknak «Zágráb királyi város»-ból való keltezése és egy horvát autonómiát kilátásba helyező ellenőrizhetetlen hír elterjesztése nem tudták megszüntetni az ünneplések merev hivatalos jellegét. Mindenütt ugyanazok a hivatalos személyek hemzsegték, ugyanazok a kormányzoldban álló szervezetek örvendeztek, míg maga az autochton lakosság mindentől távortartotta magát és a diktatúra kreatúráit jeges kiközösítéssel vette körül. Pár nap mulva ez a dermesztően hideg hangulat ráült az ünneplők kedélyére is. Mikor aztán a *Mlada Jugoslaviya* helyiségeiben felrobbant egy bomba, a király abbahagyta a céltalan erőlködést és február 3.-án elutazott. A búcsúzásnál a királylátogatást ezeregyéjnek nevező polgármestert a király látható ridegséggel kezelte, és a hű horvátokról, a szabad királyi városról, az állam második központjáról lelkendező Srkuljt azzal torkolta le, hogy minden politika mellőzésével elismerőleg nyilatkozott Zágráb népjóléti intézményeiről! Útközben érte a királyt a hír, hogy Új-Gradiska polgármestere, a Kovačević-mozgalom egyik vezető embere, Berić András, politikai gyilkosság áldozata lett (1931 jan. 24, 25, 27, 28, 29; febr. 1, 3, 4, 6, *Grič*, 1931 jan. 26, 28).

A zágrábi királylátogatás teljes kudarcra végződött. Bebizonyosodott, hogy a mozdulatlanságra kárhoztatott Maček hatalmasabb Horvátországban, mint a király.

ALKONYAT.

(Regény.)

— Hatodik közlemény.¹ —

KILENCEDIK FEJEZET.

Már hetekkel elébb ott volt a meghívó Berzsényi számára a megyei árvaszéktől Emma örökségének hagyatéki tárgyalására, nem halaszthatta tovább az utat, bár nehezeére esett a hosszú kocsizás. Talán helyettest bíz meg maga helyett, ha Waldhausen kellemetlenkedése nem teszi gyanakodóvá és nem tart valami megtévesztéstől. Április vége felé járt. Millió virágtól fehér volt a mező. Virágzottak a gyümölcsfák, a szellő hordta leváló makulátlan szirmukat, a levegő finom illatukat. Mint megannyi fátyolos menyasszony váltak le a tavaszi kék égről és a még kékebb Balatontól. Valami ünnepies csend hallgatott a természet új násza körül, valami megfoghatatlan béke és báj. Berzsényi kocsija is nesztelenül haladt a tópart homokos útján s a költő lelkét majdnem imává emelkedett áhítat fogta el a csodás virágzás, az új életre kelt természet közepett. S a kis leány is csak akkor jutott eszébe, mikor már kocsija a zöld mezők közt haladt. Látja-e ő is a virágzást?

Emma Pállal sétált ki a szőlőkbe, újjongva, karjait kitérve állt a nyíló cseresznye és almafák alatt, melyek egy-egy szirmot hullattak szőke hajára, sötét ruhájára.

— Koszorút kötünk belőle a fejedre — szólt Pál.

— Minek? Majd máskor, most bátyám nem láthatja — felelt a leány.

— De én látlak — felelt Pál, de mihamar megbánta, a leány csengőn kacagni kezdett és fejét rázta.

Egy idő múlva, látva Pál'nyúlt arcát, mégis megszólalt.

¹ Az előbbi közleményeket lásd a *Budapesti Szemle* 1931. évi 643., 644., 645., 646. és 647. számában.

— Annyi jósággal van irántam, hogy minden örömöt neki akarok megtartani, mindent, ami tetszhet, neki megmutatni. Most is miattam jár, fárad, megteszi azt a nagy utat, hogy a vagyonomat átvegye.

— Waldhausennek ez nem volna fáradság, hallom a multkor majdnem követelte, hogy bátyám adja át neki a gyámságot.

— És tőlem, hogy menjek el vele Bécsbe! — szólt a leány.

— S neked nem volna kedved? . . . nem Waldhausennel, Isten ments — de különben? Bécs nagy, szép város, milyen élet, milyen művészet van ott, mennyi szórakozás, azt itt, ebben a csendben el sem képzeled.

— Már majdnem úgy beszélsz, mint Guidó bácsi, talán rá is beszélnél, hogy menjek vele? — kérdezte Emma.

— Waldhausen könnyelmű és nem jó ember, neki a pénz kellene, arra vágyik és veled remélné elérni, hogy elkölthesse. Hozzá intrikus és még gázságra is képes, beszélnek, hogy egy időben a bécsi rendőrség kéme volt. Nem, vele ne menj Bécsbe — szólt komolyan Pál.

A fehér szirmok táncot jártak körülöttük, a szellő erősödött s a Balaton felől fordult. Emma haja arany csillogással repkedett arca körül.

— Én innen nem megyek sehová a világon, soha, soha ilyen boldog nem voltam, ez az én álmaim országa. Én mindig itt maradok bátyám mellett, hallgatom a felolvasását, a beszédét, csak úgy javul az ember benseje tőle és nem is érti többé, hogy lehetne meg nélküle.

— Mindig, nagy szó. egyszer te is . . . magadnak is lesz külön életed és akkor mégis elmegy innen . . . — szólt szorongó szívvel Pál.

— Nekem nem kell más élet, mint a mostani — felelt Emma mélységgel. — Soha sem volt ilyen jó dolgom . . .

Pál egy ideig hallgatott.

— De ha Zsuzsa néni megjön, minden másként lesz, ő kardos asszony és szigorú — szólt végre.

Emma elkomolyodott. Zsuzsa asszony hazaérkezte nem formálódott még ki gondolatában s most megijesztette.

— Akkor . . . építették ide egy házat, hiszen most sok pénzem lesz és itt lakom bátyám közelében, hogy mindennap láthassam.

A szellő szellé dagadt, tépdeste a fehér szirmokat, Pál és Emma sietve indultak hazafelé. Még fél úton sem voltak, kitért a vihar, a leány válláról lerántotta a kendőt, szoknyája vitorlaként feszült ki és gátolta a járásban. Pálnak karjába kapaszkodott, de így sem tudott haladni. A szél sodorta a fákról a virágot, mely tépett fátyolként repdesett a levegőben s telehintette a földet fehérséggel. Itt-ott nagy esőcseppek estek, a leány a sietésben elfultan már könnyeivel küzdött.

— Sose érünk haza — panaszkolta.

Pál átölelte a vállát, megfogta a kezét s így lépésről-lépésre haladtak az orkánná vált viharban, mely mögöttük, a Balatonon bömbölve, zúgva rohant át a zalai partról. Megálltak egy-egy percre, ha léleketüket vette a szél, a leány feje a fiú vállára hanyatlott. Majd zúgó eső ömlött rájuk s a leány nedves, remegő teste a fiúhoz símult.

— Jaj, csak hogy megjöttek — fogadta őket Pogácsáné, Emmát gondjába véve. Törölgette a haját, melyről patakként folyt a víz, levetette ruháját s melegített lepedővel szárította, minden áron ágyba akarta fektetni, de a leány védekezett, szorosán felcsavarta vizes haját, felvette egyiket a zárdában hordott sötét ruhái közül, mely már kicsit rövid és kinőtt volt s egészen gyermeknek láttatta.

Pál dobogó szívvel, a leány közelségétől a végletekig felizgatva ment be szobájába. Eleinte nem gondolt az átöltözésre, csak a leány fejét vélte a vállán, csak remegő alakját karjaiban. Fel s le járt, a fejét fogva, mely mintha szét akart volna pattanni, ruhájáról folyóként csurgott a víz, tócsákat hagyva a szobában. Végre Csányi nézett be hozzá.

— Mit csinálsz? Át vagy ázva, öltözz át már.

Átöltözni! Kinyitotta bőröndjét és lassan, habozva kiszedte ruháit. Szűk, fehér nadrág, rövid bő csizma, virágos mellény, kék frakk, nyakfodor került ki belőle. Bécs divatja. Nem volt más vele.

Végre is bátyja nincs itthonn és nem látja meg.

Zalaegerszegre érve, Berzsényi egyenesen a megyeházára ment. Vasdényey az alispán, régi ismerőse volt, nem kellett soká időznie, az iratok együtt voltak, az ispán is ott volt, ki Eszti néni birtokán gazdálkodott, rövid megbeszélés, egy csomó aláírás és gyorsan rendbe jöttek az egésszel. Az ispán nagy összeg pénzt is adott át az árvaszéknek, a tavalyi termés árát, amit csak most, az öregasszony halála után adott el. A pénzt az alispán átvette, majd amint az ispán kiment, odafordult Berzsényihez :

— Átveszi domine spectabilis a pénzt? — kérdezte a költőt.

— Most nincs rá szüksége a kis leánynak, megvan nálam mindene — szólt Berzsényi — ha valamire kell, majd adok neki.

— A jövedelem ötödrésze megilleti domine spectabilist, a törvény rendelkezése ez, így ezt átadom — és számolni kezdte a pénzt.

— Csak nem képzeli vicispán uram, hogy ezt elfogadom? csak nem tételezi fel rólam, hogy megfizettetem magam és megrövidítem ezt a rám bízott kis árvát? — fortyant fel Berzsényi.

— Domine spectabilis, hallottam mindig, hogy nemes, úri ember, de hogy ilyen gavalléros és önzetlen legyen, azt nem vártam. Negyven éve vagyok a megye élén, de még ilyen-nel nem találkoztam — szólt lelkesen az alispán, Berzsényi kezét szorongatva. — Pedig azt mondják, eddig is táblabíró úr neveltette az apácáknál, ennek az árát mégis csak leszámoljuk.

— Nem számolunk mi itt le semmit, rég volt, már magam sem tudom mennyibe került — felelt Berzsényi elodázón.

Az alispán egy ideig hallgatott, azután oda fordult Berzsényihez.

— Hallom, hogy verseket ír, domine spectabilis, tanuló korom óta verset nem olvastam, de a táblabíró úrét elolvasom, mert az igazán az ember lelki épülésére lehet — kiáltotta, megrázva a költő kezét.

Az ispán visszajött, a kocsi be volt fogva, mely Emma birtokára viszi.

— Egy pohár bort csak nem utasít vissza, táblabíró úr —

szólt az alispán. A huszár már ép hozta az uzsonnára valót. — Zánkai, már hatéves — bízta a poharakba töltve. — A hazáért! — szólt, felemelve poharát, az alispán.

— A jobb jövőért! — felelt Berzsényi — nemzeti létünkért.

S a két férfi egyszerre egymásra találva felfogásban, az országért való aggodalomban, összeölelkezett.

Eszti néni háza zord és kietlen volt, az ablakon befütyült a szél, befűteni nem lehetett, a kályha füstölt. Pedig az április hideg volt, éjjelenként még elkelt a meleg szoba. A birtok elhanyagolt, sok dolgot adó, a ház rossz karban, egy része majdnem dűledező volt. Berzsényi átfázva, rosszkedvűen ment el másnap délután. A feldülés okozta fájdalmai is kiújultak. Nagyon is hosszú, nagyon is rossz volt az út, a mája fájt és minden tagját érezte. De nem akart még egy estét ott tölteni, inkább átment Juditékhoz Dukára, ami már nem volt messzire, úgylis már üzengettek és Judit írt is, hogy látogassa meg őket.

Takács József nem volt otthon és Judit is csak nagy-sokára jött ki. Máskor hamvas, rózsás arca feltünően sápadt volt s amint Berzsényi szóvá tette és megkérdezte, mi baja, könnyek szöktek szemébe.

— Irigyek és rosszak az emberek és hazugok; — szólt Judit — hagyjuk ezt, egyszer úgylis megtudod.

Berzsényi nem kérdezte tovább; közönyös dolgokról, vontatottan beszéltek. Festeticsékről nem esett szó. Berzsényi gondolta, hogy ott lesz baj és maga sem tudta miért, de egy szóval sem említette Emmát sem.

Vacsorára Takács is megjött, nagy hangan beszélt, de nem azzal az önérzettel, mint multkorában. Valami történhetett, ami így kedvüket vette és Berzsényi önkéntelenül Csányi mondására gondolt, hogy a fiatal grófot apja külföldre akarja küldeni.

Másnap reggel Berzsényi már készülődött, midőn nagy csomagot hoztak be. Keszthelyről küldték a dilizsanccal. A csomag Juditnak szólt s a mint felbontották, remek porcellán kávékészletet találtak benne, minden csészére művészi kézzel Judit arcképe volt festve, fehér ruhában, piros

kendővel, szemében élénk, bájos kifejezéssel. A csésze maga szinte átlátszó, finom, bécsi porcellán volt s mellette egy levél Festetics Györgytől, csupa hódolat, csupa melegség.

— Nem mondtam, hogy ne vedd a szívedre? Ha el megy is egy időre Nápolyba, majd visszajön és minden a régi-ben lesz ismét — szólt Takács biztatóan. — Most ott restorálják a királyságot, tőlünk is illik főurakat kiküldeni, talán nem is ő jelentkezett, hanem az udvartul rendelték ki s akkor mennie kell.

Berzsényi megbámulta a csészéket, hogy meg ne lássák rajta, mennyire fel van háborodva. Biztatta Juditot, hogy írjon s elbúcsúzott. Fáradt és bosszús volt.

A Balatonig még kitartott az idő, de ott rettenetes vihar vette elő, eredetileg még Lengyeltótiban be akart szólni Pethéékhez, de annyira át volt fázva és ázva, már a hideg is borzongatta, hogy haza hajtatott.

Pogácsáné pillantotta meg elsőnek s annyit jajveszékelt, hogy vizes lett, megfázott, meg fog betegedni, hogy Berzsényi végül is rászólt. «Hallgasson kend!»

Az ebédlőben nagy tűz égett a kandallóban s a fiatalok ott melegedtek. Ijedten ugrottak fel, Emma aggódó szívvel sietett bátyja elé és kedveskedve biztatta, vesse le nedves ruháját.

— Én miattam fogsz megbetegedni! — szólt. — Hogy' bánt ez! Soha sem fogom magamnak megbocsátani.

— Gyerek, — szólt gyengéden Berzsényi — hiszen nem tehetsz róla. — Majd Pálon nézett végig:

— Maskarának öltöztél? Vagy mi akar ez lenni?

— Mi is átáztunk — dadogta Pál mentegetődzve — és nem volt más...

— Mi? csak nem vitted ki Emmát ilyen időben? — kérdezte haraggal Berzsényi.

— Mikor kimentünk szép idő volt, csak azután...

— Tudhattad volna, hogy ilyen időben nem lehet kint várni, míg kitör a vihar — mért nem hoztad haza?

Bosszúsan ment szobájába és nem jutott eszébe, hogy ő is betérhetett volna Keszthelyen, ha valami nem hajtotta volna haza.

TIZEDIK FEJEZET.

Berzsényi több nap nyomta az ágyat, átfázott és a kocsi is összerázta, Pogácsáné hársfateát főzött neki és melegített takarót rakott a mójára. Csányi ült bent nála. Emma nem mehetett be hozzá, nem lett volna illendő, hogy fiatal leány beteg férfit ápoljon, még ha nagybátyja is. Ilyen volt az akkori felfogás.

Pálnak jó ürügy volt bátyja után látni, hogy nap-nap után átjön Lengyeltótiból, hol minden-féle ügyes-bajos dolga akadt, hacsak pár órára is. Eleinte ott maradt estére is és Emmának feolvasott a nagy írók műveiből, mint ahogy Berzsényi tette. De valahogy rosszul választhatta ki az olvasmányt, mert vagy unalmas volt vagy különben nem tetszett Emmának, amit olvasott. Ekkor fél éjszaka keresett, válogatott, de nem több szerencsével. Emma vagy már nagyon is ismerte vagy egyébként nem megfelelőnek találta, amit választott.

Egyszer a *Räuber*ből nagyon is erős részt kezdett, melynek durva kifejezéseit alig tudta lenyelni.

— Hadd ezt, Pál, nem neked való — nevetett a leány. — Te csak akadozol, Dániel bátyám úgy olvas, hogy egész lelünköt magával ragadja.

Fél éjszakai igyekezettel nem lehet egy élet ismeretét pótolni, ha valaki bármily szerelmes szívvel akarja is. A zenében több szerencséje volt, behizelgő, meleg bariton hangja jobban a leány szívéhez szólt, legalább ezzel ámította magát. De Berzsényit nem hagyta a gitárpengetés aludni s amint Csányi megmondta ezt Emmának, nem engedte többé, hogy Pál énekeljen s arra sem volt hajlandó, hogy a tündöklő holdfényben, a lanyha április végi estén a kertben hallgassa.

Végre Berzsényi meggyógyult és kiült a napsütötte ambitusra. Emma ettől a perctől el nem hagyta többé. Ott volt mellette egész nap és a szeretet genialitásával mindig talált valamit, amivel szórakoztassa. Egy nap egy pohár tejért ment Pogácsánéhoz a konyhába, mikor megérkezett a kasztnis. Sokat járt ide, a gyerekek nagy örömmel látták. Zsuzsa asszony ugyan mindig azzal fogadta, hogy nem kell semmi,

nincs pénze, azért üzeneteit, sőt leveleit is rá szokta bízni, s az öreg Bauer nehéz kasztnijával a hátán, gyalog róva az utat, sokszor gyorsabban és többnyire biztosabban elvitte rendeltetési helyére, mint a posta, nála nem volt cenzura, mehetett bátran, megszakítás nélkül — és végeredményben mégis mindig jó üzletet csinált.

— Itt a kasztnis — szaladt fel Emma Berzsenyihez.

— Küldjétek el, nem kell semmi, csak pénzpocsékolás lenne — felelt Berzsenyi.

— De levelet hozott Zsuzsa nénitől és a feleletet is elviszi, mert holnap visszamegy Sopronba.

Emma átadta a levelet és visszament a kasztnishoz, ki már teregette áruit. Volt ott fejkendőtől kötényre valóig, főzőkanáltól habverőig minden, tű, cérna, kapocs, gomb, spagát, bicska, kalamáris, könyvecske, kaláris, ivóbögre, koppantó és még ezer szükséges apróság, de még egy csokoládzó galambokat ábrázoló cseréppersely is, amelyet Emma ki is választott a maga számára egy virágos fejkendő, egy kék kötényre való, egy koppantó és két pár harisnya mellé.

A kasztnis minden darabra különös jó tulajdonságokat tudott felhozni és újabb és újabb kincseket bányászott ki apró polcokra osztott kasztnijából, Pogácsáné is oda ment a nagy válogatásra, mint nélkülözhetlent ő is kiválasztott két főzőkanalat, egy kiszedő villát, egy stoppoló fát, egy réz gyűszűt, egy virágos bögrét és egy fa fődőt.

Berzsenyi ezalatt elolvasta Zsuzsa levelét. Az asszony hitta, hogy menjen őket meglátogatni, az idő enyhe, szép, a kis fiúk már jól vannak, Farcsi is örömet szerezne neki, amiből annyi volt az igaz, hogy a húsvéti társzekér tartalmából nagy vacsorát adott Juventius tanár tiszteletére s az kénytelen-kelletlen megígérte, hogy nem keseríti Berzsenyit fia dolgaival. Így e felől biztos lévén, már jöhetett az ura.

Berzsenyi azonmód felelt reá, hogy nem mehet, egy hétig nyomta az ágyat, miután Zalában volt, a Bárány Eszti-féle örökségi ügyet elintézni. A kocsi megrázta, az eső elérte, beteg lett, de ne féljen, Csányi és Pogácsáné jól ápolták, még azonban nem vállalkozhat újabb utazásra. Egyébként

a gazdaságban is sok a dolog, hogy most nem láthatott utána; a kukorica még el sincs ültetve.

Mire ezt a levelet megírta és ment, hogy a kasztnisra rábízza, Emma és Pogácsáné mindent kiszedtek, átnéztek és kiválogattak félretettek. De amint Pogácsáné előállt vele, hogy pénzt kér, zordon utasította el.

— Mire való ez a nagy pazarlás? Nem kell az, nem kell semmi — szólt Berzsenyi.

De Pogácsáné nem hagyta magát.

— A főzőkanál kell, a mienk már mind fekete, ha Emmácska lejön kóstolgatni, nem adhatom azt a kezébe. A stoppolófa is kell, a strinflit nincs . . .

— Csizmát hordok, nem strinflit, minek hát? — utasította el Berzsenyi.

— De Emmácska azt hord . . . — szólt nyomatékkal Pogácsáné.

— Nohát, adja vissza a holmi felét, a többit kifizetem — szólt a költő, de a levélért a háromszoros díját kifizette a kasztnisnak.

Az már jól ismerte itt a szokást, Zsuzsa aszony is így tesz s ha a kis fiúk körülugrálják, mindent megnéznek, kiforgatnak, kikutatnak, már csak szégyenszemből is vesz mind-egyiknek legalább egy bicskát s ha egyéb nem kell, a konyhán is kap egy pohár tejet vagy egy kis gyümölcsöt, szóval sosem megy el innen üres kézzel.

Pár nap múlva a marcali postáról levél érkezett Berzsenyi számára, Horvát írta neki, hogy a verseinek új kiadásában «Bohogyi által beleírt szavak folytán mindenek azt hiszik, hogy a kalauz értekezést ő írta». Felháborodva olvasta ezt Csányinak, ki szörnyűködve hallgatta.

— Hát sikerült Helmezzinek ezzel a betoldással minden örömet elrontani, mit verseim kiadásából reméltem, — szólt Berzsenyi bosszúsan — most várhatom a koszorút valami otromba púristától.

Haraggal járt fel s le s a még lábadozónak érzékenységevel magában mind jobban felháborodott. Levelet kezdett írni Bohogyinak, majd eltépte és Helmezzinek írt, de azt sem küldte el. A feje fájt, melegség verte ki, még egy ív

papírost tett asztalára, de csak a megszólításig jutott. Valaki kopogott ajtaján és Emma szőke feje bujt be ; de látva, hogy ír, ismét visszahúzódott.

— Jer, jer, kis leány, nem zavarsz. Még ha dolgoznom is, jobban menne, ha itt vagy mellettem.

— Két levelet hoztak neked Lengyeltótiból, itt van.

Berzsényi elvette a leveleket és olvasni kezdte. Az egyik Somsics meghívója volt Pongrác napra.

— Oda elviszlek.

Majd a másikat nézte.

— Ej ha — szólt — hallgasd csak ezt, mit ír az onkli. «Nem teszem fel, hogy Emelina megkérdezése nélkül döntsön sorsa fölött. Két hete van Niklán, itt az ideje, hogy megfelelőbb hellyel cserélje fel, hétfőn elmegyek a feleletért, addig beszéljen vele.» Hallod?

— Hallom, de nem értem — felelt a leány.

— Bátyád azt tartja, hogy itt társadalmi Szaharában vagy s neked Bécsbe kell menned velem, szórakozást, társaságot keresni.

— Szórakozást? És Bécsbe? Mit keresnék én ott? És velem? Hisz nem is ismerem. Mért akar az életembe beleavatkozni? Soha boldogabb nem voltam, mint most. Sajnállok minden percet, mely elmúlt, hogy nem állíthatom meg, vagy nem hozhatom vissza. Az ember jobb lesz, ha téged hallgathat.

Berzsényi meghatva símogatta meg szőke haját.

— Nem, — szólt — ezt az égi derűt, mely homlokom be-
ragyogja, Bécs minden pompájáért sem engedem megzavarni.

— Milyen jó vagy hozzám — súgta a leány, fejét Berzsényi karjára hajtva. — De hogy' jutott ez eszébe az Onkelnek? Sosem törődött velem. Pál azt mondta, hogy a vagyonomra vágyik.

— Magam is azt hiszem és főleg a gyámságot szeretné átvenni — felelt Berzsényi.

— Csak ezt ne! Csak te ne hagyj el! Te gondoztál, te neveltettél, mióta szüleim meghaltak. Ezt csak most valotta be Aurora testvér. Mindennel elláttál, magad jöttél értem, hogy vakációra Eszti nénihez vigyél. Csak három

évvel ezelőtt húsvétkor nem jöttél és levél sem jött. Annyit sírtam, hogy az apácák félték, megbetegszem. Azután megtudtam, hogy a fiúknak masernjuk volt és te ápolta őket — tette hozzá a leányka.

— Igaz, annak már négy éve — szól Berzsényi.

— Nem, csak három — javította ki Emma.

— És te ezt így számon tartottad? — kérdezte Berzsényi fürkészően.

— Hiszen a jöveteleedtől számítottam az időt — felelt a leány.

— S ha nem jöttem, összezavarodott a számadásod?

— Nem, csak a napok a helyett, hogy világosak váltották volna fel, sötétek maradtak — felelt halkan Emma.

— Rossz dolgod volt a zárdában? Ezt sohase mondtad — aggodalmaskodott Berzsényi.

— Nem, hiszen várhattam, hogy értem jössz. Ahová a remény bevilágít, oda mindig utat talál az öröm is, — felelt Emma, különös melegséggel.

— Mi örömed van itt, kis leány, egy ilyen . . . hm . . . komoly embernél? — Berzsényi egyre elfogódottabb lett, a leányka nagy ragaszkodása szinte zavarba hozta.

— Melletted lehetek, felolvassz nekem, hallom a verseidet. Bár mindig, mindig így maradhatna! — szólta a leány.

— Majd eljön az idő, hogy magad is elvágysz, — szól Berzsényi halkan, meghatottan, — ha nem is Bécsbe — tette hozzá mosolyogva.

— Soha! Soha! Téged hallgatni és veled maradni, bár ez lehetne az életem! — kiáltotta a leányka.

— Édes, kis leány! — Berzsényi hangja meghatottságtól reszketett, kezét a leány szőke fejére tette. — Majd jönnek ifjúi vágyak, remények és más felé vezetnek.

— Ez az életem vágya . . . nincsenek más vágyaim — felelt a leány, Berzsényi vállára hajtva fejét. A költő halkan, gyengéden megfogta kezét és ajkához szorította.

Az ambituson léptek hangzottak, Csányi jött meg Keszthelyről, hová valami dologba ment.

— Servus humillimus, — kezdte nagy hangon, — Horvát

Endrével találkoztam Keszthelyen, fel van háborodva, de a többiek is mind.

— Halljuk már, mi felett — kérdezte Berzsényi.

— Azt beszélük, hogy Bécs egész kémhálózatot rendezett be, mióta új rendőrfőnök van s aki ellen a legkisebb kifogás esik vagy kém haragosa van, azt minden ok nélkül gyöttrik ; ha hivatalban van, elhelyezik vagy fegyelmet indítanak ellene, ha szabad ember, ad audiendum verbum citálják.

— Szép dolgok, mondhatom, és Pál német ruhát vesz most . . . most . . . — dörmögte Berzsényi.

— Azt is beszéltek, hogy a fiatal Festetics György már elment Nápolyba és talán egy évig sem jön haza.

Berzsényi nem felelt, kiment az ambitusra, onnan a kertbe ; de Csányi nem értette meg, hogy a további hírek elől menekül, utána ment Emmával. Leérve a szőlőlugasba, szembe a nyíló májusfával, ismét elkezdte :

— Beszélük, hogy mielőtt elutazott, volt Dukán és sírva búcsúztak Dudkával, ki nagyon a szívére vette a válást.

Berzsényi csak nem szólt. Belebámult a májusi ragyogásba, beszívta a virágok illatát, talán vers járt az eszében és szeretett volna egyedül maradni.

— Kérdezte Horvát, hogy min vesztetek össze Kisfaludyval, ő akkor nem volt ott, elmondtam neki — kezdte ismét Csányi.

— Mi a mennydörgős ménykűnek mondta el? Mit avatkozik bele, domine, olyan dolgokba, amik nem tartoznak rá? Poéta-barátság, poéta-harag nem arravaló, hogy a piactéren elkárálják.

— Hát én nem tudtam, hogy . . . — dadogta Csányi.

— Ehhez senkinek semmi köze, ez nem megyepletyka — kiáltotta Berzsényi bosszúsan.

— Igaz, Döbrentei azt üzeni, hogy várja a verset, a helyet üresen hagyja lapjában — békítette később Csányi.

Ekkor lépett oda Waldhausen. A kert felől jött, mintha már régebben ott járt volna. A leányka pillanatra Berzsényi vállára símult.

— Ments meg — súgta és a másik oldalon elsietett.

Waldhausen egyenesen neki ment annak, ami őt ide-

hozta. Adja át neki Berzsényi Emmát, ilyen fiatal leány nem tudja mi jó neki, a tapasztalt rokonnak kötelessége erről gondoskodni. Hiába mondta Berzsényi, hogy ő gondoskodik róla, megmaradt a mellett, hogy Emmának ő a természetes gyámja és Berzsényitől lelkiismeretlenség őt ilyen világtól elfeledett helyen tartani.

— Hagyjon békét a lelkiismeretemnek és hagyjon egyáltalán békét Emmának — mondta Berzsényi határozottan.

— Hát nem hajlandó Emmát a kezei közül kiadni?

— Már multkor mondtam, hogy nem — dörgött Berzsényi.

— Figyelmeztetem, hogy az ilyen erőszakosságért még sok kellemetlenséget tehetek Herr Vetternek — szólt Waldhausen.

— Csak tessék, különben is az erőszakosság nem az én oldalomon van. Emma, — kiáltotta a leányka után — a báró azt állítja, hogy erőszakkal tartalak itt. Igaz ez?

— Engem itt senki sem tart erőszakkal, de semmi erőszak innen el nem vihet — felelt Emma.

— Igen, a bácsi előtt, de ha együtt, ketten beszélünk, majd meglátjuk — szólt Waldhausen.

— Nekem semmi beszédem nincs Guido bácsival és nem is lesz — szólt a leányka és sietve elment.

Waldhausen látva, hogy így nem boldogul, fordított a dolgon, előadta, hogy Emmának van egy jó kérője, nagyon kívánatos, derék ember, nobilis ember, szép ember, kitűnő lovas, kitűnő táncos, vele pozíciója lenne és szép, fess férje.

Berzsényi gyanút fogott. Csak nem Donner kapitányra gondol? Ahhoz nem adja Emmát.

— Nem adja és mi okon? — kérdezte Waldhausen.

— Osztrák embernek nem való magyar feleség — felelt Berzsényi.

— De az ép Emmát akarja. — Berzsényi csak a fejét rázta, mire Waldhausen a kapitány nagy összeköttetéseire hivatkozott.

— Annyi borsot törhet a Herr Vetter orra alá, hogy holta napjáig attul koldul.

— Szóval, fenyegető pretendens? Kijelentem, hogy nem ijedek meg tőle. Donner úrról ép úgy tegyen le, mint a gyámságról, domine spectabilis — szólt gúnyral Berzsényi.

— Tehát nem adja Emelinát? — kérdezte a báró.

— Hogy adnám oda ezt az ártatlan leánykát, aki rám van bízva és bízik bennem, egy embernek, akiről nem tudok egyebet, mint hogy szép és jól táncol?

— Oh, látom, itt nem az emberről van szó! Az én szemem nem csal — szólt, közel menve, szemtelenül Waldhausen, — Herr Vetter szerelmes Emelinába, azért nem akar tőle megválni. Haha!

— Hogy' merészel ilyet mondani? — kiáltotta Berzsényi.

— Az ilyen költér urakat fascinálja a szépség, a fiatal-ság, tudjuk azt — rikácsolta a báró.

— Ne folytassa, mert... — kiáltotta haraggal Berzsényi.

— Nem csudálom, a leány gyönyörű — vágott Berzsényi szavába Waldhausen.

— Takarodjék! — kiáltotta fenyegetően Berzsényi a kapu felé mutatva, magából kikelve. — Takarodjék!

Waldhausen ment, de előbb gúnyosan meghajtott magát és rikácsolón felkacagott.

Berzsényi megsemmisülve rogyott le a lugas padjára, fejét kezébe temetve. A báró beszennyezte legtisztább, legszentebb érzelmeit. Olyan volt ez, mint mikor a varangy beköpi a virágot. Mit tegyen most? Nem eresztheti el Emmát máshoz, azok után, amiket ma mondott neki és mégis hogy' tartsa itten? De nem volt ideje töprengeni, Pál jött hozzá a lugasba Csányival.

— Bátyám, már jobban vagy? hogy örülök! — kezdte Pál.

— Hát már levetetted a német ruhát? — nézte gúnyosan Berzsényi.

— Olyannak is kell lenni, — szólt Pál zavartan — fent rossz néven veszik, ha az ember nem követi a módit.

— Fent? Hol? — kérdezte Berzsényi, alig értve Pál szavait. Még minden gondolatát elfoglalta Waldhausen gyanúsítása.

— Bécsben — felelt Pál.

— Hát még erre is kiterjed Bécs figyelme és mit bánod te Bécset?

— Számolnunk kell vele, különben mindent megakaszt — felelt Pál.

— Magunk országában kell megerősödnünk, akkor nem mer Bécs mindenbe beleavatkozni.

— Ha akcióba akarunk lépni, ilyen csekélységben engednünk kell — felelt Pál. — Ha tétlenségben maradunk, csak tespedés lesz sorsunk. Meg kell ostromolnunk Bécset és előtárni helyzetünket.

— Hogy kitanulják gyengéinket!

— Megalkudni kevesebb, de a semmivel be nem érní.

— Nem érhettek el semmit, hát a megalkuvást keresitek és abban reménykedtek. Sok közületek nem is tudja, hogy ezzel csak a maga hasznát szolgálja és nem az országét. — Berzsényi a távolba nézett, elfordulva Páltól, mintha végét akarna vetni a beszédnek.

— Nem a magam hasznát, az országét akarom Bécsben szolgálni — kiáltotta Pál.

A magtáros jött a kulcsokért, hogy a zabot felmérjék, lába alatt csikorgott a kavics, de a hangos beszédre ijedten fordult meg.

— Mit keresnél te Bécsben? — kérdezte Berzsényi elhülve — mit beszélsz itt?

— Én . . . én hivatalba lépek a kancelláriába.

— Te? . . . Te . . . ? — Berzsényi alig értette meg, mit mondott.

— Nem lehet másként segíteni az országon. Szakolczay Péter bátyám ezt megértette velem. Ha csak a könnyenhajlók veszik körül a császárt, sohasem vívunk ki semmit — védekezett Pál.

— Mit álmodozol? A te hangod, kis semmi, úgy elhangzik, mint pusztában a kiáltás — szólt Berzsényi.

— De sok kiáltást mégis meghallanak — felelt Pál.

— Hallja a fene. Azért neveltelek, hogy Bécset szolgálj?

— Értsd meg bátyám, én Bécsben a hazámat akarom szolgálni — kezdte Pál.

— Meddig? Aztán elkápráztat a fény, a nagyravágyás és szervilis eszköz leszel a kancellár kezében.

Berzsényi egyre felindultabb lett, hangja haragosan hangzott végig a kerten.

— Ki mutatta ezt az utat? Térj le róla? — kiáltotta.

— Az élet, a haladó élet mutatta meg — felelt Pál nyomatékkal.

— A hasznát kereső élet. Ideális célokért küzdeni, hazát szeretni tanítottalak és most osztrák zsoldba lépsz — szólt Berzsényi felhevülten, arca kiveresedett, szeme szikrázott.

— Magyar vagyok ott is, bátyám s ha senki sincs, aki szavát felemelné értünk, hogy ismernék meg bajainkat? — védekezett Pál.

— Azt hiszed, lesz erre alkalmad? Fantazmagoria! Ha százszor kezdenéd, százszor beléd fojtanak. Bécsben csak semmivé válsz és németté válsz! — kiáltotta Berzsényi. — Hagyj fel ezzel, erre sohasem adom sanctiómat.

— Már a kinevezésem megvan és tíz nap múlva elfoglalom állásomat — szólt Pál szemlesütve.

— Megkérdezésem nélkül? Beleegyezésem nélkül? Azért neveltelek, hogy mindent félredobj, amit itt hallottál? Az osztrák fényért odadobod a magyar szegénységet. Menj a szemem elől!! Ne lássalak többé! — kiáltotta Berzsényi magából kikelve.

— Bátyám! Bátyám! — kiáltotta Pál, most ébredve csak teljesen a helyzetre. — Ha bebizonyítom, hogy használni tudok hazámnak, megbocsájtasz?

— Menj! Megtagadlak! Menj! — kiáltotta Berzsényi lerogyva másodszer a lugas padjára, melyen ma már a második lelki sértést kapta. Mintha minden összeomlott volna körülötte. A leánnyal, kinek kis kora óta atyját pótolta, meggyanúsítják, a fiú, kit nevelt, oktatót, elárulja, rettenetes vihar dult lelkében, szinte földre sújtotta és a lelki gyötrelmekre fizikai szenvedései is egyszerre erőt vettek rajta.

KÖLTŐK, SZÍNEKBEN.

1.

Dante . . . Koromfekete s lángba gyuladt
Gyémánt. Sötét éjjél, lobogó nappal.
A zöld földön tul kormos pokla gyulad,
S fekete gödröket körökbe vagdal.
Sötét poklon tul : purgatóriumnak
Fény s árny összeszövött hajnala kéklik ;
Beatrice zöld szárnya vonz az égig,
Hol naplángok uj naplángokba fulnak.
S mikor gyémánt kapuja zengve tárul
A kristály égnek : Isten hármas arca
Lélekszemvesztőn forg — s vakitva karca
Szívet hasít ; s fény csorg szent homlokárul.

2.

Shakespeare . . . Vörös, arany. Vörös a bibor,
Mely hőseinek omlik alá vállán.
Vörös a vér-szökőkut : zengve sipol
Föl a magasba, vagy habzsolja bálvány :
Bosszu, Hatalom, Szerelem bálványa.
Arany : a dicsőség, a kard, a jog.
Arany abroncs itt gyémánttal ragyog,
S napfényét félig-istenekre hányja.
Vörös : az örület káprázatában
Ködlő világ. Sokszor döbbenve láttam :
Hogy vörös égnek arany holdja volt —
Kísértetként fölkelt és járt a holt.

3.

Goethe . . . Szivárványszín. Viola-ultra :
 A megdicsőült lelkek égvilága.
 Tulbibor : a Mefiszto földi utja,
 Hol Faust doktort a poklokba mártja.
 Közül Narcissus, az élveteg Ember,
 Magát imádja ezüst tükörében.
 Margit arany hajára tűz az Éden
 Végső sugára . . . szive félni sem mer.
 A százszor tört szín majd fehérre válik,
 Botlik s tisztul a lelkünk mindhalálíg.
 A rossz is csak nagy tettek ösztökéje.
 Arany tükör a Faust örök regéje.

4.

Hugo Viktor . . . Skárlát és égi kék,
 Görögtűzben ég viharos világa.
 Villámos éjben gyult város ; kivágva
 Egész erdő : egy lángoló vidék.
 Szavak szikrája pattog s szinte perzsel,
 Lánglépcsőkön rohan le s föl ezerszer
 A magától mámoros képzelet,
 Repül a víz alatt s a föld felett.
 De lenn a tenger tiszta kékje renget
 Boldog husvétí kedvvel drága csendet.
 A violák leányszemekké nyílnak,
 S ha lefut : kéklőn fut le mennyi csillag!

5.

Tolsztoj . . . Földbarna és hamuszín szürke.
 Gazdag unalom és föld-tompa bánat,
 Mint nagy köd, itt a lelkeket megülte.
 Sok a bűn, ámde tenger a bocsánat.
 Itt a földbarna köntös alatt mintha
 Uj Krisztusok mártir-szive dobogna.
 Hamuszín árnyakon, mint gyöngye inda,
 Fölfut a részvét, s bomlik drága bokra

A magát elfelejtő szeretetnek . . .
 Itt akik sírnak, azok is nevetnek,
 Nem omolnak térdre, csak Egy előtt.
 Az ember : árny, Isten fényébe szőtt.

6.

Ibsen . . . Jégszinű s ködbe vesző barna.
 Fjordok homályán holt lelkek lebegnek.
 A gyász magát szürke közönybe varrva
 Egy-egy szót ejt a némult embereknek.
 Itt minden oly titkos . . . nyomott . . . letompult . . .
 A jég alatt rabok tavaszra várnak.
 A mult : kísértet . . . s majd a fájdalom-dult
 Alkony homályán jönnek régi árnyak.
 Nagyot lobban a tompa lámpa lángja,
 Valaki künn az ajtót most bevágja ;
 Emberek, sorsok csak összeomolnak.
 Itt nincs hajnal ; itt rég meghalt a holnap.

7.

Poe Edgar . . . Misztikus ibolya . . . Mintha
 Lidéreláng gyulna sírok halmain.
 Kisértetek csapatján átkaesintva :
 Véres kézzel nekünk int most Kain . . .
 Kéklő ködök hömpölye betakarja
 Az ibolyás gyöngyökkel remegő rét
 Hajnali báját . . . hogy annál iszonyu-pőrébb
 Csontváz meredjen ránk, ha durva karja
 Széttépi fátyolát a ronda Má-nak.
 Itt u betűs fuvalmak fujdogálnak,
 Kinyílik halkan torz titkok világa —
 S jön a Halál — fejünket porba vágja.

8.

Csokonai . . . Kék, rózsaszín. A hajnal
 Bomló mosolya harmatgyöngyökön
 Villog. S valami zsongó, halk morajjal
 Pengeti kék hárfáját az öröm.

Ibolyák, nárciszok, jácintok ezre
 Mint színes zápor zeng a halmokon.
 Csöpp tündérek kacagnak, szekerezve
 Pillangó-hintón, pitypang-ballonon.
 Egy fürdő lány hajol a tiszta tóra,
 Rózsaszín arca kék tükreben ég ;
 Míg hab-könnyű ruháját fűbe szórja :
 Lángol Tihany, a föld, a messzeség . . .

9.

Petőfi . . . Piros, mint a vér. Szabadság
 És szerelem egysávos lobogója.
 Robbant láng, mely a börtönön falat vág,
 Dühorkán : a zsarnokot vérbe szórja.
 Lányos szemérem hamva bájos arcon,
 Haragos láng a szenvedett kudarcon.
 Trónok bibora, máglyák és villámok
 Vad villogása. Gyöngy, mit a vér szívárog.
 A hajnal hídja, mely az alkonyatnak
 Bengáli tengerébe áthajol,
 Rajta angyalok, istenek robognak,
 S lemerülnek — senki sem tudja : hol . . .

OLÁH GÁBOR.

IRODALOM.

Arany János olaszúl.

Toldy e La Sera di Toldi, di Giovanni Arany. Traduzione di U. Norsa.
(Carabba, Lanciano).

A mi nagy költőink közül eddig csak Petőfi bírta elfoglalni a világirodalomban az őt megillető helyet, míg Arany Jánost a külföld csak kevésbé ismeri és még kevésbbé méltányolja. Ennek kétségkívül az az oka, hogy Arany a legnehezebben fordítható költők közé tartozik; kivált epikai munkái — s ezek közt első sorban a Toldi-trilógia — annyira telítve vannak magyar szellemmel, nyelvük annyira gazdag magyar idiotizmusokban, hogy hű tolmácsolásuk szinte lehetetlen. A nyugati nyelvek legnagyobb része — a német, a francia, az angol, az olasz — általában kevésbé alkalmas a népies hang visszaadására; ami e nyelvek irodalmában népies hangú mű van, majdnem kivétel nélkül tájzólásos. Irodalmi nyelven népies ízű költeményt tolmácsolni e nyugati nemzeteknél eddig nem igen sikerült; hogy egy más-különben jeles olasz műfordítást említsek, Pizzi Sahnáme-átültetését, ez is, bármennyire hű, mégsem tudja még távolról sem éreztetni, hogy Firdúzi voltakép népéposzt, naiv époszt írt.

Az előttünk levő olasz könyv szerzője, Umberto Norsa, aki már mint Petőfi fordítója is nagy érdemeket szerzett és méltó lett a Kisfaludy-Társaság levelező tagságára, nyilván tudatában volt e nehézségeknek, midőn hozzáfogott Arany *Toldijának* és a *Toldi Estéjének* fordításához. Hiszen itt lépten-nyomon elébe bukkantak a tősgyökeres magyar szólások, melyeknek egyenértékűjét hiába kereste volna saját anyanyelvén. Az ilyen frázist például: «Ez volt ám az ember, ha kellett, a gáton», csak valami halvány körülírással lehet visszaadni olaszul; vagy micsoda hosszú perifrázissal lehet megértetni az efféle plasztikus kifejezéseket: «Jaj-keserves annak, aki jut kezébe, Meghalt anyjának is *visszari ölébe!*» S ezek még csak a kisebb nehézségek! Mert ott vannak aztán azok a sorok, melyek az idegen olvasó előtt merőben ismeretlen fogalmakat adnak. Mit csináljon a fordító például ezzel: «Nagy kolonc köszönget a kút méla gémén», mikor az olasz nem ismeri a gémes kutat, nem tudja miféle kolonca van annak,

és így nem is sejtheti, milyen pompás képet ad Arany, mikor a folytonos vízmerést azzal fejezi ki, hogy a kolonc *köszönget!* Természetes, hogy a fordítónak ilyenkor némiképen magyarázóknak is kell lennie, ami persze a költői dikció erejének rovására megy. De mit tegyen, ha például Toldi élő *tilalomfához* van hasonlítva, «ítve átalútnál egy csekély halomba», mikor az olasznak erre nincs szava, s ezért kénytelen a fogalmat, melyre magyarban egyetlen szó elég, hét szóval megvilágítani: «un palo piantato ad indicare un divieto» (tilalom jelzése céljából ültetett karó)!

Amikor ilyen nehézségekkel küzködik a tolmács, nem lehet tőle várni, hogy e nehézségeket még a formai hűség követelményeivel is halmozza. Ezért senkisésem hibáztathatja Norsát, hogy nem igyekezett Aranyt rímes alexandriumokban, vagy az ezekhez közel eső martelliani sorokban fordítani. Legföllebb tán a rímnélküli blank-versekben tehetett volna kísérletet, aminőkben a fentemlített Pizzi ültette át a perzsa époszt. De ha mindenekfölött a tartalmi hűséget akarta megóvni, kétségkívül helyesen cselekedett, midőn beírta a prózai formával, ahogy ezt számos olasz műfordító szokta cselekedni; hisz az olaszok Shakespearet is prózában adják. Hogy e prózai forma mellett szükséges volt-e a magyar szövegnek megfelelően az olasz sorokat is külön kikezdéssel nyomtatni, nem merném eldönteni; azt hiszem, olvashatóbb volna a szöveg, ha próza lévén, prózának is volna nyomtatva.

Ami már most a fordítás tartalmi hűségét illeti, e részben Norsát feltétlen dicséret illeti. Jól megtanult magyarul, és ahol egyben-másban kételyei voltak, egy jeles magyar írónak, Elek Artúrnak tanácsát vette igénybe. Apróbb botlások természetesen akadnak itt-ott — ugyan melyik műfordításban ne akadnának? — Például az I. ének 11. strófájában, ahol Laczfí felszólítja katonáit, álljanak ki birokra Toldival, Arany ezt mondja: «Szégyen és gyalázat: zúg, morog mindenki, Egy paraszt fiúval még sem áll ki senki» — Norsa pedig ezt így fordítja: «La soldatesca mormora che sarebbe vergogna e scorno misurarsi con un contadino, e nessuno si fa avanti» (a katonaság morog, hogy szégyen-gyalázat volna egy paraszttal mérkőzni), holott a katonák nem ezért húzódoznak; hiszen mikor elvonulnak, «mindenik mond néki nyájasat vagy szépet». De hát az ilyen apró foltocskák, aminőket minden nagyobb műfordításból ki lehet csipegetni, nem csökkenthetik Norsa munkájának értékét és érdemét, melyet örömmel elismerünk, buzdítva őt a megkezdett mű befejezésére, a *Toldi Szerelme* átültetésére is!

Radó Antal.

Rédey Tivadar kritikai dolgozatai.

Kritikai dolgozatok és vázlatok. Írta Rédey Tivadar. Budapest, 1931. Pfeifer Ferdinánd (Zeidler Testvérek) Nemzeti Könyvkereskedésének kiadása. 161 l.

Rédey Tivadart több mint húsz esztendeje foglalkoztatja a történetírás és művészet kérdése, a századeleji magyar irodalom és a színház. Higgadt, előkelő ítéletével sokszor találkozunk jelesebb folyóiratokban; válogatott dolgozatai, határkövek eredményekben gazdag kritikai pályáján, csak növelni fogják hívei számát.

A kötet két első tanulmánya Gyulai Párról s Péterfy Jenőről szól. Rédey Gyulai Pál töredékes megjegyzéseiből érdekesen rekonstruálja azokat a művészi törvényeket, melyek a történettudóst *történetíróvá* avatják. A probléma magasabbra emelve megismétlődik a Péterfy-arcképben. Itt a kérdés már a természettudományi s az eszményi történelemszemlélet problémájává nő. Rédey eleven képet fest Taine-ről és leszármazottjairól, a műhelyvevő, a «gépi fogantatású fények» hűvös világáról, a pszichiatra túlkapásairól, s Péterfyről, a «napimádóról». E két tanulmány híven tükrözi Rédey hitvallását is. Mit tanult mestereitől? Elfogulatlanságot, szeretetet, ízlést. Ha epigonjuk lenne, kudarcot vallana, valahányszor elereszti a kezöket. De a tanítvány újabb problémákkal kapcsolatban is önálló marad. Valóban lelke szerint választotta mestereit, s épen a hozzájuk való rokoni hűség fejlesztette eredeti gondolkozóvá.

Íme, két költő arcképe, a jelen galériájából. Egyiket sem tudom elképzelni a másik nélkül, annyira egymás mellé valók: Rédey egész világnézetének, esztétikájának sarkpontjai. Az egyik költőben a fajvédelmet gáncsolta, dicsérte a kor. A másikban a nemzetközi művészt, a hagyománytól elfordult formavirtuózt. Rédey, kinek ítéletét mult és jövő, tradíció és modern szellemiség tartja egyensúlyban, az irodalomtörténet hangján elemzi őket. *Harsányi Kálmán*nak nemesen magyar arcát mutatja meg, a nélkül, hogy e tiszta, fenkölt egyéniségről, csupán eszményisége miatt, érdeménél többet mondana. A kettős *Babits*-arcképben már fokozottan érezteti, hogy a költő sohasem pártoké, hanem előbb-utóbb mindenkié, aki a nyelvén beszél: az egész nemzeté, mennél nagyobb, annál inkább. Harsányit a fajvédelem zártabb világából emelte ki, Babitsot közelebb hozza ehhez a világhoz. Minden párt fölé helyezi, a legnagyobb élő konzervatívnak és modernnek mondja, kinek reformátori ajkán a «régí védelme» hangzik, s «hagyománytisztelete ég és perzsel, mint maga az irodalmi lelkiismeret». Magyarságát művészetében, a prózai és költői nyelv fejlesztésében látja meg. Regényt még ritkán elemez-

tek annyi elmélyedéssel, mint Rédey a *Halálfiait*. Feltárja Babits benső világát, regényei szerves egységét; nem kerüli el figyelmét a stílusterés sem, melyet a századfordulónál két egyenlő részre oszlott élményanyag természete parancsolt. Kierzi a regény sötét hangulatából az optimizmus szavát is, a magyarság újjászületésébe vetett hitet. A modern magyar líra csúcspontját Babits költészetében látja, épen annak művében, aki sívár korunkban a líra halálát siratta. Pályájának értékeire rámutatva lépten-nyomon hangsúlyozza, hogy abban a jövő problémái is forrnak már. Mennyiben van igazsága, megfelel rá a jövő. De amit Babitsról ír, a meggyőződés, a komoly ítélet legszebb, legforróbb lapjaihoz tartozik.

Rédey kötetében a harmadik költő, mintegy átmenetül a két előbbi közt, *Kosztolányi Dezső*. Róla is külön véleménye van, különködés nélkül. Újabb líráját «a mély szeretet és férfias felelősségérzet hatalmas motivumaiban» érzi gazdagabbnak a réginél; a jelzőkultuszt, romantikát, bravuros verselést feláldozó Kosztolányiról az a véleménye, hogy eszköztelensége ellenére «ilyen közel ez a költőnk hozzánk még sohasem lépett», s folyvást emelkedően vonja meg Kosztolányi fejlődésvonalát.

Egy pompás méltatás *Jászai Mari* művészetének öt évtizedéről, továbbá *Ódry Árpád* két Shakespeare-szerepéről és a kétszázadik *Bánk bán*-előadásról írt tanulmány zárja be a sorozatot.

Ódryban azt a művészt dicséri Rédey, aki nem magát tolja előtérbe, hanem a költőt szolgálja, szemben a virtuózókkal, akik «inkább a költőt tüntetik el, mint a maguk munkáját». Ezt a legfelsőbb színészi elvet leginkább a homályosnak híresztelt Hamlet alakításában látja megtestesítve. Ódry játékát pillanatról pillanatra követve, minduntalan érzi, hogy teremt ez a nagy színész tudásával, éber és gazdag fantáziájával finom lélektani kapcsolatokat sokszor felvonásnyi távolságok között. Tartózkodik minden részlethatástól, mely múló látványosságért az ábrázolt alak egységét zavarná meg. Kerüli az ismert kaméleon-Hamletet, a szónokiast, filozófust, a raisonneur-színészek «világfiás felsőbbbséggel beszélő, műpártoló grand-seigneur-Hamletjét», s markírozás helyett, folyvást az igazi döntő mozzanatok felé törve, «költői Hamletet alkot, élőt és egyénit», de «minden Shakespeare-kitoldás nélkül». Ódry — mint Rédey fejtegeti — sokszor épen abban új, hogy a lehető legrégibb eszközökhöz nyúl: beszédmodorában — a színpadi természetesség apostolaival szemben — így áll habozás nélkül a «szaválás» mellé. De — teszi hozzá Rédey — lelket szavalt és nem szavakat. Ódry játékában így hiteles shakespeare-i szöveg jutott szóhoz, néma jeleneteiben is, «homlokán, szemében, testtartásában». Hamletje «valóban csak kör-

nyezetének titok, a nézőknek soha». Ódry Othellójában is azt emeli ki Rédey, hogy eltért a szokványos felfogástól: nem a féltékenység tragikus hőstét adja, hanem a legegényibb, legösszetettebb alakok egyikének, a szerelmi szenvedély, a szerelemfáltás hősének, a nyílt és nemes bizalom s nem a bizalmatlanság áldozatának tragikumát. A hűség és eredetiség művészet csodálja Ódryban, ezt várja a rendezőtől is. Tiltakozik a *Bánk bánt* fölöslegesen nyirbáló rendezés ellen, mert a sokat emlegetett retorika-, epikum-, rémdrámamozzanat és ornamentika nem a *Bánk bán* szövegében van, hanem a szövegbe idegen hangot csempésző virtuóz-színész játékában.

Rédey Tivadar sohasem volt harcos természet, s mégis minden sorából elszánt küzdelem jelszava hallik. Rejtett szépségeket feltárni, érvényt szerezni annak, amit az élet a maga érdekeiért eltorzított, ez Rédeynek legkedvesebb, szinte egyhangulatú műve. Állásfoglalásában mindenkor határozott, de finom. A fércművek ráncigálása közben elbizakodott kritikus sokszor még a nagyokkal szemben is gulliverkedik: Rédey annál szerényebb, minél kivételesebb jelenséggel van dolga. Témáit jól ismeri; szinte az a benyomásunk, hogy mindent tud róluk. Sohasem elszigetelten tárgyal, az igazságnak egyoldalú illúziói idegenek tőle. Tanulmányainak így mély hátterük van: történeti érzéke parancsolja ezt. Bár többnyire egy művet elemez, a művész egész pályájára tekint vissza, s vázolja azt a kort is, melyből sarjadt. A jelen értékét mindig a múlt igazságain méri le; nem ismer olyan alkotást, mely a hagyomány szellemétől független volna. Aláhúzottan nem összegez soha; az olvasó végezze el azt. Ő csak az anyag döntő tényezőit állítja egymás mellé vagy egymással szembe, s a maga nézete inkább az elmondás módjában van, mintsem tetszetős csattanókban.

Rédey költő is. Ihlete folyton ott lebeg a szavak felett, valahányszor a szellem erdőzúgását hallja. Ezért szeret annyira idézni. Nála az idézet a kritika, a jellemzés egyik erős eszköze. Jól idézni ép oly kevesen tudnak, akárcsak tartalmat elmondani, egyúttal már az ítéletet is megcsillantva. Rédey ebben mester. Azonnal ki tudja emelni a lényegét, a jellemzőt, s dolgozatainak nemes szövetét művésziiesen díszíti fel kedves íróinak legértékesebb drágaköveivel. Mindenikről van egy-egy sajátosan jellemző szava, mely aztán nem ismétlődik, többi dolgozatában sem. Igazi műélvező; maga sokszor semmivé tűnik, de önfeláldozása fényénél a tárgyalt jelenség kétszeresen világossá válik. Ma kevés szellemesebb, képzetesebb kritikuskunk van nála; aki az ő szemléletén keresztül tájékozódik három művészi probléma felől, jó kalauzra bízta magát.

Vajthó László.

Történeti forráskiadványaink könyvészete.

Lukinich, Emeric : *Les éditions des sources de l'histoire hongroise*. 1854—1930. Rédigé sous la direction de —. Publié à l'occasion de la Ve assemblée du comité international des sciences historiques (Budapest mai 1931.) Par l'Académie des Sciences Hongroise. Budapest (Fővárosi Nyomda) 1931. 8°. 168 l.

Alig van hálátlanabb feladat a könyvészeti összeállítások (bibliográfia, katalógus) készítésénél. Egyfelől mert nagy gondot, sok időt és vesződéséget igényel, másfelől mert noha e munka végzésének is vannak szabályai, módszerei, sőt van külön tudománya is, a tudós pedig szinte elindulni sem képes szakjának címjegyzéke nélkül, azért a legtökéletesebb könyvészeti mű is csak segédkönyv marad mindig, amolyan Ariadne-fonal, mely a kezdetleges kutatásokról beszámoló első kiadványoktól a legújabb eredményeket ismertető vaskos kötetekig hűségesen elkalauzol a címszavak rengetegein át. Oly munka ez, mely akkor a legjobb, ha szerkesztője a maga egyéniségéből nem visz bele mást, mint a teljességre, pontosságra és könnyű áttekinthetőségre való törekvést. Oly munka, melyben a szerkesztő és munkatársai Vergilius híres verse — sic vos non vobis mellificatis apes — szerint nem maguknak, hanem a méhek szorgalmával és önzetlenségével a tudományos világnak akarnak szolgálni.

Ilyen, a vérbeli tudós számára nagy önmegtagadás és áldozatot jelentő munkára vállalkozott Lukinich Imre akkor, amikor a folyó évi május havában, Budapesten összeült nemzetközi történettudományi kongresszus alkalmából francia nyelven közreadta a különféle magyar tudományos intézmények és társaságok 1854. és 1930. évek közt megjelent magyar történeti forráskiadványainak bibliográfiáját. Ezt a száraznak tetsző munkát igen tanulságos és vonzó olvasmánnyá tette azzal, hogy egyrészt tömör összefoglalásban vázolja az illető tudományos intézmény és társulat keletkezését és munkásságát, másrészt minden kiadvány címe után közli a szerkesztő nevét, a kütfő rövid tartalmát, korát és nyelvét.

Nemesebb propagandát el sem lehet képzelni e kis kötetnél, mely a magyar történettudományt sehogya csak kevésbé ismerő külföldi szakemberek előtt sorra vonultatja fel a Magyar Tudományos Akadémiát, a Magyar Történelmi Társulatot, az Országos Levéltárat, a Nemzeti Múzeum levéltárát, a Magyar katonai levéltárat, a budapesti tud. egyetem teológiai karát, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaságot, a Szent István-Társulatot, a Magyar Protestáns Irodalmi Társaságot, a Magyar-Zsidó Irodalmi Társaságot és az erdélyi szászok

egyesületét (Verein für siebenbürgische Landeskunde) forráskiadványaikkal együtt. Ugyancsak e nemes propaganda szempontjából tartjuk helyesnek és fontosnak a Magyar Tudós Társaság felállítására az anyaországban és az akkor külön kormányzás alatt élt Erdélyben a XVIII. század óta fölmerült terveknek ismertetését. Itt legfőllebb azt sajnáljuk, hogy épen annak neve, kinek az Akadémia létrejöttében legtöbbet köszönhetünk: a Széchenyié, említés nélkül maradt. Azt is szívesen láttuk volna, ha a szerző felhívja külföldi olvasói figyelmét arra, hogy tudományos intézményeinket nem fejedelmi kegy és bőkezűség, — amint azt hazájukban megszokták — hanem magánosoknak és a társadalomnak áldozatkészsége teremtette meg. Viszont helyes volt kiemelni a Magyar Történelmi Társulattal kapcsolatban történetírásunk legújabb föllendülését, mint nemzetünk szívós életerejének ez értékes bizonyosságát, de egyúttal gr. Klebelsberg Kuno elnöki működését is, kinek oroszlánrésze van a *Fontes historiae Hungaricae aevi recentioris* 20 kötete megjelenésében és a Bécsi Magyar Történelmi Intézet felállításában.

Igen ügyes a Pleidell Ambrus tollából az Országos Levéltárnak az Árpád-kori hiteles helyektől napjainkig terjedő ismertetése is, felölelve a levéltári anyagnak fontosabb kormányzati intézményeink (nádori, országbírói méltóság, magyar és erdélyi kancellária, udvari kamara, helytartótanács, minisztérium stb.) szerint való csoportosítását. részben ez intézményeink történelmi szerepének rövid méltatásával. Zavarra adhat azonban okot a külföldi olvasó előtt, hogy az 1848/49. évi szabadságharcról csupán mint fölkelésről (soulèvement) emlékszik meg (113. l.), épúgy, mint a Hóra-lázadásról (56. l.) vagy az 1848/49. évi szerb felkelésről (105. l.) is.

Befejezésül a Magyarországról külföldi nyelveken megjelent történelmi művek bibliográfiáját közli időrendben.

Bár a munka a szerkesztőnek az előszóban kifejtett álláspontjához képest csupán tudományos intézményeinknek és társaságainak az utolsó 76 éven belül megjelent kútfőkiadványairól foglalja össze a könyvészeti adatokat, tehát mellőzi az 1854 előtti publikációkat, továbbá egyeseknek (pl. Szabó Károly, Mátyás Flórián), családoknak (pl. Károlyi-, Péchy-, Sztáray-család), vármegyéknek (pl. Máramaros, Szabolcs) oklevélgyűjteményeit, sőt ez elvi álláspont-hoz képest mellőzni volt kénytelen olyan kiadványt is, mint a Monumenta Vaticana, mégis Lukinich Imre és derék munkatársai (Czobor Alfréd, Markó Árpád és Pleidell Ambrus) e nagy szorgalommal összeállított kis kötettel nemesak a magyar történettudomány művelőit kötelezték hálára, hanem főleg a külföldi szaktudósokat, akik e

bibliográfiából is megállapíthatják tudományos intézményeink tevékenységét, történeiszink értékes adatgyűjtő és közreadó munkásságát, mellyel kis nemzetünknek állandóan nehéz, sőt mai szinte reménytelennek látszó politikai és gazdasági helyzetében is szolgálták és szolgálják a magyar tudományos életen át az európai kultúrát.

N. M.

Olasz regény a zsidóságról.

Mario Puccini: *Ebrei*. Romanzo. 671 l. Milano, Ceschina, 1931.

«Zsidók a háborúban . . . zsidók a szerelemben . . . zsidók az üzletben; hős zsidók és ravasz zsidók. Költészet és valóság; érzelmi és erkölcsi konfliktusok váltakoznak ebben a regényben; ez az első regény, amelyet az olasz zsidók életéről katolikus és nem antiszemita ember írt.» Így szól a nagyhangú reklám.

Az ember felesigázott kíváncsisággal veszi kezébe ezt a nagyon testes könyvet. Már méretei azt az érzést keltik az emberben: nescio quid maius nascitur Iliade. A probléma érdekes és időszerű: a zsidóság lélektana, magatartása, üzleti, társadalmi, hazafias szempontból az új időknek egyik legtöbbet és legszenvedélyesebben vitatott kérdése. Az emberben megcsillan a remény, hogy most végre a legigazibb prizmán, a szépirodalmon keresztül meg fogja látni ennek a kérdésnek igazi arcát, megkapja a modern zsidóság életének nagyszabású költői rajzát, hogy úgy mondjuk: a XX. század zsidóságának hősi eposzát.

Ebben a reményében az ember a regény elolvasása után keservesen csalódik.

Ismerjük Puccinit. Egyike az új olasz irodalom legbeesvagyóbb alakjainak. Ma negyvennégy éves és már egész kis könyvtárra való került ki tolla alól. Szenvedélye a regényírás; két regénye magyarul is megjelent, mérsékelt sikerrel; egyik a *La vergine e la mondana* (A szűz és az utca lánya), másik a *Dov' è il peccato è Dio* (Megváltó bűn), ez utóbbi igen előkelő író előszavával, sajnos, mind a kettő meglehetősen gyenge fordításban. Ezeknek révén a magyar közönségnek is módjában volt Puccinit megismerni s megállapítani róla azt, amit az olasz kritika már régen megállapított, hogy nincs sem lírai, sem epikai ere, nincs benne költői ihlet; a művészt elhomályosítja benne az elmélkedés és az irodalmiaskodás. Túlságosan józan, túlságosan hideg, nem belső kényszer hajtja az írásra, hanem eleve tudatosan kitűzött tételeket magyaráz regényeiben. Művei irányregények, már pedig ebben a műfajban csak akkor alkothat az író

igazán értékeset, ha vérbeli művész. Puccini pedig nem az. Legújabbán megjelent tanulmánykötete és régebbi tanulmányai arra mutatnak, hogy az essay és az irodalmi kritika az igazi eleme tehetségének; itt tud értékeset, eredetit alkotni, vannak kitűnő megfigyelései, találó véleményei — de a képzelet birodalma nem otthona, a szerkesztés nem mestersége.

Szinte természetes tehát, hogy makacs elszántsággal veti magát a regényírásra és eddig még semmiféle bírálat sem tudta kijozánítani ehből a reménytelen szerelméből. Most megint felfedezett egy tételt, még pedig időszerű, érdekes, izgató tételt, nagy lendülettel nekifeküdt, irdatlan betűrengeteget kanyarított köré s büszkén tette le a roppant könyvet a világ irodalmi közvéleményének asztalára: Íme, a nagy mű megszületett! Sajnos, az olvasó és a bíráló kénytelen a horatiusi «parturiunt montes»-re gondolni.

Ha a bíráló rendelkeznék azzal a határtalan szóáradattal, amelylyel Puccini ezt a regényt írta, akkor sem tudná tartalmának összefoglalását pár sornál hosszabbra nyújtani. Moscato, egy ancona-vidéki vallásos zsidó kereskedő és gyáros, feleségül vesz egy vallásos zsidó lányt és békében élnek falusi villájukban. Kitér a háború. Moscato egy zsidó ezredes közbenjárására az udinei főhadiszállásra kerül, közben felesége a falusi katolikus pappal együtt a hadbavonultak gyermekeit gondozza. Moscato bizonyos jelekből arra következtet, hogy felesége el akarja hagyni a zsidó hitet; hazasiét; otthon kiderül, hogy felesége áldott állapotban van és a katolizálás gondolata csak pillanatnyi fellángolás volt. Tableau, happy end.

Ámulva kérdi az olvasó: ez van 671 lapon? Igen, ez, semmi több. A regénynek nincs szerkezete, az író mondanivalói szétfolynak, nemcsak hogy nem tud eseményeket összefogni, hanem képzeletéből nem is telik annyira, hogy eseményeket tudna szőni. A regény java-része párbeszédekből áll, azonban ezek sem lendítik az eseményeket, hanem tisztára elméleti megvilágításai a zsidó-kérdésnek. Ha legalább ebben fején találná a szöveget és eredeti, érdekes és ötletes volna! Ilyesmiről azonban szó sincs. Ezek a fejtegetések szárazak, unalmasak, gyökértelenek, gyakran csak hajuknál fogva vannak előrán-gatva. Hamis az egész regény alapgondolata is: a modern zsidók, különösen azokban az országokban, ahol szorosabban összeolvadtak a nemzeti étellel, úgyszólván hasonultak, nem ábrándoznak olyan érzélgősen a régi zsidó jámborságról, Palesztináról és a cionizmusról, mint Carlo Moscato, akit pedig az író a modern zsidó típusának akar rajzolni. A regény laza szerkezete, sajnos, lépten-nyomon kivillantja az író célzatát: egymásután következő, semmitmondó jelenetek során

megtudjuk, hogy van komoly zsidó, van könnyelmű zsidó, van hazafias és önfeláldozó zsidó, van köztük tartózkodó, közlékeny, konzervatív, sőt vaskalapos, makacs orthodox, de mindez külső sallang és mindig csak az írótól tudjuk meg, hogy valaki ilyen vagy amolyan, sohasem maguknak a szereplőknek szavaiból (pedig ugyancsak sokat beszélnek), még kevésbbé cselekedeteikből, hiszen nem cselekszenek semmit. Minduntalan élénk tolakszik az író szándéka : most bemutatom ezt az oldalukat, most emezt ; «man merkt die Absicht und wird verstimmt». Pedig hogy ezt a tételt igazi modern epikus-művészettel pompásan lehet regényben felhasználni, arra csattanós bizonyíték Schalom Asch háromváros-ciklusa.

A sajnálatos tragikomikum ott van, hogy míg az író pártatlanul, elfogulatlanul akarta jellemezni a zsidóságot, bemutatni «sine ira et studio» a zsidókérdést, zsidók és keresztények viszonyát, a zsidóságban rejlő nemes tulajdonságokat, a jellemességet, szívós következetességet, szorgalmat s mindenekfelett a valláshoz ragaszkodást és az összetartást : addig mindennek éppen az ellenkezőjét valósította meg. Szereplői nem rokonszenvesek, még pedig nemcsak azért nem, mert folyton locsognak és céltalanul szószátyárkodnak, hanem azért sem, mert valahogy mindig a jellemük ellenszenves oldala fordul kifelé. Puccini regényírói pályájának csődje, ennek a hatalmas erőfeszítésének tragikomikuma éppen az, hogy mikor tárgyilagosan és rokonszenves elfogulatlansággal akarta megrajzolni a mai zsidóság életét és jellemét : voltaképen antiszemita könyv került ki tolla alól.

Nem foglalkoztunk volna ezzel a könyvvel ilyen részletesen, ha nem volna annyira tanulságos eltévelyedés abban a korban, mikor Martini, Panzini, Borgese, Bontempelli friss lendületet, új tartalmat és formákat adtak az olasz regénynek. Puccini könyve a legnagyobb újkori irodalmi kudarc. Óriási arányú dilettantizmus, amelynek lesújtó hatását az író zamatos, népies elemekkel átszótt ízes stílusa sem tudja ellensúlyozni.

Révay József.

A SZELLEMTÖRTÉNETI MÓDSZER.¹

Mihelyt egy nap letelik, multtá válik maga is, és szürkeségével vagy eseményeivel együtt beolvad abba a verejtékkal, könnyel, vérrel táplált örök folyamba, melyet egy szóval történelemnek nevezünk. A történelemben benne van minden, ami emberi, de egyszersmind mindaz, ami benne van, emberi.

Innen van az, hogy író, költő, művész és mindenki más, aki csak ihletet, tárgyat vagy anyagot akar meríteni a történelemből, megtalálja benne azt, amit keres: a maga életfelfogásának, derűs vagy sötét világszemléletének, fenkölt vagy alacsony érzéseinek, eszméinek példáit, igazolását. És innen van az is, hogy író, költő úgy kezelheti a történelemből vett anyagot, mint ahogy a szobrász bánik az agyaggal.

Egészen más a történetíró helyzete, akinek az apró és a nagyjelentőségű események, az erények és bűnök, az okok és okozatok szövevényein át csak egy célra szabad törekednie, hogy mindent úgy igyekezzék megírni, amint történt. Így lesz «a történelem valóban az idők tanúja, az igazság kiderítése az emlékek élete, az élet mestere, a multak híradója».²

Mint hogy azonban a történetíró is ember, bizonyos elfogultságtól, sőt tévedésektől sem lehet mentes ő sem. Amint a száraz krónikásnál, hogy mit ír meg, mit hallgat el, esetleg mit színez ki, ép úgy napjaink szellemtörténésznél is, hogy az események súlyát miként mérlegeli, hogy emberekről, korokról, népekről minő véleményt mond, minő következtetéseket von le, azt tulajdonképen bizonyos nemzethez

¹ *A magyar történetírás új útjai.* Szerk. Hóman Bálint. Bpest (Magyar Szemle Társaság kiadása), 1931. 8° 464 l.

² Cicero: *De oratore.* Liber II., caput 9. 36.

tartozás, ennek kebelében is a születés, családi hagyományok, egyéni hajlamok, neveltetés, ízlés, tudás, politikai pártállás döntik el vagy legalább is befolyásolják. Különösen érvényesül ez a megállapítás akkor, mikor a történetíró oly eseményekről ad számot, melyekre önkéntelenül a szív ösztönös, legbensőbb érzelmei is megrezdülnek, amelyek megítélésében tehát a döntő szerep inkább az átöröklött, beidegzett nemzeti és vallási érületben gyökerező rokon- vagy ellenszenvnek jut, mint a tárgyilagos érdektelenség közönyével fontolható elmének.

Mindezekon felül a történetíró korának is gyermeke, aki nem írhat a nélkül, hogy ne vegye figyelembe a divatos szellemi áramlatokat, közönségének műveltségét, tudományos, vallási stb. igényeit is. Így volt ez a kezdetleges följegyzések korában, de így van napjainkban is, a sajtó és a rádió egész világot átfogó gyors hírszolgáltatásának s a szaktudományok bámulatos fejlődésének, egyre nehezebb áttekinthetésének korában is. A korszellemhez képest váltja fel a történetírásban a honszerző, hős vezérek, államalapító, bölcs fejedelmek eszményítését és a háborúkon kívül eső mozzanatokkal alig törődő irányt a gyöngé uralkodók alatt szenvedő tömegek sorsának, szerepének kiemelésére törekvő irány, vagy így követi az eszményi, lelki értékek keresését a realiztikus, sőt természettudományos történetiszemlélet, és így következik a legkülönbözőbb tudományok, intézmények, alkotások, törekvések, kisebb közületek stb. múltjának, fejlődésének az egyetemes fejlődésre való tekintet nélkül írott monográfiái után a mindenféle eseményt, mozzanatot, fejlődést szerves egységbe foglalni óhajtó szellem-történeti irány. A korszellemre egyébként alább még visszateérünk.

A kor maga azonban sokkal közvetlenebb befolyást is gyakorol a történetíróra nemzete sorsán keresztül. Nagy politikai és gazdasági föllendülés, a vallási élet kimélyülése, az irodalom és tudományok virágzása ép úgy rányomja bélyegét a történetíró alaphangjára, mint a lassú elposványosodás, a hanyatlás vagy egy elvesztett háború nyomorúsága.

Ezt mutatja a magyar történetírás is, hogy messzebbre ne menjünk, pl. abban a különbségben, mely az előző történetíró-nemzedéket, melynek néhány ma is élő tagja büszkesége történetírásunknak, az újabb iskolától, az ú. n. szellemtörténeti iránytól elválasztja. Az előző nemzedék részben még gyermekkori emlékei közt őrizte a szabadságharc elbukását, Schwarzenberg, Bach és Schmerling összbirodalmi kísérleteit vagy legalább is a 67-es kiegyezést, majd utána a millennium évtizedében látta az ország politikai súlyának emelkedését, gazdasági és tudományos életének fölpezsdülését. A szabadság az állami, a gazdasági és az egyéni életben volt e korszakban a legfőbb jó, az uralkodó vezérelv, más szóval a francia forradalom óta Nyugateurópa-szerte divatos liberalizmus, melynek gyökerei nálunk is az 1790-es évekig nyúlnak vissza. A magyar liberalizmusnak politikailag a külföldi értelmezéstől elütő tartalmat és szint adott egyfelől a magyar hagyományokhoz való ragaszkodás, másfelől az osztrák császársághoz való viszony, melynek erős túlsúlyával szemben kiemelendő és biztosítandó volt az ország függetlensége.

Ez a «szabadságigézetes» szellem, mely bajaink és elmaradottságunk kútforrását az önkényuralomban, a kötött rendi, vallási és gazdasági életben látta és a megpróbáltatásaiból fölemelkedő, nagyhatalmi állást élvező, szépen fejlődő nemzetnek önbizalma, a boldog Magyarország képe tükröződik vissza e történetíró-nemzedék munkásságából, történet-szemléletéből.

Ezzel szemben az új nemzedék, melynek gyermekora a múlt század utolsó két évtizedére vagy a jelen század kezdetére esik és amely már csak az idősebbek közléseiből meg történeti olvasmányaiából ismerte a nemzetnek nyelve, alkotmánya, önálló állami léte védelmében a dinasztiaival 350 éven át folytatott küzdelmeit, kora ifjúságától láthatta az országgyűléseken a végnélküli párttusákat, alkotó munka helyett az állandósult obstrukciót s a meddő közjogi harcokat. Azonfelül az Alföldön észrevehette a parasztszocializmus terjedését, a növekvő kivándorlást, a perifériákon a nemzeti-ségek öntudatának erősödését, gazdasági és politikai előre-

törését, Budapesten a radikalizmus és nemzetköziség térhódítását. Azok közül pedig, akik Bécsbe jutottak fiatalságuk fogékony éveiben, egyesek a nagymultú dinasztia és a császárváros varázsa alatt nem egy vonatkozásban az osztrák közjogi és történeti iskola hatása alá kerültek, ellentétben azokkal a szegény «keleti» magyar gárdistákkal, akik az idegen környezetben és fejlettebb műveltségben hazájuk elmaradottságának tudatára ébredve 160 esztendővel ezelőtt megindították a magyar újjászületést.

Majd ugyanez a nemzedék átküzdötte vagy legalább is átszenvedte a világháborút és az ennél is szörnyűbb trianoni békeparancs következményeként a történeti országnak egy kis rezervációra zsugorítását s a magyarság nagy tömegeinek kisebb műveltségű, izzó sovinizta szellemtől áthatott. minden eszköz felhasználására képes népek alá kényszerítését, és ráadásul a világ gazdasági válságában a maradékhozára fokozott súllyal nehezedő nyomorúságot.

A nagyhatalmi állás után, melynek legerősebb tartóoszlopa a magyarság volt, — magyar katonák voltak már békében a boszniai és galíciai helyőrségekben és a magyarság hozta a világháború alatt is a legnagyobb vér- és vagyonáldozatot a németességgel együtt — egyszerre szakadt ránk az összeomlás és utána a párizskörnyéki békék rendszere a Budapesttől, Szegedtől, Débrecentől, Szombathelytől ágyúlövésnyire húzódó határon állig fegyverzett népektől, illetve nyugatról a pángermán izgatóktól környezve.

Ezek a körülmények magukban is érthetővé teszik, hogy legújabb történetírásunkon többé-kevésbé rajta borong Trianon fájdalma s hogy ennek árnyékából egy-egy sötét csík rávetődik az előző századokról szóló művekre is. Elvégre összeomlásunk nem 1918-ban vagy 1914-ben kezdődik. Csak ellenségeink végsőkig fajult gyűlölete foglalhatta a törvényeink közé iktatott békeparancsba egyik indokul nemzeti-ségi politikánkat. Az igazi okok sokkal messzebbre vihetők vissza. A török hódoltságának s a felszabadító német katonaságnak magyarirtása után a bécsi kormány százados magyarellenes beolvasztó politikája hozta nyakunkra a XVII. század végén és tartotta itt elnyomó törekvéseinek kész

eszközeiként a szerbeket és telepített oláhokat oda is, ahol addig nyomuk sem volt, nem is szólva arról a veszteségről, mely a magyarságot a Felvidéken érte az elűzött magyar protestáns jobbágyok helyébe vitt tót lakosság révén.

E részleteket a korábbi történetírás sem hanyagolta el, de a nemzetiségeknél erősebben szaporodó magyarság egyre szilárdabbnak látszó helyzetében, mikor Rákosi Jenő 30 millió magyarról álmodozott, ennek a kérdésnek nem volt oly fontossága, mint aminőre 1918 óta emelkedett.

Az elmondottak után nem lehet csodálkoznunk, ha az ifjabb történetíróknak egy, tehetségben és felkészültségben egyaránt kiváló csoportja elérkezettnek látta az időt arra, hogy «új utak»-ra lépve, a németektől átvett, de már Fustel de Coulange-nál feltalálható¹ «szellemtörténeti» módszer alkalmazásával az egész magyar történelem «újraértékelés»-ére vállalkozzék.

El kell ismernünk, hogy az időpontot ehhez az átértékeléshez jól választották meg. A világháború, — melynek során az az Amerika, mely egykor az I. Ferenc francia király és az V. Károly császár közt folyt harcokban kincseivel utóbbit támogatta, most a 400 éves francia-német mérkőzést beavatkozásával a franciák javára döntvén el, Franciaországot Európa vezérhatalmává emelte — továbbá a párizskörnyéki békeparancsok. — melyek a habsburgi monarchiának nemzetiségei szerint való feldarabolásával épügy záró okmányai a nemzeti államok kialakulásának, amint a westfaliai béke zárta le három századdal előbb a vallásháborúk korát — valamint a középeurópai dinasztiák letűnése, az oroszországi kommunista berendezkedés és Mussolini fasizmusa csupa oly

¹ «Miért nem ugyanazok az emberek kormányzásának feltételei most, mint hajdan? — kérdi az 1864-ben megjelent *La cité antique* c. műve előszavában — ... Az oknak, mely azokat előidézte, hatalmasnak kell lennie, és ezt az okot az emberben kell keresni... Valóban lényünk egy része az, ami változik századról-századra: ez az értelmünk... Az ember nem gondolkozik ma úgy, mint gondolkozott 25 század előtt, és ezért nem lehet úgy kormányozni, mint egykor. Görögország és Róma története tanúsága és példája annak a szoros kapcsolatnak, amely az emberi értelem eszméi és egy nép társadalmi állapota közt állandóan fennáll». 5. kiadás. 1874. 2. l.

esemény, melyek mindenike világtörténeti fontosságú és Trianon által a mohácsi vészhez hasonló határköve a magyar történelemnek is. Más oldalról az utóbbi évtizedek forrásközlései és az újabb részlettanulmányok számos kérdést tisztáztak vagy helyeztek újabb megvilágításba.

Ez eredményeknek a legutóbb felszabadult levéltári anyag figyelembevételével való összefoglaló új feldolgozása, a multnak mintegy a ma szemüvegén át való vizsgálata és ezzel a jelenhez közelebb hozása magában is érdemes vállalkozás volna.

Ami már most a ma annyira felkapott szellemtörténeti módszert illeti, vitán felül áll, hogy az emberi értelem bárminő megnyilvánulásának: a nyelvnek, irodalomnak, jognak, a különböző tudományoknak, művészeteknek, az oktatásnak, nemkülönben a lelki élet jelenségeinek, köztük a hívő lélek Istenhez való viszonyának: a vallásnak, (vallásoknak) története és valamennyinek összefoglalása a művelődéstörténetben nemcsak módszertanilag, hanem tárgyában is szellemtörténet. A kérdés csupán az, vajjon lehet-e köztörténetet írni kifejezetten csak az ember értelmi és lelki tevékenységei alapján?

Nem mondunk újat, mikor megállapítjuk, hogy bármily fontos is az értelem, a szellem szerepe az életben és a történelemben, minden eseményt ebből levezetni épügy nem lehet, amint nem tudjuk az összes emberi cselekvéseket és életjelenségeket sem kizárólag a nagy-, kis- és gerincagy alkatából és munkájából megmagyarázni. Az ember ugyanis nemcsak értelmi és lelki életet él, hanem a testi szükségleteinek kielégítésével kapcsolatos tevékenységei mellett, melyekben az értelem néha meglehetősen alárendelt szerepet játszik, egyúttal nemzete életének is osztályosa, mégpedig legtöbbször szenvedő osztályosa, aki csak kivételes esetekben tud mint uralkodó vagy államférfi szellemével, akaratával irányító befolyást gyakorolni nemzete sorsára.

A nemzet életében viszont két tényező érvényesül állandóan. Az egyik a belső politikai, társadalmi, gazdasági stb. erők egymással folytatott szüntelen küzdelmének, a másik a szomszéd államokhoz való békés és háborús érintke-

zésnek eredője. A nemzetek belső és külső (nemzetközi) életében pedig nemcsak erkölcsi és szellemi erők érvényesülnek, hanem gyakran az anyagi, a nyers erő, sőt erőszak (politikai gyilkosságok), emberi gyöngeségek, bűnök, nagy egyéniségek váratlan halála, dinasztiai kihalása, a természet erőinek működése (aszály, árvizek, emberi és állati járványok stb.) nyomukban inséggel, pusztulással, elvándorlással, harcokkal, és végül a földrajzi elhelyezkedés is (éghajlat, a föld termékenysége, ércben, szénben, fában való gazdagsága, tengerparti fekvés, természetes határok, kis vagy nagy nemzetek szomszédsága stb.).

A nagyjából most felsorolt erőknek, tényezőknél előre soha ki nem számítható működése szüli azokat az eseményeket, melyek időbeli és okozati sorrendbe foglalva a köztörténet anyagát szolgáltatják. Amidőn tehát az új szellemtörténeti irány — mint Hóman Bálint szép és gondos tanulmányában olvassuk — «az emberi szellemben, az egyének, közösségek és korok lelkiségében látja a primaer, sőt egyedül jelentős történetalkotó tényezőt», továbbá amidőn «minden történeti jelenség és folyamat vizsgálatánál — legyen az akár politikai, akár társadalmi, akár gazdasági, akár kulturális természetű — elsősorban a szellemi mozgató erőt kutatja s az eszmei lényeg megragadása után ennek szintetikus reliefjében helyezi el a vizsgált jelenség és folyamat analitikus úton megismert jellemző vonásait»,¹ akkor tudatosan mellőzni látszik az anyagi, természeti és földrajzi erőket,² melyek fölött ugyan részben úrrá lesz az ember, de amelyek állandó befolyása alatt áll mint egyén, sőt mint tömeg, mint nemzet is (pl. a normannok beolvadása letelepülésük szerint az olaszokba, a franciákba, az angolokba

¹ *A történelem útja* i. m. 26. l.

² «A történetíró korántsem szorítkozik a lelki élet leírására. Azok az emberek, akikről ő beszél, testiek is és ennél fogva anyagi környezetük befolyása is meghatározza őket. Az anyag-világ tekintetbevétele nélkül semmilyen történelmi leírást nem értenénk meg, sőt az anyagi mozzanatok a maguk egyediségében történelmileg még nagyon fontosakká is lehetnek.» Rickert Henrik: *Kultúrtudomány és természettudomány*. Ford. Posch Árpád. 64. l.

és oroszokba ; Napoleon oroszországi hadjáratának kudarca ; Svájc, Spanyolország, Hollandia és a skandináv államok semlegessége a világháború alatt, viszont a békét kívánó magyar nemzet belesodródása a földrajzi helyzetnél fogva ; vagy legújabban az eladatlan és olcsóbban termelt amerikai búza sorvasztó hatása a dunamenti államok gabonatermelésére és ezen keresztül ez államok gazdasági, társadalmi, kulturális és politikai életére, sőt vásárlókéességük csökkenése folytán a nyugati iparúzó államokban a munkanélküliség emelkedésére. További példa a faji adottság, mely oly szembeötlően vonul végig a germán, latin, szláv vagy a finn-ugor népek történetén s amely oly élesen megkülönböztette a világháborúban résztvevő magyar, német, angol, francia, olasz, orosz, oláh, szerb, cseh katonákat. Sőt a véletlenek¹ le nem tagadható szerepére is akad példa : Zrínyit megöli a vadkan, Turenne-t egy ágyúgolyó stb.)

Azt is olvassuk továbbá az említett kitűnő dolgozatban, hogy «a szellemtörténet a lelkiségben, az összes politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális mozgalmakat, változásokat szükségszerűen megelőző és irányító szellemi áramlatokban oly szintetizáló tényezőt ismert fel, melynek vizsgálatával és metódikai értékesítésével minden történeti probléma s maga a szintézis is maradék nélkül megoldható.»²

Érdeemes kissé ezzel a tétellel is foglalkoznunk. Kétségtelenül a szellemi áramlat a legbonyolultabb jelenségek egyike, melyben az emberi életnek különféle megnyilvánulásaival és törekvéseivel találkozunk. Megindítója először csak jámbor egyéni vélemény vagy óhaj, mely hosszabb-rövidebb idő alatt sűrűsödik korszellemmé. Lehet ez az áramlat vallási, politikai, kulturális, gazdasági stb., a szerint, hogy bizonyos időpontban egy társadalmi réteg (pl. főurak, értelmiség) vagy a tömegek (paraszság, városi munkásság) lelki,

¹ «Ce je ne sais quoi, si peu de chose qu'on ne peut le reconnaître, remue toute la terre, les princes, les armées, le monde entier. Le nez de Cléopâtre, s'il eût été plus court, toute la face de la terre aurait changé», mondja Pascal. *Pensées de Pascal*. Paris (G. Bridel), 857. II. köt. 124. l.

² u. o. 27. l.

szellemi, politikai, gazdasági stb. szükségleteinek kielégítése szempontjából melyiknek van legnagyobb fontossága. Így uralkodik a korszellemhez képest a vallás a politikai, a társadalmi, a kulturális, sőt a gazdasági életben is, máskor viszont a politika, annak reakciós, konzervatív, liberális avagy radikális elve érvényesül a vallási, társadalmi, a gazdasági életben egyaránt, ismét máskor valaminő gazdasági irány, pl. kötött gazdasági rendszer, a szabad verseny vagy a társadalmi ellentétek kiegyenlítését szolgáló szociális törekvések adják meg az illető kor vallási, politikai, közművelődési mozgalmainak, viszonyainak alapszínét. A korszellemhez, mint legfontosabb erkölcsi vagy szellemi, politikai vagy gazdasági stb. szükséglethez képest folyik a küzdelem a vallásszabadságért, majd a jogegyenlőségért, a politikai jogokért és hatalomért, a gazdasági felszabadulásért, a nemzeti nyelv és oktatás szabadságáért, a kisebbségek önkormányzataért és így tovább.

Vannak azonban korszakos események, melyek mögött — mint láttuk — hiába keressük az egyének és korok lelkeségét, a szellemi áramlatokat. Ilyen a népvándorlás, amelyet talán valami klimatikus elváltozás idézett elő vagy a még nomád népek legeltető területének, lakóhelyének elemi csapások okozta pusztulása (aminő volt az idei nyárvégi árvíz Kínában hatmillióra becsült emberáldozattal). Ott vannak továbbá a fentebb szintén említett emberi bűnök és pillanatnyi megtévedések, gyöngeségek, a szellemi gyökerek nélkül támadó szenvedélyek, melyek néha ugyancsak váratlan fordulatokkal gazdagítják a történelmet. Pl. amikor a németek zárt vasúti kocsikban orosz földre szállítják Leninéket, bár lelkiileg mi sem állott tőlük távolabb, mint a kommunizmus. E nélkül nincs bolsevizmus Oroszországban, és elmarad összes következményeivel együtt a Kun Béla rémuralma hazánkban. Vagy pl. Ferenc József, bár a nemzeti államok közé ékelt monarchiát régen kikezdte a «korszellem», a háború súlyos megpróbáltatásaiban is összetartja széthúzó népeit, s ha megéri a békekötést, nem kerülnek országai ebek harmincadára. Viszont IV. Károly, jóllehet a béke és az alattvalói meg a saját trónja érdekeit kívánta szolgálni, mikor

kiemelte helyéről Tiszát, a monarchia utolsó oszlopát és előbb a gr. Esterházy Móric gyöngé vállaira, majd a cukorbajban szenvedő és így cselekvőképességében megroskadt Wekerlére bízta a kormányt, ki félrendszabályaival akaratlanul is egyengette az utat a Károlyi Mihály ostobá és szerencsétlen forradalmához, mely radikális pacifizmusával és nemzetellenes politikájával szinte természetesen juttatta az országot a kommunisták kezére; vagy amikor szabadon bocsátotta a hazaárulás miatt halálra ítélt cseh vezéreket: Rasint, Kramart, stb.; vagy amikor lemondott uralkodói jogainak gyakorlásáról, részben felidézte, részben teljessé tette birodalmának összeomlását. Vele ellentétben az agg Clemenceau, ámbár Franciaországban sem hiányoztak a csüggedők, kíméletlen eréllyel verte le egyes francia ezredek zendülését és végeztette ki a kémgyanús embereket, vaskézzel tartván össze a győzelemig a belső és külső front egységét, úgy, amint utóbb Poincaré védte meg a francia valutát.

Még egy példát hozunk itt fel: magát a trianoni békeparancsot, mely a Benes, Bratianu és Pasic minden ravasz-sága és ügyessége mellett sem jött volna létre a Károlyi Mihály és Kun Béla forradalma, a Clemenceau bosszúvágya, a Lloyd George földrajzi tudatlansága és a Wilson paralizise nélkül.

Amidőn tehát a szellemtörténeti módszer mindent az egyének és tömegek lelkiségéből s a korszellemből — mely egyébként, mint láttuk, szintén egyéni lélekből fakad és válik egy kor mozgató áramlatává — akar levezetni, megmagyarázni, nem csekély túlzásba esik, bár ez a túlzása nem is oly méretű, mint mikor a pozitívista történetírás merőben természettudományos alapon (környezet-, fajelmélet, materialista világnézet) foglalkozik a történelemmel. A szellemtörténeti módszernek e szerint szintén megvannak a maga lényegéből folyó természetes korlátai. Ha ezeken túllép, tőle idegen területre jut, ahol kénytelen igénybe venni az intuíció, interpretáció és kombináció¹ segítségét, mert az eseményektől elszakadva azt kell adnia, ami a lelkében él. A történeti láng-

¹ u. o. 27. l.

ész alkothat így is kiválót, maradandót, de az is megeshetik, hogy a szellemtörténetből az eseménytörténeti alap elhanyagolása miatt, mint Gerevich Tibor találóan mondja, ki marad maga a történet.¹

Összegezve az elmondottakat, a szellemtörténeti módszernek két szembeötlőbb gyöngéjét állapíthatjuk meg. Az egyik az, hogy az összes történelemalkotó tényezőket, melyeknek részben segítő, részben gátló együttműködéséből születnek az események, az emberi szellem közös nevezőjére akarja hozni. Már pedig ha az egyéni és tömeglelkiségen s a korszellemen kívül nincs más történelemformáló erő, tekintve, hogy az egyén értelmi és lelki tevékenységét az élettan visszavezeti a sejtek összetételére, melyek ismét átöröklés, illetőleg a természeti erők és a földrajzi tényezők hatásának eredményeként jönnek létre, akkor kiderül, hogy szellemtörténeti alapon voltaképen csak a materialista, a természettudományos módszernek van a történetírásban létjogosultsága. Mindkét álláspont megdől azonban azon az igazságon, hogy a történelem a soha előre nem látható események, eshetőségek sorozata. Ha nem így volna, akkor a jövő, vagy legalább a közeljövő: a holnap és holnapután történelme épúgy kiszámítható, előre megállapítható volna, mint egy sokismeretlenű egyenlet.

Másik hibája a szellemtörténeti módszernek, hogy minden fejlődést a korszellemből akarván levezetni, a nagy összefüggésekre veti a súlyt s e szellemi egység keretébe helyezi az egyes eseményeket, más szóval kizárólag felülről lefelé halad átértékelő munkájában,² és így eredményei attól függenek, hogy minő szemüvegen keresztül nézi a multat. Nem tagadjuk, erre az eljárásra is szükség van. A szintézisben számos esemény kerülhet új megvilágításba. De — tegyük hozzá Domanovszky Sándorral — «a történetíró semmi esetre sem érlelhet ki valamely gondolatsort, ha az nem a részletekbe való elmerülés és a saját következtetéseivel szemben gyako-

¹ u. o. 129. l. A szubjektivizmus e veszedelmeire egyébként általánosságban Hóman is rámutat. 27. l.

² u. o. 47. l.

rolt kritika eredményeként jelentkezik.»¹ Mert egyszerű igazság, hogy minden átértékelés annyit ér, amennyi belső bizonyító erő van benne. Hiába tehát a legtetszetősebb átértékelés, a legszebb összefoglalás, ha nem nyugszik az elgondolással s egyúttal az adatokkal, a részletekkel összhangzó alapokon.

A most említett hibából természetesen következik egyfelől az író egyéniségének, másfelől az ő egyéniségén keresztül az uralkodó korszellemnek túlságos érvényesülése. Így írhatjuk meg a magyar történelmet pl. a nyugati és a keleti magyarok szempontjából, tehetjük hőseinkké I. Lipótot, vagy Bethlen Gábort és II. Rákóczi Ferencet, másszóval a Habsburgokat avagy azokat a nagyjainkat, akik 1526 és 1867 között vérük és vagyonuk feláldozásával védelmezték a nemzetet a beolvasztás ellen. Így tehetjük elgondolásunk alapjává az abszolutizmust vagy a szabadságot, a katholicizmust, vagy a protestantizmust, a tömegeket vagy a nagy egyéniségeket, a szellemi áramlatokat vagy a gazdasági jelenségeket, sőt kereshetjük mindenütt akár a szocializmus vagy a kommunizmus nyomait is egyéni hajlandóságaink szerint. Mindenik elgondolásban lesz újság, eredetiség és több-kevesebb igazság is, de egyikben sem lesz meg az az egyetemes tárgyilagosság, mely minden eseménynek, fejlődésnek és mindenkinek egyenlő mértékkel igyekszik igazságot mérni.

A magyar szellemtörténeti irány pl. ma a «nagymagyar» gondolat hordozójának a nyugati, a dunántúli magyarságot vallja, mely leginkább keveredett germán vérrel, melynek egyenletes éghajlatú és csapadékban is elég dús, már a rómaiak óta művelt földje egyaránt gazdag terményekben, állatokban, természeti kincsekben és amely Ausztria szomszédságában a nemzetnek lelkiileg legkiegyensúlyozottabb — ha szabad ezt a kifejezést használnunk — tájfajtájává vált. Egykor királyaink közelsége (Buda, Esztergom, Székesfehérvár), majd a mohácsi vész óta a török és a német közé ékelődése, utóbb Bécstől függő egyházi és világi főurai rengeteg kötött birtokukkal szintén abban az irányban hatottak rá,

¹ *Századok*, 1930. évf. 903. l.

hogy megalkudjék a fennálló viszonyokkal. Nem véletlen tehát, hogy Deáknak a szélsőségektől mentes bölcsesége találta meg a kiegyezés útját, mely lezárta a nemzet és az uralkodóház hosszú harcát.

De más oldalról a legnagyobb igazságtalanság volna a dunántúlinál könnyebb fajsúlyúnak, csekélyebb értékűnek tekinteni az erdélyi vagy általában a keleti magyarságot a politikában «kismagyar»-nak minősíteni azért, mert az Árpádok és a vegyesházbeli királyok hagyományait követve, hű maradt a nemzet függetlenségének és önállóságának eszméjéhez.

Hogy a keleti és nyugati magyar közt különbség van, azt több mint félszáz évvel ezelőtt észrevette Sayous Ede is, nemzetünk kitűnő francia történetírója. E különbség főleg onnan származott, hogy a központtól távoleső és a Kárpátok vonalán túl élt népektől gyakran megtámadott erdélyi magyarság már jókor kénytelen volt az önvédelemre szervezkedni, minek politikai következményeként a XIII. század utolsó negyedétől, vajdáival az élén, bizonyos tartományi önkormányzatra törekedett. Ezért képes saját erejéből leküzdeni az 1437. évi parasztlázadást és képes megvédeni határait a török betörésektől, sőt képes leverni az anyaországban támadt parasztlázadást is.

Mohács után az egyetlen reális politikai útra lépett, midőn megalkudott a törökkel. De még vazallus-állapotában is megőrizte a nemzeti nyelvet, műveltséget, hagyományokat, és meg tudta védeni a beolvasztástól és ezzel a történelem színpadáról való letűnéstől a magyarságot. E politikájában együtt éreztek vele a dunántúli hazafiak is, köztük a veszprémmegyei Ghyczy János, Erdélynek négy éven át kitűnő kormányzója és a halhatatlan Zrínyi Miklós (a költő), aki II. Rákóczi György elbukásáig szintén Erdély felől várta a magyar hajnal hasadását.¹

A keleti magyaroknak ez az erősebb aktivitása lobog a

¹ Zrínyi írja *Siralmas panaszában*, hogy a németek «a Duna-melléki magyarokat magukhoz kapcsolják nagy hazugsággal és álnok színmutató kedvezéssel; azonban a Tiszamellékieket és Erdélyieket gyűlöltetik és utáltatják, üldöztetik, hogy így egymást fogyassák.» *Történelmi Tár*, 1890. évf. 22. l.

nemzet önvédelmi harcaiban Rudolftól Ferenc Józsefíg ; de a kiegyezéstől az összeomlásig eltelt 51 évből is 32 éven át tettekresebb keleti magyar miniszterelnökök — köztük id. Andrassy Gyula s a két Tisza — állottak a kormányok élén, míg a nyugatiak közül a legkiválóbbak : Wekerle és Széll Kálmán az ellentétek kiegyenlítésében mutatták ki politikai képességeiket. Összeomlásunk óta is nagyobb szerepet játszó államférfiaink (a kormányzó, Teleki, Bethlen és Károlyi Gyula miniszterelnökök) keleti magyarok (nyugatiak Friedrich, Huszár Károly és Simonyi-Semadam).

Amily kevésbé tartható fenn szellemtörténejszeinknek ez az önkényes regionális iránya, ugyanígy nélkülözi a mélyebb alapot a szabadsággal és a liberalizmussal szemben elfoglalt álláspontjuk. Nem akarunk odáig visszamenni, hogy a szabadság egyidős az emberrel. Azt is csak éppen megemlítjük, hogy a szabadság, mint történelemirányító eszme egyik oldalról nézve függetlenség minden idegen akarattól, másíkról pedig hatalom a saját akarat és elhatározás megvalósítására.

A történelmi fejlődés szerint a nemzetlét első korszakában az uralkodó és a nemzet, az ország akarata összeesnek. Ez a l'état c'est moi korszaka, XIV. Lajos találó szavaival. A nemzet differenciálódása és a szabadság fejlődése folyamán a második korszakban a kiváltságosok rendje is részt nyer az állami akarat létrehozásában és irányításában. Ekkor a nemzet egyenlő a nemességgel, vagy amint Montesquieu mondja, «la nation c'est à dire les seigneurs et les évêques».¹ A harmadik korszak a francia, illetőleg az angol forradalommal indul meg, s ezek eredménye a polgárság bevonása a közszabadság részesei közé. Végül az általános választójog megadja a lehetőséget ahhoz, hogy a törvényhozó testületekbe be- küldhesse képviselőit a városi munkásság is, melynek szélsőséges vezérei most ugyanazzal a vad gyűlölettel fordulnak a polgárok, a «burzsuj» ellen, mint egykor a jobbágy fordult a földesura, vagy a francia «sansculotte» a nemesség ellen.

Ez volna rövidre fogva a szabadság eszméjének történelmi fejlődése. Nem tarthatjuk tehát helyesnek azt a felfogást,

¹ *De l'esprit des lois* XXVIII. 9.

mely szerint a szabadság a francia forradalom szülötte,¹ mert ez csak a polgári szabadságról mondható el. A liberalizmus pedig ennek a polgári szabadságnak politikai, társadalmi, gazdasági, közművelődési irányelve. Lényegében antitézise az abszolutizmus kötött politikai, gazdasági stb. rendjének, tehát épügy történeti fejlődés eredménye, mint volt a hűbériség, a fejedelmi korlátlanág vagy a rendi alkotmány. Mindegyiknek megvolt a létjogosultsága a maga idejében, virágkora, értékei, hanyatlása, de voltak visszaélései, túlzásai is, melyek bukását okozták és az új rendet előkészítették.

Kiki magasztalhatja vagy elítélheti a trubadurok, korát, az uralkodók önkényuralmát vagy a felvilágosodott abszolutizmust, a rendi kiváltságokat vagy a polgári egyenlőséget, de a történetírónak óvakodnia kell attól, hogy egy iránynak csak hibáit, csak elfajulását vegye észre érdemei, történeti jelentősége nélkül.

Igaz, hogy 13 évvel a Károlyi Mihály és Kun Béla «köz-társasága» után, amidőn az elhibázott békeszerződések következményeként is egyre jobban kiélesedő nyomorúságban és a szovjet felforgató kísérleteinek közepett hova-tovább egész Európában csak a szabadságjogok erős korlátozásával lehet kormányozni, a korszellem éppen nem kedvez sem a szabadságnak, sem a liberalizmusnak, melynek ez a nemzedék már csak kóros kinövéseit, pusztító radikalizmusát látta. És az is igaz, hogy ma, «a trianoni szabadság» birtokában ezerszerre kívánatosabbnak tűnik fel a régi «közösügyes» világ, mely, bár német vezényleti nyelvvel és a nemzeti függetlenség nem egy sérelmével, de együtt tartotta Nagymagyarországot.

A keleti magyarokkal vagy a szabadsággal szemben elfoglalt e mostoha álláspont, melyet a sok közül kiragadott például hoztunk csak fel, ismételten hangsúlyozzuk, elvileg nem kapcsolatos a szellemtörténeti módszerrel, — mert az ellenkezője akár szellemtörténetileg is még könnyebben bebizonyítható — hanem közvetve folyik a módszerből, mely a történeti fejlődést és kapcsolatokat nem annyira az események alapján, hanem intuitive, az író lelkében élő eszmények

¹ A magyar történetírás új útjai 15. és 128. l.

szerint állapítja meg, és így az eredmény, a szintézis jórészt azon múlik, hogy ki, minő szemüvegen át nézi, vizsgálja a korszellem változásait.

Igazságtalanok volnánk azonban, ha a módszer hibáinak kifejtése után nem szólnánk érdemeiről is. Így el kell ismernünk, hogy minden előző iránynál nyomatékosabban emeli ki a történeti fejlődés egyetemességét, továbbá hogy az emberi szellem rekonstruáló képességeivel a korok lelkét újra megállapítani és ennek eszmei egységébe foglalni igyekszik ama kor minden mozzanatát, a vallási, erkölcsi, a politikai, katonai, társadalmi, gazdasági, szellemi életét egyaránt, hogy tehát a politikai történet mellett bősegebb teret juttat a többi fejlődésnek is. Végül azt is el kell ismernünk, hogy új szempontjaival fokozni tudta az érdeklődést a történeti tudományok iránt.

Ha most befejezésül megcsináljuk a szellemtörténeti módszer mérlegét, megállapíthatjuk, hogy amint nem adhattott minden eseményre, fejlődésre kielégítő magyarázatot és összefoglalást a pozitív történetírás (a faj- vagy környezetelmélet, avagy a materializmus), ugyanígy nem tekinthetjük végső szintézisnek azt, amit a szellemtörténeti módszer nyújt. Bármily fontos ugyanis az emberi akarat, az egyéni és a korszellem mint történelemalkotó tényező, de mégsem minden. Mihelyt tehát szerves egységbe foglalja az anyagi, természeti, földrajzi erőket vagy az emberi értelmet megcsúfoló, hatásukban előre ki nem számítható bűnöket, szenvedélyeket, épügy hiányos képet ad, mint a materializmus is esődöt mond, mikor a vallás vértanuiról vagy a nemzeti érzés áldozatairól kénytelen megemlékezni, vagy a fajelmélet a földrajzi, gazdasági és részben a szellemi jelenségekkel szemben.

Ha azonban a szellemtörténeti módszer nem is vállalkozhatik a filozófia szerepére, az a hivatása megmarad, hogy az értelmi és lelki jelenségekből mentül többet vigyen be a történetírásba, de természetesen úgy, hogy átértékeléseiben, következtetéseiben és összefoglalásaiban visszatérjen oda, ahonnan elszakadnia a legszebb, de nem egészen bizonyítható elmélet kedvéért sem szabad: az eseménytörténeti alaphoz.

NAGY MIKLÓS.

LENAU ÉS FAUSTJA.

(Bevezetés Lenau *Faustjának* magyar fordításához.)

Lenau Miklós, valósággal családi nevén Niembsch von Strehlenau, a hírneves német költő, Magyarországon, Temes vármegye Csatád helységében 1802. augusztus 13-ik napján született. Atyja német földről származott. Előbb ez igen jómódu úr volt, de utóbb, mint lovas katonatiszt, pazar költekezésével elapasztotta vagyonát. Ennek hitvese és a költőnek anyja, előkelő pesti polgár és tisztviselő leánya, Maygraber Teréz, férje halála után Budára költözött egy, a Vérmező és a Városmajor közt épült különös, de érdekes házba. Voltakép házcsoport volt az, egy emeletes és több földszintes házból összeépítve. Szép nagy lombos fák vetettek rá árnyékot s közelében patak folydogált. Itt Lenau, mint gyermek boldog lehetett, ha ugyan a természetét nem árnyékolta be már akkor is a mélabú.

A fiú teljesen női környezetben élt, mígnem fiatal özvegy anyja férjhez ment egy Vogel nevű orvos doktorhoz, aki Tokajban lakott. A házasság megkötése után a volt özvegy Niembschné, gyermekeivel együtt, követte második férjét Tokajba. Ott a költő összesen öt évig lakott. Mennyire megszerette ezt a dicső bortermő vidéket és általában a magyar földet, azt, a sok közül ez az egy verse is bizonyítja :

A magyarok ország-földjén,
Hol a Bodrog tiszta árja
A Tisza vizének zöldjén
Hömpölyg ki a róna tájra,
Ott a napos hegyoldalban
Tokaj fürtje mosolyog.

Itt két éven át nemes Kövesdy Józseftől tanulta a költő fiú a retorikát és a poézist. Ez megfelel a gimnáziumi

negyedik és ötödik osztály tantervének. Lenau ekkor 14—15 éves volt és kellett tudnia magyarul is. Erre tanítójának magyarságából is következtethetünk. Ezenkívül tudjuk magyar tárgyú és vonatkozású költeményeiből együttérzését annak a földnek népével, melynek körében született és élte legboldogabb részét, mint gyermek és ifjú legény töltötte.

Az ifjú benyomások hatása alatt ő volt az első, aki a különleges magyar nemzeti és népi motívumokat lantjára méltatta. A pusztai csárdát *Heideschenke* című, szinte büszke magyar lovasként vágató gyönyörű versében írja le. Kisejt-hető ebből az egész nemzeti szerencsétlenség, mely Rákóczi és kurucainak kibujdosásával szakadt a nemzetre. A szegény-legények, akikről Lenau ebben a versben énekel, a bujdosó kurucok becsületes utódai, noha betyárok, akikkel a költő együtt érez. A muzsikus magyar cigányt ugyancsak ő veszi először lantjára a műköltészetben. A dologkerülő cigányt is, mély életmegvető bölcsészettel és komoly humorral érdekessé tette egy rövidebb versében. Talán még ezeknél is magasabbrendű a magyar cigányról írt hosszabb, *Miska a Tiszánál* című költeménye. Miska, a cigány, már élemedett muzsikus, akinek hegedűszavára a törökkel vitézi harcokat vívó magyar huszárok táncolnak. *Faust* című drámai, túlnyomó részben kiszerepezett költői művében szintén megragad minden alkalmat, hogy szülőföldről, a tokaji nektárról és a magyar csikósok virtusáról zengjen.

Magyar tanítójának része lehetett a gyermeki lélek ilyen irányú fejlesztésében, de a költővé predesztinált tanítvány szeme és szíve híján hiábavaló fáradság lett volna minden efféle irányítás. Különben Kövesdy, ki tanítványának nőtestvérébe szerelmes volt, korán meghalt s ezzel hatása Lenau költészetére csakhamar megszűnt.

E mentorának halála inkább csak a tanítvány iskolai pályáját zavarta meg. Mestere híján nem tudta többé magát elhatározni: vajjon mezőgazdasági, jogi, orvosi vagy filológiai tanulmányokat végezzen-e. Néhányba ezek közül bele is kezdett, de egyiket sem végezte el. Pedig Kövesdy azt jósolta egy Lenau anyjához írt levelében, hogy fiára dicsőséges jövendő vár.

Ebben az időben, úgy látszik, mostoha atyja és Lenau nem értették meg egymást. Ezért ő egyideig nagyszüleinél lakott Bécsben. Édesanyja nem bírta ki ezt az eltávolodást szeretett fiától s rábírta férjét, hogy Pozsonyba költözzenek.

Mikor ez megtörtént, Bécsben már Lenau híres német költők baráti körének megbecsült tagja volt. Egyik legnevezetesebbje e körnek Halm Frigyes (ez álnév alatt Münch-Bellinghausen báró rejtőzött); a másik, aki szintén meleg barátsággal vonzódott Lenauhoz, Seidl János Gábor, a «Gott erhalte» kezdetű osztrák néphimnusz szövegének szerzője volt. Természetes, hogy ebben az időben már Lenau-nak is kellett valamely irodalmi művel tehetségéről jelet adni, különben ilyen előkelő költői körbe nem juthatott volna be.

Ezek, a költő barátai, is megállapították róla, hogy sok mindent tanul, de rendszertelenül. A filozófiával valahogy végzett Bécsben, azután a jogot Pozsonyban hallgatta édesanyja örömére, de nem azért, hogy csakugyan be is végezze. Ekkor kezdett a világgal meghasonlani és ingerültségében sértően viselkedni másokkal. Viszont nemes jellemvonásaival engesztelően is tudott hatni; de az első legcsekélyebb diszharmónia után megint elmenekült az emberi társaságból.

A pozsonyi magyar jogtudományra hamarosan ráunt és 1822-ben a magyaróvári mezőgazdasági akadémiára iratkozott be. Hű édesanyja, megint azért, hogy közelebb legyen hozzá. Mosonba költözködött.

Hiába volt mindez. Lenau állhatatlanságához állhatatosan hű maradt. Most már megint jogász kívánt lenni, de Bécsben. Édesanyja ide is elkísérte. Itt három évig bírta a jogászkodást. Aztán szeszélyesen az orvostudományi fakultásra ugrott át. Időnként kitűnően vizsgázott is, de mégsem lett belőle soha orvos.

Egyetlenegy szakhoz volt állandó kedve. Ám ez sem tudomány volt, hanem a költészet. Nagy tehetsége is csak ehhez volt s épen ezért maradt ehhez holtáig hű.

Bécsben a költő és hozzá hasonló társai a «Silberne» (ezüst) kávéházban szoktak összegyűlni, melyet tulajdonosáról «Neuner»-nek is neveztek. Ide járt Grillparzer drámaíró

is, aki nekünk azért érdekes, mert ő is írt Bánk bánról tragédiát 1830-ban. Tehát jóval később, mint Katona József, aki művével már 1817-ben pályázott. A német tragédiának címe *Ein treuer Diener seines Herrn*. A jeles német költő természetesen nem is tudhatott a magyar műről, hiszen az nem nyert sem jutalmat, sőt még megemlítést sem a kolozsvári színház megnyitó előadására hirdetett színmű-pályázaton.

Lenau a «Neuner» kávéházban finom billiardjátékával bámuló barátokat szerzett. E mellett vajmi gyakran minden ok nélkül abbahagyta a társalgást, ridegen elfordult mindenkitől s meredten bámult maga elé, a magafujta dohányfüstfelhőkből. Azért itt is szerzett német és más nemzetbeli új barátokat. Az utóbbiak közül a svéd Hagbergtől hallotta egyik legszebb költeményének, a *Szomorú szerzetesnek* alapeszméjét. Hasonlóképen más ilyen mondából alakított költeményei kevésbé sikerültek.

Diákévei végén mélabú szállt komor lelkére. Ezt egy szép szegény Berta nevű leány okozta, akivel bizalmas viszonyt kötött, de utóbb megtudta, hogy az aljas érdekből lett övé. Ez a keserű csalódás évekig marta lelkét, amit kivall ebben a két verssorban :

Ami szívünk mélyében fáj nekünk,
Örök seb az, mit nem feledhetünk.

Anyja 1829-ben meghalt. Ez a gyász még keményebben sujtotta. *Faust*-jában az anyai sírtól búcsúzás jelenete az ő saját fiúi fájdalmát fejezi ki.

Az orvostudományi vizsgákra készülés fáradalmai elől szívesen menekült az osztrák Alpések vidékére. Ott fel is üdült, de az orvosi vizsgákat mégsem tette le.

Ugyanazon időtájban öreganyja meghalt. Ettől annyit örökölt, hogy egyidőre függetlenül megélhetett. Régebben kísértette már a kivándorlás vágya, de most még csak Stuttgartig jutott el, hol barátságot kötött a sváb költők javával és az előkelő Cotta könyvkereskedő céggel szerződött művei kiadása ügyében. Addig írt munkái a cég kiadásában egy évvel utóbb meg is jelentek.

Borús lelkét Stuttgartban nemcsak baráti köre derítette fel, hanem újabb, a réginél nemesebb szerelem is. A leány, családi nevén von Sommaruga, tiszta, szép lelkű leány volt és együtt rajongott vele Beethoven zenéjéért.

Ezt a szerencsét sem tudta megragadni. Nyughatatlan lelke Heidelberg egyetemére üzte, hol Spinoza bölcsészeti írásaiba merült. E mellett hol a jogi, hol a mezőgazdasági tudományhoz is kapkodott.

Aztán maga is érzi, hogy teste, lelke gyöngülni kezd. Ezért többé kusza tudományos tervezgetéseire ügyet sem vet. Inkább kirándulásokat tesz vidéki barátaihoz, miközben Tübingenbe is eljut, ahol a nevezetes költővel, Uhlanddal szintén megismerkedik. Írni kezd egy színművet is, *Die Mariage in Ungarn* címmel, de hamar abbahagyja, mert aggódik, hogy ő csak lantos költőnek született s drámaírónak talán tulságosan szubjektív.

Ebben a heidelbergi időzésében vesz rajta erőt az Európa-undor. Hiába óvják barátai, beiratkozik 5000 forint lefizetésével egy kétszáz főnyi kivándorló társaságba, mely Észak-Amerikában a Missouri folyó mentén szándékozik letelepedni. «Meg van örülve Amerikáért» — írják barátai — «vadabbul mint valaha».

Ő maga, mintha a rossz szellem szállta volna meg, viszont ezt írja: «Nekem Amerikára van szükségem, hogy kifejlődjem. Legyen iskolám az őserdő, hogy szívemet gyötörje a vágy szerelmesem után.» Kit, vagy mit ért szerelmese alatt, az nem világos. A stuttgarti széplelkű Sommaruga leányt-e vagy csak valami képzelt ábrándot, elvégre mindegy. Kétségtelen csak annyi, hogy beteges nostalgiaja vonzotta valami csodás változás után, melyet semmiféle földrészen sem találhatott meg soha.

Ezt bizonyítja egy akkoriban egy barátjához írt levele is, melyből idézésre méltó ez a rész: «Az a panasza rám baráti szívednek, hogy én a tengeren át idegen földre szálllok. Ha nekem erős hitem volna személyi életünk örökkévalóságában, azt mondanám: testvér, mi bizonyosan viszont fogjuk még látni egymást.» Utóbb így folytatja levelét: «A bolondnak démona, ha észreveszi, hogy életére törnek,

dacosan elugrik — s ezzel vége van a lehetőségnek, hogy őt észére téríthessék.»

Amit Lenau így írt meg levelében, az nemsokára valóban meg is történt. Áthajózott az 1832-ik év június havában Hollandia egyik kikötőjéből Észak-Amerikába. Baltimore-ban szállt partra, s 1832 október 16.-án azt írta egy bécsi barátjának, hogy egész vagyonnal gazdagította a tenger megismerése.

Mihamar kiábrándult Amerikáról táplált rajongó nézeteiből. Jellemző a költőre, hogy első lehangoltságát, mint ő maga vallja, az okozta, hogy ott csigert (gyümölcs lórét) isznak, mert nincs bor, sőt még csalogány sincs. A Németországból Amerikába való kivándorlást egyszerre veszedelmesnek ismerte fel. Versben pedig így jellemzi Amerikát :

Csalóka álmok földje ez a hon,
Szabadság leng itt röpke szárnyakon
És szerteszórva bűvös árnyait,
Ezernyi képet ábrázolgat itt.
Ide menekszik a boldogtalan
S a bűn, ha reszket, ide átrohan ;
E föld csalárd ígéretet hazája,
Halálos ágyból felszökelt remény,
Zászló, mely a vihartól ing nyelén
S idegen parton azt ronggyá cibálja ;
Itt kétszeres keserve a halálnak,
Honában bárki lágyabb sírba szállhat.

Természetes, hogy olyan finom érzékűvé beidegzett költő, mint ő volt, még a legszárazabb próza új világában is talál megéneklésre méltó tüneményeket. Így a már pusztulásnak indult őslakókat, az indiánokat, az őserdőket, a zuhatagos Niagarát saját szemlélete és képzelete szerint örökítette meg néhány igen szép költeményében.

Amerikai kalandja egy évnél sem hosszabb idő alatt már be is fejeződött. Az 1833-ik év június havában a német kikötővárosban, Brémában lépett megint európai partra.

Az egész német nép örült ennek a hírnek, mert már ország- és határkülönbég nélkül, mint egységes nemzet lelkesült a Lenau név alatt közismert költőért és költészetéért. Míg távol járt, művei utat törtek minden német olvasó szívé-

hez és értelméhez. «A gondolatok szobrása» nevezetre, mely alatt őt értették, csakugyan rászolgált a természet képeinek hű rajzával, férfiasságával és ezzel csak látszólag ellenkező gyermeki lágý érzéseivel. Mindezek oly csodás összhangban egyesültek műveiben, hogy helye a német költők Pantheon-jában örökre biztosítottnak látszik.

Amerikából hazatérése után írta hosszabb műalkotásait. Ezek között igen nevezetes *Savonarola*, a rajongó dominikánus barátról, ki a romlott firenzei erkölcsöket akarta megreformálni és akit ezért a bűnéért a pápa egyházi törvényszéke felakasztatott, aztán elégettetett. Ez a műve Lenaunak voltaképen egyes költemények hosszú sorozata. Mégis vannak drámai fordulatai és ki nem szerepezett dikciói is. Azonban legnevezetesebb alkotása, kitűnő líráját nem tekintve, *Faust*.

Lenaunak *Faustja* Goethe felséges *Faust* tragédiája híján sohasem termett volna meg. Ezt Lenau maga is bevallja; de hozzáteszi, hogy senkinek sincs, még Goethének sem, monopoliума Faustra. Ez a monda az emberiség közjava. Tökéletesen igaza van ebben Lenaunak, mert Goethe szintén ősrégi mondából vette isteni és ördögi színjátékának mindakét részét.

Én magam épen azért véltem tartozásomnak Lenau *Faustját* is a magyar olvasók részére lefordítani, mert Goethe teljes *Faustját* már évekkel ezelőtt ugyancsak én adtam a honi színházak és közönség kezébe magyarul. A Nemzeti Színház is az én fordításomban adta elő ugyancsak mind a két részt.

Mentől mélyebben gondoltam át mindakét nagy német költő *Faustját*, annál inkább kísértett az a gondolat, hogy Lenaué voltaképen Goetheének «ellen»-*Faustja*.

Goethe tragédia-hőse, aki a mű első részében elcsábított kedvesét a börtönben veszni hagyja, a második részben ördögének segítségével és az emberiség javát szolgáló hatalmas alkotásokra képes tettejével, meg a mennyei magasságba emelt «bűnbánó nők egyike, egykor Margit» érdeméből megnyeri az isteni bocsánatot.

Lenau *Faustja* a nagy pesszimista költő cáfolata Goethének *Faustot* üdvözítő optimizmusára.

A legnagyobb német költőnek, Goethének oka volt a legnagyobb optimizmusra, mert a sors oly pazar adományokkal kedveskedett neki hosszú élete folyamán, mint senki másnak. Viszont Lenau apátlan árvául nőtt fel; eredettől fogva mélabúval terhelten élte végig rövid, mindössze 48 évre terjedt életét. Ennek pesszimizmusát szerelmei sem enyhítették, mert azok élvei helyett fájdalomkait élte és énekelte meg. Goethe még aggastyán kora küszöbén is elbűvölte a bájos fiatal nőt, akiknek rajongó hódolatai elől ő egy-egy szép költemény áldozásával udvariasan és bölcsen kitért.

Terjedelem tekintetében is nagy a különbség Goethe és Lenau *Faustja* között. Goethének két része együtt 12,111 sor, Lenaué csak 3437. Tehát 8674 sorral kevesebb. Amaz szinte az egész mindenségben, mennyben, földön és pokolban zajlik le. Emez az eget és poklot is a kevés földi kéjben és tengeri kínban jelképezi.

Nem kell a kettőt összemérni, mert mindakettő híven tükrözi költőjének egyéniségét, életfelfogását és tehetségének méretét. E legutóbbi Goethében kétségkívül nagyobb, de Lenau sokkal szűkebb eszmei területre szorított művében épen úgy le tudja győzni tehetségével a nehézségeket, mint Goethe, és mindent érthetően kifejez, amit kifejezni akart. *Mysticum*, mely az olvasónak megértését itt-ott nehéz próbára teszi, kétségkívül több van Goethe *Faustjában*. Figyelembe kell még azt is vennünk, hogy Goethe az ő jóval terjedelmesebb *Faustján* 1773-tól 1832-ig dolgozott, ami összesen ötvenkilenc esztendő. Lenau viszont negyvennyolc esztendőskorában már meg is halt.

A két összehasonlított *Faust* közül voltaképen egyik sem színpadra szánt dráma, noha mindakettő színdarab alakjában van írva. Goethe a magáét tragédiának nevezi és két részre osztja. Ennek megfelelően mindkét részt megkülönbözteti az «első» és «második» szóval is. A drámai szerkezetre szintén gondosan ügyel. Ezért a színpadon is előadható. Előadhatták ezért nemcsak német eredetiben, hanem műfordításokban is.

Lenau azonban, aki művét «Ein Gedicht», egy költe-

ménynek címezi, a következetes drámai formához nem ragaszkodik. Szeszélyesen váltogatja azt ki nem szerepezett elbeszélő versekkel. Mindjárt a legelső felvonás első alapvető jelenete is példa erre. Ez a nem indokolt forma-váltogatás minduntalan ismétlődik a költői mélységénél fogva kitűnő mű végéig, még a legdrámaibb megjelenítést követelő részekben is.

Visszatérve ezek után ismét Lenau életének vázlatos rajzára, még a mélabú nagy költőjének utolsó szerelméről és halálos betegségről kell beszámolnom.

Semmikép sem volt házasságra, inkább csak szerelemre alkotva. Ezt ő maga is tudta. Bizonyosság erre ez a kijelentése: «A házasság természetellenes, tehát erkölcstelen.» Ennek ellenére mégis minduntalan elfogta a vágy a házasság után. E vágyának teljesedését előbb a körülmények meg hiúsították. Fájdalom, végre utolsó szerelme annyira elragadta, hogy mindenáron meg akart nőszülni. Szomorú szerencse, hogy teljes megőrülése ezt a beteges vágyát is meg hiúsította.

Végzetes éve az 1844 volt. Ekkor ismerkedett meg Stuttgartban a derék, egyszerű Behrend Máriával, akit már egyszer Badenben is látott. Lenau hirtelen szerelemre lobbant érte és gyöngéden az «igazi német szüz» elnevezésre méltatta. Hamarosan ki is tűzte esküvőjök napját és helyét is. Ennek megfelelően szeptemberben Stuttgartba érkezik. Itt kétségek gyötrik. Vívódik a gonddal: vajjon anyagi viszonyai megengedik-e neki a házas életet? Minden vívódásának véget vet a szeptember 29.-e. Ezen a napon hirtelen éles kín nyilal át arcán. A tükörhöz támo lyog s látja, hogy hűdés érte. Ez már a szervezetében később kifejlődött dementia paralytica szomorú előjele volt.

Ezután már csak vándorlása következett különféle gyógyintézeteken át. Első kálvária-állomása Winnenthal volt, Stuttgart közelében. Az utolsó, 1847-től fogva 1850-ig Döbling, Bécs közelében, ahol szörnyű szenvedéseinek augusztus 24.-én este hat órakor vetett véget az irgalmas halál.

Életének utolsó szomorú szakában is fel-fellobbant fényes költői tehetsége s néhány igen szép lyrai költeményt is írt.

Viszont nehéz napjaiban gyermekesen sírt-rítt s panaszkolta, hogy ő, «a szegény Niembsch, nagyon szerencsétlen». Máskor vadul dühöngött, káromolta Istent s tagadóan rázta nagy, sörényes fejét. Mégis szerették, nemcsak barátai, hanem orvosai és ápolói is. Nem csupán azért, mert nagy költő volt, hanem még inkább emberséges jóindulatáért, ha könnyebültek ádáz kínjai.

Két nappal kiszenvedése után, Döblinghez közel, a weidlingi sírkertben temették el. Teréz nevű asszonytestvérenek ott nyájas, ákácoktól körözött csinos falusi háza volt. Így, a sír ápolatlanul sohasem maradt.

Döbling!... Ez a helynév megrendítően hat minden igaz magyarra. Lehetetlen rá nem eszmélnünk, hogy itt szenvedett a «legnagyobb magyar», gróf Széchenyi István is tizenkét keserves esztendőn át, mígnem, 1860 április 8.-ik napján, saját kezével mentette meg magát kínjaitól.

Ugyanott kínlódott, noha csupán három esztendőn át, szörnyű örvöngések ádáz elszenvedése közt, a magyar földön született s magát hű hazánkfiaul valló Lenau, a német lantos költők egyik legnagyobbja.

Mennyire nem az én túlzásom, hogy őt hű magyarnak vélem, azt egy idézettel is bebizonyíthatom.

Anastasius Grün, valóságos nevén gróf Auersperg Antal, aki szintén a német irodalom büszkeségei közé tartozik, mint költő, szatíra- és drámaíró, aki még szabadelvű osztrák államférfiúként is kitűnt, így ítéli meg költőtársát; Lenaut: «A tüzes érzelem, a keleti képekben pompázó képzelet, az erős szólamok és hyperbolák kedvelése, valamint bizonyos kevéske vonás valóján: félreismerhetetlenül rávall benne a magyar honosra.»

KOZMA ANDOR.

A MEZŐGAZDASÁGI MUNKÁS-KÉRDÉS.

— Második és utolsó közlemény.¹ —

Teendők: Átgondolt tervek.

Ezek után áttérünk annak a vizsgálatára, hogy mik a legsürgősebb teendők a mezőgazdasági munkanélküliség kérdésének nem a végleges megoldását, hanem a legsürgősebb teendőket illetőleg, amelyekkel a minden télen reánk szakadó bajokat megelőzhetjük. Itt abból kell kiindulni, hogy a mezőgazdasági munkaidény alatt ma még — egypár helyet kivéve — minden mezőgazdasági munkás keresethez tud jutni; de nem tud annyit keresni, hogy ebből az egész téli munkaszünet alatt meg tudjon élni. Arról kell tehát gondoskodni, hogy a téli munkaszünet mennél rövidebb legyen és az alatt is legyen munkaalkalom az olyan munkás részére, aki dolgozni akar, illetőleg munkára szorul.

A munkaszünet megrövidítéséhez — mindig a jelenlegi helyzetet és lehetőséget véve — az szükséges, hogy minden olyan közmunka, amely nincs időhöz kötve és amely fagymentes késő őszi és kora tavaszi időben végezhető s amelyhez nem feltétlenül szükségesek szakmunkások, tervszerűleg a kellő időben indíttassék meg, a hozzá szükséges pénz jó előre tartalékolva legyen, hogy amikor itt a munka ideje, amikor a szükség emelkedik, nő és fenyeget, a munka megindítható legyen.

Ez irányban közöl érdekes gondolatokat Padányi Gulyás Jenő építész² főleg a kubikosokra vonatkozó cikkében :

«Szükséges-e, hogy minden évben kiújuljon ez a koratavaszi zenebona? Szükségünk van-e nekünk, sok bajunk és gondunk között arra, hogy ha nem is minden évben a napjainkhoz hasonló indulat-

¹ Az előbbi közleményt lásd a *Budapesti Szemle* 1931. év 648. számában.

² Lásd cikkét: *Budapesti Hírlap*, 1931 ápr. 5.-i számában.

kitörések mellett, de legjobb esetben az összes érdekelt körök fogcsikorgató bosszúságára tétlenül teljenek el a tervezésre, költségvetésre, kalkulálásra alkalmas téli hónapok? Hogy hiába elteljenek, hogy azután tavasszal: hajrá, tervező, csapd össze a tervet gyorsan, mert sürgős; vállalkozó, add be az ajánlatodat hevenyészve, de gyorsan! Mikor már régóta folyhatna a munka, akkor a munkás zsebbemélyesztett kézzel lézeng az utcán, s ahol egy szekér homokot lát egy üres telekre kiborítva, ott meredt szemekkel strázsál nap-hosszat s lesi a főpallért, hogy le ne maradjon. Gondoljuk csak meg, micsoda elfecsérelt, rosszul kihasznált energiátömeg hever így nálunk, amelynél úgyszemint emiatt gondunknak kell lenni a falusi tömegek téli tétlenségére. Milyen pótolhatatlan kár ez, amelyért be nem folyó adókban, kifizetett munkanélküli segélyben és ingyenebéd-akciókban busásan fizet meg a magyar társadalom.

Pedig a segítség sokkal egyszerűbb, mint gondolnánk. Nem szükséges egyéb, mint annak az időnek kissé racionálisabb beosztása, mely a közmunkák elhatározása és kiadása között eltelik. Egy fillérrel sem kell több pénzt investálnunk, ha már nyomorúságunkban nem investálhatunk, nem kell több tőkét befektetnünk ahhoz, hogy a költségvetésben rendelkezésre bocsátott pénzt okosan költsük el. Kissé több közgazdasági érzékkel és egy kevésse több mérnöki judiciummal kell a dolgot megítélni és egy kissé korábban kell az egész folyamatot megindítani, mint általában szokás. Mindössze 3—4 hónappal előbb, mint a munkanélküliség ráköszönt az országra.

Ugyancsak találó megjegyzést tartalmaz egy másik közlemény,¹ amely a következőket mondja:

«Ma mindenütt abban a nézetben vannak az emberek, hogy munkaalkalmat csak a közmunkák adhatnak. Mindent a köztől várnak és míg egyik oldalon követelőleg lépnek fel a közzel szemben és azt az erején túlmenő áldozatokra akarják rábírní, addig a másik oldalon a köztartozások leszállítását követelik. Ezek azok a malomkövek, amelyek között a munkaalkalom nagyrészen felőrlik. Erre az egyszerű felelet az, hogy csakis olyan közmunkákat szabad végeztetnünk, melyek a magántőkét is kicsalják rejtekeiből, vagy a magánost még áldozatok árán is vállalkozásra kényszerítik és az általa hozott áldozat neki és közvetve a köznek is feltétlen előnyére és hasznára válik.»

Ugyanez az ellentét van meg némileg az ármentesítő és lecsapoló társulatok által nyújtott közmunkáknál is, mert a kiadás végeredményében az érdekelt földtulajdonosokra háramlik.

Ez a kérdés a teendőik azonnali megítélésénél igen jelen-

¹ Lásd: *Szegedi Friss Újság* 1931 ápr. 20. sz.

tős mértékben esik a latba. Ez azonban csak úgy vihető keresztül, ha minden ilyen kérdés, minden ilyen munkaalcalom felett történő rendelkezés és annak irányítása egy helyen összpontosulva, úgy hogy az állam, az egyes ármentesítési társulatok, törvényhatóságok, községek és városok minden közmunkája kellő időben elkészített tervezet szerint, egységes irányítás alatt állna és akkor kerülhetne kivitelre, amikor arra leginkább van szükség. Nemcsak anyagi, hanem — ami talán ennél fontosabb — nagy erkölcsi sikere volna az ilyen rendeletnek s tervszerű eljárásnak és a mellett semmi külön áldozatot nem igényelne, mert hiszen csak arról volna szó, hogy az amúgy is elvégzendő munka rendszerbe foglaltassék. A közmunkáknak ily módon való következetes rendezése, ha nem is nyújtana a mezőgazdasági munkaszünet alatt minden munkakeresőnek foglalkozást, de nagyjából mégis megoldaná a munkanélküliség kérdését, mert egyrészt megnyugtatná a kedélyeket, másrészt a legjobban munkára szorulókat foglalkoztatva, elejét venné az elégedetlenség esetleges kitörésének. Magára a közmunkára pedig anyagi tekintetben lenne előnyös, mert a nagyobb munkáskínálat következtében olcsóbb munkabérekkel volna elvégezhető. Az olcsóbb munkabérek egyúttal bizonyos kiválasztó hatást is gyakorolnának abban a tekintetben, hogy inkább csak azok vállalnának munkát, akiknek arra legnagyobb szükségük van.¹

Sajnos, az 1929/30. és 1930/31. év telén, illetőleg tavaszán azt kellett látnunk, hogy ebben az irányban, vagyis a közmunkák megindítása és elvégzése terén nem volt megfelelő

¹ A szokásos közmunkákon kívül nagyon sok olyan munka van, amelyeket országos érdekből kellene elvégeztetni, ha pénz volna rá. Dr. Steuer György részletesen felsorolja ezeket a *Budapesti Hírlap* 1930 március 9.-i számában közölt cikkében: «Minden községnek, amelyben a földmunkások tömegesen laknak, megvolna a maga közmunkája, amit pénz hiányában természetesen végrehajtani nem lehet, holott a földmunkások százai és ezrei munkára várnak, más szavakkal, a mérleg egyik oldalán ott áll a nagy munkanélküliség, a mérleg másik serpenyőjében ott van az elvégzendő közmunkák tömege s hiányzik, ami az egyensúlyt megadná: a pénz».

Hogy a munkanélküliség enyhítésére mit jelent az egységes

programmunk, csak a kényszer hatása alatt vettünk elő olyan kérdéseket és olyan munkaprogramot, amelyek talán nem is voltak elsődleges szükség. Milyen más képet mutatna az egész ú. n. közmunkakérdés és a közügy, az ország mennyivel értékesebb munkát kapna s mennyivel hasznothajtóbb eredményt érlelne, ha mindezek szépen előkészítve várnák a szükséges munkaidőt, a szükséges munkaelvégzést s nem kellene sok helyen hirtelen elővett olyan munkákat is elvégezni, amelyekre csak a költség megy ki, de amelyeknek elhalasztása, vagy meg nem oldása miatt semmi hátrány sem származnék senkire s miattuk más helyen az igazán nagyfontosságú és szükséges közmunkák sem végezhetők el.

Az értékesítés javítása.

A munkaalkalom szaporítását szolgálják még közvetve az értékesítési viszonyok javítására irányuló kormányintézkedések. A terményárak emelése, a kivitel előmozdítása, a különféle, sok kézimunkát igénylő termelési ágak propagálása (dohánytermelés, cukorrépa, len, kender, szőlőművelés stb.), szóval minden olyan intézkedés, melynek célja, hogy a jobb és többtermelést előmozdítsa, a gazdaságok jövedelmezőségét emelje. Természetesen ezeknek alapfeltétele a termés értékesítése. E tekintetben a földművelésügyi tárca dotációjával, racionálisabb elosztásával, a mezőgazdasági termelés megvédésével s esetleg a vámtarifa módosításával lehetne eredményt elérni.

Szó lehet még itt a mezőgazdaság közterheinek arányosí-

írányítás, arra például hozza fel Kovrig Béla a B. H. febr. 22.-számában közölt cikkében Olaszországnak erre vonatkozó szervezetét. «A munkapiacnak idényszerű válságát Olaszországban az országos év i közmunka-programmokkal ellensúlyozzák. A közmunkaügyi miniszter az összes közületek (községek, vármegyék, állam) közmunkaterveit szerves összhangba hozza és az egységes terv országos végrehajtásának ütemét a különböző vidékek munkapiaci viszonyainak megfelelően szabályozza a hitelkereteken belül megadható ellátmányoknak megszorító vagy bőkezű folyósításával. Az állam tehát a nép foglalkoztatásának ütőerén tartja kezét és stimuláló beavatkozással kiegyensúlyozza a nép kereseti viszonyainak alakulását».

tásáról, részben csökkentéséről, az olcsóbb és kedvezőbb hitelről, a közvetítői haszon mérsékléséről, a kartelek megrendszabályozásáról, az ipari cikkek árának a mezőgazdasági cikkek és a mezőgazdasági munkabérek árához való arányosításáról. Mindezek közvetve lényegesen segítenének azon, hogy a gazda olcsóbban termelhesse, terményeiért többet kapjon, szükségleteit olcsóbban szerezze be és a munkás megélhetése kevesebb költséget igényelne.¹

Cukorrépa- és szőlőtermelés.

A mezőgazdasági munkásság foglalkoztatása szempontjából igen nagy jelentőségű a cukorrépa-termelés, amely egyik legtöbb munkáskezet foglalkoztató termelési ág. Kétségtelen, hogy a mezőgazdasági ágak közül a cukorrépa-termelés az, amely a legtöbb kézi munkaerőt igényli és amelynél a művelési költségek legnagyobb része esik a kézi munkáltatásra. Amíg ugyanis egy kat. hold cukorrépa átlagos kézimunkaerő szükséglete körülbelül 45 férfi-munkanap, addig kalászosoknál csupán 9—10, takarmányneműeknél csak 7—8, burgonyánál csak 25 és tengerinél is csak 22 férfi-munkanap. Minden kat. hold cukorrépa legalább egy időszaki

¹ A közterhek leszállítása a termelési költséget apasztja, a fogyasztóképeséget emeli és közvetve a munkanélküliséget is enyhíti. A *Budapesti Hírlap* június 24-iki számában *Prosperity és munkanélküliség* című közlemény írja: Az Egyesült-Államokban a háború óta virágzó «Prosperity» nem azokon az árucikkeken alapult, amelyeket az Únió idegen országoknak adott el, hanem azon, hogy az Únió termelésének 92%-át maga az Únió fogyasztóközönsége vásárolja. Innen van, hogy az Únió főgondja nem a kivitelre, hanem inkább a belső fogyasztást érintő munkanélküliségre irányul: nem kint akarnak piacot keresni első sorban az amerikai áruknak, hanem odabent. A legfőbb intézkedés pedig, melyet ennek érdekében tesznek, az, hogy az 1930. 31-es költségvetésben leszállítják a társaságok jövedelmi adójának kulcsát közel 10%-kal. Az elmúlt évtizedben, amely az amerikai prosperity korszaka volt s amely nagy fejlődés a tőzsdeválság miatt éppen az évtized végén torpant meg, szóval e 10 év alatt oly nagy mértékben ömlöttek az adók az államkasszába, hogy a kormány négyízben is leszállította a jövedelmi adó kulcsát. És mind a négyszer az lett az adókulcs-leszállítás következménye, hogy még több adó folyt be.

munkásnak ad kenyeret a kapálás megkezdésétől a répa elszállításáig, ami azt jelenti, hogy évenként 120,000 mezőgazdasági munkás talál keresetet. Egy kat. hold cukorrépa művelési költségeiből kereken 130 pengő jut e címen a cukorrépa-termelésnél foglalkoztatott mezőgazdasági munkásság kezeihez.

A cukorrépa-termelés mértékének visszafejlesztésére irányuló törekvések elbírálásánál súlyos hiba volna figyelmen kívül hagyni az elsorolt szempontokat. Világos, hogy itt nem egyszerűen arról van szó, hogy valamely termelési ágat egy másikkal helyettesítsünk-e vagy nem, hanem arról, hogy a mezőgazdaság a fejlődés magasabb fokáról alacsonyabb színvonalra kényszeríttessék és a munkások tízezrei maradjanak kenyér nélkül. Hiszen a cukoripar által tervezett 27% csökkentés azt jelentené, hogy kerekszámban 30,000 időszaki munkás sorsa válnék bizonytalaná. Sőt, ha például tengerivel helyettesítenők az elmaradó cukorrépát, akkor is 15,000 munkással kevesebbe lesz szükség és kb. 8—10 millió pengővel csökken a kifizetendő munkabér.¹

A kérdés megoldásához tartozik még a fentiekén kívül a legtöbb munkáskezet foglalkoztató szőlőtermelés, amelynek különösen az ország dunántúli és alföldi homokos területein van nagy jelentősége, mivel ez utóbbi helyen rossz, silány legelők, vagy adót nem fizető, adómentes, szélhordta homokterületek kerültek jól adózó szőlőföldek közzé. Mintegy 42 millió munkanapot és körülbelül 100 millió munkabért jelent évente Magyarországon a szőlőtermelés, amely azonban most a rossz borértékesítési viszonyok miatt kétségbeesetten küzd a puszta megélhetésért. Az ország 250—260,000 munkása foglalkozik szőlőtermeléssel, több, mint az egész gyáriparnak körülbelől 240,000 munkása. A szőlőtermelés válságának megoldása a munkáskérdés szempontjából igen nagy jelentőségű. Remélhető, hogy a csemegeszlőre való áttérés, a szőlő jobb értékesíthetése egypár év alatt átsegíti a szőlőtermelőket a mai válságon, ami igen nagyjelentőségű volna a mezőgazdasági munkáskérdésnek állandó nyugvópontra juttatása végett is.

¹ Vitéz Purgly Emil: *Budapesti Hirlap*, 1931 febr. 1.

Különösen nagy jelentősége van a szőlőkultúrának a duna-tiszaközi homokterületeken. Ezt csak az képes értékelni, aki tudja, mit jelentenek ezek a semmire nem való, szélhordta homokbuckák és sivár területek. Aki 30—40 évvel ezelőtt utazott a Budapest—Lajosmizse—Kecskeméti, Kecskemét—Fülöpszállási, Kecskemét—Tiszaugi vonalakon, vagy a Duna—Tisza köze más homokos vidékén, az el fog csodálkozni a mai állapoton, azon, hogy a kopár homoksivatagok helyett fákat, szőlőt, gyümölcsöst, erdőt, magas mezőgazdasági kultúrát lát. Ez mind a szőlőtermelés eredménye, amely megkötötte a homokot s keretet adott a gyümölcstelepítésnek, létesítette a ligeteket, erdőket és viruló mezőgazdaságot teremtett. Szőlőtermelés nélkül az országnak ezen a részén ki sem fejlődhetett volna a nagyfokú gyümölcstermelés.

A mellett, hogy a szőlő nyújtja a legtöbb munkaalkalmat a mezőgazdaság számára, olyan terményeket állít elő, — szőlőt és bort — amelyekből soha nem hozunk be jelentős mennyiséget, hanem csak kiviszünk. Nem kicsinylendő a szőlőnek tüzelőanyag-termelése sem, a venyige és az állandóan ritkított, metszett és tisztított gyümölcsfák faanyaga. Ez mennyiségben alig marad el erdőtermelésünk anyaga mögött. Ennek különösen nagy fontossága van az alföldi homokterületeken, mert így a szalmát tüzelő helyett trágyaképzésre lehet felhasználni. Mindezeknél fogva a szőlőtermelést még áldozatok árán is talpra kell állítani, mert sok érdek fűződik hozzá.

*

Sokan a munkaközvetítés még tökéletesebb kifejlesztésében is a segítség egyik módját látják. Ettől azonban — őszintén szólva — nem sok eredmény várható. Legfeljebb az adminisztráció költségeit emeljük, de a munkaalkalmak szaporodni nem fognak, mert ma is minden foglalkozási ág nál a munkáskínálat sokszorosán felülmulja a keresletet.

Konkrét tervek.

Összegezve a rögtönös segítségnek módjait és eszközeit, szükséges volna, hogy mielőbb elő legyenek készítve

azok a munkálatok, megteremthessük azokat a munkaalkalmakat, amelyek a jövő tél folyamán a mezőgazdasági munkásoknak nyújtandók volnának, hogy ezáltal, ha nem is teljesen, de a lehetőség szerint elejét vegyük a már több ízben megismétlődött munkásbajoknak. A baj ma még nem általános s ne engedjük azzá válni. Ha sorba vesszük az ország városait és községeit, több mint felében még olyan viszonyok vannak, hogy a mezőgazdasági munkások meg tudnak élni, mert vagy nincsenek túlságosan nagy számban a munka lehetőségeihez viszonyítottan, vagy még mindig olyanok a gazdasági viszonyok, hogy elegendő munkaalkalmat nyújtanak. A másik részén pedig sok olyan község van, ahol megfelelő előrelátással, céltudatos, tervszerű programm felállításával elejét lehetne venni a munkanélküliségnek. Csak kevés olyan hely maradna, ahol rendkívüli intézkedésekre, ú. n. ínségmunkákra, komoly kormányközbelépésre volna szükség.

Mezőgazdasági munkásainkban különben megvan a súlyos gazdasági helyzet iránt a megértés, ellentállók az izgatásokkal és felforgató eszmékkel szemben, azonban a megértésnek is van határa, nem szabad megengedni, hogy a helyzet annyira fejlődjék, hogy a nyomor és nélkülözés legyen úrrá felette.

A gyökeres megoldás felé.

Nem állhatunk meg azonban az ideiglenes, a helyzetet ideig-óráig elodázó intézkedéseknél, hanem meg kell találni a súlyos kérdés gyökeres orvoslási módját. Ne áltassuk magunkat hiú reményekkel, hogy a helyzet csak átmeneti és majd magától jön a megoldás, hanem gondoljunk arra, amire elég példával szolgálnak a nyugati államok, hogy a mezőgazdaság és ennél fogva a mezőgazdasági munkások helyzete is mindig nehezebbé lesz.

Amíg a munkaalkalom apasztásának az oka a gépmivé-
lésre való áttérés és a kézimunkának ilyen módon való pót-
lása, ez csak szociális szempontból hátrány, de gazdaságilag
nem jelent visszafejlődést. Az esetek többségében ma ezzel
találkozunk. De gazdasági visszafejlődést jelent az, ahol az

üzem redukciója okozta a munkaalkalom-apasztást, mint különösen Bihar, Hajdú és Szabolcs vármegyék gazdaságai-ban. Még károsabb az a jelenség, hogy a gazdaságok költségkímélésből tartózkodnak az egyébként szükséges munkák elvégzésétől, pl. gyomlálás vagy egyes kapálások elhagyása, különösen pedig a szőlők hanyagabb művelése. Ez utóbbi jelenséggel főleg a homoki szőlővidékeken találkozunk. Más gazdasági ágaknál pedig meglehetősen nagy mértékben Pest megyében, Hajdú, Somogy, Tolna és Csanád megyékben. Meg kell azonban állapítanunk, hogy a gazdaságok a munkaalkalmak csökkentésére csak kényszerűségből határozzák el magukat. De még így is lehetőleg arra törekednek, hogy legalább a helybeli munkások részére biztosítsanak munkaalkalmat. És bár a gépművelés minden vonalon határozottan terjed, ez nem áll az aratógépekre. Ezeket a gazdák mind-ezideig nem vették használatba.¹

A közelmúlt évekhez viszonyítva ma is úgyszólván csak a kapáló gépek apasztják az emberi munka szükségletét, ezek használatát már hatalmi szóval sem lehetne megakadályozni, de a nagy termelési költségek mind jobban kényszeríteni fogják a gazdát, hogy a szántó, kaszáló, arató és egyéb gépeket és a technika sok más vívmányát igénybe vegye, hogy a versenyben felül maradhasson.² Elkerülhetetlen tehát a mezőgazdaságban a munkaalkalmak apadása és evvel szemben

¹ Országos Mezőgazdasági Kamara 1930. évi jelentése, 165. l.

² Ez idő szerint ugyan a magyar nagybirtokosok a munkások érdekében a földművelésügyi kormány felhívására mellőzik pl. az aratógépeket, de kérdés, hogy ha a gabonaárak esése folytán a munkások nagyobb aratórészt követelnek, az anyagi kényszer által hajtva, a jövőben nem lesznek-e kénytelenek nemcsak az arató, hanem még más munkáspótló gépeket is igénybe venni, mert hiszen arra senki sem kényszeríthető, hogy saját kárára dolgozzék.

Az iparnál pl. a gépek kihasználása teljes valóságában érvényesül és az ipari munkásoknak eszükbe sem jut, hogy az ellen panaszkodjanak, mert belátják, hogy az manapság úgyis céltalan volna. Ezért nem állhat helyt a *Magyar Munkás* című lap ápr. 1. számában található következő feljajdulás: «A földmunkálatoknak gépekkel való elvégzettése kevesebb költséggel jár a munkáltatóknak, de nem szabad arról megelégedezni, hogy magasabb szempontok is van-

számítani kell a népszaporodásból eredő munkáskínálat növekedésével. Ennélfogva is tehát fokozott gondoskodás, állandó megfigyelés és egységes irányítással kell a kérdés végleges megoldásának módjait keresnünk.

Gyermekszaporodás a munkáscsaládokban.

A munkás-létszám szaporodásából eredő munkás-túlkínálatot nem lehet már a mezőgazdaságban teremtetendő munkaalkalmakkal ellensúlyozni, ennélfogva le kell vezetni; jó részüket más foglalkozásra kell áttérlni, ez pedig sokak szerint nem lehet más, — a fent már említett mezőgazdasági munkák mellett és után — mint az ipar. A népszaporodás végeredménye a mostani népszámlálás adataiból fog kitűnni, már most is megállapítható azonban a végösszeg, amely szerint az ország lakosainak a szaporodása igen jelentékeny. A helyenkint észlelhető egyke ma még országos átlagban nem igen érezteti hatását. Nagyon érdekes egyébként, amit erre vonatkozólag Szeberényi¹ az északi skandináv népekről mond. Ott ugyanis nincs egyke, de bizonyos gyermekkorlátozás észrevehető. Ennek ellenére azonban az elnéptelenedés mégsem észlelhető. E mellett a felnőtt ember is jobb körülmények között van, az átlagos életkor is sokkal nagyobb, mint nálunk.

A mezőgazdasági munkásság megsegítése már csak azért s nemzetpolitikai fontosságú, mert a városok és felsőbb tár-

nak ebben a kérdésben, amelyek erkölcsileg kötelezővé teszik a nélkülöző, nyomorgó munkáscsaládok tetteiben való támogatását; nem szabad, hogy a kotrógépek a sok gyermekkel megáldott és jobb sorsra érdemes derék kubikosokkal szemben elsőbbséget élvezzenek.» Ezt mondja a cikk, de nem veszi figyelembe, hogy a dolognak két oldala van: ugyanis az ármentesítés és vízlecsapolás költségeit az amúgyis válsággal küzdő gazdatársadalom fizeti, ennek az az érdeke, hogy a munka mennél olcsóbb legyen, de olcsónak is kell lenni azért is, mert ha drágább a munka, mint az elért eredmény, ha a járulék több, mint a föld haszna, akkor nincs értelme az ármentesítésnek vagy lecsapolásnak. Olyan helyeken, ahol a kormány olcsó pénzt ad az ármentesítéshez, lehet követelni a gépek mellőzését, de ahol az érdekelt gazdatársadalom viseli azt, ott meggondolandó az ilyen irányú intézkedés.

¹ Már idézett munkájában, 51. l.

sadalmi osztályok gyermektelen vagy egy-két gyermekes szaporodását, amely azoknak a rétegeknek és a magyar erőnek is állandó fogyását jelenti, pótolja. Érdekes, hogy azokban a megyékben van a legtöbb sokgyermekes anyja, amelyekben a munkások nagy tömegei élnek, így pl. Szolnok vármegyében 7 gyermekes anyja 14, 8 gyermekes 58, 9 gyermekes 67, 10 gyermekes 212, 11 gyermekes 141, 12 gyermekes 100, 13 gyermekes 49, 14 gyermekes 29, 15 gyermekes 29, 16 gyermekes 9, 17 gyermekes 2, 18 és 20 gyermekes anyja egy-egy található. Szabolcs vármegyében 7 gyermekes anyja 70, 8 gyermekes 80, 9 gyermekes 34, 10 és 11 gyermekes 8—8, 12 gyermekes 11, 13 gyermekes 6, 14 gyermekes 2 és 15 gyermekes 2. Békés megyében 8 gyermekes anyja 78, 9 gyermekes 35, 10 gyermekes 24, 11 gyermekes 5, 12 gyermekes 8, 13 gyermekes 5, 14 gyermekes 1. A szülők között rengeteg van háborús nyomorult, világtalan, 100—75—50 %-os hadirokkant, özvegy, akik mind igen nagy nyomorban élnek. Pest megyében 7 és 8 gyermekes anyja van 3—3, 9 gyermekes 4, 10 gyermekes 2, 12 gyermekes 3. Ezek között teljesen nyomorék apa, munkaképtelen beteg anyja, szélütött apa és igen nagy nyomorban élő szülő van. Csongrád megyében 8 gyermekes anyja van 43, 9 gyermekes 32, 10 gyermekes 16, 11 gyermekes 9, 12 gyermekes 4, 13, 15, 17, 18 és 24 gyermekes anyja egy-egy, míg találatott egy 26 gyermekes is, akinek 3 fia halt a háborúban hősi halált.

Érdekes ezzel szemben összehasonlítással közölni pl. Veszprém vármegyét, ahol 9, 11 és 12 gyermekes anyja egy-egy találatott. Vas megyében egy 9 és egy 13 gyermekes anyja találatott mindössze. Zala megyében egy 11 gyermekes özvegy, Győr megyében egy 20 gyermekes özvegy. Ezekben a vármegyékben több nagycsaládú, vagyis heten felüli gyermekkel rendelkező anyja az összeírásakor nem találatott.

Íme, a szegény munkásosztály pótolja a többi társadalmi rétegek nagy részénél állandóan csökkenő szaporodást, a nemzeti erő fogyását. Ez a gyermekszaporodás szolgáltatja jórésztben a hazának a katonákat. Megmentése, megerősítése tehát ezért is nagyfontosságú nemzetpolitikai kötelesség.

Iparfejlesztés.

Ma az ipar terén sem rózsás a helyzet, itt is jelentős munkanélküliség van, de ezzel szemben Magyarország ipara még fejleszthető. Hiszen csak textiliákban 60—70 millió értékűt hozunk be évente s ez nagy mértékben csökkenthető volna hazai termékkel.¹ A még bevezethető és fejleszthető ipar nálunk igen jelentős munkást tudna felszívni, ha a belső fogyasztás emelhető és az export, különösen a Balkán felé, még jobban kifejleszthető volna. Ez esetben az ipar jelentős számú munkásnak adhatna kenyeret.²

Szakemberek nem tartják lehetőnek az ezirányú fejlődést. Egyrészt mert nincs nálunk tőke az iparfejlesztéshez, másrészt fogyasztóközönség sincs az iparcikkekre. De különben is a gyári géptechnika fejlődésével, részint a munkásrendszerek és a munkaerő kihasználás újabb bevezetésével (Bedeaux-rendszer) állandóan kevesebb és kevesebb munkaerővel tudják ugyanazt a munkát elvégezni.

¹ Sajnos, a gyáriparban igen sok az idegen elem, amely a biztos és jó állásokból kiszorítja a magyar munkást és tisztviselőt. 1928-ban a magyar gyáriparban a statisztika 7101 külföldi honost frt össze. Ezek közül a külföldi gyáripari alkalmazottak közül gyári vezető és tisztviselő, valamint művezető és előmunkás 2323, akiknek közel fele, 42·8 % csehszlovák, 16·3 % német állampolgár, akik bizonyára igen nagy fizetést kapnak és kiszorítják a magyar munkásokat és tisztviselőket a jól fizetett állásokból. (*Magyar Statisztikai Szemle*, 1930. évfolyam, 110. lap, 2. szám.)

² Az iparfejlesztésnek a munkaalkalmak teremtésére gyakorolt hatásáról különben eltérők a vélemények. Az iparfejlesztési törvényjavaslat indokolása szerint mezőgazdasági termékeink értékesítésének nehézségeit részben kiküszöbölhetjük, ha a belső fogyasztás növelésére törekszünk. A *Magyarország* 1931 január 25. számában *Iparfejlesztés és munkaalkalmak teremtése* című cikk írója azonban az iparfejlesztésben nem látja a munkanélküliség megoldását és például hozza fel azt a rengeteg ipari munkanélkülit, akit máról holnapra a konjunktúra változása folytán a legnagyobb nyomorba és kétségbeesésbe dobott ki az utcára a sok évtizedes támogatással kifejlesztett ipar. Megjegyzi, hogy amióta nagyipari termelés van a világon, soha bizonytalanabb egzisztencia nem volt, mint a napszámos vagy heti-béres munkás egzisztenciája. Minél több egy országban az ipari munkás, — írja a cikk — annál labilisabb alapokon nyugszik annak az országnak egész gazdasági, szociális és politikai berendezkedése.

Első sorban mezőgazdasági iparunk fejlesztéséről lehetne szó, amelyhez a mezőgazdaság bőven tudná a nyersanyagot termelni. Ez kétszeresen teremtene munkaalkalmat, egyrészt a mezőgazdaságban az itteni termelés kiterjesztése folytán, másrészt az iparban, az itt termelt anyagok feldolgozásával. Sok olyan munkalehetőség volna, amely csak télen vonná be a mezőgazdasági munkásokat a gyárakba, nyáron pedig visszaadná őket a mezőgazdaságnak. Különösen szükség volna erre a nagyhatárú alföldi városokban, ahol a nagyszámban lakó mezőgazdasági munkáselem legjobban érzi az időszakos munkanélküliséget s annak nehézségeit és leginkább van kitéve az izgatásnak is.

Gazdasági válság.

A munkanélküliség első és főokául kellett volna megemlíteni az általános gazdasági válságot, azt a rossz értékesítési viszonyokból előálló helyzetet, hogy a gazdaságba fektetett munka nem hozza meg a megfelelő hasznot, a többletmunkával elért termelés nincs arányban a többletmunka árával, ennél fogva a gazda minden munkát a legegyszerűbben, mennél olcsóbban, mennél kevesebb munkással igyekszik elvégezni. Ez sok helyen már a belterjesség rovására megy, de a helyzet természetes folyománya, miután megszűnt az anyagi ösztönzés a nagyobb kiadással járó belterjes gazdálkodásra.

Ez a kérdésnek legfontosabb, de egyúttal legnehezebben megoldható része. Ha megoldódik a gazdasági válság, megoldást nyer a mezőgazdasági munkáskérdés is. A megoldáson azonban valójában csak javulást érthetünk, mert, miután a helyzet az egész világ gazdasági életében jelentősen megváltozott, le kell mondanunk arról, hogy a régi viszonyok ismét helyreállanak.

A kérdés állandóan foglalkoztatja mind a kormányt, mind az illetékes köröket és tagadhatatlan, hogy a válság megoldására különösen az utóbbi időben sok minden történt és van folyamatban. A hitelviszonyok várnak még javításra, továbbá a közterhek leszállítása és arányosítása kívánatos, hogy a terményárak nagymérvű esésével az összhang meglegyen.

A mostani rossz gazdasági viszonyok között a mezőgazdasági munkásokat különlegesen sújtja az ipari cikkek aránytalanul magas ára s ezzel szemben a munkás rendelkezésére álló termény árának alacsony volta. A munkások évi keresményük tekintélyes részét terményben kapják; ha most akár élelmezésre, akár ruházkodásra, akár betegségre, akár tüzelőre kell költeniök, tekintélyes mennyiséget kell eladni terményeikből és alig tudnak belőle valamit vásárolni. Úgy, hogy a mezőgazdasági munkásnép ma voltaképen ruházkodási katasztrófa előtt áll. Ennek nem oka sem a munkaadó, sem a társadalom, sem a munkásság, sem a munkabérek, hanem oka az iparcikkeknek lehetetlenül magas ára.

Ezért felette nagyfontosságú volna, ha valami útonmódon sikerülne a mezőgazdasági munkásságot nagytömegű olcsó lábbelivel és ruhaneművel ellátni. Ez irányban a mezőgazdasági kamarák figyelemreméltó kezdeményezéseket indítottak meg, itt-ott volt is némi siker, azonban ezt országossá tenni épen az adminisztráció miatt nagyon nehéz.

Keveset tudunk tenni a különféle szükségleti cikkeknek a terményárhoz való igazodása terén. Itt talán némi javulás várható a karteltörvény szigorú keresztülvitele kapcsán, ami enyhületet fog hozni a mezőgazdasági munkás megélhetési nehézségeire is. Ennek a megoldása is jórészt a kormány kezében van s annak igen lényeges tényezői volnának az ipari cikkek árainak leszállítása, a vasúti fuvar díjának a terményárhoz való alkalmazása, megfelelő kereskedelmi szerződések kötése stb.¹

Kecske-akció.

A Duna-Tiszaközi Mezőgazdasági Kamara a téli hónapokban előadásokat tartatott hozzáértő szakember által a Kamara területén levő nagytömegű mezőgazdasági munkások számára. Ez előadások közben egyik télen felmerült az a

¹ Megemlítendő az Országos Mezőgazdasági Kamara 1930 június 26.-án tartott közgyűlésén elfogadott határozati javaslat (*Mezőgazdasági Közlöny*, 6—7. sz. 332. old.), amely pontonként sorolja fel a gazdasági válság megszüntetéséhez szükséges kormányintézkedéseket és egyúttal javaslatot tesz a munkanélküliség elleni teendőkre is.

gondolat, hogy a nagycsaládú munkások élelmezésének, gyermekük táplálásának megkönnyítésére kecske-beszerzési akciót kellene indítani, amelynek célja volna jó tejelő, jófajta kecskéket egyéves hitelre bocsátani e munkások rendelkezésére. Ez a kérdés olyan nagy rokonszenvre talált a munkások között, hogy rövidesen országos érdeklődést keltett és egyes községekből százával jelentkeztek olyanok, akik kecskét óhajtottak így beszerezni. A földművelésügyi kormány tenyész állat-beszerzési hitelt szokott engedélyezni nemcsak apaállatokra, hanem anya-szarvasmarhákra is egyévi törlesztésre kamatmentesen s ezt óhajtjuk erre az akcióra is biztosítani. Meghatók azok a levelek, amelyek ez irányban a Kamarához érkeztek. A Kamara minden illetékes ténylezzel érintkezést keresett, hogy ezt az akciót le tudja bonyolítani. A kilátások biztatóak és talán egyelőre kísérletképpen sikerülni fog egy pár helyen az akciót bevezetni. A kecske meglehetősen igénytelen és aránylag nagy hasznot adó jószág. 2—3 liter tejet is megad naponta egyik-másik, ami már egy család háztartásában igen nagy jelentőségű, különösen a gyermekek és betegek számára. Ezenkívül a kecske kevéssel beéri, falevéllal és dudvával eltartható és kiteleltethető. Ma már pl. Németországban a szegény munkásembernek nélkülözhetetlen háziállata a kecske. Értekezlet összehívását terveztük az illetékesek részvételével. Különösen Csongrád vármegye főispánja támogatót bennünket, aki egyik levelében ezt írja: «A munkáscsaládoknak fejős kecskével való ellátására nézve felvetett tervet teljes mértékben felkarolni óhajtom, mert szívesen ragadok meg minden módot a munkások helyzetének megjavítására. Miután az én eddigi tájékozódásaim szerint is ez az eszme a munkások nagy részénél tetszéssel találkozik és az megvalósíthatónak látszik, készségesen fogok eleget tenni a Kamara azon óhajának, hogy ez ügyben értekezletet hívjak egybe.»

Általában a legelők biztosítása minden községben igen nagyfontosságú, különösen a kisemberek jószágtartása szempontjából. ahol mégis egypár malac, vagy borjú, vagy kecske, sőt tehén is pár pengőért tavasztól őszig eltartható.

Birtokpolitika.

A fentiekén kívül még sok olyan mód és lehetőség van, amelyet a munkáskérdés megoldásánál figyelembe vehetünk. Ilyen akart lenni a földreform, amely azonban a bekövetkezett válságos helyzet folytán nem hozta meg a várt eredményt. Megállapítható,¹ hogy a földhözjutottak legnagyobb része nem tudja földjét megművelni, nincs meg a hozzávaló anyagi ereje, nincs felszerelése és nagyon sok esetben a föld igen messze esik lakhelyétől, úgy, hogy a ráfordított munka nem hoz annyit, mint ha e munkát rendes bérért másnál végezték volna.²

Kecskemét város példát adó birtokpolitikáját kellene követni a többi birtokos közületeknek is. Kecskemét város vezetősége az idők folyamán azért szerzett földbirtokot, hogy az időnként jelentkező igények kielégítésére örök tulajdonul szétparcellázza. Legutóbb 1930-ban és 1931-ben parcellázott fel több mint 3000 kat. holdat többnyire olyan egyének között, akik azonnal ezer és ezer munkaalkalmat teremtettek a munkások számára. Földfordítás, gyümölcsös és szőlőtelepítés, házépítés, utak, utcák rendbehozatala, javítása, speciális növények termelése, kerítéskészítés, kútépítés, planirozás stb., mind rengeteg munkaalkalmat nyujtanak. A földet leginkább

¹ Az OMGE a *Földreform eredményei* címmel kiadott füzetben részletesen ismerteti a gyűjtött adatokat.

² Csongrád vármegye alispánja 1929. II. felére vonatkozó jelentésében következőképen jellemzi a helyzetet: A földreform végrehajtásával kapcsolatban igen nagy nehézségek mutatkoznak az évi díjak beszedésénél. Ezek a szolgáltatások nem felelnek meg a juttatott telek értékének, viszont az illető tulajdonos ragaszkodik a telkéhez, mert arra már addig is sokat költött, több évet törlesztett s a telekre sok esetben rendes vagy ideiglenes lakást épített és így az elmozdítás egyenlő volna a család tönkremenésével. De, sajnos, a mai munkanélküliségben olyan keresethez nem juthat, amiből e terhek fedezésére is jutna valami.» Az OMGE előbb említett tanulmányában (10. old.) a földreform hiányainak orvoslására javaslatokat tesz, amelyek közül meg kell említenünk a tagosítást, amely nemcsak az ebbeli hiányokat, hanem általánosságban a gazdálkodás sok hátrányát megszüntetné, az egy tagban levő birtokok jobb művelését segítené elő és ezáltal közvetve több munkaalkalmat nyujtana.

olyanok veszik meg, akik a mai viszonyok között is tudnak valamit befektetni, beruházni, akik kezében a föld, a rossz homok, rövidesen magas kultúrájú mezőgazdasági területté alakul át.

a) *Házhelykiosztás.*

A házhelykiosztásnak azonban minden tekintetben üdvös hatása volt. Megszüntette a nyomasztó lakásínséget és a lakások zsúfoltságát. Különösen a gyermekeknek több levegőt és szabadságot nyújt. Otthont ad a teljesen nincsteleneknek és bármilyen kicsi is kertjük, módot nyújt arra, hogy munka-nélküliség idején valamivel foglalkozhassanak. Szociális és politikai szempontból is nagyjelentőségű, hogy akinek eddig semmije sem volt, drága pénzért rossz lakásban hányódott, néha évenként többször is kellett költöznie, most a haza egy piciny darabját magáénak mondhatja, van, amit féltsen és védelmezzon.¹

Itt leginkább helyénvaló a segítség, elő kell tehát mozdítani házak építését már egészségi szempontból is. Meggondolandó volna esetleg még az is, hogy az egyes nagyhatáru városokban élő mezőgazdasági munkásoknak lehetővé kellene tenni, hogy a határ egyes pontjain letelepedhessenek, hogy nagyobb munkaalkalmakhoz közelebb lehessenek.²

*

Az utolsó 10 esztendő földbirtokpolitikájának értékes tényezője volt a falusi kislakásépítési akció, amely valóban

¹ A házhelyhez juttatás során mint sérelmet említi Szeberényi (i. m. 36. old.), hogy e célra egyes parasztvárosok szélein olyanoktól is vettek el földet, akik 300—400 öles telkükön egy részt mint szántót műveltek, vagyis ezeket a házmelletti szántóföldeket sajátították ki. Adtak ugyan 1—2 órányi járásra kétszerannyit, az azonban nem lehetett elég kárpótlás. Szerinte ezek a kisemberek hozták a legnagyobb áldozatot a földreformnak.

² Jellemzi a munkások lakásviszonyait a kiskundorozsmai munkásoknak a népjóléti miniszterhez munkásházak építése ügyében beadott kérésének következő része: (*Magyar Munkás*, 1930 május 15.-i szám.) «A magyar munkásság ma nyomorogva tengeti szomorú és sivár életét. Ehhez a végtelenül nyomasztó munkásélethez hozzá-

nagyon sok elégtelenséget vezetett le, sok régi vágyat, régi kívánságot teljesített és sok egyénnek tette lehetővé saját telek, saját ház, saját családi otthon megszerzését. A falusi kislakásépítő szövetkezet 1927 évi augusztus hó 15. napja óta, amióta megindult, 1500 pengőig terjedő, 40 féleven át törlesztendő 4 %-kal kamatozó kölcsönt 23,533 egyénnek nyújtott 34,407.780 P értékben. 640 pengőig terjedő, 3 év alatt visszafizetendő, 4 %-kal kamatozó kölcsönt 1750 egyénnek adott 1.103,840 pengő értékben. 400 pengőig terjedő, egy. év alatt visszafizetendő, 4 %-kal kamatozó kölcsönt 368,470 pengő értékben 935 egyénnek nyújtott. Vagyis 1930-ig 35.880,090 pengő értékben folyósított építési hitelt 26,218 egyénnek, hogy juttatott házhelyén a maga családi otthonát megteremthesse. Ezenkívül építési anyagot nyújtott 1.300,000 pengő értékben 552 egyén részére. Ez az akció nagy jelentőségű volt, mert a legszegényebb embereknek juttatott családi otthont, magántulajdont. Sőt munkaalkalmat is teremtett, aminek következtében sok elégtelenséget sikerült levezetni.

b) Telepítés.

A mezőgazdasági munkásság végleges elhelyezése tekintetében különösen nagy fontosságú volna a telepítés, amellyel helyesbíteni lehetne az aránytalan birtokelosztódást is. Onnan lehetne telepíteni, ahol nagyon sok a munkás, oda, ahol meg tudnak élni. A földmunkások munkanélküliségét más módon, mint céltudatos, alaposan átgondolt telepítés útján véglegesen

járul még a magas labkér fizetése is. A lakások nagyrésze egészségtelen és ezekért a szoba-konyhás kicsiny lakásokért fizetjük a magas labkért, hol gyermekeinknek még a hangos szó is tilos és nekünk baromfit vagy disznót tartani szintén tilalmas. Egészséges lakásban ép és egészséges lélek lakozik. Gyermekeink is csak egészséges lakásokban tudnak a magyar haza javára felnevelkedni».

A falusi kislakásépítő szövetkezet megállapítása szerint igen fontos nemzeti érdekek fűződnek a falusi kislakásépítési akció folytatásához, mert a legszegényebb, tehát a szélsőséges irányzat felé leginkább hajló népréteget, továbbá a földnélküli napszámosokat, hadirokkantakat, hadiözvegyeket és ipari munkásokat magántulajdonhoz juttatva, leginkább lehet a nemzeti eszmének megnyerni.

megoldani úgysem igen lehet. Olyan nagy a számuk, hogy mostani lakhelyeiken a mezőgazdaság nem tudja őket foglalkoztatni. Ez az állam feladata volna, de megtehetnék a nagybirtokosok is, amint hogy eddig is sokan megtették, hogy állandó munkásaik részére házat, kertet és némi földet adtak használatra méltányos feltételek mellett. A telepítésnél most már fel lehetne használni a földreformból szerzett tapasztalatokat, e célra igénybe lehetne venni a sok eladó nagy- és középbirtokot, a vagyonsváltás-földeket, könnyebb volna általános megelégedésre úgy megvalósítani, hogy a munkás-kérdés megoldását is előbbre vigye és nemzetgazdasági tekintetben is hasznos legyen.

A telepítés gondolatának a Darányi-féle törvényjavaslatban meg van adva az iránya. Hozzávaló területeket pedig ma is lehetne szerezni az eladó sok százezer hold földből. A pénzt néhány évi törlesztésre előlegül kellene adni.

Erről a kérdéstről nagyon sokan gondolkoznak és felette fontosnak tartják a mezőgazdasági munkás-kérdés megoldásánál. Dr. Gaál Jenő¹ a telepítésről írva megjegyzi, hogy a munkásnépnek az Alföld egyes pontjain észlelt megtorlódása e kérdést ismét korszerűvé tette. Azok a telepítések azonban, melyek a múlt század első felében létesültek, de még inkább azok, amelyeket újabban az állam eszközölt, olyan tapasztalatokkal gazdagítottak bennünket, amelyek arról győznek meg, hogy a telepítés ügye nem közvetlenül az állam által intézendő, maga az állam többé ne telepítsen, még pedig azért, mert a kezelése alatt levő telepeken a gyarmatosok gazdaságilag és talán másként is elromlanak. Az állami telepítéseket hivatalnokok kezelik, akik egyáltalában nem elég körültekintők és függek, sem pedig elegendő tapasztalatuk nincs az ilyen teendők végzésére.

Nagy fontosságot tulajdonít e kérdésnek a mezőgazdasági munkásság szempontjából Radnóti István,² aki a német kedvezőbb viszonyokról megállapítja, hogy a nagybirtokok

¹ Az *alföldi munkásmozgalom* című könyvében.

² A *Magyarság* 1930 okt. 30. számában közölt *Földműves telepések Schleswig-Holsteinban* c. cikkében. A *Falu* 1931 márc. szám: *Falutelepítés Németországban*.

elaprózódása állandóan tart, a felszabaduló földek azonban nem zugbankok, parcellázó ügynökök útján jutnak a földéhes földműves kezére, hogy az uzsorakamatok, a törvénytelen váltók, az agyafúrt visszaélések, a perek, végrehajtások, árverések éhínségbe és állati nyomorba taszítsák őket, mint ahogy, sajnos, nálunk Magyarországon az ellenőrzésnélküli magánparcellázás többnyire végződik, hanem birodalmi, országos és tartományi hatóságok szigorú ellenőrzése mellett közérdekű telepítő-társaságok gondos, gazdasági és szociális szempontok szerint mérlegelt telepítési tervezetek alapján a megvett nagybirtokok helyére jelentkező mezőgazdasági munkások és földművesek legjobbjait telepítik le. Mennél több önálló kis existenciát, mennél több függő és önállótlan munkából és törpebirtokosból független, megelégedett kisbirtokost, — ezt hallja ott az ember állandóan.

Egy másik vélemény¹ a túlzott ipari védvámoknak tulajdonítja a mezőgazdasági termelés megdrágítását a hitelhiány, magas kamat és nagy közterheken kívül. Szerinte az ennek következtében elköttyavetyélt magyar földet össze kellene hozni azokkal, akiknek dolgos két karja tétlenül lóg, mert nincs munkaalkalom, csak nyomorúság és reménytelenség. Földhöz juttatni a munkanélkülieket, kisbérletekre telepíteni őket, ez ma a munkanélküliség ellen a leghatékonyabb orvosság. Magyarországon — úgymond — ma legalább is két millió hold föld eladó, amelyet azonban eladni nem lehet a nagy pénzhiány s a termények áresése miatt. E két tényezőt — tudniillik a munkanélküliséget és a földárak esését — kell összeegyeztetni. Az állami földvásárlási akciót nagyobb mértékben lehetne folytatni, ha az állam a vételárnak csak egy hányadát fizetné ki készpénzzel, egy hányadát aranyjára szóló kötvényekkel s átvállalná az ingatlanon már rajta levő bekebelezett kölcsönöket.

A telepítés szükségességére mutatott rá Vass József volt miniszter,² amikor ezeket mondta :

¹ Nagy Ferenc ny. miniszter: *Munkanélküliség és földbirtokpolitika*. Pesti Napló, 1930 okt. 26.

² Székesfehérvárott 1930 május 18.-án tartott beszédében.

«Az agrár emberfölsöletet másképen levezetni nem tudom, csak úgy, ha céltudatos politikával beültetem a Takács Jánosokat a maguk kis földjébe. Mert lehetetlenség, hogy az a birtokelosztás, amely most van az országban, így maradjon. A magyar agráremberfölsöletet bele kell kapaszkodtatni a magyar földbe, hogy mindenkéltől termelje ki azt, amire magának szüksége van... A földhözjuttatás, amely a fogyasztást teszi egészségesebbé, közvetett úton még az exporteshetőségek emelésére is alkalmas... Nem szabad azonban hozzányúlni a magyar földhöz akkor, amikor a magyar föld rentéje majdnem a zérón áll. Aki most vadítana a földosztásra, az a legnagyobb gonosztevője volna az országnak. Mire van tehát szükség? A földjáradékot kell először rendbehozni. Termelési kölcsönök-höz és kis haszonhoz kell hozzásegíteni a termelőt, ez az a legnagyobb probléma, amivel most a kormány foglalkozik. Még az aratás előtt meglátják ennek a kérdésnek megoldását. Elképzelésünk már kerek formákat öltött és az országgyűlés elé megyünk, hogy törvényes felhatalmazásunk legyen, de valóra váltjuk a kérdés megoldását még ennek az aratásnak idején.»¹

Nagyon figyelemreméltók azok az adatok, amelyeket Takács Imre ír a török idők utáni alföldi telepítésekről.² A török által kipusztított területeknek főleg idegenek által történt telepítését ismerteti, azután rátér az Alföld mai képeire, ahol szerinte is nagy jelentősége volna egy céltudatos, tervszerű telepítési akciónak. Ilyen telepítési akciót csakis hatósági támogatással lehet elképzelni, amellyel esetleg kiküszöbölhetnők a mai rendszerrel, tanyatelepüléssel kapcsolatos bajokat, nehézségeket és akadályokat.

Olyan irányú település, amelyen itt a munkáskérdés megoldása kapcsán felmerül, Magyarországon Darányi óta mindössze a jászárokszállási település volt s ez is nagyon nehezen létesült, amennyiben a kormány nem fogadta a tervet olyan megértéssel, mint kívánni lehetett volna.

Ennek a településnek a lényege az, hogy Felsőíregen (Tolna megyében) 1500 kat. hold I. osztályú föld került kiosztásra, amelyet a jászárokszállásiak ínségben szenvedő 2000 földnélküli családja és sok kisteljes kisgazda ragadott meg, hogy ott új községet alapítva letelepedjenek. A sok mindenféle nehézséget nem akarjuk itten elmondani. A lényeg

¹ Lett belőle a gabonatörvény.

² A *Falu* című lap 1930 novemberi száma.

az, hogy a letelepedés megtörtént. A vagyontalan szorgalmas földmunkások 4—5 holdat kaptak, a házzal, kevés földdel. továbbá megfelelő pénzzel rendelkezők 5—25 holdat, a kisgazdák pedig vagyoni állásuk szerint 15—60 holdat. Összesen 94 családot választottak ki, akik aztán el is mentek a tolnai földre. Az eddigi gondolatok, eszmék, amelyek a mezőgazdasági munkásságnak telepítéssel történt helyzetjavítását igyekeznek munkálni, immár valósággá lettek. Sikerült 200,000 pengő összeget megszerezni az épületekre, 36,000 pengőt a termények átvételére, sikerült a föld árát mérsékelteni. továbbá facsemete-akciót keresztülvinni. Majd vasúti kedvezményt, vetőmagot stb. szereztek, a jég meg van törve s ma már példa áll előttünk, hogy mit lehet e tekintetben tenni.

Egy másik érdekes települési mozgalomról is olvashatunk az utóbbi hónapokban. Az egri főkapitán határozta el ugyanis, hogy a szabolcsmegyei alsódadai járásban lévő 8000 hold birtokát parcelláztatja és ott új magyar község alakulását segíti elő. A szétosztandó birtokon Kiskövesd néven új község fog alakulni, amelyben mintegy 3—400 család lesz 20—25—30 holdas gazdaságokkal. A telepesek kifizetik a vételár felét, míg a másik felére az OKH útján 30—35 éves kölesönt óhajtanak. Minél olcsóbb ez az OKH kölesön, annál jobban ki tudják azt majd fizetni.

Érdekes, hogy a földmunkások az elmúlt években tartott gyűléseiken maguk is állandóan foglalkoznak a telepítés gondolatával, amely szerintük lehetne kis haszonbérletek útján, vagy örökföldek útján való telepítés.

A mezőgazdasági munkáskérdés megoldásának valóban egyik igen jelentős eszköze volna a telepítési akció. Az emberek kiválogatásának a megtörténte után a Faksz adná a kölesönt a házakra, a földár törlesztését birtokbavétel után a harmadik, negyedik évtől kellene megkezdeni. azonkívül ingyen gyümölcsfa-csemetékkel ellátni őket, egy-egy családnak 40—50 darabot, amelyre ma szintén van akciója a földművelésügyi kormánynak. továbbá becsületes mérnökökkel felügyeltetni az építkezési, telepítési munkát, esetleg néhány baromfitörzset adni minden családnak, de csakis parlagi baromfit és ilyen módon valóban nemzetmentő és nagyjelen-

tőségű nemzetpolitikai tényt hajthatna végre a kormány, amellyel a ma egyik legégetőbb és legfontosabb kérdését sikerülne megoldani.

Dániában külön törvény gondoskodik a földmunkások ilyen irányú elhelyezéséről.¹ E törvény értelmében, amelyet 1899-ben hoztak és 1904-ben felülvizsgáltak, a földművelő dán munkások boldogulni, haladni akaró része az állam által támogatásban részesül, ha földet óhajt szerezni. Nemesak kölcsönt kap az állam részéről vagy útján, hanem az állam állandóan felügyel arra, hogy az új telepes okszerűen és belterjesen gazdálkodjék.

Ez a dán törvény alapul szolgálhatna nálunk is egy ilyen irányú törvényjavaslat vagy törekvés támogatásához.

c) Járadékbirtok.

Most, amikor az önhibájukon kívül hajbajutott földbirtokosok megmentéséről törvényhozás útján kíván a kormány gondoskodni s amikor ma is több mint kétmillió kat. hold föld van állandóan áruba bocsátva, minden újabb földreform nélkül egyedül egy helyes és nemzeti földbirtokpolitika elveinek hangsúlyozása mellett lehetővé válnék a telepítés keresztülvitele, ha kicsiben is. Megoldható volna ez a fentebb említettek szerint, de megoldható volna különösen járadékbirtok formájában, amelyet nálunk csodálatos érzéketlenséggel teljesen kihagytak a földbirtokpolitika eszközei közül. A keresztülvitel itt mellékes, hiszen bizonyára az arra hivatottak tudnának olyan megoldásokat létesíteni, amelyek a magyar viszonyoknak minden tekintetben a legjobban megfelelének. Mégis meg kell említenünk a járadékbirtok lényegét, mint az ezirányú földbirtokpolitikai tevékenység lehetőségét.

Járadékbirtok az oly földbirtok elnevezése, melynek tulajdonjoggal való átruházása nem bizonyos vételár, hanem bizonyos állandó pénz vagy terménybeli évjáradék kikötése ellenében történik. A járadék rendszerint megváltható, bár a

¹ A földművelő munkások földszerzését előmozdító törvény Dániában. Fordította Szeberényi Lajos Zs. evang. lelkész.

felek az ellenkezőt is kiköthetik. Az ily birtokszerzési mód a vevőre igen előnyös, mert az adásvételkor nem kell neki a vételár bizonyos részét lefizetni, sem a többit a meghatározott időben törleszteni és a birtokot e végből súlyos improduktív adósságokkal megterhelni, hanem csak bizonyos járadék pontos szolgáltatására vállal kötelezettséget, így összes meglevő tőkéjét mindjárt a birtok s a célszerű gazdálkodás érdekében szükséges befektetésekre fordíthatja, azt üzleti tőke gyanánt forgathatja gazdaságában. A járadékulv a birtok hozadéki értékén alapul és a jogosított által másra átruházható. Az ú. n. járadékbankok a járadéktőke értékét a jogosítottnak kifizetik, de Poroszországban, hol a törvényhozás a járadékbirtokot s járadékbankot a 90-es évek elején alkotta meg, a járadékbank csak a birtok háromnegyedrészt értékéig bocsáthat ki zálogleveleket, a többi ú. n. magánjáradék marad. A járadékbirtok vevője úgy törleszti tartozását, mint a jelzáloggal terhelt birtok tulajdonosa, csakhogy helyzete annyiban még előnyösebb, mert ő a birtok egész értékét járadékban törleszti, a jelzálogos kölcsön pedig a birtok egész értékéig nem terjedhet.

Azonban az érték felén túl eladósodott összes birtokoknak járadékbirtokká való átalakítása lehetetlen, mert nincs mindenikre vevő, ki magát megfelelő járadék fizetésére köteleznél, ami a további műveletek alapja; a földbirtokosok nagy része nem is eladni, hanem olcsó kölcsön segítségével rendezni és megtartani akarja birtokát. Ez a törekvés már csak nemzeti szempontokból is minden módon elősegítendő. A járadékbirtok újabban mint a belső telepítés egyik legfontosabb eszköze éledt fel, tulajdonképen hivatása azon a téren van. A járadékbankok az állam telepítési politikájának szolgálnak s annak alávetvők, de viszont a kibocsájtott járadékkötvények állami jóállást élveznek.¹

Ugyanilyen véleményt nyilvánít Szeberényi is.² Szerinte ma az egész világon kisbirtokok létesítése az irányzat. Nem

¹ Lásd: dr. Ecséri Lajos: *Az alföldi munkáskérdés és a mezőgazdasági válság*, 136. l. — Fellner Frigyes: *A járadékbirtok rendszere és alkalmazása Magyarországon*.

² *Parasztok a világháború után*, 28. l.

lehet célja — úgymond — a magyar államnak, hogy míg egy parasztváros területén és határában az Alföldön 30,000 ember él, addig ugyanolyan területen egy latifundiumon csak 2000 cseléd és alkalmazott éljen. Akármilyen progresszív adót is vetnek ki rá, sohasem fizetnek megközelítőleg sem annyit, amennyit a 30,000 lakosú parasztváros ma fizet, nem tekintve a földadót.

d) *Részlettervek a telepítés terén.*

A telepítésnél véleményünk szerint első sorban a vagyontalan, vagyis a háznélküli mezőgazdasági munkásokat és kubikosokat kellene figyelembe venni, miután ezeknél legnagyobb a munkanélküliség. Kiválóan lehetne e célra felhasználni a Duna-Tisza-közén található olyan homokterületeket, amelyek jelenleg úgyszólván terméketlenek és adózás tekintetében az államnak nagyon csekély, jóformán semmi jövedelmet sem adnak. Ezek betelepítéséről ír Szabó Lajos,¹ és kimutatja, hogy egy-egy 3 holdas telep a földár, a megfelelő épületek és 2 hold gyümölcsös telepítésével együtt 2500 pengőbe kerülne. E területeknek begyümölcsösítésével is foglalkozik Szabó Lajos és ezzel kapcsolatban ad a munkanélküliség megoldására bizonyos irányelveket.²

Nagyon érdekes az a terv, amelyet Horváth József budapesti földbirtokos dolgozott ki «a földművelő, kertészkedő foglalkozású munkáskezek foglalkoztatása tárgyában.» Megállapítja, hogy a legértékesebb munkáselem vándorol ki, mert csak ez remélheti, hogy ott boldogulni tud. Amikor megakadályozzuk e kiváló munkáselem kivándorlását, gondoskodnunk kell itthoni megélhetésükről, részükre munkaalkalom teremtéséről.

Tervezetének lényege a következő:

«A földtulajdonos, a földteherrendezési akcióval kapcsolatosan vagy önkéntes jelentkezőknél, minden 100 kat. hold és ennél nagyobb kiterjedésű, arra alkalmas helyen levő birtoka 50 %-át alakítsa át gyümölcsössé, még pedig úgy, hogy minden 10 kat. holdra egy-egy

¹ *Magyarság* 1931. 16. számában.

² *Pesti Napló* 1931 márc. 20.: *Gyümölcstelepeket az alföldi homok-sivatagba.*

gyümölcskertész kerüljön, mert ennyit ő és családja jól tud kezelni. Ezen a 10 kat. hold területen építhessen magának házat és egyéb melléképületeket. A 10 kat. holdat 30 évre kapja bérbe, amely bérlet családja által örökölhető legyen. Évi bér fejében a termés 30 %-át kapja a föld tulajdonosa és ezenfelül a kertész fizesse az összes adót. A föld tulajdonosa irányítja egységes üzemterv alapján a kertészetet. A bérlőkertésszel a bérlési szerződés keretén belül szabályozandók az összes részletkérdések. Ha a bérletet el kell hagynia, akkor az általa épített ház építési költségeit visszakapja, levonva belőle az egyes évekre eső arányos avulási százalékot. (Pl. 1500 pengőt fektetett be az építkezésekbe; 10 év után szerződésszegés címén elhagyja a bérletet. Ekkor 10 × 50 pengőt, vagyis 500 pengőt levonva, kézhez kap 1000 pengőt.)

Az így betelepített kertész szabadon csakis a házatáján termelendő dolgokkal rendelkezik. Addig, amíg a gyümölcsös termő lesz, köztes-gazdálkodást kell folytatnia. (Olasz rendszerű új burgonya-termelés, konyhakerti növények, magvak, málna, egres termelése stb.)

Ha ez a vázolt akció megvalósulhatna, mindkét félre nézve csak előnyös lehetne. A kertész a legnagyobb kedvvel és munkaerővel dolgoznék, mert szinte a sajátjának érezheti a 10 hold földet. A föld tulajdonosának is előnyös ez a módszer, mert az ilyen bérlő a fizetett bémunkásnál sokkal jobban, lelkiismeretesebben dolgoznék, mert a jobb munka több termést, több bevételt jelentene az ő részére is.

Előnyei: 1. A dolgozni akaró és tudó munkáskezek elhelyezkedést találnak. 2. Új kultúrák keletkeznének az országban, a lehető legbelterjesebb gazdálkodást meghonosítva. 3. Az így elhelyezkedetteknek és családjuknak 30 évre házuk és biztos existenciájuk lenne és ennél fogva a felforgató eszmék részére a működési tér csökkenne, mert az ilyen egyének már kevésbé forradalmasíthatók. 4. Az okoszerű gyümölcstermesztés több bevételt jelent, ez viszont alapja a jobb gazdálkodásnak. 5. A több bevétel nagyobb fogyasztóképességet s ezzel az ipar, kereskedelem fellendülését jelenti. 6. Egy-egy ilyen összefüggő területen levő gyümölcsösök termelészövetkezetet alakítanak (kényszertársulás, már a haszonbérleti szerződésben megállapított pontok alapján) s a beszerzést és értékesítést nagyban intézik. 7. Egységes üzemterv alapján, egységes vezetés mellett gazdálkodnak. (A vezető rendszerint a föld tulajdonosa.)

«A példaadást megkezdem magam — írja a terv szerzője — s birtokomon 150 kat. holdas gyümölcsöst létesítek s ide 15 gyümölcs-kertészt telepítek.»

Itt említjük meg azt az érdekes munkabérszerződést is, amely Gyónon egy nagyobb szőlő részes munkálására jött létre. Ezt a szőlőt megmunkálásra részért egy munkavállalkozó bérelte ki, aki a banda tagjait szétosztotta a szőlőben,

mindenkinek bizonyos parcellát adott át teljes művelésre, de ezeknek megműveléséért ő, a banda vezetője, felelős. A szerződés hosszú pontokba foglalja a művelés minden munkáját, amelyet szakszerűen tartozik ellátni a munkavállaló, illetőleg minden munkás, amivel szemben a munkaadó minden egyes vállalkozónak az általa megmunkált szőlőterület össztermésének $\frac{1}{3}$ -át köteles kiadni. A szőlőben termelt egyéb terményekből a munkavállalkozók szintén $\frac{1}{3}$ részt kapnak, úgyszintén a lemetszett venyige $\frac{1}{3}$ -öt is. A gyümölcsös azonban nem tárgya a részesedésnek.

Ez is egy mód arra, hogy a nagy szőlőbirtokosok munkabér fizetése nélkül, részért, természetben fizetett munkabérért dolgoztathassák meg szőlőjüket. Ez azért előnyös, mert a szőlőbirtokosnak nincs pénze, ellenben a termés $\frac{1}{3}$ -át szívesen bocsáthatja a munkavállalkozó rendelkezésére. Nagyon sok mezőgazdasági munkás tudna ilyen módon is elhelyezkedést, megélhetést kapni.

Felmerült, különösen a kisebb gazdánál, a részes cseléddel való gazdálkodás gondolata is. Ez nagy segítségére volna a gazdának, akinek pénzt nem kellene így kiadni, hanem részese volna a terménynek a cseléd, aki így nagyobb kedvvel és lelkiismeretességgel végezné munkáját és a tényleges eredményben osztozkodnék. A gazdának ma — úgy ahogy — terménye van, de pénze nincs. Ezt a nehéz kérdést oldaná meg a részes cseléddel való gazdálkodás.¹

e) *Kisbérletek.*

A telepítésen kívül foglalkoznunk kell a kisbérletek gondolatával is, mert kellő megfontolással alkalmazva azt, ahol a megfelelő feltételek megvannak, szintén jelentős ellenszere volna a mezőgazdasági munkanélküliségnek. A teljesen anyagi erő híján levő kisembereknek juttatott kisbérletek nem sok eredménnyel járnak, mert annyit sem tudnak a földből kihozni, amennyit a kisbérletekbe adott birtok egységes kezelésben hozott, a mellett a föld termőerejét tönkreteszik. De

¹ Lásd ezt bővebben *Magyar Munkás* 1930 május 1. számában Nagy Lajos: *A részes cseléddel való gazdálkodás haszna.*

helyes földbirtokpolitikával lehető volna, hogy sokan a kisebb tőkével rendelkező egyének közül béreljenek, hogy így felemelkedve a munkások sorából, kisbérlők, végül kiscgazdák legyenek. A kisbérlés mindenkor, különösen ma, nem tekintve a nagyobb területeket, mint szövetkezeti bérlés töltheti be hivatását, ha megfelelő pénzügyi megalapozottságot nyer a földbérlő szövetkezeti mozgalom és mind a bérlők, mind a bérbeadók részéről nem ellenszenvvel, hanem rokonérzéssel és az ügy igazi értékelésével fog az találkozni.

Erre nézve jellemzően mondja Szeberényi: ¹ «Akik a földéhséget nem ismerik, azoknak jó volna elfáradni oda, ahol például egy 400 holdas alföldi birtokot 50 kisholdas parcellákban 2—3 évre árlejtés útján kiadnak a parasztoknak. Egy-másra verik a bérlőket s a többi fenyegetőleg jegyzi meg: «Ígérhetsz annyit, nem bírsz megélni, elveszted amid van». Vakmerő ugrás a sötétbe, csak hogy föld nélkül ne maradjanak. Életem legszomorúbb képe az, amikor magam előtt láttam az egymásra licitáló parasztokat, azok rettenetes élethalálharcát».²

Ez a megoldás helyénvaló ott, ahol sok az olyan kisbirtokos, aki felszerelését és munkaerejét saját kicsi földjén nem tudja eléggé kihasználni.

A házhelyhez és földhöz juttatásnak, telepítésnek és kisbérlőeknek még az a nagy előnye is van, hogy a mezőgazda-

¹ Idézett műve 30. oldal.

² A kisbérlőtekről dr. Ecséri Lajos *A magyar földművesnép munkája* c. művében (44. o.) a következőket írja: Nagyobb uradalom nem szívesen vesződik sok szegény emberrel, inkább főbérlőnek adja ki a földet és megengedi, hogy ez alhaszonbérbe adja nyereséggel. Ezen az állapoton igyekezett segíteni a földbirtokrendezésről alkotott törvény, mely a földbirtokosokat kötelezte, hogy a haszonbérbe adott földek 15 %-át kishaszonbérlőknek juttassák. Nagyobb haszonbérlőkhöz csak úgy juthatott a nép azelőtt, ha a község vállalt jóállást a haszonbérért, vagy ha a község vette ki a földet olcsón és adta tovább jutányosan alhaszonbérlőknek. A másik mód a haszonbérlőszövetkezetek alakítása lett volna. A magyar ember nem szeret semmiféle közösködést. Ezt a hiedelmet azonban ki kell küszöbölni és mindent elkövetni, hogy a földbérlőszövetkezeti mozgalom itt megerősödjék.

sági munkások feleségei is keresőkkel válhatnak. Kicsi, udvarhasználat nélkül való, gyakran albérleti lakásban, ha apró gyermekeik vannak, nem járhatnak munkába, de amint megfelelő körülmények közé kerülnek, kerthez vagy földhöz jutva, baromfityésztéssel, kertészkedéssel, sertésneveléssel, gyümölcsészettel, esetleg kecske- vagy tehéntartással jól értékesíthetik munkájukat. De különben is megállapítható, hogy elegendő férfimunka-kínálat folytán a nők gazdasági foglalkoztatása fogyóban van. A háziszöttesről áttérve a gyári portékára, e téren sem találnak munkát.¹

A mezőgazdasági munkásság állandó, téli-nyári foglalkoztatása egész Európában nagy gondot okoz a kormányoknak. Említettük, hogy Poroszországban munkahadsereget létesítettek a munkanélküliekből és nagyszabású földmunkálatokat indítottak meg ezeknek a felhasználásával. Ismeretesek Mussolininak korszakalkotó, nagyszabású telepítési, telkesítési, lecsapolási, öntözési munkálatai, amelyek Olaszországot máról-holnapra mezőgazdasági állammá tették és hatalmasan megnövelték termő területeit. Svájcban külön szervezet alakult (Schweizerische Vereinigung für Innenkolonisation und industriellen Landwirtschaft), amely igen nagy tőkével is rendelkezik s ezeket a mezőgazdasági telkesítési, telepítési, lecsapolási, planirozási, öntözési stb. munkákat végzi. Hatalmas nagy szervezet ez, mely utakat, vasutat, lakásokat, gazdasági épületeket épít, telepítést végez s általában azokat a területeket, amelyek kevésbé szolgálják a célt, a legtökéletesebb mezőgazdasági kultúrfokra igyekeznek emelni. Ez a virágzó nagy szervezet gyönyörű képekkel és rajzokkal illusztrált füzetet is ad ki, melyben az eddig elért eredményekre mutat rá, azokra a rendkívüli teljesítményekre, amelyeket a mezőgazdaság fejlesztése érdekében Svájc területén ez a szervezet megindított és befejezett. Mi ezzel a szervezettel érintkezésbe léptünk, hogy esetleg Magyarországra is terjeszteni ki működését, azonban a hosszas levelezésnek nem volt meg az eredménye.

¹ Lásd dr. Ecséri Lajos fentidézett művében, 42. lap.

Duna-Tiszacsatorna.

Az utóbbi időben a mezőgazdasági és földmunkások munkanélküliségének megszüntetése vagy időleges szünetelése érdekében állandóan a közérdeklődés előterében áll a Duna-Tiszacsatorna építésének ügye. A terv már jó párszáz esztendő és valamikor meg is fog valósulni. Mint hajózási, közlekedési eszköznek valóban kevesebb haszna volna, mint lett volna Nagymagyarországban, mert a Duna nemzetközi folyóvá lett, azonkívül felső és alsó része két ellenségünk kezében van és azok vennék nagyobb részben igénybe azt. Még a Tisza alsó része sincsen a mi birtokunkban, pedig a Tiszát valóban hasznosítani csak szabad Tisza mellett lehetne.

Az utóbbi időben azonban a Duna-Tiszacsatorna kérdése nem annyira hajózási és közlekedési tekintetben, hanem első sorban öntözési szempontból volna felette fontos. A csatorna mentén, vagy főcsatornából kiágazó mellékesatornák közelében néhány ezer holdat lehetne időnként öntözni s ez némileg ellensúlyozná az utóbbi években igen károsan érezhető forró, szeles nyarak esőnélküli pusztításait. De e mellett jobban tudnánk termelni különösen korai zöldség- és főzelékféléket, így nemcsak kiszorítanók a külföldi behozatalt, hanem még jelentős kivitelre is tudnánk szert tenni. E mellett megfelelő duzzasztók volnának létesíthetők, úgy, hogy energia-termelésre is lehetne azt felhasználni. Ezenkívül természetesen szolgálná a szállítás érdekeit is, hiszen lényegesen olcsóbb a vízi szállítás, mint a vasúti, ami nagymértékben csökkenené a mezőgazdaság és ipar terhét.

Ma erre a csonkaországnak nincsen pénze, sőt kölcsönt sem tudunk erre szerezni, mert ennél sokkal fontosabb feladatok várnak megoldásra, amelyek az ország létérdekeit érintik, mégis foglalkoznunk kell e kérdéssel, még pedig abból a szempontból, hogy miként lehetne a fenti célok szolgálatába állítani és vele a mezőgazdasági munkásság megélhetését néhány esztendőre biztosítani.¹

E csatorna kb. 100 millió pengőbe kerülne. Ha ez az

¹ Nagy Emil a *Pesti Hírlap* 1931 május 27. számában a világforgalom szempontjából válaszolja e kérdést és hangsúlyozza, hogy nekünk

összeg 10—15 évre elosztva, a költségvetésben évenként 6—10 millió pengő összegben biztosítható volna, meg lehetne takarítani vele azokat az óriási összegeket, amelyeket most céltalanul inségmunkára szoktunk fordítani, amelyek legtöbbször a közélt nem is igen szolgálják, mert sokszor — amint már fentebb említettük — esetleg nem első sorban fontos munkák elvégzésére szolgálnak.

Az tény, hogy nem lehet egy ilyen nagy korszakalkotó munkának a terhét egy nemzedékre hárítani. Ilyen nagyszabású alkotás csak hosszabb lejáratú kölcsönből valósítható meg, amelynek terhét legalább két nemzedék kénytelen viselni. Mi azonban nem érünk rá most várni, különösen munkásügyi szempontból, mert valamit tennünk kell és miután ez egy részleges megoldásnak teljesen megfelelő volna, a tervvel legalább is komolyan kell foglalkozni és keresni kell olyan megoldási lehetőségeket állampénzügyi, költségvetési és gazdaságpolitikai feladatok kutatása közben, hogy ez a kérdés az ország javára, de most egyelőre a mezőgazdasági és földmunkásság megélhetésének biztosítására is megoldható legyen.

Évenként fizeti a kormány az inségmunkák nagy tételeit; legtöbb városban két-háromféle inségadót is fizet az adózó polgárság, mindezek megszüntethetők, illetőleg csoportosíthatók volnának annak a nagy célnak az érdekében, amely így végeredményében a munkásság 10—15 évi munkaalkalma teremtésével egy nagy közgazdasági és mezőgazdasági problémát, a régóta tervezett és szükségesnek ítélt duna-tiszai csatornát is meg tudná oldani.¹

nem szabad kimaradni az európai útiforgalomból, amely a német csatornázási tervek elkészülte után nemsokára meg fog valósulni.

¹ L. e kérdést bővebben Csergő Károly *Az Alföld problémái* c. könyvében, továbbá Guganovits Máté *A Duna-Tisza-csatorna új iránya* c. cikkét (*Magyar Róma*, 1931 júl.), ezenkívül *Hajózási Hírlap* 1930 ápr. 30. *Munkanélküliség és a Duna-Tiszacsatorna*. Különben e kérdésnek egész irodalma van.

Legújabbán bejárta a sajtót az a hír, hogy két francia vízmű-építő vállalkozó beadványban fordult a miniszterelnökséghez és bejelentették, hogy hajlandók bizonyos feltételek mellett a maguk költségén megépíteni a Budapest—szolnoki csatornát.

Szélsőséges és egyenlőtlen csapadékelosztású éghajlatunk indokolja az Alföld öntözését. Az ipari növények termesztése, a kerti gazdálkodás szaporítása, az állattenyésztés kiterjedtebb felkarolása mind olyan feltételek, melyek az öntözőcsatornák létesítését indokolják.¹

A legutóbbi két nyár szomorú tapasztalatai is parancsolják, hogy foglalkozzunk öntözőművek létesítésével. A Balaton, vagy a szintén állandó vízállású csepeli Dunaág környékét paradicsommá lehetne tenni aránylag kevés költséggel.

Háziipar.

A mezőgazdasági munkások megélhetését illetőleg nem hagyható figyelmen kívül a háziipar sem, mint amely különösen a téli szünetben nyújthatna némi foglalkozást és keresetet. Számtalan olyan cikk van, amelyet ma is saját használatra és eladásra háziiparszerűleg készítenek. A háziipar népszerűsítésével azonban eddig jórésben fordított sorrendben jártak el: felülről kezdték a házat építeni, mert először tanították a háziipart és csak azután kezdtek a feldolgozandó anyagokról és a gyártmányok elhelyezéséről gondoskodni. Pedig a háziiparnál első sorban a feldolgozandó anyag a kiinduló pont. Ezt igazolja az is, hogy mindenütt, ahol már megvan az anyag, pl. nád, gyékény, cirok, fűz vessző vagy kendertermelésre alkalmas talaj és — ami a legfontosabb — megfelelő kenderáztatók, ott a háziipar magától fejlődött ki. Vannak ugyan ez alól kivételek, mint a mezőkövesdi szőttes, a halasi és balatonendrédi, tótkomlói, hódmezővásárhelyi csipke, a sárközi és buzsáki hímzések stb., de általában mégis az alapfeltételeket kell először megteremteni. Kosárfűz termelésére valók volnának az ú. n. hullámterek, főleg a kubik-gödörök, úgyszintén a vasúti töltések mentén a sok, egyébre nem használható agyaggödör. Ez egészen fontos iparaggá volna fejleszthető, hiszen Amerikába a hajlított bútoroknak nagy kereslete és kivitele van. Látni is itt-ott némi kezde-

¹ Lásd dr. Schmidt Elek: *A vízszabályozás fejlődése és jelen állása Magyarországon*, 87. oldal. Az Alföld öntözésére vonatkozó tervek közül lásd különösen a földművelésügyi minisztérium kiadásában legújabbban megjelent értékes munkákat pl. *Az öntözésről*.

ményezést, de a legtöbb csak látszatomunka, inkább a forma kedvéért, nagyobb eredmény nélkül.

A háziipar elterjedését némileg az is hátráltatja, hogy népünk meglehetősen közömbös e munkákkal szemben. Megszokott rendes munkáját tisztességesen elvégzi, de a rendkívüli munkát nem keresi, különösen pedig idegenkedik az olyan munkától, mely a szokottnál kevesebbet jövedelmez. A háziipar pedig ilyen, mert hiszen csak a munkanélküliségben adna foglalkozást, azonban mivel otthon végezhető és az egész családnak foglalkozást adhat, mégis van jelentős anyagi eredménye.

Itt még nagyon sok a tennivaló: rászorítani a népet, hogy télen is foglalkozzék munkával, nemcsak egészségi és anyagi okokból, hanem azért is, hogy elvonják a meddő politizálástól. Nemzetünk talán azért politizál annyit, mert túlnyomóan agrár-népe — beleértve az intelligenciát is — ráér télen a politikával foglalkozni.¹

Selyemhernyó-tenyésztés.

Ide sorolhatjuk még a selyemhernyó-tenyésztést, amelyet már nem kell nagyon propagálni, mert a rendelkezésre álló közterületeken levő eperfákat majdnem teljesen kihasználják. Itt csak az a baj, hogy ez idő szerint a szegényebb néposztály foglalkozik vele, melynek csak a közterületeken levő eperfák állnak rendelkezésére, ellenben a földtulajdonosok, akiknek a maguk udvarán, földjén van eperfájuk vagy eperfasövényük, ezt a foglalkozást nem gyakorolják. A selyemhernyó-tenyésztés nemzetgazdasági szempontból nagyfontosságú, mert olyant termel, ami a behozatalt csökkenti és ezáltal külkereskedelmi mérlegünket javítja. Ezenkívül a gyermekek és nehezebb munkára nem alkalmas idősebb egvények is végezhetik. Olyan munka ez is, amelyhez kedv, érzék és hozzáértés kell s miután a szegény nép foglalkozik különösen vele, gazdáink már ezért is idegenkednek tőle. Szükséges volna ezt az elemi iskolában szemléltető és gyakorlati

¹ Bácsbodrog vármegye törvényhatósági bizottságának 1927. évi április hó 8. napján tartott évnegyedes közgyűlésén előadott alispáni jelentésből.

módon a gyermekekkel megkedveltetni, természetesen mindig csak ott, ahol megvannak az alapfeltételei, vagyis elég az eperfa.

Hasonlóan kisebb fontosságú, de országos viszonylatban azért pénzben és munkában mégis tetemes jelentőségű a gyógynövények gyűjtése. Ez is a legszegényebb néposztály foglalkoztatása lehetne, amely sokszor jól megtéríti a napszámot, bár gyakran gyűjtő és földtulajdonos között érdekösszeütközésre ad alkalmat. Ezt a kérdést rendezni kellene és a birtokosokat felvilágosítani, hogy a legtöbb gyógynövény kiviteli cikk lévén, ne engedjék veszendőbe menni, hanem gyűjtsenek maguk is, vagy tegyék lehetővé a gyűjtést, engedjék azt a szegény embernek, mert ezzel a nemzeti vagyont szaporítják.

A mezőgazdasági munkások külföldi elhelyezése.

A munkáskínálat és munkaalkalmak közötti aránytalanság megszüntetésére állandóan felmerül és kísért az a gondolat is, hogy mezőgazdasági munkásainkat külföldön igyekezzünk elhelyezni munkaalkalmak teremtésével. Nem kivándorlást értünk ezen, hanem azt a módot, hogy a munkások külföldi államokban előállott bizonyos sürgős idénymunkákat, amikor ott a belföldi munkás nem elegendő, vállaljanak. E tekintetben a végzett puhatolódzások és kísérletek nem igen biztatnak sikerrel. Az egyedüli lehetőség a nyugati államokban lett volna: Németországba két évvel ezelőtt vittek is ki gazdasági munkásokat, de az ottani szokatlan viszonyok folytán és mert ott se jobbak a kereseti lehetőségek, még a munka megkezdése előtt hazajöttek. Ma már ott is olyan kevés a munkaalkalom, hogy munkásfeleslegeink ottani elhelyezésére ez idő szerint semmi kilátásunk sem lehet.

Legújabban, 1931 nyarán a földművelésügyi minisztérium ismét foglalkozott e kérdéssel. Jelenleg van is kint 160 mezőgazdasági munkás Németországban, akik meglehetősen megélhetést találnak ott. Talán komoly munkával mégis lehetne e téren valamit elérni.

A német mezőgazdaság¹ az 1930. évben 109,000 külföldi mezőgazdasági munkás elhelyezésére kapott engedélyt. Ezek főleg lengyel munkások voltak, akikkel a német munkaadók meg vannak elégedve. Itt csak bizonyos baráti szempontok játszhatnak közre abban, hogy a magyar munkásokat helyezték a lengyelekkel szemben előtérbe. A magyarok alkalmazásánál 1928-ban a sikertelenséghez a nyelvi ismerethiány is hozzájárult, viszont a német gazdasági tisztviselők közül sokan beszélnek lengyelül, ami a lengyel munkások javára érvényesül.

Tekintettel ezekre a viszonyokra is, továbbá az ottani élelmezésre, a kereseti lehetőségekre és az aránylag csekély számban engedélyezett külföldi munkásbehozatalra, véleményünk szerint nem sok remény lehet ez idő szerint munkásfeleslegünknek Németországban leendő elhelyezésére. Ehhez járultak a mostani rossz gazdasági viszonyok is, amelyek miatt a német mezőgazdasági munkásakció egyelőre szintén megfeneklett. Remélni lehet azonban, hogy a helyzet javulásával e tekintetben is előnyös változás áll be.

*

Franciaország volt eddig az az állam, ahol az utóbbi időig nincs munkanélküliség, aminek okát részint abban találhatjuk, hogy Franciaország népsűrűsége más országokhoz — még hazánkhoz is — viszonyítva a legkisebb, de főleg abban, hogy a háborúban elpusztított óriási területek helyreállítására sok munkáskézre volt szükség. Ki is mentek nagyon sokan, nagyobb részét ipari szakmunkások és ipartelepeken, bányáknál találtak is munkát, bár értesülésünk szerint megélhetési és kereseti viszonyaik nem igen kiválóak. Ma már Franciaországban sincsenek kedvező elhelyezkedési lehetőségek. Újabbán a sárvári selyemgyári munkások mentek ki, akik azonban nagy nyomorban és sok panasszal kénytelenek voltak hazajönni. A Franciaországban való munkakeresés sok feltételhez van kötve, ami tulajdonképpen nem is munka-

¹ Dr. Tölgyes István: *Külföldi idénymunkások a német mezőgazdaságban.* (Magyar Gazdák Szemléje, 1930. XI—XII. füzet.)

keresés, mert csak az mehet ki, akinek megvan a munkaszerződése.

Hogy a mezőgazdaság helyzete Franciaországban sem rózsás, azt igazolja Borett francia mezőgazdasági miniszternek a párizsi *Intransigeant*-ban közölt nyilatkozata, melyben megállapítja, hogy a francia mezőgazdaság összes termékeit a termelési költségek alatt kénytelen eladni. Ez a körülmény gyors beavatkozásra kényszeríti a kormányt, mert ellenkező esetben a földműves népesség özönlése a városokba olyan méreteket ölt, hogy komoly gazdasági és politikai nehézségeket eredményezhetne.

*

A Duna-Tiszaközi Mezőgazdasági Kamara a mezőgazdasági munkásoknak külföldön való elhelyezése érdekében több irányban folytatott levelezéseket és tárgyalásokat. Első sorban a németországi mezőgazdasági kamarákkal állott levelezésben, amelyeket megkért, hogy a magyar mezőgazdasági munkások elhelyezése érdekében, ha ott lehetőség nyílnék, nyujtsanak támogatást. Levelezett azután a mezőgazdasági munkások elhelyezése érdekében a berlini német munkásokközponttal, továbbá a Bernben székelő munkahivatallal. Ezek közül mindössze a német Munkaügyi Központ adott a kérdést némileg megvilágító feleletet s közölte, hogy 1926/27. évben voltak Németországban mezőgazdasági munkások, mintegy 200-an, Miskolc vidékéről, legtöbbszörre azonban a német feltételeket nem akarták elfogadni, fel sem vették a munkát s néhány nap múlva, pénzüket elköltve, haza kellett utazniok.

Leveleztünk a párizsi Magyar Egyesülettel, mely a Franciaországban levő magyar munkások ügyét intézi, s onnan azt a választ kaptuk, hogy vissza kell tartani minden Franciaországba kívánczoló munkást. A *Párizsi Magyarorság* című lapjuk 1930 márciusi száma vezércikkében épen ezzel a kérdéssel foglalkozik s óva inti a magyar munkásokat, hogy Franciaországba vándoroljanak.

1929-ben a francia kormány tehenes, béres, juhász, kerítész, gazdasági nöcseléd, erdei munkás, mindenes férfi és idő-

szaki munkásokat keresett, azonban olyan béreket ígért nekik, hogy a felsorolt napszámbérek és kereseti lehetőségek majdnem hasonlóak a mi napszámbéreinkhez. (Élelmezéssel nő cseléd havi 34—52 P, férfi cseléd 49—74 P, élelmezés nélkül erdei munkás 135 P, férfi cseléd 90—110 P, női cseléd 80—100 P.) A női cseléd nem házi, hanem gazdasági cseléd. Egy nőnek 10—12 tehenet kell megfejnie és egyéb gazdasági munkákat végéznie. Ennélfogva nem igen akad olyan, aki a felsorolt bérek mellett hajlandó lenne az idegen országba kivándorolni, t. i. a munkásság már tudja, hogy az ígért napszámbéreket nem igen szokták megtartani s ha kimennek, egészen új lehetőségek várják ott őket.

*

A legutóbbi hivatalos értesülések szerint tény azonban, hogy Franciaországban az összes munkakategóriákban határozott és eléggé jelentékeny hiány mutatkozik mind az ipari és a mezőgazdasági, mind a földmunka terén. A bevándorló munkások létszáma ezért igen nagy. A mezőgazdasági munkáshiány annyira súlyos, hogy Franciaország egész munkáscsaládokat kíván betelepíteni, s ezt nemcsak gazdasági, hanem népesedéspolitikai szempontból is előmozdítja. Épen ezért legszívesebben azt látják, ha egész családok telepszenek le. Az egyes vidékeken szokásos feles gazdálkodási rendszer révén (metayage) az ilyen családok szorosán bekapcsolódnak a francia kisgazda-társadalomba és idővel franciákká lesznek. De a feles munkáltatási rendszer csak az ország egyes vidékein fordul elő sűrűbben s így másutt a bevándorló munkásokat mint éves és mint időszakos munkásokat alkalmazták. A legszívesebben azt az elemet vállalják, amely hosszabb időre szerződik. De szükség esetében idénymunkára is kötnek szerződéseket, például cukorrépa- és szőlőművelésnél. Az utóbbi tekintetében is nagy a munkáskéz hiánya, annyira, hogy a mezőgazdasági munkaügyi hivatal most külön tanulmányi szőlőgazdaságot rendezett be, ahol idegen és főleg lengyel munkásokat képeznek ki.

Az illetékes hatóságok felfogása szerint a mezőgazdasági

munkáshiány a közeljövőben még fokozódni fog, mivel a folyton néptelenedő falvak férfilakosságának fokozatos kihalásával, vagy munkaképességének csökkenésével folytonosan növekedik a mezőgazdasági és földmunkás-kéz hiánya, amihez járul még, hogy a munkásoknak a városok felé tódulása is egyre fokozódik. A születések apadásából származó hiány főleg 1932-től kezdődően fogja hatását éreztetni s ezért ettől az időponttól számítva a francia gazdasági körök a mezőgazdasági és földmunkás-hiány veszedelmes méretű növekedését várják.

Ami különösen a földmunkásokat illeti, itt állandó és határozott kereslet észlelhető. A kormány és a városok, főleg pedig Párizs városa állandóan ír ki jelentékeny méretű közmunkákat. Ezek közé tartoznak a határon folyó nagyszabású erődítési munkálatok, útépités, csatornázás, Párizsban a földalatti vasút kiépítése (menedék légi és gáztámadások ellen) és egyéb építkezésekkel kapcsolatos földmunkák, amelyek számos munkáskezet tesznek szükségessé. Ezt a munkásszükségletet a belföldi munkáspiac nem tudja ellátni. Ehhez járul a Garonne-megyei árvíz által okozott károk helyreállítása, amivel kapcsolatosan nemcsak az elpusztított közművek pótlását tervezik, hanem azoknak az eddiginél tökéletesebb módon és nagyobb méretekben való kiépítését is. Ha ezeket a munkálatokat első sorban helyi, másod sorban belföldi és harmad sorban közelségük miatt spanyol és portugál munkásokkal szándékoznak is végrehajtani, az oda összpontosítandó munkaerők az ország többi részeiben, tehát Közép-, Észak- és Kelet-Franciaországban hiányozni fognak. Kétségtelenül megállapítható, hogy Franciaországnak növekedő számban lesz szüksége a közeli évek folyamán nemcsak mezőgazdasági, hanem szorosan vett földmunkásokra is (terrassier).

Ennek tulajdonítható, hogy a munkásbevándorlás előmozdítására, szervezésére és ellenőrzésére az egyes gazdasági ágazatok és közöttük a mezőgazdaság is külön munkaadói szervezeteket létesítettek, és e mellett ugyanezen célból külön hivatalokat tart fenn az állam is. Most szervezi Franciaország Jugoszláviából és Romániából a mezőgazdasági munkások

bevándorlását, úgy, hogy a francia bevándorló-társaság állandó kirendeltségeket tart fenn ezekben az országokban.

*

Az Office Agricole eddig évenként kb. 70,000 idegen mezőgazdasági munkást helyezett el. 1931 április-május havában ismét 17,000 időszakos és egyéb munkást vitt be főleg Lengyelországból és Jugoszláviából. (Újvidék-környéki répamunkások.)

A bevándorlási és a munkaügyi hivatal vezetőségei azt a felvilágosítást nyújtották, hogy amennyiben a kérdés hatósági része rendezést nyer és amennyiben az ott szokásos munkabér mellett magyar munkások nagyobb számban hajlandók Franciaországban munkát vállalni, minden remény megvan arra, hogy ott állandó munkát találjanak. Megígérték továbbá, hogy amennyiben megfelelő számú munkás szerződtetésére kilátás volna, saját költségükre kiküldik képviselőjüket a munkások munkateljesítményének tanulmányozására és a szerződés esetleges megkötésére. Ez utóbbit az Országos Mezőgazdasági Kamarához intézett levélben is megerősítették, ha legalább 500 földmunkás szerződtetésére van fokozatosan kilátás.

A kereseti lehetőségek rendkívül változóak a szerint, hogy: *a)* milyen a munkás teljesítménye és képessége, *b)* milyen természetű munkáról van szó, *c)* hol van a munkahely. A munkaidő rendes körülmények között a törvényes nyolc óra, ami azonban gyakran és sürgős esetekben két órával hatósági engedéllyel meghosszabbítható.

A lakás és ételmezés kérdése szintén esetenként változik. Előfordul *a)* hogy a munkások saját magukat szállásolják el és vagy egyénenként, vagy csoportosan saját magukat ételmezik; *b)* hogy a munkaadó ad a munkásoknak lakást, amely esetben a munkabérből egy csekélységet levon; *c)* hogy a munkaadó szállásolja el és ételmezi a munkásokat és ennek árában velük előzetesen megállapodik.

A munkások kiszállítási költségeit rendszerint a munkaadó fizeti előre. Ez Budapesttől Párizsig 105 pengő; ezt azonban részletekben elosztva a munkásnak vissza kell fizetnie.

A visszautazás költségeit azonban már természetesen a munkásnak kell fizetnie.

A francia munkaszerződés világosan megállapítja, hogy a külföldi munkás, aki megszegi a szerződést, kötelezve van arra, hogy a munkaadójának kártérítést fizessen. Ez biztosítva van azáltal, hogy teljes ellátásából 10 %-ot visszatartanak. Egy nagy biztosító-pénztár áll fenn e célból Franciaországban, amelyben 57,000 gazda van már biztosítva. Ez a pénztár biztosítja a munkaadót arra az esetre is, ha a munkás beteg lenne. A teljes ellátás 2 %-át ennek fejében visszatartják.¹

*

A múlt esztendőben egy évre már megkötöttek egy ideiglenes egyezménytervezetet, amelyet a két állam külügyminisztere ratifikált is. Ez ugyan ipari munkásokról szól, miután Franciaországban a kubikos munkás ipari munkásnak számít. Nincs azonban ebben szó mezőgazdasági munkásokról. E megállapodás értelmében egy munkaszerződés-minta is készült; ez az összes feltételeket tartalmazza, amelyek mellett a magyar munkások Franciaországba szállíthatók. Ez azokat az általános vonatkozásokat foglalja magában, amelyeket általában ilyen munkástoborzás alkalmával össze szoktak állítani és amelyek semmivel sem rosszabbak, mint a Franciaországban levő ottani munkások számára megállapított feltételek.

Állítólag Belgiumban is vannak (voltak) magyar munkások.² Bányá- és csatornaépítési munkáknál vannak főleg alkalmazva. Nagyobb részük helyben, tömegben lakik, de vannak, akik az ottani munkásokat követve, foglalkozást és helyet gyakran cserélnek, miután ott valamely mesterség üzése nincs korlátozva, nincs inaskodás és felszabadulás, speciális fogalomvá vált az ú. n. fél napszamos, fél szakmunkás.

¹ Lásd: *Bulletin de l'Office Central de la main — d'Oeuvre Agricole* — 1930. november 1.

² Lásd *Magyarság* 1931 január 10.-i számában *Magyar kubikosok a Kánálisnál* című cikket.

Miután a fentiekből láthatólag mezőgazdasági munkásainknak külföldön való foglalkoztatására mindinkább fogynak a kilátások, nekünk is azon kell lennünk, hogy külföldi munkásoknak Magyarországon való alkalmazását megnehezítsük. Igaz, hogy jelenleg ez nálunk csak az ipari téren észlelhető, de itt aztán elég nagy mértékben,¹ azonban ez is megakadályozza a munkanélküli mezőgazdasági munkásoknak az ipar terén való elhelyezkedését.

Szó volt az utóbbi években a délamerikai államokról is, mint elhelyezkedési lehetőségekről, az ú. n. fecske-munkásrendszer bevezetésével. Az évszakok különbözősége keltette fel azt a gondolatot, hogy amikor nálunk beáll a téli munkaszünet, ott a nagyszabású mezőgazdasági munka akkor veszi kezdetét. Így merült fel az a gondolat, hogy nem lehetne-e munkásainkat erre az időre ott foglalkoztatni. Azonban a szállítási költségek oly nagyok, az utazás is oly hosszú időt vesz igénybe, hogy ettől a tervtől el kellett állani. Az ú. n. délamerikai fecskerendszer egyáltalában nem vált be és meg sem valósítható. Azok, akik arra vállalkoznak, mind az éhhalál elől menekülnek egy kevésbé rossz felé, de ennek még eddig mindnek az lett a vége, hogy ott vagy elpusztultak, vagy pedig minden pénzüket felélve, a legnagyobb viszontagságok s nélkülözések után tudtak hazajönni.

*

Nem nyújtanak tehát ezek a megoldások megfelelő reményt a mezőgazdasági munkás-kérdés megoldására. Nem ezeken az utakon kell keresni a nagyszámú mezőgazdasági munkás megélhetésének, elhelyezkedésének biztosítását; egészen új utakon, új eszközökkel, erős, magyar elszánással és komoly akarással kell itt elindulni.

Itthoni program.

Ezekután nem marad tehát más hátra, mint hogy mezőgazdasági munkásainkat itthon foglalkoztassuk, itthon biztosítsuk megélhetésüket. Ezért foglalkoznunk kell a munkanélküliség kérdésével és az elmondottak alapján meg kell

¹ Lásd *Magyar Munkás* 1931 február 1.-i számát.

találunk a megoldás módját, még pedig sürgősen, amíg nem késő.

Az ipari munkásság elégedetlensége és az elégedetlenség kirobbanása csak egyes ipari gócpontokon, főleg a fővárosban okozhat bajt, elhatárolt területekre korlátoztatván, a legrosszabb esetekben is könnyen féken tartható; de a mezőgazdasági munkásságnak az egész országra kiterjedő megmozdulása végzetes következményekkel járhat, mint ahogy ezt volt alkalmunk szomorúan tapasztalni a múlt század utolsó évtizedének első felében megindult agrármozgalmaiban.

A megoldásnál a gazdatársadalom közreműködése nem nélkülözhető és annak, akinek az anyagi viszonyai engedik, addig a határig, amíg nem fizet rá, fenn kell tartani a belterjességet és a reájuk visszaható közérdekből nem szabad a munkaalkalmakat apasztani. De főképen megfelelő kormányintézkedésekre van szükség s első sorban arra, hogy a munkás-kérdés egy kézben összpontosuljon és egységes, mindent átfogó, irányító és rendelkező intézkedés egy helyről induljon ki, mert ameddig ez nem lesz így, addig minden, az egyik vagy másik részletkérdésre vonatkozó terv vagy intézkedés, csak a helyi bajok ideiglenes megelőzésére, vagy időben való elhalasztására szolgálhat, de a kérdést nem oldja meg.

Mindezekhez azonban a munkás-kérdésnek és a munkanélküliség kérdésének minden vonatkozásban való ismeretére van szükség. Nem egyes eseteknek hivatalnoki elintézése, az esetlegesen kitörő zavargásoknak hatalommal való elfojtásában való elbizakodottság, hanem megértés, lélek és a munkásosztálynak, mint embertársainknak és magyar testvéreinknek szeretete vezethet csak célhoz. Sajnos, az illetékes hatóságokban és a társadalom egy részében is sokszor hiányzik ez a megértés.¹

¹ Jellemző erre Milotay Istvánnak a *Magyarság* 1931 február 8.-i számában közölt vezércikke: *A vízipuska*.

Tervszerűség.

Hogy a kérdés előre haladjon és megoldáshoz jusson, első sorban tervszerű programra van szükség.¹ Kettős

¹ Kleindin Hugó, *A gazdasági krízis megoldása* című könyvének 6—7. lapjain írja: «A beruházások sorrendjénél figyelemmel kell lennünk:

a beruházások sürgősségére (árvízveszedelem miatt földmunka és egyéb);

az általános termelés és értékesítés produktivitását fokozó hatásra (közutak, és pedig nem annyira luxus autótutak, hanem végre valahára az elhanyagolt és tanyai bekötő utak megépítése s ezáltal a szigethelyeknek a közgazdasági vérkeringésbe leendő bekapcsolása, azután új víziutak, Sió-csatorna, Duna-Tisza-csatorna stb.);

a visszatérülési lehetőségekre (új termőterületek nyérése, szikes-földek javítása, ú. n. digózása, lecsapolás, az ország mezőgazdaságra nem alkalmas területeinek célszerű fásítása, vízierőművek létesítése stb.);

majd egyéb kulturális vagy szociális célú alkotásokra.

A *fenti feltételeknek* (t. i. tömegek keresete és a termelés előmozdítása) *meg nem felelő beruházások* (mint például Biológiai Intézet, Lillafüred, Boráros-téri új híd stb.) *kulturális értékük ellenére is egyelőre mellőzendők*, hacsak az ilyeneket

valamely közérdeknek sürgős kielégítése (erdő- vagy bányavétel, MÁV-beruházás, posta, stb.);

avagy szociális célok (kórházak), végül

halaszthatatlan kultúrérdekek (falusi vagy tanyai iskola) kötelezőleg nem parancsolják.

Említett feltételeknek meg nem felelő beruházások azonban, amennyiben azok mégis javasoltatnának, akkor az évi költségvetésben, mint ilyenek, *külön említendők*.

Ha Csonkamagyarország az 1924—1929., tehát öt költségvetési évben 600 millió pengőt tudott (lásd *Közgazdasági Szemle* 1930. év októberi számának 701. oldalát) olyan beruházásokra fordítani, amelyek a munkanélküliek keresetét csak igen minimális részben javították, akkor valóban méltányos, hogy a munkanélküliség mai helyzetében az első évben nagyobb, majd később — a helyzet javulásával — kisebb összegek fordítassanak *olyan beruházásokra, amelyek az emberek tömegeinek állandó foglalkoztatása mellett közvetve vagy közvetlenül hasznothajtok, sőt részben amortizálódnak*, amely törlesztési összegek megint újabb, még pedig soronkívüli munkaalkalmak teremtésére szolgálhatnak a szükséges fedezetül. A kereseti lehetőségek céltudatos megteremtése nemcsak a szociális bajok orvoslásának legbiztosabb módszere, hanem egyben a *mezőgazdasági és iparcikkek tömegfogyasztásának és ezzel más kereseti ágaknak is előmozdítója*.

programm dolgozandó ki ; 2—3 esztendőre a legszükségesebb belső munkák elvégzésére — csatornázás, útépítés, vasútépítés, földtöltés, gátépítés, a Lágymányos feltöltése stb. — és e 2—3 esztendő alatt egy nagyobb szabású telepítési terv dolgozandó ki úgy, hogy amikor az itthon még elvégezhető munkák elfogynak, azonnal készen álljon egy nagy terv, amelynek az alapján az egész mezőgazdasági munkáskérdés végleges megoldása egy tervszerű, céltudatos, erőteljes telepítési munkával megoldható. Ez a telepítés azonban ölelje fel ne csak a mérnöki munkákat, hanem a lakóházépítés, kertés udvarberendezés, gyümölcsfák, baromfitörzsek stb. adományszolgáltatását. Ez minden áldozatot megérdemel és belső kölcsönrel vagy a mai költségvetésnek e célra való jelentős csökkentésével ezt a kérdést meg lehet oldani.

Szeberényi Lajos szerint :¹

«A földművelő munkáskérdést csak a földkérdéssel kapcsolatban lehet megoldani. Minden más mód hiábavaló s évről-évre pusztulni fog ez az értékes elem s szaporítani fogja a városok örökké nyugtalan proletariátusát, vagy pedig kivándorol. Évekkel a világháború előtt gróf Majláth nagyon rossz néven vette ezen megállapításomat, de pár év múlva a nemes gróf egy levelezőlapon csak ennyit írt nekem : «Igaza volt.» Nézetem szerint nekünk kellő megértéssel a dán módszer kellene megvalósítanunk. De, amint már említettem, az általam lefordított törvény már sok *módosításon* ment át, mert ott a törvényeket *ötévenként revidálni szokták*. Érdekes jelenség volt ez év tavaszán, hogy ott a szocialisták megnyerni óhajtván a törpebirtokos parasztokat, törvényjavaslatot nyújtottak be, azt javasolták, hogy száz holdon felül minden birtok alá legyen vetve a kényszerparcellázásnak, de a törpebirtokosok egyhangúlag ellenálltak a kísérletnek, azt mondva, hogy így nem lesz megállás a tíz hold előtt sem.»

A bánásmód.

A munkáskérdés megoldásához, helyes irányba tereléséhez megértés, szeretet, testvéries bánásmód is kell, amelyeknek hiánya ma jelentős mértékben oka a helyzet elfajulásának. Ezekről igen érdekes adatokat mond el Ecséri Lajos, e kérdés egyik legalaposabb ismerője :²

¹ 1930 szeptember hó 15.-i leveléből.

² *A szegény ember. Budapesti Szemle* 139. k. 247. l.

«Legnagyobb hibánk az, hogy a nép széles rétegével nem foglalkozunk eléggé, annak életviszonyait, gondolkozásmódját nem ismerjük úgy, mint kellene. Innen származik az a kölcsönös elhidegülés és a nagy osztálygyűlölet is, mely nálunk tapasztalható, amely rendszerint egymás nemismeréséből vagy félreismeréséből szokott keletkezni. Népünk kizsákmányolójának tartja s irigyli a vagyonosabbakat és az úri osztályt, s az a tapasztalata, hogy a szegény embert lenézik, semmibe sem veszik, amit így fejez ki: «Enyém a hallgass, mert én vagyok a szegény.» Viszont a többi osztályok közönye a munkásosztály iránt tagadhatatlan: sok gazda a szerint becsüli az embert, hogy hány hold földje van, a többi osztályok pedig csak saját érdekükkel törődnek, csak a haszon után járnak.

A különböző társadalmi osztályok közt azért nincs béke és tartós gazdasági együttműködés, hanem állandó surlódás és egyenetlenség van köztük, valósággal megülő ellenségnek tartják egymást, mintha nem is egy nemzet tagjai volnának. Többször tapasztaltam újabb időben is, hogy a birtokosok és munkások között felmerült olyan vitás kérdések, melyeket egy kevés kölcsönös engedékenységgel s kellő jóakarattal könnyen meg lehetett volna oldani s az érdeellentéteket ki lehetett volna egyenlíteni, mennyire elmérgesedtek a kölcsönös türelmetlenség és dacolós miatt, minek hol a gazda, hol a munkásosztály, de legtöbbször mind a kettő nagy kárát vallja. A népjólét emelésére való minden törekvés tehát csak úgy lehet eredményes, ha a szegényebb néposztályok életviszonyaival behatóbban foglalkozva, valódi érdekeiket felismerjük s jogos törekvéseik szószólói leszünk.

De a jóakarát hangoztatása magában véve nem elég, ide tettek kellenek; üres jelszavakkal és hangzatos beszéddel a népet kielégíteni, helyzetén javítani, sorsával megelégedetté tenni s a haza földjén megtartani nem lehet, mert a nép nem szép szavakat, hanem munkát és kenyeret kíván.

A másik baj, kivált faluhelyen, hogy a járásbírótság, szolgabírótság messze van s a szegény ember sok időt veszít, ha igazságát keresi. Lassan intézik ügyét s míg az véget ér, amint panaszkodni szokta: «Elszaggat egypár csizmát és elnyú egy kalapot» a sok utánjárással s alázatos köszönetéssel. Az ember nem is hinné, ha nem tapasztalná, hogy sokszor mennyi bajjal és kellemetlenséggel jár valamely közönséges hivatalos eljárás, például egy haláleset bejelentése. Sajnos, kevés az előzékenység nálunk a közönség iránt és általában kevés az emberség az emberekben. A népnek ügyes-bajos dolgában jól esnék egyszer-mászor egy kis útbaigazítás, hiszen a példabeszéd szerint: «Kicsi kocogtatás sok szaladgálást megment.» Tehát nem volna szabad a szegény embert durván elutasítani vagy dolgát elodázní. Fontos ok nélkül úgy sem fordul a hatóságához; sokat tart arra, hogy «Sem bírójának, sem papjának nem szokta fejét fájlalni.»

A munkások egészsége.

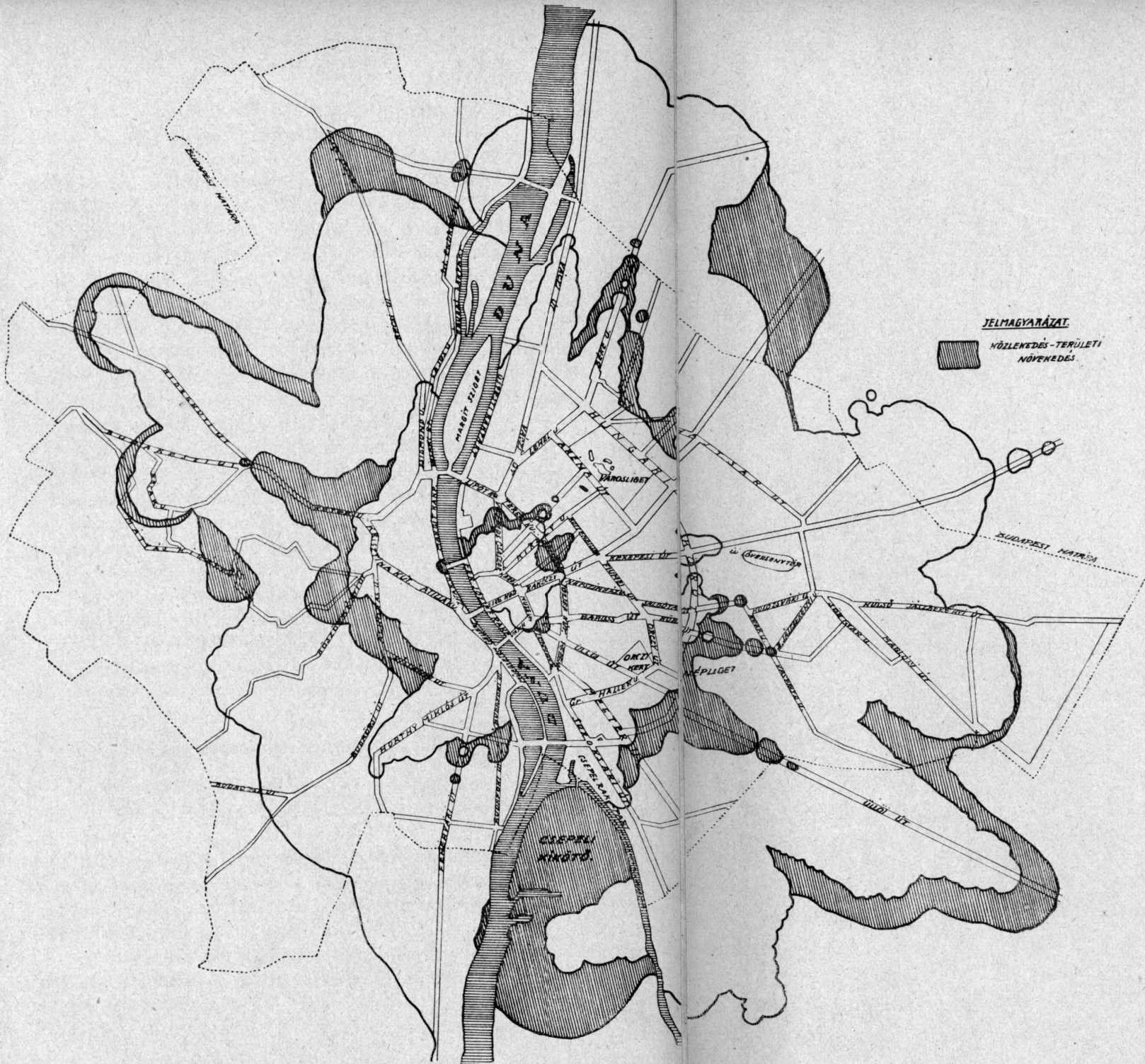
Végül a mezőgazdasági munkásosztály érdekében teendő intézkedések sorából nem hagyhatjuk ki a közegészségügy fejlesztésének sürgetését. Beteg ember nem tud dolgozni, szaporítja a munkanélküliek számát, keresetnélkülisége nyomorba dönti. Általános érdek tehát a betegségnek lehető megelőzése, a gyógyításnak lehetővé tétele. Erre szolgálnak a tüdővész elleni intézkedések, az anya- és csecsemővédelem, elegendő számú szülésznő alkalmazása, a hatósági orvosi állások szaporítása és különösen tanyavidéken az egészségügyi szolgálat rendszerezése és kiterjesztése. Lényeges feltétel e tekintetben a lakásviszonyok és az építkezési mód javítása. A tüdővészen kívül egy, épen a szegényebb néposztály között nagyon elterjedt veszedelmes ragadós betegség: a trachoma. Erről dr. Steuer György ¹ a következőket mondja:

«A trachoma különösen a tanyai vidékeken van elterjedve, ahol nincs járható út, ahol a nép nem tudja felkeresni az orvost s az orvos nem tudja felkeresni a népet, úgy, hogy merem mondani, hogy a tanyai vidék a trachoma Szaharájának központja. Elterjedt a trachoma különösen a munkásnép körében. Jól tudjuk, hogy különösen a nagy uradalmak összegyűjtik, összetesznek a munkásokat és az előírt rendszabályokat az elhelyezésnél és a foglalkoztatásnál nem tartják meg megfelelően, úgy, hogy néhány trachomás munkás megfertőzi az egész munkásnépet és széthordja az egész országba a betegséget. A trachomások összárszámát a hivatalos statisztika 10,000-ben állapította meg, ez a szám azonban téves és hozzávetőlegesen 50—60,000-re lehet tenni a trachomások létszársát. A trachoma-betegség a szegénységnek, a nyomornak a betegsége, különösen annak a népsnek a betegsége, melynek gazdasági, szociális viszonyai a legrosszabbak, amelynek közegészségügyi állapota a legziláltabb. A trachoma nem annyira a hegyvidéken, mint inkább a mocsaras, iszapos, poros vidéken, az Alföldön van elterjedve, a szegénységakta, nyomorgó vidékeken. A trachoma a szegény falusi népsnek, a munkásnépsnek, a népes családoknak a betegsége, amelynek eredményes gyógykezelése és lehető megszüntetése érdekében mindent meg kell tenni.»

Befejezés.

A mezőgazdasági munkásságnak sok, még szóbjághető kérdésével nem kívánok itt foglalkozni. Célsom csak az volt,

¹ A képviselőházban 1930 február 19.-én tartott beszédében.

JELMAGYARÁZAT

■ NÖVEKEDÉS-TERÜLETI
■ NÖVEKEDÉS

MÁRSIT-DIÓEY

VÁROSLIGET

ORZSÁGHELY

CSEPELLI
KÖNYVŐS

SZUDAPÉSTI HATÁR

ORZSÁGHELY

ÉPLIGET

KÜLSŐ VÁROSLIGET

ORZSÁGHELY

ORZSÁGHELY

ORZSÁGHELY

ORZSÁGHELY

ORZSÁGHELY

ORZSÁGHELY

ORZSÁGHELY

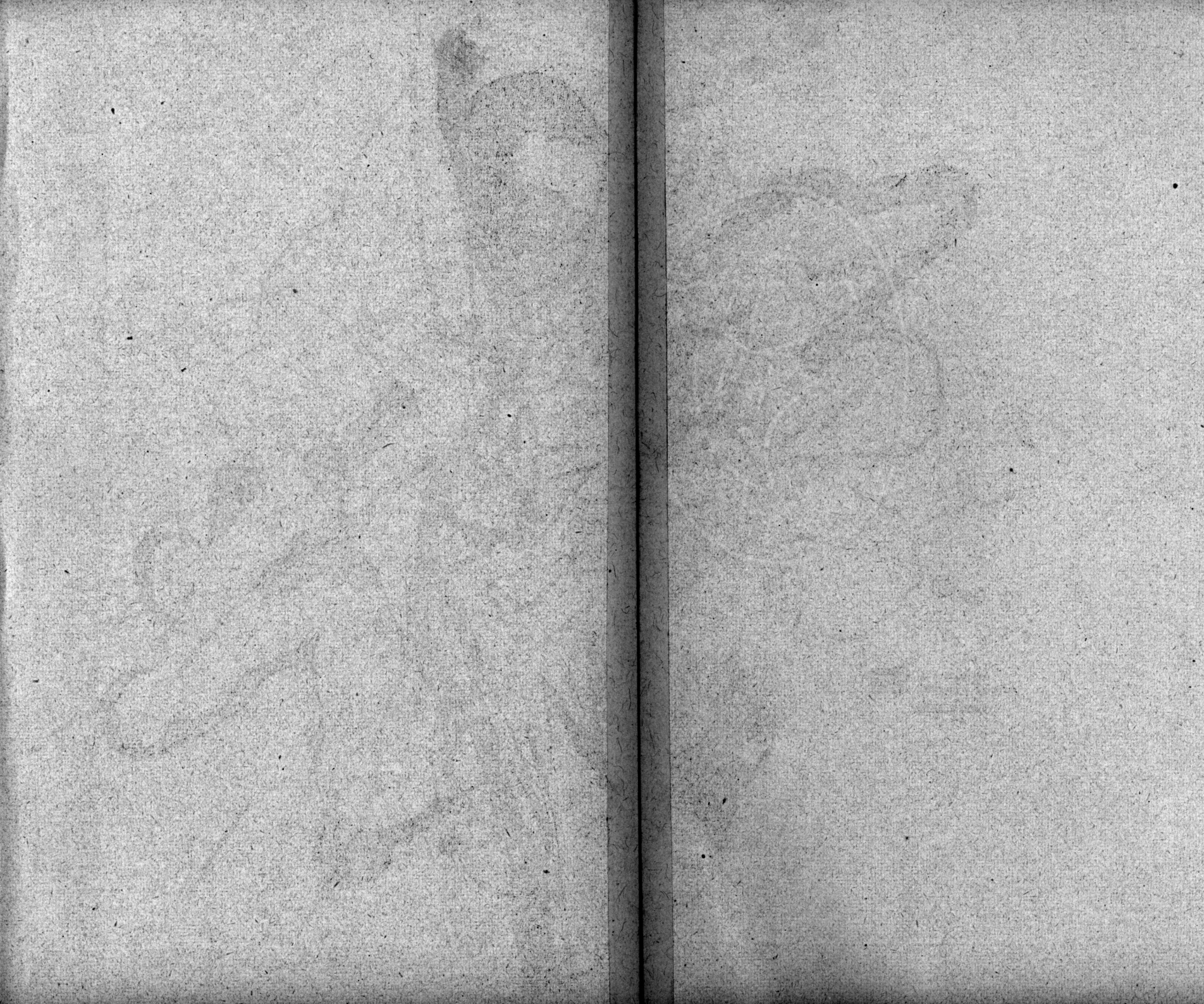
ORZSÁGHELY

ORZSÁGHELY

ORZSÁGHELY

ORZSÁGHELY

ORZSÁGHELY

hogy nagy vonásokban rámutassak e kérdés nemzetpolitikai jelentőségére, a mai helyzetet előidéző okokra, igyekezzem az okok megszüntetését bizonyos elgondolások alapján lehetővé tenni és hogy végül körvonalozzam a mezőgazdasági munkás-ság érdekében a hamaros teendőket, továbbá megjelöljem a végleges megoldás felé haladó utat, amely ha ma még nem látszik is egészen járhatónak, de odaadással, munkával, ki-tartással lassan ez az út is járhatóvá lesz.

Mindazoknak, akik felelősek valamennyiben a nemzet jövő sorsáért, felelősek ezért a népért, amely itt él és verej-tékezik és akik hajlandók még áldozatot is hozni azért, hogy a magyar ügy, a nemzet élete minél erősebb, nyugodtabb és jövője mennél biztosítottabb legyen, azoknak a saját érde-keik féltetelével is minden lehetőt el kell követni azért, hogy az országnak ez a nagy rétege, ez a szapora magyar fajta, a nemzeti testnek ez a nagy része olyan helyzetbe kerüljön, amely a biztos és nyugodt megélhetés mellett a fejlődés lehetőségét is nyújtja számára. Nem elég nekünk csak taka-rékosságot hangoztatni, intézményeket és alkotott épületeket megszüntetni és lerombolni, hanem arra is kell törekedni, hogy e Csonkaország földjén élő minden magyar tudjon ezen a földön élni, dolgozni, boldogulni és megmaradni, hogy ezen a földön mindenki szeresse egymást, alkosson egységet, mert csak ezzel az egységes magyar összefogással tudjuk felépíteni a dicsőséges magyar multon a boldog jövőndőt!

GESZTELYI NAGY LÁSZLÓ.

A DÉLSZLÁV DIKTATÚRA.

— Harmadik és utolsó közlemény.¹ —

VII. Újabb fejlemények.

1. Kormány-rekonstrukció. 2. Šufflay-gyilkosság. 3. Sziški kormányzati tevékenysége. 4. Újabb királylátogatás Zágrábban. 5. Új kormány-rekonstrukció.

1. A horvátok behódoltatása tehát nem sikerült. Minden jel arra vall, hogy a király hazatérése után a diktatúra válságos napokat élt át. A diktatúrának azonban volt egy hatalmas szövetségese: a spanyol válság. Senki sem merete az adott helyzetben vállalni a diktatúra megszüntetését.

Hogy a diktatúra jobb kilátásokkal készüljön fel a további küzdelemre, 1931 február 16.-án lényeges változások történtek a kormány összetételében. Kiváltak a kormányból Trifunović középítészeti, Frangš és Švegel tárcanélküli miniszterek. Frangš az agrárreform kérdésében ellenzéki szerepet játszott, ezért vesztette el a földművelési tárcát Radić volt híveinek kormányba lépésekor. Most végleg elajzották Švegelt, aki hajdan az osztrák diplomáciában szolgált, átvették a délszláv diplomáciába, mert Amerikában a horvát szeparatista-mozgalmak ellensúlyozása céljából szükség volt rá. Trifunović távozásának oka ismeretlen. Tárcáját Kumanudi vette át, aki, mint a külügyminiszter helyettesítésével megbízott tárcanélküli miniszter, eddig is tagja volt a kormánynak. A legfontosabb változás azonban az volt, hogy egy új miniszteri állást szerveztek «miniszter a miniszterelnökségen» néven. Erre az állásra Sziški eddigi igazságügyminisztert nevezték ki, míg igazságügyminiszterré az eddig teljesen ismeretlen Ljotić Dimitrije lett. Sziški új tárcájáról a róla szóló törvény azt mondja, hogy a miniszterelnököt helyettesíti mindenben, kivéve a törvények és az ukázok kiadását (*Politika*, 1931. febr. 17). Sziški volt

¹ Az előbbi közleményeket lásd a *Budapesti Szemle* 1931. évi 647. és 648. számában.

a diktatúra polgári értelmi szerzője. Hogy most odaállították a miniszterelnök mellé, ezzel fokozott mértékben reá akarták hárítani a felelősséget a diktatúra kormányzatáért, egyszerűs mind azt is lehetővé tenni számára, hogy a politika irányításában az eddiginél jelentékenyebb szerepe legyen. Srškić tehát kifelé is vállalta a felelősséget a diktatúra megmaradásáért, és a kormány jövő politikáját túlnyomó részben ő kívánta megszabni.

2. Srškić a királylátogatás napjait Zágrábban töltötte. Közvetlen tapasztalatból ismerte az ottani hangulatot. Terrorisztikus fellépéssel próbálta megfélemlíteni a horvát széparatizmust. Mielőtt a király Zágrábba érkezett, állítólag 80 előkelő horvát férfiú kapott valami szervezettől fenyegető levelet, melyben az esetre, ha a királylátogatás idején bármilyen tüntetés vagy merénylet történnék, az illetőt és családját személyük szerint teszik felelőssé.¹ Amint tudjuk, a fenyegetések ellenére a *Mlada Jugoslavija* helyiségeiben robbanás történt és Berićet meggyilkolták. A Berić-gyilkosság kapcsán letartóztatott egyének állítólagos vallomásai szerint a gyilkosságnak, valamint valamennyi merényletnek értelmi szerzője Perčec Gusztáv emigráns, akinek tevékenységét a magyar hatóságok tették lehetővé (1931 febr. 6, 7, 13, 17, 18 *Grič*, 1931 febr. 7, 16 *Politika* 1931 febr. 17. *Novosti*, 1931 febr. 20 stb.). Srškić szabad keze adott a terroristáknak, hogy bosszút álljanak.

Ez nem is váratott sokáig magára. Šufflay Milán, volt zágrábi és kinevezett budapesti egyetemi tanár,² mikor február 18.-án este egy látogatásból hazafelé tartott, orgyilkos merénylet áldozatává lett. A gyilkos egy kapumélyedésben várta a professzort, s mikor ez a ház előtt elhaladt, onnan kilépett s hátulról egy vasdoronggal egyetlen csapással betörte koponyáját. Šufflay eszméletét veszve összeesett az utcán,

¹ A fenyegető levelek szövegét l. Perčec id. művében 46—47. l.

² Zágrábban 1908—18 között működött. A Nemzeti Tanács nyugdíjazta. A pesti egyetemre 1928-ban nevezték ki, de állását nem foglalhatta el, mert a délszláv kormány nem adott neki útlevelet.

a gyilkos elmenekült és az utcai járókelők találták meg az áldozatot. Kórházba vitték, ahol 25 óra múlva a nélkül, hogy eszméletét egy percre is visszanyerte volna, meghalt. Temetése február 22.-én ment végbe,¹ mégpedig a szakadó eső és a temetés időpontjának a rendőrség részéről történt önkényes megállapítása ellenére is óriási tömeg jelenlétében (1931 febr. 21, 24, 27 *Grič*, 1931 febr. 20).

Šufflay is azok közül való volt, akik január 24.-én fenyegető levelet kaptak. Hogy a levelet kézhez vette-e, nem tudni, de bizonyos az, hogy január elején az albán kormány meghívására Tiranába utazott s Cattarón és Ragúzán át csak pár nappal az ellene elkövetett merénylet előtt érkezett haza, tehát a királylátogatás egész ideje alatt távol volt. A február 11. és 12.-e közötti éjszakán Belimarković tábornok, zágrábi térparancsnok, lakásán a *Mlada Jugoslavija* néhány vezető tagja, köztük Brkić Ivan elnök, aki résztvett a király zágrábi 200 terítéses lakomáján is, ülést tartott s ezen az ülésen ítélték halálra Šufflayt, aki akkor még Zágrábban sem volt. Az ítélet végrehajtásával Jukić Nikolát bízták meg, aki eleget is tett feladatának. Mindezt Cihlar Slavko emigráns a *Berliner Tagblatt* február 26.-i számában részletesen megírta. Belgrád sem meg nem cáfolta Cihlar állításait, sem vizsgálatot nem rendelt el a nevezettek ellen. Azt sem cáfolták meg, hogy a detektívet, aki a diktatúra kikiáltása óta Šufflay minden lépését követte, a professzor hazaérkezése után a rendőrség bevonta és többoldali érdeklődésre sem volt hajlandó Šufflay mellé beosztani. Belimarković tábornokot (1931 máj. 10) nemsokára Eszékre helyezték át.²

Hogy miért gyilkolták meg Šufflayt? A Berić-gyilkosságra válaszul példát akarták statuálni. Šufflay egyike volt Belgrád szempontjából a legkellemetlenebb horvátoknak. Magyar- és olaszbarát, hajthatatlan horvát, aki minden politikusnál és tudósnál hatásosabban tudta nemzetével meg-

¹ A Šufflay temetésén résztvett fő- és középiskolai tanulókat intézeteikből a kormány kizáratta (*Grič*, 1931 márc. 18).

² A merényletre vonatkozó anyag részletes összeállítását l. Perčec: *Durch Lug und Trug* 48—53. l., továbbá *Grič* 1931 márc. 7, *Croatia* 1931 máj. 1.

értetni a horvát kultúra nyugati jellegét és hangsúlyozni a szerb és horvát kultúra összeférhetetlenségét. Az a kis könyv, melyet Radić halála után kiadott, a nemzeti ellenállás katekizmusa lett.¹ Šufflaynak sokirányú külföldi tudományos és politikai összeköttetései voltak, és a diktatúra okkal és ok nélkül őt gyanította egy sereg horvátbarát külföldi állásfoglalás hátterében. Tiránai útját egy éven át megakadályozta Belgrád, mert nem tudta elhinni, hogy csak arról van szó, hogy Šufflaynak a háború előtt megkezdett albán okmánytárát az albán kormány ki akarja adni. Most, hogy a tiránai út megtörtént, azt hitték, ez valami új politikai akció kezdete. Šufflayt gyermekkori bizalmas barátság fűzte Mačekhez. Belgrád Maček törhetetlenségében Šufflay befolyását vélte felfedezni. Mindenesetre óriási előny volt a horvát ellenállásra nézve, hogy a nemzet vezérének a leghatalmasabb horvát agy rendelkezésére állott. Šufflay volt a horvát tudománynak egyetlen világmárkája. Az ő megsemmisítésével a horvát tudomány belgrádi rabságba való kényszerítésének esélyei is megnövekedtek.

Ezek a megfontolások lehettek azok, amelyek a legnagyobb horvát tudós életét barbár módon kiszolgáltatták a *Mlada Jugoslavija* terroristáinak. Belgrád azonban rossz pszichológiával dolgozott. A gyalázatos gyilkosság világsszerte Belgrád ellen hangolta a művelt emberiséget. A horvát nemzeti gondolat Bayard lovagja vértanú-halálával megszentelte azokat az eszményeket, melyekért egész életében harcolt. Šufflay a horvát történelem legideálisabb alakjaként lépett át a halhatatlanságba.

3. Az újjáalakított Živković-kormánynak Srškić bélyegét viselő korszaka ezzel a gyilkossággal kezdette meg kormányzatát. A következő lépés ennél ügyesebb volt. Srškićnek sikerült Korcšecet Belgrádhoz fűznie s ily módon ellenzékiiségét letompítania. A belgrádi egyetem gazdasági kara Korcšecet a zadrugarstvo (házközösség) tanárául hívta meg és Korcšec a meghívást elfogadta (1931 febr. 7, márc. 3).

¹ Šufflay Milan: *Hrvatska u svijellu svjetske historije i politike*. Zagreb 1928, 62 l. 8°. (L. Budapesti Szemle, 210. k. 314—317. l.)

A zágrábi királylátogatás alkalmával érdemeket szerzett urakat a király nagyszámmal különféle kitüntetésekkel jutalmazta (1931 márc. 8). A délszláv egyetemek ifjúságát az ú. n. Délszláv Akadémiai Klubban egyesítette, melynek védnökségét a király vállalta. A klub székhelye Belgrád lett, de megalakulása a szeparatista Zágrábban történt (1931 márc. 24). Az új tisztviselő-törvény nagymértékben növelte a kormány mindenhatóságát (1931 ápr. 3).

Persze, ezek a kormánysikerek nem fedezték a horvát közhangulatot. Megint bombák robbantak nemcsak Zágrábban, hanem Belgrádban és Nišben is (1931 márc. 18, ápr. 17, 19). A kormány azonban el volt szánva az ellenállás letörésére. Jeftić Boško udvari miniszter egy magántársaságban úgy nyilatkozott, hogy ki kell irtani az egész horvát értelmiséget, mert ez a király győzelmének akadályozója (*Grič*, 1931 ápr. 2). Kovačević sietett segédkezni, azt írva, hogy a horvát intelligencia izgat a nép között (1931 ápr. 25). A szabadkőműves szervezkedés az egész országban új erőre kapott és a páholyok mindenütt a diktatúra diadaláért harcoltak (1931 ápr. 4, *Slovenec*, 1931 ápr. 1, 9). A *Mlada Jugoslavija* tevékenysége intenzívebbé lett. Saját lapot indíthattak és ebben véres leszámolással fenyegettek mindenkit, aki a diktatúráról kedvezőtlen bírálatot mond, vagy bukásáról híreket terjeszt (1931 ápr. 8, 15). De komolyabb eszközökkel is folytatták a horvát nemzet gyöngítését. Megszüntették a Horvát Tanító Egyletet. Az erőszaknak engedni kellett, de a megszűnő egyesület utolsó tette tiltakozás volt a diktatúra ellen. Semmiféle hatósági nyomásra nem léptek be az állami tanítóegyetembe, az UJU-ba, hanem kimondták az egylet feloszlását és vagyonukat a zágrábi Tudományos Akadémiára hagyták. Az UJU ebben nem nyugodott meg, hanem a vagyont magának követeli. Az UJU ezután, mint egyetlen tanítóegylet, Belgrádban megalakította végrehajtó bizottságát, mely tíz belgrádi tanítóból áll. Minden banátusi székhelyen az UJU egy alsoportja alakult meg (1931 máj. 27, 28, 29). Ezzel egyik legjelentékenyebb horvát társadalmi szervezet szűnt meg. Hasonlóképpen feloszlott a Horvát Tanár-egetlet is (1930 jún. 27).

Merültek fel olyan jelenségek is, melyek a horvát ellenállás gyöngülésére vallanak. Kőrös város a Radić-parkot a királyról nevezte el és a parlamenti merénylet áldozatairól elnevezett utcák nevét is megváltoztatta (1931 febr. 6). Példáját több vidéki város követte. Az utóbbi évek bomba-robbanásainak tetteseit sikerült összefogni, vagy emigrációba kergetni. Hosszas halogatás után egy részük ellen Belgrádban, más részük ellen Zágrábban lefolytatták a pereket, melyek ugyan nem nélkülöztek drámai fordulatokat, de természetesen kemény ítélettel végződtek (1931 ápr. 30, máj. 5, 6, 7, 8, 10, 12, 24, 31, jún. 14, 18, 19, 28, júl. 1, *Grič*, 1931 jún. 29). A pörök arra igen alkalmasak voltak, hogy a horvát ügyet otthon és a külföldön kompromittálják, úgy állítva be a dolgot, mintha az egész horvát küzdelem nem volna más, mint Perčec emigráns és néhány terrorista egyéni bombaakciója.

A hűségnyilatkozatok folytak tovább a kisebbségeknél is. Szántó Gábor egyre-másra tartja a vajdasági magyarok királyhű népgyűléseit, melyekkel egyszersmind magát nyilváníttja a magyarság vezérének. A délszláv sajtó célzatosan összetéveszti őt dr. Sántha Gáborral, a volt Magyar Párt elnökével (1931 márc. 31, ápr. 18, 21, máj. 27, júl. 1, *Vreme*, 1931 jún. 29). A *Kulturbund* működését hosszas ígéretés után végre megengedte a kormány és a Kulturbund vidéki szervezeteinek kiépítése igazi német szívóssággal azonnal meg is indult (1931 jún. 2, 11). A kisebbségi mozgalmakkal kapcsolatban a szabadkai szerb jogi fakultás elhatározta egy kisebbségi intézet felállítását (1931 jún. 3).

4. Ezek a kormányzati sikerek, továbbá egy francia kölcsön folyósítása megérlelték a kormányban az elhatározást, hogy Horvátország behódoltatására újabb kísérletet tesznek.

Pribičević új ajánlatokat kapott, s mert visszautasította ezeket, a kormány elrendelte Brusba való visszaszállítását. Pribičević éhségstrájkba lépett, mire a cseh sajtó élesen megtámadta a diktatúrát. A kormány kénytelen volt rendeletének végrehajtását felfüggeszteni (*Grič*, 1931 jún. 12, 25, júl. 1).

A királyi pár máj. 31.-én váratlanul Zágrábba érkezett és jún. 14.-ig a horvát fővárosban tartózkodott. Fényes ünnepélyek hosszú sorozata volt a zágrábi időzés. A király a közeli városokba és falvakba naponta autó-kirándulásokat tett és a hivatalos körök mindenütt nagy lelkesedéssel fogadták. A király a berendelt paraszttal egyes-bajos dolgaikról hosszasan elbeszélgetett. Egy detonáción és egy állítólag a királyi autó előtt az országúton kifeszített drótmerényleten kívül a látogatás zökkenők nélkül bonyolódott le, de a nemzeti mozgalom vezetői az ünnepélyeket bojkottálták, a lakosság meg a király jelenlétét fagyos közönnyel fogadta. (1931 jún. 2, 3, 4, 6, 7, 12, 13, *Grič* 1931. jún. 12, 16). A király Zágrábból veldesi nyaralásra távozott. VeldeSBől ellátogatott Likába, egészen az előbbi látogatások stílusában (1931 jún. 19, 20, *Grič* 1931 júl. 1).

5. A febr. 16.-i kormány-újjáalakítás óta két haláleset okozott változást a kormány összetételében. A gutautésben súlyosan megbetegedett hadügyminiszter nyugdíjba ment¹ és helyébe 1931 ápr. 6.-án Stojanović Dragomir tábornok lépett. 1931 máj. 18.-án egy bécsi szanatóriumban elhunyt Drinković tárcanélküli miniszter, akit nagy pompával Zágrábban helyeztek örök nyugalomra.

Jún. 19.-én alapos kormány-átalakítással lepte meg a diktatúra a világot. Demetrović kereskedelmi miniszter kilépett a kormányból. Tárcáját Kumanudi eddigi középítészeti miniszter vette át. Középítészeti miniszterré Serbec eddigi erdészeti miniszter lett. Ez utóbbi tárcát Šibenik eddigi földművelésügyi miniszter kapta meg, a földművelésügyi tárcát meg Neudörfer eddigi tárcanélküli miniszter. Švrljuga pénzügyminiszter tárcanélkülivé lett, míg tárcáját Gjuric Gyorgye londoni követ vette át. Preka szociálpolitikai miniszter tárcáját átadta Kostrenčić Marko zágrábi egyetemi tanárnak, maga meg tárcanélküli miniszterként továbbra is a kormány tagja maradt.

A hivatalos és félhivatalos magyarázatok kiemelték az újjáalakítás gazdasági jellegét. Szerintük a tárcacserek a

¹ Meghalt 1931 ápr. 23.-án.

miniszterek megegyezésével mentek végbe. Csak Demetrović nem volt hajlandó más tárcát vállalni, hanem lemondott és haza utazott Zágrábba. A zágrábi kormánylap, a *Novosti*, beismeri, hogy a kormány tagjai között bizonyos kérdésekben ellentétek merültek fel és ezek kiküszöbölésére hajtották végre az átalakítást. Hozzá kell ehhez még fűznünk, hogy az új kormány megalakulása után Švrlljuga hosszabb külföldi pihenőre ment. Magával vitte feleségét is, aki mint a királyné udvarhölgye két éven át jóformán nem mozdult el úrnője mellől. Mikor Švrlljuga Belgrádból elutazott, csak három aktív és egy volt diktatúra-miniszter kísérte ki a pályaudvarra, két horvát (Šibenik, Neudörfer) és két szlovén (Serbec, Korošec), egy szerb sem (1931 jún. 21, 26). Mindez a kegyvesztettség kétségtelen jele és Švrlljugának a kormányhoz való további tartozását fikcióvá teszi.

Az újjáalakítás okai körülbelül a következők. Srškićék körében a diktatúra horvát exponensei irányában elkedvetlenedés tapasztalható. A horvát nemzet behódoltatása nem akar sikerülni. E miatt Kovačević parasztlapját visszafejlesztették hetilappá (1931 máj. 31). Demetrović nem tudta Pribičevićet, volt pártvezérét, szállítani, Radić volt hívei és a szabadkőművesek is hamarosan kimerítették azt a kis kört, mely révükön a diktatúra számára megnyerhető volt. A diktatúra horvátjai ily módon elértéktelenedvén, az átalakítással elvesztették az egyetlen hatalmi tárcát, mely az övék volt: a pénzügyit. Ez a diktatúráig úgyis mindig a szerb tárcaállományhoz tartozott. Švrlljugának csak nagy sikerek reményében adták át, mely sikerek azonban elmaradtak. Gjurić londoni követ régi jelöltje a pénzügyi tárcának. Tőle a kormány a nagyon megromlott angol-szerb kapcsolatok megjavítását várta.

És ezek az elértéktelenedett horvát miniszterek folyton követelöztek! Az agrárreform miatt 1929 nyara óta lappangó válság volt a kormányban, mely előbb Mažuranić, később Frangeš távozására vezetett. A kormány az agrárreform felszámolására határozta magát, de oly módon, hogy még egy utolsó nagy rohamot engedélyezett a birtokosok ellen. A horvát miniszterek helytelenítették ezt az

eljárást, mire az újjáalakítással alaposan megrendszabályozták őket.

A legújabb mozzanatok, melyek azt mutatják, hogy a horvát ellenállás nem törött meg: Varazsd képviselőtestülete felének elmozdítása (1931 jún. 28), továbbá az a három bombarobbanás, mely a Hranilović-pör ítéletének kihirdetési napján Belgrádban, Spalatóban és Generalski Stolon hangosan hirdette, hogy a forradalmárok még nem ülnek mind lakat alatt (*Grič*, 1931 júl. 1).

VIII. A horvát emigráció.

1. A régi emigráció. 2. Az új emigráció kialakulása. 3. Az emigráció tevékenysége.

1. Alighogy Jugoszlávia megalakult, megindult az első emigráns mozgalom. Néhány horvát katonatiszt és kisebb-rangú politikus indította meg a szervezkedést, majd dr. Frank Ivo volt jogpárti képviselő állott az emigráció élére. Ez az első emigráció 1919—1921 között élénk politikai tevékenységet fejtett ki Radić mozgalmát próbálva külpolitikailag erősíteni. Az akkori világpolitikai helyzetben sikert nem tudtak elérni. Az emigráns-klub feloszlott, egyesek hazatértek, mások (Frank is) mint magánemberek folytatták a munkát, mely a külföld informálásában merült ki.

2. Pár nappal a diktatúra kikiáltása után Bécsbe érkezett dr. Pavelić Antal, a belgrádi skupština egyetlen jogpárti képviselője. Őt egymás után követte a kisebb politikai súlyú emigránsok hosszú sora. Belgrád egyelőre csak annyit tett, hogy az exponáltabb horvát ellenzéki politikusok útlevelét érvénytelenítette (*Hrvat* 1929 jan. 31, *Hrvatsko Pravo*, 1929 febr. 1). Pavelić és társai élénk propagandát kezdtek a független Horvátország érdekében. A Macedon Komitéval lépve érintkezésbe meghívásukra 1929 áprilisában Pavelić és Perčec Gusztáv Szófiába utazott. Itt a lakosság nagy melegséggel fogadta őket. Pavelić a törvényes eszközökkel folytatandó küzdelemről a Macedon Komitéval közös nyilatkozatot adott ki.¹ Pavelić szófiai útjának külpolitikai jelentő-

¹ L. Pavelić id. műve 93—94. l.

séget adott az, hogy e miatt szakadt meg a piróti tárgyalások által megindított bolgár-szerb közeledés. Szófiaí útjuk miatt Pavelicet és Perćecet a belgrádi államvédelmi bíróság in contumaciam halálra ítélte (1929 ápr. 21, 24, 25, 26, 27, máj. 4, júl. 19).

1929 augusztusában emigráltak Košutić Ágost volt parasztpárti képviselő és belgrádi miniszter, Radić veje, Krnjević György volt parasztpárti képviselő és belgrádi államtitkár, továbbá Cihlar Slavko federalista újságíró (1929 szept. 2). Ezzel az emigráció elvesztette eddigi jogpárti jellegét és a külföld előtt nyilvánvalóvá tette, hogy valamennyi horvát párt szakított a Jugoszláviában való megmaradás gondolatával.

3. Az ily módon megerősödött emigráció 1929 szeptemberében két emlékirattal fordult a Népszövetséghez, kérve a horvát nemzet önrendelkezésének biztosítását.¹ Az emigráció tisztában volt azzal, hogy emlékiratai egyelőre nem érhetnek célt, de azt remélte, hogy velük ráterelik a világ figyelmét a horvát kérdésre. 1929 őszén a Jugoszláviában történt bombamerényletek is növelték a külföld érdeklődését. A diktatúra, mind a Schlegel-gyilkosság, mind e merényletek értelmi szerzőségével az emigrációt, közelebbről Perćecet vádolta. A belgrádi sajtó hevesen támadta az emigrációt és való és valótlán híreivel a horvát nemzeti elemek forradalmasításához otthon lényegesen hozzájárult (1929 okt. 29, 31, nov. 16, 21, 30), amire elég későn jöttek rá.

Krnjević és Košutić 1930 januárjában új emlékirattal fordultak a Népszövetséghez. A dolog kezdett kényelmetlen lenni. Belgrád különféle ajánlatokkal próbálta leszerelni az emigrációt. Nikić Nikola volt Radić-párti minisztert, aki Belgrád szolgálatába állott, Párizs-ba küldték, hogy a magántermészetű okokból régebb idő óta ott élő dr. Kežman Lajos volt Radić-párti képviselőt hazatérésre és a kormányba való belépésre bírja. Nikić küldetése kudarcra végződött (1930 febr. 2, 25. *Croatia*, 1930 dec. 1). Az eredmény az volt, hogy Kežman csatlakozott az emigráns-mozgalomhoz. Ez

¹ L. Pavelić idézett könyvét 95—100. l.

a kísérlet és az emigráció egyes tagjainak tett ajánlatok kapcsolatban vannak a diktatúrának azon törekvésével, hogy Maček bebörtönzését a nemzeti ellenállás megbontására használják fel. Jugoszlávia külföldi képviselői tárgyalásokat kezdtek egyes emigránsokkal, meglehetősen engedményeket helyezve kilátásba. Az emigránsok az ajánlatokat visszautasították. Neudörfer diktatúra-miniszternek egy provokáló kijelentésére (1930 nov. 5), Košutić hosszabb nyilatkozatot tett e szerb kísérletekről. Innen tudjuk, hogy Živković két kiküldötte, majd Švrljuga próbálkozott velük (*Grič*, 1930 nov. 8).

A horvát emigráció a nemzeti ellenállás külföldi szervének tekinti magát. Az otthoni helyzet szabja meg taktikájukat. Céljuk a független horvát állam megteremtése. Feladatuknak tartják a külföld megfelelő tájékoztatásával előkészíteni a világ közvéleményét Horvátország elszakadására. Államférfiakat, publicistákat, újságírókat iparkodnak felvilágosítani a horvát kérdéstről és megnyerni őket a horvát ügynek. Hogy ez a tevékenység állandó és céltudatos legyen, hírszolgálatot szerveztek és saját közlönyöket adnak ki. 1930 áprilisa óta Bécsben egy könyvmatosuk jelenik meg, a *Grič*, mely horvátországi hírek mellett német nyelven adja a délszláv sajtó fontosabb közleményeit. 1930 szeptemberében óta Genfben egy angol-francia-horvát nyelvű időközi közlöny jelenik meg, a *Croatia*, Krnjević szerkesztésében. 1931 júniusában Berlinben *Kroatischer Informations-Dienst* címen Cihlar Slavko szerkesztésében indult meg egy könyvmatos. Ugyancsak Berlinben jelenik meg a *Budućnost* nevű könyvmatos, melyet Pribičević egy emigrált híve, Gruber Péter szerkeszt. A lap a független horvát államért küzd.

Az emigráció nagy súlyt vet a külföldi horvátok szervezésére is. A Németországban, Belgiumban, Franciaországban élő horvát munkásokat már sikerült a horvát ügy szolgálatába állítani. Ezek a Népszövetséghez benyújtott emlékiratokkal és népgyűlési határozatokkal segítették az emigráció tevékenységét.¹ Még fontosabb ennél az amerikai horvátok

¹ L. Pavelić id. művét, 116—125. l.

szervezése. Észak- és Dél-Amerikában közel egy millió horvát él. Ezek a diktatúra sajtójának megállapítása szerint is túlnyomólag ellenségei Jugoszláviának (1929 febr. 20, márc. 15, jún. 11). A diktatúra Amerikába következetesen nemszerb követeket küld (Washington : Pitamic Leoníd, Buenos-Ayres : Stražnicki Milorad, majd Švegel Iván), ily módon remélve megnyerni az ottani horvátokat és eloszlatni az amerikai államok részéről tapasztalható bizalmatlanságot Jugoszlávia iránt. Egyelőre egyik irányban sem tudnak lényeges eredményt felmutatni. Az ámerikai horvátoknak saját lapjaik vannak, sőt egy angol és egy spanyol nyelvű, kizárólag Horvátországgal foglalkozó folyóiratuk is van az Egyesült-Államok és Argentira közvéleményének tájékoztatására. Mindezek a szabad Horvátország gondolatát propagálják. Az emigránsok azonnal összeköttetésbe léptek velük. 1930 nyarán Kcšutić Ágost az Egyesült-Államokba utazott, hogy az ottani horvátok szervezését kezébe vegye. Belgrád valahogyan megtudta a dolgot és kivitte Washingtonban, hogy Košutić partraszállását ne engedélyezzék (1930 aug. 20, 28, szept. 17). E balsiker óvatosabbá tette az emigrációt. A-folyó év elején Kežman Észak-Amerikába, Jelić Branimir, volt horvát ifjúsági vezér, Dél-Amerikába úgy érkeztek meg, hogy a szerbek útjukról csak utólag értesültek. Azóta az amerikai horvátok mozgalma sokat nyert erőben.

A diktatúra idején Jugoszláviában elkövetett különféle merényletek értelmi szerzőségével Belgrád Perčec Gusztáv Bécsben tartozkódó emigránst vádolja. Perčec és barátai viszont azt állítják, hogy a *Mlada Jugoslaviya* el akarja láb alól tenni ezt az emigránst. 1931 márc. 12-én a bécsi rendőrség letartóztatott három gyanús délszlávot, akik Perčec lakása közelében ólálkodtak. A bécsi bíróság azonban felmentette a vád alól a *Mlada Jugoslaviya* kiküldöttait.¹

¹ L. erről Perčec idézett könyve 62—64. l., továbbá Grič 1931 márc. 18, jún. 3, *Obzor* 1931 jún. 22.

IX. A diktatúra vallási politikája.

1. Általános jellemzés. 2. A pravoszlávia. 3. A katolicizmus. 4. Az ó-katolikusok. 5. A muzulmán egyház. 6. A protestánsok. 7. A zsidók.

1. A bizánci államhagyományok az egyházat az állam szolgájának tartják. Szerbiában az államvallásként szerepelt pravoszláviának mindig ilyen volt a helyzete. A diktatúra az állami hatalmat mindenhatóvá akarta tenni, ennél fogva az egyházak függő helyzetét minden téren fokozni iparkodott. E cél érdekében arra törekedett, hogy az egyes felekezeteket történeti fejlődésükkel ellentétben az ország egész területén egyesítse és központjukat lehetőleg Belgrádba helyezze. A taktika felekezetek szerint változott, a kormány többször kénytelen volt engedni elveiből, de a végcél Belgrádban centralizált kormánytól függő egyházi szervezetek létesítése.

2. Az 1921.-i népszámlálás adatai szerint a lakosság 47 %-a, azaz 5.593,000 lélek pravoszláv. Az egyház egységét még 1920-ban megteremtették, mikor helyreállították az ipeki patriarchátust és megszüntették az eddigi külön egyházakat. Az egyesült egyházat a Karlócán és Belgrádban székelő, ipeki patriarcha kormányozza. A volt Monarchia pravoszlávjai vegyes érzelmekkel fogadták ez intézkedést. Elveszett a Monarchiában élvezett nagy autonómiájuk, gazdag egyházuk birtokait Belgrád vette kezelésbe és a belgrádi vezetés kevésbé művelt papok uralmát jelentette műveltebbek felett.

A diktatúra ilyen helyzetet talált. A vallásügyi miniszter horvát lévén, nem igen mert hozzányúlni az ipeki patriarchátushoz. Azt a félnék kísérletét, hogy a Gergely-naptárt elfogadtassa a pravoszláviával, a főpapi kar kereken visszautasította (1929 febr. 23). Mikor híre ment, hogy a minisztérium új törvényt készít a pravoszláv egyházzól, a bosnyák egyház hivatkozva 1894 óta élvezett autonómiájára, tiltakozott az ellen, hogy az egyházi vagyont a főpapi kar a világiak kizárásával kormányozza. A kormánypárti *Politika* azonnal kijelentette, hogy autonómiáról ne is álmodjanak. Az újvidéki *Zastava* az ellen emelt szót, hogy az új részek szerbjeinek meghallgatása nélkül hozzák meg az egyházi

törvényt. Bátran oda vágta a lap a diktatúrának a szerb közmondást: *Svaka sila za vremena!* minden erőszak ideiglenes! (1929 febr. 28, márc. 2, 6, ápr. 13.)

Srškié a vallásügyi minisztérium átvétele után elkészítette az új törvényjavaslatot, melyet, a diktatúránál szokatlan előzékenységgel, mind a törvényhozó tanáccsal, mind a szent színódussal közölt. A szent színódus a miniszterelnökhöz intézett beadványában kérte Srškié tervezetének elvetését. Dositej niši püspök egy nyilatkozata szerint a kormány tervezete nem méltányolja azt a nagy szerepet, melyet a pravoszlávia a felszabadulás és az egyesülés munkájában játszott. A pravoszláv egyházfők kiemelték, hogy egyházuk most is a nemzeti egység legnagyobb biztosítója és alapja a kulturális közösségnek (1929 ápr. 19, máj. 24, jún. 6). Meglehető sokáig tartott a vita a kormány és az egyházfők között, míg novemberben a pravoszláv egyházzól szóló új törvény létrejött (1929 nov. 10).

A diktatúra a pravoszláviát azonban csak Dimitrije (Demeter) ipeki patriarchának 1930 ápr. 6.-án bekövetkezett halála után tudta egészen hatalma alá kényszeríteni. Az elhunyt patriarcha emlékét sértő gyorsasággal a diktatúra ápr. 8.-án patriarcha-választóttestületet szervezett, melynek az egyház főpapjain kívül, — közöttük Zubković György budai vladika (püspök), — tagjai voltak a kormány pravoszláv vallású tagjai és a diktatúrának más exponensei. Ez a választóttestület három jelöltet terjeszt a király elé, aki a jelöltek egyikét nevezi ki patriarchává. Április 12.-én ült össze a választóttestület. A három jelölt közül a király még aznap kinevezte ipeki patriarchává Varnava (Barnabás) eddigi úszkübi metropolitát. Jellemző, hogy a szerb pravoszláv egyház legnagyobb élő főpapja, Velimirović Nikolaj, — kiváló teológus és filozófus, aki a világháború idején anglikán templomokban tartott prédikációival nagy szolgálatot tett a szerb ügynek, — még a jelöltek közzé sem jutott be. Varnavának komolyabb tudományos képzettsége nincs és patriarchává történt választása előtt a bolgárok szerbesítésével tüntette ki magát. Trónfoglaló beszéde unalmas közhelyek sorozata (1930 ápr. 13, 15).

Varnava patriarcha egyik első cselekedete az volt, hogy a szent szinódussal elhatározta egy pravoszláv mitropolia felállítását Zágrábban. A szerb székesegyház részére sietett a város megfelelő helyet kijelölni, ámbar az adott viszonyok közt az érsekség felállítását minden horvát kihívásnak tartja (1930 aug. 29, nov. 16). A szent szinódus azt is elhatározta, hogy a magyarországi görög-keleti egyházakat megtartja saját juris dictiója alatt. Elhatározta továbbá, hogy az ország valamennyi pravoszláv alapítványát Belgrádban összpontosítja (1930 nov. 16, *Grič* 1930 nov. 17). Szükségesnek tartották a belgrádi pravoszláv templomok szaporítását is. A patriarcha százötven millió dinár költséggel a szerb fővárosban egy hatalmas Szent Száva-székesegyházat kíván emelni, 14 más templomot, továbbá egy egyetemi rangú teológiai főiskolát, női szerzetesi kolostort stb. (1930 nov. 26, dec. 21, 1931 márc. 28.). Húsvéti üzenetében kifejtette, hogy a szerbség még nemzetiségét is a pravoszláviának köszönheti. Egyedül a pravoszlávia járt mindig Krisztus útjain. Nyugaton a kilencedik század óta «Krisztus hazug földi uralmának harcosai» világi uralomra törekzenek (1931 ápr. 11).

Ez az élesen katolikus-ellenes nyilatkozat fedi a szerb pravoszláv egyházi körök felfogását. Így a már említett Nikolaj ochridai vladika a belgrádi székesegyházban tartott egy beszédében tiltakozott az ellen, hogy idegen (= katolikus) szentek törjenek be a pravoszláv fővárosba, idegen templom emelkedjék ott, ahol Szent Száva hamvait elégették, hogy arab próféták (= Mohamed) jussanak imaházhoz a szerb Belgrádban (*Politika*, 1930 nov. 3).

3. A katolikusok száma 1921-ben 4.749.000 volt. Görög szertartású 400.000, a többi latin rítusú. A katolikusok a lakosságnak 40 %-át teszik. Közülük mintegy 60 % horvát, 20% szlovén, a többi magyar, német stb. A görög katolikusok ruthének és horvátok. A katholicizmus, ha lélekszámban a pravoszlávia mögött van is, kultúrában messze felülhaladja a szerb egyházat. Ezért is, de különösen azért, hogy a horvát katholicizmus nemzetének megvíthatatlan erőde, Belgrád feneketlenül gyűlöli a katolikus vallást. A parlamentáris

kormányok is mindent elkövettek a katolicizmus gyöngítésére (agrárreform) és sok vallástalan rövidlátó horvát segítségükre volt e törekvésükben. Kiirthatatlan a pravoszláv egyházban az a remény, hogy előbb-utóbb sikerül a katolicizmust beolvasztani a pravoszláviába, hiszen a szláv istentisztelet a horvátság egy része és a szerb egyház között nyelvi kiegyenlítődést jelent. Állandó jelszó, hogy a pravoszlávia nemzeti szláv egyház, míg a katolicizmus idegen egyház. Persze Belgrádnak óvatosnak kell lennie, mert a katolicizmus olyan világhatalom, mellyel nyíltan szembe szállni nem ajánlatos.

A diktatúra és a katolicizmus első összeütközése a vallásoktatás kérdésében történt. A készülő középiskolai törvény meghagyta ugyan a kötelező vallásoktatást, de a hit-tanok engedélyezését magának igényelte. A katolikus főpapi kar kísérletet tett, hogy e kérdésben a pravoszláv püspökökkel szövetkezetten járjanak el, de bár a pravoszlávok a javaslatot magukra nézve is sérelmesnek tartották, a katolikus ajánlatot visszautasították (1929 ápr. 19, máj. 3). Mivel olyan hírek terjedtek el, hogy a vallásoktatás kötelező voltát a kormány hajlandó elejteni, aláírásokat kezdtek gyűjteni a kötelező vallásoktatás mellett. Ezt a zágrábi főispán betiltotta (1929 júl. 8).

Nonai Gergely (Grgur ninski) püspök tiszteletére Spalatóban emléket emeltek. Gergely püspök ezer évvel ezelőtt a horvát katolikus egyház nemzeti jellegéért és a szláv istentiszteletért az olasz püspökök ellen bátor küzdelmet folytatott. A szabadkőműves kormány-sajtó ezt az alkalmat arra használta fel, hogy Gergelyt mint Róma ellenségét és a szláv vallási egység úttörőjét ünnepelje. Bauer Antal, zágrábi érsek, az emlék leleplezésekor tartott beszédében szembe fordult ezzel a történethamisítással, megállapítva, hogy Gergely mindig hű fia volt egyházának és hogy a szláv istentisztelet kérdésében a horvát katolikus egyház már elérte mindazt, amit elérni akart (1929 okt. 1).

Az állami sokol megteremtése együtt járt a katolikus orlista-szervezetek kényszerű megszűnésével. A szlovén és a horvát papság és a hívők is nagy elkeseredéssel fogadták

a diktatúrának e katolikus-ellenes lépését. A bosnyák-horvátok Napredak (Haladás) nevű egyesülete attól tartva, hogy reá is sor kerül, minden vagyonát átadta a sarajevói érseknek azzal a kötelezettséggel, hogy a jövedelemből évenként 120 ösztöndíjat ad. Šarić az adományt elfogadta és kijelentette, hogy a vagyon kezeléséről bármikor hajlandó elszámolni, «mikor ezt a horvát nemzet kívánja». Šarićcal hajthatatlan horvát magatartása miatt a korábbi szerb kormányoknak is bajuk volt már, most a kormánysajtó kíméletlenül kezdte támadni (1930. jan. 4, 11). A zágrábi *Novostib*an vezércikk jelent meg, mely tiltakozott az ellen, hogy katolikus frontot csináljanak Jugoszláviában. Ezzel az állam konszolidálását akarják megakadályozni bizonyos, a Vatikánnal szövetkezett, délszláv-ellenes elemek. A lateráni egyezmény óta szervezkedik ez a katolikus front. A felosztott orlisták helyébe keresztes-egyleteket alakítanak államellenes célzatokkal. Jeglič Bonaventura laibachi herceg-püspök köriratban támadta meg az iskolai törvényeket és az állami sokolt, Budanović Lajos szabadkai püspök meg a magyar *Reggeli Ujsígot* tette meg hivatalos lapjává. A Vatikán segítségével Bécs, Budapest és Róma akarnak Jugoszláviában parancsolni (1930 jan. 29).

Ez a cikk olaj volt a tűzre. Korošec lapja, a *Slovenec*, figyelmeztette a *Novostit*, hogy a katolicizmus ma világszerte hatalmasabb, mint valaha. Az annyira óvatos Bauer Antal, zágrábi érsek, tiltakozott bizonyos «sötét hatalmak» beavatkozása ellen, mire Jeglič táviratilag üdvözölte, Fra Garić Joso banjalukai püspök meg helyeslő nyilatkozattal csatlakozott az érsek nézeteihez, kijelentve, hogy a katolikus egyház megőrzi a horvát egyletek vagyonát (1930 jan. 29, 30, 31).

Úgy látszott, hogy egyházipolitikai harc tör ki. A horvát orlisták elnökét, Protulipac Ivo ügyvédet, letartóztatták, mert levelezés útján fenn akarta tartani a régi szervezetet. A *Križt*, a horvát keresztesek lapját, elkobozták. Bauer érsek, Akšamović, diakovári és Bonifačić, spalatói püspök a kormánnyal tárgyaltak, majd febr. 19.-ére Bauer Zágrábba hívta az ország valamennyi katolikus püspökét. A püspöki

kar határozatait nem hozták nyilvánosságra (1930 febr. 1, 14, 15, 19, 23).

A helyzet e kiélesedését nagy aggodalommal nézték horvát kormánykörökben. Šilović akkori szávai bán, akiről köztudomású, hogy szabadkőműves, a varazsdi ferencrendiek-nél valóságos vallásos beszédet tartott (1930 febr. 9). A színpalak mögött valami tárgyalások folyhattak, mert az összecsapás hirtelen abbanmaradt. A katolikus főpapi kar nagyobbíti körlevele megállapítja, hogy a vallásoktatás kizárólag az egyház feladata. Az egyháznak ugyanannyi jogának kell lennie a nevelésben, mint az államnak. A katolikus nevelés jogát ki kell vívni (1930 márc. 2). Ez a körlevél elvi engedmények nélkül a tényleges helyzet elismerését jelenti. A kormány viszont nem gördített további akadályokat a keresztes-szervezkedés útjába (1930 márc. 23) és a hitoktatás kérdését egy novellával utóbb akként rendezte, hogy a hitoktatás továbbra is az egyháznak joga maradt és csak lelkészek hiányában bízható meg a hitoktatással az egyházak előzetes hozzájárulásával az illető felekezetből való tanító (1930 jún. 8, júl. 11).

A keresztes-mozgalom rohamosan terjedt. A legtöbb katolikus püspök külön körlevélben ajánlotta híveinek a mozgalomban való részvételt. Hogy ezt Belgrád csak kénytelenségből tűrte, eléggé elárulják a szerb lapok és a kormányhű horvát parasztlap, a *Seljački Glas*, megújuló támadásai a keresztesek ellen. A Vatikán jún. 4.-én táviratban tiltotta el a katolikus papságot a Sokolban való részvételtől. Erre az említett lapok azzal vádolták a papságot, hogy a Sokol-törvényt kijátsszák, hiszen az egész keresztes-mozgalom nem egyéb, mint az orlizmus új formája. A támadásokra egyes katolikus közlönnyök élesen felelgettek, de a kormány nem avatkozott a dologba (1930 máj. 6, 21, jún. 4, 21, 23).

Jugoszlávia katolikusainak impozáns tüntetése volt az 1930 augusztusában megtartott zágrábi eucharisztikus kongresszus. A kormány kísérletet tett megakadályozására, de látva a főpapság ellenállását, belenyugodott megtartásába (1930 júl. 3, 10). A kongresszuson félre nem érthető nyilatkozatok történtek. Bauer zágrábi érsek Pellegrinetti nunciust

Horvátország szíve és a «mi» fővárosunk nevében üdvözölte. Pellegrinetti horvátul válaszolt. Srebrenič, vegliai püspök beszédében azt kérdezte: «Elveszhet-e a horvát nemzet, amíg Isten vele van?» A zágrábi egyetem rektora és a pedagógium igazgatója a katolikus nevelés mellett lelkes beszédek tartottak. A kongresszuson feltűnően sok szlovén, magyar és német vett részt, akik a kongresszus végén a horvátokkal együtt énekelték a horvát himnuszt. Az amerikai horvátok küldöttsége horvát zászló alatt vonult fel. A várost azonban egyetlen zászló sem díszítette, mert a horvát zászló kitűzését a diktatúra nem engedte meg. Mindez a zágrábi szabadkőműves kormánylapot, a *Riječ*et, arra indította, hogy bárdolatlanul megtámadja a kongresszust, azt állítva, hogy a pápaság az olasz imperializmus szolgálatában áll (1930 aug. 12, 17, 19, *Grič*, 1930 aug. 6).

A diktatúra új akciót kezdett a katholicizmus ellen. Jeglič Bonaventurát 80 éves kora miatt lemondatta (1930 jún. 23, aug. 1). Koadjutora, Rožman Gergely lett püspökké, aki sokkal kevésbé harcos egyéniség, mint Jeglič. Spiletak András diakovári kanonokot püspöke, belgrádi parancsra, állásától elmozdította, mert egy beszédében azt mondta, hogy Strossmayer nem értett a délszláv egység alatt szerb hegemóniát (*Grič*, 1930 aug. 11). Több szlovén papot perbe fogtak, mert megvetően nyilatkoztak az államosított Sokolról (1930 aug. 23). Persze ez csak fokozta a szlovén katolikus mozgalmat, melyet a bukóban lévő Korošec sajtója teljes erővel támogatott (1930 szept. 4, 19). A kormányzsoldon élő horvát «parasztvezér», Kovačević, a *Seljački Glas*ban a pravoszlávia és a katholicizmus egyesüléséről dadogott (1930 szept. 19, okt. 11, nov. 4). Oly téma, melyhez mindig szívesen nyúlnak azok, akik a diktatúra kegyét keresik (1930 jan. 20, *Grič*, 1931 ápr. 28, *Novosti*; 1931 máj. 23).

1931 elején a kormányssajtó ismét támadni kezdte a katholicizmust. A zágrábi *Novosti* Budanović Lajos szabadkai és Fra Garić József banjalukai püspököt támadta meg. Az előbbit azért, mert a bajmóki magyaroknak állítólag engedte, hogy a templomban a magyar himnuszt énekeljék, az utóbbit azért, mert eltiltotta papjait az állami elemi

iskolák felszentelésétől (*Novosti*, 1931 febr. 6). A laibachi *Sokolski Glas* meg Srebrenič vegliai püspököt vádolta meg államellenességgel, mert egy papjaihoz intézett körlevelében megállapította, hogy a Sokol megalapítója, a cseh Tyrs, a katholicizmussal ellenkező tanokat hirdetett (1931 márc. 25).

Kormánybefolyásra vezetendő vissza Bauer zágrábi érseknek egy erősen impolitikus cselekedete. Elrendelte, hogy Szent József napján minden templomban imádkozzanak az olaszok által elnyomott isztriai délszlávokért. Ezzel mindenestre túllépte hatáskörét. Belgrád részéről ügyes fogás volt a dolog, hiszen minden lépés, mely az olaszhorvát ellentétet növeli, csökkenti a horvát elszakadásra irányuló törekvés kilátásait. Bauer rendeletét nagy felháborodással fogadta az olasz közvélemény. Hetekig tartó sajtóháború lett a dologból, a belgrádi olasz követ magyarázatokat is kért, a belgrádi nunciust meg jelentéstételre a pápa Rómába rendelte. A sajtóharcban a szerb és a szabadkőműves horvát sajtó Bauer pártjára kelt, a Sokol táviratilag üdvözölte. Ez magában véve is elárulja, kiknek tett szolgálatot az érsek rendelete. Šarić Iván szarajevói érsek Bauer rendeletét nem hajtotta végre és az ország katolikusai sok helyen nem tartották meg az imát (1931 febr. 28, márc. 3, 15, 22, 24, 26, 27, 28, 31., *Grič*, 1931 ápr. 1). Az ügynek volt egy kínos utójátéka is. A trieszti püspök jubileumán részt venni kívánó Jeglič Bonaventurát az olasz közegek a határról visszaküldték, mire Jeglič valamennyi olasz kitüntetését visszaszármaztatta (1931 ápr. 22, máj. 5).

A katholicizmus helyzete a diktatúra alatt súlyosabbá lett. A katolikus főpapi kar egy része nem védekezik teljes erővel a belgrádi támadások ellen. A horvát értelmiség részéről még mindig közöny és lanyhaság észlelhető. A diktatúra és a nagyszerb körök a katholicizmus kérdésében nem járnak el egyöntetűen. A belgrádi katolikus érsekség szervezése még a diktatúra ideje előtt a centralizmus érdekeit kívánta szolgálni, az az ellenállás azonban, melyet a szerb főváros a belgrádi katolikus székesegyház felépítése ellen kifejt, az ellenkező áramlatok erejét igazolja (1929 aug. 25, szept. 1, okt. 16, 1931 jún. 10, *Grič*, 1931 márc. 4, jún. 20).

4. Belgrád különféle szakadárságokkal próbálja megbontani a katolicizmus egységét. E kísérletek közül az ó-katolikus vallás bizonyos sikereket mutat fel. 1924. óta ó-katolikus püspökség van Zágrábban, élén egy züllött életű volt katolikus kanonokkal, Kalogjera Markóval.¹ E püspök különféle botrányai ellenére élvezi Belgrád támogatását. Így történhetett meg, hogy 36 ó-katolikus hívő Belgrádban két templomot is kapott, egyet a várostól és egyet a pravoszláv egyháztól, ugyanakkor, mikor a belgrádi katolikus székesegyház felépítését mindenképen megakadályozzák (1929 aug. 25). Az ó-katolikusok és a pravoszlávia benső barátságát jellemzi az ó-katolikus püspöknek az az intézkedése is, hogy az ó-katolikus gyermekek vallástánítását olyan helyeken, ahol nincs ó-katolikus pap, a pravoszláv lelkész végezze (1930. aug. 26.).

5. A muzulmánok 1921-ben 1.345,000-en (11%) voltak két egyházra osztva. Bosznia és Hercegovina horvát muzulmánjai (588,000) a sarajevói reis-ül-ulema alá tartoztak, míg a szerb, montenegrói, macedon és novipazari területek albán, török és horvát muzulmánjai a belgrádi főmufti alá. A bosnyák egyház horvát jellege, nagy autonómiája és gazdagsága régóta szálla Belgrád szemében. 1929 július folyamán már híre terjedt, hogy a kormány a muzulmán egyház egyesítését tervezi és az egyház székhelyéül Belgrádot akarja megtenni (1929 júl. 14, 19). Hogy a reform milyen célokat szolgál, elárulta az, hogy a bosnyák muzulmánok kultúregylete, a *Gajret*, mely már évek óta kormányzoldon élt, nevébe felvette a szerb jelzőt (Szerb-Muzulmán kultúregylet), ami a kormány állítólagos délszlávságát sajátos színben tünteti fel. Elnökévé Hasanbegović Avdo travniki főispán. később drinai segédbán lett. A közgyűlésen éles támadások hangzottak el a horvát orientációjú muzulmán kultúregylet, a *Narodna Uzdanica* (Nemzeti Önbizalom) ellen (1929 júl. 9). A belgrádi főmufti, Zekki Mehmed, a két egyház egyesítése mellett foglalt állást, míg a sarajevói reis-

¹ Kalogjera egy belgrádi előadása szerint az ó-katolikusok száma 42,000 (1930 nov. 26).

ül-ulema mindenféleképpen szerette volna a bosnyák egyház különállását megmenteni (1929 dec. 13).

A diktatúra a vitákkal nem törődve, elkészítette a muzulmán egyház egyesítéséről szóló törvényét. Az egyház székhelye Belgrád. Élén egy reis-ül-ulema áll. Az eddigi két vakuf-mearif-sabor azonban megmaradt Sarajevóban és Űszkübben, ami eléggé elárulja, milyen erőszakos az egyesítés. A sarajevói reis-ül-ulemát, a belgrádi főmuftit és valamennyi muftit rendelkezési állományba helyezték (!). Az új reist és az új egyház kilenc muftiját a király nevezi ki (1930 febr. 2). A király aztán a reformmal szemben ellenzéki szerepet játszott sarajevói reis-ül-ulemát, Čaušević Mehmed effendit, nevezte ki az egyesített egyház fejévé. Čaušević a muzulmánok érdekében vállalta a megtiszteltetést. Srškić meglepően dörzsölte kezét: a bosnyák egyház nem folytathatott ellenállást az új szervezet ellen. A kilenc mufti többé-kevésbé Belgrád embere volt, így a reis-ül-ulema minden lépése ellenőrzés alatt állott.

Čaušević kezdettől fogva nagy kétellyel volt eltelve saját működését illetőleg (1930 márc. 1) és párhónapi reménytelen vergődés után nyugdíjazását kérte, amely kérelmet a diktatúra sietett teljesíteni (1930 jún. 11). Királyi kinevezéssel egy 28 tagú reis-ül-ulema-választó kúriát létesítettek, túlnyomólag kormánytól függő elemekből. Ez a kúria három jelöltet ajánlott. A jelöltek közül a király Maglajlić Hadži Hafiz Ibrahim effendi addigi banjalukai muftit nevezte ki az egyház fejévé (1930 jún. 12, 17). Maglajlić régóta Belgrád szolgálatában állott. Belgrádi parancsra próbálta hajdanában a bosnyák muzulmánok pártját felrobbantani, de ez a vállalkozása felsüléssel végződött. Azóta elfelejtetten élt Banjalukán, míg a diktatúra most elő nem kaparta. Az elaggott, csekély teológiai műveltségű, gerinctelen főpap kitűnő esz-köznek látszott a diktatúra parancsainak végrehajtására.

Az új reis-ül-ulema Belgrádba tette át székhelyét (1930 aug. 31). Belement abba, hogy a vakuf-mearif szabórok tagjait az igazságügyminiszter nevezze ki (1930 szept. 2). Ezzel a muzulmán egyház sarajevói és Űszkübi két legfőbb önkormányzati testülete teljes függésbe került a kormánytól.

Azonban még így is a sarajevói vakuf elnökévé nem a kormány jelöltjét, Hasanbegović Avdót választották meg, hanem Salihagić Suljagát (1930 szept. 19). Maglajlicot nagy fénnel iktatták be új méltóságába a belgrádi džamijában. A király, a kormány, a diplomácia résztvettek az ünnepen. Csak a reis-ül-ulema szűkebb hazája, Bosznia, hiányzott onnan. Boszniát néhány hivatalos személyen kívül a Gajret tagjai képviselték (1930 nov. 1), akiket államköltségen szállítottak Belgrádba.

Sarajevo az új reis-ül-ulema kormányzatára azzal reagált, hogy katolikus és muzulmán horvátok egyre jobban összefogtak, ami sorsfordulatot jelenthet Bosznia történetében. Sarajevo híres mecsete, a Begova džamija, felépítésének négyszázéves évfordulóján a mecset építőjének, Ghazi Husrev bégnek emlékére kegyelettel ünnepelte meg a katolikus *Napredak*, viszont a muzulmán *Narodna Uzdanica* estélyén Čaušević effendi és más muzulmán előkelőségek mellett ott volt Šarić Iván érsek is (1931 febr. 24).

Az új reis-ül-ulema 15.101,000 dinár évi államsegélyt eszközölt ki a muzulmán egyház részére (1931 márc. 20), ami ugyan nem áll arányban az egyház híveinek lélekszámával, de arra elegendő, hogy a reis helyzetét hívei között megerősítse. Így aztán megkezdhetette a kellemetlen muteveliják (alapítványi igazgatók) eltávolítását. Rebac Hasszan, aki szerb komitácсібól lett a muzulmán-ügyek referensévé az igazságügyminisztériumban és az új reis-ül-ulema jóvoltából az üszkübi vakuf-mearif elnöke, alapos munkát végzett. Sarajevóban elmozdították Kadić Husejin eddigi vakuf-igazgatót és a minden uralomhoz alkalmazkodni tudó Arnautović Šerifet ültették helyébe (1931 márc. 24, 26).

6. A protestánsok száma 1921-ben 230,000 volt. Ezeknek $\frac{2}{3}$ -a lutheránus, $\frac{1}{3}$ -a református. A lutheránusok nemzetiség szerint tótok és németek, kevés magyarral és horvattal, a reformátusok majdnem mind magyarok. Ennélfogva Belgrád az előbbiekkal szemben sokkal előzékenyebb, mint az utóbbiakkal. 1930 áprilisében jelent meg a diktatúra törvénye a protestáns egyházak szervezetéről (1930 ápr. 19). Ez a törvény a lutheránus egyházat két püspökségre

osztotta: egy tóra és egy németre. A tót püspökséget Veres Ádám ó-pazuai lelkésszel, a németet Popp Fülöp zágrábi lelkésszel töltötték be. A törvény megengedi, hogy a két püspökség szövetkezzék a közös vallásos törekvések megvalósítására. Ez eddig nem történt meg. A református egyház az új törvény értelmében egy egyházmegyét alkot. A reformátusok még nem tudtak végleges formában megszervezkedni.

7. A zsidó egyházat a diktatúra a király által országos főrabbiá kinevezett dr. Alkalay Izsák belgrádi rabbi kormányzata alatt egyesítve találta. A zsidóság száma 1921-ben 65,000 volt. Egyetlen egyházzal sem élt a diktatúra olyan zavartalan egyetértésben, mint a zsidóval. Az az előkelő szerep, melyet a zsidóság a gazdasági életben, a sajtóban és a szabadkőművességben otthon és a külföldön játszik, a diktatúrának nagy segítségére van. Mind a miniszterelnök, mind Marinković külügyminiszter ismételten melegen emlékeztek meg a délszláv zsidóság hazafiasságáról, a zsidóság viszont folyton tüntet a király, Jugoszlávia és a diktatúra mellett (1929 júl. 2, 1930 febr. 26, jún. 18, dec. 28, 1931 jan. 4, febr. 1. márc. 24, máj. 27). Különösen érdekes volt a vajdasági zsidók szabadkai nagygyűlése, melyen élesen állástfoglaltak Sándor Pálnak a magyar parlamentben tartott azon beszéde ellen, melyben ez az idegen uralom alá került magyar zsidóság magyar hazafiasságát dicsőítette (1931 márc. 27). A folyton a belgrádi kormánykörök kegyeit hajhászó Nedeljković Milorad körutazásokat tart az ország zsidó egyházaiban és egyleteiben, agyonmagasztalva a zsidóság erényeit (1930 márc. 4, 1931 jan. 21, ápr. 16 stb.).

X. Gazdasági politika.

1. A külföldi kölcsön terve. 2. Szerbia háborús adósságai. 3. Hajsza a kölcsön után. 4. A belföldi kölcsön ötlete. 5. A francia kölcsön. 6. A gazdasági helyzet. 7. Savić tervei. 8. Az agrárreform felszámolása. 9. A Hoover-terv.

1. A diktatúra hatalomrajutásakor Jugoszlávia nyakig ült a gazdasági válságban, mint a környező többi agrárállam is. Gyógyulást csak egy nagy külföldi kölcsöntől lehetett várni. A parlamentáris kormányok évek óta hajszol-

ták ezt a kölcsönt. Tulajdonképen a diktatúra e hajszának köszönheti létét. A kölcsön előfeltételeként a külföldi bankárok az olasz-délszláv ellentétek csökkentését követelték. A Vukićević-kormány e miatt terjesztette a parlament elé a nettunói szerződéseket. Ennek következménye lett az obstrukció, a Radić-gyilkosság stb. A diktatúra gazdasági politikájának központi kérdése is a kölcsön megszerzése volt.

Az abszolutizmus növelte a pénzügyi körök bizalmatlanságát Jugoszlávia iránt. Porters Róbert különböző londoni pénzesoportok megbízásából ugyan rögtön a diktatúra kiáltása után Belgrádba ment, ott hónapokat töltött, de a «bizalom légkörének megteremtését», amit egy interview-ban a kölcsön feltételeül megjelölt (1929 jan. 15, 16), nem sikerült kivánnia. Švrljuga jó pénzügyi összeköttetései hiába valóaknak bizonyultak (1929 jan. 16, 23). A rendszer állandóságát, a dinár stabilizációját, a háborús adósságok kérdésének rendezését és a költségvetés leszállítását emlegették a kölcsöntárgyalások megkezdésének előfeltételeiként (1929 jan. 24, 27, febr. 4).

2. Szerbia háborús és háború előtti francia adósságai ügyében erős ellentétek voltak Jugoszlávia és a hitelezők között. Ezek az adósságnak aranyban való kiegyenlítését kívánták, míg Belgrád papírban akart fizetni. A kormány Mažuranićot február elején Párizsba küldte a francia kormánnyal és a hitelezőkkel való tárgyalásra, de az út eredménytelen maradt. Jugoszlávia 44 millió frank kamatot akart fizetni, a hitelezők ellenben 220 milliót követeltek. Hozzávéve az annuitásokat, közel félmilliárdra ment volna az az összeg, melyet Jugoszláviának ilymódon fizetnie kellett volna (1929 febr. 7, 18, 28). A vizályt a hágai bíróság elé utalták. Ezzel a kölcsön egyelőre el volt napolva.

A kormány, hogy pénzhez jusson, az adók kiegyenlítésének annyiszor megígért tervével foglalkozott. Az új részek adóit emelni nem lehetett, de ha a szerb adókat ezek színvonalára emelik, ennek jelentékeny bevételi többlet lett volna az eredménye. A «volt» politikusok azonban olyan agitációt folytattak Szerbiában a terv ellen (1929 ápr. 14), hogy Švrljuga alig tudott belőle valamit megvalósítani. Erre

a kormány a svéd gyufa-kölcsön még hátralévő két részletét épen nem előnyös feltételek mellett a londoni Rothschild-házzal leszámította. Ilymódon 730 millió dinárhoz jutott, de ez összeg egy részét lekötötte a dinár árfolyamának biztosítása (1929 máj. 11).

Júl. 12.-én a hágai bíróság Jugoszlávia ellen döntött. Az ítélet magában is kellemetlen volt, de még gyűlöletesebbé tette az, hogy a kötvények régóta nem voltak az eredeti tulajdonosok kezében, hanem a belgrádi kormánykörökhöz közelálló spekulánsok vásárolták őket össze (1929 júl. 14., 20, 24, 30). Ez ítélet után új tárgyalások indultak meg. Az ősz elején híre járt, hogy a francia-délszláv egyesség szerint Jugoszlávia 37 éven át 60 millió aranymárkát fog a hitelezőknek a német jóvátételből fizetni (1929 szept. 19, 21). Ez a hír azonban nem bizonyult igaznak. A megegyezés csak félév múlva jött létre. E szerint a kötvények tulajdonosai két mód között választhatnak. Vagy egy összegben rögtön megkapják az aranyérték 35 %-át, vagy a kötvények felét azonnal átveszik, másik felét pedig öt évig érvényes bonokban. Ez esetben az aranyérték 40 %-át kapják meg (1930 ápr. 8).

3. A kölcsön hajszolása a háborús adósságok rendezésének periódusa alatt sem szünetelt. 1929 szeptemberében a londoni Rothschild Belgrádban járt (1929 szept. 7). A kormány nem tudott vele megegyezni. Erre a francia és angol tőkének vállalatok formájában való beözönlésével vigasztalta a közvéleményt (1929 nov. 15). Az év végén nagy megrökönyödést okozott a miniszterelnöknek az a kijelentése, hogy kölcsönt kínálnak, de olyan nagyszerű a helyzet, hogy nincs rá szükség (1930 dec. 25). Ezt a nyilatkozatot bajos volt meg nem érteni, különösen azután, hogy az 1929 okt. 3.-i törvény hatásaként a pénzügyminiszter már megígérte a nagy külföldi kölcsönt. 1930 elején Bleichröder ment Jugoszláviába. Azt mondta, hogy a német tőke érdeklődik Jugoszlávia iránt, de az ország sokkal jobb feltételeket érhetne el, ha rendeléseit pontosan fizetné. Megmondta még Belgrádban, hogy elmegy Zágrábba is, mert ez az ország gazdasági központja... Zágrábban a közlekedésügy ren-

dezését mondta a legsürgősebbnek (1930 jan. 3, *Morgenblatt*, 1930 jan. 17). A dologból semmi sem lett.

1930 őszén másfél milliárd frankos francia vasútépítési kölcsön híret terjesztették, melynek állítólag igen előnyös feltételei lettek volna (1930 okt. 14), majd egy ötvenmillió dolláros amerikai kölcsönét, melynek fejében le kellett volna kötni a bosnyák erdőket (*Grič*, 1930 okt. 23).

4. Ezek azonban alaptalan híresztelések voltak. 1931 elején a diktatúra maga is egészen reménytelennek tartotta a külföldi kölcsönügyet. Erre Nedeljković Milorad felvetette a belföldi kölcsön tervét. Okoskodása az volt, hogy egy nagyobb beruházási kölcsön nélkül az ország nem szabadul ki a gazdasági válságból. Mivel a külföldi kölcsön szerfelett drága, ne hagyja magát Jugoszlávia megszarolni, hanem a belföldi bankok szindikátusa útján vegyen fel egy belső kölcsönt (1931 márc. 8). Topalović Živko helyeselte Nedeljković eszméjét és azt állította, hogy a bankoknál két milliónál nagyobb összeg hever felhasználatlanul (1931 márc. 10). Ezt az állítást ugyan hamarosan megcáfolták (1931 márc. 14), de a belső kölcsönről élénk vita indult meg. Kovačević diktatúrahű buzgalmában már kommunizálni óhajtotta a bankokat. Lassankint aztán kiderült, hogy a belső kölcsön kibocsátása alig egyéb pénzügyi illúzió (1931 márc. 15, 18, 26, 29). A helyzet már-már kétségbeejtő volt. A dinár megingásáról komoly hírek kerültek forgalomba (1931 ápr. 9).

5. Az osztrák-német vámuniós terv következtében előállott külpolitikai zavar Jugoszlávia számára meghozta az oly régen óhajtott kölcsönt, mint a francia orientáció árát. Igaz, hogy a kölcsön szerény keretek között mozog, de végre mégis pénzhez jutott Jugoszlávia. Máj. 8.-án írta alá Párizsban Švrliuga pénzügyminiszter az *Union Parisienne*-csoporttal megkötött kölcsönt. A kölcsön összege 1025 millió frank (2.300.000 dinár). Kibocsájtási árfolyam 87·5, kamat 7%, időtartama 40 év, de öt év múlva konvertálható. A kölcsön egy része a dinár stabilizálására van lekötve (450 millió frank), a többi beruházásokra használandó fel. A kölcsönből 675 millió frankot adnak a franciák, a hátralékos összeget

svájci, cseh, svéd, hollandi és délszláv (50 millió) pénzcsoportok. (Angol és amerikai pénzcsoportok nem!) A kölcsön híre óriási örömet keltett a kormány berkeiben. Vége-hossza nem volt a dolog jelentőségét méltató cikkeknek és nyilatkozatoknak. (1931 máj. 10, 12, 13, 14, 16, 19, 27, *Grič*, 1931 máj. 9, 15).

A horvát emigrációnak jóval a kölcsön megkötése előtt elég pontos értesülései voltak a tárgyalásokról. Krnjević megismételte a paraszt-demokrata koalíció 1928 aug. 1-i határozatát, hogy Horvátország semmiféle az ő beleegyezése nélkül kötött délszláv kölcsönért nem szavatol (*Croatia*, 1931 már. 1). A diktatúra külön győzelemként ünnepelte, hogy Franciaország e tiltakozást semmibe sem vette.

A francia sajtó közleményeiből hamarosan kiderült, hogy vannak a kölcsönnek tehertételei is. A Dette Ottomane-ból Jugoszláviának 5·25 %-ot magára kell vállalnia. Ez körülbelül 150 millió frank, az elmaradt kamatokkal az összeg kétszerese. A diktatúra ezt ugyan cáfolta, de tárgyalásokat kezdett a Dette Ottomane-nal, mely tárgyalások eddig nem vezettek megegyezéshez (1931 máj. 30). A francia lapok azt is állítják, hogy a háborús adósságok kérdésének új rendezése is küszöbön áll. Erről 1931 jún. 30.-ig minden részletesebb információ hiányzik. Jugoszlávia ezenfelül kötelezte magát, hogy a Nemzeti Bank szervezetét olymódon változtatja meg, hogy ez teljes függésbe kerüljön a kormánytól, ami azt jelenti: a francia pénzügyi köröktől. Az új törvény szerint a Nemzeti Bank kormányzóját és két alkormányzóját a király nevezi ki. A Nemzeti Bank kiváltságát 1956-ig meghosszabbítják. A bank aranyfedezetét 1090 millió dinárról 1534 millióra emelik. A kölcsönből a kormány 1.400,000 dinárt bocsát a Bank rendelkezésére a kormánynak eddig nyújtott előlegek csökkentésére (1931 jún 14, 16, júl. 1, *Croatia*, 1931 jún. 1, *Journal des Debats*, 1931 máj. 11). Ezek a feltételek bizonyos elkedvetlenedést okoztak a délszláv pénzügyi körökben.

6. Jugoszlávia diktatúrai harmadfél éves gazdasági politikájáról nincs sok mondani valónk. A délszláv költségvetésnek annyiszor kilátásba helyezett nagyszabású csök-

mentése nem következett be. A legutolsó költségvetés is 13,210 millió dinárra rúg (1931 ápr. 1). Az államadósságok a diktatúra kikiáltásakor már 32 milliárd dinárra rúgtak. A Nemzeti Bank hitelpolitikája az új részek rovására továbbra is Szerbiát favorizálja. E miatt a bank helyettes kormányzója, a horvát gróf Kulmer Miroslav, egy folyóiratban támadta meg a Nemzeti Bankot (1930 jún. 12).

A külkereskedelmi mérleg passzív, ha nem is olyan ijesztő mértékben mint 1928-ban. 1930-ban a kivitel értéke 6780 millió dinár, a bevitel 6960 millió (1931 márc. 24). Jugoszlávia legfontosabb kiviteli cikke a fa. Ennek exportja 1930-ban óriási esést mutat. Legújabban egy román-szerb fakartellel próbálják a kivitelt biztosítani (1931 jún. 11). A mezőgazdasági termények árának rohamos hanyatlása igen súlyosan érinti Jugoszláviát. A földművelők hiteligényeinek kielégítésére a diktatúra egy kiváltságos *Agrár Bankot* alapított (1929 jun. 26). Ennek működése ellen súlyos kifogások merültek fel még a délszláv cenzúra bilincsei között is (1931 márc. 26, 27, 28). 16—18 %-os kamatteherrel nem lehet a paraszton segíteni. A mezőgazdasági ipar legjelentékenyebb ága Jugoszláviában a malomipar. Ez a mezőgazdasági termények árának hanyatlása és az exporthiány miatt súlyos válsággal küzd. A kormány legújabban gabona exportmonopóliummal próbál ez állapotokon segíteni. az exportbúza árát 160 dinárban állapítva meg. A belső forgalom és a tranzitó szabad maradt (1931 júl. 1).

7. Mint a szerb észjárásra nézve igen jellemző adalékot megemlítjük az ipar központosításának furcsa gondolatát. Az északi országrészek ipara magasan a balkáni területek felett áll. Ez régóta nem tetszett Belgrádnak és a parlamenti kormányok, ahol lehetett, nyomták ezt az «osztrák» ipart. A kereskedelmi minisztérium egyik osztályfője, Savić Milivoj, évek óta azt sürgette, hogy az ország külső területein virágzó ipart telepítsék át az Užice-sarajevói vonalra, az ország szívébe. Ez a hadügyi célokat szolgáló terv a Fehér kéz részéről nagy megértésre talált. Nedić Milan tábornok a szerb tudományos katonai szaklapban, a *Ratnikban*, sürgette Savić gondolatának megvalósítását (1930 márc. 1,

ápr. 18). Hogy eddig nem hajtották végre Savić eszméjét, annak oka a nehéz pénzügyi helyzetben keresendő.

Van Savićának egy másik ötlete is. A *Trgovinski Glasnik*-ban kifejtette, hogy a horvát erdőket államosítani kell, aztán kivágni és helyükre megbízható lakosságot telepíteni. Ezzel szerinte csak régi igazságtalanságot tennének jóvá, mert a hajdani nemzetellenes magyar kormányzat a horvátokat és szerbeket kivándorlásra kényszerítette, hogy idegeneket hozzon az országba (1931 ápr. 14). Persze a valóságban ez a nemzetmentő gondolat a horvátok ellen irányul. Szerencsére pénz híján ezt sem lehet hamarosan végrehajtani.

8. Ismeretes, hogy az agrárreform felszámolása kérdésében régi ellentétek voltak a szerb és a horvát miniszterek között. Ebbe buktak bele Mažuranić és Frangeš és e miatt tört ki az 1931 jún. 10.-i válság. A szerbek sem zárkózhattak el annak belátása elől, hogy a jogbizonytalanságnak egyszer véget kell vetni, de még egy utolsó fosztogatást akartak maguknak biztosítani a «svábák» rovására.

Kormányválság nélkül sikerült a bosnyák agrárreform felszámolása. Az ú. n. beglukok megváltása címen 170 millió dinár névértékű kötelezvényt kaptak a hajdani tulajdonosok. A kötelezvényeket az Agrár-Bank névértékük 75 %-áig lombardirozta. Börzei árfolyamuk 1931 június végén 60 körül áll. A kötelezvények 43 év alatt amortizálódznak s addig 6 % kamatot hoznak. A kötelezvények kibocsátása ugyan késedelmesen indult meg, de a vagyonuktól 12 esztendő óta megfosztott földbirtokosok végre-valahára mégis valami kártérítéshez jutottak (1930 márc 22, jún. 6, 29).

Már a kormányválság tünetei között jött létre a délvidéki területek telepítéséről szóló törvény. E szerint Ó-Szerbia (Novi-Pazar, Rigómező, Metóhia) és Macedónia területére nagyszabású telepítési akció indul meg, melynek lebonyolítására Üszkübben egy Főagrárbizottságot alakítottak 12 alája rendelt Agrárbizottsággal. A telepések ingyen kapnak földet, ingyen szállítják földjükre családjukat és vagyonukat és tízévi adómentességet élveznek (1931 jún. 14). A törvény világosan ez albán-bolgár-török lakosságot tarto-

mányok szerbesítését célozza. Aki ezt nem értette volna meg, annak Stojadinović belgrádi alpolgármester megmagyarázta, hogyan szorították ki hajdanában a šumadijai városokból az «idegen» lakosságot (1931 jún. 24). A telepítés természetesen súlyosan meg fogja terhelni az állampénztárt, míg gazdasági értéke legalább is kérdéses.

Az agrárreform liquidálásáról szóló törvény már csak egy kormányválság árán volt tető alá hozható. A törvény járasként különböző terjedelemben határozza meg az agrárreform alá vonható birtokok nagyságát. Zágráb vidékén pl. 264 katasztrális hold művelés alatt álló birtok, vagy 595 hold összirtok már agrárreform alá tartozik. Harminc napon belül a földigénylők bejelentik kívánságukat, melyről a hatóság hat hónapon belül dönt. A tulajdonosok kárpótlása 1931 okt. 1.-től 4 % kamatot hozó kötelezvényekkel történik, melyeket 1933 okt. 1.-től kezdve húsz év alatt kisorsolnak. A megváltás összege a legjobb földeknél a kataszteri tiszta jövedelem százhatvanszorosa. Dalmáciában az olasz alattvalók birtoka csak a tulajdonos beleegyezésével vonható agrárreform alá. A magyar alattvalókra nézve a trianoni béke rendelkezései a mérvadók (1931 jún. 24).

A Mažuranić—Frangješ-válság idején megállapítást nyert, hogy 1929 szeptemberéig 564,000 katasztrális hold földet osztottak szét, de még 850 agrárreform alá vonható birtok van Szlovéniában. Horvát-Szlavonországban és a Vajdaságban (1929 szept. 5, dec. 24). Ez a törvény azt jelenti, hogy most e birtokok ellen új roham indul meg és legalább hét hónapon át nagyobb lesz a jogbizonytalanság, mint valaha. A horvát miniszterek a liquidálást nem így képzelték el és megpróbálták az ellenállást. Živković aztán Demetrović és Švrlljuga elejtésével és a többi horvát miniszter tárcacserejével megrendszabályozta az elégedetlenkedőket. Šibeniknek, a volt földművelési miniszternek, még külön Canossát kellett járnia. Hosszú nyilatkozatban meg kellett dicsérnie az új törvényt (1931 jún. 24, 26).

9. A Hoover-tervre a világ börzéli között egyedül a délszláv börzék reagáltak erős besszel. Egy inkognitóját megőrzött délszláv illetékes megállapította, hogy Jugoszlávia

21 millió dollár évi jóvátételt kap és 4·5 millió dollár annuitást fizet. A Hoover-terv tehát Jugoszláviára nézve évi 900 millió dinár veszteséget jelent. Így érthető, hogy a *Ratna šteta* (Háborús kár) június végén ötven ponttal esett és hogy a többi délszláv állampapír is kisebb-nagyobb esést mutat. A kormánylapok szerint ugyan ez a rossz indokolatlan, de ez olcsó vizsgálatnál alig egyéb. Topalović Živko a *Politiká*-ban azt követelte, hogy a jóvátételek megszüntetésének ellenértékéül törölni kell minden háborús adósságot (1931 jún. 28, júl. 1, *Vreme*, 1931 jún. 26, *Grič*, 1931 jún. 27). Jugoszlávia a Hoover-terv megítélésében szorosán Franciaország után igazodik. 1931 jún. 30.-ig végleges állásfoglalás nem történt.

XI. Külpolitika.

1. A külügyi szolgálat. 2. Külpolitikai helyzet 1929 elején. 3. A franciák és a diktatúra. 4. Görögország. 5. Bulgária. 6. Magyarország. 7. Albánia és Olaszország. 8. A kis-entente. 9. Anglia. 10. Ausztria és Németország. 11. Belgrád és a vámunió.

1. A diktatúra legkevesebb változást a külügyminisztériumban okozott. Sem a külügyminiszter személyében, sem a külpolitika irányításában változás nem volt. A diktatúra ugyan a külügyi szolgálatról új törvényt hozott (1930 márc. 29), de ez sem egyéb mint a tényleges állapot kodifikálása. E törvény szerint a külügyminisztériumban, melyet Belgrádban Sárge Házna hívnak, a miniszteren kívül két minisztersegéd, öt osztályfő, hat tanácsos, 51 különböző rangú fogalmazó-karbelti tisztviselő, 19 gyakornok és megfelelő segéd-személyzet szolgál. Külföldön van 21 követ, 3 állandó delegátus, 1 helyettes delegátus, 12 követségi tanácsos, 17 főkonzul, 12 konzul és 89 kisebb rangú diplomata megfelelő segéd-személlyzettel.

A diktatúra a diplomáciai kart néhány nem hivatásos követtel egészítette ki. Amerikába horvát és szlovén követeket küldött, Hágába egy zágrábi egyetemi tanárt, Bécsbe egy dalmát, Prágába egy szlovén politikust. Brüsszelbe Pešić Péter tábornokot, a Fehér Kéz által nyugdíjazott vezérkari főnököt küldte, nem azért hogy a tábornok diplomata-

tehetségét csillogtathassa, hanem azért, hogy eltávolítsák hazulról. Nem állítjuk, hogy a délszláv diplomácia e fel-frissítése javára vált volna a külügyeknek.

2. Jugoszlávia külpolitikai helyzete nem volt kedvező, mikor a Živković-kormány átvette a közhatalmat. A tiránai paktummal (1926 nov. 27) megkezdett olasz bekerítő politika határozott sikereket tudott felmutatni. Jugoszlávia rossz viszonyban volt valamennyi szomszédjával Romániát kivéve, bár itt is hiányzott a kölcsönös bizalom. Jugoszlávia teljesen francia és kis-entente érdekkörben állott, ami ugyan védelmet jelentett egy olasz támadás ellen és biztosította Magyarország trianoni megnyomorítását, de semmi egyebet. A német közeledés a jövő zenéje volt. Anglia elfordulóban volt Belgrádtól. A Korošec-kormány idején Steed a királyhoz intézett nyílt levélben tört pálcát az addigi szerb politika felett (1928 szept. 15, 16). Később Cunnard belgrádi angol követ próbált közvetíteni szerbek és horvátok között. Eredménytelenül.

3. A diktatúra kikiáltását a Quai d'Orsay helytelenítette. A francia hangulattal ismerős Spalajković Miroslav párizsi követ — egyébként Srškić sógora — sietett hangsúlyozni, hogy az abszolutizmus csak rövid ideig fog tartani (1929 jan. 9). A francia sajtó az első napokban ilyen szellemben írt és látszólag helyeselte a diktatúrát. Sauerwein azonban nem mulasztotta el federációt ajánlani a királynak (1929 jan. 12). Seydoux a vidovdáni alkotmány eltávolításának szükséges voltával magyarázza a diktatúrát, de nem látja a kibontakozás útját. Kívánja a horvátok kielégítését (1929 jan. 14). A *Temps* félhivatalosi áradozó elismerésekbe bujtatva kívánja a mérsékelt horvát kívánságok honorálását és hangsúlyozza, hogy a nép bizalma eltűnnék, ha a diktatúra huzamos volna (*Temps*, 1929 jan. 14). A király Sauerweinnek adott interview-ja Párizsban rossz benyomást tett. Parlamentarizmust, demokráciát ígér, de nem tudja, mennyi idő múlva. Decentralizációt fog eszközölni, de a lelki és területi egység érintetlenségével (1929 jan. 18) Sauerwein nem mulasztja el másnap megállapítani, hogy őt a szélsően centralisztikus tendenciák nagyobb mértékben nyugtalanítják, mint az ú. n. regionalizmusok (*Politika*, 1929 jan. 24).

A francia politika megalkudott a diktatúrával. Jugoszláviára mint balkáni kaszárnnyára szüksége van, tehát nem fordulhatott nyíltan szembe az új uralommal sem. Marinković külügyminiszternek és más polgári politikusoknak megújuló kísérletei a diktatúra felszámolására jórészt francia befolyásra vezetendők vissza. A franciák a délszláv külpolitika irányításában az eddiginél nagyobb szerepet igényelnek maguknak. Hogy Belgrádnak ideje és módja legyen súlyos belpolitikai válsága megoldására, Párizs szorgalmazza a szomszédokkal való feszültség enyhítését.

4. A szomszédokhoz való közeledés első lépése a görögökkel való megegyezés volt. A bukaresti békében biztosított szerb zónát Szalonikiben Athén hajlandó volt felállítani, de a Szaloniki—Gjevgyjeli közötti vasútvonalon a görög fennhatóságot meg akarta óvni. A *Temps* febr. 20.-i száma vezércikkben üdvözölte a megegyezést, mely akkor még csak elvben volt meg, világosan elárulva, hogy a szerb-görög közeledést Franciaország balkáni politikája sikerének tekinti. Március 14.-én a *Temps* egy új vezércikkben üdvözli a szerződést, mint a Balkán konszolidálásának jelentékeny lépését. E beharangozások után márc. 17.-én az egyezményt a görög kívánságoknak megfelelően valóban alá is írták. Nyomon követte ezt a márc. 27.-én aláírt görög-délszláv barátsági szerződés. Jugoszlávia szerette volna a barátságot elmélyíteni, de Görögország ez elől elzárkózott. Ez különösen Marinković athéni látogatásakor volt tapasztalható (1930 dec. 13, 16). A görög-olasz közeledés minden jelét nagy idegességgel fogadja Jugoszlávia (*Slovenec*, 1931 jún. 20).

5. Nehezebb dolog volt a szerb-bolgár közeledés. Belgrád 1927 októberében a szerb-bolgár határt a macedónok forradalmi tevékenysége miatt lezárta. A diktatúra ezt 1929 februárjában feloldotta. Mire még ugyane hónapban Píróton összeült a bolgár és a délszláv delegáció a fennforgó ellentétek kiküszöbölésére. Bulgáriában francia diplomáciai nyomás volt érezhető a megegyezés érdekében. Belgrádban francia befolyás mellett cseh lépések is történtek. A csehek tervezett szláv blokkjának a bolgár-szerb ellentétek erős akadályául szolgáltak. Anglia kétellyel fogadta a tárgyalások hírét.

A franciák nagy reményeket fűztek a tárgyalásokhoz. A *Temps* február 25.-i száma vezércikkben fejtegette nagy jelentőségüket. Egy bolgár-szerb egyezményben a balkáni béke biztosítékát látja és a Jugoszlávia bekerítését célzó külpolitika bukását.

A piróti tárgyalások által kezdeményezett külpolitikai közeledést egyelőre megsemmisítette Pavelić és Perčec szófiái látogatása. Újabb határincidensek is elmérgesítették a helyzetet. Júliusban angol-francia lépés történt mind Szófiában, mind Belgrádban a piróti egyezmények ratifikálása érdekében. A szerbek a határincidensek elkerülése céljából egy tíz kilométer széles semleges zóna létesítését kívánták végig a két állam határán, továbbá az ú. n. kettős birtokosok, — akiknek földjét az új határok kettévágták, — ügyeinek megoldását. Erre Bulgária nem volt hajlandó (1929 jún. 29, júl. 11, 17, 26, 29). A bolgár-szerb viszony további romlását jelentette Belgrád tiltakozó jegyzéke a bolgár háborús bűnösöknek adott kegyelem miatt, amire Szófia, mint Bulgária belügyeibe való beavatkozásra éles hangon válaszolt (1929 aug. 1, 4, 29).

Úgy látszik francia nyomásra, Belgrád kezdeményezte a piróti tárgyalások megújítását (1929 szept. 8, 23, nov. 9), melyek ismét sikerrel kecsegtettek. Ezúttal a caribródi macedón bombák szakították meg a tárgyalásokat (1929 nov. 23). Az új esztendőben azonban megújultak. A kettős birtokok kölesönös kicserélését februárban a két állam elhatározta, bár a szerb sajtó egy része megújította támadásait Bulgária ellen (1930 jan. 17, febr. 5, 8, 15, márc. 12, 16, ápr. 5, jún. 14, 27).

A francia politikával szemben a Narodna Odbrana Bulgária annektálását követeli, mert csak ily módon lesz teljessé a délszláv egység és lesz Jugoszlávia háta biztosítva olasz háború esetére. A Narodna Odbrana időnként ugyan barátságosabb húrokat penget, hol balkáni, hol pánszláv alapon közeledésről beszél, de mindig elárulja, hogy a végcél Bulgária annexiója (1931 febr. 15, márc. 5, 15, *Grič*, ápr. 7, 11). Kovačević a krškopoljei királyhű horvát népgyűlésen egészen a Narodna Odbrana szája íze szerint üdvözölte Sán-

dor királyt minden délszlávok császáraként (*Grič*, 1930 aug. 4, 19).

Malinov kormányrajutása a szerb sajtóban nagy örömet keltett. Azt hiszik, hogy ez a neuilly békében való végleges megnyugvást és Jugoszlávia barátságának keresését jelenti.

6. A szomszédokhoz való közeledés kapcsán kísérlet történt a magyar-szerb viszony újabb rendezésére is. 1929 őszén valóságos közeledési offenzíva indult meg Belgrád részéről a magyar baloldali sajtóban. Az olasz szövetséghez fűzött vérmes remények szétfoslása után Belgrád azt hitte, a magyar közvéleményben megérett a kis-entente-tal való megegyezés gondolata. Miután a kis-entente államok között Jugoszlávia iránt volt a legtöbb rokonszenv Magyarországon, Belgrád próbálkozott meg a közeledéssel (1929 nov. 24). Marković Lázár volt miniszter, aki ez időben láthatólag külügyminiszteri becsvággyal volt telve, sietett állást foglalni a közeledés mellett, hangsúlyozva, hogy a magyar intéző körök hiába építenek az olasz-délszláv ellentétre (*Morgenblatt*, 1929 dec. 25). 1930 februárjában a délszláv közeledési offenzíva igen erőssé vált. Demetrović György kereskedelmi miniszter és Marjanović Milán sajtófőnök «magyarait» nyilatkozatokat tettek. Az előbbi csak gazdasági közeledésről beszélt, az utóbbi a kis-entente-ba hívta Magyarországot, megcsilllogtatva egy későbbi határrevízió lehetőségét is. E nyilatkozatoknak élénk visszhangja volt Pesten. Nem szólva azokról, akik a szerb közeledés jelszavával uralomra véltek juthatni, bizonyos közgazdasági körök csak azt látták, hogy közeledés esetén sok cséplőgépet lehet eladni Jugoszláviában.

A szerb-magyar közeledés gondolatát terjesztő körök figyelme elsiklott a fölött, hogy mikor egyes szerb urak oda voltak a nagy magyarbarátságtól, ugyanakkor a diktatúra egyik exponense, Nikić Fedor szabadkai jogtanár a *Dnevnik*-ben arról cikkezett, hogy a kis-entente államaiban élő magyarokat be kell olvasztani. Nikić azóta közoktatásügyi államtitkár lett (1930 febr. 8, 11, 20, 22). De nem vették észre azt sem, hogy a közeledés egy bajnoka, Radonjić Jovan

belgrádi egyetemi tanár, miket írt a belgrádi *Vremében*, pedig az újvidéki *Reggeli Ujság* sietve lefordította a cikket magyarra (1930 márc. 2). «Kizárólag Horthy erélyességének tulajdonítható, hogy a restaurációs kísérlet nem sikerült . . . Horthy nem tudta mentesíteni magát a magyar feudalizmus hatása és befolyása alól és nem tudta Magyarországot demokratikus alapra helyezni . . . 1926 évi mohácsi beszéde megmutatta, hogy a kis-entente felé, nevezetesen államunk felé akar közeledni . . . Sajnos, akkor, amikor Horthy a beszédet megtartotta, még nem voltak meg a közeledésnek lélektani előfeltételei. A magyarországi lelkeket elő kell készíteni arra, hogy a multat úgy fogják fel, amint az a valóságban volt, — ez célzás Radonjić egy tanulmányára, melyben «kimutatta», hogy a Vajdaság mindig szerb föld volt, — akkor majd jobban megértik Magyarország háború utáni helyzetét és viszonyát szomszédaihoz . . . A közöttünk és a magyarok között fennállott nehézségek és vitás kérdések immár megszűntek.» Ez elég világos beszéd : a szerb közeledési offenzíva Magyarországnak a kis-entente-ba való beléptetését célozza.

Mikor aztán kiderült, hogy sem a magyar kormány, sem a magyar közvélemény nem kapható ilyen közeledésre, a délszláv sajtóban durva támadások hangzottak el Magyarország ellen (1930 aug. 27). 1931 elején a magyar festők belgrádi kiállítása ugyan a kulturális közeledés jegyében zajlott le (1931 jan. 10), de ugyanekkor Chéradame André kezdeményezésére országsszerte szervezkedett az antireviziós klub, melynek elnöke Mihajlović Čedomil volt miniszter, alelnöke Kalafatović Danilo tábornok lett (1931 jan. 1, 5, febr. 7). A Berić-gyilkosság kapcsán az egész délszláv sajtó tényként állította be Magyarország bűnösségét e merényletekben, de ettől függetlenül is megállapították, hogy Magyarország nem akar jó viszonyt Jugoszláviával (1931 márc. 14.). Mikor a Szelteković-féle bombapörben az ügyész megvádolta Magyarországot, hogy Perčec magyar közegek segítségével csempészte bombáit Jugoszláviába, a magyar külügyminisztérium lépéseket tett Belgrádban, hogy közöljék vele a magyar közegek bűnösségére vonatkozó bizonyítékokat, hogy meg

lehessen őket büntetni. Kumanudi, mint a külügyminiszter helyettese, ezt megígérte, de ígéletét nem teljesítette. A délszláv sajtó ellenben heves támadást intézett Magyarország ellen, mely íme gyilkosokat és bombavetőket bocsát rá szomszédaira (*Politika*, 1931 ápr. 30, *Pravda*, 1931 máj. 1, *Vreme*, 1931 máj. 1, *Novosti*, 1931 máj. 5., *Vreme*, 1931 máj. 6, jún. 21.). E komolytalan lármia Magyarország megfélemlítését és kompromittálását célozza.

7. Az albán és az olasz kapcsolatok rosszul állanak. Kevéssel a diktatúra kikiáltása után Marković Lázár egy olasz-szerb tárgyalásnak utólag megcáfolt hírére (1929 jan. 30, febr. 6) olasz-szerb közeledést sürgetett a belgrádi *Politikában* (1929 febr. 7). Cikkének nem volt visszhangja. A nagy pénzügyi nehézségek ellenére Jugoszlávia részletekben építi a Belgrád—cattarói vonalat, mely kétségtelenül stratégiai. Az egyetlen nagyobb város, melyet e vonal érint, Kragujevac, a szerb tüzérség központja. A diktatúra egyik minisztere, Frangeš, számította ki, hogy a vonal jövedelmezősége 0,36 % lesz. Az építés folytonos haladásáról a napilapok is beszámolnak (1929 ápr. 14, 19, 26, jún. 27, stb.). Mintegy magyarázatul a lapok szorgalmasan közlik a különféle olasz nyilatkozatokat, melyek Dalmácia «felszabadítását» sürgetik (pl. 1929 aug. 6, 10, szept. 16, 22, nov. 16, 30, 1930 júl. 31, stb.). Majd Isztria erőszakos elolaszosítását panaszolja a délszláv sajtó (1930 jan. 18, 1931 jún. 13 stb.).

1929 őszén a szerb kormány sajtó ismét megpróbálkozott a délszláv-olasz közeledés eszméjének forgalomba hozatalával. A külügyminisztérium félhivatalosa, a *Pravda*, kifejtette, hogy Szerbia igazi tengeri kikötője Szaloniki, az olaszok és a szerbek között tehát nincsenek komoly ellentétek. A nagyon is átlátszó ajánlat propagálását folytatták a *Politika* és a *Trgovinski Glasnik*, majd a *Četnik* is, a szerb franc-tireurök közlönye (1929 szept. 30, okt. 1, 10). Ezt a kísérletet hamarosan elnyomta a pólai ítélet, mely délszláv nemzetiségű olasz állampolgárokat, akik fascista-ellenes merényleteket követtek el, halálra és súlyos börtönre ítélte. A délszláv sajtó e miatt oly éles hangon támadta Itáliát, hogy a belgrádi olasz követ jegyzékben követelt elégtételt (1929 okt. 24, 25, 27).

Az ellenzéki szerb földműves-párt vezére, Jovanović Joca, aki negyedszázadot töltött a szerb diplomácia szolgálatában, a *Trgovinski Glasnik*ban kifejtette, hogy amíg Olaszország a revíziós törekvéseket támogatja, a kis-entente iránt ellenséges érzelmeket áruul el s az Adria felett uralkodni akar, céltalan minden közeledési kísérlet (1929 dec. 6).

Marković Lázár nem nyugodott meg, hanem a *Pravdá*-ban azt magyarázgatta, hogy Európa olasz-délszláv-bolgár megegyezést vár (1929 dec. 11). A berlini *Zeitschrift für Politik*-ban egyenesen Marinkovićot tette felelőssé, hogy az olasz-délszláv megegyezés nem jött létre (*Pester Lloyd*, 1930 ápr. 11). Nemsokára már francia-olasz-délszláv hármas egyezményről cikkezik a párizsi *Esprit International*ban (1930 ápr. 23). Ezek a nyilatkozatok alig minősíthetők egyébnek, mint egy külügyminiszteri önjelölt erőlködéseinek. Ezt végül belátta Marković is és abbahagyta kísérleteit.

Ettől fogva folyik az olasz-szerb sajtótorzsalkodás, hol gyengébben, hol élesebben. A Zogu király ellen elkövetett bécsi merényletért az olasz sajtó Jugoszláviát tette felelőssé (1931 márc. 4, 17) és sok jel vall arra, hogy délszláv területen albán szervezkedés folyik Zogu király ellen.

8. A kis-entente-hoz való ragaszkodás alaptétele a belgrádi külpolitikának. Az 1929.-i belgrádi konferencia a kis-entente addigi kettős szerződéseit május 21.-én egy hármassal cserélte ki. A kis-entente gazdasági szövetkezésének Benestől származó koncepciója azonban nem tudott megvalósulni. Magyarország gazdasági körülzárása abban a percben lehetetlenné vált, amikor Ausztria határozott nemet mondott (1929 máj. 19, 22, 23). Később Marinković Romániának vámuniót, Frangeš gazdasági uniót ajánlott (1930 júl. 1, 2, 24, aug. 1, 3). A dologból ugyan nem lett semmi, de a tárgyalásokból annyit meg lehetett állapítani, hogy Prága iránt politikai bizalmat érez Belgrád, de gazdaságát nem, Bukarest iránt meg gazdaságát, de politikait nem.

9. Az Angliához való viszony folytonosan romlik. A szerb barát belgrádi követ, Cunnard állását a diktatúra kikiáltása otthon tarthatatlanná tette. Júliusban áthelyezték Stockholmba (1929 júl. 19). A szerb lapok ismételen bárdolatlan

hangon támadtak Angliára. Így a *Trgovinski Glasnik* a szófiai angol követet megleckéztette, mert József Ferenc főherceggel szóba állott (1929 máj. 23). Ugyanez a lap és a *Pravda* kifogásolták, hogy a piróti egyezmény ratifikálását Anglia sürgetni merte (1929 aug. 3). A *Narodna Odbrana* MacDonaldot megróttá, mert horvát és macedón kérdésről mert beszélni (1929 júl. 5, 6), Belgrádra nézve a legkínosabb volt Scotus Viator nyílt szembefordulása a diktatúrával. 1929 júniusában Jugoszláviába érkezett. Kétórás kihallgatáson volt a királynál. A kihallgatás állítólag igen heves lefolyású volt, mert Seton-Watson a horvátok kielégítését ajánlotta. Scotus Viator elutazott Belgrádból a nélkül, hogy az egyetem díszdoktori oklevelét elfogadta volna. Jött azután a *Narodna Odbrana* sarajevói szervezetének kezdeményezésére a sarajevói merénylet helyének egy Princip-emléktáblával való megjelölése (1930 jan. 23). Scotus Viator tiltakozott ez ellen és kemény szavakkal róttá meg a diktatúrát.¹ A válasz a zágrábi kormánypárti hetilap éles támadása volt Scotus Viator ellen. Foglalkozzék az írekkel és Indiával és ne avatkozzék Jugoszlávia ügyeibe (1930 febr. 4).

A Jugoszlávia-szerte szervezkedő angol-amerikai egyletek részéről kísérletek történtek a közeledésre Anglia felé, de eddig eredménytelenül (1929 okt. 31, 1930 febr. 15, 16, 18 stb.). Scotus Viator keservesen csalódva azokban, kik nélküle sohasem tudták volna az angol közvéleményt a délszláv egység számára megnyerni, a legjobb úton van, hogy revízió alá vegye nézeteit azokról, akiket az európai béke és a kis nemzetek boldogulása veszedelmének tartott. A *Magyarság*ba írt vezércikke fontos állomás ebben a fejlődésben (*Magyarság*, 1930 júl. 4, l. még u. o. febr. 12, júl. 5). Később eseh lapokban nyíltan megtámadta a diktatúrát. Szerinte a diktatúra centralizmusa sokkal bűnösebb és veszedelmesebb, mint Pašićé volt. Pašić legalább egy nagy politikai pártra támaszkodott, a diktatúra csak a hadseregére és hiva-

¹ A kormány a Princip-emléktáblát Grdjiú egyéni akciójának mondta. Ez az egyéni akció azonban, úgy látszik, nem kompromittálta a diktatúra szemében, mert Grdji et egy év múlva a közoktatásügyi minisztériumba inspektornak nevezték ki (1931 jún. 2).

talnoki karra (*Grič*, 1930 okt. 22). A délszláv sajtó egy ideig tartózkodott minden polémiától, de mikor látta, hogy Scotus Viator végleg Belgrád ellen fordult, mint hivatlan és illetéktelen tanácsadót, gorombán megleckéztette (*Riječ*, 1931 márc. 14).

Az angol-szász hangulat délszlávellenes magatartásához érdekes adalék az a nyílt levél, melyet Caldwell Róbert new-yorki kisebbségi szakember intézett Frangeš miniszterhez, aki őt a diktatúra igazáról akarta meggyőzni. Caldwell a horvát álláspontot magáévá teszi, pálcát tör a centralizmus felett és rámutat, hogy a diktatúra délszláv álarcban épen úgy szerb hegemoniát akar, mint 1918 óta minden belgrádi kormány (*Grič*, 1931 jún. 12).

10. A diktatúra külpolitikája eleinte egészen francia jár-szalagon mozgott, így az Ausztriával és a Németországgal való viszony hideg volt. A német-szerb kapcsolatoknak sokat ártott Berkes Tivadarnak, a *Berliner Tagblatt* balkáni munkatársának brutális kiutasítása. Berkes lapját évek óta szerb-barát szellemben informálta, még a diktatúrát is védte, de mert egyszer azt találta írni, hogy a szerb-bolgár ellentétek kérdésében Bulgáriának is vannak jogos panaszai, két nap alatt távoznia kellett Belgrádból. Az eredmény az lett, hogy azóta Berkes hevesen támadja Jugoszláviát (1929 júl. 13, 16, 30, aug. 27). A bécsi horvát emigráció tevékenysége és a Heimwehrrel való állítólagos kapcsolatai az osztrák-szerb viszonyt rontották el. A diktatúra házi szocialistája, Topalović Živko, a Habsburg-Heimwehr-Horthy-Mussolini összeesküvés rémét festette a falra és a revíziós törekvések letörését követelte (*Politika*, 1929 nov. 10, 11). Ezt a bécsi szocialista sajtó vádjaira épített támadást a belgrádi kormány utóbb meghazudtolta és azt is elismerte, hogy a bécsi horvát katonai emigráció vezére, Sarkotić tábornok, nem utasítható ki Ausztriából, mert osztrák állampolgár (1929 nov. 23). Majd Korošecet Németországba küldték, hogy ott egy német-délszláv közeledés esélyei iránt tájékozódjék (1929 dec. 21).

A német-délszláv közeledés fontos jele volt a német flotta látogatása Spalatóban először a világháború óta (1930 máj. 17, 18). A gyermekeivel Spalatóban tartózkodó királyné

Gladisch admirálist hosszú kihallgatáson fogadta. Azonban a közlés gondolatát egyes események háttérbe szorították. Az egyik ilyen esemény volt a szerb-barát belgrádi követ, Köster Adolf hirtelen halála (1930 febr. 20). Egy másik esemény az volt, hogy a délszláv hatóságok letartóztatták és börtönében tettelegesen bántalmazták Reuter Isolde nagybecskereki német újságírónőt. A német sajtóban óriási felháborodást keltett a dolog. A diktatúra először letagadta a bántalmazást, később azonban kénytelen volt teljes elégtételt adni, ami persze nem szüntette meg a német közvélemény megbotránkozását (1930 júl. 4, 31).

Csak félév múlva kezdték délszláv részről újra felvetni a délszláv-német közeledés eszméjét (1931 febr. 28). Stanojević Stanoje belgrádi egyetemi tanár elnöklete alatt német-délszláv egyesület alakult a két nemzet kapcsolatainak ápolására és fejlesztésére (1931 márc. 17). Az Anschluss kérdése, még az osztrák-német vámunió tervének kipattanása előtt, sőt a diktatúra előtt is, többször foglalkoztatta a délszláv közvéleményt. Belgrád az Anschluss kérdésében sohasem vallotta a non possumus elvét. A diktatúra idején már csak a szlovének privilégiuma volt az Anschluss elismerése fejében határrevíziót kívánni. Ők is lefelé licitáltak. 1930 őszén még cseh-délszláv korridorról álmodoztak (1930 nov. 30). 1931 tavaszán már beérték volna egy kis határigazítással Szlovénia javára és egy Balkán-középdunai-vámunióval a pángermán törekvések ellensúlyozására (*Slovenec*, 1931 márc. 27).

11. Mikor a vámunió bombája lecsapott, Jugoszlávia elismerésre méltó aktivitással használta ki a helyzetet a maga javára. Hiába biztosította Flandin, francia kereskedelmi miniszter, belgrádi útja alkalmával Jugoszláviát, hogy Franciaország szívében mindig külön hely marad fenntartva hű szövetségese számára (1930 okt. 17, 22), a délszláv külpolitikában a német orientáció tagadhatatlan jelei mutatkoztak. Ez irányzat legjelentékenyebb képviselője Balugdžić Živojin berlini követ, akiről köztudomású, hogy a királyi ház bizalmasa. Az olasz-francia tárgyalások visszahatásaként a *Narodna Odbrana* kifejtette, hogy Jugoszlávia francia

szövetség nélkül bármikor megegyezhetett volna az olaszokkal és hogy a francia-délszláv szövetséget akkor tették közzé, mikor Tunisz előtt az olasz flotta tüntetett a franciák ellen (*Grič*, 1931 márc. 10). Ez a burkolt fenyegetés volt az előhangja a délszláv sajtó vámuniós taktikázásának.

A külügyminisztérium félhivatalosa, a *Pravda*, kifejtette, hogy az Anschluss egy évek óta fejlődő folyamat, melyet Európa nem akar észrevenni. Elismeri, hogy ez a Drang nach Osten megújulását jelenti, de szerinte ez Jugoszláviára nézve semmi veszedelmet nem jelent. Az *Obzor* hideg tárgyilagossággal állapítja meg, hogy az Anschluss egyenlő Csehország bukásával. Lengyelország orosz-német ollóba kerül, Magyarország a habsburgi remények eltemetésével Germánia függeléke lesz, Franciaország másodrangú hatalommá válik. A *Slovenec* a német blokk ellen cseh-lengyel-délszláv-bolgár szláv blokkot javasol. Már nem beszél semmiféle határrevízióról, sőt a német-olasz közeledés folytán reménytelennek tartja a német piac megszerzésének eszméjét is. A belgrádi *Trgovinski Glasnik* megállapítja, hogy Európa közgazdasági életét nem lehet a mai keretekbe szorítani. A vámunió esetleges elgáncsolása nem lesz e tétel cáfolata. Stojadinović volt pénzügyminiszter a *Politikában* állást foglalt a vámunió ellen, de azt is állította, hogy Németország felajánlotta Jugoszláviának a csatlakozást az unióhoz. A *Slovenec* megleckézteti a cseheket, mert szerinte a vámuniós tervig német politikát folytattak. A lap belgrádi jelentése a franciák iránt való elkedvetlenedésről számol be, mert a franciák nem adnak kölcsönt, párizsi jelentése meg arról beszél, hogy a franciák kiábrándultak a kis-entente-ből. Legőszintébb talán a *Narodna Odbrana* volt, mely húsvéti számában azt írta: egyik oldalon állanak szövetségeseink, másik oldalon az ország gazdasági érdekei (1931 ápr. 5, 9, 11, 12, *Hrvatsko Pravo*, 1931 ápr. 2, *Slovenec*, 1931 ápr. 9, 12, *Politika*, 1931 ápr. 17, *Pravda*, 1931 ápr. 5, *Novosti*, 1931 ápr. 23 stb.).

Elterjedt hírek szerint Marinković rögtön a mellett volt, hogy Jugoszlávia álljon nyíltan Franciaország oldalára, de a minisztertanács leszavazta. Erre Spaljkić párizsi követ

Belgrádba ment, azonban Belgrádba való elutazása előtt tett nyilatkozataiból is kiolvasható, nem tudta Marinkovićot győzelemre segíteni (1931 ápr. 9). Akárhogyan is van, aki a sajtóhadjáratot rendezte, ügyesen járt el, mert ily módon sikerült a franciákat megszarolni az eddig hiába hajszott kölcsön erejéig. A kölcsön óta a horvát félhivatalos — ezt exponálja Belgrád a németek és az olaszok ellen — szidja Németországot (*Novosti*, 1931 jún. 19). Az a mulatságos helyzet állott elő, hogy a vámuniós terv egyetlen nyertese egyelőre legalább a délszláv diktatúra. És körülbelül ez is a diktatúra külpolitikájának egyetlen komoly sikere.

XII. Eredmények.

1. A diktatúra szerb hegemoniát akar.
2. A diktatúra horvátellenes.
3. Utolsó kétségbeesett kísérlet Jugoszlávia megmentésére.

1. A diktatúra minduntalan azt állítja, hogy 1929 január 6.-án egy egészen új délszláv politika kezdődött. Nemcsak a parlamentarizmust szüntették meg a nemzet érdekében, hanem őszintén délszláv alapra helyezkedve szakítottak a szerb hegemonia kormányzati rendszerével is. Szerb, horvát és szlovén ma már egyenlő jogokkal van felruházva.

Mindenesetre igaz az, hogy a diktatúra a neki nem engedelmeskedő «volt» politikusokat egyaránt sutba dobta, akár szerbek, akár horvátok. A politikai pártokat egyformán szétkergette, a pártlapokat betiltotta, a sokolokat és más kellemetlen egyesületeket feloszlatta, akár szerbek voltak, akár horvátok vagy szlovének. A diktatúrának ebből az eljárásából azonban bajos mást következtetni, mint azt, hogy uralmának megerősítése érdekében ellenségeivel nemzeti különbség nélkül egyformán leszámol. A valósággal ellenkező állítás ezt «délszláv» politikának feltüntetni. Nem délszláv politika ez, hanem diktatúra-politika!

Egyetlen olyan pontja van a diktatúra tevékenységének, mely szerbellenes színben tűnik fel. Ez a szerb ezredzászlók kicserélése délszlávokkal. Nem szabad azonban megfeledkeznünk arról, hogy ez a fényes külsőségek között végrehajtott zászlócsere első sorban a külföldnek szánt tüntetés

volt, másodsorban meg a diktatúra lelkiségének megnyilvánulása, mely urbi et orbi be akarja bizonyítani, hogy ő az egyetlen életforma Jugoszláviában. Minden, ami nem tőle származik, pusztulásra van ítélve.

Mi jellemezte Jugoszlávia vidovdáni korszakát? A centralizmus, mint a szerb hegemonia biztosítója. Az 1929 október 3.-i törvény a centralizmust teljes mértékben fenntartotta, sőt fokozta. Belgrádot kifejezetten a kilenc banátus felé emelte. Megszüntette a vidovdáni alkotmánynak egyetlen, a horvátságra nézve kedvező rendelkezését, hogy t. i. a legfőbb bíróság székhelye Zágráb. A szerb hegemoniát a vidovdáni alkotmánynál jobban biztosítja ez a törvény, hiszen a legnagyobb önkénnyel megállapított határaikkal az ország tíz közigazgatási területéből hétben van az ország lakosságának kétötödét sem alkotó szerbség többségben. A diktatúra legfontosabb szervezetei a Fehér Kéz és a Narodna Odbrana nagy-szerb szervezetek. Mindaz, amit a Živković-kormány alkotott, e szervezetek akaratából történt. Külsőségekben tettek engedményeket, de csak addig a határig, amíg ezek nem veszélyeztették a nagyszerb célok elérését. A délszláv álarc mögött mindig ott rejtőzködik a nagyszerb gondolat.

2. A vidovdáni alkotmány korában Belgrád épen úgy Zágrábban látta legveszedelmesebb ellenfelét, mint ma. A diktatúra épen úgy a horvát nemzeti eszme megsemmisítésére tör, mint a parlamentáris kormányok bármelyike. A Narodna Odbrana egész ideológiája a horvát individualitás tagadásán épül fel. Akik ez individualitás megszemélyesítői, azoknak pusztulniok kell diktatúra előtt és diktatúra alatt. Radić vértanúságában osztoznia kellett Šufflaynak és hónapokon át kellett bebörtönözve lennie Mačeknek, még pedig a szerb bíróság ítélete szerint is ártatlanul, csak azért, mert ő a horvát nemzeti eszme megszemélyesítője. A diktatúra horvát ideáljai Kovačević és Drinković. Kovačević százszor és százszor nevezte ki Radić utódává a királyt. És lám, Radić sírját ismételtelen meg lehetett gyalázní és soha a király e sírnál meg nem jelent, ellenben Drinković sírjához sietett a királynéval együtt elzarándokolni (1931 jún. 12). Az a mód,

ahogyan a diktatúra Radić gyilkosát kezeli, ahogyan a katolikus és a muzulmán vallás irányában viselkedik, ahogyan a horvát nemzeti öntudat minden nyilvánulását üldözi, ahogyan a horvát értelmiséget hivatalos állásokban álló brigantiknak kiszolgáltatja, mind arra vall, hogy a diktatúra a horvát nemzetet még a parlamentáris kormányoknál is kegyetlenebb eszközökkel akarja szerb járom alá hajtani.

A szerb «volt» politikusok és a szerb értelmiség magatartását a diktatúra irányában ez magyarázza meg. Túlnyomó többségben gyűlölik, utálják és megvetik a diktatúrát. Időnkint kifejezést is adnak érzelmeiknek. Azonban eddig egyetlen komolyabb szerbiai tényező sem vállalkozott arra, hogy a leszámolást Živkovićékkal megpróbálja. Szerbia az összeesküvések hazája. Egy diktatúra- vagy királyellenes forradalmi akció nem tartoznék a lehetetlenségek közzé. De mert a szerbiai politikai tényezők felismerték, hogy a Živković-kormány végelemzésben ugyanazt akarja, amit Pašić, tehát várnak. Nedeljković a diktatúra kikiáltása után megírta, hogy ez az «utolsó emberfeletti küzdelem» Jugoszlávia megmentésére (*Vreme*, 1929 jan. 15.) A szerb politikusok nem akarnak nehézségeket gördíteni ez utolsó kísérlet útjába. Ha a kísérlet balul ütött ki, a leszámolás nem marad el. Olyan álláspont, melynek szerb hazafiasságát nem lehet elvitatni.

A diktatúra kikiáltásakor a Belgrádban tartózkodó Pribičević a szerb újságírók kérdésére, hogy mit fog tenni, azt felelte: Megyek az én Zágrábomba! Nincs ember, aki a délszláv parlamentarizmus idején többet vétett volna a horvátok ellen, mint Pribičević. Mikor elkövetkezett a diktatúra, a vérbeli politikus ösztönével megérezte a horvátországi szerbek vezére, hogy itt már nincs kiegyenlítés, nyíltan oda kell állni az egyik, vagy a másik oldalra. Megvolt benne a lelkiertő megtagadni egész politikai multját és átmenni a horvát táborba. Ez a lépése eddig mártíriumot hozott számára, de férfiasan kitart a helyesnek felismert úton.

3. És a kibontakozás? A király azzal indokolta az abszolutizmust, hogy számára már nem volt más választás, mint diktatúra vagy anarchia. Ha a diktatúra célt nem ér, be fog következni az őskaosz, melyből új világok születnek.

Kevéssel a diktatúra kikiáltása után Šufflay Milán egy magyar lap tudósítójának azt mondta, ha a diktatúra Szerbiában nem omlik össze, akkor a horvát nemzet csak a külföld segítségével szabadulhat fel (*Magyarság*, 1929 febr. 17). A diktatúra eddig nem omlott össze Szerbiában és a horvát nemzet egyelőre nem tudta a maga erejével kivívni szabadságát. Viszont a diktatúra semmi irányban sem ért célt. A horvát nemzet töretlen erővel állja a harcot. A horvát frontot sem a guruló dinárnak, sem az eszeveszett terrornak nem sikerült megbontania. A horvát szeparatizmus és a nagyszerb diktatúra játszmája befejezetlen és külföldi erők bekapcsolása nélkül talán befejezhetetlen is. A diktatúra sikereinek Potemkin-falvait az első kívülről jövő szélvihar feldöntheti.

A horvát nemzetnek sokszor szemére vetették, hogy politikája makacs tagadásban merül ki. A vádban van némi igazság. Abban a helyzetben azonban, amelybe a horvát nemzet jutott, ez a nemzeti hiba nemzeti erénnyé lett. Az az elszántság, amellyel a horvát nemzet Belgrád legbrutálisabb támadásait is elviseli, de nem enged a függetlenség gondolatából, megnyerte a művelt emberiség túlnyomó részének rokonszenvét. Scotus Viatorral az élükön a délszláv kérdés külföldi szakértői immár mindannyian a horvátok oldalán állanak. Az első külpolitikai változás meghozhatja a szabad Horvátországot és a horvát nemzet Európa tapsai közt fogja elfoglalni azt a helyet, melyet számára ezerháromszáz év történetének hősi küzdelmei, nagy kultúráltatásai, egy hosszú, tartalmas nemzeti mult gyásza és dicsősége a nyugati művelt-ségű államok sorában kijelöl.¹

BAJZA JÓZSEF.

¹ Az 1931 jún. 30.-a után történt események ugyan kívül esnek a jelen tanulmány keretein, mégis szükségesnek érzem megállapítani azt, hogy az 1931 szept. 3.-án adományozott alkotmány nem jelenti a diktatúra végét, hanem csak azt, hogy a diktatúra külpolitikai okokból alkotmányos álarcot öltött magára. Épen ezért valamennyi horvát, szlovén, sőt szerb párt visszautasította még a választásokon való részvételt is.

ALKONYAT.

Regény.)

— Hetedik közlemény.¹ —

Waldhausen nem ment el, amint Berzsényi kiutasította, még póklábai szótték, fonták az intrikát. Emmával vagy Csányival szeretett volna beszélni. Egy ideig az udvarban járt, azután Csányit az ablaknál megpillantotta s kiintette magához. Azon kezdte, hogy úgy látja, Csányinak sokat kell szenvednie Berzsényi rosszkedvétől.

— Másnak is van rossz kedve, ha felbosszantják — tért ki Csányi.

Waldhausen tovább folytatta, ő részvétellel van iránta, ezért mondja, hogy Berzsényinek meg kellene válogatni, kivel érezteti bosszúságát. Ilyesmi akkor történik, ha valaki már terhünkre van s úgy tudja Csányi már fél éve tartózkodik Berzsényinél, ezt bizonyosan már sokalja a Vetter.

— Szólt erről Dániel? — kérdezte kellemetlenül érintve Csányi. — Ezt igazán nem vártam, hiszen mindig ő tartóztat.

— Ez csak olyan forma, de én tudnék valamit, ami megmentené attól, hogy kegyelemkenyéren éljen — biztatta a báró. — A kancellária most minden rebellionra hajló dolgot üldöz. — Ez az ország érdeke! Ha ebben segítségére lenne a kormánynak, ha ilyen rebellionra való hajlamot feljelentene, vagy csak tanuskodna, hisz ez az ország érdeke . . . — s közel hajolva hozzá, halkán folytatta: — akkor kényelmesen élhetné világát. A kancellár bőkezű . . .

Csányi álmélkodva hallgatta, de nem szólt, tudni akarta, végeredményben mi a báró szándéka. A kert felől hangos beszéd hallatszott, Waldhausennek sietnie kellett.

¹ Az előbbi közleményeket lásd a *Budapei Szemle* 1931. év 643., 644., 645., 646., 647. és 648. szám :

— Így kicsit bosszút lehetne . . . Ha valaki azért nem adja a hugát egy derék emberhez, mert a császár Waffenrockját hordja, azért tagadja meg a leiblich öccsét, mert a kancelláriához akar szolgálni menni — ez nem rebellion?

Csányi csak dörmögött a bajusza alatt.

— Ön az én ember lenni . . . Még nagyon hálás lesz, hogy liberáлом ebből a falsch helyzet s ha segít nekem, én is, a kancellár is, akár kaláccsal ellátjuk! — biztatta a báró.

— Hát kémkedés kellene? — szólt Csányi, nem tudva tovább uralkodni magán, szeme szikrázott és fenyegetően közel ment a báróhoz. — Hát részvéte azt sugallja? Jegyezze meg magának, báró úr, hogy inkább eszem a barátsággal nyújtott, néha fekete, néha keserű kegyelemkenyeret, mint az árulás puha kalácsát.

— Milyen haragos! De azt csak nem tagadja le, hogy hallotta, amit Berzsényi nekem mondott és amit az öccsének mondott? — erőszakolta a báró.

— Én nem hallottam semmit, én nem hallgatódzom, én nem kémkedem, még ha kenyér nélkül lennék, sem kellene az ilyen kenyér — kiáltotta Csányi.

Waldhausen a válla közé húzta a fejét, Csányira nem épen hízelgő kifejezéseket dörmögve maga elé, sietve ment ki az udvarból.

Csányi tanácstalanul állt. Mit tegyen most? Keszthelyen nagyon is sok olyan esetet hallott, hogy teljesen ártatlan embereket, ha kém haragosuk van, meghurcolnak, sőt még be is csukják. A báró szavai most nagyobb hatást tettek rá, mint máskor tettek volna s amint Emma, kit megijesztett hangos beszéde, szembejött vele és kérdezte, mi történt: felháborodásában elmondta neki, hogy' akar Waldhausen Berzsényin bosszút állni, pedig ha most, mondjuk, csak ad audiendum verbum citálják Dánielt, vagy a verseit elkobozzák, mikor alighogy betegségéből fellábold és a búskomorságra meg már rég hajlandó — ez letöri egészen. Ezt meg kell gátolni.

— Mit tegyünk? — kiáltotta a leányka és könnyek folytak végig elhalványult arcán. — Én érettem éri őt ez a csapás, mikor én mindent feláldoznék érte.

Kint a báró kocsija zörgött az úton s a léckerítésen át gúnyosan intett vissza Csányinak.

— A báró azt követelte, hogy Dániel adja férjhez Donner kapitányhoz, de ő ezt kereken megtagadta — szólt Csányi.

— Engem? Hiszen én utálom. Elmegyek Waldhausenhez, megmondom neki, hogy ez lehetetlen — biztatta magát Emma.

— Ezzel nem ér el semmit.

Csányi maga úgy meg volt félemlítve, hogy nem tudott mit mondani.

— Szóljon, mit tegyek? — könyörgött a leány, kezeit tördelve.

— Csak azzal békítené ki, ha elmenne vele Bécsbe s ott Donner kapitányhoz férjhez menne. De az Dániel úrnak mindennél nagyobb bánat volna, vagyis a remedium a meglevőnél nagyobb bajt okozna — tette hozzá Csányi gondolkozva.

Emma kezébe temette arcát és zokogásba tört ki. A lépcső felől, járásában valami fáradt tétovázással, Pál jött feléjük, kezével végigsimított az útját álló orgonagalyon, s öntudatlanul lefosztotta leveleit.

— A bárót kell ártalmatlanná tenni, mielőtt a feljelentést megteszi, mert akkor késő — szólt egyszerre észbekapva Csányi. — Úgy hallottam Keszthelyen, hogy van ok rá. Itt jön Pál, — súgta tovább a leányhoz hajolva — okos fiú, jó fiú, de Bécshez húz, neki csak azt mondja el, hogy a báró Donnerhez akarja adni, hogy vagyonát a kezébe kerítse, azért fondorkodik.

Emma hirtelen letörölte könnyeit és Pál elé ment.

— Pál, segíts rajtam, valami rettenetes történt — szólt sürgetően.

— Igen, velem is rettenetes történt — felelte a fiú.

— De ez mindennél rosszabb, mert Dániel bátyámat éri — szólt Emma könnyek között. — Guidó bácsi most látja, hogy nem veheti át a gyámságot s mindenáron Donner kapitányhoz akar férjhez adni . . .

— Megőrült! — kapott fejéhez Pál.

— Kényszeríteni akar! Dániel bátyám kereken meg-

tagadta neki, most azzal fenyegetődzik, hogy feljelenti, hogy a császári ármádián sérelmet követ el, hisz tudod, hogy a vasas német most minden. Ha bátyámat felcítálnák most Bécsbe, vagy egyébként gyötörnék, az a veszte lenne — csak most volt beteg és olyan érzékeny . . . Segíts, Pál! — kiáltotta a leány.

— De hogy' segítsek? — töprengett Pál, maga is felindulástól letörve.

— Módot kell találnod, hiszen minden rászakad — könyörgött Emma.

— Minden rászakad — mondta a fiú maga elé.

A magtáros ismét jött a kulcsért, a gazdasági gond kerekét nem állíthatják meg a lelki zökkenések.

— Gondolj ki valamit, vagy tegyél valamit, de mentsd meg — kérte tovább Emma.

— Ha Donner igazán a kancellár rokona, akkor ez a kosár sok minden bajt okozhat — szólt bele Csányi.

— Nem hiszem, hogy Waldhausennek szava volna és Dániel bátyám köztiszteletben álló, független, nemes ember, nem tehet ellene semmit — biztatta magát Pál.

— De ha a kancellár rokonáról van szó, — kezdte Csányi — akkor az ilyen ember szava is számít.

— Pál, mentsd meg őt ettől a gonosz embertől — kiáltotta Emma, ismét sírásba törve ki. — Téged is fiúi hála köt hozzá. Te férfi vagy, én csak gyenge leány, de mindent megtennék, hogy békén hagyják, — még Donnerhez is hozzámegyek, csak ne bántsák — és kezeibe temette könnyáztatta arcocskáját.

— Emma, Emma, csak te ne sírj — biztatta a fiú.

— Mit szólna Anna néni, ki úgy szereti, hogy a fia, ki mindent neki köszönhet . . . — folytatta a leány szakadozottnan.

— Mindent, mindent megteszek, ha kell, feláldozom a jövőmet, a törekvéseimet, csak te ne sírj — a fiúnak is könnyek égtek szemében, s hangjában a szerelmes férfi határtalan gyöngédségével hajolt a leány fölé.

Csányi bölintott fejével; látta, itt fölösleges, az öregek csak megzavarják azt a megértést, mely az egy gondolatért küzdő fiatalokat óhatatlanul egyesíti. Otthagytta őket és

Berzsenyi felé ment ; úgy érezte, annak most nagyobb szüksége van rá és a magtár kulcsát is elkérte tőle.

— Tégy meg mindent — súgta Emma és a fiú felé nyújtotta kezét, ki mint egy klenodiumot tartotta kezében és nem eresztette el.

— Nem tudtam tőled búcsú nélkül elmenni . . . mert talán . . . — Pál megakadt.

† — Hová akartál menni, hisz alig hogy megjöttél? — kérdezte a leány.

— Oh, mily másként képzeltem ezt a napot, mennyi reménnyel jöttem, azután dér szállt rá és leperzselte — szólt csüggedten Pál.

— Miről beszélsz? Nem értelek . . . — s a leány hangja ijedten rezgett.

— Ma oly rettenetes történt velem, amit el sem tudtam képzelni — kiáltotta Pál.

— Mi volt ez, szólj Pál! — kérdezte a leány részvétellel.

— Dániel bátyám megharagudott reám . . . el sem hittem . . . olyan okból . . . — akadozott felindulásában Pál.

— Mivel haragítottad meg még te is? Szólj — sürgette Emma, lélegzetét visszafojtva.

— Én jót akarok, én is küzdeni akarok nemzetemért, csak más úton . . . és ő ezt rosszalja.

— Akkor bizonyosan igaza is van. Fordulj vissza és tedd azt, amit ő tanácsol — biztatta Emma.

— Már késő, még ha akarnám, sem tehetném, le vagyok kötve — szólt halkán Pál.

— Hogy' tehetnél ilyet, Pál? A helyeslése nélkül, a megkérdése nélkül ! — méltatlankodott Emma.

A kert felől léptek hangzottak, Pál ijedten nézett arra, de csak Csányi ment keresztül az úton.

— Rábeszéltek — szólt lehajtott fejjel. — Szokolczay Péter bátyám okos ember s kint él az életben. Dániel bátyám a magányban, sokat másként lát, mint ahogy van, és ezért olyant is meg kellett kérdezniem, aki . . .

— Aki rossz tanácsot adott, — vágott szavába Emma — mert nem lehet az jó, ha ő rossznak tartja.

— Magam is arra az útra tértem volna.

— Pál, Pál! — kiáltotta a leány elszörnyedve.

— Én nem élhetem bátyám nyugodalmas, elvonult életét, engem nem elégít ki a kontempláció, fiatal vagyok, bennem forró vér buzog, mely tettere vágyik. Én a küzdelmet keresem, nekem a zajgó élet kell, melynek sodrába belevetem magam, mely felemel vagy elbuktat, de élet, élet . . . és nem tespedés! — Fiatalos hévvel beszélt, szeme csupa láng, hangja csupa szín volt, pillanatra mintha magával ragadta volna Emmát, de azután a leány megszólalt:

— De az ő élete csak nem tespedés?

— Neki ott van a tolla. De kinek van módjában úgy felrázni nemzetét, mint neki és kinek minden jóért, nemesért úgy küzdeni, hogy egy egész ország meghallja a szavát? Az ő érdemei halhatatlanok és semmihez sem hasonlíthatók — felelt Pál melegen.

— Úgy-e, Pál, semmihez? — kiáltotta Emma boldogan.

— Nemzetünk ébredésének nála nincs fenköltebb harcosa — folytatta Pál.

— Nincs! Úgy-e nincs? — kiáltotta megbékélten a leány.

Pillanatig csend volt, a méhek zümmögése, az apró bogarak zúgása, egy-egy virág felpattanása a májusi napfénytől hallatszott csupán.

— Én nem dicsekedhetem semmi ilyen tehetséggel, nekem nincs más fegyverem, mint bátorságom és a törhetetlen akarat nemzetemnek használni — kezdte halkabban Pál.

— Hiszen erre is szükség van — szólt a leány szeliden.

— De bátyám másként látja és haraggal elfordult tőlem.

— Mit véthettél, Pál? Hisz ő szeret téged! — kérdezte Emma.

— Másként akarom nemzetem szolgálni, mint ahogy ő jónak tartja — felelte csüggedten Pál.

— Ezért? Mi történt köztetek? — faggatta Emma egy idő múlva.

— Talán örökre megharagudott rám.

— És ép most tudtál ilyen bánatot szerezni neki, aki oly jó volt hozzád? Pál, Pál, hogy' tehettél ilyet? — kesergett Emma.

— Nem képzeltem, hogy ez lehetséges és ha nem jön minden egyszerre, sose jutott volna ennyire — szólt búsan Pál.

— Mennyire?

— Kiutasított a házából! Elkergetett! — felelt Pál megtörten.

— Miért, felelj, miért? — sürgette Emma.

— Csak a felfogásunk más s ez választott el — kezdte Pál.

— Ilyen bánatot okoztál neki! . . . Oh . . . most mindent, mindent meg kell tenned, mindent fel kell áldoznod, hogy a még rosszabbtól megmentsd — biztatta Emma.

— Gyönyörű álmodtam s a sors durván fölébresztett.

— Az álmok szétfoszlanak a valóságban — szólt Emma.

— Minden reményem ide fűzött és most, hogy ennek a háznak ajtaja előttem be van zárva, olyan, mintha a boldogságot zárták volna el előlem, — szólt búsan Pál. — Emma én értem mindent . . .

— Érte tégy meg mindent, csak azt teszed érettem — szólt Emma melegen. — Hiszen én az életemet áldoznám érte . . .

Pál ijedt meglepetéssel nézte a leányt. A szomszéd bokron egy fülemüle kezdett énekelni hosszan, elnyújtva, szerelmesét hívva s Pál egy pillanatra gúnynak hallotta.

— Emma, — sugta — bízzál bennem, én megmentelek.

— Igéred? — kérdezte a leány.

— Szavamra — felelte a fiú.

Emma kezét nyújtotta feléje. Pál megragadta és ajkához szorította.

— Most hogy talán nem láthatlak többé, kimondom . . .

Emma én téged . . .

A leány kérdő, nyugodt szemétől a fiú megzavarodott. Egy idő múlva mégis megszólalt.

— Ha nem jöhetek vissza, ne feledd, hogy az egész életemet neked . . .

— Őt mentsd meg, — szólt a leány — tudj ki mindent Waldhausenről, az alispán névnapján látni foglak . . . ott . . . ott . . . igérd meg, hogy addig megtudsz mindent — tette hozzá gyorsan Emma.

Csányi jött feléjük. A félbeszakított vallomás sokkal jobban égette Pál ajkát, mint hogy itt tovább beszélni tudott volna.

— Isten veled — szólt, megszorította a leány kezét és elrohant.

— Mi lelte ezt? — kérdezte Csányi, amint köszönés nélkül elment mellette.

Emma Pál után nézett, egyszerre világosság támadt elméjében és valami nagy sajnálat fogta el az egykori játszótársa iránt.

— Nem tudom — szólt halkan.

— Nem tudja? Akkor ugyancsak megtépázva került ki innen, szegény fiú, pedig nincs más vétke, mint hogy más szemüvegen nézi az életet, mint Dániel úr s az a szemüveg véletlenül rossz.

Emma halkan odébb ment, valami ránehezedett a szívére, még a bátyjáért érzett aggodalmon felül, valami ismeretlen, reszketés, valami fájdalom, ami édes is egyúttal, valami szomorúság, ami magában vigasztaló, valami, amit nem értett és ami miatt a szívére szorította kezét, mintha ezzel meg tudta volna állítani a dobogását.

Berzsenyi még a lugasban ült töprengve, a leány odaült lábaihoz, fejét a költő térdére hajtotta.

— Mondd, bátyám, lehet az, hogy Guidó bácsi kém, aki . . . aki . . .

— Ne törődj te ezzel, kis leány. Ő nem tehet ellened semmit és ez a fő . . . — s kezébe vette a Somsics meghívóját. — Most azzal törődj, hogy milyen ruhát veszel fel Pongrácnapra, van-e egyáltalán olyan, amiben elmehetsz? — A Waldhausen szavai folytán gondoskodni akart Emma szórakozásáról.

De Berzsenyi nem értett hozzá — honnan is értett volna. — Zsuzsa asszony a staffirungba kapott ruháit vette fel, ha valahová elment. Mikor Lidi nagy leány lett, vett ugyan egy pruszlit a régi kékfalú, virágos, selyem ruhájához, de Berzsenyi nem tudta, hol és hogyan szerezte be. Csányival való nagy tanácskozás után azt határozták, hogy megkériik Juditot, ki mostanában Pozsonyba készült, hozna Emmának

egy bábra alkalmas ruhát, a nagyságuk körülbelül egyforma volt, csak Emma alakja sokkal vékonyabb. Ezt a levelet még aznap elküldték a dilizsanc-kocsisnak Lengyeltóiba, ki másnapra meg is hozta a feleletet, hogy Judit elhozza a kívánt ruhát, fehérét, mint az első bálba illik.

Az alatt a hét alatt, míg megjött, nagyon sokat motoszkált a fiatal leány fejében ez a ruha. Milyen lesz a szabása, a szövete? Eddig közelről csak az apácáknál hordott, egyszerű ruhákat ismerte, csak mise alatt az oratóriumban látott néha díszesen öltözött asszonyokat, de azok más kapun mentek ki a templomból, mint ők és nem vehette szemügyre. Sétálni pedig Auróra néni mindig a városon kívül vitte őket, úgy hogy fogalma sem lehetett a módiról, mert nyáron Eszti néni háza túltett minden klastromon, még a zárdában hordott jobb ruháit is elrakta előle és csak a rosszakat engedte hordani.

Egy nap Dániel számolt a gazdával, majd a magtárba ment mérni, Emma a májusi kertben egyedül maradt, virágot szedett, majd gyomlálni kezdett, de megunta ezt is, valami nyugtalanság volt benne. Bement Pogácsánéhoz, ki nagy tál babot tisztított.

— Segítsek? — szólt Emma és odaült melléje a lócára. — Mondja, Piros néni, — szólt egy idő múlva — ott volt, mikor anyám első báljára ment?

— Ott bizony, kis angyalom, ott. Még akkor négy lovas kocsin mentek és olyan selyem ruhája volt Boriskának, hogy csak úgy állt magától — felelt Pogácsáné.

— Milyen színű volt? — kérdezte a leány.

— Piros volt és aranyos zsinór volt rajta, a kötény meg arany csipke, az bizony, — beszélt az öreg fontoskodva. — Nem láttam én olyan szép ruhát azóta se.

— Honnan hozatták?

— Sehonnan se, a tekintetes asszony még a pozsonyi dietára kapta, mint új asszony és épen jó volt neki. Nem olyan semmire se jó könnyűségeket hordtak akkor, mint Judit kis-asszony is, hogy még a szél is úgy lebegteti rajta, mint madár-ijesztőn a rongyot, — szólt Pogácsáné. Jaj, nem úgy kell azt! — kiáltotta egyszerre.

• Emma nem nézett oda s amint a babot válogatta, hol a szemetet, hol a jó szemet öntötte a tálba.

— Így megint csak összekeveredik, a jó a rosszal, külön kell ezt rakni — dohogott az öreg és maga kapkodta ki a gazt a bab közül.

— Mit gondol, Piros néni, nekem is olyan... olyan könnyűt küld Judit? — kérdezte Emma.

— Már csak nem teszi azt? Az csak olyan lebernyeg, más volt az én Boriskámé — biztatta Piros.

— És jól mulatott az én anyám? — kérdezte Emma.

— Jól bizony, három udvarlója is volt, de neki csak a Pákozdy tekintetes úr kellett, azt meg a tekintetes asszony sehogy sem akarta. Nincs semmije, azután még állása sincs — mondta — nem adlak hozzá, úgy bizony.

Emma elszomorodott.

— Nem volt semmije szegénynek — mondta inkább magának.

— Nem bizony, — erősítette Pogácsáné — csak az a gyönyörűséges ábrázata, ami olyan volt, mint az oltárkép a veszprémi nagytemplomban. Ott volt a Farkas tekintetes úr, meg a Kardos János úr, volt azoknak négy lovuk, birtokuk, szőlőjük, Kardos úrnak háza is volt Pécsett, nem kellett az az én Boriskámnak, azt mondta, inkább elemésztí magát, mint hogy hozzámenjen egyikhez is. A tekintetes úrnak csak két rossz sárgája volt, a háza is csak olyan zsellérház-féle, hej de szóval birta, azután ha elé vette a gitárt és énekelt is hozzá, Boriskának csak úgy csurogtak a könnyei a gyönyörűségtől.

— Hát gitározott? — szólt Emma elgondolkozva.

— Az a — Pogácsáné a tűzhelyhez ment, feltette a tejet, megrakta a tüzet, Emmának volt ideje elmélni.

— És boldogok voltak? — kérdezte, amint az öreg asszony visszatért.

— Nincs az a turbékoló galambpár, mely olyan rettetes boldog lenne, mint ők, a bizony. — volt a felelet. — De aztán jött a kisfiú, az elvitte Boriskát és az ura is utána halt, most ott a sok szép bútora a zsaluzógi padláson, Eszti

néni nem engedte be a házba, ha majd férjhez megy, kis angyalom, és odamegy lakni . . .

— Én nem megyek soha férjhez és mindig itt maradok — szólt a leányka.

— Nem? — szólt ijedten Pogácsáné, de ebben a percben a tűzhely felől nagy sustorgás hallatszott. — Jaj elszalad a tej! — kiáltott az öreg és odaszaladt menteni a még megmenthetőt.

Emma halkan sóhajtott, a saját mondása fölött vagy a tej pusztulásán, de nem volt ideje gondolkodni fölötte, a konyhaajtóban Berzsényi jelent meg:

— Nem jössz ki velem a mezőre, kis leány? — kérdezte.

Emma hirtelen felugrott, kötényéből kiömlött a kiszemelt bab, elterítve a konyha földjét.

— Piros néni lelkem, szedje össze — kiáltotta, az öreg nagy fejcsóválása közben és már ment is a kocsizhoz, mely a két öregebb, nyugodalmasabb lóval befogva állt az udvaron. Berzsényi is felült és kocogva indultak el az úton.

Rozs- és búzatáblák követték egymást az út mellett. A rozs már kezdett szárba menni, a búza csak most emelgette egyenesre széles, haragoszöld sását, itt-ott közte egy-egy virág ütötte fel fejét. Éhes verébcapat fürdött az úton a porban s nagy csiripeléssel szállt fel a koci elől. A magasban pacsirta dicsérte a tavaszt s a vetés mélyéből felhangzott egy-egy pitypalatty.

— Mit beszélt neked Pogácsáné? — kérdezte egy idő múlva Berzsényi.

— A szüleimről, hogy milyen boldogok voltak — felelt meghatott hangon a leány — és hogy' szerették egymást.

— És egyebet nem beszélt? — kérdezte Berzsényi. — Tartott tőle, hogy az öreg elmondta azt is, hogy Pákozdy Sanyi amilyen kedves, olyan könnyelmű is volt. Minek vessen ez árnyékot Emma emlékeinek tiszta lapjára?

— Azt mondta, nagymama ellenezte, hogy anyám hozzám menjen apámhoz, mert nem volt semmije, de anyám ezt nem bánta — felelt a leányka.

A koci felfelé ment a parton, melyen a Balaton felé fordulva, az a szőlő feküdt, hol Berzsényinek néha nyolcszáz

akó bora is termett. Most is tele volt munkással, végezték a metszést és az első kapálást. Itt-ott egy dal hangzott fel, az egyik asszonynak piros kendő volt a fején, olyan volt, mint barna rög közt nyíló pipacs. Csengett a kapa, a tővető. Berzsényi leszállt, parancsolt, rendelkezett, kikérdezett, serkentett. Valamennyinek volt kívánsága, egyiknek a felesége volt beteg, másik kapába lépett és sajgott a sebe, lehajolt hozzá, megtapogatta, megnézte. — Útifüvet főztök rá és tiszta ruhával bekötitek — szólt, azután hirtelen kivette a zsebkendőjét. — Ne, — szólt — ezzel kösd be. Harmadiknak a kéménye befelé füstölt, volt, aki előre kért fizetést. Berzsényi minddel szóba állt, meghallgatta kérésüket, segített rajtuk, azzal a nagy felelősségtudattal, mellyel a gazda a rábízott emberek és állatok sorsa iránt tartozik és azzal a felsőbb szempontokból formált igazságból és méltányosságból szőtt jósággal, mely sajátsága volt. Emma tündöklő szemmel hallgatta intézkedéseit és ragyogó bámulattal súgta oda, midőn Berzsényi ismét felült a kocsira :

— Mily jó vagy velük!

— Ez csak kötelességem. Ki gondoskodnék szegény gyámoltalanokról, ha nem én. A nép olyan, mint a gyermek, atyára van szüksége.

A lovak siettek hazafelé, az abrak vonzotta őket, a nap függőlegesen meleg, ajándékos sugarakkal sütött fölöttük, a kék égről leváló zöld mezők színpompája szinte kápráztatott, a levegőben a megújulás édes és erőt adó illata szállt feljűk. Berzsényit teljesen hatalmába kerítette a föld és alig vett tudomást Emmáról.

Amint délután bement szobájába, a helyett, hogy pihenésre hajtott volna fejét, megszületett tolla alatt a *Vidám Cloe*. Észre sem vette, hogy délután könnyű kocsi fordult be az udvarba és megállt egy percre, nagyon sietős volt a dolga : — Horvát Elek hozta el Dukáról az Emma ruháját.

Szép, gömbölyű dobozban volt, tarka virágos papirossal beragasztva, mely magában véve már örömet szerzett Emmának. De amint kinyitotta és a papirosok közül kiemelte a ruháját, alig akart hinni szemének. A még elég szűk és rövid derekú, fényes, fehér selyemruha az alján is, a derekán is

tele s tele volt kis, lenge, fehér fodrorral, melyet itt-ott letartott egy-egy apró rózsabimbóból font koszorú.

— Pogácsáné! — kiáltotta — jöjjön, jöjjön, itt a ruhám, nézze!

Az öreg betipegett és hamar segítségére volt a leánykának, hogy felvegye a ruhát. A ruha könnyű volt és lenge, de amint Emmán meglátta, még a szava is elállt a gyönyörűségtől. Nem jutott eszébe, hogy másformát várt, csak nézte, nézte.

— Lelkem, kis angyalom, milyen szép benne, mint egy tündér — szólt majdnem áhitattal.

Emma szíve hangosan vert az örömtől, szerette volna látni magát, de a niklai házban tenyérnyinél nem volt nagyobb tükör. Ha a patak közelebb volna, — de odáig nagy fűben kell mennie, mit tegyen? Majd Dániel megmondja neki, hogy illik-e rá és szép-e benne. Még megnézte a dobozt és fehér szalaggal fűzött topánkát vett ki belőle. azt is felvette s a nagy világoskék, rojtos selyemkendőt, mely a doboz fenekén volt, a vállára terítette. Így megy be Dánielhez.

És bekopogott a költőhöz, mindazzal az öntudatos meglepéssel, azzal a boldog reménykedéssel, azzal a nagy percek okozta ünnepélyes érzéssel, azzal a meghatott várakozással, melyet az első báli ruha minden fiatal leányban kiváltott, míg a valóság ki nem ölte belőlük a hangulatot.

Dániel «szabad»-ot kiáltott, hangjában valami türelmetlenséggel. Azt hitte, Csányi jön őt megzavarni verse kijavításában. Amint Emma az ajtóban megállt, fel sem nézett.

— Hogy tetszik neked, bátyám? — kérdezte Emma, hangjában annyi várakozással, hogy ha Berzsenyit a verse nem foglalja el még teljesen, nem felelt volna neki így:

— Hát nem magyar ruhát küldött Dudka? Persze, első a módi, azután jön a nemzetiség, — szólt a költő szinte önkéntelenül — de azért szép vagy benne — tette hozzá vigasztalásul.

De Emmának már el volt rontva az öröme, sápadtan, majdnem könnyes szemmel ment kifelé.

— Vessük le — szólt Pogácsánéhoz, ki a hatást kiélvezni utána tipegett és eszébe se jutott, hogy Csányinak is megmutassa.

Amint a ruha fölött érzett öröme így csalódásba fűlt, más aggodalom tolult gondolata elé. Éjjel sokszor eszébe jutott Waldhausen fenyegetése, sokszor felijedt és egyszerre tudta, hogy az gyötri őt, az nem hagyja aludni. Nappal a virágos tavasz és Dániel társasága elfeledtette vele a báró szavait, de ha egyedül volt, akkor rémként álltak eléje. Csányinak nem mert szólni, látta, hogy annak sincs meg a rendes lelki egyensúlya. Talán félt is, hogy valami rosszat hall tőle, néha levele jött az öregnek, de nem kérdezte, kitől, honnan. Most, hogy elmúlt a ruhán érzett öröme, még élesebben bántotta, hogy ő okozhatna bajt Dánielnek, kit annyira szeretett. Hátha mégis megkérdezné Csányit?

Bekopogtatott hozzá. Az öreg ott ült óriás pipafüstben, összeráncolt homlokkal, mint akinek nincs rendben a szénája.

— Csak azt jöttem megkérdezni, nem kapott-e levelet Páltól. Már két hete, hogy elment — kérdezte a leány.

— De bizony kaptam — szólt Csányi, nagyokat pöfelve pipájából.

— Mit írt? — szólt mohón a leány.

— Semmi jót, eddig . . .

— Valami baja van? — ijedt meg Emma.

— Neki? . . . Nem. Hanem Waldhausenről eddig semmit sem tudott meg.

— Semmit? — A csalódás majdnem könnyet csalt Emma szemében.

— Azért nem kell sírni, — biztatta a leányt — azért még nincs baj, csak nem tudnak a báróról se jót, se rosszat azok, akikkel eddig beszélt. De Pált nem annak az embernek ismerem, aki az első fiasók után ne csak még nagyobb buzgalommal kutatna utána. Írja is, hogy nem vesztí bátorságát és minden követ megmozgat, hogy leleplezhesse Waldhausent és Donnert, kiről egyáltalán nem hiszi, hogy a kancellár unokaöccse.

— És mást nem írt? — kérdezte a leány.

— De igen, hogy a kezét csókolja és kéri, bízzék benne.

A leány belepirult s az ablakhoz lépett, hogy zavarát elrejtse. Csányi ablaka alatt nyílt a májusfa. Most hűvös szél lengette elnyíló virágát s behavazta vele a harmatos, üde

gyepet. Az első elmulás — gondolta Emma. Már indult kifelé, még szeretett volna valamit tudni, de búcsúzott. Azután mégis visszafordult :

— Nem írta, hogy jön? — kérdezte.

— El is felejttem, azt írta, hogy jön, amint valami bizonyosat megtud, ezen a héten vagy a jövőn, de Pongrác-napra okvetlen itt lesz, még ha nem tudna meg semmit, akkor is.

Emma ezt akarta tudni. És ettől a naptól várta Pált, várta türelmetlenül, aggodalommal, sokszor rettegéssel, ha elfogta a félelem, hogy a báró beváltja fenyegetését.

Csányi is várta. Mert tudott róla, úgy érezte, mintha része lenne a dologban és aggodalma nőttön-nőtt azért az emberért, kit mindenekfelett becsült és a maga számára olyan védtelennek ismert, ép lelki finomsága és az emberek iránt tanúsított túlzott bizalma folytán. Talán legjobban bántotta saját tehetetlensége, helyhezkööttsége, szegénysége, mely meggátolta, hogy utat találjon Waldhausen hazugságának, — mert meg volt győződve, hogy hazugság volt — felderítésére. Haragudott Pálra, bár a fiú nagy szerelmével kivette a szívét, most mégis azt hitte, nem elég buzgalommal jár el ebben az ügyben, mely szemében főfontosságú volt.

S így teltek a napok kétség és várakozás között, csak Dániel nem sejtett semmit és talán, ha sejtett volna is, ez nem zavarta volna meg lelki derűjét.

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

A fagyosszentek ebben az évben kegyesek voltak és alig zavarták meg a májusi virágzást. Előttük való nap hűvös szél kezdett lengedezni, de Pongrác-nap olyan ragyogón köszöntött be, hogy a szép időtől elcsábítva, annyi vendég érkezett az alispán nevenapjára, mint talán még soha.

Berzsényi a régi caleche-t kijavíttatta, szerszámot is újat vett, a régit már csak kócmadzag tartotta össze s nem az öreg lovakat, hanem a két fiatal sárgát fogatta be. Amint Kaposvár közelébe értek, négy fekete könnyű szekérrel, nagy port verve, hirtelen elébük került. Berzsényi megrázta fejét. Göndöcs Ferenc volt, a híres kocsis, Dudka imádója.

— Neveletlen fickó — dörmögte maga elé.

Minél közelebb értek, annál több kocsival találkoztak, a Griff előtt egész sor állt már, köztük Göndöcsé is. A csapos ép valami italt hozott ki számára. Amint megitta, kieresztette a suhogót, megcsipte vele az ostorhegyes fülét s a négy lovat ágaskodva indította meg, ismét a Berzsényi kocsija elé kerülve, majd a megyeház udvarára érve, igazi kocsis virtussal nyolcast írva le, az ágaskodó lovakat egy kézmozdulattal, hirtelen megállította a lépcső előtt.

— Igazi kocsis — mondta fogai közt Berzsényi.

A társaság majdnem együtt volt. Somsics Pongrác és felesége fogadták, igazi, magyaros szíveslátással a vendégeket.

— Ejha, be szép leányod van ismét, Dani, — szólt az alispán — ezt is olyan hamar férjhezadod, mint Lidit?

— Ezt nem — felelt Dániel.

— Úgy elviszik, hogy észre sem veszed, különösen, hogy a bugyellárisa oly jól ki van bélelve — tette hozzá Somsics. Szép leány lett belőle, nem gondoltam, mikor Tercsivel az apácáknál voltak. No már egymásra találtak — szólt, amint látta, hogy a két leány egymás karjába szaladt.

S valóban Emma a legszebb volt a leányok között, ábrándos kék szemével, aranyszőke hajával, még Dudkánál is szebb, ki nem valami jó színben volt. Arca sápadt, szeme kéken karikázott, egész lénye mintha fáradt lett volna. Hiába udvarolt neki nagy hangon Göndöcs Ferenc, hiába mondott olyan bókokat, hogy «még a templom tornya is megsokalta volna», nem tudott pírt varázsolni arcára.

— Nevessen már egyet Dudka kisasszony — biztatta, maga nevetve legjobban mondásán.

Dudka kicsit felhúzta az orrát.

— Az én nevem Judit, — szólt hűvösen — csak rokonaimnak engedem meg, hogy Dudkának hívjanak.

— Hát . . . — és Göndöcs megakadt, szerette volna azt mondani, hogy fogadja annak, de nem merte.

Az asztalok terítve voltak, készülődtek a vacsorához. Berzsényi és néhány úr a gazdaságról, a rossz árakról beszélt, majd áttértek a nemzeti elnyomatásra és Bécs kémhálózatára. Svastics pattogott, Berzsényi kesergett, Somsics, a mindig

reménykedő, nem látta a helyzetet oly feketének, de mikor Waldhausent közeledni látták, ki Donnert hivatlanul magával hozta és a háziak mintegy kényszerülve voltak vendégül látni, valamennyien hirtelen elhallgattak. Berzsényi Judithoz ment, ki láthatóan szeretett volna Göndöcstől szabadulni.

— Ma veled vacsorázom, vezess az asztalhoz — szólt a leány Berzsényihez. gavallérja elhülésére.

— Hát én? — kérdezte Göndöcs ijedten.

Judit úgy tett, mintha nem vette volna észre, karját a Dánielébe fűzte és asztalhoz mentek.

Berzsényi Emma felől nyugodt volt, a kis patvarista Somsics vezette asztalhoz és ott ült a leányok csoportja között, ott nem fenyegette veszedelem. Maga is óhajtott Judittal beszélni. A leány nagyon kedvetlennek látszott és megsajnálta. Eleinte mindenki az evéssel volt elfoglalva, Somsicsék konyhája híres volt három vármegyében. Még nem lehetett bizalmasan beszélni, minden szó meghallatszott. Közönyös kérdések ide-oda, mint mikor valakinek a nyelve és a gondolata nem játszik össze. Végre a negyedik tál étel után megkérdezhetette Berzsényi, mit tud Festeticsről. Mindenki beszélt, csörögtek a tányérok, villák, csengtek a poharak. Dudka nem hallotta kérdését, vagy csak nem akarta. Versekről beszéltek vontatottan, unottan. Egyszerre Göndöcs állt Dudka mögött telt pohárral.

— Béküljünk ki, Judit kisasszony — szólt, poharát felé tartva.

— Én nem haragszom — felelt Judit fagyos közönnyel, de a poharát összecsendítette vele.

— Akkor jól van — kiáltotta a fiatal ember örömmel, de azért mégis jobbnak látta a helyére visszamenni.

— Ez nagyon heves udvarlód, — szólt Berzsényi — jó kocsis, azt láttam. Igazi kocsis.

— Az, — felelt a leány. — Mióta Halászcéknál a búcsún három táncot táncoltam vele, mert nem volt más, azt hiszi, hogy hoffirozhat nekem.

Azt nem mondta el Judit, hogy akkor maga is nagyon szívesen táncolt a csinos, barna fiatalemberrel, ki úgy járta a dobogóst, mint kevesen túl a Dunán.

A háziúr töltögette a bort, a háziasszony kínálgatott, pohárköszöntők is hangzottak, óvatosan, hogy ne legyen bennük besúgni való. A fiatalok szobájában húzta a cigány. Egyszerre csak cihelőcködött befelé és ott állt meg Judit mögött. Elkezdte a fülébe húzni: «Szeretlek én violám — violám». Judit túrte. Egyszerre ott termett Göndöcs is és szép bariton hangon énekelni kezdte. De amint mind közelebb jött és mind többször szólította: — Judit kisasszony! s ismét a nótába fogott, a leány megsokalta.

— Dániel, — szólt — húzasd nekem azt, hogy «Kerek erdő be magas vagy, kedves babám, be messze vagy.»

Amint Berzsenyi elrendelte, Göndöcsnek egyszerre megcsappant a kedve.

— Hát így vagyunk? — szólt elfordulva, azután kiment vissza a fiatalokhoz, hogy mint máskor is, borban keressen vigasztalást. De sokkal keményebb zalai legény volt, mint hogy egykönnyen lemondott volna szándékáról és keresztül ne vitte volna, ha törik, ha szakad, amit akart.

Judit pedig a zajos kurjongató körben, éneklő szomszédok között, halkán kitárta Berzsenyinek szíve egész keservét. Festetics László két hónap előtt elment és azóta nem jött hír felőle. Judit mind lejjebb hajtotta fejét, szemében árulón megcsillant egy könny.

— Judit, — szólt kalkan, meleg, megnyerő hangon Berzsenyi — neked nem szabad lehajtani a fejed, benned olyan értékek vannak, amelyeknek fenn kell téged tartaniok. Ha az élet szeges korbácsa végigvág az erősön, az még csak erősebbé teszi és megnöveszti, csak a gyengét töri össze.

Nem folytathatták. A fiatalság már táncolt és Göndöcs odament Somsicsához, megkérte, szólítsa fel Juditot. Azt gondolta, ha az alispánnal elmegy, neki sem adhat kosarat. Jól számított. Tíz perccel később már ott járta széles jókedvvel a cigány előtt Judittal a dobogóst.

Berzsenyi most Emma után nézett.

Amint a hangulat élénkebb lett és kezdték a fiatalok helyüket változtatni, Donner is odajött Emma mögé.

— Schöne Elfe, nagyon hideg — kezdte ismét.

Emma nem felelt.

— Én még sose találkoztam ilyen steif, ilyen spissig kis-asszony — folytatta a kapitány.

— Schöne Elfe olyan grausam hozzám, még senki ilyen velem soha nem volt, engem szeretnek az asszonyok, kis-asszonyok.

— Bizonyosan a bécsiek, azok jobban megértik — szólt végre Emma.

— Ah, nem érti engem, pedig én tanul magyar az én Wachmeistertől, — én tudok magyar nótád — kezdte a kapitány.

— Igazán? gúnyolódott Emma.

— Kerek erde, be magas vad.

Kedves bábám bé messze vad.

— És az őrmestere nem kacag a képibe? — kérdezte Emma, nevetésre indítva a közelükben ülő fiatal leányokat is.

— Das soll er probieren! Nekem? Mir? De so was!

— Pedig csodálom — nevetett Emma.

— Schöne Elfe kinevet. Ez nem szép. Das werden Sie bereuen. — S a kapitány mereven felkelt és egyenesen Waldhausen felé tartott, ki már egy idő óta nézte őket és félrevonta.

— Mi akar ez lenni? — szólt most már németül. — Te biztatsz, beszélsz össze-vissza, de a leány nem akar és kinevet engem! Ez még soha sem történt velem.

Waldhausen mentegetődzött, a magyar leányok kéretik magukat, itt ez a szokás.

— Hagyja abba, elég volt, — szólt durván a kapitány. — Jövő hónapban Pozsonyba megyek, addig fix legyen az esküvő, nekem kell ez a kis leány és a pénze is.

— Természetesen meg is lesz — biztatta a báró.

— Ma tisztába akarok jönni. Ebben segítségemre kell lennie. Semmi később. Nekem különben is egy kényes megbízásom van. Báró úr valami pénzeket vett át, titkos pénzeket... ezekről elszámolást kérnek. Az a megbízásom... legmagasabb helyről, hogy ne halassza tovább... szóval haladék nélkül el kell számolnia... Különben megbízásomnak számára igen kellemetlen része következne...

Szóval, ha Emelina hajlandó, akkor előlegeznénk ezeket a pénzeket... hiszen ő gazdag, különben...

Waldhausen arca egyszerre nagyon megnyult, idegesen játszott az ujjjaival.

— Én illetékes helyen annak idején elszámolok... de ezt nem szabad szellőztetni... A legjobb úton vagyok, hogy a dúsgazdag Retwitz báróné kezét elnyerjem. A pénz megvan, csak most sok a költségem.

— Megbízatom nagyon sürgős... ha nem sikerülne Emelinával, nem volna okom kimélni.

Ott álltak a táncszoba bejáratánál.

— Hozzák a prene gardot — kiáltotta egy fiatalember s az inas félretessékelte őket.

A vidéki házaknál, hol nem volt parkett, ha a táncolók nagyon is felverték a port, vizes dézsát hoztak be, hogy formát adjanak neki «prenez garde» kiáltással és nedvesen feltörölték a padlót. A dézsát most ott tették le a kapitány lábához, ki ijedten menekült, nehogy fehér nadrágja vízfoltos legyen.

Emma is táncosával oda menekült a kijáráthoz, hol Waldhausen is állt. A kapitány szólt a bárónak s az a leány elé ment.

— Emeline, egy szavam volna hozzád — szót Waldhausen s megfogta a leány kezét és karjába öltötte.

Emma reszketve követte. Tudta, mi vár rá és tudta, hogy Pál nem végzett semmit, különben idejében megjött volna s már éjfélre járt az idő. Waldhausen az alispáni irodába vezette őt, abban a hitben, hogy itt nem zavarják. Előadta neki, hogy Donner megkérte a kezét és Berzsényi elutasította.

— Ezt az én kívánságomra tette, — felelte Emma — nem szeretem, nem megyek hozzá.

— Papperlapapp, mintha a leányok mindig ahhoz menének, akit szeretnek! Donner a kancellár öccse, hát hozzá mégy, különben olyan kellemetlen helyzetbe hozod magad és az Onkelt is, hogy nagyon megbánnád — pattogott a báró.

— Semmit se bánhatok meg jobban, mint ha olyanhoz megyek, akit se nem ismerek, se nem becsülök.

— Becsülni? Was braucht man das? — A báró rikácsolása élesen verődött vissza az iroda kopár falain, nehéz bolt-hajtásán. — Az öregeket becsüli az ember, mert muszáj, fiatalnak nem kell ez. Hozzá mégy és punktum.

Emma csak a fejét rázta.

— Soha! — szólt határozottan.

— Ezt csak az Onkel belebeszéli neked. Te nem tudod, hogy mi az ilyen szép legény als mann. Olyan szerelmes lesz belé egy nap alatt, hogy nem látsz a szemeddel — s Waldhausen mind közelebb hajolt Emmához.

— Soha! — felelte a leány felvetve a fejét.

— Ah, a niklai eremitage-ban volna valaki, aki szerelemre gerjesztette volna a kis Emelina szívét? — kezdte szemtelenül a báró.

— Ki volna? Nem látok ott senkit — felelt a leány szorongva.

— Ilyenkor, tavaszkor a kis leányok szíve olyan tágra nyitott — rajonganak mindenért... még a nagybácsikért is és azt hiszik, az szerelem! — suttogta gonoszul a báró.

— Hogy' mondhat ilyet? — és Emma szemébe könnyek szöktek, arcát előntötte a vér, mintha torkon ragadták volna, úgy fojtogatta ez a mondás.

— Mert igazam van — toldotta Waldhausen.

— Elég volt! — tört ki Emmából a harag.

— Hallgass ide, bátyád több oldalról fel van jelentve a kancellárián... a versei... a Vandal bölcseség és mások... egyébert is, — a báró egyre fenyegetőbb lett — a Heliconon is nyilvánosan a szabad Magyarországról beszélt — ez Hochverrath. Most ha a kancellárt is megsérti azzal, hogy a lieblich öccsét kikoszarazza, ez a legnagyobb kellemetlenséget — kínos kellemetlenséget okozhat az Onkelnek. — Mint a prédára leső ölyv nézte a megrémült fiatal leányt, ki egész testében reszketett.

És Pál még mindig nem jött, mit tegyen? Kétségbeesetten hajtotta le fejét.

A báró látva, hogy ura a helyzetnek, tovább ütötte a vasat.

— Kazinczy hét évig volt Kufsteinban és Berzsényit, a barátját sem fogják kímélni.

— Csak ezt ne! Csak ezt ne! — kiáltotta Emma kezeit könyörgőn felé tárva.

— Most csak hamar odaigérkezni Donnernek, mielőtt baj van — szólótt nyomatékkal a báró.

Berzsényi, amint Emmát nem látta a táncolók között, elindult keresésére. Táncosától megtudta, hogy Waldhausen az iroda felé vezette. Odasietett, gyanította, hogy baj lesz belőle. Mielőtt Emma kötelező ígéretet tett volna, az ajtó kitárult és ott állt a leány előtt.

— Hol vagy, Emma? Már kerestelek a táncolók közt.

— Herr Vetter, egy szóra — kezdte a báró.

— Bátyám, én férjhez megyek Donner kapitányhoz.

— Te, Emma? Te? De miért? Szólj, felelj! — kiáltotta Berzsényi elhűlve.

— Én hozzá megyek — ismételte a leány.

Kívülről behallatszott a zene, a dobogás, a kiabálás, amint a süvegest táncolták és még tragikusabbá tette a leálynak merev arccal tett kijelentését.

— Nem adlak hozzá, soha! soha! — kiáltotta felháborodva Berzsényi.

— Ah, ah! Herr Vetter. most látjuk, hogy' áll! Emelina férjhez akar menni egy derék, fiatal Officierhez és Berzsényi nem engedi a gyámleányát. Látjuk... látjuk! — kárörvendezett a báró.

— Hallgasson! — förmedt rá Berzsényi. — Emma, — fordult a leányhoz — hiszen te ezt az ember nem szereted!

— De szeretem, hozzá megyek — felelt Emma reszketve, félig sírva.

— Mi történt itt, mivel vette rá? Feleljen! — szólótt Berzsényi fenyegetőn Waldhausenhez.

— Hja szép, fess ember... és fiatal! — mondta Waldhausen jelentősen.

— Hozzá akarok menni — kezdte Emma ismét sírva. Pál árulása méregeseppként a kicsordulásig megtöltötte a keserű poharat, melyet ki akart inni.

— Mered a szemembe mondani, hogy nem vett rá

senki? — kérdezte Berzsényi felindultan. — Nem kényszerített senki?

— No, Emelina? — rikácsolt a báró.

— Nem, senki! — felelt Emma tompán, lesütött fejjel.

— Hát örült vagyok, vagy a fejetetejére állt minden? Te Emma, kit úgy ismertem, mint a saját leányomat? Te? — Berzsényi a leány szemébe igyekezett nézni, de az elfordult.

— No Emelina, hát szólj! — nevetett gúnyosan a báró.

— Én hozzá megyek — felelt mereven a leány.

— Itt valami gázság történt! — kiáltotta felháborodva Berzsényi.

— Ne sértegesen engem, domine spectabilis, — kezdte a báró fölényesen — ezt már a multkor mondtam. Emma jószántából férjhez akar menni egy fess fiatalemberhez és ez nem tetszik — natürlich — tette hozzá gonoszúl.

— Engem a gúnyja nem érint, a sár, amit rám akar dobni, lehull rólam, engem nem lehet ezzel eltéríteni, engem ezzel nem lehet elámítani. — Berzsényi szeme szikrázott, hangja éles volt, mint a golyó füttyülése. — Az Emma pénzét akarja, azért dobja oda fiatal életét, boldogságát. Mivel kényszerítette, feleljen? Mivel erőszakolta ki ezt tőle? Hazugsággal ejtette tőrbe? Feleljen, mert eltalálom felejtetni, hogy ez a ház megvédi.

— Ah, fenyegetődzik? — kiáltotta Waldhausen és odább húzódott — also Emeline, szólj! Mert különben a nagy Dichter tovább fűzi a rémdrámát, míg igazán az lesz belőle — tette hozzá nagy nyomatékkal.

— A rémdrámát az fűzi, aki Emma örökségére rá akarja tenni a kezét, hogy Eszti néni összekuporgatott pénzét a kártyaasztalnál verje el és ehhez egy készséges segítő társat keresett, hogy mindenéből kiforgathassa. De rólam megfeledezett. Engem nem ijeszt meg a hazugságaival, még ha nem is volnának hazugságok. Én állok elébe — kiáltotta Berzsényi magából kikelve.

Kint hangos beszéd, járás-kelés hangzott, valaki benyitotta az ajtót s ismét visszavonult.

— Majd meglátjuk, — szólt gőgösen Waldhausen, Emmának halkan odasúgta — Kufstein.

Emma ijedten, felemelt kezekkel ment Berzsényi felé, utolsó reménye szétfoszlott, Pál nem jött meg.

— Bátyám, kérlek, ne ellenezd — szólt határozottan, én hozzá akarok menni.

— Emma, mit tettek veled? — kiáltotta Berzsényi.

— Was, Emelina szereti, nagyon boldog lesz vele. Hoffähig lesz, Donner von Werhfels, a kancellár leiblich öccse . . .

Az ajtó kinyílt az utolsó szavaknál és Pál állt a küszöbön, felindultan, még útiköpenyegben. Emma felsikoltott.

— Pardon, Donner von Wehrfelset nem ismerik sem az udvarnál, sem a kancellárián, — szólt hirtelen — én egyenesen Bécsből jövök, még a nevét is csak a schematizmusból tudják. De tudnak egy bizonyos úrról, aki a rábízott pénzt elkártyázta és az illetőknek át nem adta és a rábízott feladatot el nem végezte, ennek az úrnak jó lesz csendesesen meghúzódnia és nem kiabálni, — folytatta Pál egyre fenyegetőbben, — mert ha megcsípi, nem ad audiendum verbum, hanem egyenesen a rendőrfőnök elé citálják, ha ugyan Steckbriefet nem küldenek utána.

Egyre közelebb, közelebb ment a megijedt, majd teljesen összeroppant báróhoz, ki lassan az ajtó felé hátrált, mely csak be volt támasztva, míg végre elérte és hirtelen eltűnt mögötte. Emma felzokogott, Berzsényinek a vállára borult és odasúgta: Megmenekültünk!

Berzsényi értelmetlenül állt, szelíden a zokogó leány haját simogatta.

— Mi volt ez, Emma, mért akartál Donnerhez férjhez menni? — kérdezte halkán.

Pál ott állt, önvádmardosottan késése miatt és meghatottságával küzdött.

— Érted akarta magát feláldozni. A báró mindenféleképpen fenyegette.

— Emma, hogy' tehetél ilyet? Hogy' gondoltál ilyet? — és Berzsényi áhítatos csókot nyomott a leány szőke hajára.

— Waldhausen már a multkor ráíjesztett s most könnyű dolga volt vele — szólt Pál nagyon elkomolyodva.

— Mit képzeltél? Mi történhetne velem? Hiszen hatalmasa sincs, hogy ártson — fürkészte Berzsényi a leány arcát.

— Mindennel fenyegetett, hogy betiltják verseidet, hogy ad audiendum verbum citálnak miattuk — felelt Emma. Még az ijedség benne rezgett hangjában, ideges ujjá ruhája fodrát gyűrögette.

— S te ezért feláldoztad volna fiatal életedet? Egész jövődet? Emma, édes kis leány! — kérdezte a költő.

Emma nem felelt, csak halkán sírt, Pál megilletődötten állt és nézte.

— Milyen csodálatos teremtménye az Istennek az asszony, nagy az önfeláldozásban, a néma lemondásban, gyenge a küzdelemben, az ellenállásban — szólt Berzsényi mélyen meghatva, a leányka haját símogatva. — Mi férfiak értelmetlenül állunk önzetlenségükkel szemben és koldusként szívük gazdagsága előtt. És milyen légből kapott érvekkel ejtett meg! Milyen félnék az ilyen gyermek — folytatta mind meghatottabban. — Édes kis leány!

— Most mást is mondott — kezdte Emma még sírva. — Kazinczy hét évig volt Kufsteinban és téged sem fog kimélni a kancellár.

— A gazember, ezzel ijesztett rád! A gazember! — kiáltott Berzsényi haraggal. — Hol van a nyomorult? — s már kifelé indult. — De a gazdádnak jó híre van — szólt megvetően, Pálhoz fordulva.

— Vén hazug, ezt csak kitalálta, most nem történik ilyesmi — mondta Pál zavart bizonytalansággal.

Kint újra táncolni kezdtek, dobogás, kurjongatás hallatszott be, egy éles hang kiáltotta: Felállni a süvegeshez! A bentlévők füléhez chaosként jutott el mindez, szinte nem hallották.

— De Emma majdnem áldozatul esett neki — szólt Berzsényi éles szemrehányással. — Mesére nem mert volna támaszkodni. És te . . . te sem rohantál volna ide, hogy leleplezd, há nem látsz veszélyt benne.

— Hisz megígérte előre, szentül megfogadta, hogy eljön — szólt bele Emma szelíden.

— De most elkésett és te, kis szent, áldozatra hajtottad fejedet.

Emma hirtelen átkarolta a költő nyakát és fejét vállára hajtotta, Berzsenyi átölelve tartotta és haját csókolta. Pál némán, leverten szegte le fejét.

Az ajtó hirtelen kitárult.

— Mi történik itt? Családi jelenet? — kiáltott Somsics a küszöbön. — Hol vagy, Dani? Mindenütt keresünk. Waldhausent ugyan jól kikészítettétek, itt hagyott papot-csapot, Donnert, még az ezüst sétatálcáját is, csak úgy húzott kifelé, mint a róka, mikor a kopó a nyomában van. Kell neki gyámság! — és hahotázott, hogy csak úgy visszhangzott.

Azután karonfogta Dánielt és kivitte magával.

Pál és Emma egyedül maradtak. Pál német ruháját még elfödte nagy gallérja, melyen még rajta volt az útipor, nem volt ideje ruhát váltani. Szótlanul álltak. Pált önvád és szegény gyötörte és mindennél jobban az a tudat, hogy most látja utólszor Emmát.

Végre a fiatal leány magához tért, letörölte könnyeit s kezét nyujtott Pálnak.

— Köszönöm, — szolt — megmentettél.

— Magamat mentettem meg vele — kezdte Pál, a leány kezét megragadva. — Mintha minden ellenem esküdött volna, Soprontól hatszor váltottam lovat. Türelmetlenség és kétségbeesés űzött, de minden megakasztott. A kancellárián is hiába kerestem, hiába kutattam Waldhausen után, már minden reményt vesztettem, hiába löktem félre az utamban álló akadályt, új támadt helyébe. Végre egy véletlen segítségemre jött, egy jelentés érkezett felőle, mely egy jó ismerősöm kezébe került. Ha elkésem . . . Ha az az ember karjaiba vesz . . . megölöm . . . — lökte ki fogsikorgatva.

— De Pál! Pál! — kiáltotta Emma.

— Téged! Téged az álmaim vendégét, kit várok minden éjjel, hogy megjelenjen forró képzeletemben, hogy annál jobban vágyjam a valóságban. Emma, nem jöhetek többé hozzád, hallgass meg, Emma — Pál egyre hevesebben beszélt, forró lehelete a leány felé csapott, amint izzón ömlöttek ajkáról a szavak. — Én szeretlek, szeretlek, minden vágyam-

mal, minden erőmmel, szeretlek! — a leány felé közeledett kitárt karokkal, de az ijedten elhúzódott előle.

— Szeretnélek magammal ragadni erőszakkal, ellenedre is, — folytatta lélekszakadva — vagy eléd borulni és a ruhád szegélyét csókolni. Elrabolni, vagy meghalni érted!

Emma keble hullámozott a belső izgalomtól, keze reszketett, szemét lesütötte és hallgatott.

— Emma, — könyörgött a fiú — egy szavad sincs hozzám, egy pillantásod sincs számomra? Nem szeretsz? Más szeretsz?

A leány nem felelt, csak még lejjebb hajtotta fejét. Mit tudta ő ebben a percben, hogy mit érez, mi akarja szétpatantani szívét?

— Mit tudsz te szerelemről? Mi az a leányszív szelíd érzése ahhoz a tomboló viharhoz képest, ami a férfi szereleme!

A leány szelíd fenséggel emelte fel fejét.

— Ne utasíts el, ne öld meg a hitet bennem, hogy meg tudok érted küzdeni — szólt Pál hevesen. — Ne felelj, hadd meg bennem a bizalmat a jövőben, az életben, hadd meg a reményt, hogy enyém leszel önként, egészen — könyörgött Pál.

— Nem, Pál, soha, ne áltasd magad. Bátyám sem engedné — szólt a leány szomorú-szelíden.

A fiú elhalványult.

— Kiküzdöm a beleegyezését — szólt remegő ajakkal.

Emma fejét rázta:

— Én bátyámnál maradok.

Pál felnyögött, mint a sebzett állat, pillanatra kezeibe temette fejét, csak amint a leány megmozdult s az ajtó felé ment. ugrott eléje és megragadta kezét.

— Emma, én nem mehetek hozzátok, ezt tudod, talán ma utólszor látlak. Táncolj velem... maradj ma velem éjjel — utoljára! — Pál hangja oly forró, oly kétségbeesetten könyörgő volt, hogy Emma megdöbbenve nézett rá. Csendes zárdai életében fogalma sem lehetett az érzelmek ilyen viharáról.

— Igen, Pál — szólt megfélemlítve, engedelmesen bele-

fűzte karját Páléba és követte őt a táncolókhöz, hol ép felálltak a süvegeshez.

Hosszú sor táncos pár volt ott már, éjfél után már az idősebbek is a fiatalok közé vegyültek és nem egy még mindig szép, leányos anya állt fel valamelyik fiatalkori táncosával. A szép, őszhajú Svasticsné, nagymama létére nem restelt Ányossal táncolni, ki maga is fehér haja, ősz bajusza ellenére olyan kedvvel bokázott, mint a fiatalja. A szép Somsicsné közkívánságra az urával táncolt, egy sorban gyermekeivel és az alispán a régi tűzzel járta a süveget. Pál és Emma szembe kerültek Judittal és Göndöccsel. Göndöcsöt tartották a legjobb táncosnak, senki úgy cifrázni nem tudta, mint ő, sem olyan szinte eszeveszett ütemben járni. Pál is kitűnő táncos volt, de táncához szinte zavaróan hatott a ländlerhez szabott német ruha. Annál jobban mutatott Göndöcs rövid, pitykés, zsinóros dolmánya és mesébe való csizmája.

— Magyar tánchoz nem illik a német ruha — szólalt meg mögöttük Csányi, ki már kicsit többet vett be a kéknyelűből, mint amennyit megbírt.

Pál bosszúsán fordult feléje s ebben a percben Göndöcs hirtelen kikapta kezéből a süveget. Ez sok volt egyszerre a megszegyenítésből Emma előtt, különösen, hogy körülötte a táncolók mind nevettek. Annnyival inkább ki kellett köszörsülnie ezt a csorbát, minden áron.

Emma alig vett tudomást az egésztől, az előbbi izgalom még benne reszketett és az első tüzes tánc maga, egy ifjúval, még pedig egy forró szerelmes szavakat fülébe suttagó ifjúval annyira zavarba hozta őt, ki eddig csak szelíd, kis leányokkal tipegett az apácák felügyelete alatt, hogy nem követte a tánc menetét és alig tudta, minek szól a nevetés. Csak a Pál szenvedélyes szavait hallotta meg, amint egész közel hajolt hozzá :

— Az eszemet vetted, Emma, szerelmem, alig tudom, mit teszek.

Új figura jött a táncban, most el kellett ragadnia Göndöcsöt a süveget, ha nem akar teljesen alul maradni. És táncolni kezdtek, tűzzel, hévvel, de Göndöcs már este óta táncolt és a Judit lehűtő, távoltagező szavai mintha nemcsak kedvéből, hanem erejéből is elvettek volna. Még kivédte, ha

Pál el akarta tőle kapni a süveget, ügyességével még nagy előnyben állt fölötte, de Pál úgy küzdött, mintha a boldogságért küzdene. Soká tartott a játék, már a táncolók is őket nézték, végre egy fordulónál Pál kikapta a süveget ellenfele kezéből, ami meglepő volt a legjobb táncossal szemben és hangos «Bravó»-t váltott ki.

— Jer, Emma — szólt, amint abbahagyták és kivette a leányt az ebédlőbe. Mandulatejet, édességeket hozott neki, a legkényelmesebb karosszékbe ültette, maga a lábaihoz telepedett egy zsámolyra.

— Levelet is hoztam neked anyámtól, még a multkor adta, de akkor megfeledeztem róla.

— Anna néni irt? Add ide — szólt a leány és elolvasta a meleg sorokat, melyekkel Pál anyja hívta, hogy menjen el hozzá Veszprémbe, mint ezt a zárdából tette és töltsön nála több időt.

— Mutasd meg ezt Dániel bátyánknak, ez ellen nem lehet neki sem ellenvetése — szólt Pál.

Emma előtt egyszerre ott állt a kedves öregasszony minden jóságával és szeretetével és a muskátlis ablakú kisvárosi házban töltött jó órák és valami vágy fogta el utána, talán csak a nála lévő béke és csend után, a mostani forró izgalmakból.

Felálltak a minéhez. Pál kezét nyújtotta neki, úgy sem engedte volna át másnak. Utána a lancier következett. Emma ezt nem tudta táncolni. Pál bevezette a virágokkal díszített üveges folyosóba és leültette egy sarokba. A leány nem ellenkezett. Pál itt elmondta neki terveit, törekvéseit részletesen. Elbeszélte, hogy' haragudott meg rá Berzsenyi és mindig ismét visszatért arra, hogy szereti, imádja, hogy az élet nem kell neki nélküle és meg kell őt hallgatnia, nem lehet hozzá oly kegyetlen, mert ebbe belepusztul.

És a leány hallgatta és szavai már nem voltak neki olyan idegenek és ijesztők, mint eleinte. Talán csak hangja csendje és nem a szavai, valahogy belopózkodtak bensejébe és megrezegtettek valamit benne, amit eddig soha, semmi. Sokszor mintha megbabonázta volna Pál égő szeme, kénytelen volt belenézni, hogy azután hirtelen lesüsse tekintetét.

Ilyenkor érezte, hogy a vér arcába szökik, fel, egészen a homlokáig. Nem jutott eszébe elmenni Pál mellől, egyáltalán semmi sem, csak öntudatlanul és akaratlanul tűrte, hogy hatalmába ejtse melegségével, izzó szenvedélyével s mintegy álomból ébredt, mikor Berzsenyi, amint világosodni kezdett, érte jött, hogy hazamenjenek.

— Bátyám, — szólt Pál izgalomtól remegő hangon, amint a kocsihoz kísérte őket — engedd meg, hogy még egyszer, csak egyszer búcsúzni elmenjek hozzád.

Berzsenyi a leányra nézett, de az nem nézett fel, nem szólt, nem kért. Pillanatig habozott, de látva a fiú eltorzult arcát, — Jer hát! — szólt és elhajtatott.

Judit kocsija is ott állt befogva, Göndöcs hozta rá a takarókat, ő emelte be Juditot és burkolta be, hogy a hűvös reggelen meg ne fázzék. De a leány közönyösen, fázósan búcsúzott tőle, hiába állt ott vágyó szemmel lesve egy pillantását. Az a másik reggel járt az eszében, mikor a Helikon után más takargatta gyengédebben és ügyesebben, alig három hónapja ennek s egy világ választja el attól az időtől.

FÁY ILONA.

KÖLTEMÉNYEK.

SCHILLER «ORLEANSI SZŰZ»-ÉBŐL.

A fordítás történetére leginkább világot vet a *Hölgyfutár* 1855-ik évi folyamának 5. (jan. 9-i) számában a Nemzeti Színházról szóló következő jelentés: «Jan. 8-án Bulyovszkyné javára és Bolnai föllépteül először *Orleansi szűz*, regényes szomorújáték öt felvonásban előjátékkal. Írta Schiller. Fordította s a nemzeti színpadra alkalmazta Bulyovszky Gyula. Az «Isten hozzátok» és «A fegyver nyugszik» költeményeket fordította Gyulai Pál.»

Schiller tragédiájának fordításához ösztönt minden jel szerint Bulyovszky Gyuláné, Szilágyi Lilla becsvágya adott, ki művészi erejét Schiller tragédiájának főszerepében akarta próbára tenni. A fordítás a művésznő férjének munkája; Gyulai csak Johannának két lírai magánbeszédét fordította le. Gyulai annál inkább vállalkozott e feladatra, mert, mint 1855 folyamán többször kifejezésre juttatta, valóban nagyra becsülte Bulyovszkyné művészi törekvéseit. Tisztelete jeléül húzta ki műbírálói kardját Bulyovszkyné védelmére akkor is, mikor Török János 1855 őszén a legkíméletlenebbül támadta meg lapjában, a *Magyar Sajtó*ban a művésznőt, s mikor maga Gyulai is szenvedélyes irodalmi harcok központjába került. Belsőbb viszony kapcsolta Gyulait a jan. 8-i előadás másik szereplőjéhez, Bolnaihoz, valódi nevén gróf Bethlen Miklóshoz is, kire Gyulai egykor mint id. gr. Bethlen János gyermekeinek nevelője volt nagyobb hatással.

A *Budapesti Hírlap* 1855. jan. 4-én jelentette, hogy az *Orleansi szűz* azért került hátrább a műsorban, mert a díszletek és harci jelmezek a kitűzött időre nem készültek el. A jan. 8-i előadás egyébiránt a lapok jelentése szerint nagy sikert aratott. A *Hölgyfutár* színbírálója különösen a líraibb helyeknek művészi tolmácsolásáért dicsérte Bulyovszkynét. A közönség, mely alig fért el a színházban, tomboló lelkesedéssel fogadta a művésznőt, tisztelői pedig koszorúval, alkalmi költeménnyel és gyémántos karpereccel kedveskedtek neki.

Gyulai az előjáték végső jelenetének fordítását *D'Arc Johanna búcsúja* címmel a *Hölgyfutárnak* 1859. okt. 8-i számában közölte; ez jelent meg a Kisfaludy-Társaságnak 1926. évi kiadványában, *Gyulai Pál irodalmi emlékei* című gyűjteményemben is. A második költemény idáig még nem került nyomtatásba. Főképp Pataki József-

nek, a Nemzeti Színház tagjának és könyvtárosának tartozom köszönettel azért, hogy az *Orleansi szűznek* 1855. évi példányából Gyulainak *A fegyver nyugszik* kezdetű fordítását közzétehettem. Gyulai nem követte pontosan az eredeti szöveget, egyes részeket kihagyott, másokat összevont, de fordító művészetének s kiművelt forma-érzékének így is határozott jeleit adta.

Papp Ferenc.

A FEGYVER NYUGSZIK...

Negyedik fölvonás. Első jelenet. Johanna.

A fegyver nyugszik és a vad zaj elhalt,
 A bős csatát dal és tánc váltja föl.
 Az utcákon csak öröm hangja zendül,
 Oltár és templom fényben tündököl.
 És engemet, ki mindezért küzdöttem,
 E közboldogság már nem érdekel.
 Megváltozott az én szívem, elfordul
 S az ünnepélyt messze kerüli el.
 A dicsőséget, örömet nem látom,
 S a britt táborba száguld¹ pillantásom.

Mi ez? Tiszta kebelemben
 Férfi képét hordozom hát?
 Földi szerelem szivemben,
 Kit eljegyzett a mennyország?
 Én, hazámnak megmentője
 És az Isten harcosnője,
 Én szeretem ellenségem?
 És nem öl meg a kín, szegyen?

(Szünet után élénken.) Hah őt
 Miért nem öltem meg!?!... Hát tehetém,
 Szemébe nézni s őt megölni! Inkább
 Keblembé döftem volna a vasat.

¹ A «száguld» szó helyett azelőtt a később keresztülhúzott «merül» állott.

Mert szívem érez, bűnös vagyok-e?
 Bűn-e a részvét? Oh hát szívemet,
 Mit érezőnek Isten alkotott,
 Hogyan tehessem érzéketlenné?!

(Pásztorsíp hangzik, s csendes fájdalomba merül.)

Pásztorbot, miért váltott föl
 A véres kard kezemben?
 Szent cserfa, bár lombjaid közt
 Ne szólt volna az Isten!
 Isten anyja, ég királyné,
 Miért kellett néznom rád?!
 Nem érdemlem immár többé,
 Oh vedd vissza koronád!

(Németből.)

GYULAI PÁL.

ISKOLA.

I. Káté.

Első B osztály. Hittan-óra. Káté.
 Próbálgatom a legképtelenebbet :
 Az apró népnek magyarázgom
 A nagy Homályokat : Isten, teremtés,
 Háromság, lélek, bűn, halál, malaszt.
 Szédül a fejem és a vakmerő nyelv
 Dadog az óriási szók alatt.
 De ők : csak lesik boldogan a szót
 És mosolyognak : Legszebb tárgy a hittan!
 A legkönnyebb és legérdekesebb!
 Ezt tudják mind. Ők mindent értenek.

Egy Laci felel : «Mi végre vagyunk
 A világon?» — «Hogy megismerjük Istent,
 Szeressük és szolgáljuk». Nevető
 És önérzetes nagy barna szemével
 Úgy néz a szóhoz, mintha mondaná :
 «Hát ez már csak világos!»

Kis fiam!

Ha téged nézlek, nekem is világos.
 Olyan egyszerű megismerni Istent
 Szemed tükröcskéjében! Olyan édes
 És olyan könnyű szeretni is Őt,
 Hogy megismertem arcát bennetek,
 Mióta foghatom a Foghatatlant
 Egyben is a legkisebbek közül.
 Ó én boldog szolgálatom!

Fiúk!

Megyünk tovább : Második Ágazat.

II. Dolgozatírás.

Dolgozatírás. «Mi szeretnék lenni?»
 Nagy nyári csend. Egy-egy toll serceg olykor,
 (Még több rágódik szájakban laposra.)
 Egy szőke fej rágöndörül egészen
 Az irkalapra (csak kis poca rajta,
 Az is csak, mert a szomszéd fészkelődik!)
 Másik hirtelen fölkapja fejét
 És fölmosolyog huncutul felém.
 (Ki tudja, milyen furcsaságot írt le,
 Vagy micsoda bolond őszinteséget,
 Mert törvény : írni csak olyat szabad,
 Amit maga lát, gondol, hall az ember.)
 Meg másik, (vérszegény jeles-diák,
 Ül mozdulatlan, karbafont kezekkel ;
 Hanyagul biztos arcvonásain
 Felírva (titkon lesi : látom-e?)
 «Már kész vagyok, nekem ez kis dolog.»
 Megint másik (egy szuszogó kövérke)
 Olyan nehezen töri a fejét,
 Hogy a két arcán csorog a verejték.

Mert nagy dolog az, hogy kiből mi lesz :
 Orvos? pilóta? mérnök? utazó?
 Ó, tudja mind, hogy mi szeretne lenni,
 (Tízéves korban tudja még az ember)

És le is írja mind, szerelmesen,
 Hogy akkor, *majd ha!* — milyen nagyszerű lesz!
 Csak itt-ott kel egy-egy nehéz sohajtás:
 Tudom biztosan: ez most arra gondol,
 Hogy még *odáig* milyen messze van.
 De akkor, akkor — akkor lesz csak élet!

Csak írjatok, kis népem, szabadon,
 Szökelljen bátran szárnyas vágyatok,
 Ne halljátok az Olló csattogását,
 Amely lenyesni szárnyatokra vár.
 Ne tudjátok meg még nagyon sokáig,
 Embernek lenni hogy milyen nehéz!
 S hogy még annál is nehezebb talán
 Jó embernek, és boldognak (e kettő
 Csak egy emberben fér meg, és azért
 Oly ritka mind a kettő)!

Jaj, kicsik,

Hogy oszthatnám el annyivá magam,
 Ahányan vagytok, hogy kemény magamból
 Verhetnék minden buksi fej fölé
 Védőtetőt — nap ellen, zápor ellen,
 Ragadozó ellen, rossz ember ellen,
 A csendes mélyből majd-majd felmocsárló
 Szegény csúf rossz-magatok ellen!

III. Nagy fiúk.

Öreg diákok. A padok alatt
 Sportlap, tükör, illatos hajkenőcs,
 Szivarka-tárca, tankönyvből lapok
 (Irattáskába így jobban befér:
 Amilyet az ügyvédek hordanak.)
 Fotografiák (kártya is talán),
 A hátulsó padban egy pillanatra
 Elfojtott és gazdátlan suttogás,
 (Hiába, mégis akad, akit úntat
 A *felelés*, én penitenciám)!

«Maga nem tudja, mivel tartozik
Egyik úriember a másikának,
Ha az hozzá beszél?»

Halotti csend.

De elég ebből ennyi. Magyarázat.
Olvasom Zrínyit.

A szemek kigyúlnak
És rámlobognak, mint megannyi égő
És nyugtalan és szomjas fényű csillag.
De én már nem is látom őket. Én
Már nem látok mást, csak az Óriást,
Akinek boldog és alázatos
Kis apostola lettem, akinek
Igéit hirdetem a kicsinyeknek,
És szépségét, amelytől mámoros vagyok,
Próbálok megértetni nyomorult
Kis szavaimmal. Ó gyönyörűség :
Szolgálni a Nagyt! Tolmácsa lenni
A szónak, amit a Génius ajkán
Mond az embernek Isten!

Ó fiúk!

Imádjuk együtt a megfoghatatlant
A Költeményben, az égő bokorban,
És adjuk át magunkat áhitattal,
Sarumegoldva a titoknak :
Hogy ily magas és ilyen mély az Ember.

SÍK SÁNDOR.

IRODALOM.

Csengery János Aeneis-fordítása.

Vergilius Aeneise. Magyarul tolmácsolta Csengery János. Szeged, 1931.
Délmagyarország hírlap- és nyomdavállalat.

A klasszika-filológiának szinte elszomorító mai helyzete ellenére, Vergilius születésének kétezredik évfordulója felett nem lehetett szó nélkül napirendre térni nálunk sem. Ebben azonban alighanem nagyobb szerep jutott az olasz-magyar barátkozásnak, mint Vergilius évezredek átívelő jelentőségének. A 2000 éves születési évforduló alkalmából a Vergilius-kultusz oltárán a magyarság nevében Csengery János, műfordítóink nesztora, róttá le az ünnepi áldozat adóját Aeneis-fordításával.

Mi, magyarok, mindig megtettük a magunkét a latin nyelv és irodalom s különösképpen Vergilius kultuszának ápolása tekintetében. A XVI. századbéli Huszti Pétertől kezdve, kinek 1582-ben megjelent műve e terjedős címet kapta: *Aeneis, azaz: Az Tróiai Aeneas Hertzeg dolgai. Melyben Troia vétele és romlása, Troiaiak búdosások Aeneassal együtt, hadok Olaszországban és Róma városnak eredeti nagy szép verseivel megíratik. Ezzen Notára: Jóllehet nagy sokat szólunk Sándorról, nagyszámú teljes és szemelvényes Aeneis-fordításról számolnak be az irodalomtörténészek.¹ Vannak közöttük olyan szabad fordítások is, melyeket szabad átdolgozásoknak lehetne nevezni; ilyen pl. Huszti Péter említett művén kívül Dugonics Andrásnak betoldásokban bővelkedő s nem csupán az Aeneisre támaszkodó *Trója veszedelme* című verselménye. A versmérték tekintetében is igen nagy eltéréseket látunk. A hexameteres formán kívül szerepel a 11 szótagú magyaros verssor a fent említett Huszti Péternél, a «15 sillabájú» magyaros verssor Kováts Józsefnél (az első részlet 1799-, az utolsó 1831-ben jelent meg), a Zrínyi-strófák Dugonics Andrásnál s újabban Szemkő Aladárnál stb.*

A fordítások irodalmi értéke természetesen egyenes arányban áll nemcsak a fordító tehetségével, hanem szakmabeli képzettségével

¹ Legrészletesebben Barna Ignác bilinguis Aeneis-fordításának 98 oldalas bevezetésében a tudós Némethy Géza (1890).

is. Hisz a fordítók között van könyvtáros, tanár, katolikus és református lelkész, szolgabíró, ügyvéd, fővárosi tanácsnok, jegyző, orvos, parlamenti gyorsíró stb. Világos, hogy egyforma költői készség mellett az lesz előnyben, aki filológus létére a klasszika-filológia alapos ismereteivel felvértezve foghat hozzá a nem jelentéktelen munkához. Természetesen a verselési és nyelvi készség elengedhetetlen feltétele a költői műfordításnak. Hogy hová vezethet a nyelvi készség nélkül végzett laikus fordítói munka, arra például szolgálhat néhai dr. Márki József budapesti egyetemi könyvtárnoknak ma már komikusan ható, eltévelyedésekben gazdag fordítása (1881—82), melynek eleje így szól:

Én, ki előbb dalt zengedezék vékonyka furuglyán,
S erdőkből kijövén, szomszédbeli telkeket a bár
Telhetlen földmívesnek hódolni szoríték, —
Gazdáknak kedves dolog: ám most szörnyű hadúri
Fegyvereket s férfit zengek, Trójának először
A ki vidékéről, végzettől űzve, olasz tér
S lávin partra jutott.

A klasszikus latin-görög irodalom műfordítói közül nemcsak hazánkban, hanem külföldön is messze kimagaslik Csengery János a közel félszázadnyi idő alatt magyarra fordított művek mennyiségével. Nem túlzás, ha azt állítjuk, hogy egész könyvtárt tesz ki az általa lefordított művek száma, amit nemcsak az tesz érthetővé, hogy a hangyaszorgalmú tudóst a szünetnélküli, állandó munka nemhogy kifárasztaná, ellenkezőleg: ő a munkában keresi a pihenést és szórakozást. Szerencsés Isten-adta adomány az a törhetetlen őserő, mely az aggastyán folyton megifjódó munkakedvében megnyilvánul. Hasonlóan szerencsés az a véletlen találkozás, hogy Csengery egyéniségében egyesítve látjuk az ókori nyelveket és életet alaposan ismerő tudóst s a legkülönbözőbb stílusokhoz és versmértékekhez könnyed simulékonysággal alkalmazkodó nyelv művészt.

Csengery műfordítói jelentőségét mi sem bizonyítja jobban, mint az a körülmény, hogy a céhbeli filológusok közt mindig akadnak olyanok is, akik fordításait az eredetivel összevetve tanulmányozzák végig s ennek eredményeképpen a szaklapokban szigorú tekintettel olvassák fejére, hogy hol milyen képet másított meg, mit nem adott vissza teljes pontossággal stb. Csengery e szigorú kritikusokkal szemben nem alaptalanul hivatkozhatik Arany János e szavaira: «Virgil fordítójában kell lenni abból a szikrából, mely az eredeti írótl lelkesíté. Nem elég *azt* mondani el, amit ő; törekedni kell úgy mondani el,

mint ő . . . Egy-két szó ha elmarad, nem a világ, de baj, ha az elmondott nem teszi azt a hatást, amit az eredeti. S költői műben nem a pusztá értelem a fődolog, hanem a benyomás, melyet tesz az olvasóran.

Tagadhatatlan, hogy Csengery *Aeneis*éről is el lehet mondani Horatius szavait: Quandoque bonus dormitat Homerus. Akad benne itt-ott modorosság, sőt talán félresiklás is, — ugyan melyik műfordítónál ne lehetne ilyeneket kiböngészni? — azonban az ítéletet nem egyes kikapott részletek, hanem az egész mű összbenyomása alapján kell megfogalmazni. Ez az ítélet pedig a régebbi műfordításokkal való egybevetés után semmi esetre sem lesz kedvezőtlen.

Csengery János *Aeneis*-fordítása nemcsak modernebb, hanem pontosabb, hübb s nem egyszer lendületesebb is régebbi *Aeneis*-fordításainknál, s így irodalmunk nyereség-rovatában könyvelhetjük el.

Wagner József.

Egy új szegedi író.

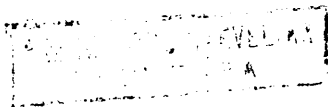
Terescsényi György: *Hősök*. Regény. Budapest. Singer és Wolfner Rt. kiadása. 206 l.

Újabb irodalmunk fejlődésének történetében Szeged címmel fejezetet kell majd kezdeni. Ott virult ki a hetvenes évek végén Mikszáth tehetsége, miután a főváros kitagadta. S midőn a nagy palóc Budapestre került, az ő íróasztalánál fejlődött országos tehetséggé Sebők Zsigmond, közelében Pósa Lajos. Szegeden s a szegedvidéki élet rajza által lett népies irányunk egyik mestere Tömörkény István és egy nem kistehetségű tanítványa Homok (Cserzy Mihály). Onnan dolgozik az egész országnak a bájos humorú Móra Ferenc s onnan indult el, ottani élményeit írja Terescsényi György is, a fenti regény szerzője.

Ezzel már meg is jelöltük regényének egy jellegzetes vonását: népies stílusú, népéletet (szegedvidékit) rajzoló regény. Tápai András földmunkás és Bozóki Valér leányzó házasságának története első közeledésüktől az első gyermek megszületéséig; az örökváltságú föld elfoglalása, kis konyhájuk felépítése, földjük első megművelése: íme, amit «cselekmény»-nek lehetne nevezni. Robinson-regény, de az egésznek levegőjében annyira érezni azt, hogy a megírt részletrajzokat jól lehet sub specie aeternitatis is értelmezni: hogy szinte az első emberpárnak, Ádámnak és Évának viaskodását sejtjük a mai emberpár heroikus vergődéseiben. És mégis a szerző dicséretére válik, hogy regénye, sovány cselekménye, sok kitérése és elmélkedése

ellenére oly érdekes, oly vonzó olvasmány, hogy az ember alig tudja a kezéből letenni. A két rokonszenves ember vergődései közt egymást érik az érdekesnél érdekesebb részletek : a cigányok életének pársoros rajzát a cigány-kérdés egész rövidre fogott szociológiája követi (30—33. l.); következik egy lóvásárlás leírása, amely a Mikszáth kasza-vásárló rajzának nem méltatlan társa (54. l.); a földműves kuttyája (Buxsi), lova (Tündér), a szántás, a vetés, a vihar, a varjak rajza oly szabatos és érdekes részletek, amelyek a regényt a magyar pusztai élet vásznává emelik. Még olyan súlyos problémák, mint a magyar paraszt földhöz juttatása (149. l.), vagy az egyke (152. l.) is beleférnek e kis regény reális levegőjébe. Valóban, ha a magyar gazdakörök megismerik ezt a könyvet, azt fogják mondani: ez a mi könyvünk. Vannak benne olyan részletek, amelyeket csak olyan ember írhatott, aki soká állt a magyar föld szolgálatában. (Terescsényi kataszteri mérnök volt, míg egész életét az irodalomnak nem szentelte.) Stílusa is mutatja a magyar élet alapos ismeretét, de a mértékletes író dicséretére mondhatjuk, hogy sose súlyed le a kelmeiségbe. Mindössze egy marék tájszó s a világháborút járt magyar fiú katonás-német szavai (pl. «amikor a *magazinokba* abfiolták a *monturt*») adják e rajzok nyelvi couleur local-ját. Valóban nem sokat túloz a kiadó reklám-szövege, mely e regényt a «munka és az akarat hőskölteményének» nevezi. A regényen kívül a kötetben még két pompás elbeszélést találunk a szerző tollából : egy háborúst (*Istenkísértés*) s egy gyermekkori élmény-rajzot (*Bibic*), melynek reális színei népies elbeszéléseink java termékeire emlékeztetnek.

R. M.

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

644. SZÁM

1931 JÚLIUS

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1931

Megjelenik minden hó 1-én.

TARTALOM.

	Lap
I. HARC AZ OPERA-ELŐADÁSOK ELLEN A RÉGI NEMZETI SZÍNHÁZBAN. — Takáts Sándortól	1
II. IDŐHATÁR ÉS TÉRHATÁR. — Madzsar Imrétől	37
III. NAGY VÁROSOK KÖZLEKEDÉSE. (I.) — Zelovich Kornéltól	67
IV. VASÚTI TARIFAPOLITIKA ÉS A MEZŐGAZDASÁG. — Gesztelyi Nagy Lászlótól	88
V. ALKONYAT. (II.) — Regény. — Fáy Pionától	116
VI. KÖLTEMÉNYEK: — <i>Az utolsó akkord.</i> — Lőrinczy Györgytől. — <i>A hittel ragyogó lélek éneke.</i> — Gyökössy Endrétől	131
VII. SZEMLE: 1. <i>Gr. Apponyi Albert 85-ik születése napján.</i> — Berzeviczy Alberttől.	
2. <i>József Ferenc királyi herceg Columbus-színműve.</i> — V. G.-tól.	
3. <i>A «Magyar Passio» Szegeden.</i> — Galamb Sándortól.	
4. <i>Shakespeare-ciklus a Nemzeti Színházban.</i> — Voinovich Gézától	133
VIII. IRODALOM: 1. <i>Károlyi Árpád tanulmányai.</i> — (Károlyi Árpád: <i>Néhány történelmi tanulmány.</i>) — Török Páltól.	
2. <i>Nyelvészet és történelem.</i> — (Csefkó Gyula: <i>Szállóigék, szólások, mólok.</i>) — Papp Istvántól.	
3. <i>Regény a megszállott Fölvidék életéből.</i> — (Szenes Piroska: <i>Csillag a homlokán.</i>) — r. r.-tól.	
4. <i>A magyar romantika megoldatlan problémái.</i> — Farkas Gyulától	143

A BUDAPESTI SZEMLE tájékoztatni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tud. Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek címezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Előfizetések és reklamációk a Franklin-Társulathoz küldendők. **Előfizetési ár félévre (6 szám) P 12.—.**

Előfizetéseket egyébiránt minden könyvárús is elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs I. ker. Kärntnerstrasse 59.

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

645. SZÁM

1931 AUGUSZTUS

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1931

Megjelenik minden hó 1-én.

TARTALOM.

	Lap
I. A MÁGYAR TÖRTÉNETÍRÁS ÉS A KÜLFÖLD. — Berzeviczy Alberttől — — — — —	161
II. SAYOUS EDE EMLÉKEZETE. — Nagy Miklóstól — — — — —	166
III. AZ ALKOTÓ MŰVÉSZ. — Dessoir Miksától — — — — —	203
IV. SZENT IMRE-PROBLÉMÁK. (I.) — Vargha Damjántól — — — — —	212
V. NAGY VÁROSOK KÖZLEKEDÉSE. (II.) — Zelovich Kornéltól	228
VI. ALKONYAT. (III.) — Regény. — Fáy Ilonától — — — — —	262
VII. KÖLTEMÉNYEK: — <i>Levél haza.</i> — <i>Kinyílt az orgona.</i> — Szathmáry Istvántól — — — — —	280
VIII. SAYOUS EDE LEVELEZÉSÉBŐL. — Olay Ferenctől — — — — —	282
IX. SZEMLE: 1. <i>A százéves Csongor és Tünde.</i> — Császár Elemértől.	
2. <i>Az első nemzetközi irodalomtörténeti kongresszus.</i> — Hankiss Jánostól — — — — —	294
X. IRODALOM: 1. <i>Havas István versei.</i> — (<i>Havas István válogatott versei.</i>) — — yítól.	
2. <i>Böhm Károly ifjúkora.</i> — (Jóó Tibor: <i>Böhm Károly ifjúkori életrajza.</i>) — Bartók Györgytől.	
3. <i>A magyar irodalomról a — franciáknak.</i> — (Hankiss et Juhász: <i>Panorama de la Littérature Hongroise contemporaine.</i>) — Nagy Józseftől.	
4. <i>Válasz Farkas Gyulának.</i> — Császár Elemértől — — — — —	312

A BUDAPESTI SZEMLE tájékoztatni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tud. Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőségét illető közlemények a szerkesztőségnek címezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Előfizetések és reklamációk a Franklin-Társulathoz küldendők. **ELŐFIZETÉSI ÁR FÉLÉVRE (6 SZÁM) P 12.—.**

Előfizetéseket egyébiránt minden könyvárús is elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs I. ker. Kärntnerstrasse 59.

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

646. SZÁM

1931 SZEPTEMBER

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1931

Megjelenik minden hó 1-én.

TARTALOM.

	Lap
I. DEÁK FERENC. — Berzeviczy Alberttől — — — — —	321
II. SZENT IMRE-PROBLÉMÁK. (II.) — Vargha Damjántól — — — —	335
III. TÖRVÉNYHATÓSÁGI TERÜLETRENDEZÉS. — Weis Istvántól	355
IV. NAGY VÁROSOK KÖZLEKEDÉSE. (III.) — Zelovich Kornéltól	368
V. KISEBB URAL-ALTÁJI TELEPEDÉSEK A BALKAN-FÉLSZIGETEN. — Németh Józseftől — — — — —	397
VI. AZ ÚJ ANGOL DRÁMA. — Kundt Ernőtől — — — — —	413
VII. ALKONYAT. (IV.) — Regény. — Fáy Pionától — — — — —	436
VIII. KÖLTEMÉNYEK: — Szavak. — Jövő. — Üzenet egy lapnak, mely versemet visszaküldte. — Czóbel Minkától — — — — —	461
IX. SZEMLE. — Horvát önrendelkezés. — Bajza Józseftől — — — —	464
X. IRODALOM: — 1. Az erdélyi magyarság problémája. — (Berde Mária: Földindulás.) — r. r.-től.	
2. Gulácsy Irén új regénye. — (P. Gulácsy Irén: Pax vobis.) — ny. e.-től.	
3. Victor Hugo. — (Louis Barthou: Les Amours d'un Poète. — Raymund Escholier: La Vie Glorieuse de V. Hugo.) — Elek Oszkártól — — — — —	468

A BUDAPESTI SZEMLE tájékoztatni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tud. Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek címezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Előfizetések és reklamációk a Franklin-Társulathoz küldendők. **Előfizetési ár félévre (6 szám) P 12.—.**

Előfizetéseket egyébiránt minden könyvárús is elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs I. ker. Kärntnerstrasse 59.

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA

MAGYAR ÍRÓK

FÖLDI MIHÁLY

KÁDÁR ANNA LELKE

Regény

Harmadik kiadás

A Pen-Club világdíjának magyar jelöltje

Ára 6 pengő

HARSÁNYI ZSOLT

ÉLETRE-HALÁLRA — RENÉ

A kitűnő író két kis regénye

Ára 4 pengő 80 fillér

SZABÓ PÁL

EMBEREK

Regény

Második kiadás

Egy biharmegyei földmives első írása a magyar faluról
A magyar irodalom páratlan eseménye

Ára 5 pengő

Kaphatók minden könyvkereskedésben

PÉTER ANDRÁS

A MAGYAR MŰVÉSZET TÖRTÉNETE

KÉT KÖTET 200 KÉPPEL

Ez az első könyv, amely anyagához méltó terjedelemben, a művészettörténet modern szempontjaival és kritikai szellemében tárgyalja a magyar festészet, szobrászat és építészet fejlődését, kimagasló alakjait és alkotásait.

Az első kötet tartalma:

- I. A honfoglaló magyarság művészete.
- II. Magyarország művészete a kereszténység felvételétől a tatárjárásig.
- III. Az utolsó Árpádok és az Anjouk kora.
- IV. A késő-gótika építésze.
- V. A XVI. és XV. század festészete és szobrászata. Magyar szárnyasoltárok.
- VI. Az udvari művészet a XV. században. A magyarországi renaissance.

A második kötet tartalma:

- VII. A török hódoltság kora.
- VIII. A XVIII. század építésze Magyarországon.
- IX. A XVIII. század szobrászata és festészete.
- X. A klasszicizmus művészete.
- XI. A romantikus művészet.
- XII. A historizmus művészete.
- XIII. Realista törekvések a magyar festészetben.
- XIV. A naturalizmus és a legújabb irányok.

A két kötet díszes egészvászonkötésben
25 pengő.

Kapható minden könyvkereskedésben!

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA

MAGYAR ÍRÓK

FÖLDI MIHÁLY

KÁDÁR ANNA LELKE

Regény

Harmadik kiadás

A Pen-Club világdíjának magyar jelöltje

Ára 6 pengő

HARSÁNYI ZSOLT

ÉLETRE-HALÁLRA – RENÉ

A kitűnő író két kis regénye

Ára 4 pengő 80 fillér

SZABÓ PÁL

EMBEREK

Regény

Második kiadás

Egy biharmegyei földmives első írása a magyar faluról
A magyar irodalom páratlan eseménye

Ára 5 pengő

Kaphatók minden könyvkereskedésben

PÉTER ANDRÁS

A MAGYAR MŰVÉSZET TÖRTÉNETE

KÉT KÖTET 200 KÉPPEL

Ez az első könyv, amely anyagához méltó terjedelemben, a művészettörténet modern szempontjaival és kritikai szellemében tárgyalja a magyar festészet, szobrászat és építészet fejlődését, kimagasló alakjait és alkotásait.

Az első kötet tartalma:

- I. A honfoglaló magyarság művészete.
- II. Magyarország művészete a kereszténység felvételétől a tatárjárásig.
- III. Az utolsó Árpádok és az Anjouk kora.
- IV. A késő-gótika építésze.
- V. A XVI. és XV. század festészete és szobrászata. Magyar szárnyasoltárok.
- VI. Az udvari művészet a XV. században. A magyarországi renaissance.

A második kötet tartalma:

- VII. A török hódoltság kora.
- VIII. A XVIII. század építésze Magyarországon.
- IX. A XVIII. század szobrászata és festészete.
- X. A klasszicizmus művészete.
- XI. A romantikus művészet.
- XII. A historizmus művészete.
- XIII. Realista törekvések a magyar festészetben.
- XIV. A naturalizmus és a legújabb irányok.

**A két kötet díszes egészvászonkötésben
25 pengő.**

Kapható minden könyvkereskedésben!

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA

MAGYAR ÍRÓK

FÖLDI MIHÁLY

KÁDÁR ANNA LELKE

Regény

Harmadik kiadás

A Pen-Club világdíjának magyar jelöltje

Ára 6 pengő

HARSÁNYI ZSOLT

ÉLETRE-HALÁLRA — RENÉ

A kitünő író két kis regénye

Ára 4 pengő 80 fillér

SZABÓ PÁL

EMBEREK

Regény

Második kiadás

Egy biharmegyei földmives első írása a magyar faluról
A magyar irodalom páratlan eseménye

Ára 5 pengő

Kaphatók minden könyvkereskedésben

PÉTER ANDRÁS

**A MAGYAR MŰVÉSZET
TÖRTÉNETE**

KÉT KÖTET 200 KÉPPEL

Ez az első könyv, amely anyagához méltó terjedelemben, a művészettörténet modern szempontjaival és kritikai szellemében tárgyalja a magyar festészet, szobrászat és építészet fejlődését, kimagasló alakjait és alkotásait.

Az első kötet tartalma:

- I. A honfoglaló magyarság művészete.
- II. Magyarország művészete a kereszténység felvételétől a tatárjárásig.
- III. Az utolsó Árpádok és az Anjouk kora.
- IV. A késő-gótika építésze.
- V. A XVI. és XV. század festészete és szobrászata. Magyar szárnyasoltárok.
- VI. Az udvari művészet a XV. században. A magyarországi renaissance.

A második kötet tartalma:

- VII. A török hódoltság kora.
- VIII. A XVIII. század építésze Magyarországon.
- IX. A XVIII. század szobrászata és festészete.
- X. A klasszicizmus művészete.
- XI. A romantikus művészet.
- XII. A historizmus művészete.
- XIII. Realista törekvések a magyar festészetben.
- XIV. A naturalizmus és a legújabb irányok.

**A két kötet díszes egészvászonkötésben
25 pengő.**

Kapható minden könyvkereskedésben!

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

647. SZÁM

1931 OKTÓBER

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1931

Megjelenik minden hó 1-én.

TARTALOM.

	Lap
I. EGY LITERARY GENTLEMAN EMLÉKE. — Szász Károlytól	1
II. GRÓF TISZA ISTVÁN LEVELEINEK FRANCIA KIADÁSA ÉS E LEVELEK VISSZHANGJA A FRANCIA SAJTÓBAN. — Rényi Győzőtől	11
III. A KÖRNYEZET NEVELŐ HATÁSA. — Mitrovics Gyulától	26
IV. A DÉLSZLÁV DIKTATÚRA. (I.) — Bajza Józseftől	34
V. A HELYTÖRTÉNETI KUTATÁS PROBLÉMÁI. — Váczy Pétertől.	53
VI. ALKONYAT. (V.) — Regény. — Fáy Ilonától	83
VII. KÖLTEMÉNYEK: <i>A Balaton.</i> — <i>Krisztus lehajtja fejét a kereszt- ten...</i> — Sajó Sándortól	111
VIII. BÁRD MIKLÓS. — Arekép. — Kovách Aladártól	113
IX. SZEMLE: <i>A zenei év.</i> — Papp Viktortól	130
X. IRODALOM: 1. <i>Középkori irodalmunk új megvilágításban.</i> — (Horváth János: <i>A magyar irodalmi műveltség kezdetei.</i>) — <i>r. r.-től.</i>	
2. <i>A húszévesek háborús regénye.</i> — (Gesztési-Balogh Gábor: <i>Ka- taklizma.</i>) — —ky —s.-tól.	
3. <i>Magyar irodalmi ritkaságok.</i> — (Vajthó László sorozata.) — He- gedüs Zoltántól	147

A BUDAPESTI SZEMLE tájékoztatni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tud. Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek címezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Előfizetések és reklamációk a Franklin-Társulathoz küldendők. **Előfizetési ár félévre (6 szám) P 12—.**

Előfizetéseket egyébiránt minden könyvvarús is elfogad. Bécsben Szolinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs I. ker. Kärntnerstrasse 59.

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

648. SZÁM

1931 NOVEMBER

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1931

Megjelenik minden hó 1-én.

TARTALOM.

	Lap
I. KAZINCZYRÓL. — Berzeviczy Alberttől	161
II. KAZINCZY EMLÉKEZETE. — Horváth Jánostól	166
III. A VILAGBÉKE FELÉ. — Kenedy Gézáttól	191
IV. A MEZŐGAZDASÁGI MUNKAS-KÉRDÉS. (I.) — Gesztelyi Nagy Lászlóttól	202
V. KEVEHAZA. — Voinovich Gézáttól	237
VI. A DÉLSZLAV DIKTATÚRA. (II.) — Bajza Józseftől	249
VII. ALKONYAT. (VI.) — Regény. — Fáy Ilonáttól	291
VIII. KÖLTŐK, SZÍNEKBEN. — Költemény. — Oláh Gáborrtól	307
IX. IRODALOM: 1. <i>Arany János olaszul. (Toldi e La Sera di Toldi.</i> Traduzione di U. Norsa.) — Radó Antaltól.	
2. <i>Rédey Tivadar kritikai dolgozatai.</i> — (Rédey Tivadar: <i>Kritikai dolgozatok és vázlatok.</i>) — Vajthó Lászlóttól.	
3. <i>Történeti forráskiadványaink könyvészete.</i> — (Lukinich, Emeric: <i>Les éditions des sources de l'histoire hongroise.</i>) — N. M.-től.	
4. <i>Olasz regény a zsidóságról.</i> — (Mario Puccini: <i>Ebrei.</i>) — Révay Józseftől	311

A BUDAPESTI SZEMLE tájékoztatni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tud. Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek címezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Előfizetések és reklamációk a Franklin-Társulathoz küldendők. **Előfizetési ár félévre (6 szám) P 12'—.**

Előfizetéseket egyébiránt minden könyvárús is elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs I. ker. Kärntnerstrasse 59.

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

649. SZÁM

1931 DECEMBER

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1931

Megjelenik minden hó 1-én.

TARTALOM.

	Lap
I. A SZELLEMTÖRTÉNETI MÓDSZER. — Nagy Miklóstól	321
II. LENAU ÉS FAUSTJA. — Kozma Andortól	337
III. A MEZŐGAZDASÁGI MUNKÁS-KÉRDÉS. (II.) — Gesztelyi Nagy Lászlótól	348
IV. A DÉLSZLÁV DIKTATÚRA. (III.) — Bajza Józseftől	394
V. ALKONYAT. (VII.) — Regény. — Fáy Ilonától	441
VI. KÖLTEMÉNYEK: Schiller <i>Orleansi szüzéből: A fegyver nyug- szik</i> ... Német eredetiből. — Gyulai Páltól. — Iskola. — <i>I. Káté.</i> — <i>II. Dolgozatírás.</i> — <i>III. Nagy fiúk.</i> — Sík Sándortól	471
VII. IRODALOM: 1. <i>Csengery János Aeneis-fordítása. (Vergilius Aeneise.</i> <i>Magyarúl tolmácsolta Csengery János.)</i> — Wagner Józseftől. 2. <i>Egy új szegedi író. (Terescsényi György: Hősök.)</i> — R. M.-tól	477

A BUDAPESTI SZEMLE tájékoztatni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tud. Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek címezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Előfizetések és reklamációk a Franklin-Társulathoz küldendők. **Előfizetési ár félévre (6 szám) P 12—.**

Előfizetéseket egyébiránt minden könyvárús is elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs I. ker. Kärntnerstrasse 59.

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA

MAGYAR ÍRÓK

FÖLDI MIHÁLY

KÁDÁR ANNA LELKE

Regény

Harmadik kiadás

A Pen-Club világdíjának magyar jelöltje

Ára 6 pengő

HARSÁNYI ZSOLT

ÉLETRE-HALÁLRA – RENÉ

A kitűnő író két kis regénye

Ára 4 pengő 80 fillér

SZABÓ PÁL

EMBEREK

Regény

Második kiadás

Egy biharmegyei földműves első írása a magyar faluról
A magyar irodalom páratlan eseménye

Ára 5 pengő

Kaphatók minden könyvkereskedésben

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA

PÉTER ANDRÁS

A MAGYAR MŰVÉSZET TÖRTÉNETE

KÉT KÖTET 200 KÉPPEL

Ez az első könyv, amely anyagához méltó terjedelemben, a művészettörténet modern szempontjaival és kritikai szellemében tárgyalja a magyar festészet, szobrászat és építészet fejlődését, kimagasló alakjait és alkotásait.

Az első kötet tartalma:

- I. A honfoglaló magyarság művészete.
- II. Magyarország művészete a kereszténység felvételétől a tatárjárásig.
- III. Az utolsó Árpádok és az Anjouk kora.
- IV. A késő-gótika építésze.
- V. A XVI. és XV. század festészete és szobrászata. Magyar szárnyasoltárok.
- VI. Az udvari művészet a XV. században. A magyarországi renaissance.

A második kötet tartalma:

- VII. A török hódoltság kora.
- VIII. A XVIII. század építésze Magyarországon.
- IX. A XVIII. század szobrászata és festészete.
- X. A klasszicizmus művészete.
- XI. A romantikus művészet.
- XII. A historizmus művészete.
- XIII. Realista törekvések a magyar festészetben.
- XIV. A naturalizmus és a legújabb irányok.

**A két kötet díszes egészvászonkötésben
25 pengő.**

Kapható minden könyvkereskedésben!

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA

MAGYAR ÍRÓK

FÖLDI MIHÁLY
KÁDÁR ANNA LELKE

Regény
Harmadik kiadás

A Pen-Club világdíjának magyar jelöltje

Ára 6 pengő

HARSÁNYI ZSOLT
ÉLETRE-HALÁLRA – RENÉ

A kitűnő író két kis regénye

Ára 4 pengő 80 fillér

SZABÓ PÁL
EMBEREK

Regény
Második kiadás

Egy biharmegyei földmives első írása a magyar faluról
A magyar irodalom páratlan eseménye

Ára 5 pengő

Kaphatók minden könyvkereskedésben

PÉTER ÁNDRÁS

A MAGYAR MŰVÉSZET TÖRTÉNETE

KÉT KÖTET 200 KÉPPEL

Ez az első könyv, amely anyagához méltó terjedelemben, a művészettörténet modern szempontjaival és kritikai szellemében tárgyalja a magyar festészet, szobrászat és építészet fejlődését, kimagasló alakjait és alkotásait.

Az első kötet tartalma:

- I. A honfoglaló magyarság művészete.
- II. Magyarország művészete a kereszténység felvételétől a tatárjárásig.
- III. Az utolsó Árpádok és az Anjouk kora.
- IV. A késő-gótika építésze.
- V. A XVI. és XV. század festészete és szobrászata. Magyar szárnyasoltárok.
- VI. Az udvari művészet a XV. században. A magyarországi renaissance.

A második kötet tartalma:

- VII. A török hódoltság kora.
- VIII. A XVIII. század építésze Magyarországon.
- IX. A XVIII. század szobrászata és festészete.
- X. A klasszicizmus művészete.
- XI. A romantikus művészet.
- XII. A historizmus művészete.
- XIII. Realista törekvések a magyar festészetben.
- XIV. A naturalizmus és a legújabb irányok.

**A két kötet díszes egészvászonkötésben
25 pengő.**

Kapható minden könyvkereskedésben!

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA

MAGYAR ÍRÓK

FÖLDI MIHÁLY

KÁDÁR ANNA LELKE

Regény

Harmadik kiadás

A Pen-Club világdíjának magyar jelöltje

Ára 6 pengő

HARSÁNYI ZSOLT

ÉLETRE-HALÁLRA — RENÉ

A kitűnő író két kis regénye

Ára 4 pengő 80 fillér

SZABÓ PÁL

EMBEREK

Regény

Második kiadás

Egy biharmegyei földműves első írása a magyar faluról
A magyar irodalom páratlan eseménye

Ára 5 pengő

Kaphatók minden könyvkereskedésben

PÉTER ANDRÁS
A MAGYAR MŰVÉSZET
TÖRTÉNETE

KÉT KÖTET 200 KÉPPEL

Ez az első könyv, amely anyagához méltó terjedelemben, a művészettörténet modern szempontjaival és kritikai szellemében tárgyalja a magyar festészet, szobrászat és építészet fejlődését, kimagasló alakjait és alkotásait.

Az első kötet tartalma:

- I. A honfoglaló magyarság művészete.
- II. Magyarország művészete a kereszténység felvételétől a tatárjárásig.
- III. Az utolsó Árpádok és az Anjouk kora.
- IV. A késő-gótika építésze.
- V. A XVI. és XV. század festészete és szobrászata. Magyar szárnyasoltárok.
- VI. Az udvari művészet a XV. században. A magyarországi renaissance.

A második kötet tartalma:

- VII. A török hódoltság kora.
- VIII. A XVIII. század építésze Magyarországon.
- IX. A XVIII. század szobrászata és festészete.
- X. A klasszicizmus művészete.
- XI. A romantikus művészet.
- XII. A historizmus művészete.
- XIII. Realista törekvések a magyar festészetben.
- XIV. A naturalizmus és a legújabb irányok.

A két kötet díszes egészvászonkötésben
25 pengő.

Kapható minden könyvkereskedésben!